

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA‘MUN
AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-2/3
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Otaboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdaxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Rauffjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimjanovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durдона Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№2/3 (123), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 259 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

Abdullayeva G.S. Xorazmdagi jadidchilik harakatining ba'zi namoyandalari hayoti va faoliyati xususida	6
Ametov T.A. The role and importance of non-governmental non-profit organizations in stabilizing the ecological environment in the Aral sea region of the Republic of Karakalpakstan	9
Ametov T.A. Historiography of the modern history of Karakalpakstan	13
Atadjanova D.A. Yog'ochga ishlov berish evolyutsiyasi, uning rivojidadagi transformatsion jarayonlar	17
Axmadova S.A. Mustaqillik yillarida Qashqadaryo viloyatidagi tarixiy-me'moriy yodgorliklarning madaniy-ma'rifiy muassasalar sifatidagi ahamiyati	21
Babajanova N.A. Janubiy Orolbo'yi xududida qadimgi va ilk o'rta asrlarda kechgan etnik jarayonlar sahifasi	23
Baratova D.B. O'zbekiston taraqqiyotida olimlarning o'rni	25
Bekmukhammad U., Ermetova J. Resettlement of Koreans in the Far East to Khorazm and their activities in the region	28
Bobobekova N.I. Jizzax viloyati sog'liqni saqlash tizimi faoliyatini samarali amalga oshirishda xotin-qizlarning hisssasi	32
Bokiyev B.U., Mirzayeva F.Sh. Mustabid sovet hukmronligi davrida turkiston o'lkasida paxta yakkahokimligi siyosati	36
Bokiyev B.U., Yo'ldoshev B.F. Mustaqillikning dastlabki yillarida o'rta maxsus ta'limi tizimidagi muammolar	38
Choriyev N.X., Abrayqulova R.Z., Suyunova D.M., Ravshanova N.T. Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlikni ta'minlashda O'zbekistonning o'rni	40
Elboyeva Sh. O'zbekiston Respublikasining barqaror rivojlanishida xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtiroki	43
Hamroyev A.U. Jumaquli Xumuliyning "Tarixi xumuli" asarida Amir Shohmurod vasfi	46
Ismailov U.S. Xorazm vohasi Kaltaminor madaniyati vakillarining madaniy aloqalariga paleoekologik sharoit ta'siri	50
Karimov M.M. O'zbekiston va Koreya Respublikasi o'rtasida oliy ta'lim tizimida hamkorlik aloqalarining rivojlanishi	52
Mamatkarimov I.B. An'anaviy milliy madaniyat va mafkura asoslaridan voz kechilishi	54
Mengliboyev A.X., Xursanova F.U. Eftaliylar davlati va uning markaziy osiyo tarixidagi siyosiy-madaniy o'rni	58
Muminov A.B. The state of the local traditional education system of Turkestan at the beginning of the 20th century from the view of the jadids	62
Murtazova S.B. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston o'lkasiga Yevropa musiqa san'ati namunalari kirib kelishi va transformatsiyasi	65
Muxammadov Z.A. Ovchilik jamiyati shakllanishi va uning iqtisodiy, ijtimoiy va etnik ahamiyati	68
Namazova U.S. O'zbekistonda jurnalistikaning rivojlanish tarixi: jadid gazetalaridan mustaqillik davrigacha	71
Nasirova F.A. Markaziy Osiyo arxitekturasi va hunarmadchilik rivojlanishida buyuk ipak yo'lining o'rni	74
Nazarov R.N. Shaxsning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishi intensivlashuvi sabablari	78
Ochilova O. Turli kasalliklarni davolashda xalq tabobatining o'rni va roli	81
Omonov D. Xo'ja Rushnoyi yodgorligidan topilgan chig'atoylar davriga oid sopol idishlar	83
Qurbanov M.A. Amudaryo o'ng sohili hududi sug'orilish tarixiga oid ba'zi bir mulohazalar	92
Qurbanov M.A. Xorazm vohasi antik davri xalqaro karvon yo'llarida joylashgan arxeologik yodgorliklar tarixi sahifasidan	95
Qurbanova D.Sh. O'zbek ayollarining jamiyat siyosiy hayotida faollashuv tarixi	98
Tursunov A.A., Cho'liyeva M.S. Mustaqillik yillarida mahalla-milliy institut tarixi	102

Usmonov B.A. Xurosonning Sulton Husayn Boyqaro davri tarixiga oid ayrim mulohazalar	105
Xasanov R. Qashqadaryo viloyatining sog'liqni saqlash tizimi fidoiylari	108
Yusupov H.S. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiyning tarixiy asarlarida Xiva madrasalarining aks etishi	111
Азатов А.Е. Шаркий оролбўйида ўғуз ябғулиги тангалари	113
Бабожонов Д.К. Хивадаги почта биносини қурилиш тарихи	118
Давлетов С.Р., Юлдашев Ю.Х., Давлатов С.К. Глобализация и национальный менталитет	121
Маткаримова С.М. Роль женщин в политической жизни государства Хорезмшахов	124
Наврұзов С. Антоний Женкинсоннинг Хива тижорати	129
Наимова М.Ф. Вклад учёных Средней Азии в изучение лекарственных растений	134
Отаханов А.М. Темурийлар даврида санъат ва унинг хусусиятлари	137
Чориева Д. Ўзбекистонда минтақавий барқарорликка эришишда сиёсий партиядаги хотин-қизларнинг роли	139
Эшқурбонов С.Б. Сурхон воҳаси кўнғиротлари хўжалик фаолиятидаги ўзгаришлар: тарих ва таҳлил	142

PEDAGOGIKA FANLARI

Abdullayeva N.S., Yusupova N.I. Integrated learning as a way of developing students' analytical and creative abilities in the study of technology of growing oyster mushrooms in biology class	145
Absalamov X.U. Chet tilida yozma nutq kompetensiyasini shakllantirishning lingvodidaktik va pedagogik jihatlari	148
Alavdinov M.H., Safarova Z.H. Biologiya o'qitishda metodik yondashuvlar	151
Amonlikova N.X. Talabalarda mustaqil ishlash kompetensiyasini rivojlantirish	154
Atabaeva N.Dj. Modern methodology of teaching english language in higher education	157
Azizova M.A. Effect of using short videos on learning vocabulary	159
Bakhodirov U.B. Listening as a means of teaching english to students at the initial stage	161
Beylieva A. The disadvantages of teaching online	164
Choriyeva D.A., Begmurodova P.B. Shaxs shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillar	166
Ergasheva D.Ch. Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining kasbiy grafik kompetetligini multimedia vositalaridan foydalanish orqali rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari	169
Gilyazetdinov E.Z. The role of using ict in the process translators' training on the basis of language faculties	172
Ibadova F.M. Innovative technologies for the formation of academic writing skills in students	175
Igamova D.N. The importance of enhancing communicative competence in foreign languages	177
Jamolova M.B. The importance of graphic organizers in developing critical thinking skills	180
Karimova D.Sh. Life and death as a cultural concept of human "lifestyle"	184
Karshiyeva D.U. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda xorijiy davlatlarning tajribalari	187
Kasimova D.H. Scaffolding techniques for teaching academic vocabulary in esp classes focusing it classes	190
Khushvaktova M.B. Innovative methods in higher education	192
Kuchkarova M. Yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashda bolalar adabiyotining ahamiyati	195
Pulatova N.B. The role of modern methods in improving the effectiveness of the lesson in teaching english	198
Rizayeva X.U. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining bilim darajasini va mahoratini oshirish shakllari	201
Suvanova K.R. Art pedagogika imkoniyatlarini qo'llash orqali o'qituvchining ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarini rivojlantirish	204
Urinov R.Y. Developing future philologists' intellectual competencies	206
Xalmamatova L.A., Qurbonova N.B. Pedagogik fanlarni o'qitishda talabalarni kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish	210

Хайдарова М.Х. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tarbiya fanini o'qitishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish	215
Xolmonov F.A. Boshlang'ich sinflarda hikoya janrini o'qitishning innovatsion metodlari	218
Yuldoshev Kh. The contribution of technology in teaching adults in EFL	220
Ziyaeva U.T. Bo'lajak tarbiyachilarda kreativlik kompetensiyalarini rivojlantirish	222
Болтаева М.Ш. Инновационные методы преподавания русского языка и литературы	225
Камбарова М.А. Развитие коммуникативных навыков учащихся на основе пословиц и поговорок английского языка	228
Койилова М. Биология фанини ўқитишда замонавий педагогик технологияларни қўллаш хусусиятлари	230
Муллажанова М.А. Применение некоторых инновационных технологий и искусственного интеллекта при изучении лирических произведений У.Шекспира «Сонеты» и А.Наваи «Газели» на практических занятиях в ВУЗе	233
Назирова З.Р. Использование творческих видов деятельности при обучении русскому языку в неязыковых вузах Узбекистана	235
Нурбаева И.Т. Современные подходы к управлению качеством образования дошкольных образовательных организаций	238
Попова А.А. К вопросу о кодовом переключении в педагогическом дискурсе	241
Халмаматова Л.А., Курбанова Н.Б. Формирование у студентов навыков креативного мышления при преподавании педагогических дисциплин	244
Холматова Д.А. Воздействие чтения русской литературы на развитие личности	250
Худайберганов А.К. Ёшлар тарбиясида ислом динининг аҳамияти ҳақида	252
Цой А.П. О некоторых исторических аспектах русского словообразования в практике преподавания русского языка как неродного	255

UO'K 94(574.1)

**XORAZMDAGI JADIDCHILIK HARAKATINING BA'ZI NAMOYANDALARI HAYOTI
VA FAOLIYATI XUSUSIDA**

*G.S. Abdullayeva, mustaqil tadqiqotchi, katta o'qituvchi, Ranch texnologiya universiteti,
Urganch*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazmdagi jadidchilik harakati, uning yo'lboshchilari va faollarining hayoti va faoliyati xususida so'z yuritiladi. Husaynbek Matmurodov, Boboohun Salimov, Muhammad Yusuf Chokar, Safo Mug'anniy, Jumaniyoz Sultonmurodovlarning taraqqiyparvarlik faoliyati tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: Xorazm, jadid, "Yosh xivaliklar", Husaynbek Matmurodov, Boboohun Salimov, Muhammad Yusuf Chokar, Safo Mug'anniy, Jumaniyoz Sultonmurodov, taraqqiyot, respublika.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос о движении джадидов, жизни и деятельности его предводителей и активистов. Дается анализ прогрессивной деятельности Хусайнбека Матмуратова, Бобоохуна Салимова, Мухаммада Юсуфа Чокара, Сафо Муганни, Джуманияза Султанмуратова.

Ключевые слова: Хорезм, джадид, «Младохвинцы», Хусайнбек Матмуратов, Бобоохун Салимов, Мухаммад Юсуф Чокар, Сафо Муганни, Джуманияз Султанмуратов, прогресс, республика.

Abstract. This article talks about the Jadidist movement in Khorezm, the life and activities of its leaders and activists. The development activities of Husaynbek Matmurodov, Bobohun Salimov, Muhammad Yusuf Chokar, Safo Mughanni, Jumaniyaz Sultanmurodov are analyzed.

Key words: Khorezm, Jadid, "Yosh Khivaliklar", Husaynbek Matmurodov, Bobohun Salimov, Muhammad Yusuf Chokar, Safo Mughanni, Jumaniyaz Sultanmurodov, development, republic.

Xorazmda ham jadidchilik harakati keng ko'lamli tarzda davom etdi. Bu jarayon 1905 - 1929-yillarda yuz berdi. Mazkur harakatning asosini "Yosh xivaliklar" firqasi tashkil etdi. "Yosh xivaliklar" firqasining liderlaridan biri Husaynbek Muhammadmurod edi. U Xiva xonligidagi mashhur devonbegilar sulolasidan. Otasi Matmurod devonbegi Feruz davrida devonbegilik vazifasida ishlagan. Matmurod devonbegi 1873-yilgi rus bosqinida qahramonlik ko'rsatgan. Bu jangda uning o'g'li Ko'hna Urganch hokimi Qutlimurodboy mardlarcha halok bo'lgan. Husaynbek ham ana shu janglarda ishtirok etgan. Hasanmurod qori Laffasiy Husaynbek Muhammad devonbegi haqida quyidagilarni yozadi: "Noziriykim Husayn Muhammad devonbegidir. Ul yoshlig' zamonida ilm tahsilni Xivada Qozi Inoyat oxunddin o'qib, bir xili ma'lumotlig' bo'ladur. Husayn Muhammad otasi Muhammad Murod devonbegining hayoti zamonida Xorazm mamlakati bo'yicha tamom savdogarlarning zakotlarin olg'uvchi bojimonlig' mansabida necha yillar xizmat qilib, otasi marhum bo'lgach, otasining o'rniga devonbegilik mansabiga yetishib, Feruz Muhammad Rahimxonga xizmat qilib, ul dag'i Nozir taxallusi bilan she'rlar mashq etib, Feruzga payrav g'azallar yozib turadur. Nozirning har bir abyoti bir gavhari bebaho bo'lib, ma'niy jihatdan bir daryoyi ummon erdi". (Laffasiy. Tazkirayi shuaro. Urganch: "Xorazm" nashriyoti, 1992. 50-bet.)

Darhaqiqat, Husaynbek bojimon, devonbegi lavozimida ishladi. Shu bilan bir qatorda she'riy iqtidorga ham ega edi. To'g'ri, uning she'rlari an'anaviy mavzularda. Biroq faoliyati taraqqiyparvarlikka asoslangan edi.

Husanbek Matmurodov otasi bilan Kazalinsk, Kalugada surganda ham bo'lgan. Rossiyada ham harbiy ilmlarni o'rgangan. Rus tili va adabiyotini chuqur egallagan.

1901-yilda otasi vafotidan keyin devonbegilik lavozimiga tayinlangach, bir qancha xayrli ishlarni bajardi. 1910-yildan keyin ma'lum muddat Asfandiyorxon zamonida ham devonbegilik vazifasida faoliyat yuritdi. 1912-yilda Asfandiyorxon bilan birgalikda Moskva, Sankt-Peterburg shaharlarida bo'ldi. Xonlik uchun xayrli ishlarni bajardi. Husaynbek Matmurodov bosh vazir Islomxo'ja bilan ziddiyatga borib qoladi. Husaynbek devonbegi va ukalari Asfandiyorxon tomonidan

zindonga tashlanadi. Ma'lum muddatdan keyin ular afv etiladi. Husaynbek va Asfandiyorxonlar birgalikda faoliyatlarini davom ettirishadi. 1914-yillardan boshlab Husaynbek Matmurodov dunyoqarashida o'zgarishlar ro'y beradi. U jadidchilik g'oyalariidan ta'sirlanadi. "Yosh xivaliklar" firqasi safiga kiradi. Endi bu firqa a'zolari hokimiyatni qo'lga olishning, rivojlangan davlat va jamiyat tuzishning harakatiga tushishadi. Yashirin harakatlarini boshlab yuborishadi. 1917-yilda Rossiyada ro'y bergan Fevral inqilobidan keyin Xiva xonligida Idoraiy marshrutiya tuzishadi. Uning faoliyati bir yarim oydan keyin to'xtatiladi. Idoraiy marshrutiya tashkilotchilari bo'lgan firqa a'zolari turli joylarga qochishga majbur bo'lishadi. Husaynbek Matmurodov esa 1917-yilda qamoqqa olinib, Asfandiyorxon buyrug'iga ko'ra otib tashlanadi. Shu tariqa davlat arbobi, shoir, jangchi, islohotchi, taraqqiyparvar Husaynbek Matmurodovning ko'zlagan maqsadlari amalga oshmay qoladi.

"Yosh xivaliklar" firqasining yana bir yetakchi vakillaridan biri Boboov Salimovdir. Asli ismi Muhammadkarimdir. U mudarris, shoir, huquqshunos, davlat arbobi edi. Ma'lum muddat xonlikda qozikalon vazifasini ham bajargan. Ojiz taxallusi bilan she'rlar yozgan.

"Yosh xivaliklar" va xalq talabi bilan tashkil etilgan parlament - Idoraiy marshrutiyaning raisi ham bo'lgan. Boboov Salimov haqida U. Bekmuhammad, S.Samandarlarning alohida monografiyalari ham nashr etilgan. (*Bekmuhammad U., Samandar S. Boboov Salimov - jadid, davlat arbobi va shoir. Urganch: "Milleniumus print" nashriyoti, 2024.*)

"Yosh xivaliklar" harakatining yana bir vakili Muhammad Yusuf Chokar (1889-1952) edi. U shoir, xattot, musiqashunos, pedagog sifatida tanildi. Hasanmurod qori Laffasiy Chokar haqida shunday yozadi: "Chokarkim Muhammad Yusuf devon Muhammad Yoqub xarrot devonning o'g'li bo'lib, ul eski maktablarda o'qib savodli bo'lgach, ziyrak, zikr-u fazlig' bo'lgan holida otasi Muhammad Yoqub xarrot devondin xat mashq qilib, o'zining farosatligi bilan tez fursat ichra anchalig' xushxat bo'lganidek va hamda otasidin musiqiy mashqin ham olib, bir xili musiqashunos bo'lib tanburga havaskor bo'lib, tanbur mashqin qilib, onga mahorat paydo qilib, tanburga bir necha, nota ham tartib qilib, ixtirom vaz'u tartib qilib tashkil etadur". (*Laffasiy. Tazkirayi shuaro. Urganch: "Xorazm" nashriyoti, 1992. 80-bet.*)

U keyinchalik Feruz devonida kotiblik qiladi. Muhammad Yusufning she'riy iqtidorini ko'rgan Feruz unga Chokar taxallusi bilan ijod qilishni buyuradi. Feruz vafotidan keyin Asfandiyorxon hukmronligi davrida Muhammadvafo baqqol xizmatida bo'lgan. Keyinchalik Chokar o'zining erkin fikrliligi sabab, "Yosh xivaliklar" firqasiga qo'shiladi. U mashhur shoir Avaz O'tarning eng yaqin do'sti, safdoshi edi.

1920-yildan boshlab Xorazm xalq respublikasida maorif noziriligida bosh kotib vazifasida ishlaydi. So'ngra Xivada musiqa maktabi ochilishida katta xizmatlar qiladi. Uning direktori vazifasida ishlaydi. Mulla Bekjon Rahmon o'g'li bilan hamkorlikda "Xorazm musiqiy tarixchasi" kitobini yozadi. Bu kitob Xorazm musiqa san'ati tarixini aks ettiruvchi durdona asar sifatida e'tirof etiladi.

Chokar iste'dodli shoir edi. Uning dastlabki she'rlari mumtoz adabiyotimiz an'alarini davom ettirib yozilgan bo'lsa, 1910-yillardan keyingi ijodida Avaz O'tar she'riyatiga xos yangicha ma'rifatparvarlik, jadidchilik g'oyalari aks etgan asarlar asosiy o'rin egallaydi.

"Yosh xivaliklar" firqasining ham ijtimoiy-siyosiy faoliyat, ham badiiy ijod bilan shug'ullangan vakillaridan yana biri Safo Mug'anniydir. U 1882-yilda Xivadagi Gandimiyon qishlog'ida tavallud topgan. Otasidan erta ayrilgach, yetimlikda kun kechiradi, 8 yoshgacha o'gay otasi qo'lida tarbiyalanadi. Yosh Safo ma'rifatparvar inson Sohib Nazarboy xonadonida ham ishlaydi. U mashhur sozanda va xonanda bo'lib yetishadi. Safoning iste'dodini ko'rgan Islomxo'ja uni Feruz saroyiga olib keladi. Ancha vaqt saroy muhitida tarbiyalanadi. O'z davri shoirlari va o'zining she'rlariga kuy bastalab ijro qiladi. Islomxo'ja vafotidan keyin Yunus Yasovulboshi homiyligida faoliyat yuritadi. Xonlik ag'darilishi arafasida "Yosh xivaliklar" firqasiga qo'shiladi. Xorazm xalq respublikasi davrida bir qator mas'ul vazifalarda ishlaydi. 1937-yil 27-avgustda qamoqqa olinadi. "Ozod Turkiston", "Milliy ittihoq", "Milliy istiqlol" tashkilotlarining a'zosi, aksilinqilobiy ruhdagi she'rlar muallifi, Akmal Ikromov, Fayzulla Xo'jayevlarni ulug'lab she'rlar yozgan, deb ayblanib, qatag'on qurboni bo'lgan.

Safo Mug'anniy hurriyatni, ozodlikni ulug'lab she'rlar yozdi. Xotin-qizlar erki tarannum etilgan she'rlar bitdi. U taraqqiy etgan jamiyat barpo etish ishlarida faol ishtirok etdi. "Yosh xivaliklar" harakatining yetakchi vakillaridan biriga aylandi.

Xorazmdagi jadidchilik harakatining yo'l boshchilaridan, "Yosh xivaliklar" firqasining faollaridan yana biri Jumaniyoz Sultonmurodov edi. U badiiy ijod bilan shug'ullanmagan. Lekin mohir tashkilotchi, taraqqiyparvar sifatida harakat qildi. 1916-yilgi xonlikdagi qo'zg'olonda qatnashdi. Faol taraqqiyparvarlik harakati uchun quvg'in qilindi. Qochqinlikda yashadi. 1920-yil Xiva xonligi tugatilib, Xorazm xalq respublikasi tuzilishida jonbozlik ko'rsatadi. Respublika muvaqqat hukumati raisi, tashqi ishlar noziri, nozirlar sho'rasi raisi o'rinbosari sifatida ishladi. 1921-yil 6-martdagi davlat to'ntarishidan keyin hukumat ishlaridan chetlatildi. Eng muhimi, o'zbek jadidchilik harakatida munosib o'rin egallagan Maryam Sultonmurodovaday qizni tarbiyalaydi. Maryam Sultonmurodova (1905-1971) Germaniyada tahsil olgan. Hayotini xalq taqdiri bilan bog'lagan jurnalist, chet elda tibbiyotdan saboq olgan malakali hamshira edi. 1928-yilda yurtiga qaytgan Maryam Sultonmurodova Toshkentda universitetda bo'lim mudiri, "Yorqin turmush" ("Saodat") jurnalida adabiy xodim bo'lib ishladi. 1937-yilda qamoqqa olindi. 15 yildan ortiq tutqunlik azob-uqubatlarini chekdi.

Vatanga, vatan taraqqiyotiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan yoshligining 15 yilini qamoqxonalarda o'tkazdi. Ruhiiy azoblangan, xastahol holda vataniga qaytgan Maryam Sultonmurodovaning qolgan umri ham ta'qiblarda o'tdi. 1971-yilda vafot etdi. Undan bir qancha maqola, ocherklar qoldi. "Mehr ko'zda", "Kutilmagan baxt", "Qalbim nidosi", "Rahmat desinlar", "Majnunol", "Karvonlar kelganda", "Betimiz yigit" nomli hikoyalar yozdi. (*Turdiyev Sh. Ular Germaniyada o'qigan edilar. Toshkent: "Fan", 1991. 60-bet.*)

"Yosh xivaliklar" firqasi yuqorida qayd qilganimizdek, o'z yetakchi va faollariga ega edi. Afsuski, 1918-yilning 18-mayida firqaning bir necha faollari: Husaynbek Matmurodov, Is'hoqxo'ja Xo'jayev, Abdusalam hoji Islomxo'jayev, Hoji Avazberdi Eshonov Asfandiyorxon buyrug'i bilan qatl etiladilar.

1918-yil boshlarida "Yosh xivaliklar" firqasi qo'mitasi Polvonniyozhoji Yusupov boshchiligida tuzildi. Ular strategik maqsadlarni ko'zlab bolsheviklar bilan yaqinlashishga, murosa qilishga majbur bo'ldilar.

To'rtko'ldagi "Yosh xivaliklar"dan ba'zilar 1919-yil boshida kommunistik guruh (fraksiya) tuzdilar. Unga rais etib Jumaniyoz Sultonmurodov saylangan edi.

1919-yil noyabr - 1920-yil yanvar oylarida "Yosh xivaliklar"ning To'rtko'ldagi guruhi Qo'shmamedxon Sapiyev, G'ulomalixon Bahodir boshchiligidagi turkman qabilalari bolsheviklar qo'l ostidagi Turkiston fronti Amudaryo guruhi qo'shinlari yordamida Xiva xoni Said Abdullaxon va Junaidxonga qarshi kurashib, 1920-yil 1-fevralda Xivani bosib oldilar. 2-fevralda Muvaqqat hukumat tuzildi. Unga rais qilib Jumaniyoz Sultonmurodov saylandi.

1920-yil 26 - 30-aprelda o'tkazilgan Butun Xorazm xalq vakillarining I qurultoyida Xorazm xalq sovet respublikasi tashkil etildi. Respublikaning konstitutsiyasiga "Yosh xivaliklar" harakatining dasturi asos qilib olindi. 1921-yil 6-martda "Yosh xivaliklar" hukumati ag'darildi. Qizil askarlar Xivada ikkinchi marotaba to'ntarishni amalga oshirdilar. Bolsheviklar xalq nozirlarini qamoqqa olib, ayrimlarini otib tashladi. Ba'zi nozirlar Junaidxon va boshqa sovet hukumatiga qarshi kuchlar safiga qo'shildi. "Yosh xivaliklar"ning bir qismi keyinchalik sovet davlati qurilishida ishtirok etdi. Ba'zilar kommunistik partiya saflariga kirdi. Aksariyati 1937-1938-yillardagi qatag'onda qurbon bo'lishdi. (*Bekmuhammad U. Xorazm jadidchilik ensiklopediyasi. Toshkent: "Milleniumus print" nashriyoti, 2024. 45-bet*)

Xorazmdagi jadidchilik harakati asosini "Yosh xivaliklar" firqasi faollari va a'zolarining ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy, adabiy jabhadagi jonbozliklari tashkil etardi. Taassufki, bu harakat o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarni to'la amalga oshirolmadi.

Xullas, Xorazmdagi jadidchilik harakatida "Yosh xivaliklar" firqasi asosiy o'rinni egalladi. Firqa o'ng va so'l oqimga ajraldi. Ular Xiva xoni Asfandiyorxonni kelishishga majbur etdilar. Idorayi marshrutiya tuzdilar. 1918-yilda bu firqa katta siyosiy kuchga aylandi.

“Yosh xivaliklar” firqasining yo‘lboshchilari va faollari Husaynbek Matmurodov, Polvonniyozhoji Yusupov, Jumaniyoz Sultonmurodovlar katta siyosiy yetakchiga aylana olishdi. Bu harakat namoyandalari Mulla Bekjon Rahmon o‘g‘li, Bobooxun Salimov, Avaz O‘tar, Muhammad Yusuf Chokar, Safo Mug‘anniylar badiiy ijod bilan ham shug‘ullandilar. Ular ma‘rifatparvar, taraqqiyparvarlik g‘oyalari bilan sug‘orilgan badiiy teran asarlar ham yaratdilar.

Firqa faollaridan Mulla Bekjon Rahmon o‘g‘li “Yosh turklar” siyosiy qarashlaridan ta’sirlangan edi. Taniqli o‘zbek jadidlari Fitrat, Cho‘lpon, Fayzulla Xo‘jayevlar bilan hamkorlik qilgan, ulkan dunyoqarashga ega bo‘lgan lider va olim edi. U tilshunos, adabiyotshunos, musiqashunos sifatida boy ilmiy meros qoldirdi. Bobooxun Salimov ham siyosiy lider, fikhshunos, pedagog, shoir edi. Taraqqiyparvar sifatida diqqatga sazovor ishlarni qildi. Bir so‘z bilan aytganda, Xorazm jadidchiligining yetuk vakiliga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Laffasiy. Tazkirayi shuaro. Urganch: “Xorazm”, 1992.
2. Bekmuhammad U., Samandar S. Bobooxun Salimov - jadid, davlat arbobi va shoir. Urganch: “Milleniumus print” nashriyoti, 2024.
3. Bekmuhammad U. Xorazm jadidchilik ensiklopediyasi. Toshkent: “Milleniumus print” nashriyoti, 2024.
4. Turdiyev Sh. Ular Germaniyada o‘qigan edilar. Toshkent: “Fan”, 1991.

UDC 9:574

THE ROLE AND IMPORTANCE OF NON-GOVERNMENTAL NON-PROFIT ORGANIZATIONS IN STABILIZING THE ECOLOGICAL ENVIRONMENT IN THE ARAL SEA REGION OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN

T.A. Ametov, PhD, Associate Professor, Perfect-university, Tashkent

Annotatsiya. *Qoraqalpog‘istondagi nodavlat notijorat tashkilotlari ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy va boshqa ko‘plab masalalarni hal etishda muhim rol o‘ynaydi. Qoraqalpog‘istonning ko‘plab hududlarida ekologik muammolarni hal qilish bilan shug‘ullanuvchi jamoat birlashmalari tuzildi. Ular tomonidan Orol inqirozining salbiy oqibatlarini kamaytirish, bioxilma-xillikni saqlash, uzluksiz ekologik ta‘lim tizimini rivojlantirish va boshqa bir qator loyihalar mahalliy va mintaqaviy darajada amalga oshirildi.*

Kalit so‘zlar: *Orol, ekologiya, ittifoq, loyiha, tuz, jurnal, xalqaro tashkilotlar.*

Аннотация. *Негосударственные некоммерческие организации Каракалпакстана играют важную роль в решении социально-экономических, политико-правовых и многих других вопросов. Во многих регионах Каракалпакстана были созданы общественные объединения, работающие над решением экологических проблем. Ими выполнен целый ряд проектов, направленных на снижение негативных последствий Аральского кризиса, сохранению биоразнообразия, развитию системы непрерывного экологического образования и др. на местном и региональном уровнях.*

Ключевые слова: *Арал, экология, союз, проект, соль, журнал, международные организации.*

Abstract. *Non-governmental non-profit organizations of the Republic of Karakalpakstan play an important role in solving socio-economic, political-legal and many other issues. In many regions of Karakalpakstan, public associations were established that worked to solve environmental problems. They have implemented a number of projects aimed at reducing the negative consequences of the Aral crisis, preserving biodiversity, developing a system of continuous environmental education and others at the local and regional levels.*

Key words: *Aral Sea, ecology, union, project, salt, magazine, international organizations.*

“Firstly, the problem of global climate change. In most regions, soil erosion is occurring, fertile land is diminishing, and desertification, water scarcity, drought, and providing drinking water to the population are becoming serious issues.

Due to the ecological disaster in the Aral Sea region, these threats pose an even greater danger to our area” [1].

It should be noted that in the 1950s and 1960s, the government of the center was not interested in the drying up of the Aral Sea and its fate. The most regrettable situation is that the unnecessary use of water from the Amu Darya and Syr Darya rivers at the end of the last century led to a global ecological situation in the region with a population of more than 3 million people, which was called the Aral tragedy [2].

Thus, one of the non-governmental non-profit organizations deeply engaged in environmental issues is the Aral and Amudarya Defense Union, which was established in 1989. It was officially registered as a public association by the Ministry of Justice of the Republic of Karakalpakstan on December 23, 1991. In November 1993, the Union for the Protection of the Aral Sea and Amudarya was re-registered by the Ministry of Justice of the Republic of Karakalpakstan as an international public organization. However, in 2007, according to the decision of the Administrative Court of the Republic of Karakalpakstan, the Aral and Amu Darya Defense Union lost its status as an international organization and was re-registered as a republican non-governmental non-profit organization in the Ministry of Justice of the Republic of Karakalpakstan. According to the charter of the organization, the main goal was to promote the rescue and restoration of the Amu Darya and Aral Sea, as well as the development of international cooperation in the field of ecology.

The non-governmental non-profit organization “Union for the Protection of the Aral Sea and the Amu Darya” also ensured the implementation of a joint project with the American Environmental Organization (Pennsylvania, USA) on drinking water quality control in the Aral Sea region in 1993-1994 [3].

Specifically, in 1994, with the support of the Institute for Strategic Threat Analysis (STA), NOVIB (Netherlands), the Union for the Protection of the Aral Sea and the Amu Darya actively participated in the creation of the Central Committee for the Saving of the Aral Sea and the Amu Darya from Environmental Problems. He actively participated in the construction of manual pump wells under the World Bank project in the Republic of Karakalpakstan and Khorezm region, as well as in the solution of water shortage issues in the regions. The international organization for development and cooperation Oxfam Novib (Netherlands) plans to expand its activities in Central Asia, particularly in Uzbekistan, in the near future. The organization plans to allocate funds for this purpose as an investment and assistance in strengthening their institutional potential to save the Aral Sea and positively address the issues of water shortage in the region. In 1995, work was carried out with the Microfinance Organization to organize and conduct a seminar with the participation of non-governmental organizations in Central Asia (Karakalpakstan, Nukus). In this regard, the role and place of the non-governmental non-profit organization of the Union for the Protection of the Aral Sea and the Amu Darya are invaluable [4].

The Union for the Protection of the Aral Sea and Amudarya cooperates with several authoritative organizations around the world and actively participates in the positive resolution of water shortages in the territory of Karakalpakstan.

A particularly historical event occurred. On November 22-24, 1996, the First Congress of Non-Governmental Environmental and Environmental Organizations of the Aral Sea Basin was held. It was not easy to unite. On the initiative of the “Union for the Protection of the Aral Sea and the Amu Darya” (hereinafter referred to as the “UAE”), the chairman of this organization, Yu. Kamalov, invited the heads of non-governmental non-profit organizations of Uzbekistan, Kazakhstan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan to a meeting in Nukus in 1995. The growth of public activity in Central Asia is evident from the growth statistics of non-governmental organizations. For example, the head of the laboratory of terrestrial animal ecology at the Institute of Bioecology of the Karakalpak Branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, doctor of biological sciences R.Reymov, in 1996, uniting the efforts of about 260 scientists and students, was elected chairman of the Ecological Union of Karakalpakstan. The goal of the Karakalpak Ecological Union was to protect rare and endangered plants and animals, promote natural science knowledge, and publish the Karakalpak Red Book. The Ministry of Science and Technology of Germany (through the UN) and the World Bank provides financial assistance to ecologists who conducted practical research on the topic “Sanitation and hygiene in settlements”. The “Земляне” ecological club was

established by teacher L. Kalacheva (Nukus) to work with schoolchildren. Information about similar cases in the republics of Central Asia was repeatedly heard at the congress.

It is natural for students to be interested in how non-governmental organizations operate and what they have achieved. We try to justify it based on the speeches of the delegates of the Congress and their conversations with them. Zoologist E. Chernogaev (Ecological Club) made a speech in the German Parliament, which was strongly influenced by his exciting speech in German. Scientists and members of parliament from this country have provided practical assistance in resolving the issue positively. The Nurata Reserve has been transferred to the biosphere (international) category. Accordingly, the provision of the reserve with equipment has improved, as well as the salaries of the reserve's scientific staff have been increased.

Also, Professor of the University of Tajikistan and Corresponding Member of the Engineering Academy of the Republic of Tajikistan A. Khasanov proved that the decline of the Aral Sea led to climate change in southern Uzbekistan, Kyrgyzstan and most of the territory of Tajikistan. Rains and mudflows in July and August, as well as snowy rains in October, caused multi-million-dollar damage to Tajik farmers during the final stages of harvest ripening and harvesting. The professor's speech at the congress supplemented and explained his main conclusion: there are no isolated territories in nature. Professor A. Khasanov expressed his opinion that saving the Aral Sea saves Tajikistan.

Then, I.Domuladzhonov, a member of the board of the Association “For Ecologically Clean Ferghana”, and his colleagues T.Abdikadirov and K.Sakiyev (the “Nature” movement in Kyrgyzstan) coordinated the actions of 25 ecological and environmental organizations in the Ferghana Valley, where many chemical enterprises are located, poisoning the environment. Most importantly, the non-governmental organizations of the three countries, namely Osh (Kyrgyzstan), Khujand (Tajikistan), Ferghana, Andijan, and Kokand (Uzbekistan), operate on the basis of a single program: the state of atmospheric air and wastewater is being monitored, and the water balance of the Naryn, Syrdarya, and Karadarya tributaries is being increased.

In particular, several very relevant programs were implemented by Andrei Zatoki, Farid Tukhvatulin and their colleagues (Ecoclub in Tashhauz, Republic of Turkmenistan). They have started collecting data on drinking water and water resources, rapidly analyzing the quality of agricultural products on the market, which is directly related to human health and human ecology. Representatives of the public published the Declaration of Human Rights, the main legal document of the UN, in Turkmen, international documents on the protection of women's and children's rights were prepared and published.

K. Moldashev from Bishkek (the “Nature” movement) and his colleagues create sections in the milieu of peasants: they determine their needs, help in the formation of national economic programs. According to A. Shaymardanov, the executive director of Chirchikdarya LLC (Tashkent region), for two years, students in grades 8-10 were taught the basics of agriculture. The “Mini-farmer” association receives 2-3 times more yields in dehqan farms, with minimal water consumption and no chemical fertilizers. A. Shaymardanov organized a children's forestry, where classes were held during the summer holidays. The goal was to develop students' understanding of ecological culture and to instill in them respect for nature.

In particular, non-governmental non-profit organizations actively participated in the development of the legal and regulatory aspect of the concept of environmental culture. Under the leadership of the Candidate of Legal Sciences P. Khojabekov, the Center for Public Research (Nukus) prepared a draft law “On the Protection of Consumer Rights”, participated in the development of the law “On Non-Governmental Organizations”, provided legal services to organizations, and published a set of regulatory documents. In the book “Innovative Ideas”, published by the American Law Consortium in Washington, the services of this center were recognized.

It should be noted that the congress participants paid special attention to the Chairman of the Union for the Protection of the Aral Sea and Amudarya Yu.S.Kamalov, who outlined the concept of a system of environmental culture and observance of the rights of nature - ensuring human life. The AmuDarya and SyrDarya are sea-owned. He is a supporter of market relations in the use of natural resources and believes that there is a need to change the article of the Constitution on land ownership.

However, the movement towards the Aral Sea as a market entity began, as the leaders of the Central Asian states agreed to pay 1% of their gross national product to the Aral Sea Fund. It was supported by: R. Reymov, N. Mamutov (Ecological Union of Karakalpakstan), doctor O. Esirkepov (Muynak), professor A. Khasanov (Dushanbe), head of the law firm “Karakalpak” N.Utambetov, K. Sakiyev (Kyrgyzstan), T. Razzokberdiev (Nukus – “AralSOS” society), Farid Tukhvatulin (Dashhovuz, Ecoclub), lawyer P. Khojabekov (Nukus). According to them, it is necessary to develop and approve the legal status of the Aral Sea, achieve the delivery of 18 cubic kilometers of water to the sea per year, stabilize its 35-meter level, introduce water use limits for the republics and ensure their compliance. The introduction of the legal status of the island will be facilitated by the creation of a precedent related to the radical exploration of oil. The governments of several countries are developing legal aspects of mineral ownership. Market relations are evident from the river-sea-Aral bank scheme. It is necessary not to extend the imposition of fine sanctions on the embezzlement of natural resources. Small states in Africa are already paying fines for violating the natural balance in the Lake Chad area. All this can be achieved through effective control by non-governmental non-profit organizations. A. Shaymardanov (Chirchik city) spoke about the need to strengthen the fight against the desertification of anthropogenes in Central Asia. He spoke enthusiastically and convincingly based his arguments on the UN Convention against Construction, but he did not win the support of the participants of the congress.

It is reminiscent of the selfless struggle of the author of the Urgench geographer A.Khusainov's project to transfer the water resources of the Caspian Sea to the Aral Sea. His project was positively evaluated at the All-Union Works Contest in Moscow (before the collapse of the USSR). The time has come to begin its implementation, as the Caspian Sea coast is flooded, and Russia, Dagestan, Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, and Iran are also interested in its decline. These countries could participate in the construction of the canal on a share basis. The World Bank and international funds could offer their assets [5].

The strategic decisions of the congress set out to concentrate all forces around the Aral Sea problem, participate in the development and discussion of state programs, raise the legal awareness of the population, involve the peasants and workers in the activities of the association, find ways to solve the tasks of self-financing, and ensure full coverage of the activities of the association's organizations through the media. The resolutions of the congress, which are called strategic, define the need to concentrate all forces around the Aral Sea problem, participate in the development and discussion of state programs, raise the legal awareness of the population, involve the peasants and workers in the activities of the association, find ways to solve the tasks of self-financing, and ensure full coverage of the activities of the association's organizations through the media [6].

Also, on September 18, 1998, a round table was held in Nukus, organized by the non-governmental non-profit organization “Union for the Protection of the Aral Sea and Amudarya”. Scientists from Karakalpakstan, water experts and representatives of non-governmental organizations took part in the conversation. During the round table, issues of rational use of water resources and the state of water management facilities in Karakalpakstan, as well as water payment were discussed. The need for cooperation between non-governmental and public organizations in solving water problems was noted. For example, the development of a joint project on the rational use of water resources in Karakalpakstan could be a high point. The development of this project will allow the mechanisms of interaction between the public, managers and specialists to work together [7].

At the same time, representatives of the Union for the Protection of the Aral Sea and Amudarya expressed their readiness to participate as initiators of the proposed project and to carry out work on obtaining funds. Several options for the joint project were proposed by the participants of the round table. The creation of a joint project, which includes a pilot integration of all legislative, technical and organizational measures, within which one farm or several farms are merged, was also discussed. This gives the right to transfer its products at world prices, to process its products with its own power. In turn, the experimental farm fully pays for the water and other resources consumed. The Union for the Protection of the Aral Sea and the Amu Darya has shown its activity and positivity. The reason is

that water is one of the most global problems in the world. Therefore, the Union for the Protection of the Aral Sea and the Amu Darya has always interpreted the water issue as a global problem.

REFERENCES:

1. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – T. 3. – 211-212-b.b.// Mirziyoyev Sh.M. A nation with great intentions will have a great work, a bright life and a prosperous future. –Toshkent: O'zbekiston, 2020. - P. 3. - P. 211-212.
2. Комилов О.К. Ўзбекистонда суғориш тизими ривожланиши: югук, муаммо ва оқибатлар (1951-1990). – Тошкент: Akademnashr, 2016. – 265 б. // Komilov O.K. Development of the Irrigation System in Uzbekistan: Achievements, Problems, and Consequences (1951-1990). - Тошкент: Akademnashr, 2016. - P. 265.
3. Камалов Ю.С. Из истории СЗАА // Вдоль Аму – Да ... еще кое что. – Нукус, 2000. - №1. – С. 2-6. // Kamalov Yu.S. From the History of the Aral and Amudarya Defense Union// Along the Amu - Yes... some more. - Nukus, 2000. - №1. - P. 2-6.
4. Абдуреймов Т. Письма Союза защиты Арала и Амударьи // Вдоль Аму – Да ... еще кое что. – Нукус, 1998. - №4. – С. 5. // Abdreimov T. Letters of the Union for the Protection of the Aral and Amudarya// Along the Amu - Yes... some more. - Nukus, 1998. - №4. - P. 6.
5. Bipin Dimri. The Lives of Shanti Devi: Proof of Reincarnation //Historic Mysteries. Rawat K. S., Rivas T. [The Life Beyond: Through the eyes of Children who Claim to Remember Previous Lives.](#)// The Journal of Religion and Psychical Research. - №28 (3). –USA, 2005. –P.P. 126-136.
6. Бочин В. Громы и молнии в малом зале. // Вести Каракалпакстана» 10 декабря 1996 года №99. -с.3.// Bochin V. Thunder and lightning in a small hall. // “News Karakalpakstana” dated December 10, 1996. №. 99. - p.3.
7. Аимбетов И. Круглый стол в Нукусе // Вдоль Аму – Да ... еще кое что. – Нукус, 1999. - №2. – С. 11.// Aimbetov I. Round table (discussion) in Nukus // Along the Amu - Yes... some more. - Nukus, 1999. - №. 2. - p. 11.

UDC 37 (575.172) (09)

HISTORIOGRAPHY OF THE MODERN HISTORY OF KARAKALPAKSTAN

T.A. Ametov, PhD, Associate Professor, Perfect university, Tashkent

Annotatsiya. *Maqolada tarixshunoslikning tahlili muammoni tadqiq qilishning asosiy konseptual yondashuvlarini va tarixshunoslikning hozirgi rivojlanish bosqichida muammolarni o'rganishga eng katta hissa qo'shgan mualliflarni ajratishni nazarda tutadi. Tadqiqotchi tarix fanining hozirgi rivojlanish bosqichida muammoning o'rganilganlik darajasi haqidagi xulosalarni shakllantirish, tadqiqot obyekti doirasida kam o'rganilgan jihatlar, bosqichlar va hududlarni ajratib ko'rsatish lozim.*

Kalit so'zlar: *Tarixshunoslik, eng yangi tarix, fan, kitob, maqola, mustaqillik, metodologiya.*

Аннотация. *Анализ историографии в статье предполагает выделение основных концептуальных подходов к исследованию проблемы и авторов, внесших наибольший вклад в изучение проблем на современном этапе развития историографии. Исследователь должен сформулировать выводы о степени изученности проблемы на современном этапе развития исторической науки, выделить малоизученные аспекты, этапы и регионы в рамках объекта исследования.*

Ключевые слова: *Историография, новейшая история, наука, книга, статья, независимость, методология.*

Abstract. *The analysis of historiography in the article provides for the identification of the main conceptual approaches to the study of the problem and the authors who made the greatest contribution to the study of the problems at the current stage of historiography's development. The researcher should draw conclusions about the level of study of the problem at the current stage of development of historical science, highlighting aspects, stages, and territories that have been poorly studied within the framework of the research object.*

Key words: *Historiography, the modern history, science, book, article, independence, methodology.*

Regarding the historiography of Karakalpakstan, it should be noted that the study of the history of everyday life in the latest historical science necessitates the study of theoretical and methodological aspects. Although works have also been published that introduce certain innovations in the study of relevant problematic issues, they are mainly based on the material of archival documents, and most of them have been introduced into scientific circulation.

“In particular, it is necessary to realize our national identity, study the ancient and rich history of our Motherland, strengthen scientific research in this direction, and comprehensively support the work of scientists in the field of humanities” [1].

The topic is in demand both in modern historiography and political science. The process of deepening the analysis and expanding the subject of the study is underway. However, like any cognitive process, it not only increases the number of solved problems, but also constantly expands the field of unknowns. Today, the scope of research conducted on the history of the socio-political development of the Republic of Karakalpakstan can be compared to the study of fundamental social and humanitarian problems, without understanding which it is impossible to answer the obvious problems of modern history. The foundation of the process of studying the past is determined by the readiness and ability of the academic community to ask more complex questions and seek answers to them in accordance with the current level of science. Many questions raised by historians today belong to the category of eternal questions. The answer to them can only be a constantly deepening, general process of cognition.

During the years of independence, various aspects of history became the subject of doctoral and candidate dissertations. It should be especially noted that during the period of Uzbekistan's independence, there were not enough scientific studies devoted to the study of history in doctoral dissertations defended in recent years in the specialty of History of Uzbekistan [2].

The monograph, published in collaboration with historians based on archival materials on the recent history of Karakalpakstan, reflects the main problems of modern history. Scientists also paid special attention to the Aral Sea region in the Republic of Karakalpakstan, the new stage of socio-economic reforms and changes in the cultural sphere.

In the history of Uzbekistan, in particular, the need arose to study the socio-economic processes that took place here in the 80s, various aspects of spiritual life. If during the transition period Uzbekistan experienced shortcomings in economic development, it took time to eliminate the consequences of the "residual" principle applied by the totalitarian leadership of the former USSR to the social sphere of our republic, as well as to other former union republics of Central Asia [3].

A number of scientists have also studied the issues of creating the legal foundations of socio-political processes in the early 1990s and the history of political parties, trade unions, and the social sphere [4]. The research of Ya. Abdullaeva reflects the complex and systemic issues of mother and child protection in Karakalpakstan during the period of independence [5]. In M. Sarybayev's research, the efforts of the First President of the Republic of Uzbekistan, I. Karimov, to replace the imperial system of Soviet cotton policy, to eliminate the cotton monopoly, to ensure the economic freedom and sovereignty of Uzbekistan, to end the repressions and rehabilitation of the “Cotton business”, and to eliminate the consequences of the Aral Sea disaster were partially reflected [6]. R.Urazbaeva compared the reforms in the education system of the Republic of Karakalpakstan with previous periods and scientifically studied the fundamental changes that took place in the education system of the Republic of Karakalpakstan during the years of independence. He noted that two universities and four branches of universities in Tashkent are operating in the republic [7].

One of the biggest problems in Karakalpakstan is the ecological problem. In one paragraph of his doctoral dissertation, scientist O.Komilov describes the drying up of the Aral Sea in the 50-60s of the 20th century and its fate, the unnecessary use of the water of the Amu Darya and Syr Darya at the end of the last century, the problems of the emergence of the global ecological situation called the Aral steppe in the area where more than 3 million people live [8].

Currently, the role of Islam and religious culture in the history of Karakalpakstan is incomparable. In this regard, M. Karlybaev devoted his scientific work to the issue of the role of Islam in the socio-political life of Karakalpaks. The work reveals the history of Islam in Karakalpakstan through manuscripts, letters, genealogical records, religious initiations, religious institutions of the studied period (religious legends) as a result of complex and long field expeditions to collect written sources on the history of Islam. In general, the book provides an analysis of scientific literature on Islam in Central Asia, particularly in Uzbekistan and Karakalpakstan [9]. A.Dzhumashev's scientific research is devoted to the history of Karakalpakstan during the Soviet

period. It analyzes the features of the establishment of the Soviet state administration system in Karakalpakstan and its transformation during the period of Kazakhstan (1924-1930), Russia (1930-1936) and Uzbekistan (1936-1941). The monograph also reveals the role and place of high-ranking political figures of Karakalpakstan during the period of the formation of the management system, discusses the main stages of their life path. The monograph covers the history of Karakalpakstan during the Soviet period based on previously poorly studied sources, and each section of the book is studied chronologically and problematically [10]. Furthermore, S.U. Nurzhanov's scientific research on the history of the Karakalpak printing press extensively examines the historical aspects of its emergence and development during Stalin's rule. The main stages of the development of the newspaper industry in Karakalpakstan are being considered, and the author's approach to determining their chronological circles is being put forward. The main factors that determine the formation of newspaper activity are highlighted, and it is shown that the sphere of communication reflected in the printed word has its own characteristics, reflecting general laws. The main issues of the history of the period under study are analyzed based on materials from the press of Karakalpakstan [11].

The scientific works of a number of scientists devoted to the study of the Aral tragedy, the socio-economic situation in Karakalpakstan, industry, farms, education, sports, medicine and the history of the city of Nukus deserve attention. However, these scientific studies do not fully describe the recent history of Karakalpakstan [12].

The socio-political and socio-economic processes in the Republic of Karakalpakstan are also studied in a number of foreign literatures, which analyze the reforms carried out in the Republic of Karakalpakstan during the years of independence, in particular, the activities of the Jokargi Kenes, the principles of development of Karakalpak literature during the years of independence. Also, Japanese scientist Suneo Sukatani conducts research in the field of healthcare and writes that in recent years, the birth rate in Karakalpakstan has decreased by 11 percent, both children have hepatitis, anemia and other respiratory diseases, and it is necessary to take preventive measures [13].

Yu.E. Bregel criticized the research of Soviet scientists A. Bennigsen, E. Vimbush, M.B. Olcott, E. Ollworth) and others, who, in his opinion [14], did not become specialists in the republic, but tried to write about its most important stages. According to D. Davis, some Western scholars have been prone to a "non-professional" approach to studying the republic [15].

Turkish scientist Salih Yilmaz, having undergone an internship in Karakalpakstan, collected materials on the new history of Karakalpakstan, defended his doctoral dissertation and published a monograph. Turkish scholar Salih Yilmaz also describes the history of Karakalpakstan from ancient times to the present day in his work. He gave information in Turkish about the changes that took place in the socio-political and socio-economic life of Karakalpakstan during the years of independence, the reforms carried out and their results [16].

In the recent history of Karakalpakstan, the disintegration of a single historical space is taking place, methodological, problematic, historical pluralism is manifested, interest in local history, everyday history is growing. The theory and methodology of historical research are being improved. Issues related to the preservation of historical and cultural heritage, the formation of historical memory as the basis of national identity are at the center of state policy. The state has an impact on the historical consciousness of the population by counteracting external information and communication aggression. As a component of ideological policy, it includes the creation of models for explaining the goals and objectives of the country's socio-political development in relation to historical events in the field of preserving historical monuments. It helps to identify the main points of literature, reveals the specifics of historical knowledge, its empirical and theoretical foundations, categorical apparatus and methodological principles, subject area, cognitive functions. A number of theoretical and methodological problems related to the current level of development of historical science in Karakalpakstan reveal the essence of modern problems.

REFERENCES:

1. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – T. 3. –38 b.
2. Маврулов А. А. Культура Узбекистана на современном этапе: общее состояние, проблемы, тенденции развития (середина 70-х - 90 гг.): Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Ташкент, 1993. –С. 54.; Эргашев К. Развитие

общеобразовательной школы в Узбекистане. 70-е-90-е гг.: проблемы и тенденция: Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Ташкент, 1996. – С. 48.; Нуриддинов Э. Международное сотрудничество Узбекистана со странами Европы в условиях независимости: становление, развитие, проблемы: Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Ташкент, 2000. – С. 49.; Қирғизбоев А. Ўзбекистон Республикасининг Осиё мамлакатлари билан халқаро ҳамкорлиги: Автореф. дисс.... докт. ист. наук. – Ташкент, 2004. – С. 42.; Бабаходжаева Л. Основные тенденции и направления международного культурно-гуманитарного сотрудничества Республики Узбекистан (период независимости): Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Ташкент, 2011. – С. 48.; Рахимов М. А. Сотрудничество Узбекистана с зарубежными странами и международными организациями в обеспечении стабильности и устойчивого развития в Центральной Азии (1991-2012 годы): Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Ташкент, 2012. – С. 50.; Альмеев Р. В. Музеи Узбекистана и социально-культурные перспективы их развития (1991-2000 гг.): Автореф. дисс.... докт. ист. наук. – Ташкент, 2012. – С. 50.

3. Юнусова Х.Э. Социально-экономические процессы и духовная жизнь в Узбекистане в 80-х годах XX века: Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Ташкент, 2009. – С. 46.; Юнусова Х.Э. XX век Узбекистан: Некоторые вопросы изучения по «хлопковому делу» // Проблемы современной науки и образования. – Россия: Иваново, 2018. - №4. – С. 70-74.

4. Камалов С. К. Қарақалпақлардың халық болып қәлиплесиўи ҳәм оның мәмлекетшилигиниң тарийхынан. – Нөкис, 2001. – 76-б.; Кошанов Б.А. Қарақалпақстан тарийхнамасы. – Нөкис: Билим, 2016. – 76 б.; Ниетуллаев С.Д. Вопросы законодательства Республики Каракалпакстан. – Нукус: Каракалпакстан, 1992. – 180 б.; Ерниязова Г. Қарақалпақстан мәмлекетлик нызамлықларының раўажланыўи // Вестник ККО АНРУз. – Нукус, 1991. - №4. – С. 125-127.; Кутыбаева Е.Д. Органы исполнительной власти Республики Каракалпакстан. –Нукус: Каракалпакстан, 2002. –108 б.; Умарова К.У. Правовая и политическая культура народов Узбекистана и Каракалпакстана: исторический опыт и современные факторы детерминации: Автореф. дисс. ... доктор юрид. наук. – Ташкент, 2006. – 48 с.; Джумашев А. Новейшая история Каракалпакстана: историографический обзор // Вестник ККО АНРУз. – Нукус, 2015. - №2. – С. 80-83.; Нуржанов С.У. Правовые основы функционирования периодической печати Узбекистана в период независимости // Вестник ККО АНРУз. – Нукус, 2016. - №2. –С. 104-106.; Аметов М. Общественные организации и демократизация общества в Каракалпакстане // Вестник ККО АНРУз. – Нукус, 2001. - № 5. –С. 57-58.

5. Абдуллаева Я.А. Қорақалпоғистон хотин-қизлари: Кеча ва бугун. XIX асрнинг охири ва XX аср. – Тошкент: Ijod dunyosi, 2004. – 224 б.

6. Сарыбаев М.К. Политика хлопковой монокультуры советской власти в Каракалпакстане и ее последствия (1917-1990 гг.). – Ташкент: Изд-во Нац. биб-ки Узб. Им. А.Навои, 2008. – 250 б.

7. Уразбаева Р.Дж. История образования в Каракалпакстане (последняя четверть XIX – начало XXI вв.). – Ташкент: Yangi nashr, 2011. – 272 б.

8. Комилов О.К. Ўзбекистонда суғориш тизими ривожланиши: ютук, муаммо ва оқибатлар (1951-1990). – Тошкент: Akademnashr, 2016. – 265 б.

9. Карлыбаев М.А. К истории ислама у каракалпаков: исторические, социальные, этнические и генеалогические контексты. –Нукус: Илим, 2021. –С. 274.

10. Джумашев А.М. Советская система государственного управления в Каракалпакстане (1924-1941 гг): история формирования и трансформации. –Нукус: Илим, 2021. – 192 с. // Джумашев А.М. Советская система государственного управления в Каракалпакстане (1924-1941 гг): история формирования и трансформации: Автореферат дисс.. доктор ист. наук. –Нукус, 2021. – 70 с.

11. Нуржанов С.У. История периодической печати Каракалпакстана (1924-1953 гг.). –Нукус: Илим, 2023. – 185 с. // Нуржанов С.У. Қорақалпоғистон даврий матбуоти тарихи (1924-1953 йиллар): Тарих фанлари доктори (DSc) ...дисс. автореф. – Нукус, 2022. – 68 б.

12. Мадреимов Т. История возникновения и развития средств массовой информации Каракалпакстана в 1930-1990 гг. (Радиовещание и телевидение): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Нукус, 1997. –С. 20.; Утемуратов Б.Б. Дехканские (фермерские) хозяйства Республики Каракалпакстан: история возрождения и развития (1917-1996 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Нукус, 1999. – С. 20.; Базарбаев Р.Ж. История формирования научного центра Каракалпакстана (1925-1997 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Нукус, 1999. –С. 21.; Сарыбаев А.К. Хлопкоочистительная и текстильная промышленность Каракалпакстана в 1980-1995 гг.: исторический опыт и проблемы возрождения национальной промышленности: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Нукус, 2000§. – С. 28.; Алламбергенов К. История организации профилактики чумы в Каракалпакстане в XX веке: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Нукус, 2001. –С. 40. Калилаев А. История развития среднеспециального образования в Каракалпакстане (1925-2000 гг.) (на примере Ходжейлийского педагогического училища): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Нукус, 2003. –С. 21.; Уразова Л.К. История возрождения национальной культуры Каракалпакстана (1985-2005 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Нукус, 2009. –С. 20.; Бекимбетов Б.М. История общественно-политического движения за спасение Аральского моря (1960-1990-е гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Нукус, 2006. – 20 с.; Есназарова З.Б. История города Нукуса периода независимости (1991-2005 гг.). – Нукус: Каракалпакстан, 2012. – 110 с.

13. Tsuneo Tsukatani. The Aral Sea and socio-economic development: Central Eurasian Water Crisis: Caspian, Aral and Dead Seas. –USA, United Nations University, 1998. – P. 53-74.

14. Bregel Yu. Notes on the study of Central Asia. – Papers on Inner Asia. - №28. – Bloomington: Indiana University Research Institute for Inner Asia Studies, 1996. – P. 61

15. DeWeese D. Islam and the legacy of Sovietology: a review essay on Yaacov Roi's Islam in the Soviet Union // Journal of Islamic Studies. Oxford, Centre for Islamic Studies. – 2002. – Vol. 13. – 3. – P. 298.

16. Salih Yilmaz. XVI-XX yüzyillarda Karakalpak türkləri tarihi. – Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006. –Sm. 139-163.

UO'K 674.028.9

YOG'OGHGA ISHLOV BERISH EVOLYUTSIYASI, UNING RIVOJIDAGI TRANSFORMATSION JARAYONLAR

(Xiva Ichan qal'a muzey-qo'riqxonasi misolida)

D.A. Atadjanova, mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada yog'ochga ishlov berish evolyutsiyasi hamda soha taraqqiyoti Xorazm vohasi va Xiva Ichan qal'a muzey-qo'riqxonasi misolida ko'rib chiqilgan. Bunda adabiyotlar hamda tadqiqotlardagi ma'lumotlar tahlil qilinib, soha taraqqiyoti davriy izchillikda rivojlanish bosqichlari taqiq qilingan.

Kalit so'zlar: yog'och, duradgorlik, hunarmandchilik, me'morchilik, binokorlik, ustun, eshik, naqsh, Xiva, Xorazm.

Аннотация. В данной статье рассматривается эволюция деревообработки и развитие отрасли на примере Хорезмского оазиса и Хивинского замка-музея-заповедника Ичан. Были проанализированы данные литературы и исследований, а этапы разработки в периодической последовательности развития области были запрещены.

Ключевые слова: дерево, столярное дело, ремесла, архитектура, здание, столб, дверь, узор, Хива, Хорезм.

Abstract. This article examines the evolution of woodworking and the development of the industry using the examples of the Khorezm oasis and the Khiva Ichan Castle Museum-Reserve. In this article, the data from the literature and research are analyzed, and the stages of development of the industry are outlined in a chronological sequence.

Key words: wood, carpentry, craftsmanship, architecture, construction, pillar, door, pattern, Khiva, Khorezm.

Kirish. Odamlarning yog'ochdan foydalanishni boshlashi tarixi insoniyatning ibtidoiy davrlariga borib taqaladi. Bu tarix inson ehtiyojlari va tabiat bilan uyg'un ravishda rivojlanib, turli bosqichlardan o'tgan. Insoniyatning paydo bo'lgan davriga nazar tashlansa, ibtidoiy odamlar tomonidan birinchi navbatda o'zlashtirilgan va mehnat quroli sifatida foydalanilgan ashyolar qatorida yog'och yuqori o'rinni egallaydi. Hatto odamzodning ilk ajdodlari daraxtlarda yashab, uning kovaklaridan boshpana sifatida foydalangan degan qarash mavjud. Yog'ochga ishlov berish toshga nisbatan osonligi bunga sabab bo'lgan deyish mumkin. Shu bilan birga, yog'och paleolitning yuqori qatlamlarida odamlar tomonidan sun'iy turar joylar qurilishida asosiy vosita bo'lganligi aniqlangan. Tarixning keyingi bosqichida odamlar yog'ochdan uy-joy qurishda, mehnat qurollari, qurol-yarog'lar yasashda, tabiatning injiqliklariga bardosh berish maqsadida, isinish, boshpana, ro'zg'or buyumlari yasash kabi sohalarda foydalangan. Yog'ochning inson hayotida muhim o'rin egallay borishi bilan uning foydalanilish sohalari ham kengaya boravergan. Ba'zan odamlar tomonidan yog'och ashyosi olinuvchi daraxtlar ilohiylashtirilib, totemga aylantirilgan.

Adabiyotlar tahlili. Xiva hamda Xorazm vohasi hududida duradgorlik va yog'ochga ishlov berish hunari o'rganilishi lozim bo'lgan madaniyatimizning muhim tarmoqlaridan hisoblanadi. Bu sohaga oid ma'lumotlarni bir qancha adabiyotlarda ko'rish mumkin. Xorazm tarixi bilimdoni S.P.Tolstov [1] tomonidan berilgan ma'lumotlarda arxeologik tadqiqotlar asosida Xorazm hududida dastlabki yog'ochga ishlov berish elementlariga doir ma'lumotlar qayd qilinadi. D.Bobojonov va M. Abdurasulov [8] asarida Xiva hududida shaharsozlik, binokorlik masalalari qatorida yog'ochga ishlov berish sohasiga doir ayrim ma'lumotlarga to'xtalib o'tiladi. K.Xudoyberganov [15] Xiva shahri tarixi hamda tuzilishini mufassal yoritish barobarida duradgorlik sohasiga doir qimmatli ma'lumotlarni taqdim qiladi. Aynan sohaga doir tadqiqotlardan D.Bobojonov va M.Abdullayev [9]

lar asarini sanab o'tish mumkin. Ushbu tadqiqotda Xorazmda amaliy san'at barobarida yog'och o'ymakorligiga ham to'xtalib o'tilgan.

Metod. Ushbu mavzuni yoritishda hamda tadqiq qilishda tarix fanida ilmiy tadqiqot olib borishning muhim metodlaridan – adabiyotlarda berilgan ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilish, tarixiylik, xronologik – davriy ketma-ketlik, dala tadqiqotidan olingan ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish hamda sintez qilish, obyektivlik va reallik tamoyillaridan foydalanildi.

Muhokama. Yog'ochga ishlov berish hayotiy zaruratga aylana borgani sayin bu zaruratni qondiruvchi soha vakillari ham yetisha borgan. Ular endilikda ushbu sohaning bilan muttasil shug'ullanuvchi ilk duradgor ustalar ishlarini neolit davridan boshlab kuzatish mumkin. U yog'och ustun, sinchlar bilan ko'tarilgan. Uning tomiga ko'ndalang yog'ochlar tashlanib, usti qamish bilan yopilgan. Chayla sathining ko'p joylaridan katta-kichik chuqurchalar topilgan. Bu ustun va sinchlar o'rnatilgan chuqurchalar bo'lgan [2.– B.56]. Bu yerda qurilish sohasi negizida duradgorlik elementlarini ham uchratish mumkin. Keyingi bosqichlarda bu an'analar rivojlanib borgan. Amirobod madaniyatining so'nggi bosqichida, ya'ni mil.avv. VIII-VII asrlarda aholisi loydan katta uzun uylar qurishgan [12. – C.70]. Shu davrdan e'tiboran Xorazmda shaharsozlik va uning negizida duradgorlik hamda yog'ochga ishlov berish sohalari ham taraqqiy qila boshlagan.

Antik davr Xorazm hududida madaniyat va hunarmandchilik yuqori darajada taraqqiy qilgan davr hisoblanadi. Qadimgi Xorazm me'morchiligi bo'yicha barcha asosiy bilimlar 1937-yilda 40 yildan ortiq umrini ushbu mintaqani o'rganishga bag'ishlagan S.P.Tolstov orqali yetib kelgan. U Qadimgi Xorazmning bilim darajasi yuksakligini qayd etgan. Bu hududning antik davr arxitekturasi qadimgi me'morlarining tabiiy sharoitga asoslangan qurilish materiallari va konstruksiyalari haqidagi bilimlari kuchli ekanligi, ularning zukkoligidan dalolat beradi [4]. Qadimgi Xorazm poytaxtlaridan biri Tuproq qal'a misolida shaharning gavjum bo'lib, hunarmandchilikning taraqqiy qilgani aniqlangan. Shaharning ichida joylashgan xonadonlarning orasidagi yo'laklar juda tor bo'lib, g'ishtlarga tushirilgan tamg'alar orqali yashagan jamoalarning qaysi urug'ga mansubligini aniqlash mumkin bo'lgan [3]. Bunday tamg'alarning qo'llanishi hunarmandlarning jamoa bo'lib mehnat qilganini, bu esa o'z navbatida ixtisoslashgan hunarmandchilikning shakllanib ulgurganidan dalolat beradi. Buni shahar arxivining 18 ta yog'och taxtadan iborat hujjatlarining topilishi misolida ham ko'rish mumkin.

O'rta asr Xorazm madaniyatida duradgorlik oldingi davrlardagidek hayotning zaruriy sohalaridan biriligicha qoldi. Amaliy san'atning bu turi ayniqsa V-VII asrlarda Xorazmda yuksak darajada rivojlangan. Ma'lumki, O'rta Osiyo arablar tomonidan zabt etilishidan oldin har bir uyning kirish eshigi tepasida ilohlar va homiylarning yog'ochdan o'yib yasalgan haykalchalar qo'yilgan. Xonadon sohibi vaqti-vaqti bilan yog'ochdan o'yilgan ilohni yangilab, boshqasini xarid qilib, almashtirib turgan. Bu an'ana yog'och o'ymakorligi san'atining rivojlanishiga yaqqol ta'sir ko'rsatgan [13. – B.182]. Arablar bosqinidan keyingi davrda bu tadbir taqiqqa uchraganiga qaramasdan soha rivojlanishdan to'xtab qolgani yo'q. Balki, endilikda bir shakldan ikkinchi bir yo'nalishga o'zgardi. Endilikda ustalar o'z ishlarida o'simliksimon gulli islomiy naqshlar va murakkab handasaviy-girih naqshlarini ifodalashga e'tibor qaratdilar. Bu bosqichda yog'ochga ishlov berish haykaltaroshlik sohasidan ajraldi. Shunga qaramasdan, "Musulmon renessansi" davrida yog'ochga ishlov berish yanada taraqqiy qildi va tom ma'noda san'at darajasiga ko'tarilib, xattotlik, naqshsozlik, duradgorlik, arxitektura elementlari qorishib ketdi. O'ymakor ustunlar, panjaralar, eshik va darvozalar yasash sohalari ayniqsa taraqqiy qilgan. Xivaning Jome' (Juma) masjidi o'rta asrlarda shaharning ko'zga ko'ringan binolaridan biri bo'lib, o'ziga xos qurilishi va hajmi bilan ajralib turgan. Bu yodgorlik Xorazmning qadimgi masjidlarini eslatadi [8. – B.60]. Aynan shu inshoot o'rta asr Xorazm yog'ochga ishlov berish san'atining eng eski namunalarini o'zida mujassam etgan. Masjid tomi tekis, bir qavatli, shipi o'yima naqshli [10. – B.119]. Bino tomini 218 ta naqshinkor ustun ko'tarib turadi.

X-XI asrlarda qo'yilgan naqshkor ustunlardan hozirgi vaqtda 25 tasi saqlangan [6. – B.231]. Bugungi kungacha saqlangan bu ustunlarning 12 ta eng qadimgilari X-XII asrlarda ishlangan. Ustunlarning ko'pligi, ularning ming yil ichida tuzatilgani xorazmlik yog'och o'ymakor ustunlarning ishlariga baho berish imkonini beradi [15. – B.182]. Ustunlar pastdan yuqoriga qarab qadalsimon

shaklda yo'g'onlashib boradi. Ustun o'rtasi kufiy usulda yozuv bilan naqshlanib, pastki qismi juda qalin, ustki qismi nisbatan siyrak o'yama naqshlar bilan bezatilgan. Eng qadimgi ustunlarga uchburchak shaklidagi chuqur relyefli, o'simliksimon naqshlar solingan. XII asr ustunlarida avvalgilarning shakl mutanosibligi takrorlangan, biroq naqshlar birmuncha qayta ishlangan, ulardagi kufiy yozuvlari barg va gul naqshlari bilan chirmashtirib yuborilgan [6. – B.231].

Eng e'tiborli tomoni shuki, ustunlar qadimiylashib borgani sayin ulardagi go'zallik orta boradi. Bu narsa naqshlarning chuqurligi, mayda-nafisligidadir. X-XI asrda ishlangan ustunlarga tarixiy ma'lumotlar yozilgan bo'lsa, XV-XVI asrlardan ularga hadislar yozilib boshlangani ma'lum bo'ladi.

Masjid eshigidan kirilgach, ikkinchi qatorda turgan bir ustunning daraxti to'g'risida bahs mavjud. Uning naqshlari Hindiston uslubiga o'xshagani uchun Pahlavon Mahmudga hind podshohidan sovg'a qilingan va g'o'zapoya daraxtidan ishlangan deb hisoblanadi. Haqiqatan ham undagi naqshlar boshqa hech bir ustun yoki eshiklarda uchramaydi. Ayniqsa, naqshlar ichiga yashirilgan o'tirgan holatdagi Budda va tikka turgan Braxmaning tasviri bu farazlarni go'yo isbotlaydi [15. – B.187].

O'rta asrlarga oid miniatyuralarni ko'zdan kechirar ekanmiz, ulardagi ikki tabaqali sernaqsh eshiklarning yuqorigi bo'linmasida arab alifbosidagi yozuvlarni ko'ramiz. Bu XI-XII asrlarda xuddi me'morchilik, amaliy san'at buyumlari bezagidagidek, eshiklarda ham shu davrda yozuv ishlatilganligidan dalolat beradi. Eshik bezashda yozuv, naqsh sifatida XVIII-XX asr boshlarida ham qo'llanilgan [11. – B.85].

XVII asrda kelib O'rta Osiyoda avj olgan o'zaro feodal nizo va urushlar Eronning Xivaga qilgan hujumi va boshqalar arxitektura va badiiy hunarmandchilikka salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ko'pgina musavvir va hunarmandlar Hindistonga, boburiylar saroyiga ketishga majbur bo'ldilar. XVII asr oxirlariga kelib me'morchilik va amaliy bezak san'ati rivojlana boshladi. Saroy qurilishlarida xalq me'morchiligi kompozitsiya uslublaridan foydalanib, ichkari hovli, hovuz ko'p ustunli ayvon, sinchli imoratlar qurila boshlandi. XVIII-XIX asrlarda binolarning ayniqsa, ichki qismini koshin, tosh, ganch va yog'och o'ymakorligi bilan bezatildi [1. – B.8].

XIX asr so'nggi qismida Xiva xonligi rus hukumati tomonidan mustamlakaga aylantiriladi. Shu holatda ham sohaning taraqqiyoti to'xtab qolmaganligini ko'rish mumkin. XX asr boshlarida shaharda 51 ta yog'ochni qayta ishlash ustaxonalari, 50 ta duradgorlik (115 nafar ishchisi bo'lib), 8 ta taroqchilik (18 nafar hunarmand birlashgan), 22 ta xarrotlik (25 hunarmand bo'lgan) va 12 ta elakchilik (34 nafar ustasi bilan) ishlab turgani haqida ma'lumot keltiriladi [7. – B.71].

Samarqand va Buxoro yog'och o'ymakorligi ham ko'p tomonlardan Xiva maktabining an'analari yaqin bo'lsada, ushbu viloyatlarning naqqoshligi o'zidagi kompozitsiya va ranglar majmuasi bilan Farg'ona — Toshkent maktabiga yaqindir. Chunki, naqqoshlik san'atidagi maktablar bir-biridan asosan naqshlar tizimi va har bir kompozitsiyaning tasvirlanishi bilan farqlanadi. Masalan, Toshkentda o'yiladigan gullarning orasi ochiq, tasvirlar birmuncha erkin bo'lib ko'rinsa, Xorazmda birmuncha zich, novdalarning orasidagi bo'sh joy qoldirilmasligiga katta ahamiyat qaratiladi. Ularda ishlatiladigan ranglar deyarli barcha viloyatlar uchun o'ziga xos. Xiva maktabida ko'p hollarda me'morchilik koshinlarida keng tarqalgan mayda gul va novdalardan iborat islomiy naqshlar ko'p uchraydi (islomiy-morgula, islomiy-zanjira, islomiy-shobuta va boshqalar) [14. – B.77-78].

Xorazmda yog'ochga ishlov berish jarayoni faqat siyosiy hodisalar sabab o'zgarib, shakllanib bormasdan, hududning tabiiy sharoiti hamda undan olinadigan ashyolarga ham bog'liq bo'lgan. Xiva yog'och o'ymakor ustalari asosan gujum (qayrag'ochlar oilasiga mansub temir daraxt, faqat Xorazm vohasida o'sadi) qaramon, terak yog'ochlarini ko'proq ishlatadilar [9. – B.19].

An'anaviylik va asrlar osha saqlanib kelayotgan odatlarga amal qilgan holatda Xivalik ustalar yog'ochga ishlov berish va duradgorlik sohasini rivojlantirishda davom qilganlar. Zamonaviy davrda esa yog'ochga ishlov berishning o'ziga xos texnologiyasi shakllangan. Tekislangan yuzaga avvaldan tayyorlab qo'yilgan axta yordamida naqsh namunasi tushirilib qora qalamda chizib chiqiladi. So'ngra naqshning har bir elementini, qismini, turini va guruhini o'yishda "Oddiydan murakkabga, osondan qiyinga" tamoyiliga rioya qilgan holda amalga oshirish lozim. Naqshlarning qanaqa guruhlariga mansubligi, o'ymaning yirik yoki maydaligiga qarab, dastlab yarim gajak, gajak, novdalari, tanoblari baliq sirtli iskana bilan kesib chiqiladi, hoshiyaning chetlari esa kurakcha iskana yordamida kesiladi.

Naqsh atrofi to'liq kesib bo'lingach, maxsus uchi egik iskana bilan naqshning zamini o'yilib chuqurlashtiriladi. O'yima zaminining tekislashda esa to'g'ri iskanalardan foydalaniladi [5. – B.28]. Zamonaviy davrda ham Xiva yog'och o'ymakorligining asosiy belgisi yuzaning deyarli to'liq naqsh bilan qoplanishi, naqshlar chuqurligi hamda naqshlarning takrorlanmasligi hisoblanadi.

Natijalar. Yuqoridagilardan kelib chiqib yog'ochga ishlov berish taraqqiyoti sohasidagi quyidagi natijalarini keltirish mumkin:

- yog'och kishilik jamiyati paydo bo'lishidan ancha oldin ibtidoiy odamlarning hayotining bir bo'lagiga aylanib ulgurgan;
- odamzod taraqqiy qilishi bilan yog'och ularning hayotida muhim rol o'ynab borgani barobarida yog'ochga ishlov berish ham taraqqiy qilib borgan;
- neolit davrida Xorazm zaminida ilk bora yog'ochga ishlov berish sohasi elementlarini kuzatish mumkin;
- antik davrga kelib soha bilan shug'ullanuvchi guruhlar va duradgorlikni kasb qilgan urug'lar paydo bo'lgan;
- o'rta asrlar boshida yog'och haykaltaroshligi mavjud bo'lib, islom dini kirib kelishi bilan sohada eng yirik transformatsion jarayonlardan biri kuzatiladi;
- arab xalifaligi davrida hamda islom dini ta'sirida yog'och o'ymakorligi asosan naqsh solish va oyat hamda hadislardan namunalar bitish orqali rivojlanadi;
- Xiva xonligi tashkil topgach bir necha bosqinlar bo'lishiga qaramasdan "musulmon renessansi" davri an'analari saqlab qolinadi, bunda xorazmlik ustalar xizmati katta bo'lgan;
- yangi davrga kelib soha zamon bilan hamnafas ravishda rivojlanib keldi va o'z uslubi, yo'nalish, ashyolari, mehnat qurollariga ega bo'ldi.

Xulosa. Xorazmda yog'ochga ishlov berish sohasi o'zining an'anaviy belgilarini saqlab qola olgan. Xorazmning qadimiy masjidleri, madrasalari va maqbaralari yog'och o'ymakorlikning buyuk namunalarini o'z ichiga oladi. Bu joydagi me'moriy inshootlarning eshiklari, derazalari va ustunlari Xorazm yog'och o'ymakorligi san'atining yuksak namunasidir. Sandiq, eshik, dasturxon qutilari va bolalar beshiklari yog'och o'ymakorlikda keng tarqalgan. Yog'ochdan yasalgan xona bezaklari, eshiklar va boshqa interyer elementlari naqshlar bilan boyitilgan. Yog'och o'ymakorligi asosan me'morchilik sohasida o'zining an'anaviy qiyofasini saqlab qolgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmedov M.B. Yog'och o'ymakorligi. – T., 2006.
2. Egamberdieva N. Arxeologiya. –T.: "Fan va texnologiya", 2011.
3. Idrisov I. Tuproq qal'a -qadimgi Xorazm poytaxti // EJSSPC. 2024. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tuproq-qala-qadimgi-xorazm-poytaxti> (дата обращения: 26.12.2024).
4. Salayev S. Antik davr xorazm me'morchiligining o'ziga xos xususiyatlari //Journal of Integrated Education and Research. – 2023. – T. 2. – №. 4. – С. 16-20.
5. Tuxsanova V. Amaliy san'at turlari. – Buxoro, 2022.
6. Vaxitov M. M. Me'morchilik: darslik. I qism. – Toshkent, 2010.
7. Абдурасулов А. Хива (тарихий-этнографик очерклар). – Т.: «Ўзбекистон», 1997.
8. Бобожонов Д., Абдурасулов М. Фирдавсмонанд шаҳар. – Хива: Хоразм Маъмун академияси нашриёти, 2008.
9. Бобожонов Д., Абдуллаев М. Хоразм амалий санъат усталари. – Хива, 2010. – 99 б.
10. Зоҳидов П.Ш. Меъмор олами. – Т., 1996.
11. Нозилов Д.А. Марказий Осиё меъморчилигида интерйер. – Тошкент: «Фан», 2005.
12. Толстов С.П. Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. – М., 1948.
13. «Ўзбекистон маданият мероси» муаллифлик туркуми: "Ичан-Қалъа" давлат музей-қўриқхонаси тўплами китобалбоми/ Ф.Ф. Абдухолиқов, Е.В.Ртвеладзе ва б. – Т.: «Замон Прессинфо Нашриёт уйи» МЧЖ, «Силк Роад Медиа» МЧЖ, «Даракчи информ сервис» МЧЖ, 2022.
14. Ўзбекистон санъати. – Т.: «Шарк», 2001.
15. Худойберганов К. Хива дунёдаги энг кўҳна қалъа. – Т., 2012.

MUSTAQILLIK YILLARIDA QASHQADARYO VILOYATIDAGI TARIXIY-ME'MORIY YODGORLIKLARNING MADANIY-MA'RIFIY MUASSASALAR SIFATIDAGI AHAMIYATI

S.A.Axmadova, o'qituvchi, Osiyo texnologiyalar universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada madaniy-ma'rifiy muassasalar, ma'naviyatni o'rgatish va saqlash

Kalit so'zlar: me'moriy yodgorliklar, arxitektura, masjid, Ko'kgumbaz masjidi, muzey, Qal'ayi Zahoki Moron yodgorligi, Qilichboy madrasasi, Sharofboy madrasasi, Odina masjidi, Abdulazizxon madrasasi

Аннотация. В статье представлены отзывы о культурных и образовательных учреждениях, преподавании и поддержании духовности. Кашкадарьинская область с ее богатым историческим и культурным наследием, сыграла важную роль в развитии культурных и образовательных учреждений.

Ключевые слова: архитектурные памятники, архитектура, мечеть, мечеть Кокумбаз, музей, памятник Калаи Захоки Морону, мечеть Одина мечеть Киличбой, медресе Шарофбая, мечеть Одина, медресе Абдулазиз Хана

Abstract. The article provides feedback on cultural and educational institutions, teaching and maintaining spirituality. The kashkadarya region with its rich historical and cultural heritage, played an important role in the development of cultural and educational institutions.

Keywords: architectural monuments, architecture, mosque, Kokgumbaz mosque, Museum, Kal'ayi Zahoki Moron monument, Sharofboy madrasa, Kilichboy madrasa, Adina mosque, Abdulaziz Khan madrasa

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yil 21-dekabrda qaratilgan “2011-2015-yillarda infratuzilmani, transport va kommunikatsiya qurilishini rivojlantirishni jadallashtirish to'g'risida”gi PQ-1446-sonli qarori ijrosini ta'minlash borasida Qarshi-Shahrisabz yo'lida joylashgan arxitektura norma va qoidalari talablariga javob bermaydigan 136 ta yakka tartibdagi binolarni hamda 91 ta hoturar joy obyektlarida qayta qurish, rekonstruksiya qilish va mukammal ta'mirlash ishlari amalga oshirildi. Shundan 136 ta turarjoy binolaridan 48 tasi yangi namunaviy loyihalar asosida qurilishi, 68 tasi qayta ta'mirlanishi va 10 tasi qayta buzib qurilishi belgilandi. 2013-yilda 112 ta yakka tartibdagi uylarni buzib qayta qurish, ta'mirlash ishlari amalga oshirildi. 91 ta noturarjoy obyektlaridan 78 tasida rekonstruksiya va mukammal ta'mirlash ishlari amalga oshirildi. Shahar ichki yo'llarini mukammal ta'mirlash manzili dasturiga asosan 15 ta mahallaning 22 ta ichki ko'chalarining 9,8 km uzunlikdagi qismi 301,16 mln. so'mga ta'mirdan chiqarildi [1].

1994-yil 29-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Sohibqiron Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida qarori qabul qilindi [2]. Shu munosabat bilan 1995-yilning 29-mart kuni Qashqadaryo viloyati hokimligida Amir Temurning vohamiz aholisi taqdirida tutgan o'rnini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy-amaliy konferensiya bo'lib o'tdi. Unda viloyat madaniy-ma'rifiy sohasi vakillari, tarixchi olimlar va jamoatchilik vakillari ishtirok etdi.

Amir Temur tavalludining 660 yilligi munosabati bilan viloyat shahar va tumanlarida ham buyuk bobomiz nomi bilan bog'liq bo'lgan bir talay obida va qadamjolarini ta'mirlash hamda obodonlashtirish ishlari boshlab yuborildi. Jumladan, yubiley munosabati bilan Qarshi shahridagi Ko'kgumbaz masjidi, XVI asrda Qashqadaryo ustida qurilgan ko'pri, shahardagi eski hammom va Qilichboy madrasasi ta'miri amalda boshlandi [3].

Qashqadaryo viloyat madrasasi 1996-yilda ta'mirlanib 2004-yilning 30-iyulidan o'zbekiston ma'rifat hokimining qarori bilan madrasa binosi “Xalqning Oltin meros” xayriya jamg'armasi Qashqadaryo viloyat bo'limiga foydalanish uchun berildi. Bu joyda jamg'armaning merosga daxldor muzey, milliy cholg'ularni ta'mirlash ustaxonasi, ijodkorlar to'garagi, 5000 ga yaqin kitob fondiga ega ma'rifatxonasi va jamg'armaga tegishli kabinetlar faoliyati yo'lga qo'yildi [4].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 29-dekabrda qabul qilingan qarorining 5-bandiga asosan viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bilan birgalikda Amir Temur nomi bilan bog'liq obidalar va qadamjolarini ta'mirlash, konservatsiyalash va obodonlashtirish tadbirlari belgilandi. Jumladan, Qarshi shahridagi Qal'ayi Zahoki Moron yodgorlik qoldig'i bo'lmish tepalik va uning atroflarini obodonlashtirish, unga olib boradigan yo'laklarni to'g'rilash va yodgorlik atrofiga devor qurish tadbirlari amalga oshirildi.

BMTning xalqaro YUNESKO tashkiloti bosh konferensiyasi 32-sessiyasi Qarshi shaharsozlik madaniyatini ham e'tirof etib, uning 2700 yilligini ulkan bayram sifatida nishonlash haqida qaror qabul qildi [5]. YUNESKO tashkiloti ishtirokida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 29 sentyabrda "Qarshi shahrining 2700 yilligini nishonlashga tayyorgarlik ko'rish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi va keng ko'lamda tadbirlar rejasi belgilanib, bunyodkorlik ishlari boshlab yuborildi.

Bunda "Interstroy" birlashmasi ustalari Qurbonboy Matkarimov, usta Botir Boltayev, Ozod Bobojonov, Davron Matkarimov, Qashqadaryo ilmiy ta'mirlash va ishlab chiqarish MChJ raisi Jovli Haydarov boshchiligidagi ustalar Sobir G'ulomov, Sodiq Botirov, Axat Ahmadjonov, Obid Qurbonov, Dilmurod Rahmatov, Xolmurod Sodiqovlarning xizmati katta bo'ldi [6].

Shaharda yubiley munosabati bilan Odina, Ko'kgumbaz, Xo'ja Abdulaziz, Qilichboy, Bekmir, Sharofboy masjid va madrasalari, qadimgi sardobalar qayta tiklandi, ko'hna ko'priklar ta'mirlandi. Yozma manbalarga ko'ra, birgina mustahkam qal'a devori bilan o'ralgan Qarshi shahri va uning atrofida 100 dan ortiq masjid, 49 ta madrasa, har bir madaniy meros obyekti, ya'ni sardoba, karvonsaroylar, hammomlar, ko'priklar mavjud bo'lib, ularning soni 2000 dan oshgan. Qadimiy ko'prikning tarixiy obida ekanligi hisobga olinib, yonida 1996-yil zamonaviy ko'priklar bunyod etildi. Eski ko'priklar esa tarixiy me'morchilik durdonasi sifatida 2006-yilda to'liq ta'mirlandi [7].

Qarshi shahridagi tarixiy obidalaridan biri Sharofboy madrasasi bo'lib, u XVIII asrda Sharafboy ismli mahalliy kishi tomonidan bunyod etilgan. U bir qavatli, koshinsiz, chorg'ishtlardan tiklangan, peshtoqlari ancha past, bezaksiz. Hajmi ham nisbatan kichik, ya'ni bo'yiga 22,15 metr, eniga 19,61 metrni tashkil etadi. To'g'ri to'rtburchak shaklidagi hovlisi uncha katta emas. Hujralar soni 14 ta bo'lib, ular asosan bir xonali, shuningdek, 1 ta darsxona va janub tomonida ayvon ham mavjud. Uzoq o'tmishning madaniy yodgorligi bo'lgan bu madrasa hozirgacha qoniqarli holatda saqlangan. O'tgan yillar va ko'pdan-ko'p ta'mirlashlar tufayli obidaning tarxi biroz o'zgartirilgan, jumladan, dastlabki qurilgan shinaklarning o'rni berkilib, devorning yangi joylaridan o'yilgan. Sharofboy madrasasidan sovetlar davrida turli maqsadlarda foydalanilgan. Masalan, unda dastlab madaniyat uyi, so'ng klub, hatto teri-tanosil kasalliklari dispanseri ham joylashtirilgan. Madrasadan hozirgi kunlarda foydalanilmaydi. Chaqar mahallasining homiyligida turibdi. Bu yerda qayta tiklash (restavratsiya) ishlarini olib borish maqsadga muvofiq [8].

Qarshining eski shahar qismida Odina masjidi va boshqa bir qator tarixiy yodgorliklar joylashgan xiyobon mavjud. Mazkur xiyobon loyihasi "O'zshaharsozlik LITI" loyiha-ilmiy tekshirish instituti mutaxassislar tomonidan tayyorlangan bo'lib, u jami bo'lib 6,4 gektar maydonni qamrab olishi ko'zda tutilgan. Sho'rtan gaz-kimyoy majmuasi buyurtmasi asosida mazkur korxonada qurilish, montaj, ta'mirlash boshqarmasi bosh pudratchiligida barpo qilinayotgan xiyobonda ko'zda tutilgan ishlarni amalga oshirish uchun 9 milliard 670 million so'm mablag' sarfladi [9]. Ushbu xiyobonda ikkita asosiy yo'l bo'lib, biri Markaziy dehqon bozori darvozasining to'g'risidan qurildi, ikkinchisi Nasaf ko'chasida joylashgan Abdulazizxon madrasasining qarshisidagi qadimiy darvozadan kirib boradigan yo'l bo'ladi. Birinchisi va unga tutashgan yo'lakchalar tabiat qo'ynida dam olish uchun mo'ljallab bunyod etilayotgan maskanlarga eltsa, ikkinchisi obidalarga va Darvozatutak mahallasiga olib boradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2013–2015-yillar davrida Qashqadaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirish dasturi to'g'risida"gi qaroriga asosan viloyatdagi 169 ta madaniy meros obyektlarining yagona reyestri tuzilib, O'zbekiston Fanlar akademiyasi, Madaniyat va sport ishlari vazirligi tomonidan har bir obyektning pasporti va tarixiy ahamiyati haqida ilmiy asoslangan ma'lumotlar bazasini yaratish ishlari amalga oshirildi.

Xullas, ushbu madaniy meros obyektlarining har biri beqiyos tarixiy ahamiyatga ega bo'lib, ular shaharning ko'p asrlik o'tmishi, ajdodlarimizning boy madaniyati, aql-zakovati, bunyodkorlik salohiyatidan dalolat berib turibdi. Tabiiyki, tariximizning bir bo'lagi bo'lmish ushbu obidalarni asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish asosiy vazifalarimizdan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qashqadaryo viloyat hokimligining joriy arxivi, viloyatning 2007-yil yakunlari bo'yicha hisoboti papkasi ma'lumotnomasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 29-dekabrda "Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida"gi 630-sonli qarori // <https://lex.uz/docs/2329020>
3. Ilmiy-amaliy konferensiya // Qashqadaryo haqiqati, 1995 yil 1-aprel.
4. Qashqadaryo viloyati madaniy meros boshqarmasi ma'lumoti, 2022-yil 14 mart.
5. Choriyev A. O'zlikni anglash vositasi // Qashqadaryo, 2006 yil 1 sentabr.
6. Eshtemirov J. XX – XXI asr boshlarida Qarshi shahar madaniyati. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Qarshi, 2018. – B.133.
7. Qashqadaryo viloyati madaniy meros boshqarmasi ma'lumoti, 2022 yil 14 mart.
8. Nasriddinov Q. Sharofboy madrasasi // Qarshi shahrining me'moriy yodgorliklari. – T., 2011. – B.22 – 24.
9. Temirov T. Eski shaharning yangi qiyofasi // Qashqadaryo, 2014 yil 24 may.

UO'K 1 (904)

JANUBIY OROLBO'YI XUDUDIDA QADIMGI VA ILK O'RTA ASRLARDA KECHGAN ETNIK JARAYONLAR SAHIFASI

N.A. Babajanova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Quy i Amudaryo xududida qadimgi va ilk o'rta asrlar geografik sharoitida etnogenetik munosabatlar rivojlanish bosqichlari qarab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Vinogradova Ye.A, Vinogradov A.V, Tolstov S.P., Itina M.A., Pilipko V.N, Turmanov J, Quy Amudaryo, Sultan Uvays tog'i, Okdaryo, Burli-3, Tozabog'yob, Quvisoy, Ejjal, Kerdar.*

Аннотация. *В статье рассмотрены этапы развитие этногенетических отношений в географических условиях древнего и раннесредневекового периода Низовья Амударьи.*

Ключевые слова: *Виноградова Е.А, Виноградов А.В, Толстов С.П., Итина М.А, Пилипко В.Н, Турманов Ж. Низовья Амударьи, Султан Уздаге, Тазабагяб, Куйсай, Эфжал, Кердер.*

Abstract. *The stages of development of ethnogenetic relations in the geographical conditions of the ancient and early Middle Ages in the Lower Amudarya region were considered.*

Key words: *Vinogradova Ye.A, Vinogradov A.V, Tolstov S.P., Itina M.A. Pilipko V.N, Turmanov J, Lower Amudarya, Sultan Uvais mountain, Okdarya, Burli-3, Tozabogyob, Kuyisoy, Ejjal, Kerdar.*

Kirish. O'zbekistonning shimoli-g'arbiy qismida joylashgan Quy Amudaryo tabiiy-iqtisodiy regionini geografik xususiyati jihatidan ekin-tekinklikka qulay xududlardan Qizil qum orqali ajralib qolgan bo'lsa ham, tarixiy davr, uning turli bosqichlarida kechgan jarayonlarda chekkada qolgan emas. Vohaning geografik o'rni to'rt tomoni ochiq, Qoraqum va Qizilqum oralig'ida bir Orol sifatida bo'lsa ham, uning suvga manbasiga ega bo'lishi, sochma qum tepaliklari oralig'ida faoliyat olib borgan suv xavzalari organik dunyosi, sohil etaklari o'simlik va hayvonot dunyosi uning strategik ahamiyatini belgilab bergan. Shunday qulay geografik sharoit mavjud bo'lsa ham vatanimizning Toshkent, Farg'ona va Ustyurt kabi odamzotning ilk faoliyati madaniy izlari arxeologik jixatidan o'rganilmagan. Xorazm ekspeditsiyasi nashrlarida ma'lumotlarga ko'ra, tosh davri so'nggi bosqichida ibtidoiy ovchilar tomonidan o'zlashtirilgan. Mazkur maqolada Xorazm vohasida qadimgi va ilk o'rta asrda kechgan etnik jarayonlarni yoritish nazarga olingan.

Ye.A.Vinogradovani Sulon Uvays tog'i so'l sohili xududida arxeologik qidiruv natijasida ro'yxatga olingan Burli-3 manzilgohida olingan moddiy ashyolar so'nggi tosh (40-12 mil. yillar) davrida mehnat faoliyatlarini boshlagan ovchilar tarixiga oid bo'lgan.

Tadqiqotchi Burli-3 manzilgohi ovchilari vorislari, mezolit va neolit davrining IV ming yilliklargaacha etnik munosabatlar olib borganligi to'g'risida mulohazalariga qo'shilish mumkin [1]. Demak, Burli-3 manzilgohi ovchilari Xorazm vohasida etnik munosabatlarni Sulon Uvays tog'i

xududlarida olib borishi bilan, ilk etnik makon bo'lib, tarix taqozasiga ko'ra, qo'shni xududlarga migratsion tadbirini olib boriladigan ob'ekt bo'lgan. Darhaqiqat, Sulton Uvays tog'i doimiy qoplagan muzlik zahirasiga ega emas, shuning uchun xam ajdodlarimiz oziq-ovqat mahsulotlarida muammo vujudga kelganligi bois, janubiy xududlarga ko'chish siyosatini olib borishi kundalik zaruratiga aylanishi bor gap.

Xorazm ekspeditsiyasi xodimlari asarlarida xususan neolit davri urug' jamoalari tadqiqotchisi A.V.Vinogradov tadqiqotlarida Shuraxon va Sulton Uvays tog'i xududlarida, M.A.Itina voha janubida Tuyamuyin suv ombori qurilishi munosabati bilan Qushqala, Sulton Sanjar, Qarriqizil manzilgohlari madaniy qatlamlaridan olingan ashyolar asosida etnik jarayonlar to'g'risida fikr-mulohazalarini kuzatish qiyin [2].

S.P.Tolstov Sho'rxon qishlog'i xududida joylashgan Norinjon atrofidan qo'lda ishlangan sopol namunalari sirtqi devorida uchburchak shaklda bezaklarini Volga daryosi bo'yidagi Yog'ochband axolisi o'xshashligini qayd qililib, Tozabog'yob madaniyati etno toponomikani adabiyotlar sahifasiga joylashtirgan [3]. Lekin tadqiqotchi mazkur moddiy ashyolar bilan kelgan yog'ochband axolisi bir guruhi kelib joylashib, etnik munosabatlarni yangi geografik xududda olib borganligi to'g'risida xulosa ochiq qolgan.

M.A.Itina Janubiy Oqchadaryo xududida bronza davrida Volga-Don daryolari oralig'ida Yog'ochband axoli xamda Andronovo qishlog'ida chorvador qabilalari bir guruhi vakillarini Shuraxon qishlog'i shimoli-sharqiy xududiga joylashib, yarim yerto'la, yog'och ustunli chaylalarda istiqomat qilib, etnik munosabatlarni faollashtirganlar [4].

M.A.Itinaning kelgindi qabilalarining faqat Janubiy Oqchadaryo xududi etnik makon bo'lishi keng yoritilgan, negadir Jonbos-4 manzilgohi urug' jamoalari yangi avlodlarining taqdiriga oid mulohazalari asarida kuzatilmaydi. Harholda, bronza davrida Yonboshqala balandligi atroflari, Sulton Uvays tog'i sharqiy xududlarida suv ta'minoti yuqori darajada bo'lgan, suv havzalari atroflari tabiiy resurslarga serob bo'lgan, bu esa o'rnashgan axoli uchun keng imkoniyatini xosil qilganligi bois ajdodlarimiz e'tibordan qoldirmagan albatta.

Mil.avv.IX-VIII asrlarda shimoliy Baqtriyadan ziroatkor axoli bir gurux vakillari Qashqadaryo xududi orqali Amudaryo o'rta qismi so'l sohili Sariqamishbuyiga kelib joylashib, Odoytepaga bunyod qilib, etnik munosabatlarni yo'lga quyganlar [5].

Milodiy IV asr oxiri- V asr boshlarida O'zbekistonning dehqonchilik vohalariga shimoli-sharqiy va sharqiy tomondan ko'chmanchi qabilalarning shiddat bilan joylashishi boshlangan, bunday jarayondan Xorazm chekkada qolgan emas. Eftaliy qabilalari Xorazmni shimoli-sharqiy xududiga chorvachilik yunalishini rivojlantirish maqsadida joylashgan, ularning poytaxti Hayvanqala bo'lib, ularning davlati Kerdar nomi adabiyotlarda o'rin olgan. [6].

Tadqiqot metodologiyasi quyidagicha belgilab olindi. - Ob'ektivlik, ilmiy xolislik, nazariy- qiyosiy taxlil, munozara, asoslash, umumlashtirish, mantiqiy xulosa, arxeologiya, geografiya, antropologiya va etnografiya fanlari yutuqlaridan foydalanildi.

Taxlil va natijalar . Xorazm arxeologiya va etnografiya ekspeditsiyasi asarlarida qayd qilingan tarixiy ma'lumotlar xamda mustaqillik yillari ilmiy nashrlardagi ma'lumotlarni nazariy- qiyosiy taxlil asosida Quyi Amudaryo xavzasida qadimgi va ilk o'rta asrlarda kechgan etnik jarayonlari tarixi taxlil qilindi.

Natijalar bo'yicha quyidagilar qayd qilindi. Xorazm ekspeditsiyasi xodimlari asarlarida mil.avv.II ming yillik boshlari va o'rtalari Volga-Don oralig'ida Yog'ochband axolisi bir guruh vakillari xamda Qozog'iston shimoli-sharqida Andronova xududida chorvador axoli bir guruh vakillarini Janubiy Oqchadaryo xududiga joylashib etnik munosabatlarni jadallashtirgani taxlil qilinadi, shu bilan birga, mil.avv.-gi VII asr ikkinchi yarmi oxirida Xorazm vohasi janubiy xududi Toshsaqa atroflari dehqonchilik bilimini puxta egallagan axolining joylashish masalasi, xamda mil.avv.VI asr so'nggi choragidan binokorlik bilimini puxta o'zlashtirgan o'troq axoli bir guruh xunarmandlari tomonidan o'zlashtirishi tadbiri, shu asosda etnik munosabatlar geografiyasi kengayganlik natijalari qayd qilindi.

Xulosa va takliflar. Xorazm ekspeditsiyasi xodimlari asarlarida neolit davri Janubiy Orolbo'yi xududida kechgan etnik jarayonlar, Jonbos-4 manzilgohi urug' jamoalarini etnogenezi va etnik

tarixiga oid tarixiy ma'lumotlar mavzu emasligi qayd qilindi. II ming yillik boshlari va o'rtalari Janubiy Oqchadaryo xududi migratsion jarayon markazi bo'lib qolishi e'tiborga olindi, ularning neolit davri urug' jamoalari bilan omuxtalishishi natijasida Tozabog'yob va Amirobod madaniyati rivojlanganligiga oid g'oyalar ilgari surildi.

Mil.avv.VI asr so'nggi choragi V asr Xorazm vohasi Shimoliy Baqtriya ziroatkor axoli tomonidan o'zlashtirilib, etnik jarayonlarni geografik kenglikni hosil qilgan.

Milodiy V asr boshlarida Xorazmga shimoli-sharqiy tomonidan ko'chmanchi eftaliy qabilalari shiddat bilan hozirgi Chimbay tumani xududlarida etnik munosabatlarni olib borib, bu jarayon milodiy VIII asr boshlarigacha davom etgan.

Takliflar quyidagicha qayd qilindi:

- Eneolit va bronza davri axolisi olib borgan migratsiyasini o'rganish dolzarb masalalardan biri.
- Mil.avv.VI asr oxirigacha Xorazm vohasida turar-joylar loy binokorligi bilimi asosida qurilishi boshlangan, u migratsiyalar bilan bog'liqligi ildizlarini o'rganish;
- Qadimgi va ilk o'rta asr Xorazmda kechgan etnik jarayonlar qo'shni xududlar bilan aloqadorligini oydinlashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vinogradova Ye.A. Первые paleoliticheskie naxodki v Sultanuizdage // Priaralye v drevnosti i srednevekovye. M.: Nauka 1998-S.74-77.
2. Vinogradov A.V. Neoliticheskie pamyatniki Xorezma-M.; Nauka 1968. Выр-8-170 s.
3. Tolstov S.P. Drevnexorezmiyskie pamyatniki v Karakalpakii //VDI-M.: Nauka 1939. № 3-S. 174-175.
4. Itina M.A. Istoriya stepnyx plemen Yujnogo Priaralya- M.: Nauka, 1977. T.X-229 s.
5. Pilipko V.N. Raskopki v Deynauskom rayone Chardjouskoy oblasti // AO 1974-M.: Nauka, 1975-S.528.
6. Turmanov J. Kuyuk-qal'a-ilk o'rta asr yodgorligi //Istoriya i material'naya kultura Karakalpakistana. Nukus 2006-B.41-43.

UO'K 908

O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA OLIMLARNING O'RNI (TERMIZ DU VA AKADEMIK NAZAR TO'RAYEV HAYOTI MISOLIDA) *D.B.Baratova, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Trmiz davlat universitetining instutut sifatida tashkil etilishi tarixi, oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash jarayonidagi o'rni, aniq fabnlar yo'nalishida faoliyat ko'rsatgan olimlar xususida ma'lumot berilgan. Shuningdek, mazkur universitetda 18- yil rahbarlik qilgan taniqli olim, akademik Nazar To'rayevning ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissasi xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, o'zgarishlar transformatsiyasi, Termiz o'qituvchilar instituti, Fizikaviy elektronika, Yadro fizikasi, energetik taqsimlash qonuniyatlari, divakansiya, vakansiyalar to'plami, Atom-energiyasi instituti.

Аннотация. В данной статье представлена информация об истории становления Термизского государственного университета как института, его роли в процессе подготовки высоко образованных кадров и ученых, работавших в конкретных областях. Также обсуждался вклад в развитие науки Назара Тураева, известного ученого и академика, который на протяжении 18 лет возглавлял этот университет.

Ключевые слова: Глобализация, трансформация перемен, Термезский педагогический институт, Физическая электроника, Ядерная физика, Законы распределения энергии, вакансии, набор вакансий, Институт атомной энергии.

Abstract. This article provides information about the history of the formation of Trmiz State University as an institute, its role in the process of training highly educated personnel and scientists working in specific fields. The contribution to the development of science by Nazar Tugayev, a famous scientist and academician who headed this university for 18 years, was also discussed.

Keywords: Globalization, transformation of change, Termez Pedagogical Institute, Physical electronics, Nuclear physics, Laws of energy distribution, vacancies, recruitment of vacancies, Institute of Atomic Energy.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida dunyoda yuz berayotgan murakkab siyosiy jarayonlar, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar transformatsiyasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa taraqqiyotga erishishimiz uchun, raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarni egallashimiz zarurligini ko'rsatmoqda. Mazkur holat esa rivojlanayotgan davlatlarga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Oliy ta'limidagi barcha yaxshi jihatlarni asrab qolish va rivojlantirish, kadrlar tayyorlashda sifatni ko'tarish eng muhim vazifalardan biridir. Ilm-fan rivojlanishida aniq fanlarni o'rganish bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish va uni hayotga tadbiiq etish jarayonlari o'ziga xos muhim ahamiyatga egadir.

Termiz davlat universiteti sifatida faoliyat ko'rsatayotgan oliy ta'lim muassasasi dastlab, 1954-yil 24-fevralda Marg'ilon o'qituvchilar instituti, Termiz shahriga ko'chiriladi hamda Termiz o'qituvchilar instituti sifatida ish boshladi[1:11]. Mazkur oliy ta'lim muassasasi Surxondaryo hududida oliy ma'lumot beradigan to'ng'ich o'quv yurti edi. 1954–1955 o'quv yilida to'rtta bo'lim tashkil etildi. Ulardan bittasi aniq fanlar yo'nalishidagi fizika-matematika bo'limi edi. 1956–1957 o'quv yilida Termiz davlat pedagogika institutiga aylantirildi. 1960–1964 yillarda Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari birlashtirildi[2:48]. Natijada Termiz davlat pedagogika instituti Qarshi shahriga ko'chirildi. 1965 - yil 29 - aprelda Surxondaryo oblasti qayta tiklandi. 1992-yilga kelib Termiz davlat pedagogika institutiga, universitet maqomi berildi[3:113]. O'tgan yillar mobaynida oliy ta'lim muassasasida aniq fanlar yo'nalishida bir qancha olimlar talabalarga dars berish bilan birga ilmiy tadqiqot ishlarini ham amalga oshirib, ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo'shdilar. Ana shunday yirik olimlardan biri To'rayev Nazar Yo'ldoshevich hisoblanadi.

Fizikaviy elektronika sohasi bo'yicha taniqli olim, fizika-matematika fanlari doktori, professor, akademik Nazar To'rayev 1938-yil 19-mayda Denov tumanida Chuqur qishlog'ida ishchi oilasida tavallud topadi. Ish faoliyatini maktabda oddiy o'qituvchilikdan boshlab, akademik darajasigacha ko'tarilgan olim ilm-fan taraqqiyotiga juda katta hissa qo'shdi. 1956-1961 yillarda Samarqand davlat universitetining fizika yo'nalishida tahsil oladi. Universitetni tugatib, mashhur olim, akademik U.O.Oripov rahbarligida Yadro fizikasi institutida ilmiy xodim bo'lib ish boshlaydi. 1964–1967 yillarda O'zbekiston Fanlar akademiyasi aspiranturasiga o'qishga kirib, aspiranturada qattiq jismlar sirtida o'rtacha kuchdagi atomlarning tarqalish nazariyasi muammolari bilan shug'ullanib, akademik U.O.Oripov ilmiy rahbarligida tadqiqot ishlarini amalga oshiradi. Olim 1968-yilda yadro fizikasi institutida fizika - matematika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya himoya qiladi. 1977–1983 yillarda Toshkent politexnika institutida faoliyat ko'rsatib, atom va ionlarning qattiq jism sirtlarida sochilishi nazariyasi bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib boradi[4:6].

N.To'rayev ilmiy faoliyati davomida atomlarning bir to'qnashuv va ikkilamchi to'qnashuvi natijasida sochilishi, bu to'qnashuvlarning mumkin bo'lgan sohalarini aniqlash, ularning sirtqi bombardimon qilayotgan zarrachalarning energiyasi, massasi, tezligi, zaryadi va boshqa xossalari bog'liqligi asosida jism sirtlarini analiz qila bilishini isbot qilib beradi. Qattiq jismlarni juda kichik burchaklar ostida atomlarning qatori deb qarab, ana shunday atom qatorlarida sochilgan ionlar yoki atomlarning energetik taqsimlash qonuniyatlarida monokristall jismlar tuzilishlari to'g'risida muhim informatsiyalar mavjudligini aniqlaydi. Bu jahon ilmiy adabiyotida "To'rayevning atom qatori effekti" deb ataldi.

1980-yilda olim Ukraina Fanlar Akademiyasi Fizika institutida doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qiladi. Olimning ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan bircha ilmiy xulosalari Moskva davlat universiteti, Moskva Fizika-texnika instituti, I.V.Kurchatov nomidagi Atom energiyasi instituti, Leningrad davlat universiteti, Leningrad politexnika instituti, M.Plan nomidagi Myunxen Plazma instituti, Krakov universiteti, Groningen universiteti, Donesk universiteti kabi yuzlab ilmiy markazlar olimlari tajribalarida o'z tasdig'ini topdi.

1983-yil 1-oktabrda N.Y.To'rayev O'zbekiston Kompartiyasining birinchi kotibi Sh.R.Rashidov tavsiyasi bilan Surxondaryo viloyatidagi Termiz davlat pedagogika (hozirgi Termiz DU) institutiga rektor etib tayinlanadi. Olim 18 yil davomida ya'ni, 1983-2001 yillarda oliy ta'lim muassasasiga rahbarlik qiladi. Mazkur davrda oliy o'quv yurti to'la qayta ta'mirlandi, o'nlab yangi zamonaviy, dolzarb mutaxassisliklar ochildi. Shuningdek bu yillar ichida olim rahbarligida 5 nafar fan doktori, 20 yaqin fan nomzodlariga ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirib muvaffaqiyatli himoya

qildi[5: F.Umarov, M.Normurodov, E.To'rayev, Ch.Saidov kabilar fan doktori va professor unvonlariga ega bo'ldilar. N.To'rayev Moskva fizika va texnika instituti, Rossiya FA, I.V.Kurchatov nomidagi Atom-energiyasi instituti, Donesk universiteti kabi ilmiy tadqiqot markazlari bilan hamkorlikda faoliyat olib bordi.

Professor N.Y.To'rayevning ilmiy ishlari juda ko'plab chet el olimlari asarlarida o'z aksini topib, jahon ilmiy xazinasidan o'rin egalladi. Professor L.N.Dobresov va M.V.Goryunova, G.Karter va J.Kolligon, U.O.Oripov, V.A.Molchanov va Ye.S.Mashkova, K.Kleyman, N.N.Petrov va I.A.Abroyan kabi yirik olimlarning monografiyalarida o'zbekistonlik olimning ilmiy ishlari natijalari qayd etildi. 1980–1989 yillar davomida sobiq ittifoqda keng tan olingan va tanilgan “To'rayev seminari” mavjud bo'lib, uning muhokamasi nafaqat mustaqil davlatlar hamkorligidagi, hatto Polsha, Fransiya, Bolgariya, Germaniya, Gollandiya davlatlaridan ham olimlar ma'ruzalari bilan qatnashgan. Professor N.Y. To'rayevning tadqiqotlari natijalari 200 dan ortiqroq ilmiy maqolalarda va 4 ta monografiyada ifodalangan. Olim ko'plab xalqaro konferensiyalarda ishtirok etdi. Jumladan, Vena, Oksford, Buxarest, Myunxen, Moskva, Leningrad, Kiev, Minsk, Donesk, Xarkov, Kaunas, Maxachkala kabi jahonning mashhur ilmiy markazlarida yuqorida keltirilgan muammolarga bag'ishlangan ma'ruzalari tinglandi va muhokama qilindi. Uning rektorlik faoliyati davrida Termiz davlat universitetida 24 nafar fan doktori, 150 nafar fan nomzodlari tayyorlanib, universitetda 48 ta kafedra, 4 ta ilmiy laboratoriyada muvaffaqiyat bilan ish olib bordi. 1988-yilda olimga O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi unvoni berildi. 1989-yilda O'zbekiston Fanlar Akademiyasi muxbir a'zosi, 1990-yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashi deputati bo'ldi.

1995-yilda Nazar To'rayev YuNESKO qoshidagi Xalqaro informatizatsiya lash akademiyasining haqiqiy a'zosi etib saylandi. 1990–1995 yillarda O'zbekiston Respublikasi Oliy kengashining deputati, bir necha marta Surxondaryo viloyati va Termiz shahar Kengashlarining deputati etib saylandi. Termiz davlat universitetining tashkil etilishi, unda o'nlab yangi mutaxassisliklar, 30 dan ortiq yangi kafedralar, 10 ta yangi fakultetlar, 4 ilmiy muammoli laboratoriyalarning ochilishida N.Y.To'rayevning xizmatlari katta bo'ldi. 2000-yilda olimning ilm yo'lidagi mehnatlari e'zozlanib, unga O'zbekiston Respublika Fanlari akademiyasi akademigi unvoni berildi. Akademik N.Y.To'rayev 2000-yilda nafaqaga chiqqan bo'lishiga qaramasdan, Yadro fizikasi institutida faoliyat olib bordi. U «O'zbekiston Respublikasi fan arbobi» faxriy unvoni, «Mehnat shuhrati» ordeni bilan mukofotlandi.

Xullas, Surxondaryo vohasi yagona oliy ta'lim muassasasi bo'lgan Termiz davlat pedagogika instituti tashkil etildi. Mustaqillik yillarida institut universitetga aylantirildi. Viloyatda faoliyat yuritgan o'rta ta'lim, o'rta maxsus ta'lim muassasalarini o'qituvchi kadrlar bilan ta'minlashda muhim o'rin tutdi. Akademik N.Y.To'rayevilm va ma'rifat fidoyisi, fizika fani bo'yicha dunyo miqyosida tanilgan yirik olim, mohir pedagog, o'z ishining bilimdoni sifatida fan va ta'lim sohasida katta hurmatga ega bo'lgan inson sifatida tariximizda munosib iz qoldirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Haydarov M.E., Tursunov S.N. Termiz davlat universitetining shonli tarixiy yo'li: yuksalishi va salohiyati. – Termiz, 2016. – B. 290.
2. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 58-fond, 1-ro'yxat, 735-ish, 48-varaq.
3. Surxon vohasining ijtimoiy-iqtisodiy, moddiy va ma'naviy madaniyati. Respublika ilmiy-amaliy anjumani maqolalar to'plami. – Termiz, 2011. – B.113.
4. Qodirov B. Surxondaryo olimlari. – Toshkent: “Mehnat”. 1990. – B.6.
5. Pardayev T. O'zbekistonning Janubiy hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot (1945-1991 y.) diss. ... avtoref. – Termiz, 2021. – B. 25.
6. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/10/04/nazar-turayev>.

RESETTLEMENT OF KOREANS IN THE FAR EAST TO KHORAZM AND THEIR ACTIVITIES IN THE REGION

U.Bekmukhammad, PhD. Ass.prof., Khorezm Mamun Academy, Xiva

J.Ermetova, PhD. Ass.prof., Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asrda koreys xalqining Uzoq Sharqdan Xorazm viloyatiga ko'chishi tarixiy hujjatlar va keksa koreyslar tomonidan yozib olingan xotiralar asosida yoritilgan. Koreyslarning xotiralari asosida ko'chirish sabablari, o'sha jarayondagi yo'l qiyinchiliklari, xorazmliklarning do'stona munosabati, yaratilgan sharoitlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ko'chirish, ko'chirish, xotiralar, Uzoq Sharq, Xorazm, Orolbo'yi, Gurlan, Vazir, Koreys, O'zbek, Gurlan xalqi

Аннотация. В данной статье на основе исторических документов и воспоминаний, записанных пожилыми корейцами, освещается переселение корейского народа с Дальнего Востока в Хорезмскую область в XX веке. На основе воспоминаний корейцев анализируются причины переселения, дорожные трудности в ходе этого процесса, доброжелательное отношение хорезмийцев и созданные условия.

Ключевые слова: переселение, переселение, воспоминания, Дальний Восток, Хорезм, Аральское море, Гурлан, Вазир, кореец, узбек, гурланский народ

Abstract. In this article, the relocation of the Korean people from the Far East to the Khorezm region in XX century, are highlighted on the base of historical documents and memories recorded by elderly Koreans. Based on the memories of Koreans, the reasons for the resettlement, road difficulties during that process, the friendly attitude of Khorezm people and created conditions are analyzed.

Key words: relocation, resettlement, memories, Far East, Khorazm, Aral Sea, Gurlan, Vazir, Korean, Uzbek, Gurlan people

Introduction. After Uzbekistan achieved its independence on September 1, 1991, an excellent opportunity arose to study history objectively and truthfully. As a result, not only the Uzbek people, but also every one living in Uzbekistan, followed their beliefs, customs, traditions, and celebrated their national holidays based on religious tolerance. Besides, they had a big opportunity to write their country's history and were allowed to use existing archives.

The international cultural center of the Republic of Uzbekistan and the cultural centers of every nation, as well as the work of other centers in regions, indicates that they had a good fortune to follow traditions and hold celebrations, and a great attention was paid to support all of this at a state level. In this process, the nation of the Republic of Uzbekistan, especially the Korean people, live in harmony with other nations and actively participate in all spheres of society.

However the reasons behind the Korean people's forced relocation to Uzbekistan, particularly the Khorezm region, during the former Soviet Union, their harsh living circumstances during this process, the Khorezm people's warm welcome, the establishment of conditions that were necessary for them, and the creation of a stable and amicable existence that lasted for 87 years, have not been investigated as a topic of fundamental research.

The special features of the foreign policy of the Republic of Uzbekistan, cooperation and friendly relations with the countries of the world, in particular with South Korea, allow us to study scientifically the 88-year life of the Korean people living in Khorezm. Therefore, their forced resettlement from the Far East to Khorezm in 1937 was the reason of writing this article.

Literature review and method. In the scientific literature created during the Soviet era, due to the ideology of that time, the forced resettlement of the Korean people from the Far East was not created at all. The only publication "The history of Gurlan" written by K.Nurjonov and U. Bekmukhammad ("Khorazm" publishing house, Urganch-2006), highlighted the process of Korean migration to Gurlan in the light of memories of older Koreans.

Moreover, in the memoir "The moments in my memory" ("Music" Publishing House, Tashkent-2008) by Marx Jumaniyozov, who was a governor of the Khorezm region from 1992 to 1996, depicted

the life of some representatives of the Korean people who worked with him during the same period. During the Soviet period, such leaders as Nam Hyun Dun, Nikolai Kim, Han Ben Nam, Pak Nikolai, Miron Danilovich Lee, and during the independence period, Vera Borisovna Pak, who was awarded with the title of “Hero of Uzbekistan” grew up, and there were many other manifestations of the Korean nation operating in many other fields.

We therefore tried to highlight the article on the forced resettlement of Koreans from the Far East to the province based on historical sources and memories of elderly Koreans – the first of a series of articles on the 88-year life and activities of the Korean people in the Khorezm region.

Method. During the study, data from comparative analysis, chronological analysis of events and their chronological justification were studied and analysed.

Discussion. According to the history, at the end of the XVII century, the Russian empire expanded its territory due to wars of invasions, took over the Far East, and built military fortifications along the seas, such as Vladivostok, Khabarovsk, and over time these fortifications reached the level of the city. The "Koryo Saram", the Korean ethnic community that had been living in the same lands for thousands of years, did not leave their homeland and continued to progress with their long-standing craft.

The political conflicts in February and November 1917 led to the change of power in Russia. In February, Emperor Nikolay II was overthrown, Kerensky (the Deputy of the State Duma) formed a temporary government, and ruled until 7th of November. On that day, communists led by V.I Lenin sized up all the territories that were under the previous empire, and it caused the creation of the USSR on December 30, 1922.

During this period, Koreans in the Far East continued their agricultural and industrial activities. However, in 1924 V.I. Stalin who came to power after the death of V.I Lenin's, ruled the country on the base of ideological, administrative and command policy, the cruel treatment of a small number of nationalities on the territory of the USSR, and it has reached a level that restricted their human rights and humiliated them. By that time, there were many conflicts and problematic territories, where border disputes were not solved with bordering countries of USSR, like Japan, China and Korea.

In such a situation, because of fascist regime in Japan, predicting the possible war in the far-eastern regions on the border issue, the head of the USSR, ordered to relocate the ethnic community of Korean nationality to Central Asia and Kazakhstan in 1937, on the base of data collected by the general secretary of the Central Council I.V. Stalin, the Minister of Foreign Affairs V. Molotov, Minister of Internal Affairs N. Ezhov.

Later, on 11 October, 1937, the Council of People's Commissioners of the Uzbekistan SSR issued a decree on the resettlement of migrated Koreans in the territory and the creation of life conditions for them [1].

The aim of the Soviet government's forced resettlement of Koreans from the Far East was twofold: achieving relative peace by preventing possible war in the border areas and accelerating progress by creating labor in the agricultural and industrial sectors through Korean workers in Central Asia and Kazakhstan.

As a result, Koreans living peacefully along the Sinhuah River in the Far East, will be transported by train from 54 wagons to the Khorezm region of the Uzbekistan SSR. Khan Ben Nam (1923-2000), who occupied leadership positions in the Gurlan and Mangit districts for considerable amount of time, recalled the process of forced eviction as follows:

- "The Korean people were abruptly compelled to leave their ancestral homeland due to the order of the USSR's leadership, and protests were incited with the aid of the armed forces. It was a lethal resistance. Freight wagons from the Far East, filled with food and other necessities, were transported from Far East to the region of Kazakhstan. After that, we sailed for eight days and nights in the afternoon from the city of Orlovsk to the south-west and eventually landed in Muynok, a tiny port town in the Aral Sea. We decided to remain here and go fishing. But via Amudarya, we were transported to Gurlan district of the Khorezm region, where we were loaded onto barges and boats of all sizes. Back then, there was an island of reindeer bushes near the riverside settlement of Vasir. Like in the Far East, we were unified into collective farms. Initially, we were building shelter houses out

of boughs on the shore. Then we learned how to build clay houses in the traditional style of the Khorezmians, in which it is cool in summer season and warm in winter season. We installed Korean furnaces in our own style to heat these houses in the winter. Over time, Korean stoves became popular in Khorezm, and it began to be installed in other Uzbek families. The ancient Koreans prepared canned dishes made from various fruits, herbs, and fish they gathered during hunting, whipped animal meat in the sun, and preserved food for winter. All summer long, I've been working hard. It's evident from experience that this facility offers decent living circumstances.

We formed a Korean concert band to avoid suffering morally. First, we gave concerts to our Uzbek brothers in collective farms throughout the Gurlan district, then in the Khorezm region. The Korean culture of rice, onion, cabbage, and strawberries has become popular among the indigenous population [2].

Here is how Polina Tugai, the mother of veteran laborer Vadim Tugay, who was 90 years old, also described the situation when they moved to Gurlan:

"On one of the days of 1937, our peace was disrupted in the Far East. I mean, we were ordered to quickly collect our livelihoods and empty our houses. Our complaints and objections were not taken into account. Thus, necessary items were hastily placed in freight wagons. With difficulties and deprivations, we arrived by train at Orlovsk station. At this station, we were loaded out of the wagons and put on the barges. Therefore, we crossed the Aral Sea to Amudarya and sailed against the current.

On the last days of September, we arrived at the destination, where the night is nine o'clock. In the harbor at Alibobo Square in the village of Eshimjiron, we were greeted with the sounds of a trumpet. Each family member was mounted on separate carts, and when their supplies were seized, we set off. Where we will go, what kind of house we will settle in - we did not know, we wanted to make enquires, no one could speak Korean, consequently, we also couldn't understand the Uzbek language.

The carriage stopped at a yard around eleven o'clock in the evening. We entered the House reserved for us. They divided the house with a wall, and there was opened a special door from the back. We settled down here with the loads. Korean families were then placed in the homes of local residents in the village Vazir. Gradually, Uzbek and Korean people became friends and brothers" [3].

Thus, the Koreans began to work in the agricultural and industrial sectors, first in Gurlan and then in other areas and villages of the Khorezm region. In the Korean village "Vazir" was founded a district called Sindukhin. Korean neighborhoods and, of course, those adjacent to the local cemeteries have been established in the center of the Gurlan district and in the villages of Yangiabad and Gulistan.

Since 1938, Koreans relocated in the Gurlan district and had been involved to the newly formed villages of Gulistan and Yangiabad, the sandy lands of the district and attracted to work on the established state farms.

For example, Koryo saram Ton Chang Sen served as the director of the "Gulistan" collective farm during 1938-1954. Ton Chan Sen was an experienced leader who headed the collective farm in the Far East from 1937 until his arrival in Khorezm.

Tong Chan Sen's advanced agriculture and the excellent rice output inevitably led to the appointment of Koreans as the Soviet farm's director after him. In addition, Pak Yichun contributed greatly to the growth and prosperity of his villages from 1954 to 1965, much like Kim Sergey Timofeevich did from 1965 to 1987. The people of Gulistan are still proud of the significant contribution these people made to the advancement of rural areas."

According to Aminbay Vapoev's book called "A Revived Past in My Memory", Koreans who moved to Gurlan were born in the village of Sakhtiyon. And the village Gorky was also inhabited. Tong Chan, a Korean immigrant, headed this farm during World War II. The Sakhtiyans honored the chairman as Daddy Ton [5].

Naturally, the Uzbeks from Gurlan made friends with the newly resettled Koreans and helped them as much as they could. One of such person was Madamin Olaberganov (1900-1948) from the village. During the period when Madam Olaberganov worked as a zoo technician, he cared horses and cows belonging to Koreans.

Result. Years later, after living a long life and being born in the Far East, Koreans relocated to Khorezm and kept up their hard labor. They received a great deal of respect at the state level in the 1950s and 1960s for their devoted work in the agricultural sector.

For example, the chairmen of rice growing brigade in collective farms "Communism" and the "Gulistan" Herman Yugai and Pak Nikolai, and Nam Hyun were awarded with the title of "The Hero of Socialist Labour", the highest honour in the Soviet era.

Additionally, the pride of Khorezm gave rise to leaders like Alexei Ki, Khan Ben Nam, Sergey Kim, and Innokentiy Kim.

Until the age of 14, Han Ben Nam lived in the Far East. He starts out on the Gurlan district's collective farm "Gulistan" as a timekeeper. Hardened by labour, Han Ben Nam attended the Tashkent Agricultural Institute from 1943 to 1948 then, by the recommendation of regional leadership's, he studied at the Tashkent Higher Party School from 1949 to 1951. After that, he served as the head of the Gurlan district Party committee department of organizational affairs, from 1956 to 1958 he worked as a second secretary of Party Committee in the Mangit district, and from 1958 to 1965 he was a head of production management. Then, working as 2nd Secretary of the Gurlan Party Committee in 1965-1974, and the head of the inter-district waterway management in 1974-1993, he earned his reputation by investing his energy and knowledge in the development of society.

Just as Khan Ben Nam, another migrated people from the Far East, saying, "One of the people who were honored in Khorezma was Sergey Kim. He was born in 1916 in the village of Lubcha, Usuri region, Russia. In 1937, when Gurlan was relocated, he worked as an assistant accountant at the local farm, and at the same time, he studied at the Tashkent Technical School of National Economy in 1940-1941. Having a great experience, he became a chairman of the collective farm "International". Later, in 1958-1977, when he worked as the chairperson of collective farm "Victory", "Comune", "Gullistan", the rural settlements acquired a modern appearance [6].

Born in the Far East on November 24, 1923, Alexei Ivanovich Kim was another Korean who achieved the pride of Khorezm. After completing his studies at the Tajik Agricultural Technical College in 1945, he started working at Gurlan Machinery and Tractor Station as chief agronomist.

Since 1958 he held the post of chief of the Gurlan district agricultural administration; in 1963-1967 he became the chairman of the local farm "Gulistan", and in 1967-1989 he was a chairperson of the collective farm "Communism". During his management, the village of "Vazir" (Communism) became a prosperous corner, thanks to his organizational skill and hard work, new technologies were introduced in cotton, rice farming. A.I. Kim dedicated himself to developing the cultural life in the village, improved the economy of the workers and raised many disciples. And, A.I. Kim died in 1997.

Currently, the streets of the village "Gulistan" of Gurlan district are called by such names as "Friendship", "Ton Chen Sen", "International", and the reason for this relates to the Koreans. Even the Cemetery in the village of Gulistan was named "Ton Bobo" (Daddy Ton). Even in the mid-1930s of the last century an untouched area was called as "Suvolma", "Karakamish", and "Lake". Until 1935, the inhabitants worked here seasonally, engaged in agriculture from spring to summer, and from the cool autumn days to the onset of spring they settled in the neighboring villages in the winter season.

Tong Chan Son has been a leader in this field for 35 years, bringing the agricultural sector of the state farm of the Republic (collective farms) from the level of a raw material to production enterprise. For their contribution to the field of agriculture and production, these Koreans from Gulistan, Tsoy Moforia Nikonovich, Li Jin Sun, Sergey Kim, Hwan Powel, Hvan Inho, Han Gu Ghan, Shin Maria, Shin Chan, Yugai Vasiliyas were awarded with the "Red Flag of Labor" in Soviet times.

They were all hard - working children of the Korean people, born in the Far East and forced to immigrate to Khorezm region. Similarly, we may call the names of honorable Koreans of that period, who originally migrated to Gurlan and lived in other regions of the Khorezm, in Uzbekistan.

Additionally, there are other Korean people, Li Miron Danilovich, who held the position of the head of the Khiva district; Pak Eduard Pavlovich, the chief of Korean cultural center, Kim Nikolay Vasilyevich (1910–1992), who established the collective farm "Al-Khorezmi" near the Amudarya in Khonka district and became known as a "Hero of Labour"; and others.

The Koreans willingly shared with the Khorezmians not only the secrets of rich rice harvest, but also the experience of treatment in science, technology, and medicine. One such people of Korean nationality is Innokentiy Lukich Kim, born in the Far East in 1918, and he was relocated to Kazakhstan at the age of 19. Later, he was awarded the degree of Doctor of Medical Sciences for his research in the field of health, and later, for his contribution in the field of medicine, he was awarded with the title "Honored doctor in Uzbekistan".

Innokentiy Lukich Kim began his career as a paramedic in the Bavyaul district of Kazakhstan. He then served as a chief paramedic in the central Chirchik district of Tashkent. In 1949, he graduated from the Tashkent Medical Institute and began his career in the Gurlan district. His faithful work in the field of medicine brought him the position of chief physician at anti-tuberculosis dispensary, and then, he was a chief doctor of the Central Hospital. During his career, he saved thousands of people from surgical euthanasia. Particularly in 1969, his contributions to the treatment of the cholera that spread in Gurlan were immeasurably great.

Conclusion. The Koreans, who were nationally displaced from the Far East in 1937, have adapted to the conditions of the Khorezm region and live in friendly, stable conditions with the Uzbek and other peoples. The history of their 87 years of life shows that the hard work of the Korean people, leading the way in every area of Khorezm, has determined and is becoming the foundation of the development of Uzbekistan. The activities of Koreans in Uzbekistan are a subject for research on a fundamental basis, and unfortunately, this research has not yet been carried out. The dedicated work of Koreans in every sphere of society must be presented in the form of a series of articles, brochures, and books, and it is a necessity. 87 years of Korean life and work are worth it, and they are our pride.

REFERENCES:

1. Valery Khan, Sim Han Yin, "Koreans in Central Asia: Past and Future", Izdvo MBA, Moscow–2014, p. 68.
2. Field recordings made in 1999 by Khan Ben Nam, who lived in the Gurlan district.
3. Field recordings made in 2000 by Polina Tygai, who lived in the Gurlan district.
4. K.Nurjonov, U.Bekmuhamad, "History of Gurlan", Khorezm publishing house, Urganch-2006, p. 87-88.
5. Aminboy Vapoev "A Living Past in My Memory" Publishing House "Istiklol", Tashkent-2013, p.47.

UO'K 93/94

JIZZAX VILOYATI SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMI FAOLIYATINI SAMARALI AMALGA OSHIRISHDA XOTIN-QIZLARNING HISSASI N.I.Bobobekova, doktorant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada sog'liqni saqlash tizimining jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, ayniqsa ijtimoiy-iqtisodiy soha barqarorligini ta'minlashda bu tizimning ahamiyati yoritilgan. Bu borada mustaqillik yillarida O'zbekiston sog'liqni saqlash tizimidagi islohatlar hamda bu islohatlarning amaliyotga tadqiqida tibbiyot sohasida faoliyat olib borayotgan xotin-qizlarning o'rni Jizzax viloyati misolida keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Sog'liqni saqlash, tibbiyot, xotin-qizlar, davlat mukofatlari, tibbiyot birlashmalari, kardiologiya, pediatriya, akusher-ginekologiya, terapiya, lor, nevrologiya

Аннотация. В статье подчеркивается роль системы здравоохранения в развитии общества, особенно ее значение в обеспечении социально-экономической стабильности. В этой связи на примере Джизакской области приводятся реформы в системе здравоохранения Узбекистана за годы независимости и роль женщин, работающих в медицинской сфере, в практической реализации этих реформ.

Ключевые слова: Здравоохранение, медицина, женщины, государственные награды, медицинские ассоциации, кардиология, педиатрия, акушерство и гинекология, терапия, ЛОР, неврология

Abstract. This article discusses the role of the healthcare system in the development of society, especially its importance in ensuring the stability of the socio-economic sphere. In this regard, the reforms in the healthcare system of Uzbekistan during the years of independence and the role of women working in the medical field in the practical implementation of these reforms are discussed using the example of Jizzakh region.

Keywords: Healthcare, medicine, women, state awards, medical associations, cardiology, pediatrics, obstetrics and gynecology, therapy, ENT, neurology

Kirish. Mustaqillikning ilk kunlaridanoq yurtimizda jamiyatning barcha jabhalarida tub o'zgarishlar, islohatlar davri boshlandi. Avvalo bu islohatlar birinchi Prezidentimiz I.Karimov ta'kidlaganidek, "...Barcha islohatlarning, iqtisodiy, demokratik, siyosiy islohatlarning asl maqsadi insonga munosib turmush va faoliyat sharoitlarini vujudga keltirishdan iborat". [1;119-b]

O'z navbatida bu islohatlarning amalga oshishida aholiga xizmat ko'rsatish faoliyatini amalga oshirayotgan bir qancha tizimlar, jumladan, sog'liqni saqlash, ta'lim, madaniyat, sport, ilm-fan kabi sohalar oldiga ustuvor vazifalar qo'yildi. Ular faoliyati qayta ishlab chiqildi.

Ayniqsa, ushbu sohalar ichida sog'liqni saqlash tizimi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida alohida o'rin egallaydi. Yani aholi salomatligi har qanday davlat milliy boyligining asosidir. Sababi ijtimoiy taraqqiyotning bosh mezoni hamda omili inson. Shu bois sog'liqni saqlash tizimi ijtimoiy tuzulmaning o'ziga xos sohasi sanaladi. Bu soha bilan mashg'ul bo'lga barcha mutaxasis va kadrlar faoliyatining obyektidir. [2;5-b]

Bu esa ushbu davlat sog'liqni saqlash tizimida innovatsion faoliyatni tashkil etish, bunga zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlarni yaratish, eng muhimi esa boshqarish jarayonlariga moliyaviy resirlarni jalb qilishni ko'paytirish lozim. Bu borada yurtimizda sog'liqni saqlash tizimini bozor munosabatlari asosiga o'tkazish borasida bir qator tarkibiy o'zgarishlar amaliyotga joriy etildi. Buning natijasida mazmunan yangi tizim shakllandi va u tobora yangilanib, sifat o'zgarishlari tomon rivojlanib bormoqda. [3;6-b]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta'kidlaganidek: "...biz ijtimoiy sohada aholi salomatligi, onalik va bolalikni muhofaza qilish, dori vositalari bilan ishonchli ta'minlash, jismoniy baquvvat va ma'naviy jihatdan sog'lom avlodni kamol toptirish masalalariga alohida ustuvor ahamiyat bermoqdamiz". [4;6-b]

Xususan, bu borada Jizzax viloyatida ham samarali ishlar olib borildi. Yurt taraqqiyotiga, aholi salomatligiga tibbiyot va sog'liqni saqlash tizimi xodimlari munosib hissa qo'shib kelmoqda. Bugungi kunda viloyatimiz Sog'liqni saqlash tizimida **21 ta viloyat, 13 ta shahar va tuman** tibbiyot birlashmalari mavjud bo'lib, viloyatning **1 mln 507 ming** aholisiga tibbiy xizmat ko'rsatib kelmoqda.

Tizimda jami xodimlar **23 542** nafar, shu jumladan **2351 nafar** vrach, **13 600** nafar o'rta tibbiyot xodimlari, **4 800** nafar kichik tibbiyot xodimlari va **2 791** nafar boshqa xodimlar faoliyat olib bormoqda. [5;1-b]

Ushbu fidoiy insonlar ichida, ya'ni tibbiyot va sog'liqni saqlash tizimi faoliyatining izchil, hamda samarali tashkil etilishida viloyatimiz ayol shifokor, tibbiyot xodimlarining ham munosib hissasi mavjuddir.

Jumladan viloyatimiz xotin-qizlari sog'liqni saqlash va tibbiyot sohasidagi boshqaruv tizimida, sohaning turli yo'nalishlarida, xususan, kardiologiya, pediatriya, akusher-ginekologiya, terapiya, lor, nevrologiya kabi sohalarida faol ishtirok etib, aholi salomatligini tiklash, kasallikning oldini olish muammolarini bartaraf etishga o'z ulishlarini qo'shib kelmoqdalar. Erishgan yutuq va muvaffaqiyatlari haqli ravishda taqdirlanmoqdalar. Shu o'rinda, 1992 yildan to 2021 yilgacha Davlat mukofatlari bilan taqdirlangan tibbiyot mutaxasislarini yillar kesimida statistik tahlil etsak.

Mukofot olgan yil	Mukofot olganlar soni		Jami
	Erkak	Ayol	
1992	5	-	5
1994	-	2	2
1995	-	1	1
1996	1	2	3
1997	3	2	5
1998	3	-	3
1999	2	1	3
2000	2	1	3
2001	1	2	3
2002	-	1	1
2003	3	-	3

2004	-	1	1
2005	1	-	1
2006	-	2	6
2007	-	1	1
2010	-	1	1
2011	-	1	1
2013	2	1	3
2014	-	3	3
2015	1	-	1
2016	-	1	1
2017	-	1	1
2018	1	1	2
2019	2	3	5
2020	5	7	12
2021	5	1	6
Jami	38	37	73

Izoh: Ayrim xodimlar 2 tadan davlat mukofoti olganligi sababli jami viloyatning 73 nafar tibbiyot xodimlari 76 ta davlat mukofatini olgan [6;]

Quvonarli holat shuki, bu kasb qanchalik zahmatlarga to'la bo'lsada xotin-qizlarning ham erkak mutaxassislar qatori tengma teng, faolligini ko'rishimiz mumkin. Va o'z navbatida hukumatimiz tomonidan ularning aholi salomatligini muhofaza qilishda qo'shayotgan xizmati munosib taqdirlanib kelinmoqda.

Shu kabi yurt fidoiyilaridan, "Shuhrat" medali sohibasi, Jizzax viloyat kardiologiya dispanseri davolash ishlari bo'yicha bosh vrach o'rinbosari Oliy toifali kardiolog Aliboeva Zulxumor Timirovnani keltirib o'tishimiz mumkin.

Bugungi kunda Zamonaviy tibbiyot uskunalari bilan jihozlangan Jizzax viloyat kardiologiya dispanserida 56 nafar xodim faoliyat olib borayotgan bo'lsa, shundan 12 nafari shifokorlar, 1 nafar tibbiyot fanlari doktori, 7 nafar shifokoralar oliy toifali, 4 nafar klinik ordinaturani bitirgan. 22 nafar o'rta tibbiyot xodimlari, 22 nafar boshqa xodimlar mehnat qilib kelmoqda. Z.Aliboeva nafaqat ozi faoliyat olib borayotgan ushbu muassasada, balki tibbiyotning kardiolog mutaxassisligi bo'yicha viloyatda tanilgan shifokorlardan hisoblanadi. Z.Aliboeva shifoxonada davolash va tashxis qo'yish ishlarini belgilangan standartlar asosida olib borilishini tashkil etib kelmoqda. Kardiologiya sohasida statsionar sharoitida bemorlarga uzluksiz shifokor nazoratini ta'minlash, to'g'ri tashxisni o'z vaqtida aniqlash va malakali tibbiy yordam tashkil etilganligi bois, viloyatda xastalanish va nogironlik ko'rsatkichlari kamayishida o'z hissasini qo'shib kelmoqda.

Z.Aliboeva sa'y-harakatlari bilan dispanserda bemorlarning davolash va tashhisini aniqlash ishlarida zamonaviy tekshirish usullaridan va yangi tibbiy asbob-uskunalardan keng foydalanish yo'lga qo'yildi, xususan, elektrokardiograf, exokardiograf, ultratovush tekshiruv apparati, veloergometr, sutkalik xolter monitoringi, arterial bosim sutkalik monitoringi va so'nggi laboratoriya tekshiruvlari (lipid profil, xolesterin, triglitsirid, troponin) amalga oshirilmoqda.

Statistik raqamlarga e'tibor bersak, 2016-2018 yillarda dispanser shifokorlari tomonidan 7 mingga yaqin bemorlarga statsionar sharoitda va 39 ming nafardan ziyod bemorlarga ambulator sharoitda yuqori malakali tibbiy yordamlar ko'rsatilgan. So'nggi 3 yil davomida Z.Aliboevaning bevosita ishtirokida bemorlarni statsionar sharoitida davolanish kuni 2016 yildagi 8,8 kundan 2017 yilga 8,7 kunga va 2018 yilga 8,3 kunga kamaydi. Albatta bu yuqori natija.

Aholi salomatligini yaxshilash, yuqumli bo'lmagan kasalliklarini oldini olish maqsadida viloyatimizning chekka xududlarida tashkil etilayotgan tibbiy ko'riklarga malakali shifokorlarni birlashtirib, bemorlarni sog'lig'ini tiklashda amaliy yordam berib kelmoqda. 2018 yilda viloyatda o'tkir miokard infarkti bilan 331 nafar, o'tkir koronar sindromi bilan 344 nafar bemor aniqlangan va davolangan. ST-segmenti elevatsiyasi bilan aniqlangan 90 nafar bemorlarning 61 (88,14%) nafariga trombolizis terapiyasi o'tkazilgan. Z.Aliboevaning tashabbuskorligi tufayli muassasa moddiy-texnik bazasini rivojlantirish, servis xizmatlarini va davolanayotgan bemorlar uchun sharoitlarni yanada yaxshilash maqsadida pullik xizmatlardan tushgan mablag'lar xisobidan 53700,0 ming so'mlik tibbiy apparatlar (SMAD, laboratoriya uchun koagulometr), 184058,8 ming so'mlik televizorlar,

konditsionerlar, muzlatgichlar, yuvinish xonalariga suv isitish moslamalari, mebellar, yumshoq jihozlar xarid qilindi hamda 14115,0 ming so'mga dispanser hududi va binoning ichki qismlariga videokuzatuv moslamalari o'rnatildi. Z.Aliboeva nafaqat o'z kasbining mohir ustasi, jamoaviy ishlar tashabbuskori. Ustozning bevosita tashabbusi bilan issiqxona tashkil etildi. Unda limon va ko'katlar yetishtirilib davolanayotgan bemorlarga yetkazib berilmoqda hamda issiqxonada turli xildagi gul ko'chatlari yetishtirilib, dispanser xududini ko'kalamzorlashtirish maqsadida ekilmoqda.

Shuningdek ustoz tashabbusi bilan viloyatdagi muassasalarda, ayniqsa chekka tuman tibbiyot muassasalarida faoliyat yuritib kelayotgan tibbiyot xodimlarini o'tkir koronar sindrom/o'tkir miokard infarkti formalarini erta aniqlash, ularga o'z vaqtida malakali tibbiy yordam ko'rsatish bo'yicha bilim saviyalarini oshirish maqsadida 28 marotaba klinik konferensiya va seminarlar o'tkazilgan.

Viloyat kardiologiya dispanserida shahar va tuman tibbiyot birlashmalari hamda ularga qarashli poliklinikalar, qishloq vrachlik punktlaridan 3 yil davomida 72 nafar shifokor 52 soatlik dastur asosida, 84 nafar hamshira elektrokardiogramma tushirish texnikasi bo'yicha o'qitildi. 2016-2018 yillar davomida aholini, ayniqsa yoshlarning tibbiy madaniyatini yuksaltirish, ularning orasida sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish maqsadida tumanlarda 356 marotaba davra suhbatlari, uchrashuvlar tashkil etildi. Albatta bu kabi ishlarda Z.Aliboevaning mehnatlari beqiyos.

Dispanserda xodimlarning siyosiy va ma'naviy bilimlarini oshirish maqsadida xaftaning payshanba kunlari ma'naviy darslar o'tkaziladi. Xodimlarni kitobga bo'lgan mehrini oshirish va kitobxonlikni targ'ib qilish maqsadida dispanserga turli xildagi 100 dan ziyod kitoblar keltirilgan. Z.Aliboeva axoli salomatligini mustahkamlash borasida ko'rsatayotgan fidokorona mehnati uchun viloyat hokimligi va sog'liqni saqlash boshqarmasining faxriy yorliqlari bilan taqdirlangan. 2012 yilda esa "Shuhrat" medali bilan mukofotlangan. [7;]

Z.Aliboeva yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan ma'naviy yetuk inson, tajribali mutaxassis, o'zining kamtarinligi, mehnatsevarligi va samarali mehnati bilan viloyat aholisi va tibbiyot xodimlari o'rtasida katta hurmat e'tiborga sazovordir. Va bugungu kun qizlariga haqiqiy ibrat bo'la oladigan siymo desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan dastlabki kunlardan boshlab zamonaviy bilimlarni puxta egallagan tibbiyot kadrlarini tayyorlash vazifasini kun tartibidagi asosiy masalalar qatoriga kiritdi. Hamda bu yo'lda amaliy qadamlar tashlandi. Ushbu davrlarda tibbiyot xodimlarining katta qismini, shifokorlarning 65 foizini xotin-qizlar tashkil etdi [8;9-b]. Bu ko'rsatgich, yil sayin sohada amalga oshirilgan islohotlar natijasida zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan, tibbiyotning so'nggi yangiliklarini egallagan hamda ularni amaliyotda qo'llay oladigan xotin-qizlar hisobiga o'sib bordi. Bu jarayonni barcha viloyatlarimiz, jumladan Jizzax viloyati sog'liqni saqlash tizimida faoliyat olib borayotgan xotin-qizlar ulushidan ham ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirish yo'lida. T.: O'zbekiston 1995 y.119-bet
- 2.Nurmatov O.A. Tibbiyot tizimida "davlat dasturi"ni amalga oshirilishida moliyaviy menejmentning o'rni. Diss...N.:2004 y. 5-bet
- 3.Nazarmatov O.O. Sog'liqni saqlash sohasini boshqarish mexanizmini takomillashtirish. (PhD) diss...T.;2020 y. 6-bet
- 4.Ubaydullaeva Sh.A. O'zbekistonda mustaqillik yillarida tibbiyotni rivojlantirishda xotin-qizlarning o'rni. Monografiya. Qarshi. 2023 y. 5-bet
5. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi markaziy apparati yigilishi Bayoni 162-son. 2024 y. 1-bet
6. Dala yozuvlari. Xusanov Yigitali. Jizzax viloyati sog'liqni saqlash boshqarmasi kadrlar bo'limi xodimi. 2024 yil dekabr
7. Dala yozuvlari. Xusanov Yigitali. Jizzax viloyati sog'liqni saqlash boshqarmasi kadrlar bo'limi xodimi. 2025 yil yanvar
8. Ubaydullaeva Sh.A. O'zbekistonda mustaqillik yillarida tibbiyotni rivojlantirishda xotin-qizlarning o'rni. Monografiya. Qarshi. 2023 y. 9-bet

**MUSTAQILLIKNING DASTLABKI YILLARIDA O'RTA MAXSUS TA'LIMI
TIZIMIDAGI MUAMMOLAR*****B.U. Bokiyev, PhD, prof.v/b., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi******B.F.Yo'ldoshev, magistr, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi***

Annotatsiya. Mazkur maqolada mustaqillikning dastlabki yillarida ta'lim tizimidagi muammolar, kadrlar sohasi, undagi yutuq hamda kamchiliklar, shuningdek, o'rta maxsus ta'limi moddiy texnik bazasida o'quv laboratoriya jihozlar holati va o'rta malakali mutaxassislar tayyorlash sohasi haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: hunar-texnika bilim yurti, o'rta maxsus ta'lim, konsepsiya, markaz, davlat, ilm, pedagog, muhandis, o'qituvchi, mutaxassis, bitiruvchi.

Аннотация. В данной статье описаны проблемы в системе образования в первые годы независимости, сфере кадров, ее достижения и недостатки, а также состояние учебно-лабораторной оснащенности материально-технической базы среднего специального образования и сферы подготовки специалистов средней квалификации.

Ключевые слова: профессионально-техническое образовательное учреждение, среднее специальное образование, концепция, центр, государство, наука, педагог, инженер, педагог, специалист, выпускник.

Abstract. This article describes the problems in the education system in the first years of independence, the field of personnel, its achievements and shortcomings, as well as the state of educational laboratory equipment in the material and technical base of secondary special education and the field of training of secondary qualified specialists.

Key words: vocational and technical educational institution, secondary special education, concept, center, state, science, pedagogue, engineer, teacher, specialist, graduate.

Davlatimiz mustaqillikning ilk yillarida ta'lim tizimi ziddiyatli davrlarni boshidan kechia boshladi. Ta'lim sohasi huquqiy bazasini mustahkamlash, uning turli shakllari va bosqichlari faoliyatini yo'lga quyish, moddiy ta'minotini yaxshilash, pedagogik kadrlar tayyorlash muammolari kuchayib bordi.

Respublikada 1991-yilda hunar-texnika bilim yurtlari soni 474 ta bo'lib, shundan zamonaviy tipdagisi 279 tani, moslashtirilgani 175 tani, avariya holatdagisi esa 20 tani tashkil etgan[1].

1991-yilda respublikada o'rta maxsus ta'limi moddiy texnik bazasida o'quv laboratoriya jihozlar bilan ta'minlanganligi 40,3%, kompyuter hamda axborot texnologiyalari bilan ta'minlanganligi 21,2%, mavjud texnikalar soni 8952 tani[2] tashkil qilgan. 1992-yili "O'zbekiston Respublikasi hunar-texnika ta'limini rivojlantirish konsepsiyasi" ishlab chiqilib, ushbu jarayon amaliyotga joriy etila boshlandi. 1993-yil martda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tarkibida o'rta maxsus ta'limi bo'yicha Ilmiy-uslubiy markaz tashkil etildi[3] uning zimmasiga soha bo'yicha davlat siyosatini amalga oshirish, ta'lim maskanlari faoliyatini nazorat qilish va ilmiy-uslubiy maslahatlar berish vazifasi yuklatildi.

Respublikada 1991-yilda o'rta maxsus ta'limida pedagog va muhandis pedagoglar umumiy soni 25540 nafar bo'lib, shundan fan fan nomzodlari 186 nafarni, oliy ma'lumotli o'qituvchilar 19767 nafarni tashkil etgan. o'rta maxsus ta'limi yo'nalishlar bo'yicha mutaxassisliklar umumiy soni 156 tani, o'rta maxsus ta'limi qamrab olgan o'quvchilar soni 170562 tani tashkil qilgan[4].

Mustaqillikning dastlabki yillarida o'rta malakali mutaxassislar tayyorlash 23 vazirlik va idoralarga qarashli 252 o'rta maxsus o'quv yurtlarida amalga oshirilib, ularda 198 ixtisoslik buyicha 81 ming nafar mutaxassis tayyorlandi. Yangi davr talabidan kelib chiqib, ayrim ixtisosliklarga bo'lgan talabning kamayganligi sababli o'rta maxsus o'quv yurtlarini bitiruvchilar soni tobora kamayib bordi. Masalan, o'rta maxsus ta'lim muassasalarini bitiruvchilari 1994 yilda 1989 yildagiga nisbatan 89,1 % ni tashkil etdi va qabul ham 1994 yilda 1989 yildagiga nisbatan 26,3% ga kamaydi[5]. Bu holat O'zbekistondagi o'tish davri qiyinchiliklari va murakkab vaziyat o'rta maxsus ta'lim tizimini ham chetlab o'tmaganligidan dalolat berdi.

O'rta maxsus ta'lim tizimida hunar-texnika bilim yurtlari, texnikumlar muhim o'ringa ega edi. O'zbekistonda 1991-yili 243 ta texnikum bo'lib, ularda 63194 nafar o'quvchi tahsil oldi[6]. 1992-1993 o'quv yilida respublikada faoliyat yuritgan 442 hunar-texnika bilim yurtidan 304 tasida ta'lim o'zbek tilida, 23 tasida rus tilida, 90 tasida aralash (o'zbek, rus) tillarida, 2 tasida qozoq, 2 tasida tojik, 22 tasida qoraqalpoq tillarida olib borildi[7].

Ta'limning ko'p bosqichli tizimiga o'tilishi munosabati bilan o'rta maxsus ta'lim sohasida ham islohotlar olib borildi. Hunar-texnika bilim yurtlarida o'quv jarayoni umumta'lim, umumtexnika va maxsus ta'limga ajratilgan holda tashkil etildi. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan o'quv reja va dastur asosida ixtisosliklar bo'yicha o'quv fanlarining hajmi va muddatlari belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida"gi Qonuni[8] amalga kiritish tartibi haqidagi O'zbekiston Oliy Kengashining qarori va Respublika Xalq ta'limi vazirligining 1993-yil 19-dekabrda 336-buyrug'iga asosan lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish bo'yicha respublikaning barcha o'rta maxsus ta'lim maskanlarida bu yo'nalishda muayyan ishlar amalga oshirildi[9]. Xususan, hunar bilim yurtlarining muhandis-pedagoglariga yangi alifboni o'rgatish uchun 1994 yilning may-iyun oylarida 10 kunlik kurslar tashkil etilib, ularga 172 nafar rahbar xodimlar, 501 nafar maxsus fan o'qituvchilari, 735 nafar ishlab chiqarish ustalari jalb etildi[10].

Respublikaning 40 dan ortiq hunar bilim yurtida davlat idoralari, korxonalar, muassasa va tashkilotlar uchun "O'zbek tilida ish yurituvchi kotiba mashinistka" mutaxassisligi bo'yicha 1500 dan ortiq yoshlar ta'lim oldi. Har yili 1000 dan ortiq yoshlar bu mutaxassislik bo'yicha hunar bilim yurtlarini bitirib ishga yuborildi[11]. Ular o'z ish joylarida yangi alifboni joriy etishda muayyan darajada rol o'ynadi.

1992-yilda bilim yurtlarining yangi o'quv rejalari o'zbek tilida ishlab chiqildi va 1992-1993 o'quv yilidan boshlab amalda qo'llanildi[12]. 1993-yildan boshlab respublikada faoliyat ko'rsatayotgan 37 ta pedagogika bilim yurtlari yangi takomillashgan o'quv rejalari asosida ta'lim berishga o'tdilar[13]. Bu esa ta'lim tarbiya va o'quv jarayonlarining tarkibini, bosqichlarini bir-biri bilan uzviy bog'lash ya'ni uzliksizlikni ta'minlash muammolarini bartaraf eta olmadi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida birinchi marta, "litsey", kollej kabi ta'lim turlari to'g'risidagi tushunchalar kirib keldi. 1993-yil 27-mayda "Litsey to'g'risida"gi Nizom tasdiqlandi. Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq yangi turdagi ta'lim muassasalari haqida bahs munozaralar boshlandi[14]. Davriy nashrlarda, radio va televideniya bu haqida qator maqolalar e'lon qilib borildi.

Litsey yangi turdagi o'quv muassasalari sirasiga kiritilib, O'zbekistonda 1991-1992 o'quv yilida 29 ta litseyda 9,3 ming o'quvchi tahsil oldi[15]. Ular asosan yirik shaharlarda ochildi. Masalan, Toshkent shahrida 8 ta yangi turdagi o'quv maskanlari faoliyat ko'rsatdi. 1992-1993 o'quv yilida ular soni 51 taga, 1995-1996 o'quv yilida 283 taga yetdi. Litseylar tashkil etish ishiga ayniqsa, Andijon, Toshkent shahri, Farg'ona va Xorazm viloyatlarida katta e'tibor qaratildi. Masalan, 1996 yili Andijon viloyatida 25 ta, Xorazm viloyatida 24 ta, Sirdaryo viloyatida 2 ta, Samarqand viloyatida 4 ta litsey faoliyat olib bordi. Bundan ko'rinadiki, yangi turdagi o'quv muassasalarini viloyatlar bo'yicha tashkil etishda bir xil yondashilmagan.

1993-1994 yildan boshlab yangi turdagi hunar bilim yurtlariga kirish imtihonlari uchun o'zbek tilida (engil sanoat, qurilish, mashinasozlik va agrosanoat sohalari kasblari uchun) test savollari tayyorlandi[20]. Bu davrda test tizimi o'quv jarayonidagi yangi baholash turlaridan biri sifatida e'tirof etildi.

Bu davrlarda madaniy-ma'rifiy tadbirlarni tashkil etishga ham katta e'tibor qaratildi. "O'zbekiston – Vatanim manim", "Istiqlol muborak O'zbekistonim", "Istiqlolimiz – iqbolimiz" kabi tadbirlar o'tkazildi. 1992-yil aprelda Farg'ona shahrida o'rta maxsus san'at o'quv yurtlari o'quvchilarining 12-Respublika ko'rik tanlovi o'tkazildi. Unda respublikaning qator ta'lim muassasalari o'quvchilari ishtirok etdi. Masalan, Urganch musiqa bilim yurtidan 5 nafar talaba qatnashdi va faxrli o'rinlarni qo'lga kiritdi.

Xullas, 1992 yilgi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning ma'lum darajada o'zini oqlamaganligining ham bir qator sabablari mavjud bor edi. Sovet davri mafkurasidan hali to'la ma'noda xalos bo'la olmaganligi, ta'lim bosqichlari o'rtasida uzviy bog'liqlikning yetarli darajada bo'lmaganligi, ta'lim sohasida xalqaro tajribadan unumli foydalana bilmaslik, ta'lim islohotlarining jamiyatdagi o'zgarishlardan ortda qolishi kabi omillar shular jumlasidandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ma'rifat, 2010, 30 sentyabr.
2. Ma'rifat, 2010, 30 sentyabr, №76, 77-sonlari.
3. O'zMDA, 2653-fond, 1-ro'yxat, 1-ish, 200-208-varaqlar.
4. Ma'rifat, 2010, 30 sentyabr
5. O'zbekiston Respublikasi Ensiklopediyasi. – T.: Qomuslar Bosh tahririyati, 1997. - B. 383.
6. O'zRMDA, R 2653-fond, 1-ro'yxat, 6469-ish, 113-varaq.
7. O'zRMDA, M-26-fond, 1- ro'yxat, 268. -ish, 16-varaq.
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1993 y., 9-son, 331-modda; O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1995 y., 6-son, 119-modda.
9. O'zRMDA, M-26-fond, 1- ro'yxat, 268 - ish, 105-varaq.
10. O'zRMDA, M-26-fond, 1- ro'yxat, 268- ish, 106-varaq.
11. O'zRMDA, M-26-fond, 1- ro'yxat, 268- ish, 16-varaq.
12. O'zRMDA, M-26-fond, 1- ro'yxat, 268- ish, 19-varaq.
13. O'zRXTV joriy arxivi, 3845-fond, 28-ro'yxat, 9467-ish, 39 varaq.
14. Jaloliddinov Z. Yangi turdagi ta'lim muassasalari istiqbollari // Xalq ta'limi, 1996, №3, - B. 32-40.
15. O'zRMDA, M-26-fond, 1- ro'yxat, 140 - ish, 4-varaq.
16. O'zRMDA, M-26-fond, 1- ro'yxat, 268 - ish, 17-varaq.

UO'K 908

MUSTABID SOVET HUKMRONLIGI DAVRIDA TURKISTON O'LKASIDA PAXTA YAKKAHOKIMLIGI SIYOSATI

B.U. Bokiyev, PhD, prof.v/b., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi
F.Sh.Mirzayeva, magistr, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Turkiston Respublikasida paxtachilikni rivojlantirish ishlari, sug'orish inshootlarining tiklanishi, dehqonchilik uchun yaroqli yerlarni suv bilan ta'minlash va qishloq xo'jaligini, birinchi navbatda esa paxtachilikni rivojlantirish uchun suvdan to'g'ri foydalanishni yo'lga qo'yish, barcha suvlarni respublika mulki deb e'lon qilinishi, yer-suv to'g'risida qabul qilingan qonunlar haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Istiqloq, ma'naviy yangilanish, mustabid tuzum, xonliklar, imperiya, vassal, burjua-demokratik, sanoat, transport, zo'ravonlik, paxtachilik.

Аннотация. В данной статье описывается развитие хлопководства в Туркестанской Республике, восстановление ирригационных сооружений, обеспечение водой сельскохозяйственных угодий и правильное использование воды для развития сельского хозяйства, прежде всего хлопкового, объявление всех вод собственностью республики, а также принятые законы о земле и воде.

Ключевые слова: Независимость, духовное обновление, авторитарный режим, ханства, империя, вассал, буржуазно-демократический, промышленность, транспорт, насилие, хлопководство.

Abstract. This article describes the development of cotton in the Republic of Turkestan, the restoration of irrigation facilities, the provision of water to agricultural land and the proper use of water for the development of agriculture, primarily cotton, the declaration of all waters as the property of the republic, and the adopted laws on land and water.

Key words: Independence, spiritual renewal, authoritarian regime, khanates, empire, vassal, bourgeois-democratic, industry, transport, violence, cotton farming.

Uch ming yillik davlatchilik tarixi, boy madaniyat va bebaho ma'naviyatiga ega, insoniyat tamadduni taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan, buyuk allomalarni voyaga yetkazgan o'zbek xalqi hayotida istiqloq tub ma'naviy yangilanish jabhasini boshlab berdi.

Mustaqillik sharofati bilan mamlakatimizda o'tmish voqeligi, tarix faniga bo'lgan munosabat davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Mustabid tuzum davrida soxtalashtirilgan o'tmish voqeligi xususida tarixiy adolat qaror topdi, tarixni ilmiy va xolisona o'rganish imkoniyati yuzaga keldi.

Ma'lumki, XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida hukmronlik qilgan Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi davrida Markaziy Osiyoda mavjud mustaqil o'zbek davlatchiligi asoslariga chek qo'yildi, xonliklar imperiya vassallariga aylantirildi.

Ta'kidlash joizki, Rossiya imperiya mustamlakachiligi siyosati ma'lum darajada o'zgacha qolip va andozalarda sovet hokimiyati hukmronligi davrida ham namoyon bo'ldi. Ziddiyatli va murakkab jarayonlarga boy bo'lmish sovet hokimiyati hukmronligi davri O'zbekistonda ham o'zining asoratli oqibatlarini qoldirdi.

1917-yilning fevralida Petrograd da burjua-demokratik inqilob g'alaba qozonishi natijasida Nikolay II taxtdan voz kechdi. Hokimiyat muvaqqat hukumat qo'liga o'tdi. Monarxiyaning ag'darilishi mamlakatning demokratik taraqqiyot yo'liga o'tishiga imkoniyat yaratdi.

Ushbu davr ya'ni, XX asr 20-yillari tariximizga o'ta murakkab va ziddiyatli, turli ijtimoiy guruh va kuchlar siyosiy qarama-qarshiligi avj olgan, sovet tuzumi mustahkamlanayotgan, o'lkadagi ochlik, iqtisodiy tanglik, vayronaga aylangan sanoat, transport, qishloq xo'jaligini tiklash, ya'ni sho'rolarning tinch sotsialistik qurilish yo'liga o'tish davri bo'lib kirdi.

Hokimiyatga davlat to'ntarishi yo'li bilan kelgan bolsheviklar o'ziga qarshi bo'lgan, bosh ko'targan har qanday kuchni mahv etishga, shafqatsizlikka zo'r beradi. Avval boshdan ommaviy qirg'inga muqaddan ketgan, talonchilikni kasb qilib olgan sho'ro amaliyotchilari milliy o'lkalarda tinch aholini ham ayab o'tirmagan. 1919-yilning oxirlariga kelib Turkistonda vaziyat nihoyatda keskinlashib ketadi. Markaz vakillari bilan mahalliy rahbarlar o'rtasida ixtiloflar avj oladi. Mahalliy rahbarlar o'z xalqining milliy, siyosiy huquqlarining tan olinishini, sovet hokimiyatiga qarshi kurashayotgan aholi bilan tinch munozaralar olib borishni, bolsheviklar bilan qizil armiyaning zo'ravonlik harakatlarini to'htatishni talab qiladilar.

Bu davrda paxtachilikni tiklash ishlari hamda o'lkaga don olib keltirishni jadallashtirish maqsadida, OXXK Yettisuv temir yo'lini tezroq tugatishga qaror qildi.

Turkiston Respublikasida paxtachilikni rivojlantirish ishlarini sug'orish inshootlarini tiklamasdan amalga oshirib bo'lmasdi. Sug'orish ishlarini tiklashni tezroq amalga oshirish, dehqonchilik uchun yaroqli yerlarni suv bilan ta'minlash va qishloq xo'jaligini, birinchi navbatda esa paxtachilikni rivojlantirish uchun suvdan to'g'ri foydalanishni yo'lga qo'yish maqsadida, 1921-yilning fevralida TASSRdagi barcha suvlarni respublika mulki deb e'lon qilgan suv to'g'risida qonun qabul qilindi.

Qonunda, suvni taqsimlash odat (boy va ruhoniylarga beriladigan imtiyozlar) bo'yicha emas, balki, birinchi navbatda dehqonlar manfaatini ko'zlagan holda berilishi kerak deb aytilgan edi. 1921-yilning noyabrida, aholining daromadlarini sug'orish ishlarini tiklashga safarbar qilish maqsadida suv solig'i joriy qilindi.

Shu yilda TASSRning sug'orma yer maydoni 1920-yildagi ko'rsatkichga qaraganda 300 ming desyatinaga ko'paygan edi. Paxta ekin maydonlari esa deyarli 100 ming desyatinaga ortdi.

Shu o'rinda sovet tuzumi davridagi milliy rahbarlar haqida qisqacha aytib o'tsak. Bunda albatta, davlat va siyosat arbobi Akmal Ikromov (1898-1938) faoliyati haqida to'xtalib o'tish lozim bo'ladi. A.Ikromov sovet hokimiyatiga sodiqlik bilan xizmat qildi.

Uning yer-suv islohoti va jamoalashtirish xususida bildirgan fikrlari buning yorqin dalilidir. Yer-suv islohotini o'tkazishdan maqsad nima degan savolga Akmal Ikromov: "Yer bir guruh boylar to'dasi qo'lida to'planib qoldi, ...boy xo'jaliklarni tugatmasdan turib, paxtachilikni rivojlantirib bo'lmaydi" degan edi.

Shuningdek, u "18 lar guruhi", "inog'omovchilik"ka qarshi chiqishlar qilib, ularni millatchilikda ayblaydi va ularga qarshi kurash olib borishga chaqiradi.

XX asr 20-yillarning oxiri – 30 yillarning o'rtalaridagi bir qator qatag'onlar uchun Akmal Ikromov ham javobgardir. Lekin mustabid tuzumning sodiq xizmatchisi bo'lgan Akmal Ikromovning ham 1938-yilda "xalq dushmani" sifatida otib tashlanadi.

1921-yil 40 ta paxta tozalash va 2 ta yog' zavodi qayta tiklandi. Toshkentda yiliga 120.000 pud kanakunjut yetkazib beradigan zavod qurilishi tugallandi. 1923- yilga kelib, Turkiston respublikasida 23 ta, 1924-yili esa 95 ta paxta tozalash zavodlari ishga tushirildi. Ular ishlab chiqargan mahsulot 57,8 mln rublni tashkil qildi. Tiklash ishlari yog'-moy sanoatida ham yuqori sur'atlar bilan bordi. 1923-yil bu sanoat korxonalarini 61.000 pud toza moy ishlab chiqargan bo'lsa, 1924-yilga kelib bu miqdor 201.000 pudni tashkil etdi.

Biroq shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, Rossiya imperiyasi davrida boshlangan Turkiston o'lkasida paxta yakkahokimligi siyosati sovet davrida yangicha ko'lamda rivojlantirildi. O'zbekiston hududida paxta yakkahokimligining uzil-kesil shakllanishi yangi iqtisodiy siyosat davriga to'g'ri keladi.

Turkiston ASSR XKSning 1922-yil 8-iyundagi 121-sonli qaroriga muvofiq, Turkiston Respublikasidagi barcha paxtani qayta tiklash korxonalarini, yog'-moy va sovun zavodlari hamda paxta sanoati mahsulotlari va paxta qabul qilish punktlari Turkiston paxtachilik Qo'mitasi ihtiyoriga o'tkazildi. Qarorga binoan, paxtachilik qo'mitasiga katta vakolatlar berildi. Unga ko'ra, respublikadagi mahalliy hokimiyatlarning hech bir organi, hattoki Markazning vakolatli organlari ham paxtachilik qo'mitasining xo'jalik ishiga xalaqit qilmasligi va uning ko'rsatmalarini bajarishi shart ekanligi qat'iy qilib belgilab qo'yildi.

Umuman olganda, Paxta Bosh Qo'mitasi va uning mahalliy qo'mitalari tashkil etilishi natijasida paxta yetishtirishga rahbarlik qilish va uni boshqarish yagona tashkilot doirasida markazlashtirildi. Bu boshqarma o'z faoliyati davomida paxtachilikni qayta tiklash ishlari barobarida davlat paxta yakkahokimligini amalda joriy etish va uni rivojlantirish hamda Markaz manfaatlarini himoya qilish ishlari bilan ham uzviy ravishda shug'ullandi. Shu bilan birga, u yangi iqtisodiy siyosat sharoitini ham hisobga olishga majbur bo'ldi.

Xulosa tarzida ta'kidlash joizki, yangi iqtisodiy siyosat davrida Turkiston o'lkasida vayron bo'lgan iqtisodiyot tiklandi. Sanoat va qishloq xo'jaligida jonlanish yuzaga keldi. Turkiston ASSR da ham bu davrda sanoat korxonalarini qayta tiklandi. Yangi zavod va fabrikalar qurildi, sanoatning mutlaqo yangi tarmoqlari vujudga keltirildi.

Biroq sovet hokimiyati yangi iqtisodiy siyosat davomida ham o'zining pirovard maqsadlaridan voz kechmadi. U iqtisodiyotni markazlashtirish siyosatini olib bordi. Turkiston o'lkasidagi sanoat korxonalarini Markaz manfaatlariga xizmat qilishi kerak edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. История Узбекской ССР. С древнейших времен до наших дней. Под ред. И.М.Муминова. -Т.: "Фан", 1974.
2. O'zbekiston SSR tarixi, Qadimgi davrlardan hozirgi kunlargacha. I.Mo'minov tahriri ostida. -Toshkent: Fan, 1974.
3. Jo'raqulov O., Ergasheva J. Qashqadaryo sanoati tarixi. Qarshi, Nasaf, 1996.
4. Jo'raqulov O. Qashqadaryo mang'itlari. T.:Fan. 1993.256 b
5. Jo'raqulov O. Qashqadaryo marmar sanoati. T.: Fan. 2000. 55 b
6. Qarshi. Qarshi (kitob albom). Mualliflar jamoasi T. 2006.

UO'K 327

MARKAZIY OSIYO MINTAQASIDA XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA O'ZBEKISTONNING O'RNI

N.X. Choriyev, o'qituvchi, TTATermiz filiali, Termiz

R.Z. Abraqulova, talaba, TTATermiz filiali, Termiz

D.M. Suyunova, talaba, TTATermiz filiali, Termiz

N.T. Ravshanova, talaba, TTATermiz filiali, Termiz

Annotatsiya. Maqolada Markaziy Osiyo minataqasida xavfsizlikning o'ziga xos xususiyatlari tahlil etilgan. Shuningdek, Markaziy Osiyo minataqasida xavfsizlikni ta'minlashda O'zbekistonning o'rni muhimligi bo'yicha xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, xavfsizlik, geografik joylashuv, strategiya, suv resurslari, hamkorlik, qo'shnihilik.

Аннотация: В статье проанализированы особенности безопасности в регионе Центральной Азии. Также были сделаны выводы и предложения о важности роли Узбекистана в обеспечении безопасности в регионе Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, безопасность, географическое положение, стратегия, водные ресурсы, сотрудничество, добрососедство.

Abstract. The article analyzes the unique features of security in the Central Asian region. Additionally, conclusions and recommendations are provided regarding the importance of Uzbekistan's role in ensuring security in Central Asian.

Key words: Central Asia, security, geographical location, strategy, water resources, cooperation, neighborhood.

Kirish. Markaziy Osiyo geosiyosiy jihatdan dunyoning eng muhim mintaqalaridan biri hisoblanadi. Bu hudud tabiiy resurslar boyligi, geostrategik joylashuvi va madaniy xilma-xilligi bilan ajralib turadi. O'zbekiston mintaqaning markazida joylashgan davlat sifatida, xavfsizlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mustaqillikdan keyin O'zbekiston mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan ko'plab tashabbuslarni ilgari surib, mintaqaning barqarorligi uchun mas'ul davlatlardan biriga aylandi. Rivojlanish yo'lidagi har qanday davlatda ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy takkomillashishdan tashqari siyosiy jarayondagi xavfsizlikni ta'minlash katta ahamiyatga ega. Bu esa nafaqat mamlakat ichki omillariga balki tashqi ta'sirlarga ham bog'liq. Shu asosda, O'zbekiston oxirgi 5 yillikda Markaziy Osiyo davlatlari bilan qo'shniçilik aloqalarini yanada yaxshilash va millatlararo totuvlik, hamjihatlikni ribojlantirish maqsadida hamkorlik aloqalariga e'tibor qaratdi. Davlatimiz ijtimoiy-siyosiy hayoti uchun muhim hujjat - 2017-yil 7-fevralda tasdiqlangan "2017-2021-yillarda O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"ning "chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo'nalishlar"i belgilab berilgan 5.2-bandida aynan tashqi siyosat masalasi - "O'zbekistonning yon-atrofdagi xavfsizlik, barqarorlik va ahil qo'shniçilik muhitini shakllantirish"[1] tamoyili o'z aksini topdi.

Xususan, 5.2-bandda belgilangan "Yon-atrofdagi xavfsizlik, barqarorlik va ahil qo'shniçilik muhitini shakllantirish" tamoyili mamlakat tashqi siyosatining asosiy maqsadlaridan biri sifatida e'tirof etildi. 2018-yilda O'zbekiston va Tojikiston o'rtasidagi 1,312(815 mi) kilometr uzunlikdagi chegara chizig'i delimitatsiya qilindi. Ushbu kelishuv ikki davlat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlashda muhim qadam bo'ldi. O'zbekiston va Qirg'iziston chegaralari bo'yicha kelishuvga erishildi. Farg'ona vodiysidagi anklav va bahsli hududlar bo'yicha o'zaro manfaatli kelishuvlarga erishildi. O'zbekiston mintaqada iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish orqali barqarorlikni ta'minlashga intilmoqda.

Qo'shni davlatlar bilan erkin savdo zonalarini tashkil etildi. "Trans-Kavkaz va Xitoy-Yevropa" transport yo'laklariga qo'shilish orqali Markaziy Osiyoni xalqaro savdo tizimiga integratsiya qilish ishlari davom etmoqda. Harakatlar strategiyasi O'zbekiston tashqi siyosatini yangi darajaga olib chiqdi. Davlatimiz mintaqadagi xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan aniq tashabbuslar bilan chiqib, ahil qo'shniçilik tamoyillarini amalda mustahkamladi. Ushbu strategiya doirasida:

1. Qo'shni davlatlar bilan chegaraviy va suv masalalari hal etildi.

2. Xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarda O'zbekistonning mavqei mustahkamlandi.

3. Mintaqaviy iqtisodiy hamkorlik orqali xavfsizlikka hissa qo'shildi. Mazkur strategiya natijalari nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasi uchun tinçlik va farovonlikni ta'minlashga xizmat qildi. Bu harakatlarning davom ettirilishi mintaqada uzoq muddatli xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashga asos bo'lib xizmat qiladi. Ma'lum bo'lishicha, 2021-yilda O'zbekiston armiyasi harbiy qudrati bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari orasida birinchi, jahonda esa 51-o'rinni egalladi. Mamlakat 2022-yilgi reytingda ham Markaziy Osiyo davlatlari ichida birinçilikni saqlab qolgan. Jumladan, Qozog'iston 64-o'rin, Turkmaniston 83, Qirg'iziston 90, Tojikiston 111, Afg'oniston esa 118-o'rinni qayd etgan.

Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlikning o'ziga xos xususiyatlari turli omillarga bog'liq bo'lib, bu omillar mintaqadagi geosiyosiy vaziyat, tarixiy tajribalar, iqtisodiy o'zgarishlar va

mintaqaviy hamkorlikni o'z ichiga oladi. Ushbu mintaqa, o'zining strategik joylashuvi va ko'plab geosiyosiy raqobatlar tufayli, xavfsizlikka katta ta'sir ko'rsatadigan o'ziga xos xususiyatlarga ega.

O'zbekiston eosiysiy joylashuviga ko'ra Markaziy Osiyo mintaqasida, o'zining geografik joylashuvi tufayli, yirik davlatlar va xalqaro kuchlar o'rtasida siyosiy va iqtisodiy raqobatning markazida joylashgan. Geografik qulay joyda joylashgan O'zbekiston mintaqaning geosiyosiy yadrosi hisoblanadi. Mamlakat maydoni 448,9 ming kv. km ni tashkil qilib, umumiy maydonining beshdan to'rt qismi tekislikdan iborat[2].

Markaziy Osiyoning o'rta va shimoliy qismida joylashgan O'zbekiston mintaqa davlatlarining hammasi bilan chegaradoshdir. Shimoli-sharqda Qirg'iziston, shimol va shimoli-g'arbda Qozog'iston, janubi-g'arbda Turkmaniston, janubi-sharqda Tojikiston bilan chegaradosh. Bu esa davlatlarning mavjud imkoniyatlarini jamlash, muammolarga qarshi kurashda kuchlarni birlashtirish imkonini beradi.

Markaziy Osiyo mintaqasi, Xitoy, Rossiya, AQSh kabi yirik davlatlar va regional tashkilotlar tomonidan katta e'tibor qaratiladigan hudud hisoblanadi. Mintaqada xavfsizlikni ta'minlashda quyidagi omillar o'ziga xos ahamiyatga ega: Masalan: Xitoy O'zbekistonni iqtisodiy va strategik jihatdan muhim davlat ekanligini hisobga olib, "Bir kamar, bir yo'l" tashabbusi mintaqaga yirik investitsiyalar kiritishni ko'zda tutadi. Rossiya esa, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SHT) va boshqa mintaqaviy tashkilotlar orqali mintaqadagi xavfsizlikni o'z nazoratiga olishga harakat qiladi.

Suv resurslari va ekologik xavfsizlik masalasida Markaziy Osiyoning suv resurslari - Sirdaryo, Amudaryo kabi daryolar - mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlikning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Suv resurslarini boshqarish va adolatli taqsimlash borasida kelishmovchiliklar mavjud bo'lib, bu holat mintaqaviy xavfsizlikni tahdid qiluvchi faktorlardan biri hisoblanadi. Mintaqaviy hamkorlik va xavfsizlik masalalari e'tibor qaratsak, Markaziy Osiyoda xavfsizlikni ta'minlashda mintaqaviy hamkorlikning kuchayishi muhim omil hisoblanadi. O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, va Turkmaniston o'rtasidagi diplomatik va iqtisodiy aloqalar xavfsizlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Xususan:

- Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SHT): Xitoy va Rossiya bilan birga terrorizm, ekstremizm, narkotik savdosiga qarshi kurashish, hududiy barqarorlikni ta'minlash kabi masalalarda hamkorlik qilmoqda.[3]

- Markaziy Osiyo davlatlarining xavfsizlik organlari o'rtasidagi hamkorlik: Mintaqadagi davlatlar o'zaro xavfsizlik masalalarida informatsiya almashish va qo'shma harbiy mashg'ulotlar o'tkazishni Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlikni ta'minlash juda ko'p o'ziga xos omillar bilan bog'liq. Bu omillar orasida geosiyosiy raqobat, etnik va diniy xilma-xillik, ekologik xavf va terrorizm tahdidlari alohida o'rin tutadi. Mintaqada xavfsizlikni ta'minlash uchun davlatlar o'rtasidagi mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish, suv resurslarini adolatli taqsimlash va terrorizmga qarshi kurashish kabi masalalar muhimdir. O'zbekiston va qo'shni davlatlar o'rtasida xavfsizlikni mustahkamlash bo'yicha olib borilgan tashabbuslar mintaqadagi barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son farmoniga muvofiq "O'zbekiston — 2030" strategiyasi tasdiqlandi. Mazkur hujjat kelgusi 7-yilda O'zbekistonning asosiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilab beruvchi muhim hujjat hisoblanib, 5 ta ustuvor yo'nalish doirasida 100 ta maqsadga erishishga qaratilgan. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi mamlakatning barqaror va inklyuziv rivojlanishini ta'minlash maqsadida ishlab chiqilgan va O'zbekistonning uzoq muddatli rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydi. Unda turli sohalaridagi islohotlar, iqtisodiy o'sish, ta'lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimlarining takomillashtirilishi, ekologik barqarorlikni ta'minlash va davlat boshqaruvini zamonaviylashtirish kabi maqsadlar ko'zda tutilgan.

Shuningdek, Strategiya xalqimizning erkin va farovon, qudratli Yangi O'zbekistonni barpo etish bo'yicha xohish-irodasini ro'yobga chiqarish, har bir fuqaroga o'z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratish, sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo'g'iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta'minlash maqsadlariga xizmat qiladi.

“O‘zbekiston — 2030” strategiyasining 99-maqсадida aniq qilib belgilab qo‘yilgan vazifada, chegaralar xavfsizligini mustahkamlash, davlat chegaralarini qo‘riqlash tizimida zamonaviy texnologiyalar, kommunikatsiya vositalari va texnik inshootlarni keng joriy qilish va boshqa ustuvor vazifalar keng hamda aniq qilib belgilab berilgan.

Xulosa: Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlikni ta'minlashda O'zbekistonning o'rni juda katta. O'zbekiston o'zining geosiyosiy joylashuvi, iqtisodiy imkoniyatlari, xavfsizlikka ta'sir etuvchi omillarni boshqarishdagi faolligi, va xalqaro hamkorlikdagi ishtiroki bilan mintaqada barqarorlikni saqlashga hissa qo'shmoqda. Shu sababli, O'zbekistonning tashqi siyosatidagi eng asosiy tamoyillardan biri - "ahil qo'shnichilik" va "mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash"dir. Bu tamoyillarni amalga oshirish orqali O'zbekiston Markaziy Osiyo mintaqasida xavfsizlikni mustahkamlashga va barqarorlikni ta'minlashga o'z o'rniga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1."O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi" 7.02.2017 yil.
2. O'zbekiston Respublikasining geografiyasi.2022 yil.
- 3.Nazarov T. (2012yil). O'zbekistonning geografiyasi. Toshkent nashriyoti.
- 4.Shukurov, R. (2010). Markaziy Osiyo davlatlarining geografiyasi. T.: Fan va texnologiya nashriyoti.
- 5.“O‘zbekiston — 2030” strategiyasi. PF-158-son farmon. 11.09.2023-yil.

UO‘K 721.2.4

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING BARQAROR RIVOJLANISHIDA XOTIN-QIZLARNING IJTIMOY-SIYOSIY JARAYONLARDAGI ISHTIROKI

Sh.Elboyeva, katta o‘qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda amalga oshirilayotgan hamda xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash borasida olib borilayotgan islohotlardagi ishtiroki, mamlakatning barqaror rivojlanishida ularning ishtiroki.

Kalit so‘zlar: xotin-qizlar, ijtimoiy-siyosiy faollik, farmonlar, Xotin-qizlar davlat qo‘mitasi, zamonaviy ayol, milliy tarixiy shaxslar.

Аннотация. В данной статье в годы независимости исторически анализируются реформы, проводимые в Узбекистане по повышению общественной и политической активности женщин, а также реформы, проводимые в поддержку женщин, а также даются необходимые предложения и рекомендации.

Ключевые слова: женщины, общественно-политическая деятельность, указы, Государственный комитет женщин, современная женщина, отечественные исторические деятели.

Abstract. In this article, during the years of independence, the reforms carried out in Uzbekistan to increase the social and political activity of women and the reforms carried out in support of women are analyzed historically, and the necessary suggestions and recommendations are given.

Keywords: women, education, science, knowledge and skills, research and development work, electronic navigation platforms, vouchers, social lift, society, experience of foreign countries.

Mamlakatimizda inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. Bugun O‘zbekiston ayollari barcha jabhalarda o‘z o‘rni va munosib mavqeiga ega bo‘lib bormoqda. Keyingi saylovlarda yurtimiz tarixida birinchi marta milliy parlament tarkibidagi xotin-qizlar soni dunyo miqyosida namunali ko‘rsatkichga ko‘tarilgani ham bu fikrimizni yaqqol tasdiqlaydi.

Mamlakatimizda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o‘z qobiliyat hamda imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi uchun kerakli bo‘lgan shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so‘zsiz rioya qilinishini ta'minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, oila institutini mustahkamlash borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 2-fevraldagi “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash

sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari” to‘g‘risida PF-5325- sonli Farmoni e‘lon qilindi. Mazkur Farmon asosida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda, jumladan, ta‘lim muassasalarida rahbar ayollarning o‘quv jarayonida samaradorligini oshirish sohasida olib borilayotgan ishlar tahsinga sazovordir. Bugungi kunda O‘zbekistonda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ayollarning mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotida to‘laqonli ishtirok etishiga erishish, gender tenglik va reproduktiv salomatlikni ta‘minlash bo‘yicha olib borilayotgan davlat siyosatini jahon hamjamiyati e‘tirof etmoqda. Yangi O‘zbekistonda bu borada qo‘lga kiritilayotgan yutuqlar BMT, Xalqaro mehnat tashkiloti, YUNISEF, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan yuqori baholanmoqda. O‘z navbatida, BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo‘yicha boshqarma ijrochi direktori Gada Valining so‘ziga ko‘ra, dunyoda har 11 daqiqada bir ayol yoki qiz o‘z oila a‘zosi tomonidan o‘ldirilmoqda. [1.37-b].

Shu tariqa 2020 yilda dunyo bo‘ylab 47 ming ayol va qiz yaqin sheriklari yoki oila a‘zolari qo‘lida halok bo‘lgan. Shuni alohida ta‘kidlash joizki, Prezident Shavkat Mirziyoev tashabbusi bilan ishlab chiqilgan Harakatlar strategiyasi doirasida mamlakatimizda ayollarning huquq va erkinliklarini har tomonlama ta‘minlash yo‘lida ulkan qadamlar qo‘yildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o‘zining **“Yangi O‘zbekiston strategiyasi”** nomli asarida *“Bugun O‘zbekistonda olib borilayotgan davlat siyosatining asosiy maqsadi ayollarimizga e‘tibor va amaliy g‘amxo‘rlik ko‘rsatishni yangi, yuksak bosqichga olib chiqish, xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rni va maqomini mustahkamlash ularning huquq va manfaatlarini ta‘minlashdir. Bu o‘z navbatida, Ayollarga ilm berish – jamiyatni ilmi, ma‘rifatli va salohiyatli qilish degan aqidani hayotga izchil tatbiq etish”* [2.66-b] kerakligini alohida ta‘kidlab o‘tganlar.

Xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda amalga oshiralayotgan hamda xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash borasida olib borilayotgan islohotlar, xotin-qizlarning ta‘lim olishi, ilmfan sohasida ayollarning o‘rnini yanada oshirish bo‘yicha nazariy va amaliy jihatlarni O.Bo‘riyev, M.Vohidov, L.Munavvarova, O.Musurmanova, M.Mamatov, K.Nasriddinov, M.Sangilov, U.Toshtemirov, I.Shoyardonov, M.Xolmatova, M.O‘zbekov kabi mamlakatimiz olimlari tadqiq etgan.

Mustaqillik yillarida qabul qilingan hujjatlardan oila institutini yanada mustahkamlash, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularning turli soha va tarmoqlarda o‘z qobiliyat va imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishi uchun shart-sharoit yaratish, huquq va qonuniy manfaatlariga so‘zsiz rioya qilinishini ta‘minlash, onalik va bolalikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ayollarning jamiyat hayotidagi faolligini oshirish, mehnatini munosib rag‘batlantirish, tashkilotchilik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik va siyosiy jarayonlarda daxldorlik qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash borasidagi ishlar ko‘lamini kengaytirish masalalari o‘rin olgan [3.103-b].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 8-mart – “Xalqaro xotin-qizlar kuni” bayramiga bag‘ishlangan uchrashuvdagi nutqida shunday degan: “O‘zbekiston deb atalgan jonajon Vatanimizda har qaysi mard yigit, avvalo, mehribon onasi, oilasi, farzandlari baxtli bo‘lishini istaydi, albatta. Hazrat Alisher Navoiy bobomiz aytganlaridek, bu yo‘lda o‘zining butun borlig‘ini bag‘ishlashga tayyor turadi” [4.83-b].

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda turli soha va tarmoqlarda mehnat qilayotgan ishchi va xizmatchilarning 45 foizini xotin-qizlar tashkil etadi. Jumladan, davlat va jamoat tashkilotlari tizimida 1400 ga yaqin xotin-qiz rahbarlik lavozimlarida mehnat qilmoqda. Ulardan 17 nafari senator, 16 nafari Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati, 1075 nafari esa xalq deputatlari mahalliy kengashlari tarkibida faoliyat yuritmoqda. O‘nlab opa-singillarimiz “O‘zbekiston Qahramoni”, “O‘zbekiston fan arbobi”, “O‘zbekiston xalq o‘qituvchisi”, “O‘zbekiston xalq shoiri”, “O‘zbekiston xalq artisti” singari davlatimizning yuksak faxriy unvonlari, orden va medallariga sazovor bo‘lgan [5.73-b].

Ularning orasida 1000 nafardan ziyod fan doktorlari va akademiklar, minglab fan nomzodlari o‘z bilimi, iste‘dodi bilan Vatanimiz ravnaqi yo‘lida astoydil xizmat qilib kelmoqda [7.73-b]. Jamiyat va davlat hayotida faollik, tashabbuskorlik ko‘rsatgan, o‘zining samarali mehnati bilan oilaning

shakllanishi va farovonligi mustahkamlanishi, onalik va bolalik muhofazasiga munosib hissa qo'shgan xotin-qizlarga beriladigan "Mo'tabar ayol" ko'krak nishoni ta'sis etildi.

Xotin-qizlarning ijtimoiy faoliyati ularning iqtidori, qobiliyati, tashabbuskorligi bilan belgilanadi. Hech bir davrda ayollar faqat boshliq bo'lishi yoki faqat ergashishi lozim deb hisoblanmagan. Aksincha, hozirgi kunda xotin-qizlarga munosabat ijobiy tomonga o'zgarib, ularning ona bo'lishi bilan birga potensial qobiliyatlaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda.[7.73-b]

XX asr xotin-qizlarning o'z huquq va erkinliklari, ijtimoiy-siyosiy imkoniyatlari va mas'uliyatlarini anglab yetishiga xizmat qilgan davr bo'ldi. Xotin-qizlar minglab yillar davomida umuman ko'rmagan va guvohi bo'lmagan, orzu-intilishlarining mazmun-mohiyatiga aylangan siyosiy huquqlarga aynan shu asrda erishdilar. Ushbu asrda xotin-qizlarga nisbatan qarashlarning tubdan o'zgartirani va endi nafaqat oilaviy hayot, balki davlat va jamiyat hayotida ayollar hamda erkaklarning maqomi ham tenglashgani diqqatga sazovordir. Aytib o'tilgan yutuqlarga ayollar osonlik bilan erishayotganlari yo'q [8.79-b].

Bir vaqtning o'zida oila ishlarini saranjomlash bilan birga ijtimoiy-siyosiy masalalarga ham vaqt topish, nafaqat vaqt topish, balki o'zlariga yuklatilgan vazifalarni ado etish, tom ma'noda, ijtimoiy-siyosiy masalalarda o'z maqomiga ega bo'lish, ulardan erkaklarga nisbatan ikki barobar ko'proq kuch-quvvat sarflashni talab qilmoqda. Ayollarning jamiyatdagi o'rni va rolini oshirish, davlat boshqaruvi ularni yanada kengroq jalb qilish, mamlakatning siyosiy boshqaruvi sohasida ularning faolligini yanada oshirish vazifalari keng ahamiyat kasb etib bormoqda. XXI asrda dunyoning barcha mamlakatlarida ayollar siyosat bobida ham teng huquqlilikka erishmoqda, parlamentda salmoqli o'rinlarni egallamoqda. Masalan, Ukraina parlamentining 8 foizini ayollar tashkil qilsa, arab davlatlarida ham ushbu ko'rsatkich 8 foizni tashkil qiladi. Shvetsiya, Estoniya va boshqa Yevropa davlatlari parlamentlarida ayollar ko'pchilikni tashkil qilishi bilan ajralib turadi. Biroq Afrikadagi Ruanda mamlakatining parlamenti deputatlari ichida xotin-qizlarning soni bu borada butun Yevropani ortda qoldiradi. Ushbu davlat parlamentining 48,8 foizini xotin-qizlar egallagan. Undan keyin Shvetsiya 45%, Daniya 40%. [9.79-b] Bu holatning o'ziyoq xotin-qizlarning kun sayin zamonaviy imijga ega bo'lib, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotda faollashib borayotganligini ko'rsatib turibdi.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi vaqtda xonadonlarimizning fayzu farishtasi bo'lgan, farzandlarimizni barkamol insonlar etib tarbiyalashga munosib hissa qo'shayotgan ayollarimiz barcha islohotlarimizda faol ishtirok etmoqdalar. Bu, o'z navbatida, hurmatli onalarimiz, opa-singillarimizga doimiy e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatish O'zbekistonda olib borilayotgan davlat siyosatining uzviy qismi bo'lib kelayotganining yorqin dalolatidir. Jamiyatning demokratik o'zgarishlar yo'lidan nechog'lik ilgari ketgani – shu jamiyatning ayollarga munosabati, bu boradagi madaniy-ma'naviy saviyasi bilan belgilanadi. Zero, oqila, go'zal ayollar o'zlarining g'amxo'rliqi, mehribonligi, qalbi daryoligi bilan oilalardagi, qolaversa, butun jamiyatdagi muvozanatni, poklik, halollik, samimiyat va adolat muhitini saqlab turadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yurt qahramonlarining qadri baland, xotirasi muqad-das.// Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. J.2.- T.:O'zbekiston, 2018.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5325-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 1 martdagi "Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniyatlarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-81-son Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 7 martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-son Farmoni.
5. Bazarova D. "O'zbekistonda xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish – davr talabi". –Toshkent: TDYuU, 2019.
6. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Cho'lpon, 2019.
7. O'zbekiston respublikasi davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2019. // www.stat.uz
8. Mirziyoyev Sh.M. Yurt qahramonlarining qadri baland, xotirasi muqad-das.// Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. J.2.- T.:O'zbekiston, 2018.

UO'K 930.85

JUMAQLI XUMULIYNING "TARIXI XUMULIY" ASARIDA AMIR SHOHMUROD

VASFI

A.U. Hamroyev, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

<https://orcid.org/0009-0004-7679-0077>

Annotatsiya. XIX asr Buxoro tarixini yoritishda tarixnavis va yozuvchi Jumaqli Xumuliy asarlari muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqola mang'itlar sulolasidan bo'lmish amiri ma'sum Shohmurod davr mualliflaridan biri bo'lgan Jumaqli Xumuliyning "Tarixi Xumuliy" asari tahliliga bag'ishlanib, asarda keltirilgan tarixiy ma'lumotlar tadqiq etilgan. Ayniqsa maqolada "Tarixi Xumuliy" asarida keltirilgan mang'itlar sulolasi tarixi va sodir bo'lgan turli tarixiy voqealarga to'xtalib o'tilgan. Shuningdek, maqolada ushbu asar haqidagi tarixiy ma'lumotlar, asarning qo'lyozma nusxalari va uning mamlakatimiz tarixini yoritishdagi o'rni va ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Muqaddima, tamhid, Sa'odat ma'nus, sultonius salatini, burhonul xavoqin, mujaddidul millat (millat yangilovchisi), muhiyis sunnat

Аннотация. Значительное значение в освещении истории Бухары XIX века имеют труды историка и писателя Джумакули Хумули. Данная статья посвящена анализу произведения «Тарихи Хумули», написанного Джумакули Хумули, одного из авторов периода эмира Масума Шахмурада из мангитской династии. В статье исследуются исторические сведения, представленные в этой работе, а также уделяется внимание истории династии Мангит и различным историческим событиям, описанным в труде «Тарихи Хумули». Также рассматриваются исторические сведения об этом произведении, его рукописные копии, роль и значение в освещении истории нашей страны.

Ключевые слова: Мукаддима, тамхид, Саодат манус, султонус салатин, бурханул хавакин, муджаддидул миллат (обновитель нации), мухийс суннат.

Abstract. The works of the historian and writer Jumakuli Khumuli play a significant role in illuminating the history of Bukhara in the 19th century. This article is dedicated to the analysis of the work "Tarikhi Khumuli", authored by Jumakuli Khumuli, one of the writers from the period of Emir Masum Shahmurad of the Manghit dynasty. The article examines the historical information presented in this work, as well as the history of the Manghit dynasty and various historical events described in "Tarikhi Khumuli". It also addresses the historical information about this work, its manuscript copies, and its role and significance in the study of the history of our country.

Key words: Preface, tamhid, Saodat manus, sultonius salatini, burhanul havakin, mujaddidul millat (renewer of the nation), muhiyis sunnat.

Kirish. Bugun ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklarni fuqarolarimiz ongi va kundalik amaliy faoliyatida qayta namoyon bo'lishi va qadrlanishi maqsadida ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad insonning tarixiy tajribalar orqali hayotida sodir bo'layotgan ijtimoiy o'zgarishlarning mohiyatini tushunib yetish va o'z kelajagini qurishdan iboratdir. Shu sababdan ham davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev "Agar 3 ming yillik tariximizga nazar tashlaydigan bo'lsak, ota-bobolarimiz asrlar mobaynida dunyo tamadduniga nafaqat jismoniy, balki intellektual mehnati bilan ulkan hissa qo'shganiga guvoh bo'lamiz. Biz jahonga faqat xomashyo emas, avvalo ilm-ma'rifat, ma'naviy boylik yetkazib bergan ne-ne ulug' zotlarning avlodimiz. Hech shubhasiz, ularga xos bo'lgan buyuk fazilatlar, ular yaratgan shonli an'analar bugun ham bizning qalbimizda, ongimizda, hayotimizda yashamoqda. Men ishonaman, biz bu tarixiy yo'lni munosib davom ettirishga har tomonlama qodirmiz" alohida ta'kidlaydi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. "Tarixi Xumuliy" asari to'g'risida hozirga qadar ko'plab olimlar, tarixchilar o'z munosabatlarini bildirib o'tganlar. Jumladan, Muhammadsharif Sadri Ziyoyev, Qori Rahmatulloh Vozih, Mirsiddiq Hashmat kabilar o'z asarlarida undan iqtiboslar yoki ijodidan

namunalar keltirganlar. Keyinchalik S.Ayniy, I.Abdullayev, H.Hikmatullayev, B.Bobojonov, X.Yuldoshxodjayevlar ham o'zlarining ilmiy tadqiqotlarida mazkur asar va muallifi to'g'risida ma'lumotlar berib o'tganlar. G'ulom Karimiy va Iroda Qayumovalar tomonidan mazkur asarning ilmiy-tanqidiy matni tayyorlanib, 2013 yilda chop etilgan. Bularidan tashqari xorij olimlaridan Fon Kyugelgen, Xofman, Ch.A.Storilar ham uning ijodiga qiziqish bildirib, ilmiy tadqiqot ishlarida undan foydalanishgan. Mazkur maqola uchun asos qilib, G'ulom Karimiy va Iroda Qayumovalar tomonidan X. Yuldoshxodjayev muharrirligida chop etilgan "Tarixi Xumuliy" asari olindi.

Natijalar va muhokama. Mang'itlar sulolasi tarixi bir necha muarrixlar tomonidan yozilgan. Ularning har biri mualliflarning o'ziga xos uslubi, bayon qilish tarzi, voqealar tadrijiyligi va boshqa jihatlari bilan o'ziga xos. Muhammad Ya'qub Buxoriy, Ahmad Donish, Sadridin Ayniy kabi muarrixlar orasida Jumaqli Xumuliy ham bor bo'lib, uning "Tarixi Xumuliy" nomi bilan shuhrat qozongan asari mang'itlar davri tarixi bilan qiziquvchi ko'pchilikka yaxshi tanish.

Asarning tuzilishi an'anaviy tarixnavislikdan farq qiladi. Bunda muallif asarini Odam Atodan boshlamaydi yoki bir necha davrlarni va sulolalarni qamramaydi. Balki, Debocha va Muqaddimadan keyin to'g'ridan to'g'ri mang'itlar sulolasining taxtga kelishiga sabab bo'lgan oldingi voqealardan boshlab, Muhammad Rahimxon saltanati va mang'it sultonlarining tarixini bayon qilgach, Muhammad Doniyolning rasman taxtga o'tirishi to'g'risida alohida mavzu qiladi.

"Tarixi Xumuliy" o'z uslubiga ko'ra mustaqil asar. Uning o'ziga xosligi shundaki, muallif Mullo Jumaqli naqshbandiya tariqatida bo'lgani sababli asarda shu tariqatning o'sha davrdagi pirlari faoliyati to'g'risida ham alohida mavzular bag'ishlagan. O'zining shaxsiy hayotidan mavzuga tegishli lavhalar keltirgan. Shuningdek, Amir Shohmurodning ham shu tariqatga mansubligini ta'kidlagan holda uning shaxsiy fazilatlariga, davlat va jamiyat ravnaqi uchun amalga oshirgan ishlariga, adolati va qonun ustuvorligi borasida ko'rsatgan sa'y-harakatlariga keng o'rin bergan.

Mullo Jumaqli Xumuliy Amir Shohmurod uchun asarida bitta bob ajratib uni "tamhid" nomi bilan ikki faslga ajratgan. Bob "Amiral mo'minin Ma'sum Shohmurod G'oziyning (Alloh uning hujjatini ravshan qilsin) taxtga o'tirishi zikri" deb nomlangan. Uning birinchi fasli Amir Shohmurodning ma'naviy kamol topishi, uning maqtoqli xislatlari, adolati va tariqatga kirish sabablari to'g'risida yozilgan bo'lib, "Uning kamoloti, faxrli jihatlari, maqtoqli xislatlari, tariqatni ixtiyor qilishi, tavfiqqa kelishining boisi va tavba qilishining sababi" deb nomlangan. Ikkinchi fasl Amir Shohmurodning harbiy yurishlari, fathlariga bag'ishlangan va "Faxrlansa arziri Ma'sum podshohning janjlari, fathlari va boshqa xayrli ishlarining sharhi" deb nomlangan.

Birinchi fasl Amir Shohmurodning inson va davlat rahbari sifatidagi qiyofasini tasvirlaydi. U joyda biz Amir Shohmuroddan hozirgi kunda ham ibrat olsa arziri xislat va fazilatlarini ko'ramiz. Mullo Jumaqli Amir Shohmurodning yigirmadan ortiq sifatlar bilan tavsiflab faslni shunday boshlaydi; "**Sa'odat ma'nus** (saodatga esh), **sulton salotin** (sultonlar sultoni), **burhonul xavoqin** (Xoqonlarning dalili), **mujaddidul millat** (millat yangilovchisi), **muhiyis sunnat** (sunnatni tiriltiruvchi), **mohiyul bid'at vaz zalolat** (bid'at va zalolatni o'chiruvchi), **homiyyush shariat val hidoyat** (shariat va hidoyat homiysi), **nurul xulafa** (xalifalarning nuri), **shamsul urafo** (oriflar quyoshi), **hujjatur Rahmon** (Rahmonning hujjati), **rahmatul Mannon** (Mannonning marhamati), **foruquz zamon** (zamonlarni ajratuvchi), **Mahdiyyi davron** (davronning Mahdiyyi), **misbohut tariqat** (tariqat chirog'i), **minhojush shariat** (shariat dasturi), **zahirul muslimiyn** (musulmonlarning orqatog'i), **mug'isul masokin** (bechoralarning ko'makchisi), **malozul umam** (ummatning pushtipanohi), **malja'ul olam** (olam ahlining panohgohi), **faxrul avtod** (avtodlar faxri), **najmul afrod** (yagonalar yulduzi), ya'ni, **jomi'ul xilofatul haqiqiy val majoziy** (haqiqiy va majoziy xalifalikni o'zida jamlovchi) **amirul mo'minin** (mo'minlar amiri), **alma'sum** (begunoh) Shohmurod - **al-g'oziy** (Haq yo'lda g'azovot qilgan) – *Alloh ta'olo uning dalilini nurlantirsinning taxtga o'tirishi*"[2].

Yuqoridagi faxriy nomlar shubhasiz, Amir Shohmurodning taxtda o'tirgan yillarida olib borgan samarali faoliyati, shuhrati va shijoatidan darak beradi. Bularidan tashqari asar muallifi uni yana **Mujaddidi miot** (yuz yillikning Yangilovchisi), **Mahdiyyi asr** (asrning Imom Mahdiyyi), **xusravi zamon** (zamon podshohi), **murshidi davron** (davri piri komili), **gavhari shohvor** (shohona gavhar),

saodat bog'ining navniholi, Yusufi Kan'ondek saodatli va Azizi Misrdek izzatli janobi Ma'sumiy, saodatmand amir kabi nomlar bilan ham ataydiki, bu nomlar soni o'ttizdan ortadi.

Amir Shohmurod bunday nomlarga qaysi sifatleri va fazilatleri bilan erishdi degan savolga asarning o'zidan javob izlaymiz. Muarrix Mullo Jumaquli Xumuliy uning ma'navan barkamol inson ekanligini boshqa muarrixlardan ko'ra ko'proq tavsif qilgan. Xumuliyning tarix ilmlarini chuqur egallagani, ayniqsa, o'z yurti tarixini mukammal bilishi va o'tgan davrlarni o'z davri bilan qiyos qila olishi uning nihoyatda katta tafakkur egasi ekanligidan darak beradi. Xumuliy o'tgan davrlardagi islom mamlakatlarida o'tgan xalifayu sulton, hoqonu amirlarning faoliyatini qiyosiy tahlil qilib, ularning orasida Amir Shohmurodning o'rni qanday ekanligini ajratib, asoslab beradi. U shunday yozadi: "O'tmish xabarlaritarixidan voqif kishilar va ortda qolgan voqealardan xabardor insonlarga ma'lumki, xulafoi roshidin (*Alloh ularning barchalaridan rozi bo'lsin*)dan keyin bu ummatning o'tgan podshohlaridan kerakli ishlarni qilib, payg'ambar shariatini rivojlantirishda va mustafaviy sunnatni tiriltirishda butun himmatlarini sarfalagan va bunda Allohning tavfiqiga muvaffaq bo'lganlarozchilikni tashkil qiladi. Xususan, rub'i maskunning obro'li shaharlaridan bo'lgan Baldai foxira (faxrlaniladigan shahar, ya'ni Buxoro)da bunday abadiy baxtga va ikki dunyoga saodatiga sazovor bo'lgan birinchi kishi bu Ismoil Somoniy bo'lib, bu shahriyorning faxrlansa arziydigan va maqtoqli ishlari xuddi tikkaga kelgan oftobdek ko'zi ochiq insonlarga ravshan ko'rinib turadi. U xalifalikni somoniylarga xos jiddu jahdi bilan olib, adolatni hujjatu burhonga bo'lgan intilishi orqali qo'lga kiritdi (Alloh uni o'zining keng rahmatiga olsin.). Undan keyingi avlodi va boshqalar ko'plab nuqsonlarga yo'l qo'yдилar.

Somoniylardan keyin Buxoro taxtida adolat va tavfiqda Isomil Somoniyga o'xshash Ma'sumi Siddiq (Shohmurod)dan boshqa biron podshoh o'tirmadi. Aytish mumkinki, boshqa iqlimlarda eng odili Umar ibn Abdulaziz ekanligiga ittifoq qilganlar. Mahdi, Horun va Ma'mun kabi abbosiylarning yomonligidan yaxshiligi ustun edi va adolatda har xil edilar. Islom podshohlaridan biron kishi Ma'sumi zamon (Shohmurod)ga teng va sherik bo'lolmadi. Temuriy sultonlardan Avrangzeb o'sha xonadon tojining ziynati bo'lgan bo'lsada, tavfiqda Mujaddidi dinga (Shohmurodga) teng kelolmaydi"[3].

Bulardan tashqari Xumuliy mazkur asarida Amir Shohmurodning shaxsiy fazilat va xislatlarini ham bayon qilgan. Bu fazilatlariga ega bo'lishining sababi sifatida amirning o'z davridagi naqshbandiya tariqatining mujaddidiya yo'nalishidagi mashhur pir Safar Xorazmiy Buxoriyni o'ziga pir qilib tanlagani va tariqatda qattiq riyozatlar va mujohadalar qilib, ulug' darajalarga yetgani va komil inson bo'lganini keltiradi: "Xojagon tariqati ta'limi bilan tanish bo'lgach, xos tavajjuh qilishga, Haqdan o'zgani demaslikka saodatmand amirning zamiri tashna edi. U borliqdan butunlay uzilib, kuchli jazbaga erishdi. Birato'la borliq bilan aloqasini uzdi. Ozigina muddatda Haq yo'lining bu haqiqiy solikidagi beshta his zikr nurlari bilan munavvar bo'ldi. Ilohiy huzur davomiyligi mukammal hosil bo'ldi. Suluk dasturi va jazba me'roji bo'yicha yuqorilab, birin-ketin Alloh xohlaganiga qadar taraqqiy qila boshladi. Yetib borgan joyigacha bordi. Sulukda juda yuksaklarga ko'tarildi, mukammal bo'lish uchun Allohning xulqlari bilan xulqlandi, bandalik uyida boshiga har turli balolar ham tushdi. Zohir va botini qutbiyat va xalifalikda kamol topib, so'fiylar tili bilan aytganda komil inson va Allohning yerdagi xalifasi maqomiga ega bo'lib, ikkovini bir o'zida jamladi. Uning zohiri shariatga ergashish, sunnatga rioya qilish bilan orasta bo'ldi.

Bundan ortig'ini bashar qilolmaydi. Kam yeyish, kam uxlash va kam so'zlashda shu qadar sa'y ko'rsatdiki, undan avvalgi so'fiylar, keyingi o'zi bilan yurganlar orasida naziri yo'q edi. Yegani qotgan arpa noni, kiygani dag'al jundan to'qilgan xirqa, ichgani faqat sovuq suv edi. Tariqatga kirgan dastlabki paytda halol pul topish uchun so'fiylarning tahorat suvini tashishga mutasaddi edi. Bu bilan u o'z nafsiga suv sepib, uning istaklarini o'chirar edi. Shaharda, bozor va mahallalarda yurib, yelkasiga meshni osib olib, suv tashir edi. Ahvoli og'ir kishilar oldidan be'tibor o'tmas, ularga rahmi kelganidan ko'zidan yosh ham to'kar edi. Yil bo'yi bundaylardan yordamini ayamasi edi. Namozlarini ado qilib bo'lib, muroqabadan ham bo'shagach, sunnatga muvofiq qaylula (peshingi uyqu) qilib, yengilgina mizg'ib olar edi. Uyg'ongach, diniy ilmlarni ta'lim berish, yaqiniy (irfoniy) masalalardan istifoda qilish, islomiy dars berish, furqoniy (Qur'on) tajvidni o'rgatish va qur'oniy qoidalarni takror qilish bilan shug'ullanar edi. Bu ishlaridan forig' bo'lgan paytlarida esa piri dastgirining (ustozining)

xonaqosiga xizmatga borar, so'fiylarga sof zamiri bilan mulozamat ko'rsatib, ularning joylarini supurib tozalar, ovqatlarini pishirib, tahorat qilishlariga suv isitar edi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, kunini tunga ular edi. Kun botganda esa shom namozini o'qib, shom va xufton namozi orasidagi avvobin namozini ham o'qir edi. Tunning uchdan biri o'tganda xufton namozini o'qishni mustahab bilib, ado qilar edi. Shundan so'ng uyquga yotar, tunning yarmida tahajjud namozini o'qishga turar edi. Tahajjud namozini barcha ulamolar rivoyatiga asosan, o'n ikki rak'at qilib bajo keltirar edi. Shundan so'ng nafy va isbot (ya'ni, La ilaha illalloh) zikri vazifalariga kirishardi. Tahlil va muroqabaga mashg'ul bo'lar edi. Erta tongda subhi sodiq ufqda zohir bo'lgandan keyin bomdod namoziga kirishar edi. Bomdodni jamoa bilan o'qib bo'lgach, to quyosh chiqquniga qadar zikr halqasida o'tirar edi. Chosht vaqti kirib, chosht namozini ham o'n ikki rak'at bilan o'qib, keyin boshqa ishlari bilan mashg'ul bo'lar edi. Ko'p vaqtini va holini o'zining ammora va makkora nafsini tergashga sarf qilardi. Shuningdek, imkoniyati yetganicha va qo'ldan kelganicha mazlumlar holidan xabardor bo'lar, bemorlardan hol so'rab, ularning tuzalishi uchun choralari ko'rar edi. Ulamolar bilan o'tirib-turishni, solih insonlar bilan suhbat qurishni eng muhim ishlardan sanar edi.

Har qanday katta hajmli kitobni qisqa fursatda o'qib tugatar, mavlolik mahorati unda to'la hosil bo'lgan edi. O'rganuvchi mutaallimlikdan o'rgatuvchi muallimlik darajasiga yetgan edi. Xususan, fiqh ilmi, hadis va tafsirda zamondoshlaridan o'zib ketgan edi. "Hidoya" va Pazdaviydan shunday mahorat bilan dars o'tar ediki, daxl qilishga majol, e'tiroz qilishga hech o'rin qolmas edi. Ilmi qiroatni qoriga (o'quvchiga) qaror toptirishda unga yetadigani yo'q edi. Qur'on ilmini ishonchli ustozlardan oldi. Xususan, zamonasining Imomul qurrosi (Qur'onxonlarning imomi) nomini olgan, ko'proq Oxundi Labirudiy nomi bilan tanilgan Mavlaviy Boqiy Xo'jandiyning xizmatida bo'lib, o'rgandi.

Shotibiy qiroatiga (ya'ni, Qur'onni yetti xil qiroat qilishiga) ijozati va ruxsati bor edi. Fazilatlarni o'zlashtirishda va ma'naviy kamolotda to'liq qobiliyat paydo qildi. Barcha ishlarda ustozi komil bo'lib, "Din nasihatdir" mazmuniga muvofiq xalqqa shafqat nazari bilan Allohning amrini tarqatar edi. Saltanat ishida esa adolatni ta'minlashga ruju qo'ydi. Bu ishlari bilan otasini o'zidan xursand va xotirjam qildi. Padari buzrukvoridan ahdu paymon oldi. Qalamravidadagi qaysi joyda qanday noto'g'ri ishni ko'rsa, uni bartaraf qildi. Kayf-safo va xushomadni tark qilib, zaiflarga nohaq kuch ishlatuvchilarni yo'qotdi. Padari buzrukvori umaro va amaldorlarning shar'iy ishlarni amalga oshirishiga mone'lik qilmasligi masalasida farzandi arjumandining yorqin ra'yini qo'llab-quvvatladi. Shundan so'ng janob Ma'sumiy mutasavviflar va ulamolar jamoalariga to'la himmat ko'rsatdi va vaqtini sunnatni tiriltirib, bid'atni o'ldirishga sarf qildi.

Buxoro shahri va mamlakatning barcha tumanlariga dindor ulamolar va halol muhtasiblardan tayinladi. Masjidlarda va ibodat joylarida xalqni to'plab, tafsirlar o'qilsin, deb buyurdi. Zarur diniy ilmlardan va farzlardan xabardor bo'lmagan odamlarni muallimlarga biriktirib, ularga ohistalik bilan shariatni ta'lim berishlariga farmon berdi. Ta'lim xarajatlari xirojdan tushadigan mablag'lardan to'landi. Soqoli chiqqan har kimga balog'atga yetgan kishi sifatida ta'zirini berilib, ashrofu a'yonmi, kim bo'lishidan qat'iy nazar bolasini maktabga o'qittirdi. Xalq orasida keng tarqalgan bid'atlar qattiq sa'y ko'rsatilib, yo'qotildi. Adolat masalasida yengiltaklikka, e'tiborsizlikka yo'l qo'yilmadi. O'qitishga sharoiti yo'q, vaqfi bo'lmagan xaroba madrasalarning barchasiga kuchli mudarrislar qo'yilib, ishga tushirildi va obod qilindi.

Subhonqulixon zamonidan ungacha dushmanlar tomonidan o'zlashtirib olingan vaqf mulklari bor edi. Ularga yetarlicha mutavallilar tayinlanib, har qaysining xarajatlarini shartnomalarga muvofiq joriy qilindi. Shaharlar va qasabalarga adolatshior qozilar nomdor ulamolar orasidan tanlab tayinlandi. Ularning xusumatga, kayf-safoga, xushomadga, turli ma'raka va ziyofatlarga moyilmi yo'qligini Amirning o'zi tekshirib turar edi. Xusumat egalarining toshini omonat pallasi bilan adolat tarozusida o'zining adolatli qo'li bilan o'lchadi.

Tariqat mashoyixlari va pirlarga xonaqolar va savmaalar tayin qildi va buyuk mashoyixlar silsilalarini Haq zikri bilan harakatga keltirib, sunnat yo'llarini bid'at tikanlaridan tozaladi. Yettita mashhur silsilaga, xususan, Haqqa olib boruvchi eng qisqa yo'l, sunnat va jamoaga ergashtiruvchi tariqat bo'lgan naqshbandiyaga amal qilib, bardavom zikrda bo'ldi va muroqabalar qildi. Boshqa haq

tariqatlarni ham rad qilmadi, o'zi ertadan kechgacha suhbatda, muroqabada yurib, bid'atdan uzoq, sunnatga payvasta bo'ldi"[4].

Mazkur sifatlar yosh avlodga o'z ajdodlariga, davlatchilik tarixiga nisbatan hurmat hissini tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Zero, tarixni bilish hayot ma'nosini tushunish, xalq oldidagi burchni anglashga xizmat qiladi. Tarixiy merosni bilishdan maqsad shuki, har bir inson o'z umrini tarixiy shaxslar kechirgan hayot bilan taqqoslab, ko'nglidan men ana shu buyuk ajdodlarga munosib vorisman degan qarash shakllanadi. Aynan yuqoridagi sabablarga ko'ra, tarixni bilish va qadrlash milliy o'zlikni anglash bilan uzviy bog'liq masala hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vaqtni – imkoniyatga, imkoniyatni – yutuqqa, yutuqni taraqqiyot poydevoriga aylantira olgan xalq – buyuk xalqdir// <https://president.uz/oz/lists/view/6638>
2. ملامعه قلى خمولى. تاريخ خمولى؛ تصحيح غلام كريمى و اراده قيو موفا. زير نظر حيدر خان
3. Tarjimon: A. Boltayev. يولداشخواجه سمرقند - تاشكند: 2013. ص-97.
4. ملامعه قلى خمولى. تاريخ خمولى؛ تصحيح غلام كريمى و اراده قيو موفا. زير نظر حيدر خان يولداشخواجه سمرقند - تاشكند: 2013. ص-98.
5. ملامعه قلى خمولى. تاريخ خمولى؛ تصحيح غلام كريمى و اراده قيو موفا. زير نظر حيدر خان يولداشخواجه سمرقند - تاشكند: 2013. ص-103-105.
6. Sobirovich, T. B. (2023). Basic Criteria for Building the Third Renaissance in Uzbekistan. Asian Journal of Applied Science and Technology (AJAST), 7(1), 149-157.
7. Asliddin, H. (2023). Bukhara emirate during the reign of Amir Shahmurad and Amir Haydar issues of public administration system. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences, 3(3), 1-8.

UO'K 94

XORAZM VOHASI KALTAMINOR MADANIYATI VAKILLARINING MADANIY ALOQALARIGA PALEOEKOLOGIK SHAROIT TA'SIRI

U.S. Ismailov, mustaqil izlanuvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda Xorazm vohasi neolit va bronza davri madaniyatlari vakillarining qo'shni mintaqa aholisi bilan olib borgan madaniy aloqalarga ekologik sharoit ta'siri, madaniy aloqalarning yo'nalishlari manzilgohlardan olingan arxeologik ma'lumotlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Kaltaminor, Ko'kcha III, Zamonbobo, Qavat III, keramika, protoyevropoid.

Аннотация. В данной работе анализируется влияние условий окружающей среды на культурные контакты представителей культур неолита и бронзового века Хорезмского оазиса с населением соседнего региона, а также направления культурных контактов на основе археологических данных, полученных из поселений.

Ключевые слова: Kaltaminor, Kokcha III, Zamonbabo, слой III, керамика, протоевропейский.

Abstract. This study analyzes the influence of environmental conditions on the cultural contacts of representatives of the Neolithic and Bronze Age cultures of the Khorezm oasis with the population of the neighboring region, as well as the directions of cultural contacts based on archaeological data obtained from settlements.

Key words: Kaltaminor, Kokcha III, Zamonbabo, Qavat III, ceramics, proto-European.

Kirish: Xorazm vohasi neolit va bronza davrlari aholisining qo'shni hududlar bilan madaniy aloqalari va migratsiya jarayonlarini bir qancha belgi va xususiyatlarga ko'ra aniqlash mumkin. Qabristonlardan olingan neolit va keying davr aholisi antropologik qiyofasi, qurilish madaniyati, sopol idishlar industriyasi o'ziga xosliklari kabilarni muhim manbalar sifatida ko'rsatish mumkin.

Adabiyotlar tahlili: Kaltaminor madaniyati vakillari bosh suyaklari antropologik tadqiqotlar asosida o'rganilib, olingan natijalar tahlil qilingan. Tadqiqotlar natijasida Kaltaminor madaniyati vakillari protoyevropoid irqiy tipiga mansub ekanligi aniqlandi. Bundan tashqari, Ko'kcha III qabristonida jez davriga oid olib borilgan antropologik tekshiruvlar shuni ko'rsatadiki, janubiy O'rta Osiyo mintaqasining mazkur davr aholisi kabi O'rta yer dengizi tipi belgilariga emas, balki Andronovo tipi komponentlarining ustunligi bilan ajralib turadi [9. – С. 3-79, 1. – 200 с., 7. – 154 с.].

Kaltaminor madaniyati kelib chiqishi masalasiga doir janubiy hudud aholisi bilan madaniy aloqalari farazi ilgari surilgan [6. – C. 47- 48.]. Kaltaminorliklar o'zlarining janubiy qo'shnilari hisoblanmish Kopettog' etaklaridagi dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanuvchi aholi bilan madaniy aloqalarda bo'lgan [2. – C. 63-81.]. Bundan tashqari kaltaminorliklarning janubdagi dehqon xo'jaliklari bilan aloqadorligiga oid asosli ma'lumotlarni keltrish mumkin.

Bu borada Ya.G'ulomov tomonidan qazilgan Zamonbobo qabristonidan olingan materiallar katta qiziqish uyg'otadi [3. – C. 150.].

Dafn etish materiallarining bir qismini nashr etgan E.E.Kuzmina Zamonbobo tipidagi madaniyatni shimoldagi ovchilik va baliqchilik madaniyati bilan janubdagi ilk dehqonchilik madaniyati o'rtasidagi aloqa natijasi deb hisoblaydi [5. – C. 33.]. Zamonbobo madaniyati negizida, E.E.Kuzmina ta'kidlaganidek, janubdagi yuksak darajada rivojlangan qabilalarning ayrim madaniy yutuqlarini (dehqonchilik, kulolchilik) o'zlashtirgan dasht tipidagi madaniyat yotadi. Muallifning xulosalarini hududiy yaqinlik masalasini inobatga olib asosli deyish mumkin.

Metod: Mazkur muammoni yoritishda tarix fanida ilmiy tadqiqot olib borishning muhim metodlaridan – adabiyotlarda berilgan ma'lumotlarni qiyosiy tahlil qilish, tarixiylik, xronologik ketma-ketlik, olingan ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish hamda sintez qilish, obektivlik va reallik tamoyillaridan foydalanildi.

Muhokama: Zamonbobo materiallariga o'xshatishlar qatoriga E.E.Kuzmina ham kech Kaltaminor madaniyati manzilgohlaridan topilgan ba'zi topilmalarni kiritgan. Analoglar sonini ko'paytirish mumkin. Xususan, Xorazm ekspeditsiyasining Qizilqumning markaziy va janubidagi yaqinda olib borgan izlanishlari davomida Zamonbobo topilmalariga juda o'xshash ashyolar topilgan. Bu yerda, Zamonbobo qabristoniga nisbatan yaqin joyda, ikkita yirik tarqoq kech Kaltaminor joylari topilgan: Lyavyakan va Beshbuloq [8. – C. 110-111].

Keramikani solishtirishda ham juda yaqin o'xshashliklar aniqlanadi. Besh-buloq, Lavlyakan va boshqa ko'plab kech Kaltaminor davriga oid manzilgohlardagi materiallarda Zamonbobo madaniyatining nafaqat birinchi guruhiga mansub bo'lgan sopol idishlar bilan, balki ikkinchi va uchinchi guruhlariga oid idishlar bilan ham yaqin o'xshashliklar mavjud. E.E.Kuzmina ta'kidlaganidek, bu yarim sharsimon dumaloq tubli kosalar, tuxum shaklidagi idishlar, sharsimon yoki shunga yaqin korpusli va egilgan qirrali dumaloq tubli idishlar, tekis tubli qadoqlar kabi shakllarni o'z ichiga oladi. Yuqorida sanab o'tilgan shakllar kech Kaltaminor keramikasiga xos xususiyatlardir [2. – C. 63-81.].

Yuqorida tilga olingan Zamonbobo idishlarining hech biri bezaklarga ega emas. Kech Kaltaminor keramikasi bezaklangan bo'lsa-da, nisbatan soddadir va idishlarning katta qismida bezak umuman yo'q. Agar bu idishlar yasalgan loy ashyosining xususiyatlariga e'tibor qaratsak, bu yerda ham umumiy xususiyatlar kuzatiladi. Ayniqsa, mayda donali kvarts qumi qo'shilgan loy yasalgan keramikaga alohida e'tibor berish kerak. Bu keramika xarakterli och sariq yonib pishgan rangga ega bo'lib, keramikalar umumiy massasidan keskin ajralib turadi. Tadqiqot ma'lumotlariga ko'ra, bu texnik usul shimoliy madaniyatlar uchun unchalik xos emas.

Shuningdek, jez davri yodgorligi Qavat III dan sopolidan yasalgan ot haykalchasi topiladi. O'rta Osiyo janubidagi qishloq xo'jaligi joylarida ko'p miqdorda topilgan ko'p sonli hayvon haykalchalari orasida mazkur haykalchanning analogi aniqlangan emas.

Shu bilan birga, 2-Mysovskaya uchastkasida Janubiy Trans-Uralda topilgan oyoqlari singan otning loydan yasalgan haykalchasi unga juda o'xshaydi. Kavat III uchastkasi aholisi otlar haqida bilishlari avvalroq ma'lum edi, chunki madaniy qatlamdagi suyaklar orasida ot suyaklari topilgan [4. – C. 103-106.].

Natijalar: Qavat III misolida esa madaniy aloqalarning asosan shimoliy mintaqalar bilan olib borilganligini ko'shimiz mumkin. Shuningdek, mazkur holatda migratsiya yo'nalishini shimoldan janubga tomon bo'lganligini va keyinchalik janub mintaqalari madaniyatlari ta'sirida dehqonchilik elementlarining voha hududiga kirib kelganini ko'rish mumkin.

Kaltaminor madaniyati va uning keyingi davrida o'rtoq dehqonchilikning ustunlik qilmasligini ekologik sharoit va ozuqa manbalarining yetarli darajadaliigi hamda hayot kechirishning o'zgacha shaklini o'zlashtirish zarurati kamligi bilan ham izohlash mumkin.

Keyinchalik aholi soni ortishi va ozuqa topishning qiyinlashuvi natijasida mahalliy aholi yangi manbalarni izlashga majbur bo'ldi hamda aynan janub aholisi bilan bo'lgan madaniy aloqalar dehqonchilik xo'jaligining keyingi taraqqiyotiga katta ta'sir o'tkazgan.

Xulosa. Paleoekologik sharoitning o'zgarishi Kaltaminor madaniyati vakillarining madaniy aloqalarini rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatdi. Iqlimning quruqlashuvi va tabiiy resurslarning kamayishi natijasida mintaqa aholisi yangi yashash joylarini qidirishga va qo'shni mintaqalar bilan aloqalarni mustahkamlashga majbur bo'ldi. Bu jarayon Kaltaminor madaniyatining madaniy va texnologik jihatdan rivojlanishiga olib keldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Виноградов А.В., Итина М.А., Яблонский Л.Т. Древнейшее население низовий Амударьи. Археолого-палеоантропологическое исследование // ТХАЭЭ. – М., 1986. Т. XV.
2. Виноградов В. Новые неолитические находки Хорезмской экспедиции // МХЭ. Под общей редакцией С.П. Толстова. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. Вып. 4.
3. Гулямов Я. Г. Археологические работы к западу от Бухарского оазиса // Труды Ин-та истории и археологии АН УзССР, вып. 8. – Ташкент, 1956.
4. Итина М.А. Раскопки стоянки Кават 3 в 1958 г. // МХЭ. Под общей редакцией С.П. Толстова. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. Вып. 6.
5. Кузьмина Е. Е. Могильник Заман-Баба (К вопросу о культурных связях населения долины нижнего Зеравшана в III—II тыс. до н. э.) // СЭ. – М., 1958. № 2.
6. Массон В. М. Изучение энеолита и бронзового века Средней Азии // СА. – М., 1957. № 4.
7. Раскопки могильника тазабагыбской культуры Кокча 3 // МХЭ. Под общей редакцией С.П. Толстова. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. Вып. 5.
8. Толстов С.П. Хорезмская археолого-этнографическая экспедиция 1955-1956 гг. // СА. – М., 1958. № 1.
9. Трофимова Т.А. Древнее население Хорезма по данным палеоантропологии // МХЭ. Под общей редакцией С.П. Толстова. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. Вып. 2.

UO'K 908

O'ZBEKISTON VA KOREYA RESPUBLIKASI O'RTASIDA OLIY TA'LIM TIZIMIDA HAMKORLIK ALOQALARINING RIVOJLANISHI

M.M.Karimov, v/b dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston va Koreya Respublikasi o'rtasida oliy ta'lim tizimida hamkorlik aloqalarining rivojlanishi va ahamiyati haqida tarixiy tahlil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston Respublikasi, Koreya Respublikasi, nufuzli OTMLar, professor – o'qituvchi, doktorant, aspirant, talabalar.

Аннотация. В статье дается исторический анализ развития и значения сотрудничества в сфере высшего образования между Узбекистаном и Республикой Корея.

Ключевые слова: Республика Узбекистан, Республика Корея, престижные вузы, профессор - преподаватель, докторант, аспирант, студенты.

Abstract. The article provides a historical analysis of the development and significance of cooperation in the field of higher education between Uzbekistan and the Republic of Korea.

Keywords: Republic of Uzbekistan, Republic of Korea, prestigious universities, professor - teacher, doctoral student, postgraduate student, students.

O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarining xorijdagi nufuzli OTMLari bilan aloqalarini kuchaytirish, chet el investitsiyasini ta'lim sohasiga jalb etishga alohida e'tibor qaratilib kelindi. O'zbekiston oliy ta'lim sohasini yangi bosqichga olib chiqish va uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, malakali ilmiy – pedagog kadrlar tayyorlash, xorijiy ta'lim muassasalari bilan o'zaro teng manfaatli aloqalar o'rnatish, professor – o'qituvchi, doktorant, aspirant va talabalarning til va kasbiy malakasini oshirish hamda ta'limning turli yo'nalishlari bo'yicha xorijiy mamlakatlar bilan izchil hamkorlik qilib keldi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikning dastlabki yillaridan oliy ta'lim muassasalarida Yaponiya, Janubiy Koreya, Gretsiya, Misr, Italiya, Polsha va boshqa xorijiy davlatlar ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalari o'rnatdi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish maqsadida Koreya Respublikasining (KOICA), Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi

(JICA), Germaniya Akademik almashinuv xizmati (DAAD), AQShning ta'lim va til o'rganish hamkorligi tashkiloti (AKSELES, AYREKS,) Tinchlik korpusi kabi xalqaro tashkilotlarning ta'lim dasturlari bilan o'zaro manfaatli aloqalarni yo'lga qo'ydi. Osiyo davlatlari ichida O'zbekiston Respublikasi bilan oliy ta'lim sohasida keng qamrovli hamkorlik qilib kelayotgan davlatlardan yana biri – bu Koreya Respublikasi bo'lib, ikki davlat hamkorligi 1992 yil 17 iyundagi "O'zbekiston Respublikasi hukumati bilan Koreya Respublikasi hukumati o'rtasida ilmiy – texnikaviy hamkorlik to'g'risidagi Bitim", 1995 yil 16 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasi hukumati va Koreya Respublikasi hukumati o'rtasida ta'lim sohasidagi hamkorlik to'g'risidagi anglashuv memorandumini" va O'zbekiston Respublikasi madaniy – ma'rifiy aloqalar assotsiatsiyasi va Koreya Respublikasi do'stlik jamiyati o'rtasida 1996 – 1998 yillarga mo'ljallangan bitimlar asosida olib borildi.

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari Koreya Respublikasi bilan asosan Koreya xalqaro hamkorlik agentligi ("KOICA") dasturi asosida ish olib bordi. Ushbu dastur Koreya Respublikasining davlat taraqqiyot instituti bo'lib, xorijiy davlatlarga beg'araz yordam ko'rsatish dasturlari va loyihalarini ilgari surishga ixtisoslashgan edi. Toshkent davlat sharqshunoslik universitetida 1992 yili mart oyida Koreys filologiyasi kafedrasini ochildi. Ushbu kafedra negizida Koreyashunoslik fakulteti tashkil etildi. 1992 yil may oyidan Toshkent shahrida Koreya ta'lim markazi faoliyati yo'lga qo'yildi. O'zbekistonning 7 ta oliy ta'lim muassasasida koreys tili o'rgatila boshlandi. 1995 yilda Toshkentda Koreya xalqaro hamkorlik agentligining (KOICA) vakolatxonasi ochildi. Agentlik grant va texnik dasturlarni, jumladan, loyihalarga ko'maklashish, asbob – uskunalar bilan ta'minlash, stajirovkalarni tashkil etishni amalga oshirdi. KOICA O'zbekiston universitetlarida turli fanlardan dars berish uchun koreyalik ko'ngillilarni muntazam ravishda respublikamizga yuborib turdi. KOICAning ko'magida Respublikamizning bir qator oliy o'quv yurtlarida koreys tili markazlari faoliyat ko'rsatdi. O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida 24 nafar koreyalik ko'ngilli va 3 nafar oliy ta'limning turli yo'nalishlari bo'yicha mutaxassislar faoliyat yuritdi.

1995 yildan boshlab Janubiy Koreyaning Pusan chet tillar institutining Markaziy Osiyo bo'limida o'zbek tili o'rgatish yo'lga qo'yildi. Xo – Se institutida esa maxsus o'zbek tili kafedrasini tashkil qilindi hamda O'zbekiston haqida maxsus kurs o'qitish boshlandi.

KOICAning shtab – kvartirasi Seongnam shahrida (Seul sun'iy yo'ldosh shahri) joylashgan. Uning 48 ta xorijiy vakolatxonalari mavjud bo'lib, 1995 – 2018 yillarda O'zbekiston Respublikasiga KOICA orqali ko'rsatilgan tekin yordamning umumiy hajmi 94,32 million dollarni tashkil etdi. Mablag' sog'liqni saqlash, ta'lim, axborot texnologiyalari, kommunal xo'jalik, qishloq va suv xo'jaligi kabi 29 ta loyihani amalga oshirishga yo'naltirildi. Bundan tashqari, KOICA Koreyadagi yetakchi ilmiy – ta'lim muassasalari negizida xorijiy davlatlarning yuqori malakali mutaxassislarini tayyorlaydi. Shuningdek, loyiha doirasida koreyalik ekspert ko'ngillilari hamkor davlatlarga yuborildi.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 2000 yili Chumbuk universiteti (Janubiy Koreya) bilan hamkorlik shartnomalarini tuzdi. Shuningdek, 2003 yil 25 sentabrda Koreya Respublikasi Milliy Chun Buk universiteti prezidenti, janob Shin Bang Ung va Koreya Respublikasining O'zbekistondagi "Ta'lim markazi" direktorining o'rinbosari, janob Pak Changa alohida xizmatlari uchun "TDPU faxriy professori" unvoni berildi.

Agentlik loyihalari doirasida O'zbekistondagi oliy o'quv yurtlari o'quv qurollari va texnik jihozlar olib, professor – o'qituvchilar va talabalar almashinuvi amalga oshirildi. KOICA turli mutaxassislikdagi o'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari va stajirovkalarni tashkil etdi.

2002 yilda Toshkentda "Markaziy Osiyo tarix ko'zgasida: o'tmishdan kelajakka" va 2003 yilda esa "Markaziy Osiyo: sivilizatsiyalashgan taraqqiyot yo'llari" mavzularida Janubiy Koreya tarixchi olimlari ishtirokida O'z FA Tarix instituti tashabbusi bilan xalqaro ilmiy anjuman o'tkazildi.

2008 yil oktabr oyidan KOICA tashkiloti va Andijon davlat universiteti o'rtasida hamkorlik yo'lga qo'yildi. 2008 – 2013 yillar davomida universitetga to'rta volontyor: Axborot texnologiyalari va kompyuter savodxonligi bo'yicha volontyorlar Yung Xun Ju (2008 – 2010) va Kim Sang Xan (2009 – 2011), koreys tili va madaniyati yunalishi bo'yicha Be Se Jin (2010 – 2012), Li Se Xyang (2012 – 2014)lar jalb qilindi. KOICA tashkiloti o'rtasida 50000 AQSH dollari hajmida axborot

texnologiyalarini rivojlantirish va elektron dasturlar yaratish maksadida “Axborot texnologiyalari markazi” tashkil etildi.

KOICA tashkiloti va Qarshi davlat universiteti o'rtasida 2010 yilda hamkorlik shartnomasi tuzildi. Ushbu shartnoma asosida universitetda kompyuter texnologiyalari bo'yicha volontyorlar Cho Aran faoliyat ko'rsatdi. KOICA tashkiloti tashabbusi bilan 2010 yil 23 – 24 fevral kunlari Samarqand, Buxoro va Qarshidagi OTMlarda faoliyat yurtadigan volontyorlarga “Texnik xavfsizlikka o'qitish” bo'yicha seminar tashkil etildi.

Koreya Respublikasi hukumatining 2011 yilning apreldan 2013 yilning avgustigacha bo'lgan beg'araz yordam dasturi doirasida Koreya xalqaro hamkorlik agentligi tomonidan “Toshkent davlat pedagogika universiteti va O'zbekiston Milliy universitetida elektron kutubxonalar tashkil etish” loyihasi amalga oshirildi. Loyihaning umumiy qiymati 2,5 million AQSH dollarini tashkil etdi. 2013 yilda TDPU ta'lim loyihasini amalga oshirish uchun KOICA tashkiloti 1,5 million AQSH dollari ajratdi. Universitet hisobidan mazkur grant doirasida kutubxona binosi rekonstruksiya qilinib, zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlandi.

Bu tashkilot bilan O'zbekistonning boshqa ko'plab oliy o'quv yurtlari ham shartnomalar imzoladi. Masalan, QarDU va KOICA o'rtasida koreys tili, kompyuter texnologiyalari, tasviriy san'at, sog'lom turmush tarzi asoslari, maktabgacha ta'lim yo'nalishlari bo'yicha hamkorlik shartnomasi tuzildi. 2010 yilda Qarshi davlat universitetida “Koreys tili va madaniyati” markazi tashkil etildi, unda 10 nafar koreys tili bo'yicha ko'ngillilar faoliyat ko'rsatdi. Qarshi davlat universitetining 1000 dan ortiq talabalari va universitet qoshidagi akademik litsey o'quvchilari koreys tilidan fakultativ kurs sifatida ta'lim oldi.

2013 – yili Toshkent davlat sharqshunoslik universitetining Koreya xalqaro hamkorlik agentligi (KOICA) tashkiloti tomonidan barcha o'quv xonalari yangi ta'mirdan chiqarildi, ular zamonaviy texnika bilan jihozlanib, elektron kutubxona tashkil etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Эгамов Н. Жануб жавоҳири (1945 – 2015). – Т., 2016. – Б. 123. (160)
2. Ўз Р Олий таълим фан ва инновациялар вазирлиги жорий архиви. Халқаро ҳамкорлик бўлимининг 2013 йилги ҳисобот папкасидан.
3. “Ўзбекистон – Корея: ўзаро ҳамкорликнинг бугунги куни ва истиқболлари” мавзусидаги халқаро илмий – амалий анжуман материаллари. – Т;2022. – Б.10
4. Тошкент шаҳар давлат архиви, 640 – фонд, 4 – рўйхат, 50 – иш, 27 – варақ.
5. Тошкент шаҳар давлат архиви, 640 – фонд, 4 – рўйхат, 303 – иш, 77 – варақ.
6. «Ўзбекистон – Корея: ўзаро ҳамкорликнинг бугунги куни ва истиқболлари» мавзусидаги халқаро илмий – амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2022. – Б.10.
7. Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлигининг демократик тамойилларга асосланиши
8. Республика илмий – амалий конференцияси, 2016. – Б.173
9. Шамсудинов Р. Андижон давлат университетининг тарихий илдизлари, ташкил топиши ва фаолияти. – Т., 2014. – Б. 335.
10. Ёқубов М. Илмий ҳамкорликнинг янги истиқболлари // Маърифат, 2007 йил 4 август.

UOK.9.93/94

AN'ANAVIY MILLIY MADANIYAT VA MAFKURA ASOSLARIDAN VOZ Kechilishi

I.B.Mamatkarimov, stajyor-tadqiqotchi, Namangan davlat pedagogika instituti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asrning 20-30-yillarida sovet hukumatining O'zbekistonda olib borgan “Madaniy inqilob” siyosati, “Proletkult” nazariyasi haqidagi fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Madaniy inqilob, proletkult, kooperatsiya, sinfiylik, ta'lim, madaniyat, maktab, bolshevik, kommunist, din, adabiyot, zo'ravonlik, mafkura, g'oya, sovet.

Аннотация. В статье описаны идеи о политике «Культурной революции» и теории «Пролеткульта», проводившиеся советским правительством в Узбекистане в 20-30-е годы XX века.

Ключевые слова: Культурная революция, пролеткульт, кооперация, классицизм, образование, культура, школа, большевик, коммунист, религия, литература, насилие, идеология, идея, Совет.

Abstract. *This article describes the ideas about the "Cultural Revolution" policy and the "Proletkult" theory pursued by the Soviet government in Uzbekistan in the 1920s and 1930s.*

Keywords: *Cultural Revolution, Proletkult, cooperation, classism, education, culture, school, Bolshevik, communist, religion, literature, violence, ideology, idea, Soviet.*

Kommunistik mafkura hukmron bo'lgan sovet jamiyati tarkibidagi O'zbekistonda ham madaniy jarayonlar bolsheviklar partiyasining maqsad-manfaatlari asosida kechdi. Hokimiyatni zo'rvonlik asosida egallagan bolsheviklar Turkiston madaniy hayotiga ham o'z ta'sirlarini o'tkazdilar. Davlat to'ntarishi bilan hukumat tepasiga kelgan kommunistlar xuddi Rossiyada bo'lgani kabi, Turkistonda ham milliy-ma'naviy merosni inkor qilishga yo'naltirilgan sinfiy qarashlarni ustuvor masala sifatida o'rta tashladilar.

Markaz rahbariyati oktyabr davlat to'ntarishidan keyin sovet hokimiyatni o'rnatish uchun Turkiston o'lkasiga partiya-sovet xodimlarini yubordi. Bundan ko'zlangan maqsad, yangi hokimiyatni mustahkamlash va mahalliy milliy ziyolilar vakillarini sovet hokimiyatini mustahkamlash ishlariga yo'naltirish edi. Kommunistlar partiyasi avval RSFSR XKSning favqulodda komissiyasini, so'ngra esa, Turkkomissiyani Turkistonga yubordi.

Fevral inqilobidan so'ng Rossiyada proletariatning madaniy-ma'rifiy tashkilotlari ham tezda paydo bo'ldi. Butunrossiya proletkultining tashkil topishiga A.V. Lunacharskiyning tashabbusi va kasaba uyushmalarining 1917 yil sentyabr birinchi konferentsiyasi qarori asos bo'ldi. Oktyabr to'ntarishidan keyin Proletkult juda tez o'sib, bir qator shaharlarda o'z tashkilotlariga ham ega bo'lgan ommaviy tashkilotga aylandi.[1]

Ayni davrda o'tmish madaniyatini butunlay yo'q qilgan holda, yangi proletariat madaniyatini yaratish g'oyasi bilan chiqqan "Proletkult" tashkiloti faoliyati nihoyat darajada salbiy bo'ldi. Garchand rasmiy bolshevik doiralari va ularning rahnamolari amalda madaniy merosga munosabat masalasida sinfiy yondoshuvni saqlanib qoldilar. Buning natijasida ko'plab tarixiy-madaniy qiymatga ega bo'lgan yodgorliklar sinfiy zararli tamg'asi bilan yo'q qilindi. Yana bir jihati, madaniyatning ko'plab tarmoqlarining g'oyaviy-siyosiy ekanligi "e'tirof" etilib, ularni o'rganish ta'qiqlandi. Ajablanarlisi, madaniyatga bu kabi munosabat yaqin-yaqinlargacha ham saqlanib qoldi. Proletkult g'oyasining yana bir jihati o'tmish madaniy merosni yoqlagan ko'plab ijodkor ziyolilar fojeali qismat egalarga aylandilar.

Sovet hukumatining ilk kunlaridanov, kommunistik partiya madaniyat sohasida milliy adabiyot, urf-odatlar, san'at va fanni milliy ildizlaridan uzish, milliy xususiyatga yod "proletar madaniyati"ni singdirishga harakat qildi. Kommunistlar rahnamosi V.Lenin qalamiga mansub "Kooperatsiya to'g'risida" asarida "madaniy inqilob" g'oyasi olg'a surildi. Asarda "madaniy inqilob... – xalq madaniy taraqqiyotidagi yalpi tub burilish", deb qayd etildi. Proletariat "dohiy"sinning sotsializm qurish rejasining bir bo'lagi sifatida "madaniy inqilob" xalqning an'anaviy turmush tarzini keskin o'zgartirishi, sotsialistik ta'lim tizimini bunyod etishi, "burjua" ziyolilarini yangidan tarbiyalashi hamda kommunistik ruhda tarbiyalangan yangi avlodni tayyorlashi, burjua mafkurasini yo'qotishi, shuningdek, marksizm-leninizm g'oyalarini o'rnatilishini ta'min etishi lozim edi.[2]

"...Bizning ikkinchi vazifamiz dehqonlar uchun madaniy ish sohasiga bag'ishlanadi. Bu madaniyat ishi xuddi iqtisodiy sohada bo'lgani kabi kooperatsiyani[3] talab qiladi.

.... Muxoliflarimiz bizga bir necha bor yetarlicha madaniyatli bo'lmagan mamlakatda sotsializm qurishdek ishni o'ylamasdan olib borayotganligimizni aytishdi. Ammo, ular bizni nazariya bo'yicha ishni noto'g'ri tomondan boshlagan, deya xato qilishdi. Siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarimiz esa, hozirda biz yuzma-yuz bo'lib turgan o'sha madaniy inqilobning ibtidosi bo'lib chiqdi".[4]

Shu kabi hodisalar natijasi sifatida madaniy vorislik jarayonida uzilishlar sodir bo'ldi. Madaniy-ilmiy merosda asrlar davomida foydalanilgan arab yozuvidan voz kechildi, imloning bir necha marta o'zgartirildi. Bularning barchasiga asosiy sabab ham aynan o'sha "madaniy inqilob" va proletkult madaniyati uchun kurash bo'ldi. Sovet hokimiyati davrida Turkiston xalqlarining milliy-madaniyati, ma'naviy merosi poymol qilindi, ularni unutish sari yo'l tutildi.

1917-yil boshlarida Turkistonda mahalliy aholi uchun xilma-xil maktablar, ya'ni, diniy eski usul maktablari, madrasalar, rus-tuzem maktablari, yangi usul maktablari mavjud edi.

Sovet tuzumining dastlabki yillarida madaniyat hamda uni boshqarish sohalarida demokratik tamoyillar ham mavjud bo'lib, bu hukumatning mahalliy aholi urf-odat va o'ziga xosliklarini inobatga olishga majbur bo'lganligidan edi. Keyinchalik ma'muriy - buyruqbozlik uslublari kengayib borishi bilan ko'rsatkichlar ketidan quvish, sovetlarha "madaniy inqilob"ni amalga oshirish uchun kurash ustuvorlik qila boshladi. Adabiyot, fan, san'at va ilm siyosiy manfaatlarga bo'ysundirildi. Kommunistlarning "madaniy inqilob" tadbiri jamiyatning barcha jabhalarini, ayniqsa fan va madaniyatni o'ta mafkuralashtirib yubordi. Hukmron mafkurasi negizida asosan sinfiy kurash tushunchasi ustuvorlik qilib, o'zgacha fikrlashning har qanday ko'rinishi "sinfiy dushman qarshilik", deya baholandi. Go'yoki, "sinfiy dushmanlar" ijtimoiy hayotning hamma jabhalarida mavjud bo'lib, ularni qidirib topish, shubha ostiga olish odatiy tusa kirdi. Ziyoli kadrlarni yetishtirishda sinfiy jihatdan "ishonchli" bo'lgan, aholining qashshoq, "mehnatkash" toifalaridan bo'lgan kishilarni tanlab olish lozim, degan g'oyalar ilgari surildi.[5]

"Madaniy qurilish" rejasida ba'zi bir ijobiy jihatlar ham mavjudedi. Masalan, bepul va majburiy ta'limning joriy etilishi, maktab qurilishi, savodsizlikni tugatish va hokozi. Ammo, bu kabi o'zgarishlarning barchasi xalqni ma'rifatli qilish uchun emas, balki, madaniyatning barcha yo'nalishlarini proletarlashtirishga qaratilganligi bilan izohlanadi.[6]

Buxoroda amirlik tuzumi ag'darilib, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi o'rnatilgach, 1920-1923-yillarda BXSRni zo'r berib sotsialistik davlatga aylantirishga kirishildi, chunki bu haqda Sovetlarning Butun Rossiya X syezdida I. V. Stalin: "...Ikkita qo'shilmagan sovetlar respublikasii — Buxoro va Xorazm nosotsialistik hisoblangani uchun ...Hech shubha yo'qki, ...bu respublikalar sotsializmga tomon ichki rivojlanish jarayonini bosib o'tib, yaqin vaqtda tashkil bo'layotgan Ittifoqqa birlashishiga ishonaman", deya bashorat qilgan edi. Fitrat turli xil Kengash hamda yig'ilishlarda Buxoroning sotsialistik yo'lga chiqishiga hali vaqt bor, chunonchi, sanoatni rivojlantirmay turib, sotsialistik xo'jalikka o'tib bo'lmasligini yurtning fidoyi farzandi o'laroq, o'z vaqtida aytgan edi. Fitrtaning ayni bu fikrlari Leninch sotsializm qurish konsepsiyasini tanqid qilish edi.[7]

Turkistonda ta'lim tizimini o'zgartirish orqali kommunistik mafkurani keng yoyish masalasiga o'lkada sovet hokimiyatini mustahkamlashga qaratilgan ustivor vazifalaridan biri sifatida qaraldi. Ayni bu jihat sovet hokimiyatining manfaatlariga to'la mos tushar edi. Bunda, eng avvalo, mahalliy aholi ta'lim tizimi buzish, shu orqali urf-odatlar va an'analarni unutish, shu yo'l bilan bolshevistik mafkurani ommaga singdirishga alohida e'tibor qaratildi.

1917-1924-yillarda Turkiston o'lkasida sovet maktablarining soni 576 tadan 1271 tagacha o'sdi.[8] Ammo, maktablar soni oshgani bilan ular mahalliy xalqning ma'naviy ruhiy va ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondira olmadi.

Sovet hokimiyati o'rnatilgan dastlabki 3-4-yil ichida maktab qurilishi ishlari moddiy-moliyaviy ta'minot, uy-joy hamda ziyoli kuchlarning yetishmasligiga qaramay, muttasil tarzda oshdi. Maktablar hisobini yuritish juda sust bo'lganligini, yangi maktablar to'g'risidagi aniq ma'lumotlar faqatgina Xalq Maorifi Komissarligida emas, bil'aks, mahalliy tashkilotlarda ham bo'lmaganligini, ularning aniq soni bo'yicha ro'yxat ham yaratilmaganligini mazkur davr nashrlaridagi maqolalardan ham anglash mumkin,[9] Vaziyat muhokamasi uchun Xalq Komissarlari Kengashi 1923-yilning 11-noyabrida majlis o'tkazadi. Unda so'zga chiqqan T.Risqulov va boshqalar maktab qurilishi tarqoq holda, biron-bir dastursiz qurilayotganligini, holat juda og'ir ekanligini ko'rsatib o'tdilar. Majlisda Turkistondagi ko'plab maktablar 4-5 oylab moddiy ta'minotsiz qolib ketganligi ta'kidlandi. Bu kabi salbiy holatlar natijada, 1922-yildan boshlab, mahalliy aholi sovet maktablariga o'z bolalarini o'qitishga bermay qo'ydi.[10]

Yangi maktablarning qurilishi tarqoq, tartibsiz bo'lganligini, o'qituvchilarning bilim darajasi ham past ekanligini, bu borada juda katta kamchiliklarga yo'l qo'yilayotganligi o'sha davr matbuotida ham oshkora muhokama etildi. Misol uchun, F.Olikov o'z maqolasida "...bizlar bevosita kommunistik ishlab chiqarish hamda taqsimot masalasida shoshib qoldik. Qattiq adashgan holda, moddiy imkoniyat va xalq ehtiyojlarini hisobga olmasligimiz oqibatida muammolar yanada o'sdi. Bu esa, xalq maorifiga ta'sirini ko'rsatdi"[11], - deya yozgan edi.

Biroq, 30-yillarda madaniy-mafkuraviy ishlarni yana-da jonlantirish uchun yirik sanoat korxonalarini uchun madaniyat saroylari barpo etildi, qishloqlardagi xo'jalik artellari ixtiyorida kolxoz

klublari ochilib, rayon markazlarida madaniyat uylari bunyod etildi. Shu bilan birga kutubxonalar soni ko'paytirilib, ulardagi kitob fondlari boyitildi. Klub va madaniyat uylari qoshidagi muassalarda va kinoteatrlarda kino qurilmalarining soni ko'paytirildi, yangidan jihozlandi. Ko'p sonda kitob, jurnal va gazetalar nashr etildi. Radio eshittirishlar aholi uchun kundalik turmushidagi oddiy holga aylandi. Shuni ham ta'kidlash joizki, bu harakatlarning barchasi ma'lum bir mafkuraviy maqsadlarni ko'zlabgina amalga oshirilgan edi.

Biroq, 30-yillardagi ma'muriy-buyruqbozlik tizimi va shaxsga siginish siyosati O'zbekiston ziyolilarini, butun ma'naviy hayotni qattiq iskanjaga oldi. Adabiyot va san'at partiyaviylik tamoyillariga, mafkuraviy qoidalarga bo'ysundirildi. San'atning partiyaviylashtirilishi oqibatda hayotiy haqiqatlar buzilib, san'atning tarbiyaviy ahamiyatini pasayishiga olib keldi.

XX asrning 30-yillardagi qatag'onlar, "katta qirg'in" siyosati milliy madaniyat uchun fojiali natijalar olib keldi. Iqtidorli san'at va adabiyot arboblari Abdulla Qodiriy, Fitrat, Cho'lpon, Shokir Sulayman, Elbek, A'zam Ayub, Ziyoz Said, Usmon Nosir, Muhammad Hasan, Qosim Sorokin, Abdusalom Niyoziy, Otajon Xoshimov va boshqalar milliy madaniyatdan uzib olinshag holda ijod qilishga majbur etildilar. Qatag'on girdobiga tortilgan hamda ta'qib ostiga olingan yozuvchi va shoirlarning asarlaridan foydalanish yillar mobaynida ta'qiq ostiga olindi.[12]

Shu bilan birga, ushbu davrda din hamda dindorlarni ta'qib qilinishi, xalqning ma'naviy madaniyatiga ulkan darajada zavol yetkazdi. 20-30-yillarda sovet hokimiyatining tazyiqi kuchayishi oqibatida din va diniy muassasalarga qarshi kurash avjiga chiqdi. Ko'rilgan qat'iy choralar oqibatida 1928-yilga kelib esa, o'lkadagi eski usul maktablari hamda madrasalar faoliyati to'xtatildi.[13]

O'tmish madaniy merosga salbiy munosabat din va diniy muassasalarga qarshi kurash bilan hamohang tarzda olib borildi. Turkiston o'lkasida mahalliy musulmon tashkilotlari va ularning matbuot nashrlari bolsheviklar qarori bilan birin-ketin ta'qib ostiga olindi. Masalan, 1918-yilning 13-mayida Turkiston Xalq Komissarlari Sovetining 243-sonli buyrug'i bilan "Sho'roi Ulamo" tashkiloti va uning bosh nashri "Al-Izoh" jurnalini nashr etish to'xtatildi. Mazkur buyruqda Toshkent "Ulamo" jamiyati ham ishchilar sinfi manfaatiga sinfiy jihatdan to'g'ri kelmasligi ro'kach qilingan holda tugatilib, barcha mol-mulki hamda buyumlari xalq fondiga o'tkazib yuborildi. Mazkur buyruqning bajarilishini komissarlikning Toshkent shahar bo'limi va milliy ishlar bo'yicha komissarlik zimmasiga yuklatildi. "Al-Izoh" esa, buyruq chiqqan kundan boshlab, nashr etish, sotuvga chiqarishga yo'l qo'yilmaydigan bo'ldi.[14]

Shuningdek, Sovet hokimiyati dastlabki kezlaridayoq, Turkiston ASSR Maorif komissarligi 1918-yilning 14-dekabrida 6486-sonli buyruq chiqarib, unga asosan musulmon maktablarini moliyaviy ta'minlanishi to'xtatildi, vaqf mulklari esa, musodara qilindi.[15]

Ma'muriy-buyruqbozlik tizimi o'rnatilgach, dinga ilmiy nuqtai-nazardan yondoshish to'liq inkor etildi. Madaniyat, maorif sohasida kishilarni diniy-axloqiy tushunchalar vositasida tarbiyalashga chek qo'yildi. Diniy tarbiya o'rnini ateistik dunyoqarash egalladi. "Din-ekspluatator sinflarning yo'qsillarni ezish vositasi" sifatida talqin qilindi. Kommunistlar nafaqat dinni inkor qildilar, balki dinga qarshi zo'rlik ko'rsatish darajasiga ko'tarildilar. O'zbekiston dindorlarining aksariyat qismi 30-yillarda qamoqxonalarga jo'natildi. Diniy muassasa - masjid va madrasalar xalqning buyuk merosini saqlab, boyitib, ilm, tarbiya, madaniyat markazi vazifasini o'tib kelgan bo'lishiga qaramay, deyarli hammasi o'tmish sarqitlari sifatida berkitib qo'yildi. Afsuslanarlisi, ushbu maskanlar otxona, omborxonalariga aylantirildi va diniy qadriyatlar oyoqosti qilindi. Sovet mafkurachilari islom dinining buyuk ma'naviy-madaniy qiymatini inkor etish barobarida "sotsializm tamoyillariga mos kelmaydigan" eski, qoloq, reaksion aqida ko'rinishida talqin qildilar. Chunki, mustahkam diniy e'tiqod mavjud bo'lgan yerda g'ayriinsoniy kommunistik g'oya tarqatib bo'lmas va uning unsuri bo'lgan "madaniy inqilob"ni ham amalga oshirib bo'lmas edi.

Shu bois, 30-yillarda dinga va din arboblari qarshi ochiq oydin kurash e'lon qilindi. Bu maqsad yo'lida "Kurashchan xudosizlar" tashkiloti tuzildi. Barcha tashkilot va korxonalarda uning bo'limlari tashkil etildi. Mazkur tashkilot malumotlari asosida O'zbekiston hukumati qarori bilan 1931-yilda Toshkent, Farg'ona va Bekobodagi bir qator masjid, cherkov va diniy maktablar yopib tashlandi. Bu ulkan yo'qotishlar davri bo'lib tarixga kirdi.[16]

O'zbekiston "Kurashchan xudosizlar soyuzi" Markaziy kengashi aholini xudosizlantirishni maqsad-muddao qilib, quyidagicha vaztfularni qo'ygan edi: Ya'ni, diniy bayramlarga qarshi plan ishlab chiqish, diniy bayramlarning aksilinqilobiy mohiyati hamda ahamiyati mavzularida ma'ruzalar tuzish, qizil choyxona, klub, maktab, kinoteatr, sovxoz, MTS, kolxozlarda mehnatkashlarni diniy bayram kunlari yuz foiz ishga chiqishi uchun plan tuzib chiqish, Shahar hamda qishloqlarda komsomollar, xudosiz kasaba tashkilotlarining ishtiroki bilan mamlakat mudofaa qobiliyatini yuksaltirish kompaniyasini o'tkazish, diqqat markazni "kurashchan xudosizlar suv osti kemasiga mablag' to'plash" istagiga yo'naltirish, dinga qarshi tashviqot ishlarini jonlantirgan holda, maktab va pioner otryadlarida sakkiz yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolalarni "Yosh kurashchan xudosizlar" guruhlariga yuz foiz tortishga erishish, Qurbon hayiti arafasida o'quvchilar namoyishlarini tashkil qilish, "diniy bayram kunlarida yuz foiz ishga chiqaylik" shiorini o'rta tashlash, shaharlarda 1-may kuni dinga qarshi karnaval tashkil qilish.[17]

Ushbu ma'lumotdan ham ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda dinga qarshi kurash kommunistlar tomonidan juda keng hamda ommaviy tarzda olib borilgan. Bolsheviklarning "Madaniy inqilob" nazariyasi va "Proletkult madaniyatini" joriy qilish siyosati orqasidan asriy qadriyatlar oyoqosti qilindi. Milliy adabiyot va san'at asarlari, islom dinida muqaddas sanalgan qadriyatlar inkor etildi va toptaldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Болтабоев Х. Талабни қондирмаган инқилоб //Шарқ юлдузи, 1991.-№ 1.-Б.131-145.
2. Динга қарши компаниянинг плани //Худосизлар, 1932.-№1-2.-Б.8.
3. Ленин В.И. О кооперации /Полн. собр. соч. Т. 45. – Москва: Политиздат, 1986. - С.369-377.
4. Ленин В.И. О Кооперации. Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В. И. О кооперации.-Москва: Политиздат, 1988.-С.265-266. (319 с.)
5. Мустафаева Н. Мустамлака ва совет даври тарихшунослигида Ўзбекистоннинг XX аср маданияти: Тарих фан. Док...дисс. автореф.–Тошкент, 2016.-Б.38.
6. Оликов Ф. Наши задачи //Наука и просвещение, 1922.-№1.-С.3.
7. Русаль Фами. Народное просвещение в Туркеспублике// Жизнь национальностей. Кн. 3-4. – 1923.-Б.99.
8. Сербов П. Общая характеристика начального образования в Туркестане// Наука и просвещение. – 1922.-№ 2. – С. 24.
9. Сербов П., Никифоров А. Народное просвещение в Узбекистане.–Ташкент-Самарканд, 1927.-С.34.
10. Солмонов А. Ўзбекистонда совет ҳокимиятининг диний сиёсати: уйдирма ва тарих ҳақиқати (монография).-Тошкент: Tafakkur, 2015.-Б. 32. (160 б.)
11. Тиловатов Ф. Совет ҳокимиятининг XX асрнинг 20-30 йилларида "маданий инқилоб" сиёсати ва унинг Ўзбекистонда амалга оширилиши: Тарих фан. Ном. ...дисс. автореф.–Тошкент, 2009.-Б.18. (32 б.)
12. Эсанов А., Бегалиев Ж. 1917-1941 йилларда Ўзбекистондаги маданий жараёнлар //Ўтмишга назар, 2020.-№9.-Б.82.
13. Ўзбекистон Миллий Архиви, 34-фонд, 1-рўйхат, 34-иш, 26-варок.
14. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Пролеткульт>

UO'K 93/94

EFTALIYLAR DAVLATI VA UNING MARKAZIY OSIYO TARIXIDAGI SIYOSIY-MADANIY O'RNI

A.X. Mengliboyev, PhD, dots., Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

F.U. Xursanova, talaba, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Mazkur maqolada Markaziy Osiyoning siyosiy tarixida muhim o'rin egallagan Eftaliylar davlatining siyosiy va madaniy roli, Eftaliylarning davlat boshqaruvi, hududiy kengayishi, harbiy strategiyalari hamda qo'shni davlatlar bilan munosabatlari manbalar orqali yoritililadi. Shuningdek, maqolada Eftaliylar davlati davrida shakllangan madaniy jarayonlar, ularning mahalliy xalqlar hayotiga qo'shgan hissasi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Prokopiy Kesariyiskiy, eftalit, "Avesto", Kushonlar, massagetlar, Yustin II.

Аннотация. В данной статье посредством источников освещается политическая и культурная роль государства эфталитов, занимавшего важное место в политической истории центральной Азии, государственное управление, территориальное расширение, военные стратегии и отношения эфталитов с соседними государствами. Также в статье

рассказывается о культурных процессах, сформировавшихся в эпоху эфталитского государства, их вкладе в жизнь местных народов.

Ключевые слова: Прокопий Кесарийский, Эфталит, «Авеста», кушаны, массагеты, Юстин II.

Abstract. In this article, the political and cultural role of the Hephthalites, which occupied an important place in the political history of Central Asia, the state administration of the Hephthalites, territorial expansion, military strategies and relations with neighboring countries are illuminated through sources. Also, the article talks about the cultural processes that took place during the period of the Hephthalite state, their contribution to the life of local peoples.

Key words: Procopius of Caesarea, Hephthalite, "Avesta", Kushans, Massagets, Justin II.

Kirish: Markaziy Osiyo tarixida qadimiy davlatlar va ularning rivojlanishi alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu hududda yashagan turli etnik va siyosiy tuzilmalar davlatchilik shakllarini yaratishda o'ziga xos yo'llarni tanlagan va ularning har biri Markaziy Osiyoning davlatchilik tarixida o'z o'rniga ega bo'lgan. Shunday davlatlardan biri Eftaliylar davlatidir. Eftaliylar davlati ilk o'rta asrlarda tashkil topgan yirik davlat hisoblanib, o'ziga xos boshqaruv tizimi, iqtisodiy va madaniy aloqalari bilan ajralib turgan. Eftaliylar davlati haqida ko'pgina ma'lumotlar bo'lib, ularning etnik tarkibi va davlatining tashkil topishi xususida turlicha qarashlar mavjud. Masalan Vizantiya va Rim tarixchilari Prokopiy Kesariyskiy, Marselin (IV asr), Feofan Vizantiyskiy (VI), arman tarixchilari Lazar Parbskiy (V asr), Favst Buzand (IV asr), va xitoy solnomalaridan Bey-shi (VI asr) bergan ma'lumotlar shular jumlasiga kiradi. [1,94-b];

Eftaliylar tatlar sifatida "Avestoda", paxlaviy matnlarida va Firdavsiy "Shohnoma" sida ham tilga olinadi. Eftaliylar tarixi bilan shug'ullanuvchilar ko'pchilikni tashkil etsada, ammo ularning kelib chiqishi, etnik tarkibi va davlatining tashkil topishi bilan bog'liq aniq ma'lumotlar mavjud emas.

Xitoy manbalarida eftaliylar yuechjilarning bir ko'rinishi, gaogyuy qabilasining tarmog'i yoki Qang'oy avlodlari sifatida baholanadi. Eftaliylar o'zlarini alxonlar deb atagan va ular Baqtriya-Toxariston hududida yashagan qadimiy baqtr qabilalaridan kelib chiqqan etnik guruh bo'lgan, degan fikrlar ham mavjud. Bundan tashqari, yana bir taxmin borki, eftaliylar Orolbo'yidan chiqqan elatlardan biri bo'lgan. Yaqin yillardagi izlanishlar ham ularning haqiqiy vatani Baqtriya-Toxaristonga to'g'ri kelganligini ko'rsatadi. [2,61-b];

Asosiy qism: Eftaliylar turli manbalarda turli xil nomlar bilan tilga olinadi. Masalan, xitoy yozma manbalarida ular "ida, ieda, idan, idyan" kabi atamalar bilan eslatilgan bo'lsa, suriya va lotin manbalarida "eptalit, eftalit, abdal" nomlari bilan tilga olinadi. Arab va fors mualliflari esa ularni "haytal, yaftal, yeftal" deb atashgan. Xitoy manbalari eftalitlarni turklar (tukyue) bilan bog'liq holda tasvirlaganlar. Vizantiyalik tarixchilar, xususan VI asrda yashagan Prokopiy, eftalitlarni xunlar qabilasiga mansub deb hisoblab, ularning terilari oq ekanini qayd etadi. Eftalitlarning qudratli davri V asr o'rtalariga, ya'ni ular Xitoyga birinchi bor elchi yuborgan (456–457-yillar) davrga to'g'ri keladi. Ma'lumotlarga qaraganda, bu davrdan 531-yilgacha eftalitlar Xitoyga 13 marta elchi yuborgan. Kuch-qudratini mustahkamlab olgan eftalitlar asta sekinlik bilan O'rta Osiyo va Shimoliy Hindistonning keng hududlarini ham egallashga kirishgan. [3,178-179-b]

Tarixiy manbalarga ko'ra, 457-yildan boshlab Eftaliylar podshosi Vaxshunvor Chag'oniyon, Tohariston va Badaxshon hududlarini o'z nazoratiga oladi. Eftaliylarning kuchayib borayotganidan xavotirlangan bu vaqtda alohida bir kuch qudratga ega bo'lgan Sosoniylar shohi Peroz ularga qarshi yurish boshlaydi, biroq jangda mag'lub bo'lib, asirga tushadi va yordam so'rab Vizantiyaga murojaat qilishga majbur bo'ladi. Vizantiyadan yuborilgan moliyaviy yordam tufayli Peroz asirlikdan ozod qilinadi. Shundan so'ng, u Eftaliylarga ilgari bosib olingan Taliqon shahrini qaytarib berish va Varaxran V tomonidan belgilangan chegaradan oshmaslik majburiyatini qabul qiladi. Taliqon shahridagi chegara minorasi fillar yordamida joyidan ko'chiriladi. Ammo Peroz va'dasini bajarmay, Eftaliylarga qarshi yana bir harbiy yurish boshlaydi. Ikkinchi marta ham Sosoniylar shohi Peroz mag'lubiyatga uchrab, asirlikka tushadi. Bu haqidagi ma'lumotni biz Suriya manbalariga ko'ra, asoslashimiz mumkin. Bu safar Sosoniylar shohi Eftaliylarga kumush dirhamlar bilan to'ldirilgan 30 ta xachir ortilgan yuk berishga rozi bo'ladi, lekin faqat 20 ta xachir va ularga mos keladigan tangalarni

topa oladi. Qolgan majburiyatni bajara olmagach, Peroz o'zining yosh o'g'li Kubodni garov sifatida qoldiradi va ikki yil davomida Eftaliylarga katta miqdorda hiroj to'lab turishga majbur bo'ladi. [4,109-b]

Peroz Vaxshunvorni aldab, unga singillaridan birini xotinlikka berishga va'da qiladi. Biroq, bu va'dasini buzib, boshqa bir qizni jo'natadi. Buning oqibatida, Vaxshunvor Eronlik harbiy maslahatchilarni qatl qilishga qaror qiladi. 484-yilda Peroz go'yo Vizantiya ko'magida, Eftalitlarga qarshi uchinchi yurishni boshlaydi. Ammo, uning qo'shini yo'lda bo'ri uyasiga duch kelib, Peroz halok bo'ladi. Eftalitlar forsiy podshoh Perozni mag'lub etib, Eronga og'ir o'lpon to'lashni majbur qiladi va Marvni qo'lga kiritadilar.[5,57-58-b]

Peroz vorislari Qubod (488-531) va Anushervon (531-579) davrida eftallar bilan aloqalar nisbatan tinchlanib, hatto ba'zi hollarda Vizantiyaga qarshi ittifoqchi sifatida birga harakat qilishgan bo'lsa ham, sosoniylar har yili kumush tarzida doimiy ravishda boj to'lashda davom etadi. Natijada, bir vaqtlar mag'rur Vizantiya imperatorlarini bir necha bor tiz cho'ktirgan sosoniylar yarim ko'chmanchi eftallarning qo'rquvini his qilib, ularning doimiy boj to'lovchisiga aylanadi. Keyinchalik, Kobul vodiysi va Panjob ham Eftalitlar nazoratiga o'tadi, shuningdek, ular Karashar, Kuchu, Qoshg'ar va Xo'tanni zabt etadilar.

Shu tariqa, massagetlar avlodi bo'lgan Eftalitlar Kushonlar siyosatini davom ettirib, O'rta Osiyo, Eronning sharqiy hududlari, Shimoliy Hindiston va Sharqiy Turkiston xalqlarini yagona davlat ostida birlashtiradilar.[6, 18-b]

Ushbu voqealar Sosoniylar davlatining Eftaliylar qarshisidagi zaif holatini yaqqol namoyon etadi. Perozning mag'lubiyatlari va asirlikda qolishi, shuningdek, davlatning ichki va tashqi siyosiy barqarorligini yo'qotganligi, Eftaliylar kabi kuchli raqiblarning mintaqadagi nufuzini oshirganini ko'rsatadi. Bu hodisalar Markaziy Osiyodagi kuchlar muvozanatini o'zgartirgan va Eftaliylar davlatining mavqeini mustahkamlashiga olib kelgan.

Eftaliylar davlat boshqaruvida taxt otadan bolaga emas, balki shu suloladan taxtga kim loyiq deb topilsa o'sha kishi davlat boshlig'i sifatida taxtni egallagan. Aynan o'sha lavozimga kimni tayinlash esa maxsus kengash ixtiyorida bo'lgan. Eftaliylar davlati qonunlar asosida boshqarilgani ko'plab tarixiy manbalarda qayd etilgan. Ayrim manbalarga ko'ra, eftaliylarda podshoh hokimiyati kuchli bo'lmagan va davlat boshqaruvida mahalliy hokimlarning o'rni muhim bo'lgan. Mamlakatda hokimiyat ko'pincha yirik yer egalari qo'lida bo'lib, ularda katta yer-mulklar, qal'alar va o'z harbiy qo'shinlari bo'lgan. Eftaliylar davlatida yirik shaharlar mahalliy hokimlar tomonidan boshqarilgan bo'lib, ular o'z harbiy kuchlariga ega bo'lish bilan birga, o'z tanga pullarini zarb etish huquqiga ham ega edilar.[7,83-b]

Eftaliylarning harbiy kuchlarining asosiy qismini otliq qo'shin tashkil etgan. Shuningdek, eftaliylar davrida ibtidoiy jamoa tuzumining ayrim xususiyatlari saqlanib qolgan edi. Eftaliylar o'z imperiyalarini barpo etish davrida harbiy-demokratik boshqaruvni va yarim ko'chmanchi hayot tarzini saqlab qolganlar..

Eftallar davlati hududi tabiiy geografiyasi jihatdan juda rang-barang bo'lib, aholisining etnik tarkibi ham shunga mos ravishda xilma-xildir. Ularning ijtimoiy va iqtisodiy hayoti o'rtasida katta farqlar mavjud edi. Eftallar ko'chmanchi qabilalarga mansub bo'lgani sababli, dastlabki o'rta asr Xitoy manbalarida ular yashagan hududda shaharlarning mavjud emasligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. O'zlari esa keng yaylovlarda, kigizdan yasalgan uylar bilan yashashgani ta'riflanadi. Biroq, VI asrda Vizantiya tarixchilari ularning shaharli ekanligini ta'kidlashadi. Bu ikki qarama-qarshi ma'lumotlarning har biri ma'lum darajada asoslangan bo'lishi mumkin. Chunki Eftallar Markaziy Osiyo, Xuroson, Sharqiy Turkiston va Shimoli-G'arbiy Hindistonni zabt etganidan so'ng, ko'chmanchi xalq sifatida bu hududlarda joylashgan rivojlangan dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo markazlariga ega shaharlarga ham ega bo'lishdi. Vaqt o'tishi bilan mahalliy aholi bilan aralashib, ketishi natijasida mahalliy aholi bilan birlashib, yangi avlodni yaratdilar. 568-569 yillarda Vizantiya imperatori Yustin II huzurida bo'lgan turk elchisi, imperatorning "Eftallar shaharlarda yashaydilar mi yoki qishloqlardami?" degan savoliga, "Ular shaharda yashovchi qabiladir, janobi oliylari", deb javob bergan. [8,97-98-b]

Eftaliylar davrida hunarmanchilik bilan birga, kulolchilik, shishasozlik, chilangarlik, bo'zchilik, zargarlik, qurolsozlik kabi kasb-hunar sohaları rivoj topgan. Choch o'zining o'q va yoylari bilan mashhur bo'lgan. Katta shaharlarning soni ham ko'payib borgan. Zarafshon vohasidagi Kushoniya, Rivdad, Arquq, Xariman, Romitan, Poykand va Varaxsha kabi shaharlari savdo-hunarmadchilik shaharlari hisoblangan. Eftaliylar davlatining poytaxti aniq qaysi shahar ekanligi haqida ma'lumotlar yo'q. Ayrim manbalarda Eftaliylar davlatining poytaxti Poykand deb keltirilsa, ayrimlarida esa Balx shahri bo'lganligi haqida ma'lumotlar uchraydi. Bu davrda dehqonchilik sug'orma dehqonchilikka asoslangan bo'lib, qadimgi ziroatkorlar katta va kichik daryolar, jilg'alar suvlaridan foydalanishgan. Ayniqsa, bunday sharoitda kanal va ariqlarni mavsumiy tozalab turish muhim ahamiyat kasb etgan. Usturshonadan, Vaxsh vohasidan, Xorazmdan, Sug'ddan va Toshkent vohalaridan shunday kanallar tadqiqotchilar tomonidan topib o'rganilgan.

V-VI asrlarda eftaliylarda o'troqlashuv jarayoni kuchayadi va buning oqibatida sug'orma yerlarga bo'lgan ehtiyoj yanada ortadi. Ko'pgina yer maydonlari o'zlashtirilib, kichik-kichik sug'orish kanallari qaziladi. Hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan Darg'om, Zog'ariq, Bo'zsuv kanallari V asrda qurilgan sug'orish tarmoqlari hisoblanadi.[9, 302-b]

IV-V asrlarda O'rta Osiyo xalqlarining diniy qarashlari zardushtiylik, buddaviylik, xristianlik va moniylik kabi e'tiqodlar bilan chambarchas bog'liq edi. Zardushtiylikka oid an'analar bilan bog'liq otashkadalar Qashqadaryodagi Yerqo'rg'on, Panjikent yaqinlari va Buxoro vohasida aniqlanib, o'rganilgan. Bu joylardan zardushtiylik bilan aloqador ossuariylar topilgan.

Tadqiqotchilar bu davrda O'rta Osiyoning markaziy va shimoliy hududlarida zardushtiylik keng tarqalganini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, janubiy hududlarda buddaviylik dini o'z ta'sirini kuchaytirgan. Buddaviylik ibodatxonalari Termizdagi Qoratepa va Fayoztepa, Qo'badiyondagi Ushturmullo, shuningdek, Ajinatepa, G'ishtepa, Qal'ai Kofirixon (Toxariston) va Marvda topilgan va tadqiq qilingan.[10,188-b]

IV-V asrlar O'rta Osiyoning pul muomalasida sezilarli o'zgarishlar bo'lib o'tadi. Bu o'zgarishlar tangalar zarb etishning markazlashuvi hamda mintaqaning turli hududlarida zarbxonalarning paydo bo'lishi bilan bog'liq edi. Bu davrning boshlarida E.Rtveladzening tadqiqotlariga ko'ra, shimoliy Toxaristonda kushon tangalari va ularga taqlid qilib zarb etilgan tangalar muomalada bo'lgan. Butun V asr davomida Termizda mahalliy hukmdor tasviri tushirilgan mis tangalar zarb etilgan. Chag'aniyonda shaxanshoh Peroz (459-448yy) davridan boshlab juda ko'plab sosoniylarning kumush tangalari kirib keladi. Eftalitlar davrida chorvador aholi turkiycha so'zlashganligi sababli, turkiy til tobora ko'proq yoyila boshlaydi. Bu davrda o'troq aholining katta qismi sug'diy tilda so'zlashar edilar. Sug'd tili va yozuvi Yettisuv, Farg'onadan o'tib Sharqiy Turkistonga qadar yetib boradi. Uning "Samarqand usuli keng yoyilgan edi. [11,138-140-b]

Bundan tashqari Xorazm, Kxaroshtiy, Buxoro yozuvlari ham mavjud bo'lgan. Bunday yozuv yodgorliklari Zangtepa, Qoratepa, Afrosiyob xarobalaridan, Kofirqaladan topib o'rganilgan.

Eftaliylar davrida savdo-sotiq va boshqa davlatlar bilan tashqi aloqalar gurrak rivojlangan. Bunga asosiy sabab sifatida birinchidan mintaqadagi siyosiy yaxlitlik bo'lsa, ikkinchidan esa G'arb va Sharq mamalatlari savdo-iqtisodiy munosabatlari o'rtasida bo'lib kelish ichki va tashqi savdo ishlarining yanada taraqqiy etib borishi uchun qulay sharoit yaratgan. Bu holat, o'z navbatida, yo'l, transport, ta'minot va xizmat ko'rsatish sohalarining rivojlanishiga katta turtki bo'ldi. Tashqi savdoda ipak, lak, bo'yoq, rangli shisha, qimmatbaho toshlar, binafsha otlar, gazlamalar, shirinliklar, qurol-yarog' kabi nodir mahsulotlar bozorida faollik yuqori edi. Shuningdek, Buyuk Ipak yo'lining ikkita asosiy yo'nalishi — shimolda Turfon, Qashqar, Farg'ona, So'g'diyona, Marg'iyona; janubda esa Xo'tan, Yorkent, Pomir, Baqtriya — Eftalitlar podsholigi hududidan o'tishini hisobga olish zarur.

Eftaliylarning tashqi aloqalari, yuqorida aytib o'tilganidek, Eron bilan juda keskin bo'lgan. Buning asosiy sababi, sosoniylar G'arb va Sharq o'rtasida savdo aloqalarida yetakchi o'rinni egallashga intilishganidir. Sosoniylarning Eftalitlarga o'lpon to'lashlari, Perozning o'g'li Qubod hukmronligi davrida ham davom etgan. Eftaliylar Xitoy bilan asosan savdo-sotiq orqali munosabatda bo'lishgan. Bunda Buyuk Ipak yo'lining shimoliy va janubiy yo'nalishlarining mintaqamiz orqali o'tishi katta ahamiyat kasb etgan. [12,78-79-b]

Shuningdek, Eftaliylar Markaziy Hindiston va Yevropaning eng sharqiy hududlari bilan ham yaqin aloqalarga ega bo'lgan.

Xulosa: Eftaliylar davlati Markaziy Osiyo tarixida o'zining siyosiy va madaniy o'rni bilan ajralib turadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Eftaliylar davlatida yuzaga kelgan siyosiy jarayonlarni, iqtisodiy va madaniy hayotga ta'sirini ham ko'rishimiz mumkin. Eftaliylarning tarixiy merosi va shu davrda yuzaga kelgan siyosiy- madaniy o'zgarishlar orqali Markaziy Osiyoning kelajakdagi taraqqiyoti va dunyo siyosatidagi o'rniga katta ta'sir ko'rsatgan. Eftaliylarning tarixini o'rganish, nafaqat ularning o'tgan tarixdagi o'rnini anglash, balki hozirgi kundagi madaniyatlararo aloqalar va siyosiy o'zgarishlarni tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Q.Usmonov, M. Sodiqov, S.Burxonov. O'zbekiston tarixi. Toshkent "Iqtisod-moliya" 2006.
2. A.Sagdullayev, B.Aminov, O'.Mavlonov, N.Norqulov. O'zbekiston tarixi: Davlat va jamiyat taraqqiyoti I qism. "Akademiya" Toshkent 2000.
3. B.J.Eshov, A.A.Odilov O'zbekiston tarixi I – jild (Eng qadimgi davrdan XIX asr o'rtalarigacha) Toshkent-2014.
4. Rustambek Shamsutdinov, Shodi Karimov. Vatan tarixi. "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2010.
5. O'zbekiston xalqlari tarixi. I jild. O'zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasining "fan" nashriyoti. Toshkent-1992.
6. A.R.Muhammadjonov. O'zbekiston tarixi (IV asrdan – XVI asr boshlarigacha). G'afur G'ulom nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2004.
7. B.Mamarahimova. Markaziy osiyo xalqlari davlatchiligi tarixidan. Toshkent-2011.
8. Saidov Shavkat Jumaboyevich. Markaziy Osiyo xalqlari tarixi (Eng qadimgi davrlardan milodiy VII-VIII asrlargacha). Toshkent 2010.
9. A.S.Sagdullayev. O'zbekiston tarixi I qism. Toshkent "Vneshinvestprom" 2019.
10. O'zbekiston davlatchiligi tarixi (Ilk davrlardan XIII asr boshlarigacha. O'quv qo'llanma.1 qism) Toshkent «MARIFAT» 2009.
11. Bahodir Eshov. O'zbekiston davlatchiligi va boshqaruvi tarixi. Toshkent-2012.
12. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2001.

UDC: 93/94

THE STATE OF THE LOCAL TRADITIONAL EDUCATION SYSTEM OF TURKESTAN AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY FROM THE VIEW OF THE JADIDS

A.B.Muminov, master's student, National University of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr boshida Turkiston o'lkasidagi mahalliy an'anaviy ta'lim tizimining ahvoli, mavjud muammolar hamda bunga jadidlarning munosabati yoritib beriladi. Maqolada jadid matbuotida e'lon qilingan ma'rifatparvarlarning mahalliy ta'limiga oid asarlari, ularning fikr va mulohazalari tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu tadqiqot ishida mahalliy ta'lim tizimining ayanchli ahvoliga sabab bo'lgan omillar ham sanab o'tiladi.

Kalit so'zlar: jadidlar, mahalliy ta'lim, eski maktab, yangi usul maktablari, maorif, isloh, maktab, madrasa, jaholat.

Аннотация. В данной статье освещено состояние местной традиционной системы образования в Туркестанском крае в начале XX века, существующие проблемы, а также отношение к ней современников. В статье анализируются работы просветителей по местному образованию, опубликованные в современной прессе, их мысли и мнения. Также в данной исследовательской работе перечислены факторы, вызвавшие плачевное состояние местной системы образования.

Ключевые слова: джадиды, местное образование, старая школа, школы нового метода, образование, реформа, школа, медресе, невежество.

Abstract. This article examines the state of the local traditional education system in Turkestan at the beginning of the 20th century, the existing problems, and the attitude of the Jadids to it. The article analyzes the works of enlighteners published in the Jadid press on local education, their thoughts and opinions. This research also lists the factors that caused the deplorable state of the local education system.

Keywords: *Jadids, local education, old school, new method schools, education, reform, school, madrasa, ignorance.*

Introduction. The Jadids were educated and knowledgeable people. Many of them traveled around the world, studied the education systems of other countries, met with scientists and exchanged experiences, reflected on these, and wanted to bring their advantages and achievements to Turkestan, to inform young people about the latest sciences and to study in a good environment. Therefore, they came up with the idea of studying the shortcomings of the local education system in Turkestan and reforming them. This research paper will highlight the study of the shortcomings of the local education system by the Jadids, the opinions and attitudes of the Jadids in the press about these shortcomings.

Main Part. Supporters of the Jadid schools used the press to show the shortcomings of the old method, the importance of the new method, and to establish a wide space for teaching secular sciences in schools along with religious sciences. Because at that time, newspapers and magazines were the only means of propaganda among the people. Articles on the Jadid-Qadim conflict and their resolution were also published in the pages of the Turkestan and Bukhara press. Articles published in such newspapers as “Turon”, “Sadoi Turkiston”, “Sadoi Ferghana” and other newspapers, as well as in magazines such as “Al-Isloh” and “Oyna”, advocated the need to pay special attention to science for the development of the country, to abandon the old-fashioned method of teaching and to devote a wide space to secular sciences in educational institutions that meet the needs of the time [7:18-19]. For example, the newspaper “Sadoi Turkiston” had set its direction by saying, “Since this newspaper of ours is published with the aim of reforming the situation of Turkiston schools and defending their rights, the most controversial issue and the most important and informative article will be about this school” [14:46].

The Jadid press published a large number of articles on the local education system. We will limit ourselves to reviewing some of them below. It should be noted that there were two different views among the Jadids regarding the old schools. For example, the first group of optimistic Jadids, Mahmudkhoj Behbudi and Haji Mu'in, believed that it was possible to reform the old schools while preserving the teachers, while the second group was relatively pessimistic, and one of them, Ghazi Yunus, emphasized that such schools could not be renovated, but should only be closed [1:15]. The thoughts of Is'hoqkhon Ibrat can also be said to be in this spirit. The fact is that in 1907, a heated debate took place in the “Turkiston viloyati gazeti” between Mulla Husankhodja Eshon, a supporter of old schools, and Is'hoqkhon Ibrat. Mulla Husankhodja came out with the slogan of a light-hearted reform of old schools, while Ibrat was in favor of radically changing old schools and opening schools that meet the requirements of the time in their place. In this regard, Ibrat came to Tashkent in 1907 at the invitation of Munavvar Qari, took part in the graduation exams at his school, and described his impressions in an article. These sentences from his article “About Old Schools” published in the 72nd issue of “Turkiston viloyati gazeti” in 1907 also indicate that his views on old schools were sharp: “It is certainly necessary to divide children into groups with old schools and reform the issues of coming and going, beatings and whips. But since the books to be read - these old books, the sermons to be read - are old sermons, and the schools - are old insect nests, these issues are useless and in vain, even if they are reformed a thousand times. If we discuss with conscience and honesty, we should tear down our old schools from their foundations without hesitation and without hesitation, and in their place schools under the protection of new methods of sermons that know order and discipline should be established [8:155]”.

Among the Jadids, Behbudiy [6:50], Munavvar Qori [5:162-167], Is'hoqkhon Ibrat [8:155], M.Sh. Mukhtoriy [4], Ghazi Yunus [3], Abdurauf Fitrat [12:63], Abdulla Qodiriy [10:504], Batu [13:36-37] and others describe the state of local education in their works and call on everyone to be aware and seek knowledge.

Local intellectuals have proven in articles published in the newspaper that it is necessary and necessary to radically renew all stages of the educational system in Turkestan. Although new-style schools were being established at that time, there were no new-style madrasahs. Therefore, “Sadoi

Turkestan” considers it its duty to make the people understand that this problem must be solved without delay. In the article titled “Education in our current madrasahs,” it sharply criticizes the educational system of madrasahs in large cities such as Samarkand, Bukhara, and Andijan. This article, published in the June 20, 1914 issue of the newspaper, expresses with deep regret that the youth, who are the future of Turkestan, are limited to only religious knowledge [14:54].

Later, M.Sh. Mukhtoriy, in his article “Turkestan News: Press”, describes the state of local education in the country as follows: “The absence of a single teacher and a single book in the schools and madrasahs of Turkestan, who were educating our students to be human beings, turned a nation as intelligent and inherently self-reliant as the Turkestan people into a whole bunch of superstitious people [4]”. This article also emphasizes that the fact that madrasahs provide only religious education and deprive young people of secular education is causing them to become talentless.

The famous enlightener Dadamirza Qori also continues his thoughts on school and education reform in one of his articles in the newspaper “Sadoyi Ferghana” and explains his views in detail. In his article, he says: “What do we need?” - when asked, people say countless needs, and no matter how much they say, they are right, but in my opinion: “...the most necessary thing of all is a school...” - he says. In this article, he shows the current educational system in the country, the state of schools, the attitude of the population to science, and the negative impact of ignorance on development, and proves that school reform is the need of the hour: “...That is probably why one in ten of our schoolchildren is literate, while nine in ten remain illiterate. They are deprived of the precious and honorable thing called knowledge and are making others laugh at the Islamic person, becoming a victim of ignorance...”. Therefore, Dadamirza Qari proposes to start the reform from school. In his opinion, a person is given the ability to strive for knowledge, art and literature. He sharply opposes the opinion of those who say: “Knowledge and enlightenment are only for certain people, it is not necessary for the entire public to be knowledgeable” [11:64-65].

In his article “Results of Science”, To'lagan Kho'jamiyarov (Tavallo) describes the state of education in the country with vivid examples and addresses his compatriots with the following appeal: “My brothers, the happy life of young people depends on our ijtehad. If young people grow up without education, one day they will pray and hate us with you. If we educate them well from their youth, they will live happily in the world and leave the world like others. If we sleep, we will plant ivy in the garden of our nation and wither the flowers of hope. What do we need in the world: to study, enjoy the life of the world, to be educated in European schools. It is enough for us to run around, play games, and celebrate weddings. Let European schools be an example for us, let them be a lesson [2:238]”.

Mominjon Muhaammadjonov's article “Our Teachers” [2:219] also provides important information about the deplorable state and existing problems in the local education system of that time. The article begins with the words “the progress and prosperity of every nation depends on two things: the first is money and the second is teachers who are knowledgeable about the methods of education, and if there is no one of these two, the world will face ruin.” The author criticizes the fact that European teachers have achieved great heights in science and art, while our teachers are preoccupied with petty issues. The article describes local education in the following words: “We have been deprived of the mosques that were built due to selfishness and enmity, which were forbidden by God and the Prophet, and there are many damages and no schools. There are teachers who spend years of their lives in poor children's homes and in dark, grave-like houses where their care is not up to par. Teachers who quickly learn many things are few and far between”. The article also severely criticizes people who spend their hard-earned money on weddings and parties. It calls on teachers not to deviate from their goals.

Conclusion. Many more articles by modern scholars and the problems listed in them can be cited about the deplorable state and shortcomings of the local education system of Turkestan. We bring to your attention the last example in order to summarize and conclude the results of the topic. Abduvahhab Ibodiy lists five main reasons for the crisis in his article “Why did the people of Turkestan face a crisis” [9:200]. In particular, the first reason is that the teaching methods of schools and madrasahs have not been reformed in accordance with the times, and teachers and educators have

not fulfilled their duties in this regard. The second reason is that instead of selecting the necessary books to be taught in schools and madrasas, reducing the unnecessary ones, and renewing teaching methods, they still choose the difficult path and retreat. The author writes the following in the third reason: “After discussing this simplification, taking lessons from the teachers and educators of cultural peoples and nations, looking at the procedures of schools and madrasas, considering it “haram” to think in a superficial way, and understanding that our ancestors came this way, they considered reform to be a great sin according to their beliefs. However, reforming schools and madrasas in line with the times is one of the pillars of our great Sharia.” In addition, the teachers’ use of schools and madrasas for their own interests by turning them into places of entertainment is the fourth reason for the crisis. While advanced nations go to foreign cities, bring a lot of experience and knowledge, and teach their own nation, the entire Islamic world is living in humiliation because it is unwilling to do such things and has reached a level where it does not even recognize the knowledge left by our ancestors. This is the last reason that the author emphasizes. These are the deplorable state of the local education system in the Turkestan region and the main factors that caused it.

REFERENCES:

1. Alijonov M.B. XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlarda G‘oziy Yunusning tutgan o‘rni: tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)...dis.avtoref. – Toshkent, 2023. – 15 b.
2. Borar yo‘ling Turkistondir...[Матн] / Z.Abdurashidov, N.Egamqulova.–Toshkent: Akademyashr, 2023.–238 b.
3. G‘ozi Yunus. Eski maktablar haqida // Tarjimon: A.Yo‘ldoshev. “Ishtirokiyun” gazetasi. 1919-yil 9-iyul.
4. M.Sh. Muxtoriy. Turkiston xabarlar: Matbuot // Tarjimon: S.Nurmuhamedov. “Mehnatkashlar tovushi” gazetasi. 1918-yil. 29-o‘ktabr.
5. Odob-axloq kitobi / Jadid namoyandalari: M.Behbudiy va boshq. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 162-167-betlar.
6. Бехбудий М. Танланган асарлар // Тўпловчи, сўзбоши ва изоҳлар: Б. Қосимов. – Тошкент: Маънавият, 2006. – 50 б.
7. Жамолова Д.М. Бухоро амирлигида жадидлар ва қадимчилар фаолияти (XIX аср охири – XX аср бoshлари): тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)...дис. автореф. – Тошкент, 2019. – 18-19 б.
8. Ибрат И.Т. Танланган асарлар / масъул муҳаррир: Б.Қосимов. – Тошкент: Маънавият, 2005. – 155 б.
9. Ирзаев Б. Қўқон тарихидан лавҳалар [Матн]. – Тошкент: Akademyashr, 2020. – 200 б.
10. Қодирий А. Танланган асарлар / нашрга тайёрловчи Х.Қодирий. . – Тошкент: Sharq, 2014. — 504 б.
11. Қозоқов Т.Қ. Фарғона водийсида жадидчилик ҳаракати (монография). – Наманган, 2018. – 64-65 б.
12. Фитрат А. Танланган асарлар: 6 жилдлик. 5-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2010. – 63 б.
13. Ходиев М.Б. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2004. — 36-37 б.
14. Ҳалимова С.А. Убайдулла Асадуллаҳўжаев ва “Садои Туркистон”. Монография. – Тошкент: “Университет”, 2021. –46 б.

UO‘K 93/94

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA TURKISTON O‘LKASIGA YEVROPA MUSIQA SAN’ATI NAMUNALARINING KIRIB KELISHI VA TRANSFORMASIYASI

S.B.Murtazova, prof.v.b., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

ORCID ID: 0009-0003-6361-9361

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasiga Yevropa musiqa san’ati namunalarining kirib kelishi va transformatsiyasi masalasi haqidagi ma’lumotlar umumlashtirilgan.*

Shuningdek, o‘lkaga rus musiqa namunalarining kirib kelishi, uning namoyandalari faoliyati, musiqa jamiyatlarining tashkil etilishi kabi masalalar tahlil qilingan.

Kalitli so‘zlar: *musiqa, madaniyat, Rossiya imperiyasi, Turkiston, transformatsiya, konsert, musiqa jamiyati, orkestr, dirijyor, xor jamoasi, teatr*

Аннотация. *В данной статье обобщены сведения о внедрении и трансформации в Туркестан образцов европейского музыкального искусства в конце XIX - начале XX веков. Также были проанализированы такие вопросы, как внедрение в страну образцов русской музыки, деятельность ее представителей, организация музыкальных обществ.*

Ключевые слова: *музыка, культура, Российская империя, Туркестан, преобразование, концерт, музыкальное общество, оркестр, дирижёр, хор, театр.*

Abstract. *This article summarizes information about the introduction and transformation of European musical art samples to Turkistan in the late 19th - early 20th centuries. Also, issues such as the introduction of Russian music samples to the country, the activities of its representatives, and the organization of music societies were also analyzed.*

Key words: *music, culture, Russian Empire, Turkestan, transformation, concert, music society, orchestra, conductor, choir, theater*

O'rta Osiyoning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi bilan jamiyat hayotining barcha yo'nalishlarida jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi. Ayniqsa, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarga yangi-yangi tartib-qoidalar joriy etildi. Turkiston shaharlariga burjua jamiyati qoidalarining kirib kelishi bilan zavod va fabrikalar, ruslarning harbiy qal'alari, temir yo'llar qurilishi boshlandiki, bu jara-yonlar aholi ijtimoiy tarkibiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatdi va natijada o'lkada sav-dog'arlar, tadbirkorlar, rus ma'muriyati xizmatchilari, hunarmand va ishchilarning yangi tabaqalari shakllandi. Ushbu transformatsiya jarayonlari albatta madaniy hayotda ham keskin o'zgarishlar va yangilanishlar sodir bo'lishiga sabab bo'ldi.

Rossiyadagi og'ir iqtisodiy sharoit tufayli ko'plab dehqonlar, ishchilar Turkistonga ko'chirib keltirildi. Shuningdek, o'lka tabiati, madaniyati, tarixini o'rganish va tadqiq etish uchun ko'plab rusiyabon ziyolilar ham jalb etildi. Jumladan, XIX asr oxiri - XX asr boshlarida rusiyabon musiqachilar Turkistonning qator shaharlariga kelib, o'lka musiqa hayotini jonlantirishga, yangi an'analar bilan boyitishga harakat qildi. Madaniyatning barcha yo'nalishlarida yevropacha ko'rinishdagi yangicha dunyoviy shakllar vujudga keldi. Toshkent, Farg'ona, Andijon, Namangan va Samarqand kabi shaharlar yirik madaniyat markazlariga aylandi. Turli musiqiy jamoalar havaskorlarining uyushmalari, ijodiy jamoalari xususan, "Toshkent musiqa jamiyati", "Lira" xor jamiyati tuzildi va o'lkadagi musiqiy hayot Sankt-Peterburgda chiqariladigan "Русская музыкальная газета" nashrida ham aks ettirib borildi. Avvalo, mablag' tanqisligi, bino, musiqa sozlarining yetishmasligi soha ishini yanada qiyinlashtirdi. Musiqa jamiyatining deyarli barcha konsertlari Toshkent shahar Moskva ko'chasida joylashgan Harbiy qism zalida bo'lib, yoz oylarida esa shahar bog'ida va teatrlarda o'tkazildi [1].

1894 yil 27 yanvarda mazkur jamiyat a'zolari ikki qismli konsert uyushtirib, M.V.Pokrovskaya, L.Ye.Aleksandrovich, A.B.Gordonlarning chiqishlari muxlislar e'tiborini tortdi. 1894 yil 7 iyulda pianinochi N.B.Karseva va M.V.Pokrovskiylarning konserti bo'lib o'tdi. Konsertda musiqachilar jahon musiqa yulduzlarining qator asarlarini ijro etdi. N.B.Karseva Turkiston musiqasevarlari orasida mashhur bo'lib, Drezden konservatoriyasini tugatgan va Yevropaning Drezden, Varshava kabi yirik shaharlarida konsertlar bergan [5]. Shu turdagi musiqiy jamoalar Turkistonning boshqa shaharlarida ham tuzildi. Masalan, 1892 yil 14 yanvarda Farg'ona viloyati harbiy gubernatori Marg'ilonda musiqasevarlar to'garagi nizomini tasdiqlash to'g'risida Turkiston general-gubernatoriga raport topshirdi [8]. Ushbu musiqa to'garagi ham asosan Yevropa musiqa san'ati targ'iboti bilan shug'ullandi.

O'lka ma'muriyati Yevropa musiqa madaniyatini o'lkada imkon qadar kengroq yoyish maqsadida boshqa shahar musiqa ijodkorlarining Toshkent, Samarqand kabi shaharlarga gastrollarini uyushtirdi. 1894 yil 3 mayda Toshkentda Tbilisi opera teatri Lyumov rahbarligidagi ijodiy jamoa gastrolda bo'lib, J.Verdingning "Aida", "Trubadur" operalari ijro etildi. Kaminer, Fingert, Tichinskiy, Sangurskiy kabi artistlarning chiqishlari ko'pchilikka manzur bo'ldi [7].

Turkistonda Yevropa musiqa madaniyati targ'ibotida V.V.Leysek, N.N.Mironov, V.A.Uspenskiy, S.I.Vansovskaya, V.I.Mixalek kabi mashhur musiqa bilimdonlari juda katta rol o'ynadi. V.V.Leysek 1874 yili rus harbiy orkestrida kapelmeyster sifatida Toshkent shahriga kelib, to umrining oxirigacha, ya'ni 1935 yilga qadar yashadi. U o'lkada iste'dodli musiqachi, tashkilotchi sifatida tanilib, ayollar gimnaziyasida ashula o'qituvchisi, "duxovoy" orkestrda kapelmeyster, "Lira" xor jamoasi dirijyori vazifalarida faoliyat ko'rsatdi. Musiqashunos S.I.Vansovskaya o'z xotiralarida F.V.Leysekka shunday ta'rif bera-di: "F.V.Leysek-millati chex. U o'z jo'shqinligi bilan Toshkent musiqa hayotining rivojida katta rol o'ynadi" [1]. Shuningdek, bu borada V.I.Mixalekning ham o'rni katta bo'ldi. Parij konservatoriyasini bitirib, 1863-1887 yillari Peterburg imperator teatrida dastlab

violonchel sozini chaluvchi, so'ngra orkestr dirijyori bo'lib xizmat qildi. U XIX asrning 80 - yillari oxirida Toshkent shahriga kelib ko'p yillar musiqa to'garagi va jamiyatini boshqardi, simfonik orkestrga dirijyorlik qildi[2].

V.I.Mixalek haqida "Turkestanskiye vedomosti" gazetasida shunday yoziladi: "Toshkentda ko'p yillik ijodiy faoliyati davomida olijanoblik bilan mashaqqatli va beg'araz mehnat qilganligi uchun unga eng samimiy minnatdorchiligimizni bildiramiz. Uning mehnati ibratli bo'lib, u bizlarga Toshkentda musiqaning haqiqiy shinavandalari va juda ajoyib ijrochilari borligini isbotladi..." [4]. U Toshkentda bir necha marotaba rus va g'arb klassiklarining musiqiy asarlari konsertini uyushtirdi. 1904-1906 yillarda V.I.Mixalek Turkiston harbiy okrugi kengashi zalida konsertlar tashkil etdi.

Musiqa jamiyatlari o'z faoliyatini asosan Yevropa musiqa san'ati targ'ibotiga yo'naltirdi. Masalan, Toshkentda V.I.Mixalek, V.V.Leysek va N.N.Mironovlar tashabbusi bilan 1902 yil Chaykovskiyning "Yevgeniy Onegin" operasi, Glinkaning "Иван Сусанин" operalaridan parchalar qo'yildi. Shu yil Toshkentda M.I.Glinkaning xotirasiga bag'ishlangan konsert ham uyushtirildi [3].

1904 yil boshida V.I.Mixalek rahbarligida Toshkentda "Simfoniya va kamera musiqasi havaskorlari to'garagi" tashkil etildi. To'garak bazasida 30 kishidan iborat orkestr jamoasi tuzilib, ular rus va Yevropa klassiklarining asarlarini mohirona ijro etdi. Nafaqat Toshkent shahrida, balki, Turkistonning Farg'ona, Andijon, Samarqand kabi shaharlarida ham rus musiqachilari tomonidan musiqa havaskorlik to'garaklari orkestr jamoalarini tuzishga e'tibor qaratildi. Masalan, 1903-1908 yillarda Skobelev (Farg'ona) shahrida D.I.Mixaylov dirijyorligida havaskorlarning simfonik orkestri faoliyat olib borib, ijodiy jamoa asosan shahar harbiy yig'inlarida konsert namoyish qildi. Shuningdek, Samarqand shahrida 1908 yil 10 martda "Lira" nomli musiqa jamiyati tashkil etilib, uning nizomi tasdiqlandi [8].

Ijodiy jamoalarning tashabbusi bilan o'lkaga ilk marotaba jahon klassik musiqa asarlari namunalari kirib keldi va O'zbekistonga g'arb musiqa san'atining yoyilish jarayoni boshlandi. XX asr boshlarida Turkiston musiqa san'atini rivojlantirishga G.I.Gizler ham munosib hissa qo'shdi. U Toshkentga 1904 yili keldi va 1905 yil aprelda xor va orkestr uchun yozilgan "Песен о вещем Олеге" kantatasi, 1906 yil noyabrda "Bertold Shvars" operettasini qo'ydi. U mahalliy xalq musiqasiga katta qiziqish bilan qarab, uni o'rganishga harakat qildi. 1910 yil Moskvada "Kaufman to'plami" G.I.Gizler tomonidan ishlangan mahalliy xalq qo'shiqlaridan 5 tasining notasi bosib chiqarildi.

Turkiston o'lkasi gazetalarida musiqa san'ati tez-tez targ'ib etib turildi. "Sadoi Farg'ona" gazetasida shunday yoziladi. "Bizlarda, Turkiston musulmon-larida, choyxona, bozor va to'ylarda ashula aytish odat tusiga kirgan. Lekin, hech qachon biron bir kimsa teatrdashula aytish yoki musiqa chalish uchun e'lon chiqarib, chipta sotganligi haqidagi voqea uchramagan... Biz, Turkiston musulmonlari, xayrli ish ketidan juda tez ergashamiz. O'ylaymizki, teatr ishini yo'lga qo'ygan ilg'or yoshlarimiz konsert faoliyatini ham yo'lga qo'yadi" [2].

O'rta Osiyoga temir yo'l o'tkazilishi bilan ko'plab Rossiya san'at jamoalari Turkistonga gastrollar uyushtirib, g'arb musiqa san'atidan o'lka aholisini bahramand qildi. Italyan operasi, Shumskiy opera truppassi, D.X.Yujin rahbarligidagi badiiy operalar Turkiston shaharlarida gastrolga bo'ldi [4]. Z.A.Malinovskiy rahbarligidagi teatr jamoasi 1903 yildan boshlab, Turkistonga har yili gastrolga kelib turdi [4]. Asta-sekinlik bilan mahalliy aholi orasida Yevropa musiqa san'ati, musiqa cholg'ulariga bo'lgan qiziqish ortib bordi.

Toshkentda tatar va ozarbayjon tillarida ham tomoshalar tashkil etilib, bunda ziyolilarning o'rni katta bo'ldi. Toshkentda 1904 yil 4 aprelda etnograf A.A.Divayev tashabbusi bilan tatar tilida spektakl qo'yildi. Aktyorlari orasida erkaklar bilan birga ayollar ham bor edi [4]. Tatar musiqasi va teatri ixlosmandlarining to'garagi Toshkentda 1904 yil S.G.Yenikeyev uyida tashkil etildi. S.G.Yenikeyevning rafiqasi Saodatxonim ziyoli ayol bo'lib, uning kelib chiqishi Qo'qon xoni oilasiga borib taqalgan. Saodatxonim Peterburgdagi Smolniiy institutida ta'lim olib, bir nechta tillarda erkin gaplasha olgan, u yaxshi ashula aytib, fortepiano chalgan.

Turkistonning boshqa shaharlarida ham tatar teatrlari tashkil etilib, ularga asta-sekinlik bilan o'zbek ziyolilari jalb etildi [2]. 1906 yildan boshlab, dastlab Toshkentda, so'ngra Samarqand, Farg'ona, Qo'qon va Andijon kabi shaharlarda teatr ishqibozlarining to'garaklari ochildi. "1912 yilda Beshyog'ochdagi tatarlar ko'chasida musiqachi Shamshiyev duxovoy sozlarini o'rganish bo'yicha

havaskorlar to'garagini tashkillashtirdi. To'garakka hammasi bo'lib, 12 o'zbek va 4 tatar yozilishdi. Bir yil o'qigandan keyin, Shamshiyev bizlarni sayillarda, kinoteatrlarda, Shayxontoxurdagi O'zbek bo'limining "Xiva" kinoteatridagi chiqishlarga olib boradigan bo'ldi. 16 musiqachidan iborat bo'lgan duxovoy orkestr "Usmoniya", "Qashqarcha", ruscha valslarni o'ynar edi. (Ismat Lutfullayev tarjimai holidan)" [6]. To'garak a'zolari tatar, o'zbek va Ozarbayjon tillarida pyesalarni sahnalashtirdi.

Xullas, Shu tariqa Turkistonda Rossiya imperiyasi davrida milliy musiqa san'atiga Yevropa musiqa san'ati an'analari kirib keldi. Rus va Yevropa madaniyatining opera, balet, xor, pyesa kabi turlari ham kirib kela boshladi. O'zbek ijodkorlari ilk marotaba musiqada yangi janrlarda ijod qilishni boshladi.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Вансовская С. И. Воспоминания о музыкальной жизни дореволюционного Ташкента. Программы. Письма, фотографии // Санъатшунослик илмий-тадқиқот институти жорий архиви. М (М) В 73-иш, 376-иш, 7-варақ.
2. Вызго Т. Развитие музыкального искусства Узбекистана и его связи с русской музыкой. – Москва: Музыка, 1970. – С.297.
3. Вопросы музыкознания. Выпуск 2. – Ташкент: Фан, 1971. – С.40.
4. Туркестанские ведомости // 1903, 30 январь., 1894 г., 10 июля, 184-л., № 1287., 1894 г., 7 ноября, №1286., 1882 г., 13 апреля, 56-л., 1894 г., 17 мая, №1269, 31-л., 1913 год, 16 июня., 1915 год, 11 апреля., 1912, 16 февраль., 1916 год, 20 август., 1916 год, 3 ноябрь.
5. Узбекский Советский театр. Книга первая. – Ташкент: Наука. 1966, – С.81-86.
6. Кодиров М. Театршунослик муаммолари // Гулистон, 1999 йил, №1. – Б.32.
7. Ўзбекистон санъатшунослиги муаммолари. – Тошкент, 1997. – Б.118.
8. ЎзР МДА, И.17-фонд, 1-рўйхат, 17198-иш, 3-варақ., И-1,18,462-фонд, 1, 28-рўйхат, 2593, 8942, 578, 179-61-иш, 1-2,3,4,6,-105-109-113-варақлар, Р.2731-фонд, 1 -рўйхат, 58-иш, 2-варақ. 25-26.

UO'K: 193.4(575.1)

OVCHILIK JAMIYATI SHAKLLANISHI VA UNING IQTISODIY, IJTIMOY VA ETNIK AHAMIYATI

(TARIXSHUNOSLIK VA MANBAVIY TAHLIL)

Z.A.Muxammadov, mustaqil tadqiqotchi, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Ushbu maqolada ovchilik jamiyatining iqtisodiy, ijtimoiy va etnik ahamiyatini arxeologik, antropologik va etnografik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Ovchi-termachi jamiyatlar haqidagi tadqiqotlarning tarixiy rivojlanishi, etnografik analogiyaning arxeologik tadqiqotlardagi roli, shuningdek, Markaziy Osiyoda ovchilik madaniyatining o'rni keng yoritilgan. Va ovchilikning tarixiy evolyutsiyasi va qadimgi odamlarning turmush tarzi haqidagi yangi dalillar, xususan, ayollarning ov jarayonlaridagi ishtiroki va neandertallarning murakkab texnologiyalardan foydalangani haqidagi topilmalar ham o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: ovchilik jamiyati, ovchi-termachi, etnografik analogiya, arxeologiya, antropologiya, Markaziy Osiyo, kolonializm, ov qurollari, neandertallar, ayol ovchilar, material madaniyat, etnografiya, madaniy evolyutsiya.

Аннотация. В данной статье анализируется экономическое, социальное и этническое значение охотничьего общества на основе археологического, антропологического и этнографического подходов. Широко освещено историческое развитие исследований обществ охотников-собираателей, роль этнографической аналогии в археологических исследованиях, а также роль охотничьей культуры в Центральной Азии. А также нашли отражение новые данные об исторической эволюции охоты и образе жизни древних людей, в частности, об участии женщин в охотничьем процессе и открытии неандертальцами использования сложных технологий.

Ключевые слова: охотничье общество, охотник-собираатель, этнографическая аналогия, археология, антропология, Средняя Азия, колониализм, охотничье оружие, неандертальцы, женщины-охотницы, материальная культура, этнография, культурная эволюция.

Abstract. This article analyzes the economic, social and ethnic importance of the hunting society based on archaeological, anthropological and ethnographic approaches. The historical

development of research on hunter-gatherer societies, the role of ethnographic analogy in archaeological research, as well as the role of hunting culture in Central Asia are widely covered. And new evidence about the historical evolution of hunting and the way of life of ancient people, in particular, the participation of women in the hunting process and the discovery of the use of complex technologies by Neanderthals, has also been reflected.

Key words: *hunting society, hunter-gatherer, ethnographic analogy, archaeology, anthropology, Central Asia, colonialism, hunting weapons, Neanderthals, female hunters, material culture, ethnography, cultural evolution.*

Kirish. Ovchilik jamiyati va uning iqtisodiy, ijtimoiy va etnik ahamiyati haqidagi ilmiy adabiyot juda keng, ham zamonaviy guruhlar, ham o'tmishdagi guruhlar haqida yozilgan. Ushbu maqolaning maqsadi tarixchilar uchun ovchilar jamiyati haqida arxeologik, antropologik va etnografik adabiyotlarni o'rganishga kirish uchun tavsiyalar berish hisoblanadi. Maqolada ovchilik (o'zlashtirma) jamiyatini o'rganish bo'yicha to'liq va batafsil tavsiyalar berishi qiyin, lekin, ovchi-termachi (o'zlashtirma) jamiyat juda keng bir soha bo'lib, uni bitta maqolada soddalashtirib tushuntirish qiyin. G'arbiy Yevropa ilmiy maktablarida bu boradagi dastlabki ilmiy qo'llanmalarga R.L.Kellyning tadqiqotlari[1] kirish asari hisoblanadi. Ovchi-termachi jamiyatlar haqidagi Richard B.Lee va Richard Dalylarning ensiklopediyasi ham mavzuni o'rganish uchun foydali kirish kitoblaridir[2]. Buning o'rniga, bu kitob kengroq adabiyotga umumiy nazar tashlab, ayniqsa qadimgi ovchi-terimchi aholi guruhlari haqida tadqiqotlar uchun muhim bo'lgan masalalar va g'oyalarni o'rganish ko'proq foyda beradi. Biroq, maqolada o'tkir savolga javob izlaymiz: etnografik analogiya o'tmishni tushunishda qanchalik foydali? Bu savol turli mavzularda, masalan, ozuqa olish, ko'chmanchilik, e'tiqod tizimlari va ijtimoiy tashkilot masalalariga oid mavzularni qamrab olgan holda o'rganiladi. Post-prosessual yoki "interpretiv" arxeologlar o'tmishning simbolik yondashuvlariga va madaniy o'ziga xoslikka (kontekstsional arxeologiyalar) katta qiziqish bildiradilar. Shu ma'noda maqolada interpretiv yondashuvni o'rganayotganlar uchun muhim bo'lgan masalalarga urg'u beriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi ilmiy adabiyotlarda ovchi-termachi jamiyatlarni tadqiq etishda asosan hozirgi kunda ovchilik turmush tarzida yashayotgan qabilalarni etnografik o'rganish va ularga nisbatan qiyoslash orqali o'rganiladi. Hozirda dunyo miqyosida ovchilik va terimchilik bilan tirikchilik qiladigan odamlar juda kam. Biroq, bunday yashash tarziga ega bo'lgan ko'plab xalqning ajdodlari mavjud (masalan, Shimoliy Amerikaning mahalliy amerikaliklari, Avstraliyadagi aborigen jamoalari, Afrika, Janubiy Amerika, Osiyo va Yevropadagi boshqa xalqlar). Shuningdek, 500 yil muqaddam dunyoning uchdan bir qismida mahalliy ovchi-terimchi aholi yashardi (R.B.Lee va R.Daly, 1999). Biroq, odamlarni o'rganish (antropologiya) alohida fan sifatida faqat XIX asrdan boshlab mavjud bo'la boshladi va XX asrning boshlarida arxeologiya bilan birga rivojlana boshladi (Whiteley, 2004). Shuning uchun ovchi-termachi aholi guruhlarni antropologlar tomonidan o'rganish, ancha yangi tarixiy va madaniy kontekstda sodir bo'lgan. Xususan, olimlar faqat so'nggi yuz yil ichida ovchi-terimchilarga tashrif buyurib, ularni batafsil o'rganishgan. Dastlabki ta'riflar ko'pincha maxsus kolonializmni asoslash uchun yaratilgan edi[3] (Trigger, 1989).

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda ovchi-termachi jamiyatlarining turmush tarzi va madaniy xususiyatlarini o'rganishda kompleks yondashuv qo'llanildi. Asosiy manba sifatida etnografik tadqiqotlar, tarixiy va arxeologik materiallar tahlil qilindi. Shuningdek, zamonaviy ovchi-termachi jamoalar haqidagi ma'lumotlar qadimgi jamiyatlarni tushunishda model sifatida qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil usuli ishlatilib, turli hududlarda yashagan ovchi-termachilarning o'xshash va farqli jihatlari o'rganildi. Bundan tashqari, ilmiy manbalar, fotosuratlar va material madaniyat qoldiqlari asosida tarixiy tasavvurlar shakllanganiga e'tibor qaratildi. Shu bilan birga, ikkinchi darajali manbalar, jumladan, antropologik va arxeologik tadqiqotlar natijalari ham tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. 1950-1960-yillarda yangi arxeologiya (ba'zida "professional" arxeologiya) va etnoarxeologiya paydo bo'ldi. Bu yangi yondashuvlar etnografik ma'lumotlardan foydalanib,

arxeologik gipotezalarni tekshirishga harakat qilgan. Bu davrda, arxeologlar madaniy ekologik yondashuvlarni qo'llab-quvvatlashga e'tibor qaratganlar.

1980-yillarda esa, yangi arxeologiyani tanqidchilari ko'paya boshladi, ayniqsa etnografik analogiyani qo'llash bo'yicha. Ushbu podxodlar arxeologiyani "general qonuniyatlar"ga asoslanishga olib kelgan, ammo uning yopiq va zamonga muvofiq kontekstni hisobga olmagan tanqid qilingan.

Zamonaviy tadqiqotlarda asosan ikki turdagi analogiya uslublaridan keng foydalaniladi — rasmiy analogiya va munosabatli analogiya. Rasmiy analogiyada arxeologlar orasida jamiyatlar o'rtasida aniq o'xshashliklar topishga harakat qilinadi. Buning asosida "o'xshash muhitlar o'xshash natijalarga olib keladi" degan nazariya yotadi. Munosabatli analogiyada o'xshash printsiplardan kelib chiqib, turli shaklda ko'rsatmalar izlanadi. Buning natijasida, zamon va joydagi farqlar hisobga olinadi.

Etnografik analogiya, arxeologik tadqiqotlar uchun qimmatli vosita bo'lib, o'tmish xalqlarni tushunish uchun yangi yo'llar ochadi. Unga qo'yilgan talablar orqali, shuningdek, tarixiy va madaniy kontekstni hisobga olgan holda, arxeologlar ko'pincha o'z nazariyalarini rivojlantirishga harakat qilishadi.

Markaziy Osiyo halqlari tarixiy-madaniy taraqqiyoti jaxon xalqlari taraqqiyotining tarkibiy bo'g'ini sifatida o'rganib kelinmoqda. To'g'ri, ba'zi tarixiy tadqiqotlarda Markaziy Osiyo tarixga o'z tsivilizatsiyasiga ega bo'lgan mintaqa sifatida kiritilmagan. Shunday bo'lsada, Markaziy Osiyo dunyo taraqqiyotida muhim o'rin tutgan makonlardan biri sanaladi.

Markaziy Osiyo xalqlari tarixiy-madaniy taraqqiyotida tarixgacha bo'lgan bo'lgan davrda ovchilik turmush tarzi va madaniyati alohida o'rin egallaydi. Ovchilik turmush tarzi insoniyatning hayvonot olami bilan doimiy aloqada bo'lgan o'ziga hos madaniyatni shakllantirdi. Ushbu madaniyat uzoq vaqt davomida insoniyat turmushida iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy ahamiyat kasb etgan.

Muzlik davri oxirlarida ovchi termachi jamoalar dasht va vodiylarda ov qilish, baliq ovlash va yovvoyi o'simliklarni yig'ish bilan kun ko'rgan[4]. Ushbu holatni kam sonli inson jamoalari populyatsiyasi ma'lumotlaridan ham bilish mumkin.

Bundan taxminan 40 ming yillar ilgari yashagan neandertallar ilgari aytilgandek sodda emasligini bildiruvchi dalillar ko'payib bormoqda. Kaliforniya universitetining navbatdagi tadqiqoti natijalari neandertallar teriga ishlov berishda ma'lum hayvonlarning suyaklaridan foydalanganini aniqlab berdi.

Universitetning antropologiya bo'limi ilmiy xodimi N.Martisius va uning ilmiy jamoasi tadqiqotlari uchun Frantsiya janubidagi arxeologik manzilgohlardan neandertallardan qolgan suyakdan yasalgan ish qurollarini o'rgangan. Neandertallar hayvonlarning terisini oshlash uchun lizoir deb nomlangan asbobdan foydalangan bo'lib, ushbu asbob ishqalash uchun ishlatiladigan silliq uchli hayvon qovurg'asidan yasalgan[5]. Mualliflar suyaklardagi kollagen oqsili qoldiqlarini ko'rish uchun juda sezgir massa spektrometriyasidan foydalanganlar. Usul ZooMC yoki MASS Spektrometriya bo'yicha Zooarxeologiya deb ataladi. Texnika namunalarni massa va zaryad nisbati bo'yicha aniqlash mumkin bo'lgan qismlarga ajratadi va asl molekulani qayta tiklash uchun ishlatadi. Tadqiqotlar natijasida suyak asboblari yasash uchun kiyik va shunga o'xshash mayda shoxli chorvaga nisbatan yirik shoxli qoramol qovurg'alaridan ko'proq foydalanilgan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, lissoirlarni tayyorlash uchun ishlatiladigan suyaklar asosan qoramollar oilasiga mansub hayvonlardan, masalan, bizon yoki aurochs (hozirda yo'q bo'lib ketgan zamonaviy qoramollarning yovvoyi qarindoshi) dan olingan. Ammo xuddi shu manzilgohdan olingan boshqa hayvonlar suyaklari shuni ko'rsatadiki, bug'ular ancha keng tarqalgan va tez-tez oziq-ovqat uchun ovlangan. Sigir qovurg'alari kiyik qovurg'alariga qaraganda kattaroq va qattiqroq bo'lib, ular terini eskirmasdan yoki teshmasdan oshlash uchun juda mos keladi.

Xulosa va takliflar. Ovchi-termachi jamiyatlar insoniyat tarixining muhim bosqichlaridan biri bo'lib, ularning turmush tarzi va madaniyati zamonaviy tadqiqotchilar uchun qiziqarli mavzulardan biridir. Tadqiqot davomida etnografik, arxeologik va tarixiy manbalar asosida ushbu jamiyatlarning asosiy xususiyatlari o'rganildi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda mavjud bo'lgan ovchi-termachi jamoalar qadimgi ajdodlarining yashash tarzini to'liq aks ettirmasa ham, ularning

madaniy merosi va bilimlari hali ham muhim manba hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ushbu jamiyatlarni tushinishda kompleks yondashuv zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. [Robert L. Kelly](#). The Foraging Spectrum: Diversity in Hunter-Gatherer Lifeways. Smithsonian Institution Press. 1, 1995. P-446.
2. The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers. University Printing House, Cambridge CB2 8BS, United Kingdom. © Richard B. Lee and Richard Daly. 1999
3. [Bruce G. Trigger](#). A History of Archaeological Thought. Cambridge University Press. UK. 1989. P-500.
4. Paul D. Buell et al., 2020 | doi:10.1163/9789004432109_004 This is an open access chapter distributed under the terms of the CC BY-NC-ND 4.0 license
5. Naomi L. Martisius, Shannon P. McPherron, Ellen Schulz-Kornas, Marie Soressi, Teresa E. Steele. A method for the taphonomic assessment of bone tools using 3D surface texture analysis of bone microtopography // Archaeological and Anthropological Sciences. California. 2020. P-251. <https://doi.org/10.1007/s12520-020-01195-y>

UO'K 93/94

O'ZBEKISTONDA JURNALISTIKANING RIVOJLANISH TARIXI: JADID GAZETALARIDAN MUSTAQILLIK DAVRIGACHA U.S.Namazova, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. O'zbekiston jurnalistikasi uzun tarixiy yo'ldan o'tgan. U o'zining shakllanishi va rivojlanishida o'zgaruvchan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sharoitlarga bog'liq bo'lib, milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida muhim rol o'ynagan. Jurnalistika mamlakatda ta'lim, siyosat, iqtisodiyot va madaniyat sohalarida keng o'rin tutgan, xalqning ma'naviy ehtiyojlarini qondirishda, ijtimoiy o'zgarishlarni ta'minlashda muhim vosita bo'lgan. Bu maqolada O'zbekistondagi jurnalistikaning rivojlanish tarixi, ayniqsa, Jadid gazetalaridan mustaqillik davrigacha bo'lgan bosqichlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: jurnalistika, ta'lim, siyosat, iqtisodiyot, mustaqillik, milliy madaniyat, jurnalistikaning rivojlanish tarixi.

Аннотация. Узбекская журналистика прошла долгий путь в истории. Её формирование и развитие зависело от меняющихся социальных, политических и экономических условий, и он играл важную роль как неотъемлемая часть национальной культуры. Журналистика играет важную роль в образовании, политике, экономике и культуре страны, а также является важным инструментом удовлетворения духовных потребностей людей и обеспечения социальных изменений. В статье анализируется история развития журналистики в Узбекистане, особенно этапы от джадидских газет до периода независимости.

Ключевые слова: журналистика, образование, политика, экономика, независимость, национальная культура, история развития журналистики.

Abstract. Journalism in Uzbekistan has gone through a long historical path. In its formation and development, it was dependent on changing social, political and economic conditions and played an important role as an integral part of national culture. Journalism occupied a wide place in the country in the spheres of education, politics, economy and culture, was an important tool in satisfying the spiritual needs of the people and ensuring social changes. This article analyzes the history of the development of journalism in Uzbekistan, especially the stages from the Jadid newspapers to the period of independence.

Keywords: journalism, education, politics, economy, independence, national culture, history of the development of journalism.

Osiyo mamlakatlarida jurnalistikaning rivoji o'zgacha tarzda kechdi. Yevropa matbuotining taraqqiyoti u yerdagi ishbilarmonlik muhitiga bog'liq holda davom etgan bo'lsa, Osiyo va Sharq mamlakatlarida bu jarayon G'arbning aralashuvi va mustamlakachilik siyosati sababli ancha orqaga surildi. Siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy ahvolning og'irligi, ya'ni, mazkur davlatlarda xalqning mustabid tuzum sharoitida turmush kechirishi, aholining savodsizligi va boshqa qiyinchiliklar davriy matbuot rivojiga salbiy ta'sir o'tkazmay qolmadi.

XIX asming birinchi yarmida Osiyo jumalistikasida hali aytarli muhim o'zgarishlar va ko'zga yorqin tashlanuvchi milliy nashrlaming oyoqqa turishi yuz bermayotgan bo'lsa-da, yangi g'oyalar va mavzular bilan boyish davom etdi. Milliy o'zlikni anglashning shakllanishi bu davrda namoyon boia boshlagan madaniy qadriyatlaming an'anaviy tizimini qayla tafakkur qilish jarayonida o'z ifodasini topdi. Bir qator mamlakatlarda mumtoz merosni davr talablari asosida qayta ko'rib chiqish mayli va buning oqibati o'laroq jurnalistikani din ta'siridan xoli qilish va demokratlashtirish kuzatildi. Yevropa madaniyati bilan tanishuv jamiyatning ma'lum qismi (eng avvalo, ilg'or ziyolilar) tomonidan ijtimoiy jarayonlaming qayta tafakkur qilinishiga, hayotning yangi, taraqqiy shakllarini hisobga oluvchi va tasdiqlovchi amaliy ratsionalistik g'oyalar va nuqtayi nazarining ishlab chiqilishga ko'p jihatdan yordam berdi. Bu davr matbuoti ta'limni, ilg'or g'oyalarni rivojlantirishga, milliy ziyolilarni o'stirishga, jurnalistikaning yangi shakllarini vujudga keltirishga yo'naltirilgan edi

XIX asr oxiri — XX asr boshida Turkistonda chiqib turgan gazeta va jurnallar yo'nalishi va ijtimoiy-siyosiy mo'ljallanganligiga qarab quyidagi turlarga ajratish mumkin: chorizm manfaatlarini ifodalovchi rasmiy matbuot («туркестанские ведомости», «Turkiston viloyatining gazetisi», «Tujjor» gazetalar), jadidlar va mahalliy ziyolilarning xalq manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan va hukumatga mo'tadil yoxud qat'iy muxoliflikda bo'lgan gazetalar («Taraqqiy», «Xurshid», «Shuhrat», «Hurriyat», «Samarqand»); ko'proq ilmiy-ma'rifiy, maorifga oid adabiy-badiiy, pand-nasihati mazmunidagi nashrlar («Sadoi Turkiston», «Oyna» va boshqalar); turli firqalar, jamoat tashkilotlari, uyushmalarining gazeta-jurnaliari, shu jumladan, rus tilida chiqadigan inqilobiy ijtimoiy-demokratik xarakterdagi nashrlar («Russkiy Turkestan», «Zeravshan»); rusiyazabon aholiga mo'ljallangan liberal madaniyatshunosiik yo'nalishidagi matbuot («Закаспийское обозрение», «Ашхабад», «Средняя Азия», «Среднеазиатские курер», «Ашхабадские вестник» va boshqalar).

Bu davrda mintaqaning mahalliy aholisi Rossiyaning noan'anaviy, yaxshi tanish bo'lmagan madaniyati, hayotiy amaliyoti, shu orqali esa, Yevropa madaniyati bilan o'zaro munosabatga faol kirisha boshladi. Bosib olingan Turkiston bu yerda chor Rossiyasining mustahkamlanib, ta'siri kuchaya borgan sari, bir tomondan, hayotning turli sohalarini jadallashtirish, sanoat ishlab chiqarishi, qishloq xo'jaligi va madaniy-ma'naviy faoliyatini rivojlantirish, ikkinchi tomondan, birlashish, o'z kuchlarini ozodlik va mustaqillik uchun kurashga yo'naltirish tomon intila boshladi.

Bu mayllar va xususiyatlarning barchasi davriy matbuot sahifalarida, jurnalistlar, publitsistlar, mashhur davlat va jamoat arboblarning asarlarida o'z aksini topgan. 1870-yildan 1906-yilga qadar asosan ikkita gazeta «Туркестанские ведомости» va «Turkiston viloyatining gazetisi» davriy matbuotni rasmiylashtiruvchi bo'lib kelgan bo'lsa, shundan keyin Turkistonda yuz bergan tarixiy voqealar sababli yangi vaqtli matbuot vujudga keldi. Tobora avj olayotgan jadidlar harakati ta'sirida yangidan yangi gazetalar maorif sohasidagi islohotlar himoyasiga turdilar. Ayni bir vaqtda ular mustamlakachi ma'muriyat faoliyatining salbiy tomonlarini tanqid ostiga ola boshladilar. Natijada, bunday nashrlar musodara qilindi, yopildi, ularning muharrirlari esa ta'qib qilindi, javobgarlikka toitildi.

«Туркестанские ведомости» gazetasi - Markaziy Osiyoning birinchi matbuot organi. 1870-yil 28-aprelda Toshkentda «Туркестанские ведомости» gazetasining ilk soni nashrdan chiqdi. General-gubematorlik hokimiyatining matbuot organi bolgan bu gazeta o'quvchilarni Turkiston ma'muriyatining farmoyishlari va rasmiy hujjatlari bilan tamshtirishni, oq podsho qarorgohi bo'lgan Peterburg hayotidan xabarlamini tarqatishni, mintaqa madaniyati, turmushi va tarixiga oid materiallarni e'lon qilib turishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi.

«Turkiston viloyatining gazetisi» - mahalliy tildagi ilk bosma gazeta. 1870-yilda o'lka ma'muriyati farmoyishiga binoan «Туркистанские ведомости» nashriga ilova sifatida chiqa boshladi. 1871-yildan «Ilovalar» kichik bichimda oyiga to'it marta-o'zbek va rus tillarida ikki martadan chop etiladigan bo'ldi. Ular «Туркестанские ведомости» mablag'iga va shu gazeta muharririning boshqaruvida nashr etilardi. O'zbek tilidagisi shu vaqtda birdan-bir milliy imlo bo'lgan arab yozuvida chiqardi. 1872-1873- yillarda. gazeta Peterburg bosmaxonasida bosilib turdi. 1883-yildan e'tiboran ilovalar mustaqil gazetaga aylanib, «Turkiston viloyatining gazetisi» nomi ostida o'zbek tilida chiqa boshladi. Shu yili gazetaning bir qismi rus tilida «Туркестанская туземная газета» qo'shimcha sarlavhasi bilan chiqadigan bo'ldi.

Umuman olganda, «Turkiston viloyatining gazetisi» 1870-yildan 1917 yilgacha 500-600 nusxa adadda chiqib turdi. Sh. Ibrohimov (1872—1883- yil yanvar), X.Chanishev (1883), N. P. Ostroumov (1883-yil oxiri - 1917-yil) uning muharrirlari bo'lishdi. Mahalliy madaniyat arboblardan Zokirjon Furqat, Sattorxon Abdug'afforov, Shohimardon Ibrohimov uning birinchi asosiy xodimlari bo'ldilar.

Gazetaning bosh vazifasi mahalliy aholi o'rtasida turli rasmiy hujjatlarni, harbiy-gubernatorlik hokimiyatining buyruqlari va farmonlarini taig'ibot qilishdan iborat edi. O'lkaning tarixi, etnografiyasi haqida maqolalar, turli ixtiro va kashfiyotlar, madaniyat, adabiy hayot yangiliklari to'g'risida axborotlar berib borish uning ikkinchi muhim vazifasi hisoblanardi.

Gazeta umumiy yo'l-yo'riqlari jihatidan «Туркестанские ведомости» ga o'xshab ketardi.

«Turkiston viloyatining gazetisi» turli kitoblar, risola chop etishni ham amaliyotga kiritdi. Bunday shaklda gazeta sahifalarida oldin e'lon qilingan maqolalar, ocherk, korrespondensiya va ilmiy-ommabop asarlar e'lon qilindilar. «Paxtachilik haqida» (1887), «Pilla qurtini boqish to'g'risida qisqacha yo'l-yo'riqlar» (1889), «Mising qisqacha tarixi» (1889), «Fizik geometriya to'g'risida hikoyalar» (1890) va boshqalar shular jumlasidandir. Bu risolalar gazeta obunachilariga bepul yuborilib, gazetxonlar bilimni kengaytirishiga xizmat qildi. Umuman, ushbu ikkala gazeta Turkistonda davriy matbuotning ilk namunalari o'laroq xalqda bosma so'zga qiziqish uyg'otdi, o'zbek va rus tillarida boshqa gazeta hamda jurnallar vujudga kelishi va tashkil etilishini rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qildi.

Jadid gazetalarining eng muhim yutuqlaridan biri ularning turli ijtimoiy qatlamlarga murojaat qilib, milliy ongni shakllantirishdagi o'rni edi. Masalan, "Shuhrat" (1910), "Turon" (1913) va "Sadoyi Turkiston" (1917) kabi gazetalar, Jadidlar tomonidan nashr etilib, zamonaviy o'zbek jurnalistikasi va matbuotining poydevorini tashkil etdi. Ushbu gazetalar turli siyosiy, ijtimoiy va madaniy masalalarni muhokama qilgan, xalqni yangi g'oyalar bilan tanishtirgan va o'zbek tilini rivojlantirishga xizmat qilgan.

Jadid harakati tugatilgach, Sovet Ittifoqi tarkibiga kirgan O'zbekiston, o'zida yangi siyosiy va madaniy tizimni shakllantirdi. 1920-1930-yillarda O'zbekistondagi matbuotning boshqaruvi o'zgarib, ko'plab nashrlar Sovet ideologiyasiga xizmat qilishga majbur bo'ldi. 1920-yillarda yangi sovet hukumatining joriy etilishi bilan, matbuot erkinligi cheklandi. Gazetalar asosan hukumatning fikrini tarqatish, xalqni markazlashtirilgan iqtisodiyot va sovet ideologiyasiga moslashtirishga yo'naltirildi.

Jurnalistikada markaziy partiya rahbarlarining fikrlari, propaganda va agitatsiya o'rin oldi. Shuningdek, o'sha davrda matbuotning erkinligini yo'qotish va ko'plab jurnalistlarning repressiyalarga uchrashi kuzatildi. 1930-1940-yillarda, ayniqsa Stalin davrida, o'sha davrning ko'plab jurnalistlari, yozuvchilar va san'atkorlari "xalq dushmanlari" deb e'lon qilinib, qatag'on qilindi.

O'zbekiston mustaqil bo'lgandan so'ng, 1991-yildan boshlab jurnalistika yangicha yo'nalishlarga yuzlandi. Yangi mustaqil davlatning o'ziga xos siyosiy va ijtimoiy tizimi, matbuot erkinligini ta'minlashga, xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikni rivojlantirishga, o'zbek madaniyatini va tarixini dunyoga tanitishga qaratilgan sa'y-harakatlarga asoslanib, yangi gazeta va jurnallar faoliyat boshladi.

O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng, jurnalistlar o'z ishlarini amalga oshirishda ko'proq erkinlikka ega bo'lishdi, ammo hukumatning jiddiy nazorati davom etdi. 1990-yillarda matbuotda ko'proq iqtisodiy islohotlar, xalqaro aloqalar, milliy qadriyatlar va ijtimoiy masalalar muhokama qilindi. "Xalq so'zi", "Narodnoe Slovo", "O'zbekiston ovozi" kabi nashrlar mustaqil davlatning siyosiy va ijtimoiy jarayonlarini yoritishda muhim rol o'ynadi.

O'zbekiston jurnalistikasining rivojlanish tarixi ko'plab ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarni aks ettiradi. Jadidlar tomonidan boshlangan matbuot faoliyati, sovet davrida ideologik nazorat, va mustaqillik yillaridagi yangiliklar o'zbek jurnalistikasi uchun muhim bosqichlarni tashkil etdi. Jurnalistika, har doim, xalqning ovozi va fikrini ifodalovchi, yangi g'oyalar va ilg'or fikrlarni tarqatishda, shuningdek, ijtimoiy rivojlanishga hissa qo'shishda muhim vosita bo'lib qoladi. O'zbekiston jurnalistikasi hali ham rivojlanayotgan soha bo'lib, uning kelajagi jamiyatning erkinlik va demokratik qadriyatlariga asoslanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абай. Стихотворения поэмы. М.-Л.: 1966.
2. Abduazizova N.A. Turkiston matbuoti tarixi (1870—1917). — T.: «Akademiya», 2000.
3. Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik. Loyiha muallifi va ijodiy guruh rahbari N. Jo'rayev. T.: «Sharq», 2001.
4. Ауезов М.О. Собрание сочинение. 1-ж. А1ма-Ата: «Жазушы»*.
5. Boltaboyev H. Abdurauf Fitrat hayoti va ijodi. — T.: 1992.
6. Jo'rayev S., Azizov Sh. Ijodiyot asoslari (Shaxs va jamiyat). — T.: «Ma'rifat-ijodkor», 2003.

UO'K 72.033(572.2)

**MARKAZIY OSIYO ARXITEKTURASI VA HUNARMADCHILIK RIVOJLANISHIDA
BUYUK IPAK YO'LINING O'RNI**

F.A. Nasirova, magistrant, Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent.

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada Buyuk ipak yo'lining shakillanishi hamda uning shaharsozlik va me'morchilikka bo'lgan ta'siri masalalari yoritilgan. Mazkur yo'lining yuzaga kelishi, tarixi, madaniyat chorrahilari, yo'lbo'yi xizmat ko'rsatish inshootlari va to'xtash joylari vujudga kelishi yoritib berilgan. Buyuk ipak yo'lining bir necha ming yillik tarixiga ega ekanligini ko'rsatuvchi ko'hna shaharlar hamda ulardagi tarixiy yodgorliklarga oid ma'lumotlari bayon etilgan.*

***Kalit so'zlar:** Buyuk ipak yo'li, Markaziy Osiyo arxitekturasi, me'morchilik, karvonsaroy, savdo yo'llari, hunarmandchilik, yodgorlik.*

***Аннотация.** В этой статье рассматриваются вопросы формирования Великого шелкового пути, а также его влияние на градостроительство и архитектуру. Описаны происхождение этого пути, его история, культурные перекрестки, а также появление дорожных сервисных объектов и остановочных пунктов. Представлены сведения о древних городах, имеющих многотысячелетнюю историю Великого шелкового пути, а также исторические памятники, находящиеся в этих городах.*

***Ключевые слова:** Великий шелковый путь, архитектура Центральной Азии, архитектура, караван-сарай, торговые пути, ремесло, памятники.*

***Abstract.** This article discusses the formation of the Great Silk Road and its impact on urban planning and architecture. It covers the emergence of the road, its history, cultural crossroads, the establishment of roadside service facilities, and rest stops. The article also provides information about ancient cities that demonstrate the several-thousand-year history of the Great Silk Road, as well as historical monuments located in those cities.*

***Key words:** The Great Silk Road, Central Asian architecture, architecture, caravanserais, trade routes, craftsmanship, monuments.*

Kirish. So'nggi chorak asr davomida jahon miqyosida Buyuk ipak yo'li mavzusiga qiziqish sezilarli darajada ortdi. Bu holat, albatta, zamonaviy global iqtisodiy jarayonlar bilan bevosita bog'liq. Xususan, dunyo iqtisodiyotining globallashuvi avj olib borayotgani shundayki, mamlakatlar jahon bozorlariga tobora chuqurroq integratsiya qilinmoqda. Bu integratsiyani amalga oshirishda o'zaro savdo va transport yo'llari, jumladan, Buyuk Ipak Yo'li kabi tarixiy yo'nalishlarning ahamiyati katta. Ayniqsa, O'zbekiston uchun Buyuk Ipak Yo'li nafaqat tarixiy, balki hozirgi kunda ham iqtisodiy rivojlanish va mintaqaviy integratsiya nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi va bu ahamiyat kelgusi davrda ham saqlanib qolishi kutilmoqda.

Buyuk Ipak Yo'li nafaqat, iqtisodiy rivojlantirishda, balki arxitektura va hunarmandchilik sohalarida ham muhim o'zgarishlarga sabab bo'lgan. Ushbu yo'l bo'ylab o'tgan karvonlar va tijorat aloqalari, mahalliy arxitektura va san'atda yangi uslublar va texnikalar bilan tanishtirdi. O'zbekistondagi Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlar bu jarayonlarning yorqin namunasi. Shaharlarning ulug'vor arxitekturasi, zamonaviy gilamchilik, chiroyli naqshinkor zargarlik buyumlari va boshqa hunarmandchilik mahsulotlari Buyuk Ipak Yo'li orqali o'zaro madaniy va iqtisodiy almashuvlar natijasida sezilarli darajada o'zgaragan va yangi shakl hamda uslublarga ega bo'lgan. Shu bilan birga, bu o'zgarishlar nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun dunyo san'ati va me'morchiligi rivojiga salmoqli hissa qo'shgan.

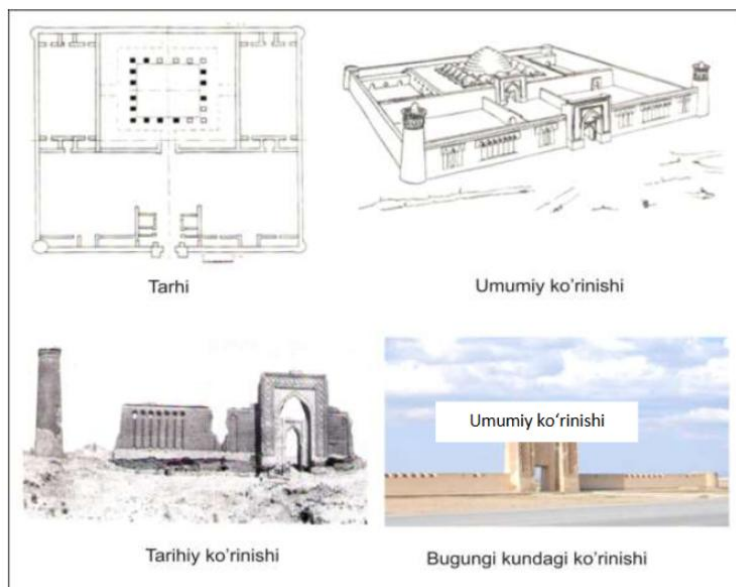
Asosiy qism. Markaziy Osiyo va Yevropaaro o'tgan qadimgi karvon yo'li, Xitoy bilan G'arb o'rtasidagi ipak yo'li va iqtisodiy-madaniy aloqalar tarixida Saklar, Xunlar, Sug'diylar, Turklar va Uyg'urlar muhim rol o'ynagan. Saklar Yevrosiyo shimoliy savdo yo'li orqali o'tgan, yaylovlararo joylashgan ilk ipak yo'lini tashkil etgan xalq sifatida tarixda muhim o'rin tutadi. Sug'diylar esa miloddan avvalgi V asrlardan boshlab, milodiy X asrgacha bo'lgan 1500 yillik davr mobaynida ipak yo'li orqali amalga oshirilgan savdo va madaniy aloqalarni rivojlantirishda beqiyos hissa qo'shgan. [1. 53-bet].

Xitoy elchisi va sayyohi Chjang Chyan Farg'onaga borishi bilan xitoylar uchun Markaziy Osiyo davlatlariga boradigon yo'l ochildi. Mazkur elchigacha bo'lgan uzoq vaqt davomida esa Qadimgi Xitoy bilan G'arbiy Osiyo va Yevropa o'rtasidagi savdo aloqalariga, asosan, Markaziy Osiyo xalqlari vositachilik qilgan. [1, 145-bet].

Eron va Xurosondan Nasaf, Kesh va Buxoro orqali Xitoyga o'tuvchi savdo yo'lining asosiy yo'nalishi Samarqand, Shosh vohasi, Farg'ona vodiysi orqali o'tgan. Ushbu yirik tranzit savdo yo'lining dastlabki muhim qismi Buxoro-Samarqand yo'nalishi bo'lgan. Samarqand Markaziy Osiyoning yirik savdo markazi sifatida, mintaqaning janubiy-g'arbiy viloyatlarini - Ustrushona, Toshkent vohasi va Farg'ona vodiysini birlashtiruvchi muhim karvon yo'llari chorrahasida joylashgan edi. Qoraxoniylar davrida Samarqandning siyosiy mavqeyi oshib, Movarounnahrning poytaxtiga aylanishi shaharning iqtisodiy va savdo aloqalaridagi nufuzining yanada kengayishiga sabab bo'lgan. [2, 12-14 bet].

O'rta asrlarda yirik madaniyat va savdo markazi sifatida mashhur bo'lgan Samarqand, ark, shahriston va rabotdan iborat shahar bo'lib, unda yirik bozorlar, karvonsaroylar, hunarmadchilik mahallalari mavjud edi.

Savdo yo'llarining rivojlanishi bilan bir qatorda yo'lbo'yi xizmat ko'rsatish binolari ham rivojlanib bordi. Yo'lbo'yi inshootlari mintaqadagi aloqa-kommunikatsiya tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ularning paydo bo'lishi va rivojlanishi qadimgi yo'llar faoliyatiga mos ravishda borgan. Tegishli manbalar tahlilidan kelib chiqsak, yo'lbo'yi inshootlari ilk aloqa yo'llari tarmoqlari qadimgi davridayoq barpo etilaboshlangan degan hulosaga kelishimiz mumkin. Nisbatan uzoq masofani piyoda bosib o'tishga majbur bo'lgan qadimgi qabilalarning hududdan hududga ko'chishida, ovchi guruhlarning ko'p kunlik ov safari davrida va boshqa vaziyatlarda to'xtash joylarida xavfsizlik nuqtayi nazaridan chaylasimon inshootlar barpo etila boshlaydi. Qisqa muddat foydalanishga mo'ljallangan bunday chaylasimon inshootlarga yo'lbo'yi inshootlarning ilk ko'rinishi sifatida qarash mumkin. [3, 18-35 b.].

1-rasm. Raboti malik yodgorligi.

Markaziy Osiyo karvon yo'llarida keng qirrali xizmat ko'rsatish tizimi qadimdan shakllanib, o'rta asrlarda iqtisodiy va madaniy aloqalar rivojiga mos ravishda yanada takomillashgan. Bu jarayonda, shaharlar va yirik qishloqlarda yashovchi aholining hunarmandlar, chorvadorlar, savdo-

sotiq bilan shug'ullanuvchi qabila vakillari va boshqa ijtimoiy tabaqalar faol ishtirok etgan. Ushbu tizim karvon yo'llarining iqtisodiy va madaniy hayotdagi markaziy rolini ta'minlab, turli xalqlar o'rtasidagi savdo-sotiq, madaniyat almashinuvi va ilmiy yutuqlarning tarqalishiga katta hissa qo'shgan. Karvon yo'llaridagi inshootlar, masalan, mehmonga joy beradigan inshootlar, maishiy va savdo xizmatlari ko'rsatadigan bozorlar, shuningdek, diniy va ilmiy markazlar, xalqlar o'rtasida ko'p qirrali aloqalarni mustahkamlashda muhim o'rin tutgan. Bu tizimning rivojlanishi, o'z navbatida, Markaziy Osiyo mintaqasining tarixiy va madaniy merosini shakllantirishda asosiy omil bo'lgan. Mazkur turkimga kiradigon yo'lbo'yi inshootlari tarixiy va kompozitsion kelib chiqishini biz ilmiy tahlil qilib, quyidagi guruhlariga ajratdik:

1. **Rabotlar** – o'tmishda ikki aholi yashash punkti oralig'i bir kunlik karvon yo'lidan ortiq bo'lgan sharoitda yuzaga kelgan, mudofaa imkoniyatini beradigan karvonsaroylar turkumi. 1-rasm. 2. **Sardobalar** – oqar suvlardan mutlaqo mahrum bo'lgan cho'l va dasht joylarda – O'rta Osiyoning Qizilqum, Qoraqum, Mirzacho'l, Qarshi va boshqa cho'llar orqali chet mamlakatlarga qatnagan savdo karvonlari va chorva mollarini suv bilan ta'minlash maqsadida bunyod etilgan maxsus suv inshootlari hisoblanadi. (2-rasm).

Abdullaxon II sardobasi

Raboti malik sardobasi

Qarshi shahridagi sardoba

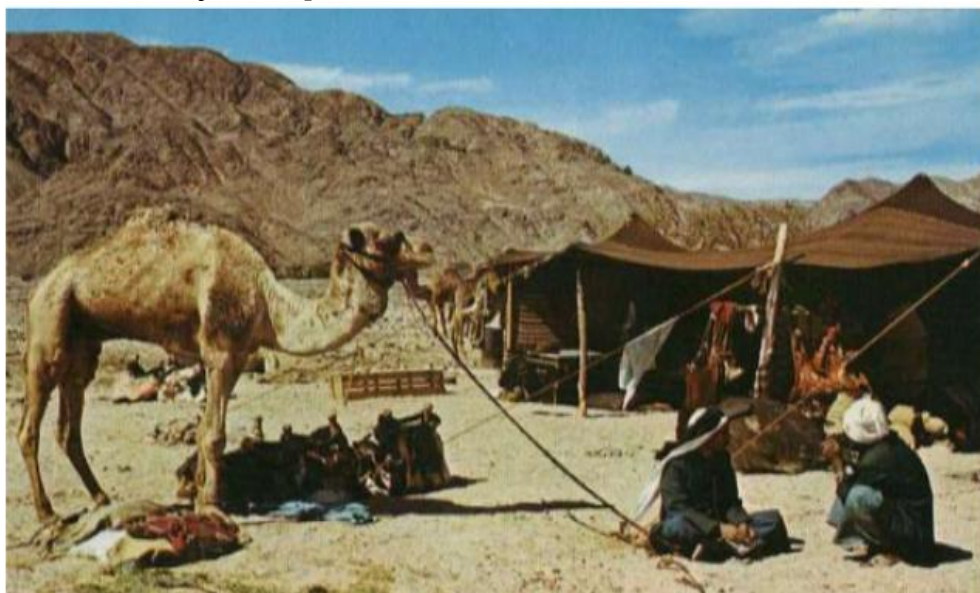
2-rasm. Sardobalar

3. **Hazoralar** – saltanat va toju taxt muhofazasi maqsadida qo'shin va qurol - aslaha saqlanadigon istehkom inshootlari majmuasi.

4. **Oramgohlar** – chorbog'lar me'morchiligi, shahar tashqarisidagi saroy, qasrlar, dala hovli va qo'rg'onchalar ansambllari.

5. **Koriz** – yer osti suvlarini yig'ish va ularni yer yuzasiga chiqarish uchun quriladigon yer osti inshooti hisoblanadi.

6. **Ziyoratgohlar** – mineral suv, balchiq kabilar yoki g'ayritabiiy g'or, dov – daraxtlar atrofida vujudga kelgan inshootlar turkumi, avliyo-yu anbiyo, ulug' odamlar qadamjolari qabrlari asosida paydo bo'lgan imoratlar majmuasi. [4, 186-192 b].

3-rasm. Yo'lbo'yi inshootlarini ilk ko'rinishlari

Buyuk Ipak Yo'lining O'zbekiston hududidagi qadimiy yo'l bo'yidagi inshootlarni chuqur o'rganib, ularni bugungi zamon talablari va sharoitlariga moslashtirish, shu bilan birga, ularning milliy xususiyatlarini saqlab qolgan holda mehmonxonalar, savdo markazlari, ekoturizm majmualari va tarixiy qo'riqxonalariga aylantirish ilmiy nuqtai nazardan katta ahamiyatga ega. **(3-rasm)**. Bunday yondashuv, nafaqat mamlakatimizning 1000 yillik tarixiy merosini aks ettirishi, balki ichki va tashqi turistlar uchun jalb etuvchi manzil bo'lishi hamda O'zbekistonning turizm salohiyatini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bunday inshootlarning qayta tiklanishi, milliy merosni saqlash va rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, mamlakatning madaniy va iqtisodiy o'sishiga hamda xalqaro miqyosda turizm sohasining mustahkamlanishiga turtki bo'ladi.[2, 69-bet]. Buyuk ipak yo'lining bir tarmog'i bo'lgan O'zbek milliy avtomagistrali transkontinental magistralda karvon savdo yo'llining rivojlanish davri mobaynida bu yo'l bo'ylab karvonsaroilar, hazoralar, bozorlar, masjidlar, xonaqohlar, hammomlar, sardobalar, va ko'plab boshqa bino va inshootlar barpo etildi. Yo'llarning uzilish joylarida 30-35 km uzunlikdagi dovon yo'llari bunyod bo'ldi. Qurilgan imoratlarining ko'pchiligi hozirgi kungacha saqlanib qolmagan. Asosiy markazlar savdo karvon yo'llari tufayli bunyod etilgan shaharlar bo'lib, ular shu yo'llarning bo'yiga qurilgan.

Ipak yo'lining asosiy karvon yo'llaridan tashqari ichki savdo yo'llari ham mavjud bo'lgan. Buyuk ipak yo'li bo'ylab ko'plab karvonsaroilar, shaharlar barpo etildi. Bu yo'ldan borayotgan savdogarlar ko'pincha yo'lining oxirigacha bormas edilar. O'rta osiyo viloyatlari bu yo'ning o'rtasida joylashganligi sababli, savdogarlar Xorazm, Samarqand, Termiz va boshqa hududlarda o'z mollarini sotib, mahalliy mahsulotlarni xarid qilganlar. Marshrutning qolgan qismida O'rta Osiyolik savdogarlar xizmat ko'rsatishar edi.

Xulosa. Ushbu maqolada Buyuk Ipak Yo'li va uning Markaziy Osiyo arxitekturasi va hunarmandchiligiga ta'siri o'rganildi. Buyuk Ipak Yo'li nafaqat iqtisodiy savdoni rivojlantirishda, balki me'moriy va madaniy aloqalarni shakllantirishda ham muhim rol o'ynagan. Ipak yo'lining o'ziga xos jihati shundaki, u xalqaro savdo va madaniyat almashinuvi uchun strategik nuqtada joylashgan va o'z vaqtida turli xalqlarni birlashtirgan. Ushbu yo'l bo'ylab o'tgan karvonlar va tijorat aloqalari arxitekturaga yangi uslublar, texnikalar va dizaynlarni olib kirgan. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlar va ularning me'moriy ansambllari, shu jumladan, karvonsaroilar, bozorlardagi inshootlar, ziyoratgohlar va boshqa yo'lbo'yi inshootlari Buyuk Ipak Yo'lining madaniy va me'moriy ta'sirini yorituvchi muhim yodgorliklardir.

Buyuk Ipak Yo'lida shakllangan yo'lbo'yi inshootlar, masalan, rabotlar, sardobalar, korizlar va ziyoratgohlar, o'z vaqtida nafaqat savdo va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish, balki xalqlar o'rtasida madaniy va ilmiy almashinuvlarni ta'minlashga xizmat qilgan. Ushbu inshootlar, o'z navbatida, arxitekturadagi yangi yondashuvlar va shakllar rivojlanishiga turtki bo'lgan. Bugungi kunda, bu tarixiy inshootlarni saqlash va ularni zamonaviy turizm, madaniyat va iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashtirish orqali, o'zbekistonning turizm salohiyatini oshirish va global madaniy merosni saqlash mumkin.

Shuningdek, maqolada ta'kidlanganidek, Buyuk Ipak Yo'lining tarixiy yo'lbo'ylari va o'ziga xos inshootlarining ilmiy tahlili, milliy merosni saqlash va uni zamonaviy talablar asosida tiklashning zaruriylikini ko'rsatdi. Bu jarayon nafaqat Markaziy Osiyo arxitekturasi va hunarmandchiligini rivojlantirishga, balki xalqaro miqyosda mamlakatning madaniy va iqtisodiy o'sishiga ham xizmat qiladi.

Shunday qilib, Buyuk Ipak Yo'li va uning me'moriy merosi, shuningdek, yo'lbo'yi inshootlarining tarixiy tahlili, jahon miqyosida turizm va madaniy aloqalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda bu tarixiy yodgorliklarni qayta tiklash va modernizatsiya qilish, nafaqat milliy merosni saqlash, balki iqtisodiy va madaniy rivojlanish uchun ham keng imkoniyatlar yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

1. Хужаев А. Буюк Ипак Йули: муносабатлар ва тақдирлар. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. Тошкент-2007
2. Hasanov A.O. Buyuk Ipak yo'li me'morchiligi. Toshkent-2016
3. Шувалов В.М., “Совершенствование архитектурной организации придорожных рекреационных комплексов”. Авт. дисс. к. арх. МАРХИ, -М., 2007.

UO'K:1.(004.738)

SHAXSNING IJTIMOY TARMOQLARDAN FOYDALANISHI INTENSIVLASHUVI SABABLARI

R.N.Nazarov, o'qituvchi, Osiyo texnologiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy tarmoqlarning intensivlashuv sabablari, jamiyat hayotidagi tutgan o'rni va roli hamda ijtimoiy tarmoqlar foydalanish madaniyati, shaxs ma'naviy qiyofasiga ta'siri tahlil asosida o'rganilgan. Bugungi kunda dunyoda va O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar soni o'rganilgan. Shu bilan birgalikda, axborot olishning ahamiyati, axborotlarni ijtimoiy tarmoqlar orqali uzatish borasida shakllangan qarashlar, ijtimoiy tarmoqlarning shaxs ma'naviy qiyofasiga ijobiy va salbiy ta'siri va turli jihatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tarmoq, WhatsApp, Instagram, Facebook, Telegram, tarmoqlarning intensivlashuvi, AR, VR, AI, Intellektual o'g'irlik,

Аннотация. В статье на аналитической основе исследуются причины активизации социальных сетей, их место и роль в жизни общества, а также культура использования социальных сетей и их влияние на нравственный облик человека. Наряду с этим были проанализированы важность получения информации, формируемые взгляды на передачу информации через социальные сети, положительное и отрицательное влияние социальных сетей на моральный облик человека и различные аспекты.

Ключевые слова: Социальные сети, WhatsApp, Instagram, Facebook, Telegram, усиливающие системы, AR, VR, AI, Интеллектуальная кража.

Abstract. The article analyzes on an analytical basis the reasons for the activation of social networks, their place and role in the life of society, as well as the culture of using social networks and their impact on a person's moral character. Along with this, the importance of obtaining information, the formed views on the transmission of information through social networks, the positive and negative impact of social networks on a person's moral character and various aspects were analyzed.

Key words: Social networks, WhatsApp, Instagram, Facebook, Telegram, augmentation systems, AR, VR, AI, Intellectual theft.

Kirish. Bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan jahonda, shaxsning internet olami bilan uzviy aloqalari tobora kuchayib bormoqda. Internet olamida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan ijtimoiy tarmoqlarning o'rni beqiyosligini takidlab o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Internet insoniyat yutuqlaridan eng muhimi hisoblandi. Internet bu tuzilmalashtirilgan axborot yig'masi. Undan Internet tarmog'i vositalari tamonidan ochiq erkin foydalanish maromida taqdim qilinadigan noyob manzilga ega hisoblanadi.[1.126] XIX asr rus yozuvchisi, faylasufi va jamoat arbobi Vladimir Odoyevskiy o'zining 1835-yilda yozilgan „4338-yil“ tugallanmagan utopik romanida zamonaviy bloglar va umuman internetning paydo bo'lishini bashorat qilgan edi. Internet olami rivojlanishi bilan birga unda ijtimoiy tarmoqlar ham paydo bo'lib, hozirgi zamonda eng ommabop platformaga aylandi. Ayni vaqtda ijtimoiy tarmoqlarning intensivlashuvi vujudga keldi. Binobarin ijtimoiy tarmoqlarning intensivlashuvi deganda biz shuni tushunishimiz kerakki, bu ijtimoiy tarmoqlarning jadallik bilan rivojlanib borayotganligini tushunishimiz mumkin. Prezidentimiz takidlaganidek: “Bugungi kunda axborot kommunikatsiya texnologiyalari, internet tizimini keng rivojlantirmasdan turib, mamlakatni modernizatsiya qilish va yangilash, barqaror taraqqiyotga erishish haqida so'z yuritish mumkin emas. [2.86]

Tadqiqot metodologiyasi: Mavzu Tarixiy metodlar-tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida ilmiy tahlil etilgan.

Muhokama: Daryo.uz saytining ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunga kelib ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar soni dunyo aholisining 60 foizidan ortig'i foydalanib kelmoqda. Kepios raqamli konsalting firmasi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, 2022-yildan buyon

ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari soni 3,7 foizga oshgan va butun internet auditoriyasi soniga (5,19 milliard kishi) yaqinlashgan. Odamlarning ijtimoiy tarmoqlarda o'tkazadigan vaqti ham oshib, kuniga o'rtacha 2 soat 26 daqiqani tashkil qildi.[3]

Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish aholining yashash hududi va mintaqasi bilan bevosita bog'liq. Olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, hozirgi kunga kelib har bir ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadigan aholi kamida 7 ta ijtimoiy tarmoq platformasidan foydalanishi keltirib o'tilgan. Ular orasida eng ommaboplari, WhatsApp, Instagram va Facebook sanaladi. Masalan, Afrika mintaqasida yashaydigan aholidan 11 kishidan bittasi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Dunyodagi aholisi eng ko'p bo'lgan Hindistonda har 3 kishidan bittasi ijtimoiy tarmoqlardan keng foydalanadi. Bundan ko'rinadiki ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar soni tobora ko'payib borayotganligini kuzatish mumkin. So'ngi yillarda bu ko'rsatkich 1 yilda 200 million kishidan ortiq kishi aynan ijtimoiy tarmoqlarga ulanganini ko'rishimiz mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlarning intensivlashuvi sabablaridan, eng avvalo axborot olish, uzatish va saqlash imkoniyatlarining kengligi bundan tashqari ko'ngil ochar lavhalar (musiqa, rasm, kino v.h), fikir almashish erkinligi kabilarni sanab o'tish mumkin. Hozirgi paytda ijtimoiy tarmoqlar intensivlashuvi o'z rivojlanishda yangi bosqichga ko'tarildi. U o'z moddiy ishlab chiqarish yutuqlarini insoniyat tomonidan ortirilgan tajribalarini, dunyo miqyosida muammo va yechimlarini oqilona hal etish yo'llari va usullarini mujassamlashtirishga xizmat qilish bilan ham ifodalash mumkin.

Ijtimoiy tarmoq paydo bo'lgandan keyin, ba'zi bir rivojlangan mamlakatlar o'zining milliy messenjerlarini ham yaratishga ulgurgan. Jumladan, Yaponiyada Line, Janubiy Koreyada KakaoTalk va Xitoyda WeChat.

Statista.com sayti eng ommabop messenjerlar ro'yxatini e'lon qildi:

- WhatsApp – 2 mlrd'dan ko'p foydalanuvchiga ega; Weixin/Wechat (Xitoy) – 1,3 mlrd ga yaqin foydalanuvchi; Facebook Messenger – 988 mln foydalanuvchi; QQ – 574 mln foydalanuvchi; Snapchat – 557 mln foydalanuvchi; Telegram – 550 mln foydalanuvchi.

O'zbekistonda eng ommabop messenjerlar ro'yxati quyidagicha:

- Telegram – foydalanuvchilarning 80% qismi; WhatsApp – foydalanuvchilarning 22% qismi; Facebook Messenger – foydalanuvchilarning 6% qismi. [4]

Bundan ko'rinadiki ijtimoiy tarmoqlarning intensivlashuvining ommalashib borayotganligini ko'rish mumkin. O'zbekistonda ham ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar soni ko'pligi bilan ahamiyatlidir. O'zbekistonda bugungi kunda aholining 70 foizi internetdan foydaladi. Ijtimoiy tarmoqlardan esa, 18 foizdan ko'prog'i ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari hisoblandi. O'zbekistonda instagram foydalanuvchilari soni eng ko'p hisoblandi. Undan aholining 4,5 milliondan ortig'i foydalanib kelmoqda. Eng ko'p ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari yoshi o'rtacha 18 yoshdan 35 yoshgacha bo'lgan aholi qatlamini qamrab olgan hisoblanadi.

Ijtimoiy tarmoqlarning intensivlashuviga asosiy sabablarga quyidagi omillarni ham keltirish mumkin.

Birinchidan, muayyan ijtimoiy tarmoq orqali tarmoq foydalanuvchilari uyushuvi ular orasidagi onlayn yuz beradigan ijtimoiy-aloqa va munosabatlar shakllanishi;

Ikkinchidan, ijtimoiy tarmoq intensivlashuviga xilma-xil iqtisodiy va ma'naviy omillar ta'sir ko'rsatishi;

Uchinchidan, ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilarining soni, yosh xususiyatlari, jinsi, salomatlik darajasi, bilim darajasi, yashash hududi, daromat darajasi, ijtimoiy holati va boshqa shu kabi sabablarni keltirish mumkin.

Texnologik omillar Mobil qurilmalar va internetga kirish: Smartfonlar va internetning keng tarqalishi, yuqori tezlikdagi internet, ijtimoiy tarmoqlarga kirishning osonligi.

Ijtimoiy tarmoqlarni rivojlantiruvchi yangi texnologiyalar: AR, VR, AI kabi texnologiyalar.

Ijtimoiy omillar Ijtimoiy aloqalar va muloqot: Odamlar orasida aloqalarni mustahkamlash, yangi do'stlar topish, ijtimoiy guruhlar va hamjamiyatlar bilan bog'lanish.

Yoshlar va ijtimoiy tarmoqlar: Yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning o'sishi, bu tarmoqdagi trendlar va madaniyat.

Psixologik omillar O'zini ifoda etish: Odamlar o'z fikr va hissiyotlarini bo'lishish, o'zini ifoda etish imkoniyatlari.

Ijtimoiy tasdiqlash: "Like" va "comment"lar orqali odamlar o'z ijtimoiy mavqeini his qilishlari.

Iqtisodiy omillar Biznes va marketing: Ijtimoiy tarmoqlarda reklama va marketing strategiyalarining rivojlanishi, brendlarni targ'ib qilish.

Onlayn savdo va e-commerce: Ijtimoiy tarmoqlarda mahsulot va xizmatlarni sotish imkoniyatlari.

Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ijtimoiy va psixologik ta'sirlari

Ijtimoiy izolyatsiya va depressiya: Ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari foydalanish natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlar.

Ijtimoiy o'zgarishlar: Ijtimoiy tarmoqlar orqali ijtimoiy fikrning o'zgarishi va yangi ijtimoiy qadriyatlar.

Tarmoqlararo aloqa va munosabatlar onlayn munosabat hisoblanadi. Jamiyat hayoti murakkab tuzilishga uning asosiy sohalar iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy sohalarida ham ijtimoiy tarmoqlarning o'rni mustahkamlanib boryapti. Darhaqiqat, ijtimoiy tarmoqlarsiz hayotimizni tasavvur qilolmaymiz. Har kuni kun boshlangandan, to kun botguncha bo'lgan vaqtda ham ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishga odatlanib qolganmiz. Ijtimoiy tarmoqlar ko'pgina afzalliklar va qulayliklar yaratib beradi. Tarmoqlar orqali ko'pgina ma'lumotlarga ega bo'lishi, do'stlar bilan tanishish, yangiliklardan xabardor bo'lish, yangi narsalar o'rganish hattoki, biznesni rivojlantirish va marketing xizmatlarini amalga oshirishga ham qulay imkoniyatlarni amalga oshirishga xizmat qilib kelmoqda.

Shu bilan bir qatorda ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarini o'ziga qaram qilib qo'yayotganligini ham ta'kidlab o'tish lozim. Ijtimoiy tarmoqlar eng avvalo axborot xavfsizligiga tahdid sifatida ham e'tirof etish mumkin. Eng achinarli jihatlaridan biri ijtimoiy tarmoqlardan voyaga yetmagan yoshlarni o'zida jalb qilayotganligidir, bu esa o'z navbatida ularning ruhiy holatiga va ma'naviyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatayotganligidir. Yoshlar masalalari davlat siyosati darajasiga ko'tarilib bormoqda. Vaholanki, har bir millat o'z kelajagini o'ylar ekan, eng avvalo yoshlar masalasiga alohida e'tibor qaratishi shart hisoblanadi. Shu asnoda yurtimizda ham yoshlar masalasi siyosat darajasiga ko'tarilgan. "Davlat tomonidan amalga oshiriladigan hamda yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo'nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratilishini nazarda tutadigan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy va huquqiy chora-tadbirlar tizimi"[5]

Xulosa: Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ijobiy tomonlari ta'lim samaradorligini oshirish va tarmoqqa kirish imkonini bersa-da, salbiy tomonlari ham mavjud. Shuning uchun ta'lim muassasalari tomonidan talabalar o'rtasida ijtimoiy tarmoqlardan mas'uliyatli va maqsadli foydalanish madaniyatini shakllantirish zarur. Shaxsning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishi intensivlashuvi zamonaviy jamiyatning tabiiy bir tendensiyasi bo'lib, bunga texnologik taraqqiyot, axborotga erkin kirish imkoniyati va muloqot qilish ehtiyojining kuchayishi sabab bo'lmoqda. Biroq, bu jarayonning ijobiy va salbiy tomonlari mavjud.

Ijtimoiy tarmoqlar foydali platforma sifatida xizmat qilishi uchun foydalanuvchilarni to'g'ri yo'naltirish, onglilikni oshirish va sog'lom foydalanish madaniyatini shakllantirish zarur. Shu bilan birga, jamiyatda texnologiyalarni to'g'ri boshqarish orqali vaqtini samarali taqsimlash va shaxsiy rivojlanishni shakllantirish muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati. Toshkent -2010, 126b
2. Sh.M.Mirziyoyev Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish, barqaror rivojlanishni ta'minlash – xalqimiz uchun munosib hayot darajasini yaratishning kafolatidir. 1-jild – Toshkent: "O'zbekistonNMIU, 2018. 86-b"
3. <https://daryo.uz/2023/07/21>
4. <https://uzreport.news/>
5. Lex.uz. O'zbekiston Respublikasining qonuni "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida" 3-modda.2016 yil.

TURLI KASALLIKLARNI DAVOLASHDA XALQ TABOBATINING O'RNINI VA ROLI

O.Ochilova, dots., Osiyo texnologiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston hududida xalq tabobatining asrlar davomida insoniyatga xizmat qilib kelgani, tabobatda qo'llaniladigan usullar va dorivor giyohlar haqida so'z yuritilgan. Shuningdek turli xil kasalliklar haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Xalq tabobati, o'zbek xonliklari, dorivor giyohlar, kasallik, shifo, gigienik talablar, ichak kasalliklari, Markaziy Osiyo, oziq-ovqat gigienasi.

Аннотация. В данной статье рассказывается о том, как народная медицина на протяжении веков служит человечеству на территории Узбекистана, о методах и лекарственных травах, используемых в медицине. Также обсуждаются различные заболевания.

Ключевые слова: народная медицина, Узбекские ханства, лекарственные травы, болезни, исцеление, гигиенические требования, кишечные заболевания, Средняя Азия, гигиена питания.

Abstract. This article talks about how traditional medicine has served humanity on the territory of Uzbekistan for centuries, about the methods and medicinal herbs used in medicine. Various diseases are also discussed.

Key words: traditional medicine, Uzbek khanates, medicinal herbs, diseases, healing, hygienic requirements, intestinal diseases, Central Asia, food hygiene.

O'zbek xonlari davrida O'zbekiston hududida shaharlar sifatsizligi sababli kasalliklar tarqalmasligi uchun qattiq nazoratga olingan. Oziq-ovqat mahsulotlari. har bir shahar hokimiyati bozorlarda sotilayotgan sifat ustidan nazoratni amalga oshiruvchi maxsus mansabdor shaxs kiritilgan mahsulotlar, ayniqsa go'sht va go'sht. Nonvoylar kunjut va non bilan non (pirojnoe) pishirishni talab qilishdi.

Hammom salomatlikni saqlash va mustahkamlashning muhim shartlaridan biri hisoblangan. Ifloslangan suv ichak kasalliklari manbai bo'lishi mumkinligi sababli, aholiga ariq va suv omborlari suvlarini ifloslantirish qat'iy man etilgan.

Markaziy Osiyo xalq tabobati tabiblarining fikricha, suv koinotning eng muhim elementlaridan biridir. Havo, yer bilan birga va olov (quyosh) suv muqaddas saqlanishi kerak. Suvni ifloslantirish katta gunoh sanaladi.

Aholi suv manbalari va ariqlarning sanitariya holatini qattiq nazoratga oldi. Gigiena qoidalarini buzuvchilar qattiq jazolangan. Kanal va quduqlarni tozalashda gigienik talablar mavjud edi [1].

Tabiblar orasida oziq-ovqat gigienasi masalalari alohida ko'rib chiqildi kasallarni davolashda muhim omil. Ular berdilar dietaga katta ahamiyat berib, "bu shifokor baxtli, kim bemorlarni parhez bilan davolaydi" (Ar-Roziy). Barcha oziq-ovqat mahsulotlari, xuddi dorilar kabi, to'rtta xususiyatga ega edi.

Shuning uchun tabiblar birinchi navbatda bemorning tabiatini aniqladilar va shunga mos ravishda tegishli tavsiyalar berishdi. Ko'p asrlar davomida O'rta Osiyo tabiblari geografik, tabiiy va iqlim sharoitlarini, moslik va ovqatlanishni hisobga olgan holda ovqatlanish qoidalarini ishlab chiqdilar.

An'anaviy tibbiyot shifokorlari etarli edi, diagnostika, dori vositalarining farmakoterapevtik va toksikologik xususiyatlari, bemor psixologiyasi bo'yicha o'z davri uchun yaxshi bilimga ega. Ularning bilim, empirizmdan tashqari, o'rta asr tibbiyot klassiklari Ibn Sino, Ar-Roziy va boshqalarning ta'limotiga asoslanadi va ular orqali qadimgi yunon va qadimgi rim ta'limotlari haqida ma'lumot olish mumkin [2].

O'zbekiston hududida XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida asrda tabib olimlari keskin kamayib, kasalxonalar, dorixonalar va boshqa tibbiy muassasalar yo'qoladi. Bunga har bir shaharda atigi 3-4 tabib ishlagan.

Bu, albatta, barcha muhtojlarga tibbiy yordam bera olmadi. Bundan tashqari, ularni davolash usullari Yevropa ilmiy tibbiyotidan orqada qoldi va shunday bo'ldi O'rta asrlar darajasida. Biroq, u mavjud emas edi.

Shu sababli, aholi asosiy shakli bo'lgan mahalliy tibbiyot xizmatlaridan tibbiy yordam sifatida foydalangan [3].

Terapevtik vositalarning asosiy arsenalini turli xil dorivor o'tlar va ba'zi mineral moddalar tashkil etdi. Ba'zida alohida organlar ishlatilgan hayvonlar (jigar, taloq, yog', safro, qon). Ko'pgina dorilar damlamalar, infuziyalar shaklida kukunlar qo'llaniladi.

Nazariy bilimga ega bo'lmagan xalq tabiblari kasalliklarning kelib chiqish sabablari va patogenezi bilan unchalik qiziqmagan. Ular kasallik belgisini ko'rdilar va harakatlarini ularga qarshi qaratilgan. Kasallikning sezilarli soni simptomlar bilan aniqlandi. Masalan, xalq tabobati qizamiq, skarlatina, parotit, tonzillit, noma, difteriya, stomatit, dispepsiya, bezgak, flegmona, furunkul, liken, ekzema, drakunkuloz, pendin yarasi. Bundan tashqari, ba'zilari tan olingan ichki va jarrohlik kasalliklari, masalan, gastrit, pnevmoniya, churra, gemorroy va boshqalar.

Ularni davolash uchun nayranglar mos keladi. Masalan, qorin og'rig'i bilan (gastrit, oshqozon yarasi oshqozon) afyun, ravon, anor po'stlog'ining qaynatmasini berdi, kuchli choy va engil parhezni buyurdi. O'pka kasalliklarini davolashda ekspektoran va diaforetiklar berildi.

Bezgakni anor po'stlog'i damlamasi bilan davolashdi. Qaynoq bo'lsa, og'riqli joyga qizdirilgan yog'ning bir bo'lagi surtiladi va pishib, o'z-o'zidan bo'shatilguncha bog'lab qo'yiladi [4].

Ixtisoslik ham bor edi. Masalan, massajchilar, teri ishchilari, gvineya qurtlari, qon to'plovchilar, doylar bor edi. Asosan jarrohlarning roli sataroshlar bajardi. Aholi toza va infeksiyalangan yaralar mavjudligidan xabardor edi. Yangi yaralar, ayniqsa kesilgan va pichoqlangan yaralar, qozon ostidan kuyik sepilgan, bu, birinchidan, qon ketishini tezroq to'xtatishga yordam berdi, ikkinchidan, nisbatan steril bo'lib, yaralarni yiringsiz davolashga yordam berdi. Shunday qilib, asrlar davomida odamlar sog'lig'ini saqlashning ko'plab usullarini ishlab chiqdilar va quvnoqlik, oddiy, ammo juda oqilona usullar kasalliklarni davolash. Bu xalq tabobati O'zbek xonlari davrida O'zbekiston hududida ulamolar, darveshlar va hokazo rol va ahamiyatga ega edi [5].

E'tirofchilar bemorlarni alohida suralarni o'qib davolaganlar. Qur'onning (boblari) va ba'zilari sehr bilan. O'qish paytida (afsun) bemor qurbonlik qilgan hayvonning terisi bilan o'zini qoplagan. Hayvonlarning qoni bemorning tanasiga surtilgan. Ko'rinishidan, qurbonliklar kasal odamning mumkin bo'lgan o'limini hayvonning o'limi bilan almashtirish kerak edi.

"Ichimlik" deb nomlanuvchi usul bor edi. Bir ruhoniychinni buyumlarning ichki qismidagi so'zlardan siyoh duolarini yozgan birinchi idish, va bemor bu yozuvni chayish kerak edi. Teri kasalliklari bilan bunday ibodatlar (yoki har qanday so'zlar) terining ta'sirlangan qismining yuzasiga to'g'ridan-to'g'ri qo'llanilgan. Ruhoniych ayol bu muolajalarni kasal ayollar bilan amalga oshirdi.

Shuni ta'kidlash kerakki, tasvirlangan usullar asosan bemorning ruhiyatiga ta'sir ko'rsatdi va shu bilan qandaydir terapevtik ta'sir ko'rsatdi. Biroq, bunday holatda davolash asosiy komponent - foydalanish vositalari (dorilar), shuning uchun usullarning afzalliklari etishmayotgan edi.

Xurofotlar ham keng tarqalgan edi. Odamlar baxtsizlik va kasallik yuboradigan yovuz kuchlarning mavjudligiga ishonishgan. "Yomon ko'z" kasalliklari ushbu toifaga tegishli edi. Yovuz ruhlar va yovuz ko'zlarning hujumini oldini olish uchun turli xil tumorlar ishlatilgan - tumor, ko'zmunchoq (oq ko'zlari bo'rtib chiqqan qora marjon) va boshqalar.

Xurofotning eng keng tarqalgan shakllaridan biri e'tiqod edi, azizlarning qoldiqlari va qabrlarining mo'jizaviy kuchiga, O'zbekiston hududida bir necha o'nlab bor edi. Bundan tashqari, bu qabrlarning har biri ma'lum bir kasallikni davolashga yordam berdi, masalan, Xodj qabri, Ismat Buxoroda gvineya qurtidan, Doniyorbek O'shda bo'g'inlar og'rig'idan, Toshkent shahrida joylashgan Ko'k masjidi (ko'k masjid) – ko'k yo'taldan. Masjidda ko'k tosh bor, kasal bolani yalashi kerak edi. Toshkent yaqinida sig'illardan qutulishga yordam bergan Sug'al otaning qabri bor. Bibixonim masjidi (Samarqand) bepustlik bilan og'rig'an ayollarga yordam beradi [6].

Ashtarxoniylar davrida mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotida unchalik katta o'zgarishlar ro'y bermagan. Ammo, zarurat tufayli tibbiyot sohasida biroz siljish bo'lgan. Madrasalarda tabobat ilmi ham o'qitilgan. 1682-yilda Buxoroda maxsus saroy kasalxonasi "Buqaiy dorush-shifo" («Davo

maskani») barpo etilgan. Bu davro maskanining barpo etilishi XVII asrda Buxoro hukmdori Subhonqulixon nomi bilan bog'liq. Chunki, ushbu "Maskan" bevosita uning farmoni bilan qurilgan edi [7].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аллаяров, Х.А. История народной медицины Средней Азии. Дисс... докт. мед. наук. – Москва, 1993.
2. Аллаяров, Х.А. История народной медицины Средней Азии. Дисс... докт. мед. наук. – Москва, 1993
3. Абдуллаев, А.А. Очерки истории развития медицины в Хорезме. Ташкент: Медицина. 1980. 162 с
4. Кадыров, А.А. История медицины Узбекистана. Ташкент: Ибн-Сина, 1994. 233 с.
5. Кадыров, А.А. Возникновение медицины в Средней Азии. Ташкент: Медицина. 1990. 41 с
6. Кадыров, А.А. Возникновение медицины в Средней Азии. Ташкент: Медицина. 1990. 41 с
7. Tibbiyot tarixi. Darslik. A.A.Qodirov. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. 138-b..

UO'K 902/904

XO'JA RUSHNOYI YODGORLIGIDAN TOPILGAN CHIG'ATOYLAR DAVRIGA OID SOPOL IDISHLAR

D. Omonov, kich.i.x., O'zR Madaniy Meros agentligi Samarqand arxeologiya instituti, Samarqand

Annotatsiya. XIII asrning boshlarida yurtimiz hududlariga mo'g'il bosqinchilarining kirib kelishi natijasida asrlar mobaynida shakillanib kelgan hunarmandchilik, jumladan kulolchilik sohasi butkul tanazzulga yuz tutdi. Xorazimshohlar davlati o'rnida tashkil topgan Chig'atoy ulusi hukumronligi davrida milliy kulolchilik an'analari butkul farq qiluvchi yangi kulolchilik namunalarini paydo bo'ldi. Ayniqsa bu davrga oid sirlangan idishlarda farq yaqqol ko'zga tashlanib, ushbu maqolada davriy o'ziga xos belgilari tahlil qilingan. Sopol buyumlar kolleksiyasi Xo'ja Rushnoyi yodgorligida olib borilgan arxeologik tadqiqotlarda qo'lga kiritilgan bo'lib, ushbu yodgorlik chig'atoylar, Amir Temur va temuriylar davriga oid yurtimiz hududidagi kam sonli arxeologik obidalaridan biri hisoblanadi. Chig'atoylar davri kulolchiligi arxeologiya sohasida eng kam o'rganilgan mavzulardan biri bo'lib, maqola XIV asr moddiy madaniyatini yoritishda xizmat qiladi. Bundan tashqari maqolada yuksak darajada rivojlangan Amir Temur va temuriylar davri kulolchiligining asosi faqatgina Yaqin va O'rta sharq an'alariga asoslanmasdan, yurtimiz hududida shakillanib kelayotgan mezonlarni ham o'z ichiga olganligini ko'ramiz.

Kalit so'zlar. Chig'atoy ulusi, chig'atoylar, Amir Temur, temuriylar, Xo'ja Rushnoyi, kosa, piyola, tovoq, ko'za, xum, tog'ora, xurtacha.

Аннотация. В начале XIII века, в результате вторжения монгольских захватчиков на территорию нашего региона, ремесла, включая гончарное дело, которое развивалось на протяжении веков, пришли в полный упадок. В период правления Чагатайского улуса, образовавшегося на месте Хорезмшахов, появились новые образцы гончарного производства, значительно отличающиеся от национальных традиций. Особенно это различие заметно на примере покрытых глазурью сосудов, которые анализируются в данной статье с точки зрения их характерных особенностей. Коллекция глиняных изделий была получена в ходе археологических исследований памятника Ходжа Рушной, который является одним из немногих археологических объектов на территории нашего региона, относящихся к временам Чагатаев, Амир Темура и Тимуридов. Гончарное искусство Чагатайского периода — одна из наименее исследованных тем в археологии, и данная статья служит освещению материальной культуры XIV века. В статье также показано, что высокоразвившееся гончарное дело времен Амир Темура и Тимуридов основывалось не только на традициях Ближнего и Среднего Востока, но и включало в себя критерии, сформировавшиеся на территории нашего региона.

Ключевые слова. Чагатайский улус, чагатаи, Амир Темур, тимуриды, Ходжа Рушной, чаша, пиала, тарелка, кувшин, хум, корыто, гаршок.

Abstract. In the early 13th century, as a result of the Mongol invasions into our region, the handicrafts, including pottery, which had developed over centuries, faced complete decline. During the rule of the Chagatai Khanate, established in place of the Khwarezmian state, new pottery forms emerged that were entirely different from the traditional national pottery methods. This difference is

especially evident in the glazed vessels of this period, and the article analyzes their unique characteristics. The collection of ceramic items was obtained during archaeological research at the Khodja Rushnoy monument, which is one of the few archaeological sites in our region from the Chagatai, Timur, and Timurid periods. The pottery of the Chagatai period is one of the least studied topics in archaeology, and the article serves to illuminate the material culture of the 14th century. Furthermore, the article demonstrates that the highly developed pottery of the Timur and Timurid periods was based not only on the traditions of the Near and Middle East but also incorporated the criteria emerging in our region.

Key words. *Chagatai Khanate, Chagatais, Amir Timur, Timurids, Khodja Rushnoy, bowl, cup, plate, jug, pot, trough, fruit bowl.*

O'rta Osiyo, xususan yurtimiz hududlari bir necha ming yilliklar davomida hunarmandchilikning turli sohalari, ayniqsa kulolchilik hunarmandchiligining markazi sifatida bu sohaning rivojiga ulkan hissa qo'shib kelgan. Ushbu ma'lumot uzoq yillardan buyon arxeologiya sohasidagi izlanishlarda o'z aksini topadi. Arxeologik tadqiqotlar jarayonida O'rta Osiyo hududida bundan to'rt ming yil muqaddam yurtimiz hududida paydo bo'lgan sopolli madaniyatidan boshlab to rivojlangan o'rta asrlar davriga qadar mahalliy aholi turmush tarzining ajralmas qismi bo'lgan kulolchilik buyumlari katta miqdorda qo'lga kiritildi. Bu uzoq yillik kulolchilik tarixi va kulolchilik idishlari A.I. Terenojkin [15], A.A. Asqarov [2], R.H. Sulaymonov [14], B.I. Marshak [6, 7, 8], G.V. Shishkina [16], M.H. Isomiddinov [3], L.F. Sokolovskaya [13] va boshqa ko'plab arxeolog olimlarning asarlarida yoritildi. Darhaqiqat, antik va ilk o'rta asrlar davomida shakllanib kelgan kulolchilik rivojlangan o'rta asrlar davriga kelib o'z taraqqiyotining cho'qqisiga ko'tarildi. IX-XIII asr boshlarigacha davom etgan islom sivilizatsiyasi va O'rta Osiyo renessansi davrida tabiiy va aniq fanlarning yuksak taraqqiyoti o'z navbatida hunarmandchilik ishlab chiqarishining o'nlab tarmoqlari rivojiga chuqur ta'sir ko'rsatdi.

XIII asr boshlarida ro'y bergan mo'g'ul istilosi asrlar davomida shakllanib, o'zining yuksak taraqqiyotiga erishgan kulolchilik an'alarini batamom yo'q qildi. O'lkada qariyb bir asrga yaqin vaqt davomida barcha sohada kuzatilgani kabi kulolchilikda ham turg'unlik jarayoni davom etdi. Mana shu davrda O'rta Osiyoning deyarli barcha hududlarida rivojlangan o'rta asrlar davrining yuksak darajada taraqqiy qilgan kulolchilik an'alaridan keskin farq qilgan yangi turdagi kulolchilik an'analari shakllandi va butunlay yangicha turdagi sopol buyumlar ishlab chiqarish yo'lga qo'yila boshladi. O'rta Osiyo hududida XIII-XV asrlarga oid arxeologik yodgorliklar soni keskin darajada kamligi bois, bu davrga oid turar-joylar arxitekturasi, moddiy madaniyati, shu jumladan kulolchilik hunarmandchiligi ham yetarli darajada o'rganilmagan. Shunga qaramasdan keyingi yillarda kam sonli topilmalar asosida bo'lsada, G.A. Pugachenkova [11, 91-120 b.], J.K. Mirzaaxmedov [9, 44-57 b., 10, 294-301 b.] va A.A. Raimqulovlar [12, 113-116 b.] tomonidan chig'atoylar, Amir Temur va temuriylar davri kulolchiligini qisman o'rganishga muvaffaq bo'lingan. Bundan tashqari Xorazm vohasi hududlaridagi Oltin O'rda davri yodgorliklarida qo'lga kiritilgan sopol buyumlar asosida M.Sh. Kdirniyazov tomonidan XIII-XIV asrlar sopol buyumlari anchayin mukammal darajada o'rganilgan [5]. Biroq bu davrda Xorazm vohasining Oltin O'rda tarkibida faoliyat ko'rsatganligi, shu sababli ko'plab o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lganligi bois, Qarshi vohasi kulolchilik buyumlarini Xorazm misolida to'laqonli talqin qilib bo'lmaydi.

Xo'ja Rushnoyi yodgorligida bir necha yil davomida olib borilgan tadqiqotlar natijasida chig'atoylar, Amir Temur va temuriylar davriga oid ko'plab kulolchilik buyumlari namunalarini qo'lga kiritildi. Buning natijasida ushbu davrga oid sopol buyumlarning o'ziga xosligi, evalyutsiyasi, tipologiyasi va xronologiyasi oydinlashdi.

Yodgorlikda topilgan katta miqdordagi sopol buyumlar davriy o'ziga xosligi va madaniy qatlamlarda joylashuvi jihatidan uch davrga — chig'atoylar, o'tish davri hamda Amir Temur va temuriylar davrlariga bo'lib o'rganish imkonini beradi. Jumladan chig'atoylar davriga oid sopol buyumlar o'tish davri hamda Amir Temur va temuriylar davri sopol buyumlaridan sirlash uslublari, bezaklari, ornamentatsiyasi, sopol buyumlarning shakli va loyi bilan sezilarli darajada farq qiladi.

Chig'atoylar davriga oid sirlangan sopol buyumlar quyidagicha o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- Sirlangan sopol buyumlardagi geometrik va o'simlik tasviri tushirilgan naqshlar o'tish davri hamda Amir Temur va temuriylar davri sirlangan sopol buyumlari naqshlaridan anchayin kichikroq (2.2-rasm).

- Sirlangan sopol buyumlarning gardishi bo'ylab tomchilatib bezak berilishi bilan o'tish davri hamda Amir Temur va temuriylar davri sopol buyumlaridan katta farq qiladi (1.2 va 1.3-rasmlar).

- Sirlangan sopol buyumlardagi naqshlar vertikal tarzda markazdagi yadro bezakka uyg'unlashib borishi bilan ham o'tish davri hamda Amir Temur va temuriylar davri sopol buyumlaridan farq qiladi (1.5, 1.6 va 1.2-rasmlar).

- Sirlangan sopol buyumlarning loyi qizg'ish, kulrang va och sarg'ish rangda bo'lib, bu jihat bilan ham o'tish davri hamda Amir Temur va temuriylar davri sopol buyumlaridan farqlanadi (3.9 va 2.8-rasmlar).

- Kosa, piyola va tovoqlarning taglik qismining cheti markazi nuqtasiga konussimon shaklda tutashtirilishi (1.10 va 1.17-rasmlar), ba'zi xollarda esa taglik qismining markaziy nuqtasi konussimon shaklda bo'rtib chiqishi chig'atoylar davriga xos shaklni namoyon etadi (3.4-rasm).

XIV asrga kelib sopol idishlarning turlari kamayib, ma'lum bir turdagi idishlarning vazifalari ko'paygan. Bu ma'lumotni Xo'ja Rushnoyi yodgorligidan topilgan idishlar kolleksiyasi isbotlaydi. Bu ham mo'g'ullar istilosidan keyin kulolchilik hunarmandchiligini qayta shakllanganligi bilan bog'liq bo'lsa kerak. Xususan yodgorlikda topilgan kulolchilik idishlari kolleksiyasining asosiy qismini kosalar, piyolalar, tovoqlar, ko'zalar, xumlar, xurmachalar va tog'oralar tashkil etadi. Yodgorlikda birorta sopol yasalgan qozon qoldiqlari topilmadi. Chunki bu paytga kelib metall va toshdan yasalgan qozonlardan foydalanishgan.

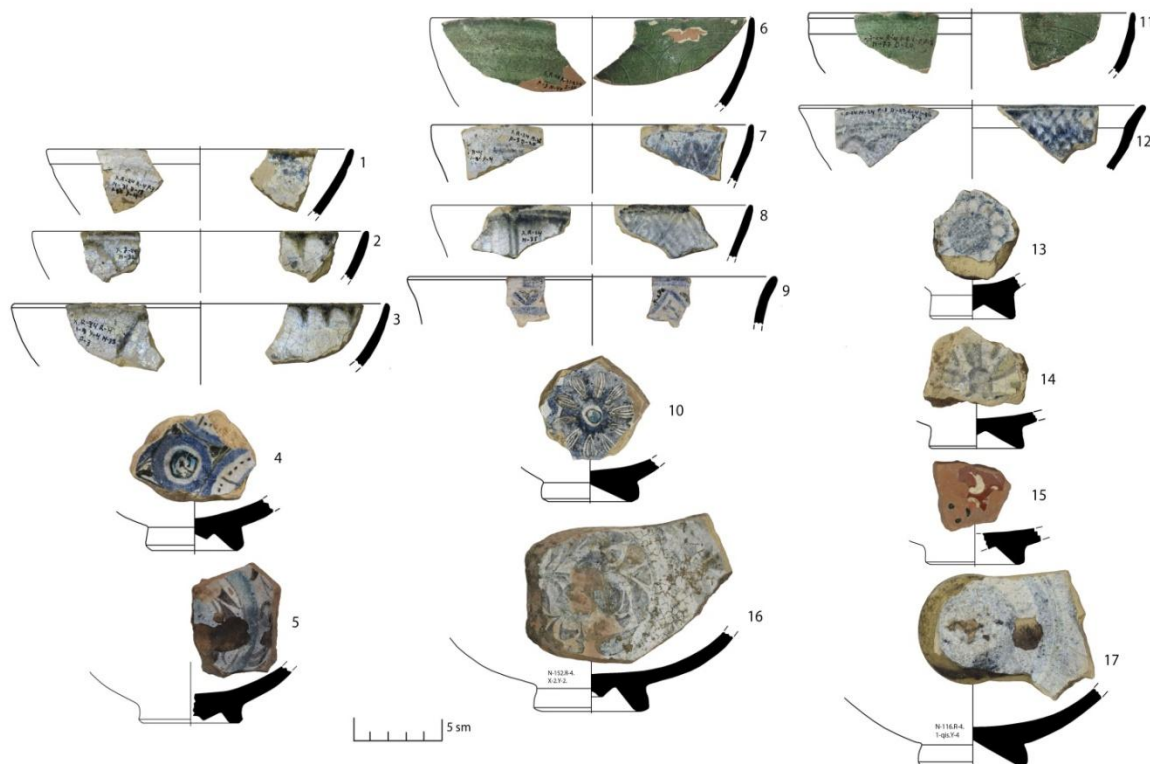
Kosalar. Chig'atoylar davriga oid kosalar yarim sferik va kesik konussimon shakllarga ega. Gardishlarining diametri 18-24 sm atrofida bo'lib, ba'zi holatlarda gardishi biroz tashqi tomonga qayrilgan holatda ishlangan bo'lsa (1.12-rasm), qolgan holatlarda tik ya'ni gardish qismi tanasiga qo'shib ketgan holatda ishlangan (1.1,2,3...-rasmlar). Kosa gardishlarining ikki xil shaklga egaligi bevosita unda nima istimol qilganligiga bog'liq. Masalan gardishlari tashqi tomonga qayrilgan kosalarda issiq haroratga ega bo'lgan suyuq ichimliklar ichishgan. Ba'zi hollarda kosalarining gardishlari tashqi tomoni bo'ylab ko'ndalangiga bilinar bilinmas valiklar o'tkazilgan (1.11-rasm). Kosalar tanasining qalinligi 0,5-0,7 sm ni tashkil qiladi (1-rasm). Kosalarining loyi to'q kulrang, qizg'ish va asosan och sarg'ish rangda. Och sarg'ish rangli kosalar o'zining yengilligi bilan o'tish davri hamda Amir Temur va temuriylar davri sopol buyumlaridan farq qiladi. Chunki lyustrali sopol buyumlarning loyiga o'xshatib tayyorlashga harakat qilingan va loy tarkibiga kvarsit moddasi qo'shilgan. Biroq lyustrali sopol buyumlar hosil qilina olmagan, sababi kvarsit moddasi etarli darajada qo'shilmagan va pishirish texnikasi to'la o'zlashtirilmagan. Mutaxassislarining fikrlariga ko'ra, lyustrali sopol buyumlar xitoy chinnisiga taqlid qilingan holda ishlangan [5, 76 b.]. Kosalarining kichik hajmlilari bo'yi 9-10 sm ni, katta hajmlilarining bo'yi 12-13 sm ni tashkil qilgan (1-rasm).

Kosalarining taglik (donsa) qismining diametri 6-7 sm atrofida. Kosalarining tagliklari o'ziga xos shaklga ega bo'lib, taglik gardishidan markazi nuqta tomon konussimon shaklda yo'naltirilgan (1.10,17-rasmlar), ba'zi hollarda esa taglikning markazi nuqtasining o'zi konussimon shaklda bo'rtib chiqqan (1.5,13,16-rasmlar). O'tish davri hamda Amir Temur va temuriylar davri sopol buyumlari taglik qismlari bunday shakllardan xoli.

Chig'atoylar davriga oid kosalar to'laqonli yashil (1.6,11-rasmlar), oppoq va kulrang fonlar ustiga yashil, malla va temuriylar davridagi moviy (kobalt) rangdan ochroq bo'lgan havorang bezaklar berish uslubi bilan sirlangan (1.4,7,8,9... -rasmlar). Ba'zi kosalar qizil rangli sir bilan sirlanib, oq nuqtalar qo'yilishi orqali bezalgan (1.15-rasm). Kosalarining ichki qismi to'liq sirlanib, tashqi tarafining qorin qismi yarimiga qadar sirlangan (1.1-rasm).

Yuqorida tarifi keltirilgan uslubda yasalgan kosalar M.Sh. Kdirniyazov tomonidan Xorazm vohasidagi Mizdahkon, Yorbakir, Janpiqqala, Keleli va boshqa yodgorliklardan olingan arxeologik buyumlar asosida tadqiq qilingan. Biroq Xorazm vohasida aniqlangan lyustrali va minay uslubida yasalgan sopol buyumlar Xo'ja Rushnoyida hozircha uchragani yo'q [4, 219-221 b.]. Bu davrga oid kosalar Buxoro va Samarqand hududlarida ham aniqlangan bo'lib, yasalishi va sirlanishi jihatidan

bir-biriga juda o'xshash, lekin Buxoro va Samarqandda aniqlangan chig'atoylar davriga oid kosalarning sirlanishida o'simlik tasviri va geometrik bezaklar bilan bir qatorda ko'plab zoomorf tasvirlar ham mavjud [9, 44-57 b.]. Biroq Xo'ja Rushnoyi kosalarida zoomorf tasvirlarni uchratmaymiz.

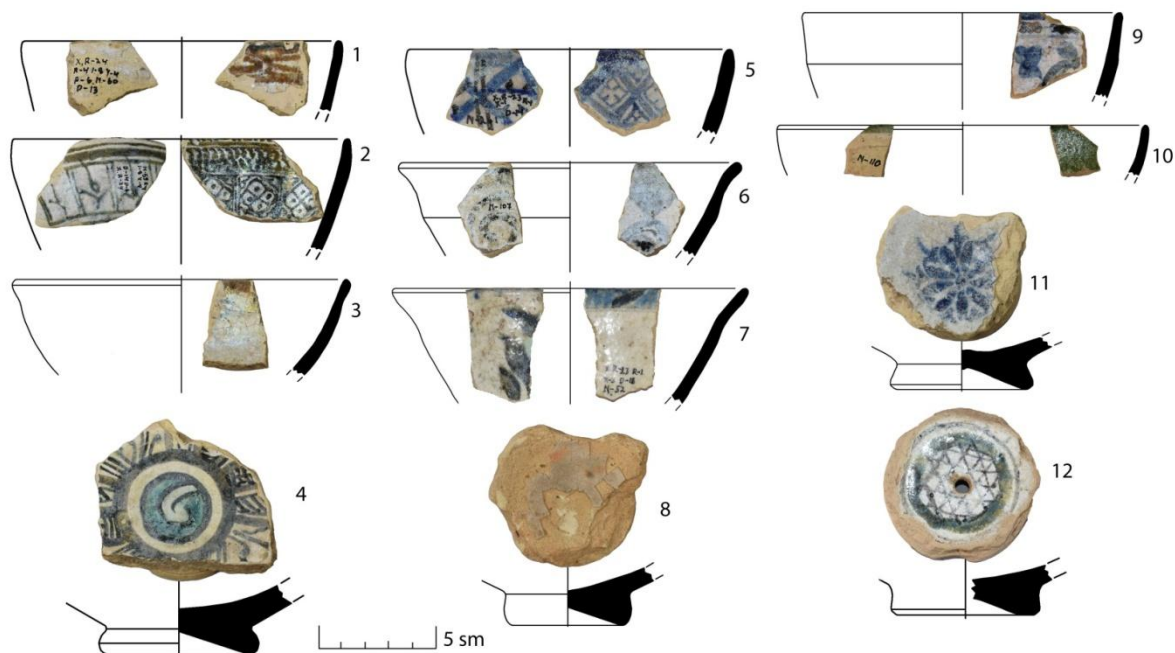
1-rasm. Xo'ja Rushnoyi yodgorligidan topilgan chig'atoylar davriga oid kosalar.

Piyolalar. Xo'ja Rushnoyida qo'lga kiritilgan piyolalar shakli jihatdan kosalar bilan deyarli bir xil bo'lib, sferik va konussimon shakllarga ega. Ular kosalardan asosan hajm jihatidan farq qiladi. Piyolalarning gardish qismi diametri 10-12 sm dan 18 sm ga qadar kattalikka ega (2-rasm), ular ham kosalarga o'xshab tik yoki tashqi tomonga qayrilgan. Tashqi tomonga qayrilgani biroz kattaroq, bunday piyolalarda qaynoq choy ichilgan bo'lsa kerak (2.3,6-rasmlar). Taglik qismi 5-6 sm ni tashkil qiladi, shakl jihatdan kosalar bilan bir xil, faqat yupqaroq qilib ishlangan (2-rasm). Piyolalarning katta hajmlisi 9-10 sm gacha balandlikka ega, kichik hajmlilari esa 7-8 sm ga qadar balandlikka ega. Piyolalarning qorin qismi devorining qalinligi 0,6-0,7 sm ni tashkil qiladi.

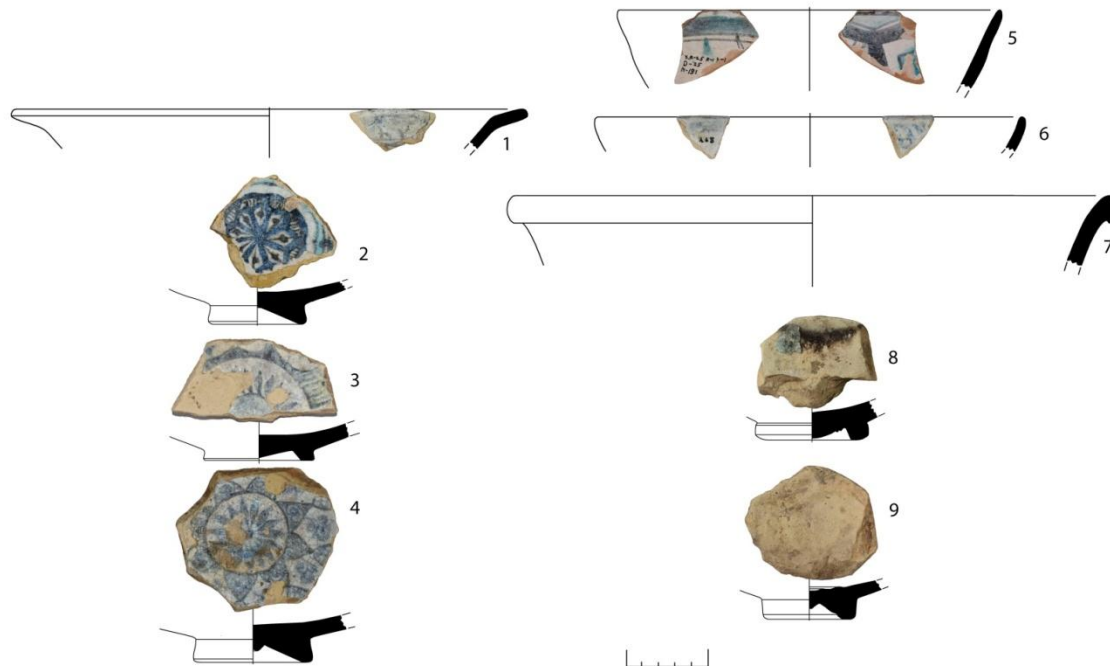
Piyolalarning loyi kosalardan farqli ravishda faqatgina och sarg'ish rangda. Kosalarda ishlatilgan kulrang va qizg'ish ranglardagi loydan foydalanilmagan.

Piyola va kosalarning sirlashda chig'atoylar davriga xos bo'lgan belgisi gardishi bo'ylab tomchi ko'rinishidagi sirli bezak bo'lib, bu tomchilar o'simlik tasviri va geometrik bezaklar hosil qilishda ishlatilgan rang bilan odatda bir xil rangda (2.1,2-rasmlar). Bundan tashqari kosa, piyola va tovoqlarning markazida yadro bezak sifatida chambarak tasviri ishlanib, idishning yuza qismi bo'ylab tarqalgan bezaklar aynan mana shu yadro bezakka uyg'unlashtirilib ishlangan. Naqshlarning motivlari vertikal asosga ega bo'lib, markazdagi aylana ko'rinishdagi gul tomon jipslashib boradi (2.4,5,6-rasmlar).

Xo'ja Rushnoyida topilgan piyolalarga aynan o'xshash va biroz farq qiluvchi piyolalar Buxoro vohasining Vardonze yodgorligi XIII-XIV asrlarga doir madaniy qatlamlarida [1, 254-257 b.], Samarqand shahrining XIV asrlarga oid madaniy qatlamlarida [9, 50-51 b.] va Xorazm vohasining Oltin O'rda davriga oid yodgorliklarida qayd etilgan [5, 79 b.]. Bundan tashqari Xo'ja Rushnoyi yodgorligiga juda yaqin joylashgan Chig'atoy ulusi davrida poytaxt maqomigacha erishgan Zanjir Saroy yodgorligida bir dona piyolaning taglik qismi ham topilgan bo'lib, shakli va sirlarining bezaklari bilan Xo'ja Rushnoyi piyolarini takrorlaydi [12, 114 b.].

2-rasm. Xo'ja Rushnoyi yodgorligidan topilgan chig'atoylar davriga oid piyolalar.

3-rasm. Xo'ja Rushnoyi yodgorligidan topilgan chig'atoylar davriga oid tovoqlar.

Tovoqlar. Tovoqlardan odatda quyuqroq taomlarni istimol qilishda foydalanilgan. Tovoqlar shakl jihatdan kosa va piyolalardan farq qilgan bo'lib, kosa va piyolalardan anchayin yoyiq shaklga ega (3-rasm). Ularning gardish qismi diametri 25-30 sm atrofida, ba'zi sirlanmagan tovoqlarning gardishi esa 33-34 sm ga qadar etgan, lekin bunday turdagi tovoqlar topilmalar orasida juda kam (3.7-rasm). Tovoqlarning balandligi 8-9 sm atrofida bo'lib, qorin qismi devorining qalinligi 0,5-0,6 sm dan 0,8-0,9 sm gacha. Tovoqlar loyining rangi ham piyolalarniki kabi deyarli oq sarg'ish rangga ega. Tovoqlarning taglik qismi piyola va kosalarnikiga qaraganda hajm jihatidan katta va qalinroq. Odatda tovoqlarning taglik diametri 8-9 sm atrofida (3-rasm).

Sirlangan tovoqlarning ichki yuzasi to'laligicha, tashqi tomoni esa qorin qismining yarmidan yuqori qismi sirlangan. Sirlanish bezaklari va uslubiga ko'ra tovoqlar kosa va piyolalardagi tasvirlarni takrorlaydi. Biroq kosa va piyolalarga nisbatan tovoqlarda gardishi bo'ylab tomchi shaklidagi sir bezaklarni berish anchayin keng qo'llanilgan (3.5,6-rasmlar).

Bunday turdagi tovoqlar Buxoro vohasidagi Vardonze [1, 254-257 b] va Xorazm vohasidagi Oltin O'rda davriga oid yodgorliklarda ko'plab aniqlangan [4, 217 b.]. Lekin Xo'ja Rushnoyi sirlangan tovoqlarini sirlash jarayonida oq fonga faqatgina och havo rangli sirdan foydalanmasdan, kulrang va qora rangli sirlardan ham foydalanilgan (3.2,4,5-rasmlar).

Siyohdon. Xo'ja Rushnoyi sirlangan buyumlar ichida bir dona siyohdon ham mavjud. Siyohdon yodgorlikning 3-qazishmasida ochilgan xonaning ichki qismidagi supaning ustidan topilgan. Siyohdon silindsimon shaklda. Gardish qismi uchburchak shaklda bo'lib, tik holatda ishlangan. Gardishining tashqi tomoni bo'ylab ingichka valik o'tkazilgan, gardishining diametri 8 sm. Siyohdonning yuqori yuza qismi yopiq holatda ishlangan va bu yuza aylana shaklga ega. Ushbu yuzaning chekka qismida gardishga tutashtirilib qalamni siyohga botirib olish uchun mo'ljallangan teshik hosil qilingan va bu teshik ham aylana shaklda bo'lib diametri 1 sm.

Siyohdonning balandligi 8 sm, qorin qismi devorlari tagdoniga yaqinlashgandan so'ng ichki tomonga keskin qayrilib bikonik shaklda tagdoniga tutashgan. Tagdoning diametri 5.5 sm bo'lib, chig'atoylar davriga oid kosa va piyolalarga xos bo'lgan shaklda, ya'ni tagdon gardishi markaziy nuqtaga konussimon shaklda bog'langan. Biz idishni chig'atoylar davriga taalluqli madaniy qatlamdan topilganligi, loyining rangi piyola va tovoqlarning yasalişida ishlatilgan och sarg'ish rangdagi loy bilan bir xil bo'lganligi uchun ushbu siyohdon chig'atoylar davrida foydalanilgan degan fikrga keldik.

Siyohdonning sirlanish uslubiga to'xtaladigan bo'lsak, o'tish davriga oid sirlangan buyumlar bilan deyarli bir xil uslubda sirlangan. Ya'ni oppoq yuzaga to'q ko'k rang bilan o'simlik tanasi va gullari chizilgan. Chig'atoylar va temuriylar davriga oid sirlangan sopol buyumlardan sirlanish uslubining farqini markaziy gulga uyg'unlashish holati yo'qligi va chiziqlar orqali maydon hosil qilinib aynan mana shu maydonning ichiga o'simlik tasvirlari tushirilmasdan butun yuza bo'ylab erkin yo'nalganligida kuzatish mumkin (4-rasm).

Bu siyohdonning 3-qazishmadagi bir xonali turar joy kompleksidan topilishi chig'atoylar davrining so'ngida ham azal-azaldan ma'rifatli bo'lib kelgan xalqimiz o'zligini yo'qotmaganligini, qishloq aholisining tabaqalashuvidan kelib chiqib, bir xonali kichik hajmdagi uyda yashovchi quyi tabaqa vakilining savodxon ekanligidan dalolat beradi.

Xo'ja Rushnoyi yodgorligida topilgan siyohdon bilan shakl jihatdan deyarli bir xil bo'lgan XII-XIII asrlarga oid siyohdon Buxoro vohasidagi Vardonze yodgorligidan topilgan. Biroq bu siyohdon tagligining gardish qismi yuqoriga tik holatda ko'tarilib keyin markaziy nuqtaga tutashgan. Vardonze siyohdoni Xorazmshohlar davrining so'ngi pallalarida urfga kirgan quyuq moviy rangli sir bilan sirlangan, tanasining tashqi tomoniga bug'doy tasviri va konussimon bezaklar o'yib ishlangan [1, 251 b.].

4-rasm. Xo'ja Rushnoyi yodgorligining 3-qazishmasidan topilgan siyohdon.

Sirlanmagan sopol buyumlar. Ko'zalar. Ko'zalar suyuqlikni saqlash va ularni bir joydan ikkinchi joyga tashishda foydalanilgan. Xo'ja Rushnoyi yodgorligida chig'atoylar davriga oid madaniy qatlamlardan topilgan ko'zalar shakl jihatdan asosan bir xil formali bo'lib, tomchisimon ko'rinishga ega (5-rasm) va kamdan-kam hollarda noksimon ko'rinishdagi namunalar ham uchraydi (5.12,16-rasmlar). Ko'zalar gardishlarining diametri 6-7 sm dan 9-10 sm gacha kattalikka ega. Gardishlari uchburchaksimon, to'g'ri to'rt-burchaksimon va to'mtoq shakllarda yasalgan.

Gardishlarining tashqi tomoni bo'ylab ba'zan bitta (5.2,8-rasmlar), ba'zi hollarda esa bir nechta valik chiziqlari hosil qilingan (5.1-rasm).

Ko'zalar taglik qismidan boshlab yuqoriga konussimon shaklda kengayib borib, birdan kichrayishni boshlab bo'yin qismiga tutashgan va tomchisimon ko'rinishni hosil qilgan. Bo'yin qismining ostida, qorin qismining yuqori qismida hosil qilingan ko'zaning tashqi tomoniga, ko'zaning loyi qotmasdan ingichka tig'li buyum bilan gorizontal va vertikal chiziqlar, to'lqinsimon chiziqlar va geometrik naqshlar chizilib bezak berilgan (5-rasm).

Ko'zalarning taglik qismi diametri 7-8 sm dan 14-15 sm gacha kattalikka ega. Chig'atoylar davriga oid ko'zalarning ostki qismi tekisligi bilan Amir Temur va temuriylar davriga oid ko'zalardan farqlanadi.

Ko'zalarning katta qismi ichki yuzasida to'lqinsimon shakllar hosil qilingan bo'lib (5.4,10,16...-rasmlar), kamdan kam hollarda tekis yuzaga ega (5.6,7,13-rasmlar). Ichki qismida to'lqinsimon shakl hosil qilingan ko'zalar yodgorlikdagi chig'atoylar davriga oid madaniy qatlamlardan olingan ko'zalarning 87 % ni tashkil qiladi.

Chig'atoylar davriga oid ko'zalar o'zining bo'yin qismi kaltaligi va ko'p hollarda bir dastaliligi bilan Amir Temur va temuriylar davriga oid ko'zalardan farq qiladi (5.2,14,15-rasmlar). Ko'zalarning loyi och sarg'ish va qizg'ish ranglarga ega. Chig'atoylar davriga xos bo'lgan bir nechta butun ko'zalar Amir Temur va temuriylar davriga oid madaniy qatlamlardagi tashnovlarning ostida aniqlangan. Chunki ko'zalar o'z zamonasida turli xil maqsadlarda ishlatilgan bo'lsa, keyingi davrda aynan shu ko'zalarning ostini teshib ulardan qayta foydalanishgan.

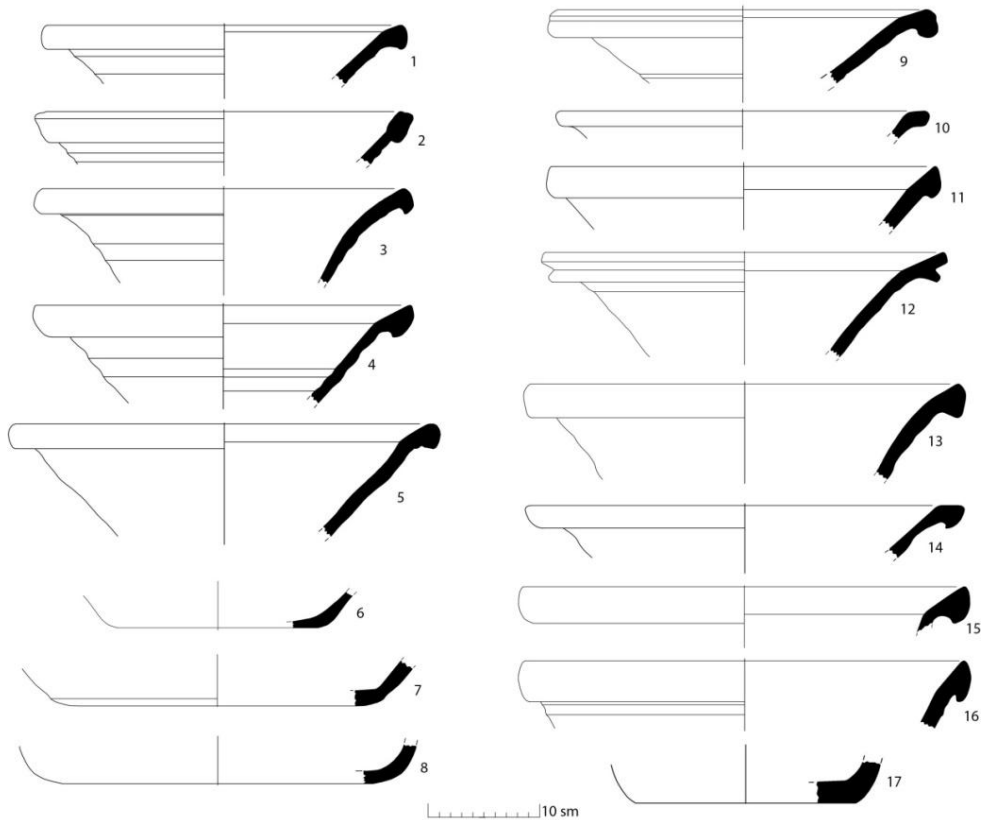

5-rasm. Xo'ja Rushnoyi yodgorligidan topilgan chig'atoylar davriga oid ko'zalar.

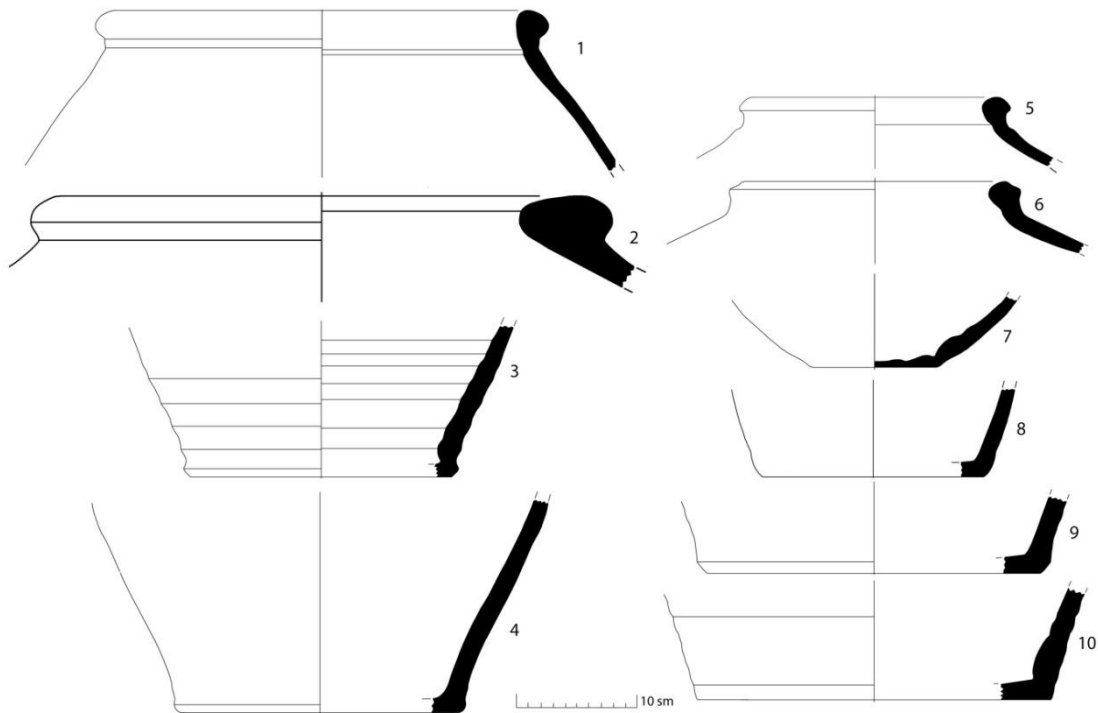
Tog'oralar. Tog'oralardan kir yuvish, xamir tayyorlash va boshqa turli maqsadlarda foydalanilgan. Tog'oralar yarim sferik (6.4,9-rasmlar) va kesik konussimon shakllarga ega (6.1,2,3...-rasmlar). Chig'atoylar davriga oid madaniy qatlamlardan topilgan tog'oralarning gardishi diametri 35-40 sm atrofida. Barcha tog'oralarning gardishlari tashqi tomonga qayrilgan bo'lib, to'rtburchak (6.2-rasm), to'mtoq (6.5-rasm) va yarim doira ko'rinishida tanasiga qayta qayrilgan (6.15-rasm) shakllarga ega.

Yirik hajmli tog'oralarning balandligi 14-15 sm atrofida, kichik hajmli tog'oralarning balandligi 12-13 sm ni tashkil qiladi. Odatda tog'oralar loyining qorin qismida qalinligi 1.5 sm ni tashkil qilib, sarg'ish va qizg'ish rangga ega. Tog'oralarning ichki qismi xamir tayyorlash va kir yuvishga qulay bo'lishi uchun silliq yuzali qilib yasalgan (6-rasm). Tashqi tomonida esa ko'pchilik holatlarda to'lqinsimon shakllar hosil qilingan (6.3,4,13-rasmlar). Kir yuvishga mo'ljallangan tog'oralarning devori namlanmasligi va suv yutmasligi uchun ular maxsus pishirilgan loydan yasalgan va kulolchilik xumdonida pishirilishi davrida biroz ko'proq vaqt ushlab turilgan.

Tog'oralarning tagliklari diametri 20-35 sm atrofida bo'lib, ostki yuzasi tekis qilib ishlangan va markaziy nuqta tomon ingichkalashib borgan (6-rasm).

6-rasm. Xo'ja Rushnoyi yodgorligidan topilgan XIV-XV asrlarga oid tog'oralar.

7-rasm. Xo'ja Rushnoyi yodgorligidan topilgan chig'atoylar davriga oid xumlar.

Xumlar. Xumlar xo'jalikda don yoki shunga o'xshash sochiluvchan mahsulotlarni va uzoqroq muddatga saqlanishi kerak bo'lgan suyuqliklarni saqlashda foydalanilgan. Chig'atoylar davriga oid madaniy qatlamlardan olingan xumlarning barchasi yumaloq shaklga ega. Xumlarning bo'yin qismi mavjud emas, va mana shu jihati bilan Amir Temur va temuriylar davri xumlaridan farqlanadi (7.1,2,5,6-rasmlar). Gardishlari tana qismiga tutashib ketgan va xumning ichki tomoniga qayrilgan uchburchaksimon (7.2-rasm), tik holatdagi yarim aylana shakllarga ega (7.1-rasm). Xum

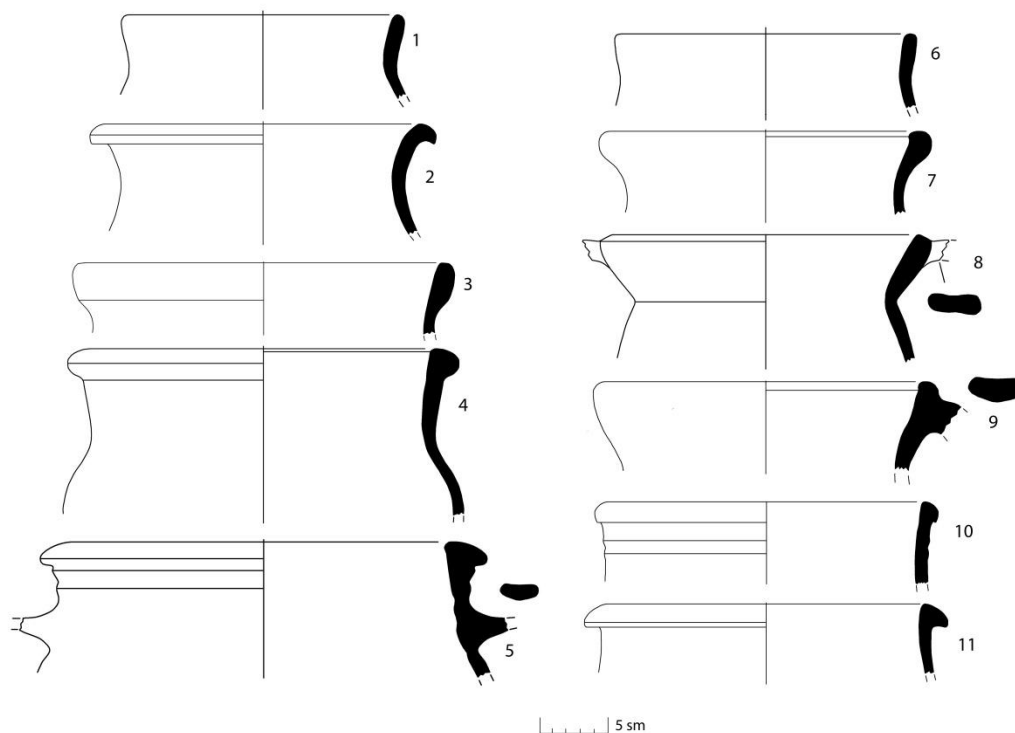
gardishlarining diametri 34-40 sm atrofida kattalikda. Gardishlarning tashqi tomoni bo'ylab valiklar o'tkazilgan (7.5,6-rasmlar).

Gardish va tana qismlarida hech qanday chiziq yoki bezaklar mavjud emas. Xumlar tanasining devori qalinligi bilan boshqa idishlardan ajralib turadi, xususan tanasining qalinligi 1.5-2 sm ni tashkil qiladi. Xumlar loyining rangi och sarg'ish va qizg'ish tuslarga ega.

Xumlarning ichki qismi yuzasi tekis va to'liqsimon qilib yasalgan. Tanasi taglik qismiga kesik konussimon (7.9,10-rasmlar) va sferik shakllarda tutashtirilgan (7.3,4-rasmlar). Xumlarning taglik qismi diametri 20-30 sm atrofida. Chig'atoylar davriga oid xumlarning deyarli barchasining osti tekis qilib ishlangan (7-rasm).

Xurmachalar. Xurmachalar sochiluvchan hamda turli xil suyuqlik mahsulotlarini qisqa muddatga saqlashda va boshqa maishiy maqsadlarda foydalanilgan. Xurmachalarning deyarli barchasi aylana ko'rinishga ega bo'lib, bo'yin qismi ajralib turadi (8-rasm). Ular xumlarga shakl jihatdan yaqin bo'lib, hajmi kichikligi va tanasining gardishidan unchalik katta emasligi bilan farqlanadi. Xurmachalar boshqa sirlanmagan idishlardan farqli o'laroq gardishi turli xil shakllarga ega. Xususan gardishlari ichki qismiga qayrilgan (8.7,9-rasmlar), to'g'ri qilib ishlangan (8.3,4,5...-rasmlar), keskin tashqi tomonga qayrilib bikonik shaklni hosil qilgan (8.2,8-rasmlar) va sferik shaklda biroz tashqi tomonga qayrilgan (8.1,6-rasmlar). Gardishlarining uchi to'mtoq (8.1,6-rasmlar), to'rtburchaksimon (8.3,8-rasmlar), uchburchaksimon (8.11-rasm) va yarim aylana (8.7-rasm) shakllarga ega. Gardishlarining tashqi tomoni bo'ylab ba'zan bitta (8.7-rasm) ba'zan esa bir nechta (8.5,10-rasmlar) valik chiziq lari o'tkazilgan. Gardishlarining diametri 15 sm dan 30-32 sm ga qadar davom etgan.

Ba'zi xurmachalarga ikkitadan dastalar o'rnatilgan bo'lib, dasta gardishi va qorin qismiga tutashtirilgan (8.5,8-rasmlar). Xurmachalarning loyi sarg'ish, qizg'ish va kulrang bo'lib, tanasi bo'ylab hech qanday bezaklar berilmagan. Xurmachalarning ichki qismi yuzasi silliq qilib ishlangan (8-rasm).

7-rasm. Xo'ja Rushnoyi yodgorligidan topilgan XIV-XV asrlarga oid xurmachalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Djamaliddin Mirzaachmedov., Silvia Pozzi... Vardanzeh // Urban Cultures of Central Asia from the Bronze Age to the Karakhanids. Harrassowitz Verlag · Wiesbaden., – 2019.
2. Аскарлов А.А. Древне земледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. — Т., 1977.
3. Исомиддинов М.Х. Сополга битилган тарих. Фан. - Тошкент, 1992.

4. М.Ш. Кыдырнязов Культура Хорезма в XIII-XIV вв. Доктрская диссертация история наука., - Нукус, 2002.
5. М.Ш. Кыдырнязов. Материальная культура городов Хорезма в XIII—XIV веках. КАРАКАЛПАКСТАН., - Нукус, 1989.
6. Маршак Б.И. Керамика нижнего слоя Пенджикента // ИАН. Тадж ССР. №14. – Душанбе, 1957.
7. Маршак Б.И. Код для описания керамики Пенджикента в V-VI вв. // Статисти ко–комбинаторные методы в археологии. – М., 1970.
8. Маршак Б.И. Керамика Согда V-VII веков как историко–культурный памятник. (К методике изучения керамических комплексов). – Санкт Петербург, 2012.
9. Мирзаахмедов Д.К. Ремесло Самарканда IX-XV вв // МИЦАИ. №5. – Самарканд, 2007.
10. Мирзаахмедов Д.К., Алимов У. Новые находки позднесредневековой поливной керамики из Шахрухии // ИМКУ. №35., – Ташкент, 2006. 294-301 с.
11. Пугаченкова Г.А. Самаркандская керамика XV века // САГУ. выпуск XI. — Ташкент, 1950.
12. Раимкулов А.А. Жанубий Суғднинг VIII-XIV асрлар даври тарихий топографияси. Тарих фанлари доктори диссер. автореферати. - Самарканд, 2018. 113-116 б.
13. Соколовская Л.Ф. Неглазуванная керамика средневекового Самарканда, как фактор экономики городского ремесла (по материалам городища Афра сиаб конца VII – начала XIII вв.) // Дисс. .... канд. ист. наук. – Ташкент, 1995.
14. Сулейманов Р.Х. Древний Нахшаб. Фан. - Самарканд-Ташкент, 2000.
15. Тереножкин А.И. Раскопки в Кухендизе Пянджикента // МИА. №15. – М. –Л., 1950.
16. Шишкина Г.В. ремесленная продукция средневекового Согда. Фан., - Тошкент, 1986.

UO'K 902/903

AMUDARYO O'NG SOHILI HUDUDI SUG'ORILISH TARIXIGA OID BA'ZI BIR MULOHAZALAR

(mil.avv. IV – milodiy IV asrlar)

M.A. Qurbanov, PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada Sho 'raxon va Sulton Uvays tog'i oralig'ining antik davrda sug'orilishi tarixi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Andrianov B.V., Terenojkin A.I., Beruniy, Tolstov S.P., G'ulomov Ya.G'., Kaltaminor, Tozabog'yob, Amirobod, Guldursun, Qirqqiz, Burgutqal'a.

Аннотация. В статье анализирован истории орошение античного периода на территории Шуракана и Султан Увайсдаге.

Ключевые слова: Андрианов Б.В., Тереножкин А.И., Беруни, Толстов С.П., Гулямов Я.Г., Калтаминор, Тазабагяб, Амирабад, Гульдурсун, Кырккыз, Бургуткала.

Abstract. The article analyzes the history of irrigation between Shorakhan and Sultan Uwais mountains in ancient times.

Key words: Andrianov B.V., Terenozhkin A.I., Beruni, Tolstov S.P., Gulyamov Ya.G., Kaltaminor, Tazabagyab, Amirabad, Guldursun, Kyrkkyz, Burgut kala.

Kirish. Yer tarixini neogen davridan faoliyatini boshlagan Amudaryo asosiy suv oqimini mil.avv. 8-7 ming yilliklarda Xorazm tekisligini o'ng va so'l sohil hududlariga ajratib, asrlar davomida mineral moddalarni qamrab olgan loyqalarni yotqizishi natijasida odamzotning joylashib, kundalik faoliyatlarini olib borishiga tayyor holatda bo'lgan. B.V. Andrianov xulosasiga ko'ra, Shuraxon va Sulton Uvays tog'i oralig'idagi sernam va serunum tekisligida 160 ming gektar yer ekinchilikka qulay bo'lgan. [1]

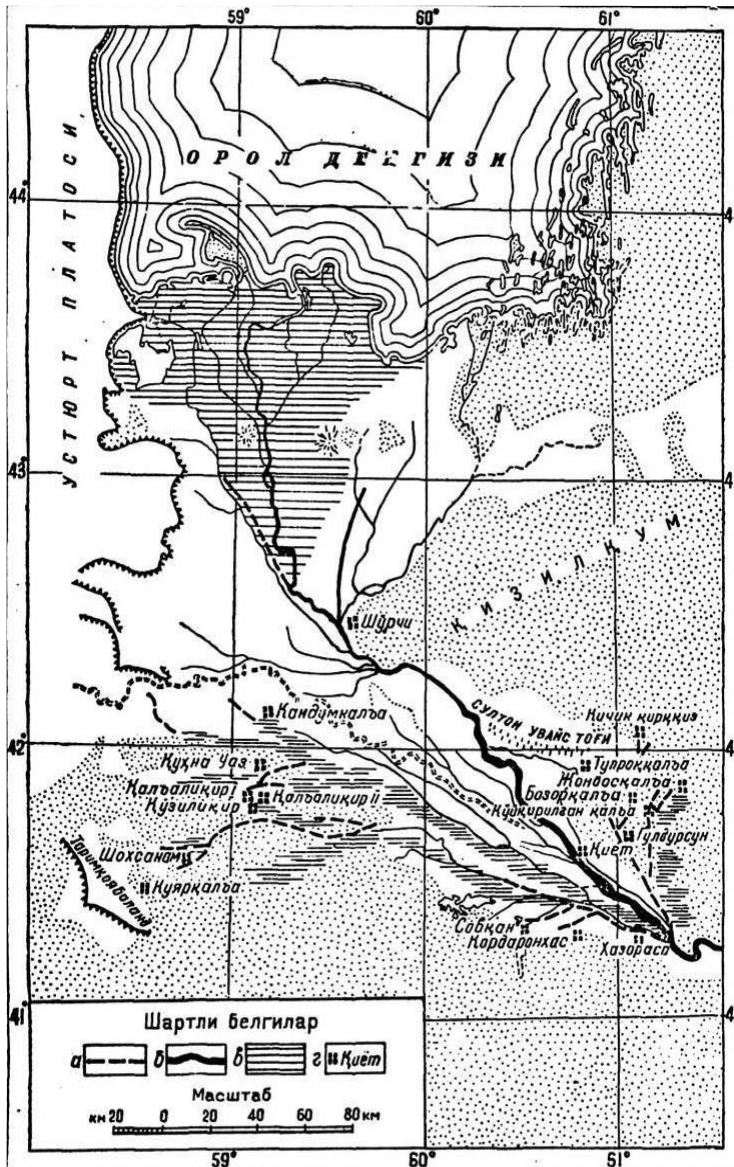
Amudaryo o'ng sohili hududi, Shuraxon qishlog'i va Sulton Uvays tog'i oralig'ida ajdodlarimizning Amudaryodan Qizilqum tomon chiqarilgan magistral sug'orish inshootlari tarixini 1937 yilda A.I. Terenojkin tomonidan o'rganish ishi boshlangan. Tadqiqotchi To'rtkul va Beruniy tumani hududida arxeologiyadan dala amaliyotini olib borish jarayonida Qizilqum geografik manzarasini tasvir qilgan Kaltaminor, Tozabog'yob va Amirobod magistral sug'orish inshootlari yo'nalishini arxeologik xaritaga joylashtirgan. [2] Tadqiqotchi aholi tomonidan qoldirilgan madaniy me'ros ob'yektlarini sug'orish inshootlari soxili bo'ylab joylashtirmaydi. Buyuk qomusiy olim Abu Rayxon Beruniy Xorazm vohasi aholisining Amudaryo o'ng va so'l sohili hududida 300 dan ziyod qishloq va shaharlar joylashganligi to'g'risida ilk ma'lumotlarni bergan edi. [3]

Xorazm arxeologiya ekspeditsiyasi xodimlari tomonidan Amudaryo o'ng sohili hududining sug'orilish tarixini o'rganish ishlari boshlangan. Mazkur maqolada ajdodlarimiz tomonidan mil.avv. VI asr so'nggi chorakidan milodiy I asrgacha Amudaryodan magistral sug'orish inshootlarini chiqarib, undan sernam va serunum tekislikni obod va gulshan diyorga aylantirish borasida bunyodkorlik faoliyati natijalarini yoritish maqsad qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. S.P. Tolstovning ilk fundamental asarida Shuraxon va Sulton Uvays o'rtasida Qizilqum tomon chiqarilgan magistral sug'orilish inshootlari yo'nalishini qayd qilgan. Masalan, Xorazm sug'orilish tarixi tadqiqotchisi Ya.G'. G'ulomov hozirgacha ilmiy ahamiyatini saqlab qolgan asarida mil.avv. IV – milodiy IV asrlarda Xorazmning sug'orilish tarmoqlari, jumladan Guldursun-Qirqqiz sug'orilish inshootlari, undan Uyqal'a yodgorligi tomon alohida ajralib chiqqan shaxobcha, Tuproqqal'a, Burgutqal'a inshootlari to'g'risida fikr-mulohazalarini qayd qilgan. [5]

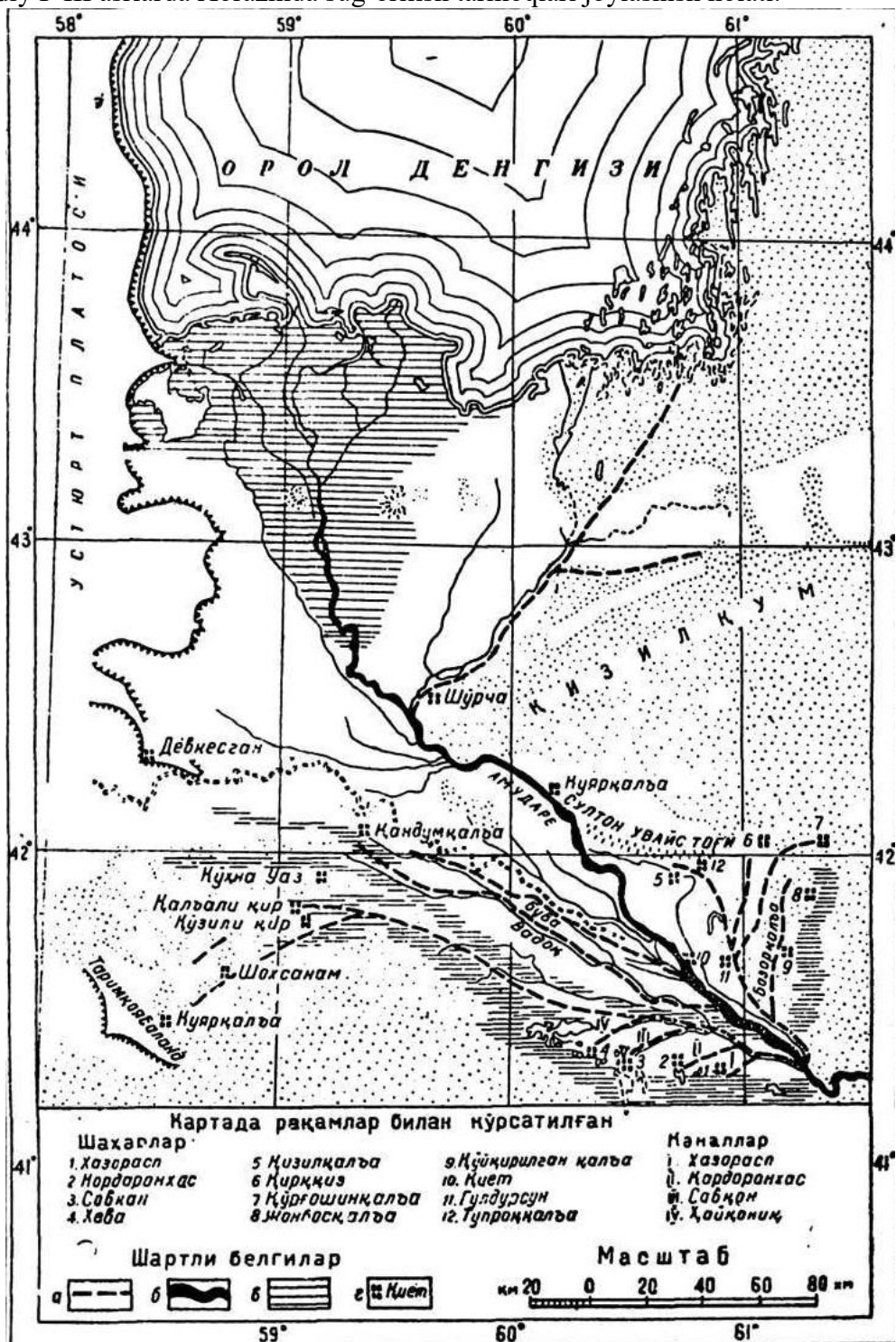
Mil.avv. IV–II asrlarda Xorazmda sun'iy sug'orilish tarmoqlarining rivojlanishi quyidagicha manzarada bo'lgan.

Shartli belgilar: a – suv oqib turgan kanallar; b – Amudaryoning o'sha davrdagi o'zani; v – botqoq va toshqinlar; g – shaharlar.

(Гуломов Я.Г. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. – Тошкент, «Фан», 1954. – Б.106. 7-расм.)

Milodiy I–III asrlarda Xorazmda sug'orilish tarmoqlari joylashish holati.

Шартли белгилар: а – сув оқиб турган каналлар; б – Амударйонинг о'ша даврдagi о'зани; в – botқoқ va toshқinлар; г – шаҳарлар.

(Фуломов Я.Ф. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. – Тошкент, «Фан», 1954. – Б.110. 8-расм.)

Tadqiqot metodologiyasi

– ilmiylik, tarixiy tahlil, xronologik izchillik, qiyoslash, munozara, asoslab berish, mantiqiy xulosa, arxeologiya, etnografiya, geografiya fanlari yutuqlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Maqolada mil.avv. VI asr so'nggi choragi – milodiy I asrgacha Shuraxon qishlog'i va Sulton Uvays tog'i oralig'i hududining sug'orilish inshootlari faoliyati tarixi tahlil qilingan.

Natijalar quyidagicha aniqlandi: Xorazm ekspeditsiyasi xodimlarining Amudaryo o'ng sohili hududini antik davrda faoliyat olib borgan sug'orilish inshootlari yo'nalishlari antik davrda qanday darajada kechganligi masalalari yoritiladi.

Xulosa va takliflar

Yuqorida zikr qilingan fikr-mulohazalardan quyidagi xulosaga kelish imkoniyati mavjud.

– Amudaryo suv tarkibidagi mineral moddalarga serob bo'lgan loyqa qatlamlarining asrlar mobaynida yotqizilishi natijasida tarkib topgan Shuraxon qishlog'i va Sulton Uvays tog'i oralig'i tekisligida mil.avv.VI asr ikkinchi yarmi so'nggi choragigacha suv havzalari ustunlik qilgan;

– mil.avv. VI asr so'nggi choragi – V asrlarda hududda Amudaryodan Kaltaminor sug'orilish inshooti Qizilqum tomon chiqarilgan;

– mil.avv. IV – III asrlarda o'ng sohil hududida Kaltaminor sug'orilish inshooti faoliyati davom etgan. Mazkur tarixiy sanada Tozabog'yob, Amirobod magistral sug'orish inshootlari Qizilqum tomon yo'naltirilgan;

– mil.avv. II – milodiy I asrlarda yuqorida qayd qilingan sug'orilish inshootidan ikki yon tomonga tarmoqlar chiqarilgan, ularning boshi, o'rtasi va oxirida hajmi kichik, o'rta va katta hajmli qishloq va shahar qurilishi olib borilgan.

Takliflar quyidagicha qayd qilindi:

– daryolar tamaddun markazlari bo'lib, insoniyatga hadyasini in'om etgan tabiat mahsuli ekanligidan uning tarixini o'rganish juda muhim;

– insoniyat qayerda suv manbasi bo'lsa o'rnashib, o'z taqdirini belgilab olgan, hozirgi vaqtda ham suv o'z ahamiyatini saqlab qoladi;

– Amudaryodan chiqarilgan magistral kanallari, ulardan ikki yon tomonga chiqarilgan sug'orilish tarmoqlari hozirgi vaqtda boshqa nomlarda bo'lsa ham insoniyatga hayotbaxsh hadyasini bermoqda;

– shu ma'noda bo'lsa kerak, magistral kanallar, ularning sohili bo'ylab qurilgan qishloq va shaharlar o'lkamizni antik davrda gulshan va obod diyorga aylantirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Андрианов Б.В. Древние оросительные системы Приаралья (В связи с историей возникновения и развития орошаемого земледелия). – М.: «Наука», Вост. Лит, 1969. – С.98

2. Тереножкин А.И. Археологические разведки в Хорезме. – М.: «Наука», 1940. №VI. – С.165-171

3. Бируни. Определение границ мест для уточнения расстояния между населенными пунктами / Геодезия. – М.: «Наука», 1966. Т. III. – С.95

4. Толстов С.П. Древний Хорезм. – М.: МГУ, 1948. – С. 84-135

5. Фуломов Я.Ф. Хоразмнинг сугорилиш тарихи. – Тошкент, «Фан», 1954. – Б.106-110

UO'K 902/903

XORAZM VOHASI ANTIK DAVRI XALQARO KARVON YO'LLARIDA JOYLASHGAN ARXEOLGIK YODGORLIKLAR TARIXI SAHIFASIDAN

M.A. Qurbanov, PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada Quyi Amudaryo hududidagi antik davri aholi turar-joylarining savdo-karvon yo'llari rivojlanishidagi tarixiy o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: Pilipko V.N., Mambetullayev M., Vorobyeva M.G., Vishnevskaya O.A., Odoytepa, Kushqal'a-1, Jigarband, Kaparas, Xumbuztepa, Gaurqal'a, Kat.

Аннотация. В статье освещается историческая роль древних поселений Нижней Амударьи в развитии торговых и караванных путей.

Ключевые слова: Пилипко В.Н., Мамбетуллаев М., Воробьева М.Г., Вишневская О.А., Одей-депе, Кушкала-1, Джигарбанд, Капарас, Хумбузтепе, Гяур-кала, Кат.

Abstract. The article highlights the historical role of ancient settlements in the Lower Amu Darya region in the development of trade and caravan routes.

Key words: Pilipko V.N., Mambetullayev M., Vorobyeva M.G., Vishnevskaya O.A., Odoytepa, Kushkala-1, Jigarband, Kaparas, Khumbuztepa, Gaurqal'a, Kat.

Kirish. Xorazm arxeologiya va etnografiya ekspeditsiyasining Amudaryo o'ng va so'l sohili etagiga ulanib ketgan hududlarda turar-joylarning joylashishi, xalqaro aloqa yo'llari rivojlanishida muhim o'rin egallaganligi arxeologik adabiyotlarida qayd qilingan ma'lumotlardan ma'lum. Xalqaro savdo aloqa yo'llari rivojlanishida Amudaryo faoliyatining ahamiyati beqiyos. Shu ma'noda Amudaryo o'ng va so'l sohili hududlarida ajdodlarimiz tomonidan bunyod qilingan qal'alarning joylashishi masalalari tahlil qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xorazm ekspeditsiyasi xodimlarining tadqiqot natijalariga ko'ra, Xorazm vohasi paleogeografik holati 4-3,5 million yillar oldin tekislik bo'lgan. [1] Amudaryo faoliyati natijasida Xorazm tekisligi o'ng va so'l sohili hududlariga bo'lingan, aholining joylashishi, tabiiy resurslardan foydalangan ajdodlarimizning turar-joylar qurilishi sohasida bosib o'tgan tarixiy tajribasini antik davrgacha yoyish imkonini berdi. A.V. Vinogradov, M.A. Itina Amudaryo o'ng sohili hududida olib borgan arxeologik izlanishlar natijalariga ko'ra, neolit davri mil.avv. VI asr so'nggi choragida ajdodlarimiz yog'och ustunli yarim yerto'la chaylalarda istiqomat qilib, kundalik amaliyotlarini olib borganlar. Masalan, A.V. Vinogradov hisob-kitobiga ko'ra Jonbos-4, Tolstov manzili, Kavrat-7 yer sathiga yog'och ustunlar yordamida to'g'riburchak shaklda bo'lgan. [2] M.A. Itinaning Janubiy Oqchadaryo havzasida bronza davri aholisi turar-joylari (Ko'kcha-15, 15a,16, Jonbos-33) [3] hamda tadqiqotchilarning Oqchadaryo (janubiy) havzasi hududida bronza davri aholisi turar-joylar qurilishi uslublari Yakkaparon-2, 14 manzilgohlarida o'z ma'nosini topgan. [4] Mazkur yodgorliklarni qurilishi, yerto'la sifatida aholiga xizmat qilishi mil.avv. IX-VIII asrlar bilan belgilangan.

Amudaryo o'ng sohili hududida joylashgan madaniy meros ob'yektlari.

Sulton Uvays tog'ini Qoratog' tizmasida joylashgan Gaurqal'a, uning topografik joylashishi trapetsiya shaklida, umumiy maydoni 200x450x400m. To'rt tomoni ikki qatorli (yo'lak kengligi-3m) paxsa va kvadrat (40x40x10sm) g'ishtdan devor qurilgan. Mudofaa devor yarim aylana burjlarga ega (oralig'i 27-30 m). Burjlar va tashqi devor nayza uchli shinaklarga ega. Yodgorlik mil.avv. II asrda bunyod qilinib, milodiy IV asrda faoliyati yakun topgan. Xalqaro karvon savdo yo'lida daryo transporti rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan. [5] Amudaryo sohili hududi tekisligida Kat yodgorligi joylashgan bo'lib, Gaurqal'a bilan bir qatorda xalqaro savdo aloqalarini olib borishida muhim ahamiyat kasb etgan. [6] Toshqal'a-2 kvadrat shaklda bo'lib, Xorazm vohasi janubi Tuproqqal'a massivida Amudaryo sohili hududida joylashgan, xo'jalik-madaniy hayot mil.avv. IV-milodiy XIII asr boshlarigacha ichki va xalqaro savdo aloqalari rivojlanishiga hissa qo'shgan. [7]

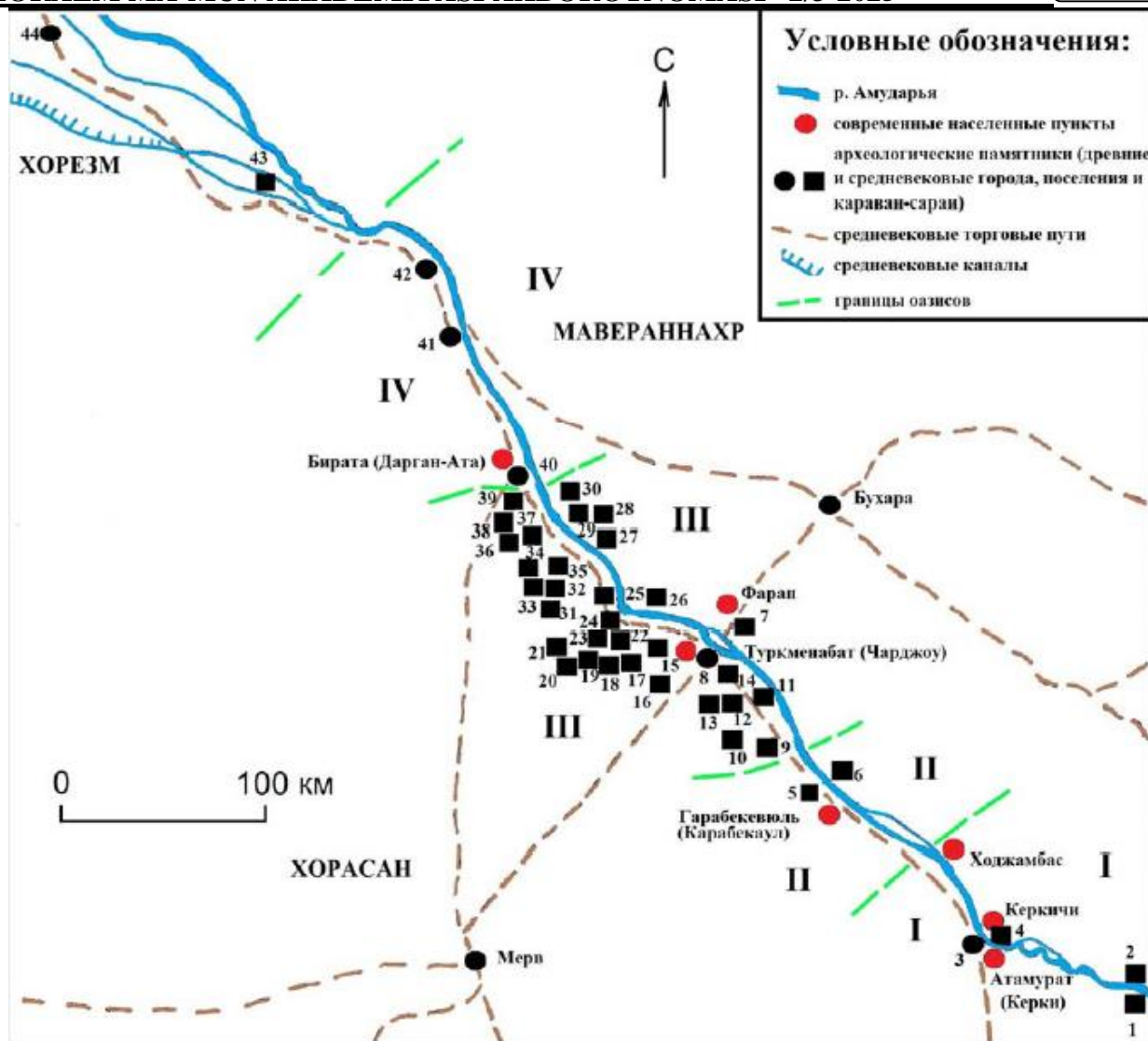
2. Amudaryo so'l sohilida joylashgan yodgorliklar.

Xumbuztepa – Xorazm vohasi janubida Amudaryo sohili hududiga ulangan Toshsaqa balandligida joylashgan, mil.avv. VII asr ikkinchi yarmi – milodiy IV asrlarda kulolchilik markazi sifatida faoliyat olib borgan. [8] Darg'on – Amudaryo sohili hududiga ulangan balandlikda aylana shakldagi, mil.avv. IV-milodiy XIII asrlarga oid Darg'on (Darg'on ota) yodgorligi xalqaro karvon yo'lida joylashgan. [9]

Arxeologik tarixiy ma'lumotlarga ko'ra Xorazm vohasi janubiy chegarasida Amudaryo so'l sohili hududiga ulangan balandlikda Odoytepa bunyod qilingan. Mil.avv. IX–VIII asr – milodiy XIII asrlarda madaniy-xo'jalik faoliyati davom etgan. Kushqal'a I, II yodgorliklari Odoytepa shimolidagi balandlikda joylashgan, mil.avv. VI asr ikkinchi yarmi – milodiy XIII asrgacha faoliyat olib borgan. [10]

M.Mambetullayevning Xorazm vohasi janubida Toshsaqa balandligi atroflarida arxeologik qidiruv natijasida ro'yxatga olingan Xumbuztepada (4ga) olib borilgan qazishma ishlari natijasida mil.avv. VII asr ikkinchi yarmiga mansub kulolchilik ashyolari olingan.[11] 1972-1975 yillarda Xorazm ekspeditsiyasi Pitnak hududida Tuyamo'yin suv ombori qurilishi munosabati bilan Amudaryo so'l sohili hududi bo'ylab joylashgan Jigarband [12], Kaparas [13] yodgorliklarida qazishma ishlarini olib borib, ularda madaniy-xo'jalik hayot mil.avv. IV – milodiy XIII asr boshlarigacha faoliyat olib borgan, xalqaro savdo-karvon yo'li taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etgan.

Arxeologik yodgorliklar xaritasi: 20 – Odoytepa; 36 – Kushqal'a I; 37 – Kushqal'a II; 42 – Jigarband; 43 – Hazorasp; 44 – Gurganch (Ko'hna Urganch)

Tadqiqot metodologiyasi. Ob'yektivlik, tarixiy-xronologik izchillik, munozara, nazariy-qiyosiy tahlil, umumlashtirish, mantiqiy xulosa, arxeologiya, geografiya fanlari natijalaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Arxeologik nashrlarda qayd qilingan Odoytepa, Kushqal'a-1, Karki, Choplitepa, Jigarband, Kaparas va Xumbuztepa qishloq maqomini olgan aholi markazlarining xalqaro savdo-karvon yo'llarida joylashishi, ularni daryo transporti rivojidagi tarixiy o'rni tahlil qilingan.

Natijalarda quyidagilar qayd qilindi: Chunonchi, maqolada Xorazm vohasida antik davr qishloqlari xalqaro savdo-karvon yo'llarida joylashishi masalalari tahlil qilingan. Maqolada qayd qilingan ma'lumotlardan xalqaro savdo-karvon yo'llari tarixini o'rganishda xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Arxeologik nashrlarda qayd qilingan tarixiy ma'lumotlarni nazariy-qiyosiy tahlili asosida quyidagi xulosalar izohlandi:

- Xalqaro savdo-karvon yo'li taraqqiyotida Amudaryoning tarixiy ahamiyati;
- Mil.avv. IX – milodiy IV asrgacha Amudaryo so'l sohil hududlarida qishloq maqomiga ega bo'lgan arxeologik yodgorliklar to'g'risida ma'lumotlar berildi;
- Xalqaro savdo-karvon yo'lida joylashgan Jigarband so'l sohil hududidan o'ng sohil hududiga o'tish ob'yekti bo'lgan.

Maqola yuzasidan quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- Xalqaro savdo-karvon yo'llari rivojlanishida shaharlar bilan birga qishloq tipidagi aholi turar-joylarining ahamiyati beqiyos ekanligi;

– Amudaryoning qadimgi davridan boshlab, hozirgi kunda faoliyati, uning xalqaro savdo-karvon yo'lidagi ahamiyatini o'rganish;

– Hozirgi zamonda Amudaryo bo'ylab daryo transportini yo'lga qo'yish, qadimgi xalqaro savdo-karvon yo'lini qaytadan tiklash dolzarb masalalardan biri, bu esa ichki va xalqaro turizmni rivojlanishiga omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Виноградов А.В., Итина М.А., Кесь А.С., Мамедов Э.Д. Палеогеографическая обусловленность расселения древнего человека в пустынях Средней Азии // Первообытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. – М.: «Наука», 1974. – С.290-291.
2. Виноградов А.В. Древние охотники и рыболовы Среднеазиатского междуречья. – М.: «Наука», 1969. – С.153.
3. Итина. М.А. История степных племен южного Приаралья. – М.: «Наука», 1977, Вып.10. – С.45-86.
4. Итина. М.А. Поселение Якке-Парсан-2 (раскопки 1958-1959 гг.) // МХЕ. – М.: «Наука», 1963, Вып.6. – С. 107-129.
5. Рапопорт Ю.А., Трудновская С.А. Городище Гяур-кала // ТрХАЭЭ. – М., Наука, 1958. Т.2, – С.347-366.
6. Маньлов Ю.П. К изучению городища Кят // Вестник ККФАН УзССР. – Нукус, 1965. Вып.2. – С. 49-56.
7. Баратов С.Р. Матрасулов Ш. Археологические исследования в Узбекистане 2003 г. – Самарканд, 2004.
8. Болелов С.П. Ранний этап становления ремесленного производства на территории Хорезма / Вторая половина I тис. я. до н.э. // Приаралья на перекрестка культур. – Самарканд-Ташкент, 2013. – С.7.
9. Ершов С.А. Археология в ТССР за 20 лет // Известия Туркменской ССР АН, 1944. № 2-3. – С.28-29.
10. Пилипко В.Н. Древнее городище Одей-депе на среднем течении Амударьи // Каракумские древности. Вып. VIII. – Ашхабад, «Блым», 1979. – С. 27-54.
8. Пилипко В.Н. Раскопки в Дейнауском районе Чарджоуской области // АО 1974. –М.: «Наука», 1975. – С. 528.
11. Мамбетуллаев М. Хумбузтепе-керамический центр южного Хорезма // Вестник ККО АН УзССР. – Нукус, 1976. №3. – С. 35-36.
12. Вишневская О.А. Раскопки городища Джигербент // АО 1974. – М.: Наука, 1975. – С.522-523.
13. Воробьева М.Г. Капарас // Древности южного Хорезма. – М.: Наука, 1991. Т.XVI. – С.520-521.

UO'K 34

O'ZBEK AYOLLARINING JAMIYAT SIYOSIY HAYOTIDA FAOLLASHUV TARIXI

D.Sh.Qurbanova, dots., Urganch Innovasion universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek ayollarining jamiyat siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy hayotiga kirib kelish tarixi tahlil qilingan. Shuningdek, gender tenglik uchun kurashlar tarixi va tarixshunosligi o'rganilgan. Bugungi kun jamiyat siyosiy hayotida ayollar masalasiga urg'u berilgan.*

Kalit so'zlar: *ayol, jamiyat, siyosat, deputat, faol, ishchilar, mamlakat, gender, qonun, madaniyat, parlament, saylov.*

Аннотация. *В данной статье анализируется история вхождения узбекских женщин в политическую, социальную, экономическую и культурную жизнь общества. Также изучаются история и историография борьбы за гендерное равенство. Сегодня женский вопрос занимает особое место в политической жизни общества.*

Ключевые слова: *женщина, общество, политика, депутат, активистка, трудящиеся, страна, пол, закон, культура, парламент, выборы.*

Abstract. *This article analyzes the history of the entry of Uzbek women into the political, social, economic and cultural life of society. The history and historiography of the struggle for gender equality is also studied. Today, the women's issue occupies a special place in the political life of society.*

Key words: *woman, society, politics, deputy, activist, workers, country, gender, law, culture, parliament, elections.*

Tarixda parlamentarizmning shakllanishi va rivojlanishi muammosi zamonaviy tarixda kam o'rganilgan va eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Davlat hokimiyatining yangi shakllarini va ayniqsa yangi parlament tizimini shakllantirish vakillik organlari institutining paydo bo'lishi va shakllanishi tarixini, keyinchalik respublikamizda davlat hokimiyati tizimidagi parlament

tuzilmalarini chuqur o'rganishni talab qiladi. Ushbu muammo ob'yektiv va sub'yektiv sabablarga ko'ra tadqiqotchilar e'tiboridan chetda qoldi, bu uning har tomonlama va ob'yektiv ilmiy rivojlanishini "ahamiyatsiz" va hatto uzoq vaqt davomida imkonsiz bo'ldi.

Davlat Dumasiga bag'ishlangan va uning faoliyatining turli masalalarini ochib beradigan ishlarning umumiy fonida unda Turkiston vakolatxonasi bilan bevosita bog'liq tadqiqotlar deyarli yo'q.

XX asr boshlarida O'zbekistonda paydo bo'lgan ilg'or harakatlar dasturlarida ayollarning erkaklar bilan teng huquqliligi va ularning jamiyat ijtimoiy hayotida o'z o'rnini egallashi masalalari aks etgan. Masalan, Jadid tashkilotining "Shuroi-Islom" dasturida ayollarga saylovlarda qatnashish huquqini berish asosiy vazifa edi. M. Behbudiy, A. Fitrat, F. Xujayev, A. Cho'lpon, A. Avloniy va boshqa ilg'or shaxslar kabi jadidlar rahbarlari ayollarning jamiyatdagi rolini yuqori baholadilar, ularga ijtimoiy erkinlik berish zarurligi haqida bahslashdilar. Ularning fikricha, jamiyatni o'zgartirish uchun ma'naviy va madaniy hayotni tubdan isloh qilish zarur edi. Ya'ni, ayollarni jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida qabul qilmasdan, oila masalalarini to'g'ri hal qilmasdan, yosh avlodni to'g'ri tarbiyalamasdan turib, jamiyatni isloh qilish, uni progressiv taraqqiyot yo'liga yo'naltirish mumkin emas, pirovardida millat taqdiri bevosita uning ayollari va davlatiga bog'liqligi haqida qayd etilgan [1]. Shuning uchun 1920-yillarda amalga oshirilgan voqealarni nafaqat ayollar, balki ilg'or qarashlarga ega jamiyat erkaklari ham qo'llab-quvvatladilar [2].

Shuningdek tadqiqot mavzusi doirasida ko'plab rahbariy nutqlar, forumlar, anjumanlardagi chiqishlar o'rganilgan. Masalan, 1920 yil may oyida Toshkentda bo'lib o'tgan Turkiston ishchi ayollarining birinchi forumida ayollarni siyosiy hayotga jalb qilish masalalari ko'rib chiqilgan. Turkistonning turli viloyatlaridan 118 delegat ishtirok etgan ushbu forumda xotin-qizlarni ijtimoiy-siyosiy hayotga jalb etish va respublika ishlarini boshqarish, ularning moliyaviy ahvolini yaxshilash, ular o'rtasida madaniy-ma'rifiy ishlarni olib borish kabi ko'plab masalalar ko'rib chiqildi [3].

Turkiston delegati L.Dvorkinaning kommunistlarning 1 avgust 1920 yilda o'tkazilgan I-xalqaro anjumanida so'zlagan nutqida ko'ra, "... Turkistonda ayollar ishi bo'yicha 46 ta bo'lim mavjud. Ayollarga yondashishning yagona usullari—bu iqtisodiy va madaniy-ma'rifiy: xalq xo'jaligi Kengashi orqali artellar va hunarmandchilik mahsulotlarini tashkil etish, shuningdek ayollarni umumiy kasbiy qurilishga jalb qilish, ustaxonalar uchun tashviqot va ularni tashkil etishda ishtirok etish, ularni taqsimlashni nazorat qilish. Ayollar maktablarini, ayollar klublarini tashkil qilish, musulmonlar o'rtasida tashviqot - bu Sharq ayollarini kommunizm uchun kurashga jalb qilish usullarini joriy qilishdan iborat bo'lgan. Turkistonda amalga oshirilgan bunday ishlarning natijalari hayratlanarlidir. Qisqa vaqt ichida Toshkentdagi artelda 2000 nafar ishchi tashkil etildi, balki shundan 60 nafar ayol partiyaga qo'shildi, oltitasi Kengashlarga saylandi; oltita maktab ochildi" [4].

40-60-yillarda tarixiy qarashlarning qat'iy birlashishi natijasida hukmron mafkuraviy konsepsiya asosida nashr etilgan asarlar, qiziqarli faktik materiallar haqida xabar berish, ko'rib chiqilayotgan davrda Turkiston o'lkasidagi siyosiy kuchlarning o'zaro bog'liqligining haqiqiy ifodasini o'zgartiradi. Turkiston viloyatida I va II Davlat Dumasiga saylovlarga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish bo'yicha mavjud ma'lumotlarni umumlashtirishga birinchi urinishlardan biri P. Kotlyar va M. Vayss tomonidan qilingan. Mualliflar imperator saylov qonunchiligini, shuningdek, siyosiy partiyalar va harakatlar o'rtasidagi saylovoldi kurashini tahlil qiladi va tanqidiy xulosalar beradi. A.V.Pyaskovskiy mavzuni sezilarli darajada kengaytiradi va uni statistik ma'lumotlar bilan to'ldiradi [5].

O'zbekiston davlat mustaqilligiga erishgach, chor mustamlakachiligi va sovet davrlarida O'zbekiston tarixiga qarash o'zgaradi. Buning dolzarb zarurati zamon bilan bog'liq bo'lib, O'zbekistonning ko'p asrlik tarixi davomida sodir bo'lgan tarixiy jarayonlarning haqiqiy manzarasini tiklash maqsadi bilan bog'liq bo'lgan.

90-yillarda rus tarixchilarining umume'tirof etilgan ilmiy tamoyillar va milliy istiqlol g'oyasiga asoslangan sifat jihatidan yangi konseptual tarzda yozilgan tubdan yangi asarlari paydo bo'ldi. Ularda O'zbekiston hududida davlatchilik tarixining mohiyati, o'ziga xos xususiyatlari, xarakterli xususiyatlari va rivojlanishining umumiy tendensiyalarini tizimli ravishda qayta ko'rib chiqish va nazariy jihatdan qayta baholash vazifalari aks ettirilgan.

Asosiy yo'nalishlaridan biri O'zbekiston xalqlarining milliy ozodlik kurashini to'liq va xolisona yoritish bo'lgan milliy tarixning yangi konsepsiyasiga muvofiq, avvalo, R. M. Abdullayev, H. A. Abduraximova, S. S. Agzamxodjayeavlarning tadqiqotlarini qayd etishni zarurdir. A.D.Alimova, D. H. Ziyayeva, F. B. Isxakova, N. U. Musayeva, G. K. Rustamova, H.D.Sodiqova, D. Tasqulova, R. Tursunova, A. M. Xudoyqulova, Z. Choriyev, T.Katyukova va boshqa tadqiqotchilarning asarlarida [6] XIX asrning ikkinchi yarmi - XX asrning birinchi choragida chorizmning mustamlakachilik siyosati, uni boshqarish masalalariga doir tadqiqotlar olib borishgan. Turkistonda chorizmning kamsituvchi milliy va ko'chirish siyosatining asosiy yo'nalishlari F. B. Isxakov asarida keng talqin qilingan. XX asr boshlarida Turkistonda milliy siyosiy elita, milliy siyosiy tashkilotlarning shakllanishi va bu jarayonda jadidlarning o'rni haqida P. M. Abdullayev, S. S. Agzamxodjayeav, D. A. Alimova, D.Toshqulova, A.M.Xudoyqulov va bir qator jamoaviy tadqiqotlarda batafsil ko'rib chiqilgan.

Masalan, R.Aminova asarida [7] 1926 yil sentyabr oyida Markaziy Osiyo partiya qo'mitalarining xotin-qizlar qo'mitalari o'rtasida ish sur'atlarini tezlashtirishga haqida ma'lumotlar keltirilgan. Harakat "Hujum" deb nomlandi, ya'ni ayollar masalasini hujum uslubida hal qilish siyosati navbatma-navbat boshlandi. Ushbu kampaniyani Markaziy Osiyo mamlakatlarida, xususan, O'zbekistonda amalga oshirish uchun 1926 yil dekabr oyida maxsus komissiyalar tashkil etildi. "Hujum" harakatining asosiy maqsadi ayollarni ijtimoiy ishlab chiqarishga keng jalb qilishdan iborat bo'lgan. Undan tashqari, asarda o'zbek ayollari nafaqat paxta dalalarida mashina haydashni, balki chorvachilik fermalarida ham samarali mehnat qilishlari, qishloq xo'jaligi sohasida agronom, veterinar, hayvonotchi, irrigatsiya muhandisi sifatida yer maydonlarida mehnat qilishlari haqida keng ma'lumotlar keltirgan. Vatan manfaati yo'lidagi ulkan yutuqlari uchun 90 ming o'zbek ayoli orden va medallar, 135 ayol Sosialistik mehnat qahramoni unvoniga sazovor bo'ldi [8].

Undan tashqari O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi tomonidan tayyorlangan O'zbekiston ayollari deb nomlangan asarda mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy soha islohotlarida faol va yetakchi xotin-qizlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Ayollarning davlat boshqaruvida sonini oshib borishi va faoliyatini yanada faollashuvi jamiyat va davlat boshqaruvini yanada demokratlashuvida, hayotning barcha sohalarida ijtimoiy tenglik va mamlakatning barqaror rivojlanishini ta'minlab beradi.

2022 yilning 8-9 sentyabr kunlari Toshkent shahrida Parlamentlararo ittifoqqa a'zo davlatlar parlamentlari rahbarlarining 14-sammiti bo'lib o'tdi. Forumda BMT, Parlamentlararo ittifoq, Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti Parlament Assambleyasi, MDH Parlamentlararo Assambleyasi kabi xalqaro tashkilotlar rahbarlari, shuningdek, 120 dan ortiq davlat parlamentlari vakillari ishtirok etdi.

Ta'kidlab o'tish joizki, IPU 200 ga yaqin davlat parlamentlarini birlashtiradi va eng yirik muloqot maydoni hisoblanadi. Sammit ishidan ko'zlangan asosiy maqsad - barqarorlik va farovonlikka qaratilgan genderni mos parlamentizmni shakllantirishdir [9].

Sammitda inqirozli vaziyatlarda tenglik, adolat va barqarorlikka asoslangan gender muammolariga javob beradigan parlamentni shakllantirish bo'yicha harakatlar rejasini ishlab chiqish zarurligi ta'kidlandi.

Shundan kelib chiqib, tadbirda so'nggi besh yilda xotin-qizlarning jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda teng ishtirokini ta'minlash, ijtimoiy-huquqiy qo'llab-quvvatlash, shuningdek, xotin-qizlarni tajovuzdan himoya qilishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilgani alohida ta'kidlandi.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda turli soha va tarmoqlarda mehnat qilayotgan ishchi va xizmatchilarning 45 foizini xotin-qizlar tashkil qiladi. Konstitutsiyamizning 46-moddasida belgilab qo'yilgan «xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar» degan g'oya hayotga izchil tatbiq etilmoqda. "O'zbekiston tarixida birinchi marta milliy parlamentda ayollar soni Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan belgilangan tavsiyalarga mos darajaga yetdi. Mamlakatimiz parlamenti ayol deputatlar soni bo'yicha dunyodagi 190 ta milliy parlament o'rtasida 37-o'ringa ko'tarildi. Holbuki, – shunga e'tibor berishingizni so'rayman – bundan 5 yil avval biz bu borada 128-o'rinda edik" [10].

Ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasining siyosiy partiyalari a'zolidagi xotin-qizlarning ulushi ham o'tgan yillarga nisbatan ortganligini ko'rsatmoqda. Jumladan, O'zbekiston "Milliy tiklanish" demokratik partiyasi a'zolarining 29 foizi, O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi a'zolarining 28 foizi, O'zbekiston Ekologik partiya a'zolarining 22 foizi, O'zbekiston "Adolat" sosial-demokratik partiyasi a'zolarining 21 foizi va O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi a'zolarining 20 foizini xotin-qizlar tashkil qilmoqda [11].

O'zbekiston parlamenti tarixi va uning rivojlanishi ayol deputatlarining siyosiy rivojida muhim ahamiyatga ega. Mustaqillik davrida parlament tizimining shakllanishi va unda ayollarning ishtiroki mamlakat hayotining yangi bosqichiga qadam qo'yganini ko'rsatadi. Ayniqsa, ayollar parlamentidagi ishtiroki bo'yicha yangi tashabbuslarning boshlanishi, jamiyatdagi ijtimoiy adolatga va gender tengligini ta'minlashga qaratilgan davlat siyosatining samaradorligini oshirgan. Tarixiy hujjatlar va manbalarga asoslangan holda ayol deputatlarining faoliyatining tashkiliy jihatlari va davlatning huquqiy faoliyatidagi muhim o'zgarishlar tahlil etilgan. Shu bilan birga, mustaqil O'zbekistonda parlamentning faoliyati va ayollar huquqlarini ta'minlash yo'lidagi ilk qadamlar ham mazkur davrda o'zining ko'rinishiga ega bo'ldi.

Parlamentda ayollarning ishtirokini tahlil qilish, ayollarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki mamlakatning demokratik rivojiga hissa qo'shishga yordam beradi. Ayol deputatlarining faoliyati parlamentdagi qonunchilikni o'tkazish jarayonlariga salbiy ta'sir o'tkazmasdan, balki ijtimoiy va gender tengligini ta'minlashga qaratilgan me'yorlarni qabul qilishga qaratilgan. Ayollar uchun siyosiy jarayonlarda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish, jamiyatning barcha qatlamlari uchun teng huquqlar yaratishga qaratilgan maqsadlarga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, 1992. – Б.32.
2. Егамбердиева А. М. жамиятдаги аёллар масаласининг тарихий талқини / А. М. Егамбердиева. - Матн: тўғридан-тўғри // ёш олим. — 2017. — № 10 (144). 361-363 бетлар. - УРЛ: <https://moluch.ru/archive/144/40054/> (кириш: 07/16/2023).
3. Женщина и политика. // Народная газета. – Печатный орган Республики Таджикистан, от 12 марта 2020 года.
4. «Отчет о Первой Международной конференции коммунисток». Госиздат, 1921, стр. 66. // [Вовлечение женщин в общественно-политическую жизнь начата работа среди женщин туркестана | Биографии Героев и писателей СССР \(pavelskaz.ru\)](#).
5. Котляр П., Вайс М. Как проводились выборы в Туркестане. - Т., 1947; Пяковский А.В. Революция 1905 - 1907 гг. в Туркестане. - Т., 1958; История народов Узбекистана. - Т.2. -Т., 1947 и др.
6. Абдуллаев Р. М. Национальные политические организации в Туркестане 1917-1918 гг. Дис. док. ист. наук - Т., 1998; Абдурахимова НА. Колониальная система власти в Туркестане (вторая половина XIX - начало XX вв.): Автореф. дис.док. ист наук - Т., 1994; Абдурахимова Н., Рустамова Г. Колониальная система власти в Туркестане во второй половине XIX - первой четверти XX вв. - Т., 1999; Агзамходжаев С.С. "Туркистон мухтирияти": борьба за независимость (1917-1918 гг.) Дис. док. ист. наук - Т., 1996; Алимова Д.А. Джадидизм в Средней Азии. Пути обновления, реформы, борьба за независимость. - Т., 2000; Зияева Д.Х. Национально освободительное движение в Узбекистане в историографии XX века (проблемы изучения истории восстания 1916 г. и движения "истиклолчилик" 1918-1924 гг.): Автореф. дис.док. ист наук - Т., 1999; Исаков Ф. Национальная политика царизма в Туркестане (1867-1918 гг.). - Т., 1997; Мусаев Н.У. Формирование и развитие промышленного производства в Туркестане (конец XIX- начало XX в.): Автореф. дис.док. ист. наук. - Т., 1999; Садыков Х.Д. Колониальная политика царизма в Туркестане и борьба за национальную независимость в начале XX века. Автореф. Дис. док. ист. наук - Т., 1994;; Ташкулов Д. Основные направления политико правовой мысли народов Узбекистана во второй половине XIX- первой четверти XX вв. Дис. док. юр. наук - Т., 1995; Турсунова Р.Ю. Городское самоуправление в Туркестане (1877-1918 гг.): Автореф. дис.кан. ист наук - Т., 2000; Худайкулов А.М. Просветительская деятельность джадидов Туркестана (конец XIX- начало XX в.) Дис. кан. ист. наук - Т., 1995; Чариев З. У. Усиление колониальной политики и колониального гнета и их проявления в Туркестане в начале XXв. (на примере мобилизации на тыловые работы): Автореф. дис.док.; Котюкова Т.В. Проблемы Туркестана в центральных законодательных органах власти Российской Империи, 1905-1917 гг. Автореф.на соис.уч.степ.канд.ист.наук. - Москва, 2001.
7. Аминова, Р. Х. Октябрь и решение женского вопроса в Узбекистане.- Т., 1975. - С. 38.
8. ЎзР МДА, оп.1, иш 22. л.14.
9. В Ташкенте начал работу 14-й саммит женщин-руководителей парламентов государств-членов Межпарламентского союза. // Правда Востока от 17 ноября 2022 года.
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотинқизлар кўнига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи //2020 йил 7 март

11. X. P. Kenjaeva Aёллар ижтимоий фаоллигини оширишда фуқаролик институтларининг ўрни // Scientific progress. 2021. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ayollar-izhtimoiy-faolligini-oshirishda-fu-arolik-institutlarining-rni> (дата обращения: 18).

UO'K 93/99+221.5+719

MUSTAQILLIK YILLARIDA MAHALLA-MILLIY INSTITUT TARIXI

A.A. Tursunov, PhD, dots., Axborot texnologiyalari va menejment universiyeteti, Qarshi

M.S. Cho'liyeva, magistrant, Axborot texnologiyalari va menejment universiyeteti, Qarshi

Annotatsiya. *Mahallalar ezgulik beshigi, tarbiya o'chog'i, milliy udumlar, urf-odatlar va an'analar shakllangan maskan bo'lib, odamlarni o'zaro mehr-oqibatli, sahovatli qilib tarbiyalashda, o'ziga xos jamoaning shakllantirishida juda katta ahamiyatga ega bo'lgan. Demak, mahalla shahar va qishloqlarda aholi yashaydigan ma'muriy, hududiy birlik, uyushmasi ekanligi yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Demokratiya, Arablar istilosi, Mahalla, Milliy g'urur, «maxallun», Farg'ona (Parkana), O'zbek mahallalari,*

Аннотация. *Кварталы – колыбель добра, центр просвещения, место формирования национальных традиций, обычаев и традиций. Так, поясняется, что микрорайон – это административно-территориальная единица, объединение, в котором живут люди в городах и селах.*

Ключевые слова: *Демократия, арабское нашествие, Соседство, Национальная гордость, «махаллун», Фергана (Паркана), узбекские кварталы*

Abstract. *Quarters are the cradle of goodness, the center of education, the place of formation of national traditions, customs and traditions. Thus, it is explained that a microdistrict is an administrative-territorial unit, an association in which people live in cities and villages*

Key words: *Democracy, Arab invasion, Neighborhood, National pride, "makhallun", Fergana (Parkana), Uzbek quarters*

Kirish. Moziy tarix sahifalarining guvohlik berishicha, mahalla tarixi ancha uzoq o'tmishga borib taqaladigan, kattayu-kichikning, yoshu-qarining lavozimidan qat'iy-nazar barchaning birdek vatanidir. Ma'lumki, azaldan o'zbek mahallalari chinakam ezgulik beshigi, tarbiya o'chog'i, milliy qadriyatlar maskani bo'lib keladi[1: B. 58]. Bu inson tarbiyasida ayniqsa muhim rol o'ynaydi. Demokratiyaning eng ko'p tarqalgan shakllaridan biri fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish hisoblanadi. O'zbekistonda fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish tizimining asosiy bo'g'inini mahallalar tashkil qiladi[2: B.33].

O'zbekistonda mahalla bo'lib, jamoa bo'lib yashashning necha ming yillik tarixi bor. Bizda bu an'analarni yangi mazmun bilan boyitmoqdamiz. Bu davrda mahalla joylardagi o'zini-o'zi boshqarish tizimini tayanchi sifatida faoliyat ko'rsata boshladi. Bu jamiyatimiz bugungi hayotining eng samarali, ayni paytda milliy va xalqchil ko'rinishidir[3: B.5-16]. Moziy tarixidan ma'lumki, insoniyat tarixida oiladan keyin mahalla shakllangan. Mahalla o'zbek xalqi uchun boshqarishning qadimgi, adolatli va insonparvar an'anaviy tizimi hisoblanadi hamda xalqimizning tinchligi va osoyishtaligining eng asosiy garovi, millatimiz timsoli, Vatan ichra vatan bo'lgan muqaddas go'shadir.

Material va uslublar: Sharqda qadimdan ijtimoiy-siyosiy hayotda mahallalarning o'rni salmoqli bo'lgan. Mahalla azaldan O'rta Osiyo shaharlari ichidagi hududiy birlik bo'lib, bizga o'tmishdan meros bo'lib qolgan Osiyo qit'asi va musulmon Sharqida davlat qurilishi va boshqaruv tajribasi muayyan xususiyatlarga va o'ziga xos an'analarga ega. Arablar istilosi va islom dini qabul qilishidan ancha ilgari paydo bo'lgan mahalla muayyan kichik hududda istiqomat qiluvchi odamlar birlashmasi bo'lib, unda kishilar faqat qo'shnichilik rishtalari bilan emas, balki yuzlab yillar davomida yaratilgan ichki tartib-qoida, ma'naviy-ahloqiy tizimlar yaratilgan.

Jahon davlatchiligi tarixidan ma'lumki, jamiyat taraqqiyoti ko'p jihatdan boshqaruv tizimining samaradorligiga uzviy bog'liq. Hozirgi davrda turli mamlakatlarda boshqaruvning har xil usullari mavjud. Bu jarayon, tabiiyki, o'sha mamlakat xalqining urf-odatlari, an'analari, mentaliteti va davlat tarixiga chambarchas bog'liq holda ketadi. Jumladan, Sharqda davlat qurilishi va boshqaruv tajribasi

o'ziga xos an'analarga ega bo'lib, azaldan ijtimoiy-siyosiy hayotda mahallalarning roli juda katta bo'lgan. Shunday ekan, mahalla o'zbek davlatchiligi boshqaruvining ham odil va noyob usuli hisoblanadi.

Mahallaning o'zini-o'zi boshqarishning eng asosiy bo'g'ini bo'lib, bu joyda har bir kishining taqdiri, orzu-umidi, hayoti va odamlarga munosabati qat'iy nazoratda turadi, ular bir-birlari bilan hisoblashib yashaydilar. Shu bilan birga, mahallachilik uzoq an'analarga va xalqimiz tarixiga, uning boy ma'naviy-axloqiy qadriyatlariga chambarchas bog'liq bo'lgan ulkan hayot maktabi hisoblanadi.

Natija va muhokamalar: Mahalla deganda katta oila yoki bir necha oilalarni o'ziga birlashtirgan hududi birlikdagi jamoa tushinilgan. Mahalla fuqarolarning tashabbusi bilan tashkil etilgan trixiy jamoadir. Necha asrlardan buyon o'zbeklar mahallalarda yashab, o'zining ma'lum tartib intizomi, qonun-qoidalariga rioya qilgan holda yashab kelmoqda.

Mahalla arabcha-«maxallun» so'zidan olingan bo'lib, fuqarolar yashaydigan joy, o'rin, makon degan ma'nolarni anglatadi. Demak, mahalla shahar va qishloqlarda aholi yashaydigan ma'muriy, hududiy birlik, uyushmadir. Mahalla ko'chalari kesishgan va tutashgan hamda odamlarning o'tish joyi esa guzar deyiladi. Guzarda shahar va qishloqlarning uch-to'rt ko'chasi yoki choyxona, baqqollik, qassoblik va boshqa do'konlari mavjud bo'lgan gavjum, serqatnov obod joydir. Odatda mahalla ahli guzarga chiqib choyxo'rlik qilganlar, suhbatlashganlar va hordiq chiqarganlar. Guzarini qozi tayinlaydigan oqsoqol-guzar boshi boshqargan.

Mahalla bir ko'cha yoki alohida guzarda yashaydigan, o'zlariga eng qadrdon bo'lgan ana shu makon orqali doimiy yaqinligini his etgan odamlarni birlashtiradi. Bu insonlarning hayotida maqsadlari ham o'zaro mushtarak tarzda uyg'unlashib ketgan, to'y-ma'raka, hashar uyushtirish, muhtoj va ehtiyojmand odamlarga yordam berish, turli bayram va tantanalarni birgalikda nishonlash va hokazo. Xullas, mahalla insonlarda jamoat tuyg'usi va ruhini shakllantirishda ham muhim o'ringa egadir.

Mahalla juda qadim tarixga ega bo'lib, uning ildizlari bronza davriga borib taqaladi. Qadimshunoslik manbalarining guvohlik berishicha, bronza davriga borib taqaladi. Qadimshunoslik manbalarining guvohlik berishicha, bronza davrining yodgorligi bo'lgan Surxondaryo vohasidagi Sopollitepada 8 ta oilaning manzilgohi aniqlangan. Ularni birlashtirgan narsa faqat urug' jamoasi emas, balki eng avvalo, ishlab chiqarish manfaatlari edi. Bu manzilgohdagi 8 ta oila tarkibida patriarxal tizim asosida qurilgan yuzdan ortiq juft oilalar uyushgan. Har bir katta oila jamoasini o'zlari saylagan oqsoqol boshqargan. Har bir jamoa oqsoqollari oliy oqsoqollar kengashiga birlashganlar. Jamoa qishloq hayoti bilan bog'liq bo'lgan barcha muammolar oqsoqollar kengashi orqali amalga oshirilgan.

“Avesto” jamiyati quyidagi to'rt qismga bo'lingan: uy, oila jamoasi- “Nmana”, “dmana”, urug' jamoasi- “vis”, qabila, “zantu”, qabilalar ittifoqi-“daxiyu”. “Yasht”ning uchinchi bobida quyidagi lavhalar keltirilgan: “Xudo Mitrani biz ulug'laymiz. Unga hech kim yolg'on gapirolmaydi: uyda-oila boshlig'i, urug' oqsoqoli, qabila boshlig'i va mamlakat sardori. Agar uy egasi, urug' oqsoqoli, qabila boshlig'i va mamlakat sardori yolg'onchi bo'lsa, g'azablangan Mitra butunlay oilani, urug'ni, qabilani, mamlakatni va uning boshliqlarini ham tamoman yo'q qiladi”[5: B.23].

Mahalla azaldan O'rta Osiyodagi shaharlar ichidagi hududiy birlik bo'lib, u bizga o'tmishdan meros bo'lib qolgan. Arxeologik va etnografik ma'lumotlar mahalla arablar istilosidan ham ancha ilgari mavjud bo'lganligini isbotlaydi. O'tmishda mahalla muayyan bir yirik hududda yashovchi odamlar birlashmasi bo'lib, unda odamlar faqat qarindoshlik rishtalari bilangina emas, balki yuz yillar davomida yaratilgan ichki tartib, qoida, ma'naviy-axloqiy normalar, urf-odatlar va an'analalar bilan ham chambarchas bog'langan edi.

Tarixiy manbalarda ham mahallalarning ko'p ming yillik tarixga ega ekanligi haqida qiziqarli lavhalar uchraydi.

Sharqning buyuk mutafakkirlaridan biri Abu Nasr Forobiy (873-950) “Fozil odamlar shahri” asarida shunday yozgan edi. “Har uydagi odamlar o'zaro yaqin aloqalarda bo'ladilar, ya'ni ular bir ko'chada yana bir mahallada yashaydilar. Shu tufayli odam avvalo qo'shnisi bilan yaqin bo'ladi. Yana u xuddi shu qo'shnisi bilan bir ko'chada, bir mahallada, bir shaharda va nihoyat... bir yurtda yashaydi”[7: B.173].

Mahalla azaldan O'rtta Osiyo shaharlari ichidagi hududiy birlik bo'lib, u bizga o'tmishdan noyob meros bo'lib qolgan. Arxeologik va etnologik ma'lumotlar mahalla arablar istilosidan ham ancha ilgari mavjud bo'lganligini isbotlaydi. O'tmishda kichik bir hududda yashovchi odamlar uyushmasida va insonlar faqat qo'ni-qo'shnichilik rishtalari bilangina emas, balki ko'p yillar davomida shakllangan ichki tartib-qoida, ma'naviy-axloqiy meyorlar, urf-odatlar va an'analar bilan ham chambarchas bog'lanishgan.

Manbalarga ko'ra XIX asrda Toshkent shahrida 4 ta daha: Shayxontoxurda-48 ta, Sebzorda-38 ta, Ko'kchada-31 ta, Beshyog'ochda-32 ta, jami 149 ta mahalla (guzar) mavjud bo'lgan. Shahar mahkamasi 4 katta oqsoqol va 12 kichik oqsoqoldan iborat edi. XX asrning boshlariga kelib esa Toshkentda 280 ga yaqin mahalla (guzar), 170 dan ziyod mavze (shahar tashqarida dehqonchilik qilinadigan yerlar) mavjud edi.

Shuningdek, XIX asrda Buxoroda-217 ta, Andijonda-43 ta, Qarshida-20 dan ziyod, Shahrisabzda-54 ta, Kitobda-51 ta, Xivada esa-20 ta iloq mahalla (guzar) bo'lganligi tarixiy manbalarda qayd etilgan. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, XX asrning boshlarida Buxoro shahrida 197 ta guzar mavjud bo'lgan, holbuki, ular bundan ham ko'pchilikni tashkil etgan. Buxoro xonligining eng yirik siyosiy va ma'muriy shahri hisoblangan hamda 1920 yilgacha nufuzi jihatidan poytaxt Buxoro shahridan keyingi ikkinchi o'rinda turgan Qarshi shahrida XX asrning boshlarida 20 dan ziyod mahalla (guzar) faoliyat yuritgan.

Ma'lumki, Qarshi shahri mahalla (guzarlari) tarixi alohida ilmiy tarzda chuqur o'rganilmagan. Faqatgina rus elshunos olimasi O.A.Suxarevaning «Buxoro xonligi shaharlari tarixiga doir» asarida Qarshi shahrining quyidagi mahallalarining nomlari keltirilgan: Murdashuy, Mirzaallot, Og'aliq, Chubin, Xonaqo, Harrot, Sharshara, Beglarbegi, Xitoy, Uymovut, Eronguzar, Temirchi, Xolvagar, Kulonguzar, Chilangaron. Mazkur asarda shaharga tutashgan qishloqcha /mahallot/larning ham nomlari tilga olingan: Charmgar, Qo'rg'oncha, Zog'za, Arabxona, /Qumrabot/, Buzrabot/ Buzrukobod/, Beshgumbaz, Maxsumobod, Qarluqxona.

To'plangan etnologik ma'lumotlarimizga ko'ra shaharda yana quyidagi mahalla (guzar)lar faoliyat yuritganligi aniqlandi: Degrez, Misgarlik, Kudungarlik, Ko'kcha, Zargar, Qirqizguzar, Sandiqchi, Dukchi, Kosagar, Duradgor, Alachabof. Ushbu mahalla (guzar)larning nomlari to'liq emas. Bu yana qo'shimcha ilmiy izlanishlarni talab qiladi, albatta.

Mahalla (guzar) lar hunarmandchilikning eng asosiy sohalari, qavmlari nomlari, shu hududdagi ariq, hovuz, ko'prik, masjidlar, joy relyefi va turli nomlar bilan atalgan. Davrlar o'tishi bilan esa yirik mahallalar bir nechta mustaqil qismlarga bo'linib ham ketgan. Ba'zi kichik mahallalar esa yiriklariga qo'shib ketgan, nomlari faqat qariyalarning xotirasida saqlanib qolgan, ayrimlari esa batamom unutilgan ham.

Shahrisabz shahri mahalla (guzar) lari haqida uncha to'liq bo'lmagan tarixiy etnografik ma'lumotlar mavjud. Masalan, rus tadqiqotchisi A.Kun o'z asarida XIX asrning 80-yillarida Shahrisabz shahridagi 14 ta mahalla (guzar) nomini keltirgan. Kulol, Xo'ja, Hovuzi Mardon, Sariosiyo, Oqsaroy, Juy Xaltak, Kunchiqar, Sarbazor, Mo'min degrezi, Qozi, Qushxona, Chaqar, Charmgar, Kitob, Shaharning har bir guzarida 4000 xonadon mavjud bo'lsa, bir xonadonda o'rtacha 5 jon istiqomat qilsa, shaharda hammasi bo'lib, 20 ming kishi yashagan. Shuningdek, shaharda 64 masjid, 2 ta hammom («davolovchi hammom») 7 ta karvonsaroy, 34 ta qabriston, ko'plab tegirmonlar ham kunchiqar, Charmgar, Qushxona, Qalmoq, Ark kabi 5 ta darvoza ham joylashgan edi[8: S.23-24.].

Bek qo'rg'oni shaharning shimoliy-sharqida joylashgan bo'lib, uni xalq «Shahrisabz Afrosiyobi» deb ham atashgan. Qo'rg'onda ikkita darvoza janubiy tomondagi Ko'k darvoza, sharqiy tomondagi To'pxona darvoza deb atalgan.

Qo'rg'on oldida shaharning asosiy maydoni Registon joylashgan. Shaharda bir nechta bozor mavjud bo'lib, eng asosiysi markazdagi Chorsu bozori edi. Shahar darvozalariga tutashuvchi yo'llar ana shu bozordan boshlangan. Har bir mahalla (guzar) o'z masjidiga ega edi. Shaharning shimolida Nomozgoh masjidi, ichkaridagi Xo'ja Mirxamid va Hazrati Malik Ajdar masjidlari eng yirik masjidlardan hisoblangan[9: B.175].

XX asrning 40-yillari oxirida rus elshunos olimasi O.A.Suxareva Shahrisabz shahri tarixi va etnografiyasi bo'yicha qiziqarli ma'lumotlar to'plagan hamda ularni o'z monografiyasida bayon etgan edi [10: C.128-139.].

Xulosa: Mahallani ozoda va toza saqlash, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish ham katta muammoga aylangandi. Mavjud mustamlakachilik tizimi juda ko'plab xalqlarni, jumladan, o'zbeklarni ham o'zligidan, milliy qadriyatlaridan mosuvo etishga jon jahdi bilan tirishdi. Lekin, iligi baquvvat va palagi toza o'zbek xalqi mustamlakachilik, turg'unlik va boshqa turli siyosatbozliklar, nayrangbozliklar davrida ham o'z milliy qadriyatlarini, mentalitetini saqlab qoldi va Vatan ichra-vatan sanalmish mahalla (guzar) lar ajdodlarimizdan noyob meros bo'lib qoldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

1. I.A.Karimov Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T., 2008..B. 58
2. M.Suvonqulov. Mahalla-qariyalarni qadrlash va yoshlarni ma'naviy tarbiyalash maskani.- "Fuqarolik jamiyati", 2008 yil 4-son, B.33
3. I.A.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.- T., 1998, B.5-16
4. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch". T., 2008, B.58-59
5. Sagdullayev A. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manblarda. T., 1996, B.23
6. F.Boynazarov Qadimgi dunyo tarixi.T., 2004. B.214
7. Abu Nasr Forobiy. "Fozil odamlar shahri". T., 1993, B.173
8. Qarang: Kun A. Ocherki Shaxrisabzkogo bekstva. SPb., 1880. S.23-24
9. Qadimgi Kesh-Shaxrisabz tarixidan lavhalar. T.: «Sharq», 1998, B.175.
10. Qarang: Suxareva O.A. K istorii gorodov Buxarskogo xanstva (istoriko-etnograficheskiye ocherki.) T., 1958,s.128-139.

UO'K 908

XUROSONNING SULTON HUSAYN BOYQARO DAVRI TARIXIGA OID AYRIM MULOHAZALAR

B.A.Usmonov, t.f.d., prof., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada Temuriylar sulolasinig eng yorqin vakillaridan biri Sulton Husayn Boyqaroning hokimiyatni egallashi, o'z hokimiyatining mustahkamlash yo'lidagi harakatlari bayon etiladi. Shuningdek, Sulton Husayn Boyqaroning Xuroson taxtiga davogar kuchlar hamda mamlakat hududiga bostirib kirgan siyosiy kuchlarga qarshi olib borgan kurashlari va amirlar bilan bo'lgan munosabatlari bayon etiladi. Mazkur masalalar tarixiy manbalar hamda ilmiy adabiyotlar orqali tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Sulton Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy, Sulton Abu Said Mirzo Temuriylar shajarasi, turkman qabilalari, amirlar, amirlar hokimiyatining kuchayishi, chegara hududlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются действия одного из ярких представителей династии Темуридов, султана Хусейна Байкара, по укреплению своей власти и захвату трона. Также анализируются его борьба с претендентами на трон Хорасана, а также с политическими силами, вторгшимися на территорию страны, и отношения с амиром. Эти вопросы анализируются на основе исторических источников и научной литературы.

Ключевые слова: Султан Хусейн Байкара, Алишер Навои, Султан Абу Саид Мирза, генеалогия Тимуридов, туркменские племена, амиры, укрепление власти амиров, пограничные районы.

Abstract. This article discusses the rise to power of Sultan Husayn Bayqara, one of the brightest representatives of the Timurid dynasty, and his efforts to strengthen his rule. It also examines his struggle against rival forces claiming the throne of Khorasan and against political powers that invaded the country, as well as his relationships with the amirs. These issues are analyzed through historical sources and scholarly literature.

Key words: Sultan Husayn Bayqara, Alisher Navoi, Sultan Abu Said Mirza, Timurid genealogy, Turkoman tribes, amirs, strengthening of amir power, border regions.

Kirish. Sulton Husayn Boyqaro Temuriylar shajarasi tarixida alohida o'rin egallagan hukmdorlardan hisolanadi. U Xurosonda hokimiyatni egallagandan so'ng o'zining siyosiy hokimiyatini mustahkamlashga intiladi hamda taxtga davogar yoki Xuroson taxtini egallashga harakat qilgan bir qancha siyosiy kuchlarga qarshi mardonavor kurash olib boradi. Uning davrida Xurosonda to'liq markazlashkan hokimiyat o'rnatilmagan bo'lsada, lekin ijtimoiy-iqtisodiy ayniqsa madaniy sohada katta yutuqlarga erishiladi. Ushbu maqolada Sulton Husayn Boyqaro davrida sodir bo'lgan siyosiy jarayonlar, ya'ni siyosiy hokimiyatni mustahkamlash uchun qilingan harakatlar, amirlarning faoliyatlari va yarim siyosiy jarayonlar tarixiy manbalar hamda ilmiy adabiyotlar orqali tahlil etildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tarixshunoslikda Sulton Husayn Boyqaro davrida mamlakatdagi ichki siyosiy vaziyati borasida alohida tadqiqot ishi olib borilmagan. Ayrim tarixshunos olimlar o'z tadqiqotlarida Sulton Husayn Boyqaro hukumronligi davrida mamlakatda yuz bergan voqealar haqida o'z fikr mulohazalari bayon etganlar[1; 2; 3; 4; 5]. Sulton Husayn Boyqaro davri tarixiga oid ma'lumot beruvchi imiy asarlar va XV asr ikkinchi yarmida, Movarounnahr va Xurosonda sodir bo'lgan istimoiy-siyosiy jarayonlarni tahlil qilishda Abdurazzoq Samarqandiy va Xondamirlarning asarlaridan foydalanildi[6; 7].

Natija va muhokama. Husayn Bayqaro 1470-yilning 21-avgusti kuni yana Hirot taxtini egallaydi va vafotiga qadar boshqa qo'ldan chiqarmaydi.

Yodgor mirzoning qatl etilishi bilan Hirot taxti uchun yirik da'vogarlar deyarli qolmaydi. Sulton Husayn Bayqaro Mozandaron(Astrobod), Niso, Obivard, Nishopur, Sabzavor, Mashhad, Marv, Xorazm, Balx, Shibirg'on, Hirot, Seyiston viloyatlarining o'z qo'li ostida birlashtirib, temuriylarning yirik hukmdorlaridan biriga aylandi.

U o'z davlati hududlarini kengaytirish uchun intilmadi. G'arbdagi viloyatlar, jumladan, Fors o'lkasi turkmanlar tomonidan egallangan bo'lib, Sulton Husayn mirzo ushbu yerlarni qaytarib olishga urinmadi ham. Buning asosiy sababi kuchayib borayotgan turkmanlar qudratini his etish bilan birgalikda o'z atrofidagi temuriylarga qarashli yerlarni birlashtira olmaganligi ham edi.

Kobul, G'azni viloyatlari esa Sulton Abusaid mirzoning o'g'li Ulug'bek mirzo qo'li ostida edi. Bu hududda arg'un beklarining mavqeyi kuchayib bordi. Ulug'bek mirzo vafot etib taxt uning o'g'li Abdurazzoq mirzoga o'tganida 1503-yili viloyatni Muqim arg'un egallab olib, Abdurazzoq mirzoni ham Kobuldan chiqarib yuboradi. 1504-yili Bobur mirzo Kobulni shu Muqim arg'undan tortib olgan edi.

Yodgor mirzo taxtni egallagan vaqtda Balx shahrini Mirzo Sulton Mahmud qo'lga kiritib olgan edi. Sulton Husayn mirzo bu shaharni qaytarib olish uchun 1471-yilning bahorida yurish boshladi. Chakman jangida Mirzo Sulton Mahmud qo'shinlari tor-mor keltirildi va Balxda ham Sulton Husayn mirzo hukmronligi o'rnatildi. Sulton Abusaid vafotidan so'ng bo'lgan siyosiy boshboshdoqliq vaqtida Muhammad Umar mirzo Qandahorni qo'lga kiritib olgan edi. Bunda Sulton Abu said mirzo nomidan Qandahorni boshqarayotgan Amir Nizomiddin Ahmad muhim rol o'ynadi. U Qandahor va Garmsir viloyatlari chegarasida bir guruh askarlari bilan qulay vaqtni kutib yurgan Muhammad Umar mirzoga Qandahor hokimiyatini topshirdi. Muhammad Umar mirzo Qandahor bilan cheklanishni istamay Sulton Husayn Bayqaro hududlariga da'vo qila boshladi. Natijada yuz bergan to'qnashuvda Muhammad Umar mirzo o'ldirilib, Qandahor viloyati ham Sulton Husayn mirzo tasarrufiga kirdi.

Lekin amirlarning turli isyon va fitnalari davom etaverdi. 1471-yili Balx qo'lga kiritilganida shaharni boshqarish uchun qoldirilgan amir Mushtoq ko'p o'tmay isyon ko'tardi. Uning maqsadi Mirzo Sulton Ahmad va Mirzo Sulton Mahmudlar hokimiyatini rasman tan olish evaziga amalda mustaqil bo'lish edi. Sulton Husayn mirzoning Balxni qamal qilib, shaharni qo'lga kiritish maqsadidagi urinishlari samara bermadi. Natijada u Amudaryo bo'yida turgan Mirzo Sulton Ahmad va Mirzo Sulton Mahmudlardan cho'chigan holda Balxni tark etib, Bodg'isga chekindi. Amir Mushtoq Balx ostonasiga yetib kelgan Movarounnahr qo'shinini ham shaharga kiritmadi. Bu vaqtda Badaxshon hokimi Abobakr mirzoning Hisorga yurish qilganligini eshitgan aka-uka mirzolar Movarounnahrqa qaytishni ma'qul ko'rishdi. Natijada, yana Balxni qamal qilishga kirishgan Sulton Husayn mirzo uni o'z hokimiyati ostiga qaytarishga erishdi.

Sulton Mahmud mirzo Hisorga qaytib kelib, bu yerdan Mirzo Abobakrni quvib chiqardi. Hisorni qo'lga kirita olmagan Mirzo Abobakr Badaxshonda ham saqlanib qololmadi. U o'z askarlari bilan Seyiston, Kirmon viloyatlarida janglar olib bordi. Hatto Kirmon viyaloyatini turkmanlardan ozod qilishga ham erishdi. Ammo uni o'z qo'lida saqlab qola olmadi. Uning Xurosonga kirib kelishi o'zi uchun fojeali tugadi.

Sulton Husayn Bayqaro davlati vaqt o'tgani sari kuchsizlanib bordi. Yirik amirlar mavqeyining oshib borishi, ularning separatistik harakatlarini hukmdorning o'g'illari tomonidan qo'llab quvvatlanishi markaziy hokimyat kuchsizlanishining asosiy sabablaridan biri edi.

Rasman Sulton Husayn mirzo tasarrufida bo'lgan G'ur, Zamindovar viloyatlarida hazora va nikudariy qabilalari istiqomat qilib, ular amalda hech kimga bo'ysunmay qo'ygan edilar. Bir vaqtlar Sulton Abu Sa'id mirzoga, so'ngra Sulton Ahmad mirzoga xizmat qilgan, o'zining boshqaruvchanlik jangovarlik sifatleri bilan ajralib turadigan Amir Zunun XV asrning 70- yillari oxiriga kelib Sulton Husayn mirzo xizmatiga o'tdi. Samarqanddagi tarxoniy va arg'uniy amirlar o'rtasidagi nizolar natijasida Amir Zunun arg'un Xurosonga qaytishga majbur bo'lgan edi. Bu amir haqida yaxshi ma'lumotga ega bo'lgan Hirot hukmdori uni 1479 – 1480-yillari G'ur va Zamindovar viloyatlariga hokim etib tayinladi. Amir Zunnun bir necha yil davomida sabot bilan kurash olib borib bu yerdagi hazora va nikudariy qabilalarini to'liq bo'ysundirdi hamda bu yerdagi davlatchilik tartibini mustahkamladi. Sulton Husayn mirzoga saroyiga doimiy ravishda katta miqdorda soliqlarni jo'natib turishi, katta lashkar bilan xizmatga yetib borishi oqibatida uning hukmdor oldida ham obro'yi oshib bordi. Sulton Husayn Bayqaro ko'proq daromad olish umidida o'ziga rasman bo'ysunib, amalda deyarli mustaqil bo'lib ketgan, soliqlarni turli bahonalar bilan oz miqdorda yuboradigan, lashkar bilan xizmatga kelmaydigan Qandahor, Fahor, Tulak, Soxar viloyatlarini boshqarishni ham Amir Zunnunga topshirdi. Iqtidorli amir bu viloyatlarda ham tartib o'rnatib, davlatchilikni mustahkamladi. Sulton Husayn xazinasini boyitish bilan birgalikda o'zi ham katta boylikka ega bo'ldi. Qo'l ostigagi viloyatlarni boshqarish uchun o'zining ishonchli odamlarini va farzandlarini tayinladi. Shu tariqa uning ta'siri tobora oshib bordi. Sulton Husayn mirzo o'zining oldida katta xavf yuksalib borayotganligini kech angladi. Hukmdorning o'zi haqidagi fikri o'zgarayotganligini sezgan Amir Zunnunbek Mirzo Badiuzzamon bilan yaqinlashdi va mamlakatni o'zaro urushlar qa'riga torta boshladi.

1487-yili Xurosonning shimoliy-g'arbiy chegarasi bo'lgan Astrobod viloyatini boshqarish Amir Alisher Navoiyga topshiriladi. Viloyat Sulton Husayn mirzoning ishonchli kishisi bo'lgan Amir Valibek tomonidan boshqarilgan edi. Turkmanlar tomonidan egallangan Mozondaron, Gilon, Rustamdor viloyatlari bilan chegaradosh bu viloyatni idora etish uning vafotidan so'ng Alisher Navoiyga topshirilishidan maqsad chegaralarni mustahkamlash ham edi. Alisher Navoiy Astroboddagi deyarli ikki yillik faoliyati davomida viloyatda obodonchilik rivoj topdi. 1388 – 1389-yillari Navoiyning qat'iy talabiga ko'ra u maxkur vazifadan ozod qilindi va Hirotga qaytdi. Astrobodni boshqarish esa amir Mo'g'ul ixtiyoriga berildi. Astrobodning yangi hokimi viloyatning siyosiy va iqtisodiy salohiyatidan ilhomlanib, 1389 – 1390-yillari markaziy hokimiyatga qarshi isyon ko'tardi. Sulton Husayn mirzo isyonni bostirish uchun katta o'g'li Badiuzzamon mirzo boshchiligida qo'shin jo'natdi. Isyon bostirilib, amir Mo'g'ul qatl etildi va viloyatni boshqarish shahzoda ixtiyoriga berildi. Badiuzzamon Astrobod viloyatini boshqarish jarayonida bir qator yaxshi ishlarni amalga oshirib, viloyatning iqtisodiy ahvolini yaxshilashga erishdi. Moliyaviy holatning yaxshilanganligi va Oqquyunli turkmanlar davlatida o'zaro nizolar boshlanganligi sababli shahzodada temuriylar mulklarini g'arb tomon kengaytirish fikri tug'ildi. Lekin uning Ray viloyatini egallash maqsadidagi urinishi samara bermadi. Sulton Husayn mirzo ham shahzodaning bu yo'nalishdagi faoliyatini qo'llab quvvatlamadi, aksincha, o'z saroyidagi nizolar ta'sirida Badiuzzamon mirzoning bir necha yirik amirlarini ham qatlgga yetkazib, uning faoliyatiga halaqit berdi.

Xurosonning yirik viloyatlaridan biri bo'lgan Balx Sulton Husayn mirzo davrida ko'p bora siyosiy voqealarning markazida qolib ketdi. Ularning bir qismi xususida yuqorida ham so'z yuritdik. Bu viloyatga o'z vaqtida amir Nizomiddin Alisher Navoiyning ukasi amir Darvesh Ali ham hokimlik qildi. Lekin u ham Sulton Husayn mirzo bilan muammolarga uchradi. Bu ko'proq Hirot saroyidagi fitnalar va hukmdorning fitnachilar ta'siriga tushib qolganligi (Amir Nizomiddin Alisher Navoiy

bilan vazir Xoja Majiddin o'rtasidagi kelishmovchiliklar, bu vaqtda Xoja Majiddinning yana saroy ishlariga qaytarilishi) bilan bog'liq edi. Natijada Xoja Majiddinning ta'siridan cho'chigan Amir Darvesh Ali Hisor hukmdori Mirzo Sulton Mahmud bilan aloqa o'rnatishga kirishdi. Sulton Husayn mirzo esa vaziyatni keskinlashtirmaslik uchun yana Xoja Majiddinni barcha lavozimlaridan ozod qildi va o'zi ham lashkar bilan Balx tomon yurish boshladi. Saroydagi vaziyat o'zgarganligidan xabar topgan amir Darvesh Ali yana Sulton Husayn mirzoga sodiqligini bildirdi.

Sulton Husayn Bayqaro Balx masalasi hal etilgach Hisor ustiga yurish qilishga qaror qildi. Lekin Sulton Husayn Bayqaroning Hisorni zabt etish maqsadidagi urinishi samara bermadi. Bir necha kichik janglarda har ikki tomon ham katta yutuqlarga erisha olmagach, urush sulh bilan yakuniga yetdi. Yurishdan qaytish chog'ida Sulton Husayn mirzo Balxni boshqarishni Haydar Muhammad mirzo va uning otalig'i amir Muhammad Valibek ixtiyoriga topshirdi.

Xulosa. Sulton Husayn Boyqaro Xurosonda hokimiyatni egallash uchun bir necha yillar davomida kurash olib borgan. U Sulton Abu Said Mirzo vafot etgandan so'ng Xurosonda hokimiyatni egalladi. U o'z hokimiyatini mustahkamlash maqsadida bir qancha amirlarga qarshi kurash olib bordi. Bundan tashqari, Xuroson taxtiga davogarlik qiluvchi kuchlarga qarshi kurash boshladi. Sulton Husayn Boyqaro o'z hududini g'arb tomonga kengaytirishga harakat qildi, ammo bunga erisha olmadi. Umuman olganda uning hukmronlik yillari to'xtovsiz kurashlar ostida o'tdi. U amirlarning qarshiligini to'liq sindira olmadi. Bu esa mamlakatdagi siyosiy vaziyatni izdan chiqardi. Sulton Husayn Boyqaroning hokimiyati to'liq musathkam bo'lmasa ham, mamlakatda osoyishtalik hukm surdi. Buning natijasida mamlakatda ilm-fan, ijtimoiy-iqtisodiy hayot yuksaldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Файзиев Т. Темурийлар шажараси. – Т.: Ёзувчи, 1995. – 352 б.
2. Муҳаммаджонов А. Амир Темури ва темурийлар салтанати –Т.: Қомуслар бош тахририяти, 1994. – 156 б.
3. Бартольд В.В. Очерк истории Семиречья. // Сочинения, Т.2, Ч.1. – М.:Издательство восточной литературы, 1963.
4. Subtekný Maria E. Timurids in Transition – Leiden-Boston: Brill, 2007. – 411 p.
5. Macit Ensar. Timurlular – Istanbul, 2021. – 128 p.
6. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн / Форс тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи А. Ўринбоев. Ж. П. Қ. II-III. 1429 – 1470 йил воқеалари. – Т. : «O'zbekiston». 2008. – 832 б.
7. Хондамир Ғиёсиддин. Ҳабиб ус-сийар фи ахбори афроди башар / Форс тилидан таржима, муқаддима муаллифлари – Жалил Ҳазратқулов, Исмоил Бекжонов, Изоҳлар муаллифлари – Ашраф Аҳмедов, Исмоил Бекжонов, – Т.: Ўзбекистон, 2013. – 1272 б.

UO'K 908

QASHQADARYO VILOYATINING SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMI FIDOIYLARI

R.Xasanov, o'qituvchi, Osiyo texnologiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Mustaqillik yillarida Qashqadaryoda sog'liqni saqlash sohasida muayyan o'zgarishlar amalga oshirilganligi haqida ma'lumot beriladi. Qashqadaryo viloyatida ham bozor sharoitlariga o'tish davrida aholining tibbiy va ijtimoiy himoyasini ta'minlash maqsadida ularga turli tibbiy ashyo – mahsulotlarni yetkazib berishda bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilganligi va Qashqadaryo viloyati tibbiyot sohasida faoliyat yuritgan fidoiylar haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Sog'liqni saqlash tizimi, tibbiyot, shifokor, islohotlar, dori – dormon, tibbiyot kadrlari, ilmiy-amaliy tibbiyot markazi, shifoxona, profilaktika, fidoiylar, Qashqadaryo.*

Аннотация. *В данной статье представлена информация о некоторых изменениях в сфере здравоохранения Кашкадарьинской области за годы независимости. В целях обеспечения медицинской и социальной защиты населения Кашкадарьинской области в период перехода к рыночным условиям проведен ряд положительных мероприятий по поставке различных медицинских товаров и изделий, а также о подвижниках, работавших в медицинских учреждениях. месторождение Кашкадарьинской области.*

Ключевые слова: *система здравоохранения, медицина, врач, реформы, медицина, медицинские кадры, научно-практический медицинский центр, больница, профилактика, подвижники, Кашкадарья.*

Abstract. *This article provides information about certain changes in the health sector in Kashkadarya during the years of independence. In order to ensure medical and social protection of the population in Kashkadarya region during the period of transition to market conditions, a number of positive actions were carried out in the delivery of various medical supplies and products, and about the devotees who worked in the medical field of Kashkadarya region.*

Keywords: *health system, medicine, doctor, reforms, medicine, medical personnel, scientific and practical medical center, hospital, prevention, devotees, Kashkadarya.*

1991 yilda O'zbekiston mustaqillikka erishgach, mamlakatning barcha sohalarida, jumladan, sog'liqni saqlash tizimida ham yangi davr boshlandi. Qashqadaryo viloyati sog'liqni saqlash tizimi ham mustaqillik yillarida katta o'zgarishlar va rivojlanishlarga yuz tutdi. Ushbu maqolada 1991-2024 yillar oralig'ida viloyatning tibbiyot sohasidagi o'zgarishlari, muhim yutuqlari hamda shu yillarda faoliyat yuritgan shifokorlarning o'rni va hissasi haqida so'z yuritiladi.

Viloyat va tuman markazlarida dastlab ish boshlagan shifokorlar madrasalar va shunchaki jihozlangan eski xonalarda faoliyat kursatgan bo'lib, turli kasalliklarga chalingan bemorlar bir xonada yotib davolanishga majbur edilar. Bu holat, tashxislari boshqa-boshqa bemorlarning kasalliklari bir-biriga yuqib, dardlarini yanada murakkablashtirardi.

Yuqumli kasalliklarning oldini olishda tibbiyotning sanitariya-epimidiologiya tarmog'i muhim o'rin egallaydi. Viloyatimizda ushbu tarmoq markazi dastlab 1943 yilda tashkil etilgan bu markazlar va ular bir nechta xonalarda joylashgan bo'lib, jamoada 9 ta yo'g'i bitta yuk mashinasi xizmat qilardi. Tropstasiya xodimlari transport o'rniga ot, eshak va aravalardan foydalanganlar. Dezinfeksiyalovchi dorilar oddiy supurgilar yordamida sepilgan. Tumanlarda hatto o'tgan asrning oltin yillarida ham shtat bo'yicha 7 ta o'rniga 1,2 kishi ishlashiga to'g'ri kelgan. [1.4]

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, tibbiyot sohasining rivoji butunlay o'zgacha tus oldi. Yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek «...Hozirgi kunda mamlakatimizda sifat jihatidan yangi, eng yuksak talablarga javob beradigan va respublika hamda viloyatlar shoshilinch tibbiy yordam ko'rsatish markazlarini o'z ichiga olgan tibbiy muassalari iarmog'i shakllandi. Davlatimiz rahbarining «O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish Davlat dasturi to'g'risida»gi Farmoni ham tizimdagi islohotlar rivojida muhim omil bo'lmoqda.

Mustaqillikdan so'ng, Qashqadaryo viloyatida sog'liqni saqlash infratuzilmasi sezilarli darajada kengaydi. Yangi davolash muassasalari qurildi, mavjudlari modernizatsiya qilindi va zamonaviy tibbiy texnologiyalar bilan jihozlandi. Ayniqsa, tumanlarda ixtisoslashgan shifoxonalar va qishloq vrachlik punktlari (QVP) tashkil etilishi aholi salomatligini yaxshilashga katta hissa qo'shdi.

XX asrning 60-yillaridan boshlab Viloyat sog'liqni saqlash bo'limiga G'.A.Azimov (1964-1966 yillar), B.P.Aminov (1966-1968 yillar), B.X.Vafoqulov (1968-1976 yillar), A.A.Akbarov (1976-1985 yillar), R.U.Shodmonova (1985-1990 yillar) va S.N.Rustamov (1990-1996 yil)lar raxbarlik qilishdi. Ular rahbarlik qilgan paytlarda Qarshi cho'lida yangi tashkil etilgan Kasbi, U.Yusupov, Muborak va Nishon tumanlarida zamonaviy markaziy markaziy shifoxonalar qurildi, shifoxona va ambulatoriyalarning moddiy-texnik bazalari ancha mustaxkamlandi, kadrlar hamda dori-darmonlar bilan ta'minlash yaxshilandi. [2.11]

1-son Viloyat shifoxonasiga 1984-yildan tibbiyot fanlari nomzodi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan tibbiyot hodimi Qaxramon Absalomov rahbarlik qildi. U o'z raxbarlik faoliyatini asosan bemorlarga tez to'g'ri tashxis qo'yishni tashkil etishdan boshladi. «O'z vaqtida to'g'ri qo'yilgan tashxis bemorni 90 foiz davolashdir»degan aqidaga amal qilib, jamoa shifokorlari tashxis qo'yishda xozirda 28 ta yangi usulni amaliyotda qo'llamoqdalar [3.14]

O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirining 2020-yil 27-noyabrdagi 309-sonli buyrug'i asosida «Xonadonda antropometriyani o'tkazishda amaliy ko'nikmalar bo'yicha yo'riqnoma» ishlab chiqildi. Ushbu me'yoriy hujjatlar ijrosini ta'minlash bo'yicha Qashqadaryo viloyati tajriba sifatida olindi. [4.]

O'zbekistonning chekka hududlardagi birlamchi bo'g'in tibbiyot tizimi uchun «Qishloq shifokori» dasturi joriy qilindi. Bu dasturga muvofiq olis hududlardagi birlamchi bo'g'inga ishga

kirgan tibbiyot xodimlariga 30 million so'm miqdorida bir martalik pul mablag'i beriladi, ular xizmat uyi bilan ta'minlanadi yoki ijara to'lovi kompensatsiya qilindi. [5.]

Viloyat hokimligi va sog'liqni saqlash boshqarmasi tabiatning bu in'omidan oqilona foydalanib aholi sog'lig'ini saqlash maqsadida, joylarda turli kasalliklarni davolashga mo'ljallangan sanatoriyalar, dam olish uylari, fizioterapevtik shifoxonalar tashkil etilgan. Shunday davo maskanlarining eng to'ng'ichi «Qashqadaryo sohili» sanatoriyasidir.

Hammaga ma'lumki, ilgari Sobiq ittifoq davrida barcha viloyatlarda yuqori mansabda ishlovchilar, firqa va davlat rahbarlarini, imtiyozli nafaqadorlarni va ularning oila a'zolarini davolash uchun vazirlikning 4-boshqarmasiga qarashli maxsus shifoxonalari bo'lardi.

Ushbu boshqarma tasarrufidagi 2-sonli viloyat shifoxonasi Qashqadaryoda 1969-yilning fevral oyida tashkil etilgandi. Oldingi 25 o'ringa mo'ljallangan bu shifoxona keyingi yillarda juda kengaytirilib, yangi bo'limlar ochildi. Ko'plab zamonaviy tashxis qo'yuvchi va fizioterapevtik asbob uskunalar bilan jihozlandi. Shifoxonaga shu yillar orsida Taisiya Mixaylovna, Gennadiy Badaev, Juma Turopov, Yuriy Paramonov, Po'lat Rustamovlar raxbarlik qilishgandi.

1994 yilning 1-fevralida viloyat hokimligi tashabbusi bilan ushbu shifoxona negizida «Qashqadaryo sohili» sanatoriyasi tashkil etildi va unga bosh hakim etib, tibbiyot fanlari nomzodi Akrom Akbarov tayinlandi. Sanatoriya Qarshi shahrining eng so'lim joylaridan biri bo'lgan Qashqadaryo daryosining sohilida joylashgan. Uning umumiy maydoni o'n to'qqiz gektar bo'lib, mevali va manzarali daraxtlar bilan qoplangan. Sanatoriyada me'da-ichak kasalliklari, o'pka va yurak-tomir kasalliklari, tayanch harakat sistemasi va asab kasalliklariga uchragan 150 bemor bir vaqtda o'z sog'liklarini tiklab olish imkoniyatlariga egadir.

Hozirda Ikrom Rahimov raxbarligida sanatoriyaning yuqori malakali shifokorlari, o'rta va kichik tibbiy soha hamshiralari dam oluvchilar sog'lig'ini tezroq tiklashda jonbozlik ko'rsatib xizmat qilmoqdalar. [6.36]

Sog'liqni Saqlashdagi Muammolar va Ularni Yechish Shuningdek, ushbu davrda tizim oldida turli qiyinchiliklar ham mavjud edi. Ularning orasida moliyalashtirish yetishmovchiligi, qishloq hududlarida malakali kadrlar taqchilligi va zamonaviy texnologiyalar bilan yetarlicha ta'minlanmaganlik muammolari ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga, qishloq vrachlik punktlarining ayrim joylarda yaroqsiz holatga kelganligi yoki yetarlicha faoliyat yuritmagani ham qayd etilgan.

Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida, davlat tomonidan qator dasturlar ishlab chiqildi. Jumladan, sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish uchun investitsiyalar jalb qilinib, xorijiy hamkorlik doirasida yangi texnologiyalar olib kelindi. 2022-yilda viloyatda birinchi marta mobil diagnostika markazlari tashkil qilindi, bu esa chekka hududlardagi aholiga malakali yordam yetkazish imkoniyatini kengaytirdi.

Qashqadaryo viloyatini 2024-2025-yillarda kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi qarorda, sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish to'g'risida bir qator majburiyatlar belgilandi.

1991-2024 yillar davomida Qashqadaryo viloyatining sog'liqni saqlash tizimi sezilarli darajada rivojlanib, aholining salomatligini yaxshilash yo'lida katta qadamlar tashlandi. Bu davrda faoliyat yuritgan shifokorlar esa o'z jasorati, fidoyiligi va mehnati bilan jamiyat rivojiga ulkan hissa qo'shdilar. Kelajakda tibbiy xizmat sifatini yanada oshirish, shifokorlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va yangi texnologiyalarni joriy qilish orqali viloyatning sog'liqni saqlash tizimi yanada rivoj topishiga umid qilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Қашқадарё тиббиёт тарихи – Тошкент, 2017, 6б,11б.
2. Қашқадарё тиббиёт тарихи.– Тошкент, 2012, 14б
3. Машаққатли меҳнат ва катта фидойилик керак // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш, 2020 йил 4 декабр
4. Халқ сўзи, 2020 йил 7 ноябр.
5. <https://lex.uz/docs/-6693577>

**MUHAMMAD RIZO ERNIYOZBEK O'G'LI OGAGHIYNING TARIXIY ASARLARIDA
XIVA MADRASALARINING AKS ETISHI**

H.S. Yusupov, PhD, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiyning “Riyozu-d-davla”, “Jome' ul-voqeoti sultoni”, “Shohidu-l-iqbol” asarlarida Xiva madrasalarining qaysi hukmdorlar davrida qurilganligi, madrasalarda talabalarga bilim berish yuqori darajaga ko'tarilganligi, 1828-yilda Toshhovuzda tashkil etilgan ilmiy majlis, Xivadagi nufuzli madrasalarga mudarris tayinlanishda xonlarning o'zi bevosita ishtirok etganligi, xonlar tomonidan o'z nomiga atab barpo qilingan madrasalar “Madrasayi oliy” maqomiga ega bo'lganligi haqidagi ma'lumotlar o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: “Riyozu-d-davla”, “Jome' ul-voqeoti sultoni”, “Shohidu-l-iqbol”, “Madrasayi oliy”, mudarris, mehtar, “Mushkot”, “Tavzih”, “Mutavval” va “Hidaya”, Kalom ilmi, Mantiq.

Аннотация. В данной статье в произведениях Агахи сына Мухаммада Риза Эрниязбека “Риёзу-д-давла”, “Жомеъ ул-воқеоти султоний”, “Шахиду-л-икбал”, при которых правителями Хивы были построены медресе, образование студентов в медресе возросло до высокого уровня. На научном совещании, организованном в Тауховузе в 1828 году, были отражены сведения о том, что сами ханы непосредственно участвовали в назначении мудarrisов в престижные медресе Хивы и что медресе, основанные ханами от их имени, имели статус “Высших медресе”.

Ключевые слова: “Риёзу-д-давла”, “Жомеъ ул-воқеоти султоний”, “Шахиду-л-икбал”, “Высших медресе”, мудarris, мехтар, “Мушкот”, “Таузиҳ”, “Мутававал” и “Хидая”, Наука слова, логика.

Abstract. This article highlights the information regarding during which rulers Khiva madrasas were built in the works of Muhammad Reza Erniyozbek's son Ogahi “Riyazu-d-dawla”, “Jome' ul-waqeoti sultani”, “Shahidu-l-iqbal”, the education of students in madrasas which was raised to a high level, the scientific meeting organized in Tashkhovuz in 1828, the information that the khans themselves directly participated in the appointment of mudarris to the prestigious madrasas in Khiva, the madrasas founded by the khans in their name which had the status of “Higher Madrasa”.

Key words: “Riyazu-d-Dawla”, “Jome' ul-Waqeoti Sultani”, “Shahidu-l-Iqbal”, “Madrasayi Ali”, mudarris, mehtar, “Mushkot”, “Tawzih”, “Mutawwal” and “Hidaya”, Word Science, Logic.

Xiva xonligining qo'ng'irotlar sulolasi hukmronligi davri barcha jabhalar qatori mamlakat madaniy hayotining nisbatan rivojlangan davri bo'lgan. Bu davrda, ayniqsa, madrasalarning qurilganligi va ularning me'morchiligi, boshqaruvi, moddiy ta'minoti, ta'lim jarayoni, kutubxonalar va mudarrislar faoliyati diqqatga sazovordir. Xiva madrasalari tarixini o'rganishda yozma manbalar muhim ahamiyatga ega. Ana shunday manbalar qatorida Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiyning tarixiy asarlari diqqatga sazovordir. Ushbu tarixiy asarlarda madrasalar haqida qimmatli ma'lumotlar keltirib o'tiladi.

Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiyning “Riyozu-d-davla” (“Davlat bog'lari”) asarida Xiva xoni Olloqulixon davrida (1825-1842) madrasalarning ko'proq qurilganligi va u yerdagi nufuzli ta'lim maskanlariga jalb qilingan mudarrislarini shaxsan xonning o'zi suhbat asosida ko'rikdan o'tkazganligi bo'yicha ma'lumotlar mavjud: “Chun alarning (mudarrislarining – H. Y) savoli vofiy va javobi kofiyasi maqbul-u mustahsan tushub, ul hazratning (Olloqulixonning – H. Y) avotifi bekaronasi alar holig'a shomil bo'lub ... bir nechasin dars ta'limi uchun oliy madrasalarg'a mudarris ... qildi” [1]. Bu parchadan ma'lum bo'lmoqdaki, ba'zi Xiva xonlari nafaqat xonlikning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy, balki madaniy ishlari, xususan, oliy ta'lim jarayoniga ham o'zlarini mas'ul deb bilishgan. Bu muhim vazifani amalga oshirish orqali barcha madrasalarda talabalarga bilim berish yuqori darajaga ko'tarilgan deb xulosa qilish mumkin.

Ogahiy “Riyozu-d-davla” asarida Olloqulixon davrida qurilgan Madrasayi oliya haqida quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tadi: “Madrasayi xon” dir. “Hamul yil (milodiy 1835-1836-yil

nazarda tutilgan – H. Y) madrasayi oliyakim, Xivaq shahrida Karvonsaroy bila Pahlavon darvozasi oralig'ida voqe' dir... Aning ta'miri kamoli matonat va istehkom bila itmong'a yetti, ul hazratning farmoni bila aning ibtidoiy binosining banno va korfarmosi... Muhammad Rizo qushbegi erdi, ul vafot topg'andan so'ng Otamurod qushbegi farmon mavjabi bila korfarmo bo'lub, itmong'a yetkurdi va ul Madrasayi xong'a mavsumdir va aning ta'rixini donishinsho, fazilatintimo domullo Mirzo Masiho ravvahallohu ruhahu "Tamma xayran" topibdur" [2].

"Riyozu-d-davla" asarida Xiva madrasalari to'g'risida yana shunday ma'lumotlar bor: "Hamul yil Xivaq shahri ichra Muhammad Amin inoqning madrasikim, cho'bin erdi, ayyom mururi va avom uburi jihatidin ko'hna bo'lub erkan, binosig'a xalal yetib erdi, ul hazrat vaziri a'zam Muhammad Yusuf mehtarga buyurib, ko'hna imoratin yiqturub, yangidin tosh bila bino qildurdikim, bag'oyat xushbino va dilkusho-u pursafodur" [3]. Ya'ni, 1255/1839-1840-yillarda Muhammad Amin inoqning yog'ochdan ishlangan madrasasi ancha eskirib, binoga zarar yetib boshlagani uchun Olloqulixon Muhammad Yusuf mehtarga uni yiqtirib, toshdan yangidan madrasa qurishni buyurgan va eski madrasa o'rnida juda ko'rkam bino qurilganligi qayd etilgan.

"Riyozu-d-davla"da Ogahiy Olloqulixon davri tarixiy voqealarini qalamga olar ekan, xon tomonidan uyushtirilgan ilmiy majlis haqida ma'lumotlar berib o'tadi. Olloqulixon hamisha olimlar va fozillarni o'z huzuriga chorlab, ularning ilmiy suhbatlaridan bahra olar edi. Xon 1828-yil yoz faslida Toshhovuz mavzesidagi qo'nimgohida fazilatli olimlar va kamolot sohibi bo'lgan fozillar, barcha madrasalar talabalarini yig'ib ziyofat beradi. Ziyofatdan so'ng Olloqulixon jamoani 4 guruhga bo'lib, ulamoning eng sarasi bo'lgan to'rt aziz: qozikalon eshon Xoja Muhammad Sodiq, qoziaskar Xoja Shamsiddin, Eshvays eshon, Xoja Nizomiddin muftiylarni har bir guruhga boshliq etib tayinlaydi va "Mushkot", "Tavzih", "Mutavval" va "Hidoya" nomli kitoblarni mutolaasiga amr etadi. Bu ulamolar boshchiligida har bir guruhda mazkur kitoblar bo'yicha darslar o'tilib, ularda berilgan diniy masalalarning ham zohiriy, ham botiniy ma'nolari yig'ilganlarga chuqur dalillar bilan tahlil qilib beriladi. Majlisga to'plangan zehni o'tkir yosh talabalarning diniy mavzudagi tortishuv va munozalarga mayli bor edi, shu sababli ulamolarga bir qancha qiziqarli va muammoli savollar bilan murojaat etishadi. Dars davomida yechimi murakkab bo'lgan bunday savollarga har bir kitob bo'yicha saboq berishga mas'ul bo'lgan zakovatli olimlar chechanlik bilan har xil dalil va isbotlar keltirib, yetarlicha izohlar bilan javob beradilar. Majlisda yo'llangan oqilona savollar va ularga berilgan yuksak darajadagi javoblar Olloqulixonga juda ma'qul kelib, har kimni olgan ilmiga yarasha taqdirlashni munosib ko'rib, bir nechasini dars ta'limi uchun oliy madrasalarga mudarris va bir qanchasini shariat hukmlari ijrosi uchun yon-atrofdagi hududlarga qozi va rais etib tayinlaydi [4].

Bundan ko'rinib turibdiki, Olloqulixon olimlarni to'plab, ilmiy majlis tashkil qilib ularning qanday zakovat egasi ekanligini sinovdan o'tkazgan va salohiyatiga qarab mudarris, qozi va rais lavozimlariga tayinlagan. Bu muhim ishni amalga oshirish Olloqulixonning o'zidan ham chuqur saviya va bilimni talab qilar edi, albatta. Bunday tadbirlarning amalga oshirish orqali madrasalar yuqori iqtidorga ega kadrlar bilan ta'minlandi. Bu o'z navbatida madrasalardagi ta'lim berish jarayonining sifatiga ijobiy ta'sir o'tkazdi.

Ogahiy "Riyoz-d-davla" asarida Toshhovuzda tashkil qilingan ilmiy majlis haqida Munis tomonidan yozilgan masnaviyini keltirib o'tadi. Bu masnaviyda o'sha ilmiy majlisda qatnashgan ulamolar, shuningdek, oxun va mudarrislar nomlari to'liq keltirib o'tilgan bo'lib, ular quyidagilar: 1. Qozi eshon Eshvays a'lam. 2. O'rda qozisi Xoja Shamsuddin. 3. Qozikalon Xoja Sodiq faqih. 4. Otaniyoz rais mufti. 5. Sayyid Muxtor muftiy. 6. Nizomiddin muftiy. 7. Qozibobo. 8. Sa'diddin oxund. 9. Mulla Shukrniyoz oxund. 10. Xoja Ibrohim oxund. 11. Otaniyoz oxund. 12. Qozi Yusuf oxund. 13. Abdurahimjon oxund. 14. Xoja Muso oxund. 15. Niyozmuhammad mudarris. 16. Abdumo'min oxund. 17. Inoyatulloh oxund. Ko'rinadiki, ilmiy majlisda qatnashgan ulamolarning 10 tasi madrasadagi ta'lim beruvchi ilm ahli sanaladi.

Munis masnaviysida ilmiy majlisda quyidagi sohalar bo'yicha savol-javob tashkil qilingani qayd etiladi: 1. Kalom ilmi. 2. Mantiq. 3. Hikmat (falsafa). 4. Fiqh. 5. Ilmi bade' (aruz, qofiya va she'riy san'atlar ilmi). 6. Usul ilmi (islom huquqshunosligi, ya'ni fiqh sohalaridan biri). 7. Hadis. 8. Tafsir [5].

Shuningdek, Munis masnaviysida Olloqulixon mulozimlaridan Qilich Niyozboyning yangi qurdirgan bog'ida kitobxonlik, ilm majlisi, she'rxonlik o'tkazilgani haqida ma'lumotlar beriladi. Bu bog'dagi ilm majlisi Olloqulixonga ma'qul kelganligi, tashkil qilingan qizg'in bahs-munozaralarda ulamolarning 5 tasi g'olib bo'lganligi ham qayd etiladi, ular quyidagilar: 1. Muhammad Karim qipchoqiy. 2. Mulla Ibrohim. 3. Mulla Dusham. 4. Otajon maxzum. 5. Muhammad Nazar [6].

Ogahiyning Muhammad Aminxon hukmronlik davri voqealari (1846-1855) tasvirlangan "Jome' ul-voqeoti sultoni" asarida nafaqat Xiva xonligida, balki O'rta Osiyodagi eng yirik madrasalardan sanalgan Muhammad Aminxon madrasasi haqida quyidagilar bayon qilingan: "Xivaq shahri arkining janubiy tarafida bir madrasayi oliy imoratig'a uch yildin beri iltifot partavin solib, ushbu yil itmomg'a yetkurdilarkim, hech kishi rub'i maskunda oning mislidin nishon bermaydur" [7].

Ogahiy "Shohidu-l-iqbol" asarida Muhammad Rahimxon II hukmronligining beshinchi yilida bo'lgan voqealarni qalamga olar ekan, Muhammad Murod devonbegi boshchiligida qurilgan madrasa haqidagi ma'lumotlarni bayon qiladi: "Sanayi hijriya ming ikki yuz sakson besh (milodiy yil hisobida 1868-1869 – H. Y) ga tahvil topti.

Ushbu yil ichinda voqe' bo'lg'on voqealarning biri ulkim...Muhammad Murod devonbegi...Xivaq shahrida...Sayid Alouddin...maqbarasining g'arbiy jonibida...va Muhammad Aminxon madrasayi oliysining sharqiy tarafida bir madrasayi sanginfarrux bino imorat qildurub, imorat ishin o'tgan yilning oxirida itmomg'a yetkurmish erdi" [8]. Asarda bu madrasa juda xushbichim va chiroyli bo'lganligi, madrasa qurilib foydalanishga topshirilganda Muhammad Murod devonbegi to'y va ziyofat bergani aytiladi. Madrasani ko'rish uchun xonning tashrifi hamda barcha amirlar, sipohlar va ilm ahli tonggacha kitobxonlik qilganligi aytib o'tiladi. Ziyofat majlisidan keyin Muhammad Rahimxon II madrasaga mudarris tayin etadi. Bundan ko'rinib turibdiki, Xivadagi nufuzli madrasalarga mudarris tayinlanishda xonlarning o'zi bevosita ishtirok etgan.

Ogahiyning so'nggi "Shohidu-l-iqbol" asarida Muhammad Rahimxon II 1871-1872-yillarda Xivada qurdirgan madrasa haqida quyidagilar bayon etiladi: "... ushbu yil Xivaq doru-s-saltanatining ichkari qal'asida, ark darvozasining muqobalasida bir madrasayi oliy imorat qildurdikim... bu madrasa imoratining ishi o'tgan yili boshlanib qish fasli kelgon uchun notamom qolmish erdi. Ushbu yil itmomg'a yetti" [9]. Ushbu va yuqorida berilgan ko'chirmalardan ma'lum bo'lyaptiki, xonlar tomonidan o'z nomiga atab barpo qilingan madrasalar "Madrasayi oliy" maqomiga ega bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiyning tarixiy asarlarida qo'ng'irotlar sulolasi davrida Xiva xonligining madaniy hayotida madrasalarning tutgan o'rni qanday ahamiyatga ega ekanligi, talabalarga bilim berish yuqori darajaga ko'tarilganligi, mudarrislarni o'quv yurtiga tayinlashda xonlarning bevosita ishtirok etganligini ta'kidlab o'tish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Riyozu-d-davla // Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi, izohlar muallifi hamda forsiy matnlar tarjimoni A. O'rozboyev. – Urganch: "Quvonchbek-Mashxura" MCHJ, 2021. – B. 138.
2. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Riyozu-d-davla. – B. 275.
3. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Riyozu-d-davla. – B. 320.
4. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Riyozu-d-davla. – B. 134-138.
5. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Riyozu-d-davla. – B. 134-138.
6. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Riyozu-d-davla.. – B. 146.
7. Мухаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Жомеъ ул-воқеоти султони // Нашрга тайёрловчи Ғ. Каримов. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980. Асарлар. 6 жилд. – Б. 88.
8. Мухаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Шоҳиду-л-икбол // Нашрга тайёрловчи, сўз боши, изоҳлар муаллифи Н. Шодмонов. – Тошкент: "Мухаррир", 2009. – Б. 205-207.
9. Мухаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Шоҳиду-л-икбол. – Б. 274-275.

УЎК 737

ШАРҚИЙ ОРОЛБЎЙИДА ЎҒУЗ ЯБҒУЛИГИ ТАНГАЛАРИ А.Е.Азатов, докторант, Миллий Археология Маркази, Тошкент

Аннотация. Мақолада Шарқий Оролбўйидаги Ўғуз ябғулиги тангалари ҳақида ва қадимги Хоразм воҳасида оғуз ябғулари тангалари ҳақида сўз этилади. Қадимги Хоразмда милoddан олдинги III-I асрлардаги танга зарб қилиш аналлари ва уларнинг ўзгача

хусусиятлари ва Ўғуз ябғулиги даврига тегишли мис ва кумуш тангаларнинг асосан Қуйи Амударё ва Шарқий Оролбўйидан кўпроқ топилаётгани ҳар иккала ҳудуд орасида иқтисодий муносабатлар ҳақида шунингдек Ябғу атамасининг тангаларда ва ёзма манбаларда акс этилиши борасида ёзилган.

Калит сўзлар: иконография, титулатура, миграция, рамзий белгилар, сиёсий уюшмалар, “ботқоқлик шаҳарлари”, дирҳам.

Аннотация. В статье рассматриваются монеты рода Огуз Ябгу Восточного Приаралья и монеты рода Огуз Ябгу древнего Хорезмского оазиса. Традиции чеканки монет в Древнем Хорезме в III-I вв. до н.э. и их своеобразные особенности, а также тот факт, что медные и серебряные монеты периода огузского ябгу встречаются в основном в низовьях Амударьи и Восточном Приаралье, свидетельствуют об экономических связях между двумя регионами, а также о появлении термина ябгу на монетах и в письменных источниках.

Ключевые слова: иконография, титулатура, миграция, символические знаки, политические объединения, «болотные города», дирхем.

Abstract. The article discusses the coins of the Oghuz Yabguly in the Eastern Aral Sea and the coins of the Oghuz Yabguly in the ancient Khorezm oasis. The traditions of coinage in the III-I centuries BC in ancient Khorezm and their unique features, the fact that copper and silver coins belonging to the Oghuz Yabguly period are found mainly in the Lower Amu Darya and the Eastern Aral Sea, economic relations between the two regions, as well as the appearance of the term Yabgu on coins and in written sources are discussed.

Keywords: iconography, titlature, migration, symbolic signs, political associations, "marsh cities", dirham.

Марказий Осиёнинг қадимги давр ва ўрта асрларда тарихида Қуйи Амударё ҳавзаси ўзига хос ўрин тутиб, бу ер қадимдан илк ўрта асрларгача асосан илк Хоразм подшолиги, Африғийлар, Кердер ҳукмдорлиги – мулклиги ва Ўғуз ябғулиги каби сулолалар қўл остида бўлган. Улар орасида Марказий Осиёдаги дастлабки ўтроқ давлатчилик намуналаридан бири бўлган Хоразм ёки “Катта Хоразм” милоддан олдинги VII – VI асрларда тарих саҳнасига чиқиб, милоднинг илк асрларга деярли минг йил давомида минтақа ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий-маданий ҳаётида ўзига хос ўрин тутган бўлса, милодий IV – X асрларда ҳукм сурган Африғийлар сулоласи кўпроқ Хоразм воҳаси ва унга қўшни ҳудудлар ҳаётида муҳим жой эгаллаган. Илк ўрта асрларда бирин-кетин ҳукмронлик қилган Кердер ҳукмдорлиги ва Ўғуз ябғулиги (IX – X асрлар) эса нисбатан кам ўрганилган сиёсий уюшмалар бўлиб, улар даврида Қуйи Амударё ҳавзаси Хоразм воҳаси ва Шарқий Оролбўйи аҳолиси билан фаол сиёсий, иқтисодий ва этномаданий муносабатлар ўрнатилган контакт теграга айланган. Айниқса, Ўғуз ябғулиги даврига тегишли мис ва кумуш тангаларнинг асосан Қуйи Амударё ва Шарқий Оролбўйидан кўпроқ топилаётгани ҳар иккала ҳудуд орасида иқтисодий муносабатлар тифиз кечганидан дарак беради.

Маълумки, Амударёнинг қуйи ҳавзаси – Хоразм воҳасининг муайян бир қисми ўлароқ воҳанинг шимолий қисмлари ва Орол денгизининг жанубий ҳавзаларини қамраб олиб, бу ҳудуд турғунлари шимоли-ғарбий томондан Устюрт платоси орқали Волгабўйи ва Шимолий Кавказ аҳолиси билан, шимоли-шарқий томондан эса Шарқий Оролбўйи орқали Сирдарёнинг ўрта ҳавзаси ва унга қўшни ҳудудлар аҳолиси билан тифиз ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва этномаданий алоқаларда бўлиб келган. Шунингдек, Қуйи амударёликлар жануби-ғарбий томондан Хоразм воҳасининг жанубий қисмлари воситасида асосан Хуросон ўлкаси билан, жануби-шарқдан эса Зарафшон воҳасининг Бухоро ва Кармана вилоятлари билан яқин муносабатлар ўрнатган эди.

Қуйи Амударё ва унга қўшни ҳудудларда ташкил топган қадимги давр ва илк ўрта асрлар сиёсий уюшмаларининг деярли барчаси ўз танга-пул тизимига эга бўлиб, асосан мис, қисман эса кумушдан ясалган тангалар ўз ясаиш техникаси, иконографияси, титулатураси, рамзий белгилари ва ҳоказолари билан ўзаро бир-бирига яқинлик касб этган. Айниқса, илк бор милоддан олдинги III – II асрларда қадимги Хоразм ҳукмдорлари томонидан йўлга қўйилган

танга зарб қилиш анъанаси атроф-теварак ҳудудлар учун ўзига хос бир эталон вазифасини бажарган.

Шу жиҳатдан олганда қадимги хоразмликларга хос бу анъана қўшни Суғд, Сирдарё ўрта ҳавзаси, шунингдек, бирмунча узоқликда жойлашган Чоч, Уструшона ва Тўхористон танга зарбидан анча фарқ қилган. Яъни айтиб ўтилган воҳа ҳукмдорликлари танга зарбида ҳукмрон сулолалар ўзгариши ёки минтақа даражасидаги йирик миграциялар, улкан салтанатлар таъсир доирасида бўлиш ва ҳоказолар туфайли муайян фарқлиликлар юз бергани кўзга ташланса, Хоразм ва унинг яқин қўшниларида бундай ҳолатни деярли кузатмаймиз. Масалан, қадимги Суғд ва Чочнинг дастлабки тангалари билан илк ўрта асрларга тегишли тангаларида ҳам иконографик жиҳатдан, ҳам титулатура жиҳатидан катта тафовутлар учраса, Хоразм воҳаси тангаларида деярли минг йил мобайнида бундай ҳолатга дуч келинмайди. Айниқса, Турк хоқонлиги (552-744) даврида хоқонлик таркибидаги қарийб барча ҳукмдорликлар тангаларида катта ўзгаришлар бўлгани кузатилса, Хоразм тангаларида эса қадимий анъана давом эттирилиб, хоқонликка хос бирор унвон, тасвир, рамзий белги ва ҳоказолар ўрин олгани кўзга ташланмайди. Бу ҳолат бир томондан Хоразм воҳаси ва теграларининг хоқонлик бошқарув марказлари – Еттисувдаги Суяб (Тўқмоқ) ва Тароз, Чоч воҳасидаги Жабғукатдан анча узоқлиги билан очиқланса, иккинчи томондан эса воҳанинг гегорафик жойлашуви билан боғлиқ равишда нисбатан мустақилроқ сиёсат юритгани билан боғланади. Қизиғи шундаки, бу ҳолат, яъни бирмунча алоҳидалиқ Ўғуз ябғулиги даврида ҳам давом этиб, ушбу сиёсий уюшма фаолияти минтақанинг ички ҳудудларига қараганда кўпроқ Оролбўйи ва ҳатто Шимолий Кавказ ва Волгабўйи билан жадал кечганида ўз ифодасига эга.

Ҳам ижтимоий-сиёсий, ҳам иқтисодий ва маданий ҳаёти яхши ўрганилмаган Ўғуз ябғулиги ва унга тегишли тангалар мавзуси минтақа тарихшунослигида долзарб саналади. Ҳолбуки, бир томондан ёзма манба маълумотларининг камлиги, иккинчи томондан эса ушбу сиёсий уюшма тарихини ёритишга етарлича эътибор берилмагани сабабли минтақа тарихи билан боғлиқ бир қатор масалаларнинг ўз ечимини топмасдан қолишига олиб келмоқда. Ўғуз ябғулиги тангалари масаласи ҳам шулар жумласидандир. Шу ўринда айтиб ўтиш керак, Ўрта Осиёнинг бу турдаги тангалари узоқ йиллар давомида илм аҳлига танитилмасдан келди. Тўғри, Сирдарёнинг қуйи ҳавзаси – Шарқий Оролбўйида Африғийлар сулоласи тангаларига тақлид тангалар бўйича хоразмшунос архелог С.П. Толстов ва археолог нумизмат Б.И. Вайнберглар бундан бир неча ўн йиллар олдин ёзишган, бироқ танга ёзувлари тўлақонли ўқиб чиқилмагани сабабли Ўғуз ябғулиги тангалари масаласи очиқ қолиб келаётган эди.

Яқин йилларда россиялик археолог ва нумизмат олимлар Е.Ю. Гончаров ва В.Н. Настичлар 1930- йилларда С.П. Толстов ва 1970- йилларда Б.И. Вайнберг томонидан нашр қилинган ва ушбу тадқиқотчилардан кейин топилган, бироқ илмий жамоатчиликка етарлича танитилмасдан келган кўплаб нумизматик материаллар асосида фанга “Сирдарё ўғузлари тангалари” ёки “Ўғуз ябғулиги тангалари” деган иборани киритдилар. Улар Хоразм тангаларига ўхшаш нумизматик материалларнинг бир қанчасида араб ёзувида

مما امر به جبويه ملك / الغزوة مولى امير المؤمنين - *mimmā amara bihi ḡabūyah malik / al-ḡuziyyah mawlā amīr al-mu'minīn* “Муминлар амирининг мавлоси, ўғузлар ҳукмдори жабғу (томонидан) чиқарилган”.

Шу ўринда С.П. Толстов ва Б.И. Вайнберг томонидан нашр қилинган бу типдаги тангаларга қисқача тўхталиб ўтиш керак бўлади. Исломдан олдинги Хоразм тангаларининг деярли барча турларини таҳлил қилиб чиққан ушбу тадқиқотчилар ҳозирги кунда “Ўғуз ябғулиги тангалари” деб аталаётган танга турларини ҳам Африғийлар тангалари гуруҳига киритган эдилар. Айниқса, Б.И. Вайнберг Африғийларнинг қумуш тангаларини таҳлил қилар экан, уларни ГVI турдаги тангалар типига киритган ва улар ўз навбатида 3 та турга бўлинишини, шу турдаги тангалар ичида икки тури арабча ёзувларни ўзи ичига олишини ёзган эди. Ушбу турдаги тангаларнинг б тури тесқари юзасидаги арабча исмларнинг қисқартирилиб

ёзилганига эътибор берган тадқиқотчилар *جعفر, الفضل* ва *محمد* сўзларининг ўрин олганига урғу беришган эди. С.П. Толстов улар орасида иккита исмга таяниб, улар

арабларнинг Хуросондаги ноиблари ал-Фазл ибн Яхё ва Жаъфар ибн Муҳаммад билан боғлиқлигини илгари сурган эди. Шунингдек, ушбу танга турларининг биттасидаги ёзув ўқилмасдан қолган эди. Ушбу тадқиқотчилар томонидан 6 тури деб номланган, Татаристондан топилган нуқсонли битта нусхага таяниб ўқилган танганинг олд юзасидаги ёзувда эса

أحواله بن..., тескари юзасида эса *محمد* Муҳаммад исми ўрин олгани айтилиб, тадқиқотчиларга кўра, ҳар иккала турдаги тангалар исломдан олдинги танга зарб қилиш анъанасини давом эттирган ва Хоразм тангаларининг сўнгги босқичига тегишли тангалар гуруҳига мансуб эди. Ўқилиши етарлича аниқланмаган танга матни С.А. Янина томонидан Абдуллоҳ деб ўқилиб, бу исм Африғийлар сулоласи бошқарувчиси, ислом динини қабул қилган Хоразмшоҳ Азқацвар II нинг мусулмонча исми деб қаралиб, VIII асрнинг сўнгги ўнйиллигида бостирилган танга эканига урғу берилган эди.

Ушбу тадқиқотчилар изланишларида ўрин олган тангалар ва янги топилган нумизматик материалларга таянган Е.Ю. Гончаров ва В.Н. Настичлар бундай тангаларнинг яна бир неча турлари борлигини аниқлаб, улар Хоразм хукмдорларининг хос тангалари эмаслигини, кўпчилиги кумушдан ясалган ушбу тангаларнинг Сирдарёнинг қуйи ҳавзасидаги “ботқоқлик шаҳарлари” ҳудудидан топилаётганига эътибор қаратишди. Ушбу изланувчиларнинг урғу беришларида, бу турдаги тангалар ташқи кўриниши ва ясашиш услубига кўра Африғийлар дирҳамига ўхшаса-да, ҳар иккала юзасида арабча танга матнлари борлиги билан ажралиб турар эди. Қуйи Сирдарё тангаларининг бу гуруҳининг биринчи турида тескари юзасида *Муҳаммад* исми ўрин олган бўлса, қолган турларидаги матн ёзуви тўлақонли ўқилмасдан қолаётган эди. Ҳозирги кунда бу турдаги тангалар қуйидагича исм ва унвонлар билан зарб қилингани аниқланди:

1) **I гуруҳ.** 1. Олд юзасида *Абдуллоҳ ибн Тоҳир* исми, тескари юзасида *Муҳаммад* исми ўрин олган тангалар; 2. Тескари юзасида *حبوبه[ه] (= جبويه) / ارسل[ان] (?)* *Жабуйя Арс[лон]* исми, олд юзасида эса *Абдуллоҳ ибн Тоҳир* исми акс эттирилган тангалар; 3. Тескари юзасида *مح (?) جبويه* *Намиж (?) жабуйя* исми ўрин олган тангалар.

2) **II гуруҳ.** 4. Олд юзасида *Абдуллоҳ ибн Тоҳир* исми, олд юзасида *جبويه ملك الغزية* *Ғузлар ҳукмдори* жумласи акс эттирилган тангалар.

Вариант А. *جبويه ملك الغزية / مولى امير المؤمنين* - *Жабғуйя ғузлар ҳукмдори. Мавла амир ал-муминин* жумласи ўрин олган тангалар.

Вариант В. *مما امر به جبويه ملك / الغزية مولى امير المؤمنين* *мима амр биҳи жабуйя малик. Ал-ғузийя мавла амир ал-муминин* - “Муминлар амирининг мавлоси, ўғузлар ҳукмдори жабғу (томонидан) чиқарилган”.

Вариант С. *<...> سره حو...ر (?) مما امر به / ج[ب]و... الغز[ن]...* ... *мимма амара биҳи жабуйя* ... *ал-ғуз[зийя]* ... “<...>”.

III гуруҳ. *Абдуллоҳ ибн Тоҳир* исми ўрин олмаган тангалар.
5. Ҳар иккала юзасида *Бал / Ёал (?) Жабуйя* исми акс эттирилган тангалар. Олд юзасида **āl (?) *āl (?) جبويه ملك [الغزية] / مولى [امير المؤمنين]* *жабуйя малик [ал-ғуззийя] мавла ал-муминин* “*Бал / Ёал (?) жабуйя – [ғузлар] ҳукмдори [муминлар йўлбошчисининг] мавлоси*” сўзлари, тескари юзасида эса *بال (?) ج[بويه]* “*Бал / Ёал (?) сўзлари ўрин олган тангалар.*

Ҳар учала гуруҳ тангаларидаги маълумотлардан кўринадики, ушбу тангалар этник томондан “ғуз”ларга мансуб, “жабуйя” унвонига эга ҳукмдорлар томонидан зарб қилинган. Тадқиқотчилар шу ва шунга ўхшаш маълумотларга таяниб, Қуйи Сирдарё - Шарқий

Оролбўйида туркийларнинг ўғуз қабиласи бошқаруви мавжуд бўлгани ва ушбу сиёсий уюшма ҳукмдорлари илк ўрта асрларда Хоразм ва атрофларида ҳукм сурган Африғийлар сулоласи (IV – IX асрлар) тангалари ўрнагида ўз тангаларини зарб қилдирганликларини илгари сурдилар. Бу типдаги тангалар қадимги хоразм ҳукмдорлари томонидан бостирилган тангалардан кўчирилган бўлиб, тангаларнинг ҳам олд юзасида, ҳам орқа юзасида Африғийлар тангаларига хос иконография акс эттилган. Қуйидаги Ўғуз ябғулиги тангаларининг олд юзасида ҳашаматли тож кийган, ўнгга юзланган ҳукмдор боши, тескари юзасида эса ўнгга йўналган тождор отлик тасвири ва унинг атрофида қадимги хоразм ёзувидаги MR'Y MLK' = “ҳукмдор хоразмшоҳ” ибораси ва араб ёзувидаги жумлалар ўрин олган:

Ушбу тангалардаги араб ёзувидаги жумлалардан англашиладики, бу тангаларни Ўғуз ябғулигининг бош ҳукмдорлари ўз номларидан танга зарб қилишни йўлга қўйишган. Ўғуз қабилалари ҳукмдорлари “ябғу” ёки “жабғу” кўринишидаги қадимги туркча унвон билан бошқарувда бўлганликлари туфайли улар ўз тангаларида этносиёсий атама ўлароқ “ғузз”, “ғуззия”, яъни “ўғуз”, “ўғузлар” сўзларини акс эттиришди. Шу йўсинда бу сулола “Ўғуз ябғулиги” деб атала бошланди. Аслида ушбу тангалар аниқланмасдан олдин ҳам Сирдарёнинг ўрта ва қуйи ҳавзасида яшовчи туркий аҳоли гуруҳи араб ва форс тилли манбаларда “ғузз”, туркий ёзма манбаларда эса “ўғуз” кўринишида қайд этилган бўлиб, бу каби маълумотларга таянган тарихчи ва тилшунос олимлар “Ўғуз ябғулиги”, “Сирдарёбўйи ўғузлари” каби ибораларни ишлатиб келишар эди. Масалан, Ибн ал-Фақиҳ ўзининг арабча ёзилган “Мухтасар ал-булдон” (Ўлкалар ҳақида қисқача (маълумотлар))” номли тарихий асарида “турк-ғуззлар ҳукмдорининг ўғли Балқик ибн Жабуйа” жумласи учраса, Нажиб ал-Ҳамадоний ўзининг “Ажойиб-нома” (XII аср) асарида “Балқик / Ёалқик – Жабғу ўғли” деган маълумотни қайд этган. ал-Хоразмий эса “Жабуйа ёки жабғу – бу исм эмас, ўғузлар ҳукмдорининг юксак унвони” деб ёзган бўлиб, шу каби маълумотларга асосланган тадқиқотчилар ҳам ёзма манба маълумотлар, ҳам тангалардаги ёзувларга таяниб, Ўғуз ябғулиги тарихи билан боғлиқ бир қатор масалаларга ойдинлик киритдилар.

Ўғуз ябғулиги тарихига алоқадор яна бир қатор ёзма маълумотлар учраб, улар Абу Райҳон Беруний (978-1048) томонидан ёзиб қолдирилган асарларда ўрин олган. Ғ. Бобоёровнинг ёзишича, Беруний туғилиб ўсган Хоразм юрти ўша кезларда ўғуз турклари кўпчиликни ташкил қилган Сирдарёнинг қуйи ҳавзалари, Қизилкум ва Қорақум чўллари, Каспий денгизи қирғоқлари аҳолиси билан яқин алоқаларда бўлган. Шунингдек, Берунийнинг ўзи тўғридан-тўғри қатнашган Ғазнавийлар сулоласи ўз келиб чиқишига кўра ўғуз туркларига бориб тақалиб, аллома ўғуз туркларини, айниқса, ўғузларнинг турмуш йўсини ва тил хусусиятларини яқиндан билган. Тадқиқотчига кўра, Берунийнинг “Осор ул-боқийа” (Ўтмиш халқлардан қолган ёдгорликлар)” асарининг И. Абдуллаев ва О. Файзуллаев масъул муҳаррирлигида А. Расулов томонидан ўгирилган ўзбекча 1968 йилги нашрида “*Хазар ва тўққиз ўғуз бошқарувчиларининг энг юқори унвони “хоқон”дир, ўғуз туркларининг бошқарувчилари эса “хонувта”дир*” деган маълумотдаги “хонувта” атамаси аслида “жабғуйа” унвонининг араб ёзувидаги нукталар алмашиб қолиши туфайли юз берган кўринишидир.

Жабғу унвони бўйича Ғ. Бобоёровнинг урғу бериб ёзишича, Беруний ушбу атамани “жабғуйа” кўринишида ёзган-у, кейинчалик нусха кўчирувчиларнинг нукталарни нотўғри қўйишлари уни “хонувта”га айлантириб қўйган. Беруний билан замондош, бироз олдин, ё бироз кейин яшаган мусулмон тарихчи ва географлари асарларида ўғуз турклари ҳукмдорларининг унвони جېغويه – “жабғуйа”, جابغويه – “жабғуйа”, جابويه - “жабуйа”

кўринишларида берилган бўлиб, Беруний асаридаги خانوته – “хонувта” сўзининг ёзув бичими ҳам улар билан деярли бирдай. Айникса, جابويه - “жабуя” ва خانوته – “хонувта” сўзларида харф белгилари бир хил экани, фақатгина нуқталар ўзаро алмашгани кўзга ташланади.

Қисқаси, ўз даври ёзма манбалари ҳамда Шарқий Оролбўйи ва Қуйи Сирдарё бўйидан топилаётган нумизматик материаллар IX – X асрларда ушбу худудларда Ўғуз ябғулиги деб аталган сиёсий уюшма бўлгани, унинг бошқарувчилар ўша кезлардаги бошқа бир қатор сулолалар каби ўз тангаларини зарб қилдирганликларини кўрсатиб турибди. Улар ўз тангаларини чиқарар экан исломдан олдинги Хоразм ҳукмдорлари – Африғийлар сулоласи тангаларидан ўртак олиб, уларга хос танга зарбини сақлаган ҳолда қадимги туркий унвон ва исмларни акс эттирганликлари диққатга сазовордир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Толстов С.П. Города гузов (Историко-этнографические этюды) // СЭ. 1947, № 3. – С. 55–102; Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – М., 1962.
2. Вайнберг Б.И. Монеты древнего Хорезма. – М., 1977.
3. Гончаров Е.Ю., Настич В.Н. Новые нумизматические памятники IX в. из Восточного Приаралья (новооткрытый чекан государства Сырдарьинских огузов) // Международная научная конференция «РАСМИР: Восточная нумизматика – 2011». Сб. науч. трудов. — Киев, 2013. – С. 26–30.
4. Толстов С.П. Города гузов (Историко-этнографические этюды). – С. 55–102.
5. Вайнберг Б.И. Монеты древнего Хорезма. – М., 1977.
6. <http://zeno.ru> - PRE-ISLAMIC ASIA, NEAR EAST & NORTH AFRICA » [Central Asia](#) » [Khwarizm](#) #342086; #341320
7. Агаджанов С.Г. Очерки по истории огузов и туркмен Средней Азии. IX–XIII вв. – Ашхабад, 1969. – С. 123.
8. Асадов Ф.М. Арабские источники о тюрках в раннее средневековье. – Баку, 1993; Гончаров Е.Ю., Настич В.Н. Новые нумизматические памятники IX в. из Восточного Приаралья (новооткрытый чекан государства Сырдарьинских огузов). – С. 86-87.
9. Бобоёров Ф., Исмоилов Ш. Абу Райҳон Берунийнинг “Осор ул-боқийа” асаридаги ўғуз турклари бошқарувчиларининг унвони “хонувта”ми ёки “жабғуйа”? // Ma'mun Science jurnali, 2- jild, 2- son, 2024. – Тошкент, 2024. – Б. 231-235.
10. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран / Перевод с арабского, комментарии, исследование, указатели и карты Наили Велихановой. Баку: Элм, 1986. – С. 60, 69, 158; Истахрий. «Китаб ал-масалик вал-мамалик». Йўллар ва ўлкалар китоби. Тадқиқот, араб тилидан таржима, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Р. Т. Худайберганов. – Тошкент: Фан, 2019. – Б. 237; Ибн Ҳавқал. Мовароуннахр / Ибн Ҳавқал; араб тилидан тарж., изоҳлар муаллифи Ш.С.Камолитдин, масъул муҳаррир Ф.С.Хусанов. - Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2011. – Б. 12, 73, 90, 135, 173, 249.

УЎК 9:72.001

ХИВАДАГИ ПОЧТА БИНОСИНИ ҚУРИЛИШ ТАРИХИ

Д.К. Бабожонов, PhD, катта илмий ходими, Хоразм Маъмун академияси, Хива

Аннотация. Мақолада муаллиф Хоразмда почта биносини қурилиш тарихини ёритиб ўзларининг фикр мулоҳазаларини баён қилган.

Калим сўзлар: Марказий Осиё, Қадимги Хоразм, Авесто, Тупроқ қалъа, шоҳлар зали.

Аннотация. В статье автор рассказал историю строительства почтового отделения в Хорезме и высказал свое мнение.

Ключевые слова: Хорезм, Асфандярхан, Почта.

Abstract. In the article, the author told the story of the construction of a post office in Khorezm and expressed his opinion.

Key words: Khorezm, Asfandyarkhan, Post office.

Хива... ер куррасида машхур бўлган Афина, Қоҳира, Рим шаҳарлари тенгдоши бўлган бу шаҳар жаҳон маданияти меъросига қабул қилинган 100-шаҳар бўлиб дунёга ал-Хоразмий, аз-Замаҳшарий, Нажмиддин Кубро, Пахлавон Маҳмуд, Абулғозий Баходурхон, Муҳаммад Раҳимхон II, Шермуҳаммад Мунис, Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий ва Муҳаммад Юсуфбек Баёний қабий буюк зотларни етказиб берган азим замин ҳисобланади, унинг ўрганилмаган саҳифалари жуда кўп. Мустақиллик даврида шаҳарлар тарихи бор бўйича,

мукаммал, айниқса улар пайдо бўлган даврдан тортиб то шу кунимизгача бўлган ривожланиш жараёнини ўрганиш – долзарб ҳамда хайрли иш бўлиб қолди. Шу жумладан Хива шаҳрида XX аср бошларида барпо қилинган Почта алоқа биносининг тарихи ҳам. Бизга тарихдан маълумки почта алоқа биносининг қурилиши Хива хони Саййид Асфандиёрхон (1910-1918) номи билан боғлиқдир. Саййид Асфандиёр тўра 1910 йил 16 августда отаси вафотидан кейин Хоразм хонлиги тахтига Саййид Асфандиёр Муҳаммад Баҳодирхон номи билан кўтарилган. У Саййид Муҳаммад Раҳимхоннинг (1864-1910) тўртинчи ўғли бўлиб, 37 ёшида эди. Акалари Асқар тўра, Мадёр тўра, Саййид Абдулла тўра, укалари Убайдулла тўра ва Муҳаммад Юсуф тўраларга ҳам имтиёзли шароитлар яратилди.

“Саййид Муҳаммад Раҳимхон II ўғли Асфандиёрхонни ўзига валиаҳд қилиб тайинлашининг боиси ҳам,— деб ёзади Г.Исмоилова,— ўғлининг ўткир фаҳми ва шеърга кучли ихлоси борлигида эди. “Фаррух” тахаллуси билан бадиий жиҳатдан пишиқ шеърлар ёза бошлаган Асфандиёрга Муҳаммад Раҳимхон бошқа ўғилларига нисбатан кўроқ меҳр ва умид билан қарарди. Эҳтирос ва нозик туйғуларга тўла қалбдан фақат эзгулик ва фидойилик кутган Муҳаммад Раҳимхон II минг машаққатлар ичида бошқариб келган ва анча ривож топган мамлакатини ўғлига ишониб топширди” [1]. Ҳукмдордан илтифот кўрган Муҳаммад Юсуф Баёний ҳам Асфандиёрхон ҳақида “Ул ҳазрат уламони кўп дўст тутар эрдилар ва шеърятти ғарронинг иривожига саъй этар эрдилар ва бағоят раиятпарвар ва шавқатгустар ва одилу–бозил киши эрдилар” [2],— деган улуғ сўзларни ёзганди.

Саййид Асфандиёрхоннинг дастлабки ишларидан бири — Хива қалъасининг орқа тарафидаги ерларни ободонлаштириш бўлди. Янги Хива деб ном олган бу ердаги Урганч дарвозаси бузилиб, ўрнига кириш–чиқиш учун қулай 2 йўлаккли янги дарвоза Қўша дарвоза қуриш иши Отажон девонга буюрилди. 1911 йилда Асфандиёрхон Петербургга сафарга отланди. Хонга ҳамроҳ бўлганлар орасида Вазири акбар Саййид Исломуҳжа, Ҳусайнбек Муҳаммад девонбеги ўғли, Муҳаммад Вафо карвонбоши, Толибхўжа исмли амалдорлар бор эди. Хивалиқлар 18 кун деганда Россия пойтахтига етиб бордилар. Император қабулида бўлган вақтида Асфандиёрхон Хивада отаси Саййид Муҳаммад Раҳимхон II томонидан 1910 йилда хонликда сиёсий–иқтисодий ислохотлар ўтказиш режасини амалга оширишга рухсат сўради. Ундаги кўзланган тадбирлар орасида қуйидаги муаммоларни ечиш вазифаси турарди:

1. Мустаҳкам давлат бюджетини вужудга келтириш;
2. Ҳукумат хазинасидаги маблағларни мамлакатнинг ривожланиши учун ҳаражат қилиш;
3. Амалдорларга маълум миқдорда ойлик маош белгилаш;
4. Меҳнат мажбуриятларини (бегор) тугатиш;
5. Солиқларни муайян тартибда белгилаб қўйиш;
6. Суғориш ишларини тартибга солиш;
7. Почта ва телеграф алоқасини йўлга қўйиш;
8. Хонликга темир йўл келтириш;
9. Йўл ва кўприкларни тузатиш;
10. Касалхона ва мактаблар очиш [3].

Ушбу таклиф маъқуллангандан кейин, Исломуҳжа Петербург ҳарбий медицина академияси профессори В.Н.Сиротининдан қурилиши режалаштирилаётган касалхонада ишлашга лойиқ тажрибали врачни танлашда ёрдам беришни илтимос қилди.

Асфандиёрхон ўз ҳамроҳлари билан 11 кун давомида Петербург атрофидаги гўзал жойларни тамоша қилгач, Москва орқали юртига қайтдилар. Москвада Исломуҳжа Солдатенков номидаги шаҳар касалхонаси бош врач Ф.А.Гетье билан учрашди ва унинг тавсияси билан архитектор А.П.Роопдан Хивада қуриладиган почта–телеграф ва касалхона биноси лойиҳасини тайёрлаб беришни сўради. Шу йилнинг ўзида Отажон девон Қўша дарвозадан ташқарида Оқ ёп канали бўйида почта–телеграф ва касалхона биноси учун янги иморат қуриш ишларини ҳам бошлаб юборди. 1912 йилда почта–телеграф биноси қурилиши битказилди ва Марказий Осиё шаҳарларини бир-бирига боғловчи алоқа йўлга қўйилди. Бинони қурилишида Раҳимберган маҳрам бошлиқ хивалиқ усталар:- Қурязов Бобожон ўғли, Бобожон Қаландар ўғли, Ота Шихов (Отамас), Исмоил Абдияз ўғли, Хударган Хўжа ўғли,

Рўздат арбоб Машарип ўғли ва Содик хўжа Маткарим ўғли қатнашган. Моноқ ҳоқими Нуржон ботир Моноқда ҳоким бўлиши билан бирга 1912-13 йилларда бино қилинган янги типдаги почта ва касалхона қурилишида ўзининг 200 дан ортиқ навқари билан меҳнат қилади. Шунинг учун ҳам халқ уни жуда ҳурмат қилган:

*Баҳодир эди ажаб хуш суҳан,
Кураш майдонида мислсиз қаҳрамон.
Шоир, одобу замони эди,
Саҳоватда у ҳотами соний эди.*

Ҳасанмурод қори Лаффасий [4]

Почта-телеграф биноси тепасида ушбу сўзлар туркийда ёзилган: **“Жаноб олий Саййид Асфандиёр Баҳодирхон дома давлатининг фармони олийлари била сана 1330 нчи йили ушбу телеграф ва фўтахона бино этилди”**. Касалхонадаги тери–таносил, кўз ва юқумли касалликлари, жарроҳлик ва даволаш бўлимларида 50 ўрин режалаштирилган бўлиб, уларни қуришга 250 минг сўм ажратилди. Хивадаги почта биноси қаршисида барпо этила бошлаган касалхона қурилиши Раҳимберган девонга топширилди ва у 1912 йилда қад ростлади. 1913 йил 23 сентябрда Хивадаги касалхона ишга туширилди.

Почта–телеграф биноси маҳаллий ва Европа меъморчилиги анъаналари уйғунлигида қурилган. Архитектор А.М.Рооп Муҳаммад Карим Неъматулла ўғли билан ҳамкорликда почта, касалхона ва Нуруллабой саройининг лойиҳасини тузган. Почта биноси 1983 йилгача ишлаган, сабаби телекоммуникация ва алоқа воситаларининг шиддат ва жадал суръатлар билан ўсиши натижасида у ёки бу талабларга тўла – тўқис жавоб бера олмаган. Ўша йили бутун почта ходимларини барча талабларга жавоб берадиган янги бинога кўчириб ўтказишган. Почтанинг эски биноси реставрация ва капитал таъмирлаш ишларидан кейин “Хоразмда алоқа ва телеграф” тарихи музейига айлантирилди.

Хива алоқа- почта тарихи музейи Хива туманида эски почта биносида 1983 йилда Ўзбекистон почта ва телекоммуникация вазирлигини кўрсатмаси билан очилган.

Музей биноси ҳозирги кун талабларига мос ҳолда 2013-2014 йилларда Ўзбекистон почта ва телекоммуникациялар агентлиги томонидан қайта жихозланиб реэкспозиция қилинган.

Хива алоқа- почта тарихи музей энг қадимги даврдан ҳозирги кунларгача бўлган Хоразм алоқа –почта хизмати тарихини ёритиб беради. Ушбу мезей Ўзбекистондаги Хоразм алоқа – почта хизмати тарихини ўрганишда муҳим ашъвий далил-манба сифатида катта аҳамиятга эгадир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Г.Исмоилова “Хоразм абадий мухитида шахзодаларни ўрни”. Хоразм хақиқати 1994 й. Урганч.
2. Баёний М.Ю. Шажарайи Хоразмшоҳий. Мерос тўпламида. — Т.: “Камалак”, 1991. 178-189, 202-205 бетлар.
3. Собиров О. Ислохўжанинг ўлими “Хива” журнали, 1993, 2-3-сон, 30 б
4. Д.Бобожонов. А.Абдурасулов “Абадият фарзандлари” Хива 2009 й. 69 бет

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ МЕНТАЛИТЕТ

*С.Р.Давлетов, DSc, проф., Университет Мамун, Хива**Ю.Х.Юлдашев, PhD, Университет Мамун, Хива**С.К.Давлатов, ECNU, Шанхай, Китай*

Annotatsiya. Maqola globallashuv jarayonining o'zbek xalqining milliy mentalitetiga ta'siriga bag'ishlangan. Ta'kidlanishicha, global jarayonlar, jumladan, migratsiya va madaniy birlashuv an'anaviy qadriyatlar va turmush tarzini o'zgartirmoqda. Milliy an'analarni asrab-avaylashning ahamiyati, diniy bosqichlarning ta'siri, etnik xususiyatlar va globallashuvning mentalitet o'zgarishidagi o'rni ko'rib chiqiladi.

Tayanch so'zlar: globallashuv, milliy mentalitet, migratsiya, urf-odatlar, etnik, O'zbekiston, madaniyat, YUNESKO, o'zlik, ma'naviyat.

Аннотация. Статья посвящена влиянию глобализации на национальный менталитет узбекского народа. Подчеркивается, что глобальные процессы, включая миграцию и культурную унификацию, изменяют традиционные ценности и образ жизни. Рассматриваются важность сохранения национальных традиций, влияния религиозных этапов, этнические особенности и роль глобализации в трансформации менталитета.

Ключевые слова: глобализация, национальный менталитет, миграция, традиции, этничность, Узбекистан, культура, UNESCO, идентичность, духовность.

Abstract. The article is devoted to the influence of globalization on the national mentality of the Uzbek people. It is emphasized that global processes, including migration and cultural unification, are changing traditional values and lifestyles. The importance of preserving national traditions, the influence of religious stages, ethnic characteristics and the role of globalization in the transformation of mentality are considered.

Key words: globalization, national mentality, migration, traditions, ethnicity, Uzbekistan, culture, UNESCO, identity, spirituality.

Введение. В результате быстрого роста населения к началу третьего тысячелетия международная миграция приобретает глобальный характер. Согласно отчету Департамента ООН по экономическим и социальным вопросам, число мигрантов во всем мире достигло 253 миллионов. К 2050 году эти цифры составят 321 миллион.

Узбекистан также активно участвует в этих глобальных процессах, это естественный процесс, что такая глобализация влияет на национальный менталитет. Известно, что Великий Шелковый путь представляет собой ни с чем не сравнимую ценность для человечества. ЮНЕСКО, являющаяся международной организацией, уделяет особое внимание не только его изучению, но и восстановлению и сохранению наследия древних народов для следующих поколений. Ведь национальные традиции и обряды являются одним из важных этнографических признаков, обеспечивающих отличие того или иного народа от других народов.

Мысленный и духовный образ каждого народа мира, то есть национальный менталитет, формируется в его собственных исторических, этнических, природных и климатических условиях. Глубокое изучение и понимание нашего национального менталитета дает нам духовные силы даже в период бурного развития. Как отметил Президент Ш.М.Мирзиёев: «У нас великая культура и история, достойные зависти. У нас есть великие предки, которым можно позавидовать. У нас есть несравненные богатства, которым можно позавидовать, и я верю, что, если повезет, нас обязательно ждет великое будущее, которому можно позавидовать».

Методы. В данном исследовании применён междисциплинарный подход, включающий как теоретический, так и эмпирический анализ. Основой исследования стали научные труды по вопросам глобализации, национального менталитета и социокультурных трансформаций, а также аналитические отчёты международных организаций, таких как ООН и ЮНЕСКО. Для

выявления влияния глобализационных процессов на национальный менталитет узбекского народа использовались методы контент-анализа официальных документов, исторических источников, культурологических и социологических исследований. Кроме того, применялся сравнительно-исторический анализ для изучения эволюции традиций и обрядов узбекского народа в условиях глобализации. Были проанализированы изменения в социальной структуре и семейных устоях через сопоставление этнографических данных разных исторических периодов.

Обсуждение и результаты. Термин «глобализация» впервые был использован американским учёным Т. Левиттом в 1983 г., а популяризацию этого термина послужил японский учёный Кеничи Омае (Kenichi Ohmae), опубликовавший в 1991 г. работу «Мир без границ» [1]. Изначально термин был определен учеными как изменения в социальном поведении и технологиях, которые позволили компаниям продавать одни и те же продукты по всему миру [2]. Несмотря на то что понятие глобализации изначально было внедрено и широко обсуждалось в сфере экономики и схожих отраслях, в дальнейшем понятие обрело универсальный характер, при этом, включая нематериальные ценности как культура, традиции, образ жизни и менталитет.

Одной из важных составляющих духовной жизни любого общества является её менталитет. Слово «менталитет» имеет латинское происхождение (*mens* - ум), и представляет перед собой совокупность устойчивых моделей мышления, восприятия, ценностей, убеждений и эмоциональных реакций, характерных для отдельного человека, социальной группы или народа. Менталитет человека или общества формируется на основе социальной, культурной и исторической среды.

Уровень общественного развития и внутреннее содержание каждого периода проявляются прежде всего через такие понятия, как менталитет и образ жизни определенного общества. Эти понятия тесно взаимосвязаны, менталитет людей выражается в их образе жизни, в то время когда образ жизни формирует менталитет. Это, в свою очередь, означает что внешнее влияние или изменение элементов одной из этих понятий непосредственно отражается в другой.

Соответственно, исторические события как возрождение или распад империй в древности, ассимиляция и слияние народов непосредственно послужили изменению или ассимиляции менталитета народов. Этому, прежде всего послужила создание некоего пространства которая объединяла народы и создавала предпосылки для миграции и духовно-культурного обмена между народами-нациями в пределах этого пространства. Со временем в условиях адаптации на основе совокупности культурных и традиционных особенностей, менталитета и образа жизни народов проживавших на определенном пространстве, создавалась уникальная универсальная культура и менталитет данного пространства.

Рассматривая Центрально-азиатский регион, следует отметить, что культура, традиции, менталитет и образ жизни народов данного региона являются продуктами длительных и сложных исторических процессов, и формировались и подвергались ассимиляции на протяжении всей истории существования данного региона. К примеру, империя Чингиз Хана (Genghis Khan), Амира Темура или же Великий Шелковый путь играла роль пространства объединявших народы живших в пределах империи и торгового пути. Социо-культурные коммуникации, а также миграция народов данных пространств в определенной степени оставили след на их духовно-культурной жизни и послужила взаимообогащению культур данных народов.

По мнению А. Аскарлова, основной корень узбекского народа сформирован в результате смешения этносов, говорящих на двух языках (сугдийском и тюркском), а её начальная дата, момент, когда они впервые начали смешиваться, приходится еще на эпоху поздней бронзы [4]. Учитывая тот факт, что народы Туранской земли, помимо империй, пережили четыре основных религиозно-идеологических этапа, т.е. буддизм, зороастризм, ислам, коммунистический этап, эти этапы в свою очередь оставили свои отпечатки в совокупной духовно-культурной жизни народов данного региона. К примеру, священная книга «Авеста»,

являющейся общим духовным наследием народов проживавших в древней туранской земле, насчитывает более трех тысяч лет. Авеста передавалась устно из поколения в поколение и в конечном итоге стала некой конституционной системой в VII веке до нашей эры [6]. Это широко распространенное учение среди народов Ближнего Востока до исламского периода. По сей день некоторые ценности зороастризма можно встретить в трансформированном виде, как благие намерения, добрые слова, добрые дела и чистота в культуре народов Центральной Азии.

Несмотря на то что исторические пространства были значительны по охвату в свое время и имели огромное влияние на миграцию и духовно-культурный обмен народов, но они ограничивались в пределах определенного региона или континента, не имея доступа к другим континентам планеты. Но процесс глобализации, благодаря возрождению и развитию информационных технологий с XX века, предоставляет глобальное пространство. Несмотря на то что, глобальное пространство предоставляет возможность народов мира ознакамливаться и познавать культуры и уникальности других народов, глобализация в целом грозит вымиранию и уничтожению уникальности культур и традиций многих народов.

Миграция и информационное пространство на сегодняшнем этапе глобализации приводит к социально-культурным потрясениям в образе жизни и мышлении народов и наций мира, в основном молодого поколения. Ознакомленные с другими, в большинстве случаев западными, культурами народы стремятся подражать и адаптироваться к культуру продвигаемому как эталон через средств массовой информации, при этом отказываясь от традиционной образы жизни и культуры. В этом контексте, происходит изменение в, свойственных к восточным культурам, семейных традициях и обычаях, то есть размышлений о поведении человека, культуре одежды, культуре общения, питания, и семейных обязанностях. В конечном итоге эти слои населения принимают глобальную культуру, образ жизни и менталитет, отказываясь от традиционной, которая является продуктом многовековой истории народов региона. Этот феномен грозит вымиранию уникальности и идентичности многих народов.

Одной из древнейших уникальных традиций общественной жизни узбеков является сегментация населения по возрасту – детство, юность, зрелость и старость, и различные обычаи и обряды, связанные с этим, сохранились до сих пор. Каждая возрастная группа имеет свои особенности и немного отличается одеждой, украшениями, социальными обязанностями и поведением [7]. Некоторые традиционные элементы семейной жизни восходят к первобытному материнству (матриархату). Например, в узбекской семье по-прежнему важна роль родственников по материнской линии, особенно дяди. Подобная ситуация связана с семейно-брачным порядком, называемым в этнографии авункулатом, причем особое внимание уделяется родству двоюродных братьев и сестер, который является одним из матрилокальных отрядов.

Согласно национальному менталитету узбеков, как только ребенок рождается, он воспитывается в семье, “махалле” и обществе и развивает любовь к этой среде. На Западе человек рассматривается как средство раскрытия своей личности обществу, демонстрации своих талантов и способностей, достижения определенных целей. Коллектив совершенно не вмещается во внутренний мир, психику и личную жизнь человека. В отличие от западных ценностей продвигающих идентичность каждой личности, в большинстве восточные ценности предусматривают коллективность. Каждая традиция, церемония проводится с участием общины и жителей окрестностей. Сообщество трактуется как удержание человека под социальным контролем, регулярное участие человека в жизни общества, как доказательство того, что он действует в рамках общих моральных норм. Работа в отрыве от коллектива рассматривается как социальное отчуждение человека.

В современных условиях некоторые процессы, связанные с глобализацией, особенно генерализацией культуры, проявляются как негативное явление, контркультура, связанная с национальными ценностями и традициями. Само собой разумеется, что могущественные страны будут использовать все средства для защиты своих культурных символов, таких как

распространение своего образа жизни и культуры на другие регионы как универсального эталона. Эти факторы в совокупности приводят к распространению «массовой культуры которая формирует «безродных личностей».

В связи с этим, в последние годы организация ЮНЕСКО уделяет особое внимание сохранению материальных и духовных памятников разных народов мира, а также сохранению нематериальной культуры, такой как обычаи и традиции. В связи с этим в докладе ЮНЕСКО «Мировая культура – 2000» говорится, среди прочего: «Необходимо расширить понимание материального наследия человека, включив в его сферу такие нематериальные явления, как традиции и обычаи... В противном случае процесс глобализации может привести к отрицанию уникальности и многообразия менталитета и, следовательно, к конфликтам между культурами. Сегодня становится все более очевидным, что только народ и государство, опираясь на высокий менталитет и богатое материальное наследие, могут добиться прогресса. Ведь менталитет – это качество социальной жизни, в котором тот или иной субъект формируется под закономерным влиянием исторически сложившихся природно-географических, этнических, социально-экономических и культурных условий нации, народа, этноса» [10].

Выводы. Подводя итоги, в процессе развития и глобализации XXI века формируется общий характер и общий менталитет, так же, как формируется общий язык народов мира, находящийся под сильным влиянием глобальной информационной глобализации. Большинство фильмов и мультфильмов, освещаемых в СМИ, родом из западных стран, у героев в них нет преград, они могут по своему желанию перепрыгнуть четырехэтажное здание или разрушить целый город. Подобные произведения не перестают вызывать у молодежи чувство зла и насилия. Несмотря на то, что глобальная ассимиляция приносит определенные положительные результаты, она приводит и ко многим негативным последствиям, одним из которых является забвение нравственности молодежи и ценностей, традиций и обрядов, характерных для национального менталитета узбеков. Поэтому целесообразно через средства массовой информации и социальные сети широко пропагандировать древние традиции и обряды, связанные с менталитетом нашего народа, которые сегодня широко используются отдельными людьми.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Омае К. Безграничный мир. М., 1991.
2. Левитт Т. Глобализация рынков. Harvard Business Review, 1983.
3. Jabborov I. Jahon etnologiyasi asoslari, T., 2002.
4. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. T., 2007.
5. Ashirov A., Atadjanov Sh. Etnologiya. T., 2008-yil.
6. Avesto – Vasht kitobi. M.Is'hoqov tarjimasi. T., 2001.
7. Jabborov I. O'zbeklar: turmush tarzi va madaniyati. T., 2003.
8. Федотова В.Г. Фактор ценностных изменений на западе и в России // Вопросы философии, №1, 2005г.
9. Saidov U.. Globallashuv va madaniyatlararo muloqot. T., 2008.
10. ЮНЕСКО. Всемирный доклад по коммуникации и информации. П., 2000.

УДК 930.85

РОЛЬ ЖЕНЩИН В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ГОСУДАРСТВА ХОРЕЗМШАХОВ

С.М. Маткаримова, д.и.н., доц., Университет Мамуна, Хива

Annotatsiya. Anushteginiy Xorazmshohlar davlati (1097–1231) nafaqat Xorazm, balki Dashti Qipchoqning janubi, Sharqiy Turkiston, O'rta Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq davlatlarini birlashtirgan buyuk saltanat bo'lgan. Bu davlat ichki va tashqi siyosatida ayollar qay darajada o'rin egalaganligi masalasi, ayniqsa, mo'g'ul bosqini arafasida Xorazmshohlar davlati yuritgan siyosat va bu siyosatga ayollar ta'siri masalasi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Zero, mo'g'ullar bosqini arafasida Muhammad Xorazmshohning onasi Turkon Xotunning siyosiy ta'siri, hukmdor o'g'linikidan yuqori bo'lsa yuqoriki, past bo'lmagan. Shu jihatdan ko'pgina manbalarda ham, tarixshunoslik tadqiqotlarida ham Turkon Xotun yuritgan siyosat natijasida davlat parchalanib, mo'g'ul bosqinchilari otlari tuyoqlari ostida toptalgan, Turkon Xotun bu fojining bosh sababchilaridan biri

qilib ko'rsatiladi. Mazkur maqolada mo'g'ul bosqini arafasida Xorazmshoh–Anushtaginiylar davlatida kechgan siyosiy jarayonlarning mazmun–mohiyati, unda ayollar o'rni masalasi, hozirgacha bu borada tarix fanida shakllangan qarashlar tahlil qilinib, mazkur muammo yuzasidan yangicha xulosalarga kelinganligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *Muhammad xorazmshoh, Turkon xotun, Xon Sulton, Jaloliddin Manguberdi, Sulton Qutuz, qipchoq, qang'li, Nasaviy, Juvayniy, Maqriziy, Rashididdin, Ibn al-Asir, Juzjoniy, V.V. Bartold, P.Pelo, Z.Buniyodov, S.M.Axinjanov, D.M. Timoxin.*

Аннотация. *государство Хорезмшахов Ануштегинидов (1097-1231) было великим царством, объединявшим не только Хорезм, но и Юг Степного Кипчака, Восточный Туркестан, Среднюю Азию, Ближний и Средний Восток. Вопрос о том, какое место женщины занимали во внутренней и внешней политике этого государства, особенно в политике, проводимой государством Хорезмшахов накануне монгольского нашествия, и вопрос о влиянии женщин на эту политику является одной из актуальных проблем. Ведь накануне монгольского нашествия политическое влияние Туркан-хатун, матери Мухаммеда хорезмшаха, не было ни высоким, ни низким, если не выше, чем у сына правителя. В этом отношении и во многих источниках, и в историографических исследованиях государство распалось в результате политики, проводимой Туркан-хатун, и монгольские завоеватели топтались под копытами своих лошадей, Туркан-хатун фигурирует как одна из главных причин этой трагедии. В данной статье освещается сущность политических процессов, происходивших в государстве Хорезмшахов Ануштегинидов накануне монгольского нашествия, вопрос о роли женщин в нем, анализ сложившихся до сих пор в исторической науке взглядов на эту проблему и даны новые выводы по данной проблеме.*

Ключевые слова: *Мухаммад Хорезмшах, Туркан-хатун, Хан Султан, Джалалиддин Мангуберди, султан Кутуз, Кипчак, Кангли, Насави, Джувайни, Макризи, Рашид ад-Дин, ибн аль-Асир, Джузжани, В.Бартольд, П.Пело, З.Буниятов, С.М.Ахинджанов, Д.М. Тимохин.*

Abstract. *Anushtegini Khorezmshahs state (1097-1231) was a great kingdom that united not only Khorezm, but also the south of Dashti Kipchak, Eastern Turkestan, Central Asia, the Near and Middle East. The issue of the role of women in the domestic and foreign policy of this country, especially the policy of the Khorezmshah state on the eve of the Mongol invasion and the influence of women on this policy, is one of the most urgent problems. After all, on the eve of the Mongol invasion, the political influence of Muhammad Khorezmshah's mother, Turkon Khotun, was higher than that of the ruler's son. In this regard, in many sources and historical studies, as a result of Turkon Khotun's policy, the state disintegrated and was trampled under the hoofs of Mongol invaders, Turkon Khotun is shown to be one of the main causes of this tragedy. In this article, the essence of the political processes that took place in the Khorezmshah-Anushtagini state on the eve of the Mongol invasion, the issue of the role of women in it, the opinions formed in the field of history until now, and new conclusions about this problem are highlighted.*

Key words: *Muhammad Khorezmshah, Terken Khatun, Xan Sultan, Jela ad-din Menkburni, Sultan Kutuz, Kypchak, Kangli, Nesevi, Juveini, Makrizi, Rashid ad-din, Ibn al-Athir, Juzjani, V.V. Barthold, P. Pello, Z. Bunyadov, S.M.Axinjanov, D.M. Timokhin.*

Введение. Исторические источники и историографические исследования показывают, что существует множество сложных и спорных вопросов относительно последних периодов истории династии Хорезмшахов Ануштегинидов. В частности, существует множество противоречивых мнений относительно отношений Алауддина Мухаммеда хорезмшаха с его матерью Туркан-хатун, Ташчи накануне монгольского нашествия и влияния Туркан-хатун на его внутреннюю политику. В частности, в вопросе монгольского нашествия и связанной с ним роли Туркан-хатун в распаде этой династии до сих пор остаются нерешенными проблемы. Кроме того, вопрос о роли дочери Аловуддина Мухаммеда, Хан-Султана, в политических процессах до сих пор не получил должного внимания. Ведь, по данным письменных источников, Хан-Султан впоследствии сыграла огромную роль в мусульманизации государства Золотой Орды. Главное решение этой проблемы–сделать окончательные выводы

с глубоким научным анализом, не упуская из виду какой-либо источник, отражающий исторические процессы.

Анализ литературы по теме. Нет отдельного письменного источника, отражающего вопрос о том, какое место женщины занимали во внутренней и внешней политике государства Ануштегинидов, особенно о политике, проводимой государством Хорезмшахов накануне монгольского нашествия, и о влиянии женщин на эту политику. Письменные источники, в том числе основные источники, такие как ан-Насави, Джувайни, ибн аль-Асир, Рашид ад-Дин и Джужжани, содержат противоречивые мнения по этому вопросу, которые также не анализировались как отдельная тема. Точно так же не было проведено никаких отдельных исторических исследований по этому вопросу. Известно лишь, что эта проблема лишь частично упоминается как в письменных источниках, так и в исторических исследованиях. Более того, почти во всех этих исследованиях делается вывод, что именно решение, принятое Мухаммадом Хорезмшахом против монгольского вторжения, вызванного влиянием его матери Туркан-хатун, или военный план, который он применил, а также непосредственное влияние Туркан-хатун, были главными причинами поражения и разрушения государства Хорезмшахов. В частности, из исследователей, более подробно остановившихся на истории Хорезмшаха – ануштегинидов, наиболее значимыми являются В.Бартольд, П.Пело, З.М.Бунятов, С.М.Ахинджанов, Д.М.Тимохин, В.Тишин, Я.Пилипчук, М.Хотя в статьях Байрамова и аналогичных исследователей на основе анализа источников по данной теме высказываются определенные мнения.

Методология исследования. В статье использованы такие методы научного исследования, как систематизация, историко-сравнительный анализ, обобщение исторических данных, принцип объективности.

Анализ и результаты. Государство Хорезмшахов-Ануштегинидов (1097-1231) было великим царством, объединявшим не только Хорезм, но и Юг Степного Кипчака, Восточный Туркестан, Среднюю Азию, Ближний и Средний Восток. Вопрос о роли женщин в политической жизни этого государства является одним из малоизученных, но актуальных. В связи с этим в данном исследовании была предпринята попытка раскрыть жизнь и деятельность двух самых известных женщин-политических деятелей династии – Туркан-хатун и Хан-Султан. Хорезмшах Такиш женится на Туркан-хатун, дочери кипчакского хана Джанкиши, с намерением вступить в союз с кипчаками и склонить их к себе. Туркан-хатун из рода байот приносит в Хорезм тюркские племена (урани, карлуки, угры, халаджские племена) и становится их могущественным покровителем.

20 шаввала (3 августа 1200 г.) хиджры 596 г. н. э. в присутствии жителей Гурганджа, государственных сановников и эмиров на трон государства Хорезмшахов взшел Кутб ад-Дин Мухаммед, сын Такиша и Туркан-Хатун, принявший отцовское прозвище Алауддин. Позже он получил второе имя Санджар. Ан-Насави оставил следующее описание Туркан-хатун: «вышеупомянутая Туркан-хатун относится к категории баявут и является ответвлением клана йемак. Когда его положение укрепилось, он получил прозвище «Господь мира», то есть правитель всего мира. Она дочь Джанкиши от тюркских правителей, и сын Эль-Арслана Такиш женится на ней. При его сыне алауддине Мухаммеде хорезмшахе, который пришел на вершину государства после смерти Такиша, авторитет его матери Туркан-хатун возрос, и он также руководил государственными делами". Даже Хорезмшах Мухаммед издает указ о казни Шейха Маджидиддина Багдади, ученика шейха Наджмиддина Кубры, из-за предательства его матери Туркан-хатун в состоянии алкогольного опьянения. Казнь багдадца оттолкнула религиозных деятелей от Мухаммеда. Такое невежество Туркан-Хатун принесло бесчисленные бедствия государству Хорезмшахов. Насави свидетельствует, что коварная Туркан-хатун до такой степени повлияла на его сына, что в результате Хорезмшах Мухаммед потерял свою роль единственного правителя Хорезма не только внутри страны, но и на международной арене. Кроме того, поскольку большинство его полководцев, обладавших большой властью, были из кипчаков, правитель был вынужден пойти на уступки матери. Ан-Насави пишет: «Если бы от королевы и султана поступили две инструкции по одному и тому

же делу, то они смотрели бы на их дату и следовали бы за следующей датой во всех странах...». Туркан-Хатун также носила прозвище правитель мира, личная печать в ее указах–туриси гласила: «Исмаат уд–Дунья ВАД–Дин великая Турканская Принцесса Нисо Аль-аламайн» (мир и его покемон, Великий Туркан, королева женщин мира). В государстве Хорезмшахов накануне монгольского нашествия в одной стране было две столицы: Гургандж и Самарканд, два правителя — Туркан-хатун и Хорезмшах Алауддин Мухаммед. Из родственников Туркан-хатун в Гургандже были только влиятельные придворные (на месте вождя), принадлежавшие к тюркскому войску султана, в том числе ХУМОП АГУ-Хаджи сипохсолор (полководец), Бука Пехлеван, Али Маргини и другие.

Хорезмшах казнил Шейха своей матери в 1216 году. Соперничество матери и сына освещало государство изнутри. Указ султана о запрете упоминания имени Халифа в проповедях действовал только в Марве, Балхе, Бухаре и Сарахе, в то время как в Самарканде, Герате и Хорезме было наоборот. Как указывает главный министр сельджуков низамул–Мульк (1018-1092), «когда дело царства переходит в руки женщин и младенцев, знайте, что царство должно покинуть этот дом», - сказал премьер-министр сельджуков низамул–Мульк (1018-1092), подчеркнув силу местных традиций, характерную для Туркан-Хатун и ханов и улемов, находящихся под ее влиянием, в период правления султана Мухаммеда". Ну а эмиры, военные старались как можно больше укреплять свои позиции. Осаждавшие столицу Хорезма войска Чингисхана различными ухищрениями требовали от матери царя Туркан-хатун, сдачи. В то время как армия и население Урганджа имеют оборонеспособность, Туркан–хатун паникует после того, как ее сын Мухаммед сбежал, оставив Родину врагу. После капитуляции Самарканда Чингисхан, чтобы не дать хорезмшаху собрать армию и оказать сопротивление и захватить себя, послал своих полководцев Джебе-нойона и Субедей-нойона вслед за султаном с примерно 20-тысячной армией. Преследуемый монголами, Хорезмшах пересек Хорасан и Иран и высадился на одном из островов в Каспийском море. Султан Алауддин, который был мосувом из бор–будуи и тяжело болел от горя, услышав, что его мать Туркан-хатун попала в плен к монголам, отменил указ Бурунди о назначении наследного принца и объявил Джалалад–Дина наследником престола [1].

Когда в 1220 году Хорезм был завоеван монголами, султан Алауддин был вынужден бежать на один из абискинских островов в Хазарском море. Султан покидает город с женами и детьми, сокровищами из сокровищницы и другими ценностями. А берамская принцесса казнила всех оставшихся в городе Султанов, правителей и их сыновей, всего 26 человек, то есть утопила их в Амударье. Такой позор отверг многих сторонников Туркан-хатун [2].

Когда неблагодарная принцесса достигает Мосандарона, города Илол, она также казнит проводника. Войска Чингисхана пошли по стопам Туркан-хатун, осадили город Илол и вскоре захватили и его. Царица попадает в плен ко всему гарему хорезмшаха с детьми. Монголы убивают царских детей и берут в жены женщин гарема, а Туркан-хатун отправляется в резиденцию Чингисхана. Положение Туркан-хатун в плену было очень плачевным, она питалась саргитами, которые оставались на столе у Чингисхана. Принцесса Джахан Туркан Хатун, чье когда-то любое постановление было немедленно исполнено, умирает в 1233 году насильственной смертью хору [3].

Еще одна известная женщина представительница династии Хорезмшахов–Ануштегинидов – Хан Султан. Она считается королевой государства Хорезмшахов, дочерью Мухаммеда хорезмшаха, сестрой Джалалуддина Мангуберди. Но кем была его мать, неизвестно. Нет источника, полностью информирующего о Хане Султানে. В различных источниках о нем приводятся лишь краткие, но противоречивые сведения. Поэтому рассуждать о нем можно только на основе сравнительного анализа данных этих источников. Так, согласно известной египетской биографии мамлюкского султана Кутуза, Кутуз – сын Хонсултана, сына Алауддина Мухаммеда (1200-1220), правителя государства Хорезмшахов, племянник Джалалуддина Мангуберди[4]. С другой стороны, происхождение Кутуза от Хорезмшахов также подтверждается такими историками, как Джазари Мухаммад ибн

Ибрагим, ибн Тагриберди, Захаби, Ибн Халдун, Суюти, Нувайри, и нет никаких источников, опровергающих это [5].

Известный исследователь З.Бунедов также утверждает в своих исследованиях, что Кутуз был сыном Хон-султана, дочери Хорезмшаха Аловуддина Мухаммеда [6]. Однако точных данных об её отце нет. Так, большинство сведений из письменных источников подтверждают, что Хонсултан изначально была женой Самаркандского хана Османа из династии Караханидов. Говорят, что только бабушка Туркан-хатун через своих предков восходит к кипчакским ханам. В 1210 году она вышла замуж за наследного принца государства Караханидов Османа, который был заложником при дворе Хорезмшахов. После восстания против государства Хорезмшахов в Самарканде в 1212 году она скрывается в крепости, спасаясь от Османа, который пытался ее убить, и на этом письмо ее мужу заканчивается: Я женщина, убивать меня – не что иное, как позор. Я не желал тебе ничего плохого. Оставляя меня в живых, ты сделал самое благодатное дело в своей жизни. Восстание было жестоко подавлено Хорезмшахом Мухаммедом. По приказу хорезмшаха Мухаммеда Османа и всех его родственников казнят. От династии не остается ни одного представителя, который мог бы претендовать на трон. Так закончится и государство Караханидов. После того, как жена Османа была казнена Хорезмшахом Аловуддином Мухаммедом в 1212 году по указанию Хана Султана, отец Джалалуддина Мангуберди, возможно, выдал ее замуж за сына своего дяди по имени Мамдуд [7].

Насави пишет, что Хан Султан была умной, остроумной женщиной. Таким образом, он был ближайшим помощником и одним из доверенных лиц своего отца в государственных делах, подписывая многие документы вместо своего отца [8].

Джувеини, который дает информацию о судьбе Хонсултана, пишет, что после того, как он был схвачен монголами вместе с Туркан-хатун, он был отдан на землю красильщику, живущему в Эмиле. Сведения Джувеини о женитьбе царицы Хорезмшахов на некоей красильщице, обладавшей, на наш взгляд, большой политической властью, сомнительны [9].

Также стоит отметить, что согласно Насави, принцесса была выдана замуж за старшего сына Чингисхана Джуджи после того, как Хан-Султан попала в плен к монголам в 1221 году [10]. Итак, исходя из вышесказанного, а также из информации аль – Макризи, который оставил записи о султанине Кутузе, можно сделать вывод, что Хан Султан был женат на сыне своего дяди по имени Мамдуд в 1212-1221 годах, и что между этими годами от их брака родился Махмуд, то есть Сайфиддин Кутуз [11].

Более того, история, изложенная в Насави, а именно в письме Хана Султана Джалалуддину Мангуберди, отправленном во время осады Хилата, утверждает, что “Аль-Хакан (в это время умер Чингисхан, и великим ханом был Окай, сын Чингисхана) приказал мне учить моих детей Корану”, судя по тому, что он писал, Хан Султан, в отличие от своей бабушки Туркан-Хатун, и его предшественник не утратил авторитета [12].

Хан султан покинула столицу Гургандж в 1219 году накануне монгольского нашествия вместе с несколькими представителями династии Хорезмшахов, а также с большим количеством сокровищ. Беженцы пересекают пустыню Каракорум и оседают в крепости Илол. Однако после 4-месячной осады крепость захватывают монголы. Мать, дочери и жены хорезмшаха Мухаммеда отправляются в резиденцию Чингисхана. Там пленников берут среди потомков Чингисхана. Источники говорят, что Хан был женат на цыпочке Султана. Предполагается, что в браке родились дети Берке, Беркечар и Бери.

Заключение / рекомендации. Таким образом, Хорезм стал великой державой во времена правления Ануштегин-Хорезмшахов, в частности, при Мухаммеде Хорезмшахе в начале XIII века. Его граница проходила от северного побережья Аральского и Каспийского морей до Ирака, доходила от Кавказа до индоостанских гор. Однако вскоре за этим развитием назревал глубокий политический кризис, последним следствием этих кризисных процессов стал распад государства Хорезмшахов–Ануштегинидов. Распад государства был вызван тем, что Мухаммед Хорезмшах, который до сих пор находился под влиянием своей матери Туркан-хатун, принял “ошибочный” план обороны накануне монгольского вторжения, в то время как

политика Туркан-хатун во время монгольского вторжения, то есть попытка возвести на престол своего внука Узлаг-шаха вместо своего сына, в конечном итоге привела к расколу в высших слоях государства. Принося, это привело к преобладанию взглядов, которые были основной причиной его поражения от монголов. В связи с этим рассмотрение вопроса о роли женщин в политической жизни государства Ануштегинидов является одним из важных вопросов и играет важную роль в поиске решений многих проблемных вопросов.

ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахинжанов С.М. Кипчаки в истории средневекового Казахстана. – Алматы: “Гылым”, 1995. – 296 с.
2. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия //В.В. Бартольд. Сочинения. – М.: Наука, 1963. Т.1. – 760 с.
3. Буниятов З.М. Государство Хорезмшахов-Ануштагинидов 1097–1231 г. – М: Наука, 1986. – 247 с.
4. Жувайний Алоуддин Атомалик. Тарихи Жаҳонкушо.(Жаҳон фотиҳи тарихи)/ Масъул муҳаррирлар: Ҳ.Болтабоев, М. Маҳмудов. – Тошкент: MUMTOZ SO'Z, 2015. – 504 б.
5. Пилипчук Я.В., Сабитов Ж.М. Очерки этнополитической истории кыпчаков. – Астана, Гылым, 2015. – 248 с.
6. Рашид ад-Дин. Сборник летописей / Пер. с персидского О. И. Смирновой, редакция проф. А. А. Семенова. – М., Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1952. – Т. 1, кн. 2. – 317 с.
7. Тимохин Д.М., Тишин В.В. Происхождение Теркен-хатун, матери хорезмшаха Ала ад-Дина Мухаммада: к проблеме соотношения этнонимов в восточном Дешт-и Кыпчаке в XII-начале XIII вв. в исторических источниках// Материалы II-й научной конференции средневековой истории Дешт-и Кыпчака. Павлодар: ТОО НПФ “ЭКО”, 2018. – С.83-103.
8. Шихобиддин Мухаммад ан-Насавий. Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилоти. / Камол Матёкубов таржимаси./ – Т.: O'zbekiston, 2006. – 384 б.
9. Kafesoğlu I. Harezmsahlar devleti tarihi (485-617/1092-1229), Ankara, 1956, pp. 366.
10. Khodjayeve Rano. The khwarezmians in medieval arabic and persian manuscripts. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) Article DOI: 10.5958/2278-4853.2021.00036.7 Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). P. 245.
11. Mustafa Kiliç. Halep Eyyubileri. – Ankara, 2019. S. 138.
12. Prezbindowski, Lauren, "The Ilkhanid Mongols, the Christian Armenians, and the Islamic Mamluks : a study of their relations, 1220-1335." (2012). Electronic Theses and Dissertations. Paper 1152. <https://doi.org/10.18297/etd/1152>.
13. Pelliot P. A propos des Comans // Journal Asiatique. 1920. XI série. T. XV. №1. P. 125–185.
14. Ṭabakāt-i-Nāṣiri: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia, Including Hindustan; from A.H. 194 (810 A.D.) to A.H. 658 (1260 A.D.) and the Irruption of the Infidel Mughals into Islam / by Minhāj-ud-dīn, Abū-'Umar-i-'Usmān; transl. from original Persian manuscripts by H.G. Raverty. Vol. I. London: Printed by Gilbert & Rivington, 1881. lxiv, 718 p.

УЎК 94 (410).05

АНТОНИЙ ЖЕНКИНСОННИНГ ХИВА ТИЖОРАТИ С. Наврузов, т.ф.н., доц., Маъмун Университети, Хива

Аннотация. Мақолада рус ва европалик элчи, савдогар-у тадқиқотчиларнинг XVIII-XIX асрларда Хива хонлигига саёҳати давомида кузатган воқеалари юзасидан фикр юритилади.

Калим сўзлар. Сайёҳ, тадқиқотчи, рус, европалик, Хива, хонлик, Амударё, Орол денгизи, Женкинсон, лорд, Қорақум, Қизилқум.

Аннотация. В статье речь идет о событиях, происходивших в Хивинском ханстве XVIII-XIX вв. очевидцами которых были европейские и русские путешественники, торговцы, дипломаты и исследователи.

Ключевые слова. Путешественник, исследователь, рус, Европа, Хива, ханство, Амударья, Аральское море, Дженкинсон, лорд, Каракум, Кызылкум.

Abstract. This article is about events and incidents which observed and experienced by Russian and European ambassadors, diplomats, traders, merchants and researchers in Khiva khanate in the XVIII-XIX centuries.

Key words: Travelers, researches, Russian, European, Khiva, Khanate, The Amur river, The Aral sea, Jenkinson, Lord, Karakum, Kyzylkum.

Хоразм Темурийлар салтанати қулагач, ўз бошидан оғир дамларни кечирди. Хоразм ҳукмдорлари ажралиб чиққан бўлсалар-да, яна навбатдаги сиёсий кишанга илинди, шайбонийлар томонидан истило қилинди. Янги сулола ҳукмронлиги деярлик икки асрга яқин давом этди. Феодал тарқоқлик кучайди. Хоразмда тахт қисқа вақт давомида ўнлаб хонлар қўлида алмашлаб турилди. Хоразмда ҳукм сурган сиёсий кескинлик кўп вақтлар қимматчиликка, очарчилик ва қаҳатчиликка сабаб бўлди. Кўчманчи ўзбекларнинг истилоси туфайли юз берган бу ижтимоий сиёсий танглик узоқ вақт давом этди. Ўша вақтда Хоразмда бўлган Англия элчиси Антоний Женкинсон юртимизни таърифлар экан, Урганч шаҳри ўтган 7 йил мобайнида 4 мартаба қўлдан қўлга ўтиб турганлиги ҳақида гапирган [1-317].

Тарихий манбалар гувоҳлигича”...Рус императорининг ёрлиғи билан олис ва хавфли сафарга отланган инглиз савдогари Антоний Женкинсоннинг қарвони 1558-йил апрель ойида Ричард ва Роберт Жонсонлар ҳамда татар тилмоч ҳамкорлигида йўлга чиқиб, куз ўрталаридагина хонлик сарҳадларига кириб келишди. Женкинсон бу ҳақида қуйидагича ёзган: “Хонликнинг ғарбий қисмидаги Селлюзер (Вазир) қалъасида тўхтадик. 14-октябр куни бу ердан йўлга чиқиб, икки кунда Урганчга етиб келдик, сўнг ўзимиз ҳамда қарвонимиздаги ҳар бош туя ва отлар ҳисобига бож тўладик. Кейин эса, Хуросонга кетган мамлакат ҳукмдори Али Султонни кутиб, бир ой давомида шу ерда қолиб кетдик. Қайтиб келган ҳукмдор қабулига фармон берилгач, унга рус подшосининг ёрлиғини топширдим” [2-177].

Женкинсонни ҳукмдор Али Султон илиқ қабул қилади. Суҳбат давомида анчагина саволлар қўйган савдогарга ўз ёрлиғини топшириб, унинг қарвони ҳукумат муҳофазасида бўлишини билдиради.

Сайёҳ бу ерда кўрганларини шундай баён қилади: “Урганч шаҳри текисликда жойлашган. Теварак-атрофи 4 милга яқин узунликда, пахса девор билан ўралган, иморатлар ҳам пахсадан қурилиб, йиқилган ва бетартиб аҳволда. Биттагина узун кўчанинг тепаси бостирилган, бу эса бозордир” [3-182].

XVI асрнинг ўрталари Хоразм давлатида сиёсий ҳокимият учун кураш кучайган давр эди. Сайёҳ мамлакатдаги иқтисодий-сиёсий инқирозни кўра олган эди: “Шаҳар кейинги етти йил ичида феодал урушлари туфайли тўрт марта қўлдан-қўлга ўтди, шу боисдан савдогарлар ҳам, бойлари ҳам камбағал”. Женкинсон бу ўлкада савдо ишлари юришмаганидан кўйинади. Шаҳарда фақатгина Бухоро ва Эрондан келтирилган моллар сотилишини кўрган. Мамлакатда сиёсий ҳокимият учун курашдаги туркман бойларининг таъсирини Женкинсон “Бутун мамлакат Каспий денгизидан Урганч шаҳригача Азимхон қўл остидаги Туркман мамлакатидир”, дея таърифлайди. Сайёҳ ўз сафарини Хоразм шаҳарлари орқали Бухорога қадар давом этдирган эди. Масалан, у “Селлюзер (Вазир) қалъаси баландликда жойлашган бўлиб, мамлакат ҳукмдори шу шаҳарда туради. Хон саройи пастгина кўримсиз бинодан иборат” деб ёзади.

Инглиз савдогари аҳолининг моддий-иқтисодий турмуши ночор аҳволда эканини кўради. Ўлканинг ҳосилдор ерларида дехқончиликдан мўл ҳосил олинишига гувоҳ бўлган сайёҳ “Маҳаллий экинлардан бири - қовун, ўзининг катталиги, шарбатлилиги билан ажралиб туради. Қовун ўлкада овқатдан сўнг ичимлик ўрнида истеъмол қилинади. Воҳада яна бир неъмат борки, у тарвуздир, ҳажми йирик бодрингга тенг келади, сариқ рангда, таъми қанд каби ширин” деб ёзади Антоний Женкинсон.

Воҳа дехқончилиги ҳақида қизиқарли маълумотлар берган сайёҳ яна бир ўсимлик ҳақида алоҳида тўхталиб ўтган. “Ғалла ўсимлигидан бири бўлган жўҳори бўйига кўра шакарқамишни эслатади, дони эса, гуручга ўхшаш, ҳосили поя тепасида бўлади, япроқлари узум дарахти новдаларига ўхшаш”.

Бухорода сафари яқунланган инглиз сайёҳи воҳага яна қайтиб келади. “Биз 25 март куни Урганч шаҳрига кириб келдик. Урганч ва Селлюзер қалъасида 8 кун тўхталиб, орқага қайтиш учун қарвонни тайёрлаб, 2 апрелда йўлга чиқдик” [4-16].

Урганч ҳукмдори Женкинсон орқали рус подшосига ёрлик йўллаб, 4 нафар элчини ҳам қўшиб юборди. Россия билан Хива хонлиги ўртасида XVI аср охирига доир деярлик ёзма материал йўқ эди.

XVII асрнинг биринчи ярмида Россия ва хонлик ўртасида алоқалар яна жонланди. Шу орадаги сиёсий воқеалар Россия ва Хива алоқаларини тагин бузди. Абулғозихон худудидаги қароқчилар 1646-йилда рус савдо қарвонининг 10257 сўмлик нархдаги молларини талашган эди. Кейинчалик Анушахон узилиб қолган алоқаларни тиклаш мақсадида 1669-йили Пўлат Муҳаммадбек Рўзимов бошчилигида Россияга қарвон юборди. Хива қарвонида жаъми 20 киши бўлиб, шундан 15 нафари элчилик муносабатларини тиклашга отланган кишилар эди.

Жавоб тарзида эса, рус подшоси топшириғига биноан боярин ўғли Иван Федотьев билан Матвей Муромцевлардан иборат қарвон 1669-йилнинг 15- феврал куни, Астрахан шаҳридан йўлга чиқди ва 2- июн кунигина Хивага етиб келди. Иван Федотьев ўз эсдаликларида Хива хони Анушахон рус элчиларини илиқ кутиб олгани ва хонлик шаҳарларини кўришга ижозат берганини қувонч билан таъкидлайди.

Авалло, Хонқа шаҳрини кўрган сайёҳлар, кейин Ҳазораспга ўтишди. Сайёҳ назарида “Урганч ва Хивадаги турли хил амалдор кишилар ҳам ўзаро пахта ва ипак билан савдо қилишади. Ипакнинг бир пуди нархи 60 сўм, пахта толасининг 10 пуди эса, бир ярим сўмдир”. Шунингдек, сайёҳ хонликнинг Ҳиндистон ва Балх билан савдо алоқаси йўқлигини ҳамда савдо молларининг нархи Россияда баландроқ эканлиги, бунинг эса савдогарлар учун фойдалилигини кўрсатди [5-25.05.1882].

Хонликнинг иқтисодий-сиёсий аҳволини кузатган сайёҳ қуйидаги манзарани кўрган. “Урганч хонига қарашли ерларда турли хил лавозимдаги 15 минг амалдор бор, хонлик ерларида ғалла кўп экилмайди, тўқайзорлар кам. Ёқилғи учун ишлатиладиган ўтин, Амударёга уч кунлик масофадаги йўлдан келтирилади”.

Иван Федотьев хонликнинг сиёсий аҳволига кўз ташлар экан, унинг қўшни давлатлар билан ташқи муносабатлари ҳақида ҳам фикр юритади. “Урганч хони Турк султони ва Қрим хони билан ҳеч қандай муносабати йўқ. Эрон шоҳи Хива билан уруш олиб бормоқдаки, бунга шоҳнинг хонга бирон-бир совға юбормагани сабабдир. Урганч ҳукмдори эса, Эроннинг Астробод ва Қарашар шаҳарларига ҳужум қилиб, аҳолини қуллика солган”.

Иван Федотьевнинг қарвони 1669-йил 13-сентябр куни Хива хонлигида қулликда бўлган 12 нафар рус фуқаросини 828 сўмга сотиб олиб, 6-ноябр куни Астраханга қайтиб кетди [6-530-532]. XVII аср ўрталарига доир бу маълумотлар хонликнинг иқтисодий-сиёсий аҳволини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга.

Сайёҳ Федотьев хонлик ҳақида ҳикоясида, Хива шаҳри ҳақида маълумот бермайди, ҳатто Хива сўзини ҳам тилга олмаган. XVII асрнинг 40-йилларига доир берган маълумотлари эса, хонликда янги бир савдо ва иқтисодий марказ бўлган Урганч шаҳри бунёд бўлиши билан боғлиқдир.

Хонликнинг бу янги шаҳри иқтисодий ва маданий жиҳатдан тезда ривожланиб, мамлакатнинг ташқи алоқаларида муҳим стратегик роль ўйнай бошлаган эди. Шу боисдан Федотьев мамлакат ҳукмдорини ҳатто, Янги Урганч хони деб тилга олади. Лекин, сайёҳ мамлакатда юз бераётган ижтимоий-сиёсий ҳодисаларга чуқурроқ назар ташламади. Бу даврда хонликда ҳокимият йирик феодаллар қўлига ўта бошлаганлиги туфайли, феодал ер эгалари орасида низолар туғдирар, оқибатда қонли урушлар билан тугарди. Дарҳақиқат, XVIII асрда Хива хонлиги “оғир ижтимоий-иқтисодий инқирозни бошидан кечирарди”.

Оренбург драгун полкининг поручиги татар тили билағони рус офицери Дмитрий Гладишев, геодезист Муравин, инженер Назимов ва татар миллатига мансуб, таржимон Усмон Арасланов ҳамда оддий хизматчи казаклардан иборат Россия қарвони 1740-йил 5-сентябрида Хива хонлигига қараб йўлга чиқди. Йўлда қароқчилар ҳужумига учраган қарвон сафидаги Назимов, Роман Казаков ва Петр Максимовларни асир қилиб, қочиб кетишди. Шундай қилиб, савдо қарвони 1740-йил 7-ноябр кунигина Хивага кириб келди. Сайёҳлар Дмитрий Гладишев ва геодезист Муравин сафар юзасидан ҳисобот сифатида Орск шаҳридан Хонқа қалъасигача босиб ўтилган йўл харитасини чизиб, кўрган-кечирганларини ёзиб қолдиришган. Айни дамда сайёҳлар кузатган Хоразмда, Эрон ҳукмдори Нодиршоҳ истилочилигида қонга ботирилган дамлар эди.

Гладишев карвонини кутиб олган Хивалик Авазмироб бошчилигидаги 20 кишидан иборат хон вакиллари учрашуви қуйидагича ўтганди. “Хива хонлигининг кимсасиз Гурлан шаҳарчасига 6 - ноябрь куни етиб келдик, унда пахса девордан қурилган 100-160 та хонадон бўлиб, аҳолиси Эрон шоҳи зулмидан қўрқиб Орол томонга қочиб кетган. Хива қармоғида 8 та шаҳар мавжуд, теварагида хандаклар қазилиб, пахса девор билан ўралган, баландлиги 5-6 саржинга тўғри келади”. Сайёҳлар ўзлари кузатган Гурлан, Хонқа ва Хивадан бошқа шаҳарлар ҳақида ҳеч қандай маълумот беришмаган.

Геодезист Муравин 1743-йилда чизган Хива хонлиги харитасида Вазир, Гурлан, Кат, Шовот, Хива, Урганч, Хонқа ва Ҳазорасп каби шаҳар ва қалъалар кўрсатилган. Харитага берилган изохда тадқиқотчи Я.Хаников “XVI асрда Элбарсхон бошчилигида ўзбеклар ҳокимиятининг кенг ёйилишида Вазир шаҳри 1506-йилда таянч нуқта бўлганини таъкидлайди. Ўрта аср шаҳри бўлмиш Вазир бу даврда емирилиб, аҳолиси Гурлан қалъасининг шимоли-ғарбига кўчирилган” деб кўрсатганди.

Рус сайёҳларининг хонликда куз пайтида бўлиши воҳа ўсимликлари ва ҳайвонот дунёси билан танишишларига имконият туғдирган. Хонликнинг шимолий қисмида хўжалик юритилишига эътибор қилган сайёҳлар “Қорақалпоқлар ғаллачилик билан шуғулланади. Дарё ва кўл бўйларида бугдой, арпа, тарик, шоли, кунжут, пахта ва тамаки” экилганини кўришган. Хоразмликларнинг деҳқончилик маданияти рус сайёҳлари эътиборидан четда қолмаган эди: “Экин ерлари ариқларда оқиб келадиган лойқа сув билан суғорилади. Деҳқон хўжаликларида туя, сигир, от, эшак, қўй ва эчкилар, паррандачиликда эса, товуклар боқилади. Деҳқонларнинг асосий машғулоти боғдорчилик, сабзавот ва полизчиликдан иборат бўлиб, олма, олмурт, анор, узум, жийда, тут, шафтоли каби мевалар, қовун-тарвуз ва турли хил ковок навларидан иборат полизчилик, сабзавотчиликда эса, сабзи, турп, шолғом, пиёз ва мурч етиштирилган”.

Рус сайёҳлари ўлкадаги савдо ишлари ҳақида фикр юритиб, Орол денгизи бўйидаги аҳоли Хивада чорва моллари билан савдо қилишса, россиялик савдогарлар Астрахан орқали келишини, хиваликлар эса ипак ва пахта билан савдо қилганлиги кўрсатилган.

Гладишев ва Муравин кўрсатмаларида яна бир тушунча мавжуд. Амударё сўзи ўрнида Улли (Улкан) дарё сўзлари ишлатиладики, улар бу билан дарёнинг асосий ўзанини назарда тутган бўлишлари мумкин. “Орол ҳавзаси ва ундаги дарёларда бакра, севрюга, стерляд, лакка ва оқ сезон балиқлари учрайди”.

Гладишев Хивада турган пайтида куликка тушган Урал қозоғи Андрей Бородин шаҳарда Бекович – Черкасский отрядидан омон қолган кишилар борлиги ҳақида хабар берганди [7-533-534].

Гладишев ва Муравин саёҳати туфайли хонликнинг социал-иқтисодий аҳволи, хўжалиги ва аҳолиси ҳақида йиғилган бу маълумотлар ўз даврида Россия илмий ва маданий жамоатчилигининг воҳа аҳолиси маданияти, хўжалиги ва сиёсий тузуми тўғрисидаги билим ва қарашларини шакллантиришга хизмат қилганди. Ҳозирда эса, ушбу материаллар ҳамда воҳа ва Орол ҳавзасининг геодезист Муравин тузган илк йирик харитаси ва Хива шаҳри харитаси Ўзбекистон халқларининг тарихи, этнографияси ва маданиятини илмий ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Миллий Университетининг илмий кутубхонаси фондида ягона нусхада бир китоб сақланади. У Москва Университетининг 1776-йилги нашридир. “Московский любопытный Месяцеслов на 1776 год” номли бу тўпламда савдогар Даниил Рукавкиннинг 1753-йили Хива Хонлигига қилган саёҳати юзасидан материаллар эълон қилинган эди [8-40-41].

Рус подшоси Елизавета Петровна фармонида биноан Бухоро-Хива хонлиги билан савдо-сотик қилиб шу ўлкани ўрганиш мақсадида савдогар Даниел Рукавкин карвони Оренбургдан қирғиз-қозоқ чўллари орқали юриб, Хива томон йўлга чиқди. Ҳар дамда қароқчилар томонидан таланиш ҳавфида бўлган карвон, қуролланган соқчилар кузатувида хонликка омон-эсон етиб келди. Лекин “...муваффақиятли келишимиз биланоқ, - деб ёзади Рукавкин, - карвон хон фармонида кўра, 10 ой давомида назорат остида ушлаб турилиб, карвон моллари хон саройига бепул тортиб олинди”. Ушбу воқеалардан хабар топган Оренбург губернатори бунга

жавобан Хивалик элчиларни қамокқа олишни буюрган. Шундан кейингина рус карвони Россияга қайтиб кетди.

“Хива хонлигининг тупроғи қумлоқ, лекин ҳосилдор; буғдой, шоли, арпа, тарик ва кунжут экилади, кунжутдан эса, ёғ тайёрланади. Жўҳори ўсимлиги кишилар учун егулик озик–овкат, от ва қўй-қўзилар учун ем ўрнида ишлатилади. Сабзавотлар эса, хилма-хил бўлиб, мевали боғлар анчагина майдонни эгаллаган. Уларда турли хил мевалар: узумнинг қора ва рангсиз турлари, олмалар, нок, олхўри бор. Шунингдек, пахта кўп экилади”.

Хонликнинг аҳолиси ҳақида эса сайёҳ шундай ёзади: “Хива аҳолиси асосан сартлар бўлиб, ғаллакор ва савдогардир. Баъзи ўзбеклар ўзларини юқори тоифадан деб билганлари ҳолда, савдо карвони билан чўлу-даштлар орқали Оренбург томонга ўтишда қирғиз-қозоқ қароқчиларидан ҳадиксирашларига қарамай, Россия билан савдо қилишни истасаларда, Хиваликларнинг аксарияти рус фуқаролигига ўтишга майиллари ҳам йўқ эмас. Хонлик территориясидаги яна бир кўчманчи халқ туркманлардир. Улар кўпчилик эмас, кучлари ҳам кам, хонлари бўлмасада, бошлиқларига итоатда”. Лекин Самаралик савдогар Хива хонлигида солиқ йиғиш масаласидаги ҳақиқий аҳволни пайқамади. “Хива хонлари ўз фуқароларидан муайян солиқлар йиғиб олмайди, аҳён-аҳёнда, зарурият туғилгандагина ҳар бир ҳовли ҳисобига 3-5 сўмдан пул йиғиб олади”, дея фикр юритар экан Рус сайёҳи маҳаллий молия системасидан беҳабарлиги билан бирга хазинанинг асосий манбаи бўлган солиқлар туфайли мамлакат молия тизимидаги аҳволга бефарқ қолганди.

Рукавкин кўрсатмаларида, Хива қулчилигига доир маълумотлар қисқа бўлсада учрайди. Рус сайёҳи назарида Хива ва хонликнинг бошқа шаҳарларида турли миллатлардан асирлар бор. Хонлар ўзларини муҳофаза қилиш ишини кўпроқ чет-элликларга ишонадилар. Шу туфайли ҳам саройда хизмат қилувчилар анчагина моёна олиб туради”. Эрксиз ватандошларининг аччиқ қисматида ачинган ва лекин уларни озод қилиш имкониятига эга бўлмаган Рукавкин бирор ижобий натижага эриша олмади. Бироқ у ўзидан олдинги ватандошлари “қадам етмас ўлка” деб атаган Хива билан Россия ўртасида очган йўлни анча кенгайтди. Ҳар қалай Рукавкиннинг савдо карвонида тутқинликда 40 йилдан зиёд азоб чеккан 4 нафар рус фуқароси [9-40-44] ҳам ватанига қайтди.

Европаликлар учун “қадам етмас” бу ўлкада ёзнинг ёндирувчи жазирама иссиғи, қишнинг қаҳратон совуғи, чўл ва саҳродаги изғирин шамол, сувсизлик ва ниҳоят чўлдаги қароқчилар хужуми Хива билан Россия ўртасида узок даврларгача ўтиб бўлмас ғов эди. Шундай қилиб, Хива хонлигида ҳукм сурган феодал сулолавий монархия Осиё Шарқига хос патриархал қулликни XVIII-XIX асрларда ҳам четлаб ўта олмаганди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Хоразм тарихи. 1 қисм. проф М. Матниёзов таҳрири остида. Урганч 1996, 317-бет.
2. Антоний Дженкинсон. Английские путешественники о Московском государстве М. 1937 С 177.
3. Антоний Дженкинсон. Английские путешественники о Московском государстве М. 1937 С 177.
4. Аленицин В. Д. Несколько замечание о путешествие Дженкинсона в Хиву 1559 году. З.Р.Г.О. том 6, СПб, 1880. С 16.
5. Посольство в Хиву Ивана Федотьева и Матвея Муромцева и его статейный список пребывания в Хиве 1669 – 1670 “Туркестанские ведомости”. 25 мая 1882. №20
6. Посольство в Хиву Ивана Федотьева и Матвея Муромцева и его статейный список пребывания в Хиве 1669 – 1670 “Туркестанские ведомости”. 25 мая 1882. №20
7. Ханьков Я. Поездка из Орска в Хиву и обратно, совершенная в 1740-1741 годах поручиком Гладышевым и геодезистом Муравьиным. Географические известия императорского Русского географического общества. СПб. 1-4 вып. С. 530 - 532
8. Ханьков Я. Поездка из Орска в Хиву и обратно, совершенная в 1740-1741 годах поручиком Гладышевым и геодезистом Муравьиным. Географические известия императорского Русского географического общества. СПб. 1-4 вып. С. 533-534.
9. Путешествие купца Данилы Рукавкина в Хиву 1753 года. Московский любопытный месяцеслов М. 1776. С. 40-44.

ВКЛАД УЧЁНЫХ СРЕДНЕЙ АЗИИ В ИЗУЧЕНИЕ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ
*М.Ф.Наимова, преподаватель, Бухарский государственный педагогический институт,
Бухара*

Аннотация. *Mazkur maqolada Markaziy Osiyo olimlarining dorivor o'simliklarni tadqiq etishdagi hissasi tarixiy-tahliliy va qiyosiy uslub asosida ko'rib chiqiladi. Unda Abu Ali ibn Sino va Abu Rayhon Beruniy kabi yetuk mutafakkirlarning o'simliklarning tibbiy xususiyatlari, tasnifi va qo'llanishiga doir ishlari tahlil qilinadi hamda ularning bugungi kunda fitoterapiya va farmakologiya sohalaridagi ahamiyati ta'kidlanadi. Shuningdek, qadimiy manbalarda eslatib o'tilgan o'simlik nomlarini aniqlash muammolari hamda mintaqa biologik xilma-xilligini asrab-avaylash zarurligi haqida so'z yuritiladi.*

Калит so'zlar: *Markaziy Osiyo, dorivor o'simliklar, Ibn Sino, Beruniy, fitoterapiya, farmakologiya, tibbiyot tarixi*

Аннотация. *В данной статье рассматривается вклад учёных Средней Азии в изучение лекарственных растений с опорой на историко-аналитический и сравнительный методы. Автор акцентирует внимание на работах таких выдающихся мыслителей, как Абу Али ибн Сина и Абу Райхан аль-Бируни, которые заложили фундамент систематического изучения и классификации растений, а также описали их лекарственные свойства и способы применения. В статье подчёркивается актуальность наследия среднеазиатских учёных в контексте современных исследований в сфере фитотерапии и фармакологии. Кроме того, обсуждаются проблемы идентификации древних наименований растений и необходимость сохранения биоразнообразия региона.*

Ключевые слова: *Средняя Азия, лекарственные растения, Ибн Сина (Авиценна), аль-Бируни, фитотерапия, фармакология, история медицины.*

Abstract. *This article examines the contribution of Central Asian scholars to the study of medicinal plants, utilizing historical-analytical and comparative methods. It highlights the works of such eminent thinkers as Abu Ali Ibn Sina and Abu Rayhan al-Biruni, who established foundational approaches to classifying and describing plants, focusing on their therapeutic properties and methods of use. The paper underscores the relevance of their legacy in modern phytotherapy and pharmacology. Additionally, it addresses challenges related to identifying ancient plant names and the importance of preserving the region's biodiversity.*

Keywords: *Central Asia, medicinal plants, Ibn Sina (Avicenna), al-Biruni, phytotherapy, pharmacology, history of medicine*

Введение. Изучение лекарственных растений имеет давнюю и многогранную историю, которая берёт своё начало в глубокой древности. Древние цивилизации Месопотамии, Египта, Индии и Китая аккумулировали обширные знания о целебных травах и их фармакологических свойствах, формируя первые представления о фитотерапии. Однако особое место в истории медицины и фармакологии занимают учёные Средней Азии, которые внесли значимый вклад в изучение, описание и применение растений для лечения разнообразных заболеваний. Регион Центральной (Средней) Азии, включающий территории современных Узбекистана, Таджикистана, Казахстана, Киргизии и Туркменистана, с древних времён славился своими богатейшими ресурсами флоры, а также высоким уровнем развития науки и культуры.

Наиболее ярким представителем этой научной традиции был Абу Али ибн Сина (Авиценна), живший в X–XI веках. Его труды, особенно «Канон врачебной науки», признаны одним из фундаментальных сводов знаний по медицине и фармацевтике своего времени. В частности, Ибн Сина систематизировал множество лекарственных растений, описал их свойства, способы приготовления и комбинации, которые позволяли усилить или ослабить действие определённых веществ. Ещё один великий учёный и исследователь природы Средней Азии – Абу Райхан аль-Бируни. Его вклад в фармакологию и ботанику не менее

значим: он составлял первые классификации растений и делал точные ботанические описания, которые служили опорой для будущих поколений учёных.

Несмотря на то что классические труды уже много столетий назад заложили базис для фитотерапии, их влияние на современную медицину трудно переоценить. К примеру, целый ряд современных лекарственных средств разработан на основе активных веществ, выделенных из растений, описанных ещё среднеазиатскими учёными. По мере развития научных методов (в частности, химического анализа и молекулярной биологии) исследователи всё глубже проникают в механизмы действия лекарственных растений, подтверждая многие теоретические концепции древних авторов и обнаруживая новые аспекты их фармакологической активности.

Цель данной статьи – провести историко-научный анализ вклада учёных Средней Азии в изучение лекарственных растений, обозначить основные достижения и методологические особенности их трудов, а также показать актуальность этих знаний для современной науки. В рамках исследования ставятся следующие задачи: выявить значимые работы по фитотерапии среднеазиатских учёных, проанализировать их методологию, рассмотреть наиболее интересные результаты и сделать выводы о дальнейших перспективах их использования.

Методы. Для достижения поставленных целей в работе использовался комплексный подход, включающий историко-аналитический и сравнительный методы. Историко-аналитический метод предполагал детальное изучение рукописей, трактатов и переводов трудов выдающихся учёных региона, таких как Абу Али ибн Сина и Абу Райхан аль-Бируни. В ряде случаев были привлечены также более поздние авторы, жившие и работавшие в эпоху Тимуридов и Шейбанидов, которые продолжали и развивали традиции своих великих предшественников.

Применялся принцип критического анализа исторических источников, учитывающий специфику языка оригинальных рукописей, а также контекст эпохи, в которую они были созданы. Для трактовки спорных или неоднозначных мест привлекались различные переводы и комментарии авторитетных исследователей. Это позволяло уточнить терминологию и избежать искажений в понимании описанных растительных компонентов и их лечебных свойств.

Сравнительный метод использовался для сопоставления среднеазиатских текстов с аналогичными произведениями, созданными в других регионах (например, в Иране, на Аравийском полуострове и в других исламских центрах). Это дало возможность показать, какие элементы медицинских знаний и фармакологических подходов были уникальными для Средней Азии, а какие – отражали общую традицию, распространённую в исламе или за его пределами. Аналогичным образом проводился сравнительный анализ с современными научными данными по фитотерапии, опубликованными в рецензируемых журналах и монографиях.

В ходе исследования мы также учитывали результаты археоботанических изысканий, позволяющих судить о наличии тех или иных видов растительности в конкретные исторические периоды. Комплексное использование методов историко-аналитического, сравнительного и междисциплинарного подходов позволило сформировать целостную картину развития знаний о лекарственных растениях в Средней Азии и их последующего влияния на мировую науку.

Результаты. Анализ трудов выдающихся учёных Средней Азии показал, что уже в X–XI веках были заложены основы систематизированного изучения лекарственных растений. В частности, в «Каноне врачебной науки» Ибн Сины содержится обширный каталог растений (их названо свыше 800), каждое из которых описывается с точки зрения морфологии, места произрастания, лечебных свойств и способов применения. Ибн Сина подчеркивал важность подбора правильной дозировки, указывал на необходимость учитывать сопутствующие факторы (возраст больного, сопутствующие заболевания, сезонность и даже климат). Этот подход свидетельствует о высоком уровне развития медицинской мысли, который

интегрировал эмпирические наблюдения и рациональные рассуждения о механизмах действия растительных препаратов.

Работы Абу Райхана аль-Бируни были не менее значимы. В своих трактатах он рассматривал не только местные, но и экзотические растения, описывая их с ботанической и фармакологической точки зрения. Его классификации отражали стремление к упорядочиванию данных о свойствах растений, что стало важным шагом в формировании прототипа современной ботанической номенклатуры. Кроме того, аль-Бируни уделял внимание вопросам химической экстракции лекарственных субстанций, описывал способы сушки, измельчения и смешивания растительного сырья. Его рекомендации касались не только лекарственных свойств, но и потенциальной токсичности, что говорит о комплексном, научно обоснованном подходе.

Среди более поздних учёных Средней Азии, которые продолжали эти традиции, можно упомянуть Мирзу Улугбека, внука Тимура, хотя его работы преимущественно относятся к астрономии и математике. Однако при его дворе трудились медики и натуралисты, которые развивали идеи ибн Сины и аль-Бируни. В результате этого научного наследия в регионе сформировалась устойчивая традиция составления травников, где обобщались сведения о собирании, хранении и применении лекарственных растений. Эти труды, помимо теоретической ценности, имели большое практическое значение для народной медицины и послужили основой развития местной фармакопеи.

Анализ современных научных данных показывает, что многие растения, упомянутые классическими учёными Средней Азии, действительно обладают подтверждёнными фармакологическими действиями. Например, солодка (*Glycyrrhiza glabra*), широко распространённая в Узбекистане и описанная в ранних трактатах, нашла применение в современной фармакологии благодаря своим противовоспалительным и иммуностимулирующим свойствам. Таким образом, исторический пласт знаний о лекарственных растениях, аккумулированный учёными Средней Азии, сохраняет свою актуальность и сегодня.

Обсуждение. Результаты данного исследования подтверждают высокую научную значимость наследия среднеазиатских учёных, которое продолжает оказывать влияние на современную науку и практику. В первую очередь, это объясняется системным характером их подхода: они не ограничивались простым описанием растений и их использования, но стремились к созданию целостного медицинского учения, учитывающего физиологические, этические и экологические факторы. Такая многомерная методология делает их работы ценными даже спустя века.

В итоге, историко-научное исследование вклада учёных Средней Азии в фитотерапию не только проливает свет на прошлое, но и прокладывает пути для будущих инноваций. Важно продолжать глубокий анализ первоисточников, сопоставлять их с современными данными и активно применять полученные знания на практике. Такие исследования позволяют объединять прошлое, настоящее и будущее в единой научной парадигме, сохраняя при этом богатое культурно-историческое наследие региона.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ибн Сина (Авиценна). Канон врачебной науки: в 5 т. / пер. с араб. под ред. Б. А. Розенфельда. – Т. 1. – Ташкент: Фан, 1980. – 428 с.
2. Бируни Абу Райхан. Памятники минувших поколений / пер. с араб. под ред. А. А. Семенова. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1957. – 576 с.
3. Алимов А. Р. Роль среднеазиатских учёных в становлении и развитии фитотерапии // Вопросы истории медицины. – 2012. – № 2. – С. 15–22.
4. Рахимов Б. И. Лекарственные растения Средней Азии: их классификация и современные методы исследования // Труды Института ботаники. – 2015. – Т. 45. – № 2. – С. 123–129.

ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА САНЪАТ ВА УНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

А.М.Отаханов, катта ўқитувчи, Наманган давлат техника университети, Наманган

Аннотация. Темурийлар даврида санъат ўзининг юксак даражаси ва бойлиги билан ажралиб туради. Ушбу даврда меъморчилик, миниатюра, музика ва адабиёт гуллаб-яшнади. Айниқса, Самарқанд ва Ҳирот маданий марказларга айланган бўлиб, уларда нодир санъат асарлари яратилди. Шохруҳ Мирзо ва Улугбек каби ҳукмдорлар илм-фан ва санъатни ривожлантиришга катта эътибор қаратдилар. Шу даврнинг асосий хусусиятларидан бири ислом анъаналарини сақлаган ҳолда, санъатда миллий ва ижодий ёндашувнинг шаклланишидир.

Калит сўзлар: Темурийлар даври, санъат, меъморчилик, миниатюра, музика, адабиёт, Самарқанд, Ҳирот, маданият, ижодий ёндашув.

Аннотация. Искусство эпохи Тимуридов отличалось своим высоким уровнем и богатством. В этот период процветали архитектура, миниатюра, музыка и литература. Особенно Самарканд и Герат стали культурными центрами, где были созданы уникальные произведения искусства. Такие правители, как Шахрух Мирза и Улугбек, уделяли большое внимание развитию науки и искусства. Одной из главных особенностей этого времени является формирование национального и творческого подхода в искусстве при сохранении исламских традиций.

Ключевые слова: Эпоха Тимуридов, искусство, архитектура, миниатюра, музыка, литература, Самарканд, Герат, культура, творческий подход.

Abstract. The art of the Timurid era was distinguished by its high level and richness. During this period, architecture, miniature painting, music, and literature flourished. In particular, Samarkand and Herat became cultural centers where unique works of art were created. Rulers such as Shahrukh Mirza and Ulugh Beg paid great attention to the development of science and art. One of the main characteristics of this era is the formation of a national and creative approach to art while preserving Islamic traditions.

Keywords: Timurid era, art, architecture, miniature painting, music, literature, Samarkand, Herat, culture, creative approach.

Темурийлар даврида Марказий Осиёда майдонга келаган буюк цивилизация буюк тарихий шахсларни, хусусан, файласуфлар, шоир ва санъаткорларни, меъмор ва сохиби хуналарни етиштирди-ки, улар ўз навбатида жаҳон маданий тараққиётини бойитишга ҳисса қўшганлар.

Швед археологи ва шарқшуноси Фредерик Роберт Мартиннинг айтишича темурийлар сингари санъатни қадрлаган ҳукмдорлар Марказий Осиёда ҳеч вақт бўлмаган [1,704]. Ҳақиқатдан ҳам ўз вақтида темурийларнинг бош бўғини Амир Темур буюк давлат арбоби, дипломат, фан ва маданият ҳомийси сифатида XIV аср охири ва XV аср бошларидаёқ машҳур бўлган эди. У Марказий Осиёни бирлаштириш ҳамда фан ва маданиятнинг ривожини учун катта ҳисса қўшган тарихий шахс сифатида бугунги кунда ҳам кўплаб давлатлар томонидан тан олинди, ҳурмат эҳтиромга эга ҳукмдор сифатида улуғланади. Афсуски, Темур ва темурийлар даври маданияти ва санъатига оид манбаларнинг кўпчилиги асрлар мобайнида турли сабабларга кўра йўқолиб унинг излари кам қолган. Шунингдек, ЎзФА шарқшунослик институтидаги шу даврга алоқадор минглаб қўлёзмалар ҳам ҳали тўла равишда ўрганилмай қолмоқда. Дунё музей ва кутубхоналарида сақланаётган манбалар, ҳужжатларнинг барчаси тўпланиб, таржима қилинмаган. Бунга совет давридаги сиёсий ва мафкуравий таъқиблар ҳам сабаб бўлган.

Амир Темур даврида Марказий Осиёнинг мустақил бир давлат остига бирлаштирилиши шубҳасиз мамлакат ичида тинчлик ўрнатилишига, давлатнинг иқтисодий ва маданий тараққиётига улкан таъсир кўрсатди. Хусусан, XIV аср охири - XV аср бошларида Мовароуннаҳр мўғуллар бошқарувидан тўлиқ озод бўлиб, янги Темурийлар даври тарихини

бошлаб берди. Амир Темура ва унинг авлодларига хос хусусиятлардан бири шундай эдики улар ҳарбий юришлар билан бирга, Самарқанд, Шаҳрисабз ва шу каби бошқа йирик шаҳарларда кенг қамровли бунёдкорлик ишларини олиб борган. Афғонистон, Шероз, Табриз, Исфохон шаҳарларидан илм-фан аҳли, меъмор, хунарманд, хаттот, наққош, мусаввирларни Самарқандга олиб келиб, яшаш ва ижод қилишлари учун шароит яратиб беради. Шу аснода Самарқандда меъморчилик, наққошлик, хаттотлик, мусаввирлик мактабига асос солинади. Шаҳар ва унинг атрофида боғу саройлар қурилиб, деворлари суратлар билан безатилган. Араб тарихчиси Ибн Арабшоҳ сарой деворларига Эрон, Дашти Қипчоқ, Ҳиндистондаги жанглари, шаҳарни қамал қилиш, элчиларни қабул қилиш, олимлар билан суҳбат, ов манзаралари, Темура фарзанди ва набираларининг суратлари чизилганлиги ҳақида ёзиб қолдирган.

Амир Темура ва темурийлар даврини муболағасиз нафақат ўзбек халқининг, балки бутун Яқин ва Ўрта Шарқ элларининг мусиқа санъатлари учун жадал раванқ топган, камолат чўққисига эришган, чинакам ўйғониш даври бўлган дейиш мумкин. Зеро, бу халқлар ягона давлатни ташкил этиб, ўзаро самарали маданий алоқалар ўрнатибгина қолмай, айна вақтда Осиё ва Европанинг энг йирик мамлакатлари билан ҳам маънавий боғланмиш имкониятига эга бўлганлар. Темурийлар сулоласининг деярли 5 асрлик (Темурдан-Бобурийларгача) ҳукмронлиги мобайнида хонанда ва созандалар расмий-дипломатик, ҳарбий ва бошқа тантаналарнинг доимий қатнашчиларига айланиб, халқ томошалари, оммавий байрамлар уларсиз ўтмас эди. Манбаларда келтирилишича, ўзбек халқи мусиқаси қатори ҳарбий-расмий мусиқа турлари, мумтоз мақом санъати, минтақанинг бошқа туркий ҳамда арабзабон, форсийзабон халқларининг мусиқавий фольклори ривож топди. Аждодлардан меросга қолган ва айрим ўзгаришларга учраган мусиқа асбобларнинг таркиби торли ҳамда уриб, чертиб ва пуфлаб чалинадиган турлардан иборат эди. “Мусиқа асбобларининг шоҳи”-аввал тўрт торли бўлган уд тасвирланаётган даврда 10-12 жуфт торли эди. Ҳам торли, ҳам чертиб чалинадиган асбоблардан мана шу уд (нохуннинг бир хили бўлган плеутрада чалинган), чанг ва рубоб бўлган. Пуфлаб чалинадиган асбоблардан най ва карнай, уриб чалинадиганлардан ноғора ва доира бор эди[2, 32]. Асосий мусиқа жанрлари шашмақом сингари анъанавий шаклларда анча аввал таркиб топган, лекин бу даврда улар ижодий жиҳатдан бойиди. Энг муҳими, мусиқий анжомлар жасорат ва мардлик тимсолларига айланди. «Амр қилдимки,- деб ёзади Амир Темура ўз «Тузуқлари»да, - қайси бир амир бирон мамлакатни фатх этса, ё ғаним лашкарини енгса, уни уч нарса билан мумтоз қилсинлар: (биринчиси) фахрли хитоб, туғ ва ноғора бериб, уни баходир деб атасинлар»[3,80]. Мазкур манбаининг яна бир бўлими, Амир Темурнинг халқ чолғу асбобларига бўлган муносабатини айниқса яққол намоён қилади: “Амр қилдимки, ўн икки катта амирларнинг бир бирига битта байроқ (алам) ва бир ноғора берилсин. Амир ул-умарога байроғ ва ноғора, туман туғи ва чортуғ тақдим этсинлар. Минг бошига эса бир туғ ва карнай (нафир) берсинлар. Юзбоши ва ўнбошига биттадан катта ноғора (табал) берсинлар. Аймақларнинг амирларига бўлса, биттадан бурғу тақдим этсинлар. Тўрт бегларбегининг ҳар бирига биттадан байроқ, ноғора, чортуғ ва бурғу берсинлар“[3,82]. Шунингдек, кенг халқ оммасига мўлжалланган театрлаштирилган томошалар, яъни халқ сайиллари, бозорлар ва тўйларда масхарабоз ва кўғирчоқбозлар, дорбозлар ўйин кўрсатишган. Бу жанрлардаги артистлар мусиқачилар билан биргаликда махсус тўдаларга бирлашган ва Жаброил фаришта уларнинг пири ҳисобланган[4,227].

XIV-XV асрларда Мовароуннаҳрда мавжуд бўлган анъанавий халқ байрамларининг илдизи минг йилликлар қаърига қараб кетар ва бу ерларда ўрнашиб қолган ислом ҳам уларни қабул қилишга тўғри келган эди. Булар табиат уйғонишига боғлиқ баҳорги сайл, Наврўз, илк гуллар, Гули Сурх, Лола, Ҳосил байрами ва бошқалардан иборат бўлган. Байрамлар шаҳару қишлоқларда бирдек ўтар, лекин пойтахт Самарқандда, айниқса кенг кўлам касб этар ва уларда жамики ижтимоий табақалар темурийлар хонадони аъзоларию сарой аҳлидан тортиб аҳолининг энг қашшоқ қатламларига қадар қатнашар эди. Байрам кунлари шаҳар майдонларида мусиқачию раққослар, масхарабозу кўғирчоқбозлар, акробатлару дорбозлар, устасию ҳавскорлари аралаш томоша кўрсатиш алоҳида роль ўйнаган. Шарафуддин Али Яздий Самарқандда Темура даврида ўтган шундай байрамлардан бирини қуйидагича

тасвирлайди: “Ҳамма томонда созандалар куй чалишар, ой юзли, адл қоматли, гўзал ва ноз-карашмали раққосалар нафис муқомлари, чапдаст раққослар шиддатли ҳаракатлари билан барчани мафтун... Туркча, мўғулча, хитойча, арабча қўшиқ ва рақслар ижро этилди. Қизикчилар гоҳ хикоялари, гоҳ кулгули томошалари билан томошабинларга чексиз қувонч улашишди. Турли-туман куй ва қўшиқлар, гўзал хонандаларнинг хумор боқишлари, ақиқ лаблардан учаётган ром этувчи овозлар, ҳар бир чолғу асбобининг сирли садоси байрам қатнашчиларига лаззат ато этди. Жумлаи жаҳон шодликка тўлуғ эди гўё”[5,326].

Ўрта асрларда аниқ ва табиий фанлар, айниқса математиканинг ривожланиши мусикани назарий жиҳатдан англаб етишга, оҳангдорлиги ва ёқимлилигини тушунишга олиб келди[6,302]. Темур ва Улуғбек даврида Самарқанд ва Ҳиротда мусикага бағишланган бир қатор рисоалар ёзилди.

Темурийлар даври санъати нафақат Ўрта Осиё, балки бутун ислом олами ва дунё маданияти ривожига катта таъсир кўрсатди. Бу даврда меъморчилик, миниатюра, мусика ва адабиётда юксак санъат асарлари яратилди. Самарқанд ва Ҳирот каби маданий марказларда илғор бадиий анъаналар шаклланиб, кейинги асрларда ҳам ўз таъсирини сақлаб қолди. Маърифатли ҳукмдорлар илм-фан ва санъатни қўллаб-қувватлаши орқали маданиятни юксалтирди. Ислом анъаналарини сақлаган ҳолда, миллий ва ижодий ёндашув шаклланди. Темурийлар даври санъати нафақат тарихий мерос, балки ҳозирги санъат ва маданият учун ҳам илҳом манбаи бўлиб қолмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Смирнов А.С. Ф.Р.Мартин и организация Самаркандской экспедиции Н.И.Веселовского в 1895 г. Российский археологический ежегодник (№ 2, 2012). – С. 703-712.
2. Вызго Т.С. Музыка в миниатюрах Бехзада и художников его школы. В кн.: Камаледдин Бехзад (к 525 летию со дня рождения). Материалы научной конференции..., Т, 1984. - С.32.
3. Темур тузуклари. - Тошкент, 1991. – Б. 80.
4. Темур ва Улуғбек даври тарихи. Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1996. - 227 б.
5. Раҳманов М.Р. Из истории древнего театра Самарканда. В кн.: Из истории искусства великого города. Т., 1972. - С. 326.
6. Раджабов И.Р. О музыке Самарканда. В кн.: Из истории искусства великого города. Т., 1972. - С.302.

УЎК 908

ЎЗБЕКИСТОНДА МИНТАҚАВИЙ БАҲҚАРОРЛИККА ЭРИШИШДА СИЁСИЙ ПАРТИЯДАГИ ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ РОЛИ

Д. Чориева, ўқитувчи, ЎзР Президенти ҳузуридаги давлат бошқаруви академияси Қарши худудий филиали, Қарши

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда демократик давлат қуришининг янги босқичида Янгиланган Конституциянинг нормалари ва уни амалга ошириш механизми, сайловчиларининг ярмидан кўпи хотин-қизларни ташкил этиши, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, ҳуқуқ ҳамда манфаатларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш, ижтимоий давлат қуриш тамойилларига доир масалалар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Демократия, аралаш сайлов тизими, сиёсий партиялар, хотин-қизлар, маҳаллий кенгашлар, сенат, Олий Мажлис, ижтимоий давлат, Учинчи Ренессанс.

Аннотация. В данной статье анализируются нормы обновленной Конституции и механизмы ее реализации на новом этапе построения демократического государства в Узбекистане, вопросы, связанные с организацией более половины его избирателей, принципы повышения общественно-политической активности женщин, обеспечения и защиты прав и интересов, и построение социального государства.

Ключевые слова: демократия, смешанная избирательная система, политические партии, женщины, местные советы, Сенат, Верховное собрание, социальное государство, третьье возрождение.

Abstract. This article analyzes the norms of the Revised Constitution and its implementation mechanisms at a new stage of building a democratic state in Uzbekistan, issues related to the fact

that more than half of the voters are women, increasing the socio-political activity of women, ensuring and protecting their rights and interests, and the principles of building a social state.

Key words: *Democracy, mixed electoral system, political parties, women, local councils, senate, Oliy Majlis, social state, Third Renaissance.*

Янги Ўзбекистонда минтақавий барқарорликка эришишда сиёсий партиядоги хотин-қизларнинг сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий вазифаларни ҳал қилишдаги тўлақонли иштироки иқтисодий таракқиёт, демократик ривожланиш ва жамиятдаги барқарорликнинг зарур шарти ҳисобланади.

Мустақилликка эришган Ўзбекистон халқи ўз олдига демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш йўлини танлади. Бу эзгу мақсадга эришиш йўлида мамлакат тарихида илк бор кўппартиявийликка асос солинди ва барча демократик институтларнинг шаклланиши ва ривожланишига алоҳида эътибор қаратилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Қонуни ҳамда бошқа қонунчилик ҳужжатларида мустақамланиб қўйилган. Республикамиз сиёсий ҳаётида фаолият юритаётган ҳар бир партиясининг маълум бир табақаси манфаатларини ҳимоя қилишга хизмат қилмоқда. Шуни айтиб ўтиш жоизки, ХДП Марказий Кенгаши аъзоларининг 32,8 фоизи, “Адолат” социал демократик партиясининг 44,9 фоизи, “Миллий тикланиши” демократик партиясининг 47,4 фоизи, Либерал-демократик партиясининг бюросининг 32,5 фоизи, Фидокорлар миллий демократик партиясининг Марказий Кенгаши аъзоларининг 43,9 фоизини хотин-қизлар ташкил этган.[1]. Маълумки, ҳар бир давлат ривожини баҳолашдаги муҳим мезонлардан бири бу хотин-қизларнинг жамиятдаги мавқеи ва уларнинг ижтимоий фаоллик даражасидир. БМТ нинг хотин-қизлар аҳволи бўйича комиссиясининг мақсадли тавсиясига кўра, миллий даражада қарорлар қабул қилиш жараёнида хотин-қизлар иштироки 30% дан кам бўлмаслиги белгиланган. Дунёда 200 дан ортиқ давлат бўлсада, аёлларнинг сиёсий институтлари 30% ни ташкил этган давлатлар сони 4 та бўлиб, булар Швеция, Дания, Норвегия, Финляндия давлатларидир. Франция, Испания, Нидерландия, Белгия, ва Италиянинг давлат бошқарувида хотин-қизлар учун квота берилишига эришилган.[2]. Германияда “Gender Mainstreaming” сиёсатининг амалга оширилиши ўз самарасини бериб, Германия аёллари иқтисодиёт ва сиёсатдаги фаол иштироки натижасига кўра, БМТ нинг GEM-INDEKS халқаро рейтингида тўққизинчи ўринни эгаллаб турибдилар.[3].

Мустақилликка эришгач хотин-қизларга бўлган муносабат тубдан ўзгариб, давлат бошқарувида, сиёсий партиядоги иштироки сезиларли даражада кенгая бошлади. 1994 йил биринчи чақириқ Олий Мажлис сайловларида 634 нафар депутатликка номзодлардан 52 нафари хотин-қизлар бўлиб, сайлов натижасида 15 нафари, яъни 6% ўтган.

2004 йил август ойида бу дунёқараш янада кенгайиб, БМТ нинг хотин-қизлар аҳволи бўйича комиссиясининг тавсиясига биноан “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида” Қонуннинг 22-моддасига хотин-қизларга 30 % квота бериш масаласи киритилди, яъни партиядоги депутатликка номзод кўрсатганда, уларнинг сонидан 30 % ни хотин-қизлар ташкил этиши шарт қилиб белгиланди.

2009 йил 27 декабр - 10 январда ўтказилган сайловда давлат ҳокимиятининг барча бўғинларидаги вакиллик органларига 1131 нафар, жумладан, Олий Мажлиснинг қуйи палатасига 33 нафар, юқори палата - Сенатга 15 нафар, жаъми 22 % хотин-қизлар сайланди.[4]

ЎзЛиДеП “Аёллар қаноти”нинг жамиятда кечаётган ижтимоий-сиёсий жараёнларда аёллар фаол иштирокини таъминлашга қаратилган бир қатор истиқболли лойиҳалари тадбиркор ва ишбилармон аёлларнинг эзгу мақсадлар сари руҳлантиришга ёрдам бермоқда. ЎзЛиДеП нинг Андижон вилояти “Аёллар қаноти” ташаббуси билан 250 ортиқ сиёсий, маънавий-маърифий тадбирлар ўтказилиб, тадбиркор аёлларга 262 млн. 900 минг сўм миқдордаги кредит олишларига амалий ёрдам берилди. Натижада 42 нафар хотин-қиз доимий, 100 нафардан ортиғи мавзумий иш билан таъминланди.[5]. Ўзбекистон Халқ демократик партиясининг ўз Дастурида хотин-қизларнинг ижтимоий - сиёсий фаоллигини ошириш, уларнинг

бандлигини таъминлаш, касаначилик асосида меҳнат қилувчи аёлларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш каби устувор вазифаларни “Фаол аёллар” қаноти орқали амалга ошириб келмоқда. “Аёллар қаноти” 2006 йилдан партия тизимида фаолият юритиб келмоқда Ўзбекистон Халқ демократик партиясининг “Фаол аёллар” қаноти томонидан хотин - қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, иқтисодий - ҳуқуқий билимларини мустаҳкамлаш, уларни оилавий тадбиркорлик ва касаначиликка жалб этиш ҳамда ижтимоий - маиший шароитларини янада яхшилаш мақсадида қатор тадбирлар ташкил этилди. Жумладан, “Мустаҳкам оила – жамият таянчи”, “Аёллар бандлиги – обод турмуш гарови” лойиҳалари доирасида депутатлар, қанот етакчилари Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бош бошқармаси билан ҳамкорликда амалий тадбирлар ўтказилиб, 81 нафар хотин - қизни ишга жойлаштиришга, 7 нафарига ўз ишини бошлаши учун имтиёзли кредит олишига, 63 нафар оилага моддий ёрдам кўрсатилишига эришилди.[6]

Аёлларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларда фаол иштирокини таъминлаш ва улар билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишда самарали фаолият юритаётган сиёсий партиялардан бири “Адолат” социал-демократик партияси аъзоларининг 43,6 фоизини аёллар ташкил этади. “Адолат” социал-демократик партиясининг “Аёллар қаноти” Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси, “Оила” илмий-амалий маркази, “Олима” аёллар уюшмаси ва бошқа ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорлик меморандумлари имзолаган. Мазкур ҳамкорлик доирасида “Маҳаллалар фаровонлигини оширишда аёллар нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолияти самарадорлиги масалалари”, “Хотин-қизлар ижтимоий - сиёсий фаоллигини ошириш ва уларнинг давлат ва жамият бошқарувидаги иштирокини кенгайтириш – фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим омили”, “Аёллар тадбиркорлигини ривожлантиришда ижтимоий – сиёсий қўллаб - қувватлашнинг муҳим аҳамияти” ва бошқа шу каби тадбирлар ўтказилди.[7]

2009 йилдан ЎзМТДП “Аёллар қаноти” партия Дастурида назарда тутилган мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда юксак билим ва малакага эга бўлган фаол, ташаббускор хотин - қизларнинг ҳуқуқий ва сиёсий ташаббусларини қўллаб - қувватлаш, юксак салоҳиятли, янгиликка интилувчан хотин - қизларга ўз истеъдодларини намоён қилишлари учун имкониятлар яратиш мақсадида “Донолик ва ташаббускорлик – сиёсий етакчилик мезони” кўрик - танлови ўтказилиб келинган. Кўрик - танлов партия “Аёллар қаноти” таркибида билимли, истеъдодли захира кадрларини салмоғини оширишда, балки халқ, халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашлари ва Олий Мажлис Қонунчилик палатасига сайланадиган депутатлар орасида хотин-қизларнинг муносиб ўрин эгаллашларида катта аҳамиятга эга.[8].

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Ўзбекистон хотин-қизларининг асосий қисми ўқимишли, табиатдан фаолдир. Уларнинг орасида академиклар, олимлар ва ўз соҳасининг йирик мутахассислари мавжуд. Қонунларимизда кўрсатилган хотин - қизлар тенглиги ва бошқа ҳуқуқларни амалга оширишда сиёсий партияларнинг ўрни ва роли муҳим аҳамият касб этади. Шундай экан, бугунги кунда хотин қизларнинг ижтимоий - сиёсий фаоллигини оширишда тўсиқ бўлаётган муаммоларни бартараф этишлари учун барча ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий шарт - шароитлар етарли эканлигини ҳисобга олган ҳар бир сиёсий партия ушбу масалага эътиборни янада кучайтиришларини даврнинг ўзи талаб қилмоқда. Ўзбекистонда минтақавий барқарорликка эришишда сиёсий партиядаги хотин-қизларнинг роли ортиб бораётганлиги эса юртимиз фарвонлигидан далолатдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бобомуродов А. Хотин-қизларни қўллаб-қувватлашда сиёсий партиялар билан маҳаллалар ҳамкорлиги. Аёл, оила ва жамият. Илмий-амалий конференция материаллари. -Т.: 2007. Б.17.
2. Джавакова К. Роль женщины во властных структурах : реальность перспективы // Общественное мнение. Права человека. 2006. №4. стр.129
3. Sociatäts-Verlag, Frankfurt am Main in Zusammenarbeit mit dem Aus Wärtigen Amt.// Tatsachen über Deutschland, Berlin 2006. S. 131:
4. Ўзбекистон Республикаси: Минг йилликнинг ривожланиш мақсадларига хотин-қизлар аҳолини яхшилаш бўйича миллий ҳаракат Дастури доирасига эришиш.// Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси. -Т.: 2005. Б.12

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг Ўзбекистон хотин-қизларига байрам табриги // Туркистон. 2011 йил 6 март.С.1.
6. O'zbekiston ovozi.uz..Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар байрамига бағишланган учрашувдаги нутқидан.
7. www.21 asr.uz
8. Ўзбекистон Халқ демократик партияси Фарғона вилояти Кенгашининг 2006-2010 йиллар ҳисоботидан // жорий архив материаллари.

УЎК 94

СУРХОН ВОҲАСИ ҚЎНҒИРОТЛАРИ ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР: ТАРИХ ВА ТАҲЛИЛ

С.Б. Эшқурбонов, PhD, Термиз иқтисодий ва сервис университети, Термиз

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудида истиқомат қилиб келаётган қўнғирот уруғи ҳақидаги маълумотларнинг халқ достонларида ҳам учраши таҳлил этилган. Хусусан, Сурхон воҳасидаги чорвачилик ва деҳқончилик билан шугулланувчи қўнғиротларнинг этноҳудудий жойлашув бўйича хўжалик хусусиятлари ўрганилди. Қўнғиротларнинг жойлашуви халқ достонлари, илмий адабиёт ва манбаларга асосланиб таҳлил этилди. Шунингдек, улар яшайдиган жойнинг табиий шароитларига мос хўжалик турлари билан шугулланишига ихтисослашганликлари кўриб чиқилди.

Калит сўзлар: қўнғиротлар, халқ достонлари, кўштамғали, оқтамғали, ойинли, хонжигали ва тортувли, деҳқончилик, этноҳудудий, этнографик бирлик, богдорчилик.

Аннотация. В данной статье анализируется появление сведений о роде Кунхирот, проживающем в южном регионе Узбекистана, в народных эпосах. В частности, изучены экономические характеристики скотоводческих и земледельческих родов Сурханского оазиса по этнотерриториальному расположению. Местоположение колоколов было проанализировано на основе народных сказаний, научной литературы и источников. Считалось также, что они специализируются на занятиях теми видами земледелия, которые подходят к природным условиям того места, где они живут.

Ключевые слова: колокола, народный эпос, коштамғали, ақтамғали, ойинле, ходжигали и тортувли, земледелие, этнотерриториальная, этнографическая единица, садоводство.

Abstract. This article analyzes the occurrence of information about the Kunhirot clan living in the southern region of Uzbekistan in folk epics. In particular, economic characteristics of cattle-breeding and farming clans in the Surkhan oasis by ethno-territorial location were studied. The location of the bells was analyzed based on folk tales, scientific literature and sources. It was also considered that they specialize in doing the types of farming that are suitable for the natural conditions of the place where they live.

Key words: bells, folk epics, koshtamgali, aqtamgali, oyinle, khojigali and tortuvli, farming, ethno-territorial, ethnographic unit, horticulture.

Кириш. Қўнғиротлар Сурхон воҳаси бўйлаб кенг тарқалган бўлиб, бир қанча майда уруғларга бўлинган. Қўнғирот уруғлари ҳақида бир қанча тадқиқот ишлари қилинган бўлиб, уларнинг шажараси ҳам тузилган [1; 2, С.8; 3, 322].

Қора бахши Умир ўғли ижросидаги «Алпомиш» достонининг сурхондарёча талқинида қўнғиротлар 5 та катта уруққа бўлинган: кўштамғали, оқтамғали, ойинли, хонжигали ва тортувли. Улардан ўз навбатида 64 та майда уруғлар ташкил топган.

Оқтамғали 16 та уруққа (ўн олти атага) бўлинган: бўғажили, абоғли, чўмичли, ирғокли, кайчили, қозоёқли, қорақаш, баймоқли, қоракўнғирот, чангчили, ўювли, хондоқли, ишқили, очамайли, қоратамғали.

Хонжигали 16 та уруққа бўлинган: қўлдовли, молтака, жилкиллак, қора, дўска, қоракўрсок, тўпқора, кўртўғай, қорабувва, гала, қуюн, улус, чўллик, нўғой.

Ойинли 12 та уруққа бўлинган: қорақалпоқ, бешбола, чўрон, қочай, қовда, ойтамғали, оқтона, ҳожибачча, қал, тўпор, туркман.

Тортувли 6 та урукқа бўлинган: тўғиз, ўр, чўпак, мунка, хуросон, абоғли.

Қўштамғали: қуйидаги уруғлардан таркиб топган: тўлан, бармоқ, тиловмат, қорақасмоқ, ўтроки, оқпичок, зомбири, қоракалпоқ, саврибузар, чалика, кўса, кал, чолбачча, мавлиш, бандикучук, кўчахўр [4, Б.132-133].

Сурхондарёлик кўнғиротлар уруғи таркибини таҳлил қилиш жараёнида шуни алоҳида қайд этиш жоизки, уларнинг таркибига келиб чиқиши телеслар (тулланғит), кипчоқлар (қипчоқ, ўрис, телек, тўғуз), керайитлар (очамайли, абоғли), ўғуз-туркманлар (ўғуз, қозоёкли, бўғажили) ва бошқа уруғлари бўлган гуруҳлар кирган.

Ўзбек кўнғиротларнинг кўп сонли гуруҳи Қашқадарё, Сурхондарё ва Жанубий Тожикистон ҳудудларида истиқомат қилган. Қашқадарё воҳасининг Қамаши туманида яшаган кўнғиротлар ўзларини «600 уйли бўғожили» ва қусмондоки деб атаганлар. Шуниси қизиқки, бу тумандаги кўнғиротларнинг бир қисми ўз гуруҳига қамай деб ном беришган. Яна бир қизиқ томони, «Алпомиш» достонининг бир талқинида «қамай» атамасидан кўнғиротларга душман бўлган қалмиқ ҳукмдорига нисбатан фойдаланилган. Достонда «қамай» атамаси ҳукмдор уруғидан, деган маънони англатиши ҳам айтилган [5, Б.68].

Бойсундарё, Шерободдарё, Амударё ҳамда Сурхондарё бўйларида кўнғиротларнинг аҳоли манзилгоҳлари жойлашган. Сурхон воҳасининг шимолий ва жануби-ғарб қисмларида зич жойлашган [6, С.329]. 1926 йилги аҳоли рўйхати маълумотларига кўра, кўнғиротларнинг Қоратоғдарё ҳавзасида, воҳанинг юқори ва Боботоғ қисмида ҳам яшаганлиги аниқланган [7, Б.10]. Улар воҳанинг юқори қисмида, тоғли ҳудудлардаги Сангардак, Чанглок, Боғча ва бошқа қишлоқларда тожиклар билан аралаш яшаганлар. Сариосиё, Денов, Дашнобод, Сарижўй ва Юрчида эса улар алоҳида қишлоқларда истиқомат қилишган. Шунингдек, Бойсун туманидаги Мунчоқ, Чилонзор, Тўда ва Гуматак қишлоқлари аҳолиси асосан кўнғиротлардан ташкил топган [Дала ёзувлари. Бойсун тумани Сариосиё қишлоғи. 2020 йил]. Сариосиё ва Денов туманларида яшовчи кўнғиротлар 280-290 йил олдин Дехқонободдан (Қашқадарё) кўчиб келишган бўлиб, бунга Дехқонободда яйловлар ва яроқли ерларнинг етишмаслиги, очарчиликнинг бошланиши сабаб бўлган [8, С.128].

Тарихдан маълумки, сиёсий воқеалар, урушлар, тирикчилик дардида ҳамда бошқа мақсадларда амалга оширилган кўчишлар даврида турли уруғ, қабилалар бир-бирларига қўшилиб кетишган (одатда, кам сонли кучсиз гуруҳлар кучлиларига алоҳида бир уруғ ёки кичик бўғинлар сифатида қўшилган). Шунинг учун ҳам кўплаб уруғ, қабилалар гуруҳларида келиб чиқиши турлича бўлган уруғ ва қабилалар вакиллари учратиш мумкин. Шундай қилиб, кўплаб ўзбек уруғлари этник жиҳатдан бир бутунликни ташкил этмаган. Улар келиб чиқиши турлича бўлган авлодларнинг қўшилиши натижасида бир у мумий уруғ номи остида бирлашишган. Шундан келиб чиқиб, хулоса қилиш мумкинки, уруғ аъзоларининг бир-бирлари билан қон-қариндошчилиги тўғрисида гапириш бироз баҳслидир. Тадқиқотчи А. Маликовнинг ёзишича, маълум бир уруғларни фақат қадимий анъаналар ҳақида хаёлий таассуротларгина бирлаштирган бўлиб, бундай таъриф кўнғиротларга ҳам тааллуқлидир.

Дарҳақиқат, ижтимоий, иктисодий қарама-қаршилиқлар, ўзаро ички низолар охири-оқибат уруғларнинг бўлиниб кетишига ва уларнинг ўрнида кичик-кичик мустақил гуруҳлар пайдо бўлишига олиб келган. Бирок ички низолар таъсирида тарқалиб кетган уруғлар вакиллари ўзлари аввал яшаб келган ҳудудда ўз қабилалари таркибида қолишлари мумкин бўлган. Бу гуруҳлар ўзларига кўшни бўлган бошқа уруғ, ҳатто қабилаларга қўшилишлари ҳам мумкин бўлган. Бундай ҳолатларда улар алоҳида тўп (уруғ таркибида) ёки уруғ (қабил таркибида) кўринишида фаолият юритишган. Урушлар ва уруғлар ўртасидаги келишмовчиликлар натижасида уруғларнинг тарқалиб кетиши XIX асрнинг иккинчи ярмига қадар одатий ҳол ҳисобланган. Ҳар қандай ҳолатда ҳам мағлуб бўлган қабилалар бошқа жойларга кўчиб кетишган ёки ғолиб томоннинг мурувватига сазовор бўлиб, ўзларининг аввалги жойларида яшаб қолишган. Бунда улар турли сиёсий уюшмаларга бирлашишлари ҳам мумкин бўлган.

Ажралиб чиққан уруғ бўғинлари одатда ўзларининг аввалги уруғлари номларини сақлаб қолишга ҳаракат қилишган. Аммо уларнинг бир қисми, асосан, кейинроқ ташкил топганлари

уруғларига янги ном қўйишган. Бунда улар ўтган аждодлари уруғлари номларидан фойдаланишган ёки ўзларича бир номни танлашган. Бундан ташқари, яшаб ўтган жойлари номидан келиб чиқиб ҳам янги атамалардан фойдаланилган.

Тадқиқотчи А. Маликовнинг ёзишича, “Алпомиш” достонининг Зарафшон водийси худудида тарқалган талкинида Сурхондарёдаги талкини- дан фарқли ўлароқ, қўнғиротлар ўз уруғининг бўғинларига унчалик аҳамият беришмайди [9, С.46].

Қўнғиротларнинг анъанавий хўжалик машғулоти тарихини ўрганишда халқ достонлари ҳам муҳим маълумотлар беради. Чунончи, бу борада “Алпомиш” достонида деҳқончилик билан шуғулланган ўтроқ ҳолда яшайдиган қўнғиротлар ва чорвачилик билан шуғулланадиган кўчманчи қўнғиротлар қайд этилган [10, Б.1].

XX аср бошларигача деҳқончилик, хусусан, суғорма деҳқончилик билан шуғулланмаган, асосан, чорвачиликга эътибор қаратишган. Шеробод чўлларининг ўзлаштирилиши натижасида қўнғиротлар азалий жойларини ташлаб, янги ташкил қилинган жамоа ва давлат хўжаликларига кўчирилгандан сўнг улар деҳқончилик билан шуғуллана бошлаган. Ички миграциялар натижасида ярим ўтроқ қўнғирот уруғлари тўлиқ ўтроқлашиб, улар воҳанинг жанубий худудларида бошқа этник ва этнографик гуруҳлар билан аралаш тарзда яшай бошлашган. Денов ва Сарисийё туманларида ўзбек қўнғиротлари билан тожиклар ўртасида яхши ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ўрнатилиб, улар ҳатто қиз бериб, қиз олишган, яъни қариндошчилик муносабатлари юзага келган [11, С.139].

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Сурхон воҳаси қўнғиротларнинг анъанавий хўжалик машғулоти бир турдан иккинчи йўналишга, яъни анъанавий чорвачиликдан суғорма деҳқончиликка ёки ярим ўтроқ хўжаликка ўтиш жараёни сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий жараёнлар натижасида содир бўлган. Бу эса, ўз навбатида аҳоли турмуш тарзи, кундалик ҳаёти, маданияти, дунёқараши ва энг муҳими этник идентиклигининг трансформациялашувига сабаб бўлган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ситняковский Н.Ф. К генеологической таблице узбекского рода Кунград // ИТОРГО. Т.VII. 1907;
2. Потапов Л.П. Материалы по семейно-родовому строю у узбеков "кунград" // Научная мысль. - Ташкент-Самарканд, 1930, №1; 8;
3. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. - С.322.
4. Муродов М., Эргашев А. Алпомишнома. Биринчи китоб. Сурхондарё талкини. - Т., 1999. - Б. 132-133
5. Алпомиш. Достон Рахматулло Юсуф ўғлидан 1968 йилда ёзиб олинган. УзР ФА Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. инв. № 1660.11.- Б. 68
6. Этнический атлас Узбекистана. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – С. 329.
7. Бердиқулов Қ. Қўнғиротлар. – Т.: Ёзувчи, 1999. – Б. 10.
8. Хидоятлов И.К. вопросу о формировании населения южных районов Узбекистана. – С. 128.
9. Маликов А. М. Узбеки группа кунград долине Зерафшана в XIX - начале XX в.- Самарканд, 2007. - С. 46.
10. Алпомиш. Айтувчи Эгамберди Олломурод ўғли. Ёзиб олувчилар М.Муродов ва Т.Мирзаев. 1962 йил // ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти Фольклор архиви. Инв. №1530. 1-варақ.
11. Хидоятлов И. О характере сельского хозяйства многонациональных районов Сурхандарьинской области в дореволюционное время // СЭ, № 2, 1970. – С. 139.

UDC 377.1

INTEGRATED LEARNING AS A WAY OF DEVELOPING STUDENTS' ANALYTICAL AND CREATIVE ABILITIES IN THE STUDY OF TECHNOLOGY OF GROWING OYSTER MUSHROOMS IN BIOLOGY CLASS*N.S.Abdullayeva, PhD, associate professor, Jizzakh state pedagogical university, Jizzakh**N.I.Yusupova, master's degree student, Jizzakh state pedagogical university, Jizzakh*

Annotatsiya. Maqolada biologiya darsida veshenka qo'ziqorini etishtirish texnologiyasini va umuman biologiya fanini o'rganishga qiziqishni oshirishda, shuningdek o'quvchilarda analitik va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishda integratsiyalashgan darsning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Integratsiyalashgan darsni o'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: analitik qobiliyat, ijodiy qobiliyat, biologiya darsi, integratsiyalashgan dars, integratsion ta'lim, fanlararo aloqalar.

Аннотация. В статье рассматривается значение интегрированного урока в повышении интереса к изучению технологии выращивания грибов вешенка на уроке биология и предмета биология в целом, а так же в развитии аналитических и креативных способностей у учащихся. Так же даны методические рекомендации к проведению интегрированного урока.

Ключевые слова: аналитическая способность, креативная способность, урок биологии, интегрированный урок, интеграционное обучение, междисциплинарные связи.

Abstract. The article examines the importance of an integrated lesson in increasing interest in the study of the technology of growing oyster mushrooms in biology class and the subject of biology in general, as well as in the development of analytical and creative abilities among students. Also, there are methodological recommendations for conducting an integrated lesson are given.

Key words: analytical ability, creative ability, biology lesson, integrated lesson, integrated teaching, interdisciplinary connections.

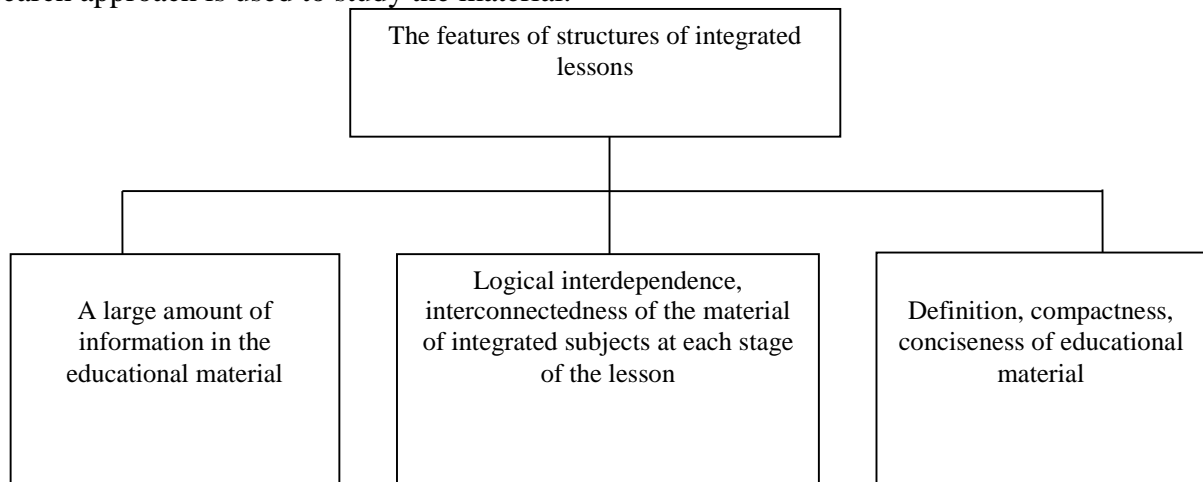
Introduction. The formation of the foundations scientific worldview and scientific thinking, as well as the development of analytical and creative abilities of students can be successfully realized through the interaction of various different subjects. The integration of educational materials from different subjects in biology classes contributes to the development of students and their ability to see the connections among the facts under study of various knowledge fields.

Material and methods. The materials were obtained as a result of the analysis of scientific literature related to teaching methods. Results of the analysis were obtained after conducting classes on the subject of biology. The class was conducted as an integrated lesson, where knowledge of biology, physics and chemistry is combined. The method of "Bloom's Cube", "SWOT analysis", "Ideal" and "Thought Clouds" were used for conducting the lesson. When analyzing the obtained data, the results of tests that were taken before and after the lesson were compared.

Results and discussion. Integration in the pedagogical process is an issue that has a long development history. One of the first scientists who worked in this field was Ya. A. Komensky. An integrated lesson is a lesson which content provides a reference to other sciences and disciplines. Such lesson has many interdisciplinary connections[3; 208]. Integration can also be represented as a combination of disciplines into one whole [5; 907]. The structure of the integrated lesson is shown in Figure 1.

The need for integration in the pedagogical process has been justified and proved by many researchers: I.F. Herbart, K.D. Ushinsky, N.V. Bunakov, V.I. Vodovozov, B.G. Ananyev, etc. Today, the integration approach is one of the fundamental approaches not only in conducting lessons, but also in pedagogy and teaching in general. The necessity of integration is dictated by the requirements of modern education [4; 65]. It allows meaningfully changing the learning process, bringing into it those elements that are necessary to achieve the learning tasks. Integrated lessons give the student a

fairly broad and vivid picture and integrated knowledge about the world in which he or she lives, about mutual assistance, about the existence of a diverse world of material and artistic culture [6; 165],[7;10]. In the process of conducting an integrated lesson, the teacher creates conditions in which students can actively apply the knowledge they have learned while studying other subjects. They recall concepts, images, and representations that they have learned in the lessons of other subjects. Also, they consider complex problems that can only be solved by using knowledge from other academic subjects. In addition, during this type of lesson, students are engaged in research, that is, a research approach is used to study the material.

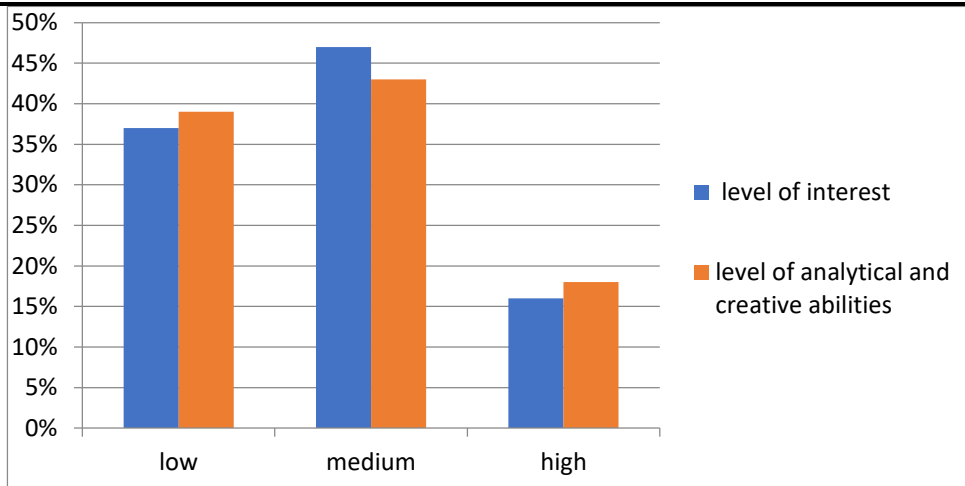
Figure 1. The structure of the integrated lesson

The connection between biology and chemistry is very close, since many processes and phenomena are studied both in biology and chemistry [2; 72]. By integrating biology with chemistry, it is possible to help students better understand the topics being studied in both subjects, which will contribute to improving the quality of their knowledge. Biology is also closely related to physics, since when studying biology, the teacher has to turn to knowledge from physics to explain processes and phenomena. By giving combined knowledge of biology, chemistry and physics, the teacher helps students prepare the basis for further study of the subject. When studying the supraspecific levels of biological systems, physical and chemical approaches to explaining biological events are complemented by a geographical approach. The biology teacher has the opportunity, based on the knowledge gained in geography lessons, to consider in more detail the issues of geobotany, plant geography and zoogeography, which will further help students study this subject in high school. Biology makes extensive use of the mathematical apparatus in conducting various studies. Any study involves statistical processing of the results: ranking, building charts and diagrams, calculating the arithmetic mean, standard deviation, percentage, correlation coefficients. When studying genetic laws, solving problems in genetics, biochemistry and population genetics, a mathematical apparatus is necessary both when mastering theoretical material and when solving specific problems. Thus, the integration of subjects helps to broaden the horizons of students and teach them skills that they can apply in their activities.

The modern way to the organization of an integrated lesson allows the teacher to approach creatively to conduction of the lesson, to bring pedagogical ideas, developments and practice [1; 95]. There are many types of integrated lessons that provide a teacher with a choice of any subject.

The main purpose of the integrated lesson, as part of our research, is to increase students' interest in studying the subject of Biology, as well as to develop their analytical and creative abilities.

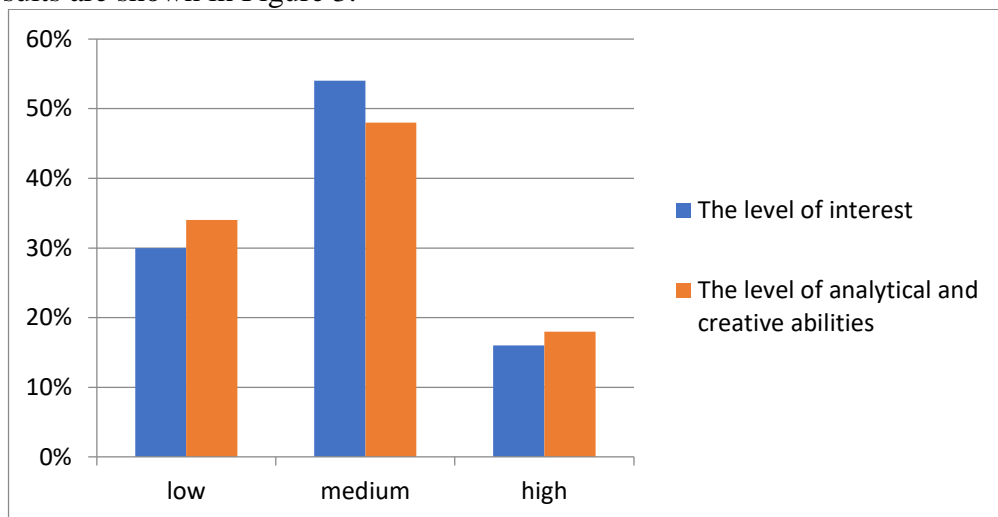
To determine the effectiveness of integrated lessons, we conducted lessons in class seven in school No. 18. At the beginning of the experiment, we conducted a survey on the subject of interest in the subject and the level of development of analytical and creative abilities. As a result of the survey, it turned out that: 37% of students were not interested in the subject of Biology at all, 16% of students were interested in the subject and 47% were neutral about studying the subject. The analysis of the level of analytical and creative abilities showed that: 39% of students have a low level, 43% have a medium level, and 18% have a high level (Figure 2).

Figure 2. The level of interest in the Biology subject and the level of analytical and creative abilities of students before conducting integrated lessons.

Since 47% of students showed average interest and 43% of students show an average level of analytical and creative abilities, we decided to use these indicators to increase the level of cognitive interest, analytical and creative abilities. After receiving the results, we conducted several integrated lessons on the topic “The world of mushrooms. The technology of growing oyster mushrooms.” During the lesson, there was a discussion of the prepared facts and their distribution by areas of interdisciplinary relations.

After conducting several integrated Biology lessons, we conducted the final testing of the students. As a result of test, the following results were obtained: the level of interest shows that the number of non-interested students in the subject have become 30%, the number of an average interest students is 54%, (an increase in the number of interested students), interested – 16%. An analysis of changes in the level of analytical and creative abilities of students showed that the number of students that have a low level of interest has become 34% (their number has decreased), 48% of students have an average level (the number has increased), and the number of high level interested students is 18%. The test results are shown in Figure 3.

Figure 3. The level of interest in the Biology subject and the level of analytical and creative abilities of students after conducting integrated lessons.

Conclusions. Thus, our study showed an increase not only of cognitive interest, but also an increase in analytical and creative abilities of students. This approach helps to interest students in Biology subject, to form their interdisciplinary knowledge, to broaden their horizons and the ability to consider the studied material in connection with other academic subjects and sciences. As a result, they develop analytical thinking skills, the ability to apply their knowledge in practice, as well as creativity.

REFERENCES:

1. Абдуллаева, Н. (2020). Вешенка замбуругини етиштириш ва ботаника дарсларида амалий машгулотларни бажариш. "Journal of Natural Sciences" №1 2020 г, с.95
2. Васильева, Т. С. Межпредметные связи школьного курса биологии / Т. С. Васильева. — Текст : непосредственный // Педагогическое мастерство : материалы III Междунар. науч. конф. (г. Москва, июнь 2013 г.). — Т. 0. — Москва : Буки-Веди, 2013. — С. 72-75.
3. Мартынова М.В. Интегрированное образование. Педтехнологии. Типы и формы интегрированных уроков. Методические рекомендации /М. В. Мартынова. Томск, 2003. 208 с.
4. Наймушина Л.И. Интегрированные уроки / Л.И. Наймушина, С.В. Копейкина // НШ.-2004.-№4. с.65.
5. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов: 80000 слов и фразеологических выражений. — 2-е изд.; испр. И доп.— Москва: АЗЪ, 1995. — с. 907
6. Строкова Т. А. Компетентностный подход и проблемы его реализации /Т. А. Строкова // Школьные технологии. - 2009 - №6. - С. 9-16
7. Усова А.В. Межпредметные связи в преподавании основ наук в школе. /А.В. Усова - Челябинск, 1995 —с. 165

UO'K 378 :811.1

CHET TILIDA YOZMA NUTQ KOMPETENTSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING LINGVODIDAKTIK VA PEDAGOGIK JIHLTLARI

X.U.Absalamov, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. *Ushbu maqola xorijiy til sifatida o'qitilib kelinayotgan Ingliz tilida yozma muloqot kompetensiyasini shakllantirishdagi pedagogik hamda lingvodidaktik jihatlari ochib berishga qaratilgan bo'lib, unda Yozma nutqni o'rgatishning ko'plab turli uslub va uslublari sinovdan o'tkazilgan va amaliyotga tatbiq etilgan, ular u yoki bu darajada o'z samarasini ko'rsatgan, ayni paytda mazkur tadqiqot, O'zbekistonda tilshunoslik taraqqiyotining hozirgi bosqichida o'quvchilar o'rtasida yozma ingliz tili qobiliyatini o'rgatish jarayonida qo'llaniladigan eng istiqbolli texnologiya sifatida bu yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish texnologiyasining afzalliklarini asoslab berishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.*

Kalit so'zlar: *Kompetentsiya, yozish, yozma nutq, yozuv, formal-lingvistik yondashuv, yozma nutq ko'nikmasi, matnni kengaytirish, matnni qisqartirish, dialog, monolog, tinglab – tushunish, o'qish, fikir, brainstorming, nutq faoliyati.*

Аннотация. *Данная статья направлена на раскрытие педагогических и лингводидактических аспектов формирования компетенции письменного общения на английском языке, который преподается как иностранный, в рамках которого было опробовано и внедрено на практике множество различных методов и методов обучения письменной речи. или показало свою эффективность на этом уровне, в то же время данное исследование показывает критическое мышление посредством письменной речи как наиболее перспективную технологию, используемую в процессе обучения навыкам письменного английского языка среди студентов на современном этапе развития языкознания в Узбекистане. обосновать преимущества технологии усовершенствования.*

Ключевые слова: *Компетенция, письмо, письменная речь, письмо, формально-лингвистический подход, навыки письменной речи, расширение текста, сокращение текста, диалог, монолог, аудирование – понимание, чтение, мышление, мозговой штурм, речевая деятельность.*

Abstract. *This article is aimed at revealing the pedagogical and linguodidactic aspects of the formation of the competence of written communication in English, which is being taught as a foreign language, in which many different methods and methods of teaching written speech were tested and put into practice. or has shown its effectiveness at this level, at the same time, this research shows critical thinking through written speech as the most promising technology used in the process of teaching written English language skills among students at the current stage of linguistics development in Uzbekistan. aims to justify the advantages of the improvement technology.*

Key words: *Competence, writing, written speech, writing, formal-linguistic approach, written speech skills, expanding the text, shortening the text, dialogue, monologue, listening - understanding, reading, thinking, brainstorming, speech activity.*

Kirish. Xorijiy tillarni o`rganishga talab oshib borayotganligi va o`quvchilarning xorijiy tilda tinglab tushunish va kommunikativ malakalarini rivojlantirish orqali o`quvchi kompetentligining shakllanishi eng asosiy vazifalardan biri bo`lganligi va ingliz tili darslari innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali xalqaro standartlarga mos tarzda o`qitilishi va bitiruvchi o`quvchilar tilni puxta egallashlari uchun o`quvchi yoshlarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish asosiy maqsadlardan biri bo`lib qoldi [1], chunki kommunikativ kompetensiyaning mavjud bo`lishi o`quvchining biror bir ma`lumotni yetkazish samaradorligi, boy lug`at zaxirasi, nutq madaniyati, til vositalarini o`z o`rnida to`g`ri tanlanganligini belgilashi, shuningdek boshqa insonlar bilan muloqot jarayonida o`z shaxsiy sifatlarini tartibga solishni boshqarish mahoratini belgilaydi. O`quvchilar ingliz tilini amalda erkin muloqot orqali tez va puxta egallay olishlari uchun ularga ingliz muhitini yaratib beradigan darslarni tashkillashtirish va shu orqali ularning kommunikativ kompetensiyasini takomillashtirish zarur. Shu o`rinda mashhur tadqiqotchi L. P. Grimak shunday yozadi: —insonning inson bo`lishining yana bir sababi shundaki, u o`ziga o`xshaganlar bilan faol muloqotda bo`ladi, tug`ilishning ilk kunlaridan boshlab insonlar bilan doimiy muloqotda bo`lish-shaxsning to`laqonli rivojlanishida amalga oshirilishi kerak bo`lgan shart, muloqot somatik va ruhiy muvozanatni saqlashga yordam beradi, uchraydigan to`qnashuv va nizolarni yumshatadi, stress holatidan chiqaradi, ijtimoiy hayotdagi o`rnini, nufuzini oshiradi [2]. Bundan ko`rinib turibdiki, har bir shaxs uchun muloqotning qanchalik zarur ekanligi va u orqali insoniyat o`z fikrini o`zgalarga yetkaza olishi mumkinligini ko`rishimiz mumkin. Natijada, ingliz tilini o`rganishning asosiy o`zagi kommunikativ kompetensiyaga borib taqalganini anglab yetishimiz zarur.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Chet el olimlaridan til kompetensiyasi masalasi bilan S.Savinyon, R.P.Milrud, L.F.Baxman va boshqalar shug`ullanishgan. Lingvistik kompetensiyaning eng to`liq va aniq ta`rifi fransuz tadqiqotchisi S.Muaran tomonidan tilning uchta jihati (fonetika, so`z boyligi va grammatika) ni nazarda tutgan holda berilgan. Bundan tashqari, u ushbu konsepsiyada to`g`ri grammatik qurilmalarni tuzish orqali bilim va ko`nikmalarni muloqot amaliyotida qo`llashni o`z ichiga oladi deb ta`riflagan.

Lingvistik kompetensiya haqida A.L.Berdichevskiy XX asrning 80-yillarning oxiri 90-yillarning boshida lingvistik va kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va o`zlashtirishda lingvistik kompetensiya asos bo`lib xizmat qiladi degan fikr bildiradi [3]. Uning izdoshi I.A.Zimnyaya lingvistik kompetensiyaga —til sistemasini bilish va muloqot kompetensiyasini shakllantirishda uning qoidalaridan foydalanish, ya`ni nutqiy faoliyatda lingvistik kompetensiya tarkibiy mexanizmlarini o`zlashtirish deya ta`rif bergan [4].

Buning yana bir hosilasi - sintaksis sohasida bir qator farqlarning mavjudligidir. Og`zaki nutq sintaksisi uch yoki undan ortiq predikativ qismlardan iborat murakkab sintaktik konstruktsiyalardan deyarli foydalanmaydi. Shuningdek, og`zaki nutq:

1) ellipsisdan foydalanishga moyil bo`ladi (ya`ni, turli to`liq bo`lmagan sintaktik tuzilmalar, masalan, mavzusiz so`roq gaplar kabilardan foydalaniladi):

- *been to here? (Have you ever...)* – *Yes, last year (...I have been here...)*
- *coming tomorrow? (Are you...)*

2) so`zlashuv ingliz tilida shaxsiy olmosh va yordamchi fe`lni qoldirish hollarini o`z ichiga olgan qoliplashgan konstruktsiyalarga moyil bo`ladi, masalan:

- *Meet you next week. (I shall...)*
- *Hope didn't bother you? (I...)*

3) so`z-gaplaridan faol foydalanishga intiladi:

- *Are you fond of skating?* — Very.
- *Is that clear?* — Quite.
- *Shut up!*

Kezi kelganda yozma nutq sintaksisining anchagina murakkab ekanini ham qayd etish lozim. Qolaversa, hech qanday mubolag'asiz aytish mumkinki, adabiy tilning deyarli butun sintaktik boyligini to'plash faqat yozma nutq tufayli amalga oshirilgan. Bu yuqorida aytib o'tilgan yozma nutqqa izchil, uzoq va puxta tayyorgarlik ko'rilishi unga ko'proq tayyorlanish bilan bog'liq. Bundan tashqari, yozma nutq, og'zaki nutqdan farqli o'laroq, inson nafas olishining fiziologik jarayonlariga mutlaqo daxli yo'qligi bilan og'zaki nutqqa xos shoshilish, nafas yetmay qolishi kabilardan yiroqligi bilan ajralib turadi, bu uning ko'pgina miqdoriy cheklolarini olib tashlaydi.

Og'zaki nutq uchun ham yoki yozma nutq uchun ham adresat muhim ahamiyatga ega sub'yekt hisoblanadi. D.N. Arutyunova adresatni nutqni hosil qilish va talqin qilishning eng muhim subyektiv omillaridan biri deb hisoblagani bejiz emas [5]. Bu borada og'zaki va yozma nutqning farqlari, quyidagilardan iborat: og'zaki nutqda nutqning bir yoki bir nechta o'ziga xos adresatlari mavjud bo'lib, ular bilan (kimlar bilan) so'zlashuvchi nutqni yaratish vaqtida shaxsiy munosabatda bo'ladi. Yozma nutq esa bir yoki bir nechta mavhum, kamdan-kam hollarda o'ziga xos, yozuvchi nutq ishlab chiqarish vaqtida shaxsiy aloqada bo'lmagan o'z muallifi tomonidan murojaat qilinuvchilariga ega bo'ladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, hatto yozma nutqda ham adresatning funktsiyalari va xususiyatlari o'rtasida farqlar mavjud: "Tilni iste'molga kiritishning estetik akti holatida so'zlovchi va adresat o'rtasidagi kommunikativ muloqot o'zaro ta'sirning bir necha darajalari badiiy modelning tarkibiy qismlar sifatida quriladi. Adabiy bo'lmagan muloqotda yozma yoki so'zlashuv nutqi ko'rinishidan qat'iy nazar adresat bevosita pragmatik vaziyatda ishtirok etadi" [6].

Shunga asoslanib qayd etish mumkinki, og'zaki va yozma nutq dixotomiyasining muhim asosi ulardagi ifodaning lingvistik shakllariga (monolog va dialog) munosabatdir. Og'zaki nutq, asosan, dialog shaklida mavjud bo'lib, uning o'ziga xos xususiyatlari shundan kelib chiqadi: "Dialogik nutq - savol-javoblar almashinuvidan iborat bo'lgan nutqning shakli (turi) bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri idrok etish, uning nutqiy faoliyatida qabul qiluvchining nutqini faollashtirish uning tarkibiga lingvistik ta'sir ko'rsatadi" [7]. Darhaqiqat, dialog suhbatning ikki yoki undan ortiq ishtirokchilari o'rtasida fikr almashishni o'z ichiga oladi va shu ma'noda "dialog muloqotning eng yorqin va tabiiy holatidir, chunki til o'zining haqiqiy ko'rinishini dialogdagina ochib beradi" [8]. Shubhasiz, og'zaki nutq uchun ba'zi hollarda monolog shakli ham qo'llaniladi (masalan, og'zaki ma'ruza, ma'ruza, ommaviy nutq, va'z va boshqalar bilan).

Muhokama va natijalar. Yozma nutq eng avvalo monolog ko'rinishida qo'llanadi, ayrim hollarda yozma nutqda dialog uchun qo'llanish sharoiti yuzaga kelishi mumkin (masalan, badiiy-falsafiy nasrda, dramaturgiyada va hokazo). Shu bilan birga, "dialogni yozma ravishda yetkazishda uning og'zaki ko'rinishda yetkazilishidan farqlar paydo bo'lishi mumkin, masalan, so'zlashuv nutqining so'z tartibi xususiyatlarining zaif aks etishi. Badiiy va publitsistik yozma nutqda dialog, qoida tariqasida, adabiy ishlovdan o'tgan hisoblanadi" [9]. Monolog ko'proq yozma nutqqa xosdir: "Monologik nutq uchun tarkibi sezilarli darajada bir-biriga bog'liq bo'lgan gaplardan iborat bo'lgan, individual kompozitsion tuzilishga va nisbiy semantik to'liq mazmunli matnlar qo'llanilishi lisoniy me'yor hisoblanadi" [10].

Yozuvning psixologik xususiyatlarini zamonaviy anglash jarayoni psixolog L.S. Vygotskiyning ishiga tayanadi. Ushbu muallifning: "Yozma nutq og'zaki nutqni yozma belgilarga oddiy tarjima qilish emas, yozma nutqni o'zlashtirish esa so'zlashuv texnikasini egallash emas. Bu tafakkurdagi, tasavvurdagi nutqdir, ayni paytda bunday nutq og'zaki nutqning eng muhim xususiyati - moddiy tovushdan mahrum bo'lgan nutqdir"[11] fikrlari yozma nutq tushunchasining lingvopsixologik mohiyatini ochib beradi.

Nutq faoliyatining turlari sifatida yozma nutq va o'qish(reading) o'rtasidagi munosabat alohida ahamiyatga ega. Chet tilida ravon yozish muammosi bilan yozish va o'qish o'rtasidagi genetik bog'liqlik juda aniq namoyon bo'ladi: "Chet tilida yozma nutqda ravonlikning psixologik xususiyatlari quyidagilardir: o'qish paytida so'zlarning vizual tasvirlarini tanib olish; vizual va nutq-motor analizatorlarining ishlashi asosida yozma nutqlarning tovush tarkibini tahlil qilish; barcha analizator tizimlarining ichki ulanishlarini faollashtirish va mustahkamlash; yozishni butun nutq jarayonining ajralmas qismi sifatida ko'rib, kuchli o'qish ko'nikma va mahoratlarini yaratish" tarzidagi fikr ham buning o'ziga xos isboti bo'lib xizmat qiladi [12].

Shuni ta'kidlash kerakki, yozish va o'qish o'rtasidagi bog'liqlik ularning madaniy tabiatidagi o'xshashlik bilan bog'liq. I.I. Filipovichning fikricha, “yozish va o'qish ma'no yaratishga asoslangan faoliyatdir, kishi yozganda yoki o'qiyotganda ma'no va fikrning uzluksiz shakllanishi sodir bo'ladi [13]”. Bu fikrga qo'shilmaslik qiyin va aytilganlarga qo'shimcha qilish mumkinki, o'qish va yozishdan farqli o'laroq, gapirish va o'qish ma'no va g'oyalarni idrok etish, iste'mol qilish jarayoni sifatida qaralishi mumkin.

Yozish va o'qishni o'zaro bog'liq holda o'rgatish tamoyili, shuningdek, chet tillarini yozish va o'qishni o'rgatishning fanlararo integratsiyalashuvi printsipli ko'pincha bir qator mavjud mualliflik usullari uchun asosiy tamoyillar bo'lib xizmat qilishi bejiz emas.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shuni aytishimiz mumkinki, hozirgi kunga qadar tilshunoslik turli bilim darajasidagi o'quvchilarda chet tillarida yozma mahoratni shakllantirishning turli jihatlarini rivojlantirish bo'yicha katta tajriba to'plagan. Yozma nutqni o'rgatishning ko'plab turli uslub va uslublari sinovdan o'tkazilgan va amaliyotga tatbiq etilgan, ular u yoki bu darajada o'z samarasini ko'rsatgan, ayni paytda mazkur tadqiqot, O'zbekistonda tilshunoslik taraqqiyotining hozirgi bosqichida o'quvchilar o'rtasida yozma ingliz tili qobiliyatini o'rgatish jarayonida qo'llaniladigan eng istiqbolli texnologiya sifatida bu yozma nutq orqali tanqidiy fikrlashni takomillashtirish texnologiyasining afzalliklarini asoslab berishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Pespublikasi Vazirlar Mahkamasining —Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi 610-son Qarori, 2017-yil 11-avgust. O'zbekiston Pespublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. Gulyamova M. X. Ingliz tilini o'qitishda talabalar kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga integrativ yondashuv: Diss.ped.fan.bo'yicha falsafa.dok. – T., 2019. B. 36.
3. Бердичевский А. Л. Оптимизация системы обучения иностранному языку в педагогическом вузе. М.: Высшая школа, 1989. –103 с.
4. Зимняя И.А. Социальная работа как профессиональная деятельность //Социальная работа / Отв. ред. И.А.Зимняя. Вып. 2. М., 1992. – С. 59
5. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // Серия литературы и языка. 1981. – Т. 40, № 4. – С. 357-367.
6. Рабенко Т.Г. Оппозиция автор/адресат и дискурсивные особенности ее реализации (обзор концепций) // Культура и текст. – М., 2017. №3 (30). – С. 180-192
7. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – 685 с.
8. Михайлов Л. М. Грамматика немецкой диалогической речи. – М.: Высшая школа, 1986. – С. 5.
9. Трошева Т.Б. Диалог // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 44–45
10. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – С. 310
11. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Смысл; Эксмо, 2005. – С. 196
12. Адельшина Н.А. Психологические особенности овладения письменной речью на иностранном языке // Известия ВГПУ. – Волгоград, 2018. - №9 (132). – С. 94-99
13. Филипович И.И. Письмо и чтение как неотъемлемые составляющие учебного процесса: взаимосвязи и влияние на формирование грамотности // Научный вестник ЮИМ. – Краснодар, 2015. – №1. – С. 102-106.

UO'K 372.016:57

BIOLOGIYA O'QITISHDA METODIK YONDASHUVLAR

M.H. Alavdinov, o'qituvchi, O'zbekiston -Finlandiya pedagogika instituti, Toshkent

Z.H. Safarova, talaba, O'zbekiston -Finlandiya pedagogika instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada biologiya o'qitish metodikasi haqida bo'lib, biologiya fanini samarali o'qitish uchun ishlatiladigan turli metodlar, yondashuvlar va texnologiyalarni ko'rib chiqadi. Maqolada o'qitishning asosiy tamoyillari, metodik usullar va o'quv materiallarini tayyorlash jarayoni haqida batafsil so'z boradi. Shuningdek, zamonaviy innovatsion texnologiyalarni, masalan, multimedia vositalari va kompyuter dasturlarini biologiya darslarida qanday qo'llash mumkinligi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Biologiya, o'qitish metodikasi, innovatsion texnologiyalar, o'quv materiallari, tajriba metodi, amaliyot metodi.

Аннотация. В этой статье рассматривается методика преподавания биологии и рассматриваются различные методы, подходы и технологии, используемые для эффективного преподавания биологии. В статье подробно рассматриваются основные принципы обучения, методические приемы, процесс подготовки учебных материалов. В нем также рассматривается, как современные инновационные технологии, такие как мультимедийные инструменты и компьютерные программы, могут быть использованы на уроках биологии.

Ключевые слова: Биология, методика преподавания, инновационные технологии, учебно-методические материалы, экспериментальный метод, практический метод.

Abstract. This article is about biology teaching methodology and examines various methods, approaches and technologies used for effective teaching of biology. The article discusses in detail the basic principles of teaching, methodological methods and the process of preparing educational materials. It also examines how modern innovative technologies, such as multimedia tools and computer programs, can be used in biology lessons.

Key words: Biology, teaching methodology, innovative technologies, educational materials, experimental method, practical method.

Biologiya o'qitish metodikasi – o'qitishning nazariy va amaliy jihatlaridan biri bo'lib, biologiya fanini samarali o'qitish, o'quvchilarda biologik bilimlar va ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida ishlatiladigan metodlar, vositalar, yondashuvlar va texnologiyalarni o'rganadi. Biologiya, o'zining mazmuni, rivojlanish jarayonlari, tabiiy tizimlar va biologik hodisalarni tushuntirishga qaratilganligi sababli, o'qitish jarayonida samarali metodlar va didaktik tamoyillarni qo'llash juda muhimdir.

Biologiya fanining o'qitilishi, tabiatni anglash, uni o'rganish va saqlash nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Biologiya o'qitish metodikasining asosiy maqsadi, o'quvchilarda biologik bilimlarni faqat o'zlashtirishni emas, balki ularga tabiatdagi jarayonlarni anglash, tadqiqot o'tkazish, shuningdek, atrof-muhitni saqlash va ekologik mas'uliyatni his qilish kabi qobiliyatlarni ham shakllantirishdir.

Biologiya o'qitishda metodik yondashuvlar samarali natijalar berishi uchun o'quvchilarning yoshi, bilim darajasi, va metodik vositalar tizimini hisobga olish zarur. Shuningdek, biologiya o'qitish metodikasi nafaqat o'quvchilarni fan bilan tanishtirishni, balki ularning o'quv jarayonidagi faolligini oshirish, analitik fikrlash va ekologik ongni rivojlantirishni ko'zlaydi.

Biologiya o'qitish metodikasining asosiy tamoyillari va yondashuvlari biologik bilimlarni samarali uzatishning asosiy kalitidir. Biologiya o'qitishda quyidagi metodik tamoyillarni hisobga olish zarur:

Ilmiy asoslanganlik: O'qitish jarayonida ilmiy-rasional yondashuvlarni qo'llash, biologik jarayonlarni faqat faktlarga asoslanib o'rganish.

Didaktik tamoyillar: O'qitish jarayonida o'quvchilarning psixologik va fiziologik xususiyatlari, ehtiyojlari va qobiliyatlari inobatga olinadi.

Aktiv o'qitish: O'quvchilarda o'z-o'zini rivojlantirish, yangi bilimlarni faqat o'rganish emas, balki o'zlashtirish va qo'llash qobiliyatlarini shakllantirish.

Tog'rilik va aniqlik: Biologik ma'lumotlarning aniqligi, to'g'riligi va ilmiy asoslanishi.

Biologiya o'qitishda turli metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarni mavzu bo'yicha qiziqtirish va bilimlarni samarali uzatish mumkin. Quyida asosiy metodlar haqida batafsil tushuntirib o'tamiz.

Tushuntirish metodi: Tushuntirish metodi biologiya o'qitishida eng keng tarqalgan metodlardan biridir. Bu metodda o'qituvchi biologik jarayonlarni, qonuniyatlarni va nazariyalarni batafsil tushuntirib beradi. O'quvchilar bu metod orqali yangi bilimlarni tushunib oladi, ma'lumotlar ongli ravishda o'zlashtiriladi.

Tajriba va amaliyot metodi: Biologiya o'qitishda tajriba va amaliyot metodini qo'llash juda muhimdir. Laboratoriya ishlarida o'quvchilar biologik jarayonlarni amalda kuzatish, tajribalar o'tkazish orqali nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantiradilar. Bu metod orqali o'quvchilar o'z bilimlarini amalda qo'llashni o'rganadilar.

Demonstratsiya metodi: Demonstratsiya metodi biologik jarayonlar, strukturalar yoki hodisalarni ko'rsatish uchun ishlatiladi. O'quvchilar o'zlari ko'rgan narsalarni yaxshi yodda saqlashadi. Masalan, mikroskop orqali hujayra tuzilmasini ko'rsatish, hayvonlar yoki o'simliklarni ochiq havoda ko'rsatish.

Biologiya o'qitishda diagramma, model va vizual vositalardan ham keng foydalaniladi. Ushbu metodlar o'quvchilarning vizual tafakkurini rivojlantiradi, biologik jarayonlarning aniq va tushunarli ko'rinishini taqdim etadi.

Biologiya fanini samarali o'qitish uchun o'quv materiallari, darsliklar, qo'llanmalar va boshqa resurslar tayyorlash zarur. O'quvchilarni biologiya faniga qiziqtirish uchun ularning yoshiga mos, interaktiv va qiziqarli materiallar ishlab chiqish kerak.

O'quv darsliklari va qo'llanmalar o'qituvchilar va o'quvchilar uchun asosiy resurs bo'lib xizmat qiladi. Bu materiallar biologiya fani bo'yicha aniq, to'liq va ilmiy asoslangan ma'lumotlarni taqdim etadi.

Biologiya o'qitishda interaktiv ta'lim vositalaridan foydalanish o'quvchilarni darslarga jalb qilishda samarali bo'ladi. Video, slaydlar, animatsiyalar va onlayn resurslar o'quvchilarni qiziqtirib, biologik jarayonlarni yanada yaxshiroq tushunishlariga yordam beradi.

Zamonaviy texnologiyalar biologiya o'qitishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Multimedia vositalari, kompyuter texnologiyalari va simulyatsiyalar orqali biologik jarayonlarni o'quvchilarga tushunarli va qiziqarli tarzda taqdim etish mumkin.

Biologiya o'qitishda video, audio va interaktiv diagrammalarni qo'llash o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bu vositalar o'quvchilarga biologik jarayonlarni va hodisalarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kompyuterlar va maxsus dasturlar biologik jarayonlarning simulyatsiyasini yaratish, o'quvchilarga virtual ekskursiyalar o'tkazish uchun foydalaniladi. Bu metod biologiya fanini o'rganishda samarali yondashuvdir.

Gamifikatsiya metodlari o'quvchilarni biologiya faniga jalb qilish uchun samarali vosita hisoblanadi. O'yin elementlarini o'qitish jarayoniga kiritish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va biologiya faniga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

Didaktik tamoyillar biologiya o'qitish metodikasining asosini tashkil etadi. Bu tamoyillar o'qituvchining o'quvchilarga bilimni samarali o'rgatishiga, dars jarayonining mazmunli o'tishiga yordam beradi.

Didaktik tizimni tashkil etuvchi asosiy elementlar: o'quv maqsadlari, o'quvchilarni o'qitish metodlari, dars rejalari, o'quv materiallari va baholash tizimidir. O'qituvchining bularning barchasini uyg'un tarzda tashkil etishi kerak.

O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida ijobiy, hamkorlikka asoslangan munosabatlar o'quvchilarning bilim olish jarayonida muvaffaqiyatga erishishlariga yordam beradi.

O'quvchilarning biologiya fanidagi bilimlarini baholash va tahlil qilish metodlari o'qituvchining darsni qanday o'tkazganini va o'quvchilarni qanday yondashuvlar bilan o'qitganini ko'rsatadi.

O'quvchilarning bilimlarini baholashda an'anaviy testlar, savollar va laboratoriya ishlari yordamida ularning biologiya bo'yicha bilim darajasi aniqlanadi.

O'quvchilarning bilimlarini tahlil qilish, ular o'zlashtirgan bilimlarni amalda qo'llashga imkon beradi. O'quvchi faoliyatining baholanishi uning kelajakdagi muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi.

Biologiya o'qitishda uchraydigan muammolar va ularni yechish yo'llari haqida ham o'ylash zarur. Ba'zi o'quvchilar biologiya fanini qiyin deb bilishadi yoki motivatsiyasi past bo'lishi mumkin. Muammolar

- Biologiya fani o'qitishida resurslarning yetishmasligi.
- O'quvchilarning biologiya faniga bo'lgan qiziqishining pastligi.
- O'qituvchilarni metodik jihatdan tayyorlash muammolari.

Yechimlar

- Yangi metodik yondashuvlar, interaktiv darslar, va innovatsion texnologiyalarni qo'llash.

• O'quvchilarni biologiya faniga jalb qilish uchun gamifikatsiya, ekskursiyalar va boshqa qo'shimcha materiallardan foydalanish.

Biologiya o'qitish metodikasi nafaqat biologik bilimlarni uzatish, balki o'quvchilarda ekologik ong, tadqiqot qobiliyati va tabiatni saqlashga bo'lgan mas'uliyatni shakllantirishga qaratilgan. Yangi metodlar va texnologiyalar o'qitish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Biologiya o'qitish metodikasining takomillashuvi o'quvchilarning tabiatga bo'lgan sevgisini yanada oshirishga va biologik bilimlarni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

REFERENCES:

1. To'xtasinov, A. Biologiya o'qitish metodikasi. Tashkent: O'qituvchi. 2005.
2. Davletov, A., & Tursunov, B. Biologiya fani metodikasi. Tashkent: O'qituvchi. 2010.
3. Maxmudov, M. Biologiya o'qitishda innovatsion texnologiyalar. Tashkent: Talim. 2013.
4. Shahobov, S. O'quvchilarni biologiya faniga qiziqtirishda yangi metodlar. Tashkent: Fan va ta'lim. 2017.
5. Yusupov, N. Biologiya fanining o'qitish metodikasi: nazariy va amaliy yondashuvlar. Tashkent: O'zbekiston Milliy universiteti. 2018.

UO'K 378.14

TALABALARDA MUSTAQIL ISHLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

N.X. Amonlikova, katta o'qituvchi, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'quvchilarning individual ta'limini rivojlantirish muhokama qilinadi. O'qituvchi passiv ob'ektlar emas, balki ta'lim jarayonining sub'ektlari bo'lgan talabalarning kognitiv, o'zgartiruvchi faoliyatining tashkilotchisiga aylanadi. Har qanday yangi mutaxassis fundamental bilimlarga, kasbiy mahorat va ko'nikmalarga, yangi muammolarni hal qilish uchun ijodiy va tadqiqot faoliyati tajribasiga, o'z profilidagi ijtimoiy va baholash faoliyati tajribasiga ega bo'lishi kerak, chunki oliy ma'lumot insonning kasbiy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillardan biridir. omillar.*

Kalit so'zlar: *mustaqil ta'lim oluvchi talaba, ta'lim tizimi, jarayon, ijodkor talaba, metodlar, mustaqil fikrlash, chet tili, mustaqil ta'lim.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается развитие индивидуального обучения учащихся. Учитель становится организатором познавательной, преобразующей деятельности учащихся, которые являются не пассивными объектами, а субъектами образовательного процесса. Любой новый специалист должен обладать фундаментальными знаниями, профессиональными навыками и умениями, опытом творческой и исследовательской деятельности по решению новых задач, опытом общественной и оценочной деятельности по своему профилю, ведь высшее образование способствует профессиональному развитию человека и является одним из влияющих факторов. факторы.*

Ключевые слова: *индивидуальный обучающийся, автономный обучающийся, система образования, процесс, творчество, методы, независимое мышление, иностранный язык.*

Abstract. *This article discusses developing students individual learning. The teacher becomes the organizer of the cognitive, transformative activity of students, who are not passive objects, but subjects of the educational process. Any new specialist should have fundamental knowledge, professional skills and abilities, experience of creative and research activities to solve new problems, experience of social and evaluation activities in his profile, because higher education contributes to the professional development of a person is one of the influencing factors.*

Key words: *individual learner, autonomous learner, education system, process, creative, methods, thinking independently, foreign language.*

Zamonaviy jamiyatda XXI asr o'qituvchisining vazifalari keskin o'zgarib bormoqda. O'qituvchi passiv ob'ektlar emas, balki ta'lim jarayonining sub'ektlari bo'lgan talabalarning kognitiv, o'zgartiruvchi faoliyatining tashkilotchisiga aylanadi. Har qanday yangi mutaxassis o'z profilida fundamental bilim, kasbiy ko'nikma va ko'nikmalarga, yangi muammolarni hal qilish uchun ijodiy va tadqiqot faoliyati tajribasiga, ijtimoiy va baholash faoliyati tajribasiga ega bo'lishi kerak, chunki oliy ma'lumot insonning kasbiy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillardan biridir. Binobarin, shaxsning

muvaffaqiyati va umuman, butun jamiyatning ijobiy rivojlanishi taklif etilayotgan oliy ta'lim sifatiga bevosita bog'liq.

Chet til o'qituvchisi metodika fani yutuqlarini puxta o'zlashtirish orqali talabaning to'plagan til tajribasi me'yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi. 'Til tajribasi' termini Yevropa tillarida chop etilgan metodik adabiyotlarda deyarli uchramaydi.

Ma'lumki, axborot va bilimlar doirasi tez sur'atlar bilan kengayib borayotgan hozirgi sharoitda barcha ma'lumotlarni faqat dars mashg'ulotlari paytida talabalarga yetkazish qiyin. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, talaba mustaqil ravishda shug'ullansa va o'z ustida tinimsiz ishlagagina bilimlarni chuqur o'zlashtirishi mumkin. Talabalarning asosiy bilim, ko'nikma va malakalari mustaqil ta'lim jarayonidagina shakllanadi, mustaqil faoliyat ko'rsatish qobiliyati rivojlanadi va ularda ijodiy ishlashga qiziqish paydo bo'ladi.

Shuning uchun talabalarning mustaqil ta'lim olishlarini rejalashtirish, tashkil qilish va buning uchun barcha zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, dars mashg'ulotlarida talabalarni o'qitish bilan bir qatorda ularni ko'proq o'qishga o'rgatish, bilim olish yo'llarini ko'rsatish, mustaqil ta'lim olish uchun yo'llanma berish oliy ta'lim muassasasining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Chet til o'qitish metodikasida qabul qilingan asosiy tushunchalar qatoriga quyidagilarni kiritish murnkin: ta'lim tizimi, ta'lim tamoyillari, ta'lim metodlari, ta'lim vositasi, metodik usul.

Ta'lim tizimidan ko'zlanadigan maqsad, shakllanadigan mazmun va qo'llanadigan metod singari me'yorlardan iborat. Chet til o'qitish metodi deyilganda, chet til o'rgatishning amaliy, umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini to'liq ta'minlovchi o'qituvchi va talaba faoliyatining majmui tushuniladi. Metod termini "ta'lim usullari yig'indisi" ma'nosida qo'llanadi. Birinchisi ta'lim nazariyasida qo'llanilsa (masalan, og'zaki nutq o'rgatish metodlari, talaffiz o'rgatish metodlari), ikkinchi ma'noda uni o'qitish metodikasi nazarda tutiladi. Masalan, chet til o'qitishning tarjima metodi, to'g'ri metod, ongli-qiyosiy metod, an'anaviy metod, intensiv metod, audiovizual metod va kabilarni misol tariqasida keltirish mumkin.

Prof. Ye. I. Passov fikricha, metod o'quv jarayonida qo'yilgan maqsad sari yo'naltirilgan va nutq faoliyati turlari bilan bog'liq prinsiplar tizimidir. Demak, tamoyillar asosida metod shakllantiriladi. Talabalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berishda asos bo'ladigan metodik qonuniyat "tamoyil" termini bilan yuritiladi.

Bugungi kun zamonaviy ta'limida, aniqroq aytadigan bo'lsak, songgi o'n yillikda mustaqil ta'lim, mustaqil ish kabi atamalar tez-tez ishlatila boshlandi. Mustaqil ta'lim o'quv jarayoni tarkibiga kiradigan „dars“ auditoriya mashg'uloti, "uy ishi" va "darsdan (audoriyadan) tashqari ish "ta'limiy" tushunchalar orasidagi farqlarni aniqlash zarur. Ta'lim dasturi dars tufayli ro'yobga chiqadi. Dars zamon va makonda chegaralangan ta'limiy hosiladir. Uning mazmunan ajralmas, zamonda esa ajralgan qismi mustaqil ishdir. Dars va mustaqil uy ishi yuz foiz talabalar uchun majburiy mashg'ulotlar hisoblanadi. Talabalarning muayyan qismi mustaqil mashg'ulot ishlarida ishtirok etadi. Darsdan tashqarida, jadvalga kirmaydigan, maxsus o'quv dasturiga ega bo'lmagan, birorta auditoriya ishlarining uzviy davomi sifatida o'tkaziladigan ta'limiy tadbir darsdan tashqari ish maqomini olgan.

Insonning psixologik va pedagogik imkoniyatlari ko'lamidan oqilona foydalanish, shu asosda ma'lum ijtimoiy istiqbollarni belgilash, aynan har bir shaxsning jamiyat va xalqning bir qismi sifatida o'zini-o'zi anglashi, o'zini-o'zi rivojlantirishi va kamol toptirishi muqarrardir. Bu jarayon esa tabiiyki, uzluksiz ravishda Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy turmushdagi turli sohalar bo'yicha iqtisodiy taraqqiyot uchun muhim ahamiyat kasb etuvchi shaxsni shakllantirish muammosi va uni pedagogik -psixologik jihatdan to'g'ri yo'naltirish shu sohaga daxldor barcha yo'nalishlarga alohida mas'uliyat yuklaydi. Talabalar mustaqil ta'lim olishda qanday afzalliklarga ega bo'lishadi?

Talabalar mustaqil ta'limdan sezilarli naf olishadi va ba'zi afzalliklarga ham ega bo'ladilar:

- yuqori akademik ko'rsatkichlar;
- ijtimoiy inklyuziya va "birgalik" hissini rivojlantirish;
- o'ziga bo'lgan ishonch va motivatsiyaning oshishi;
- intellektual ijodkorlikni amalga oshirish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratiladi.

Mustaqil ta'lim o'ziga xos va o'z-o'zini boshqaradigan jarayon bo'lishiga qaramay, o'qituvchilar o'z talabalarida ijobiy odatlarni rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Sinf sharoitida individual o'qishni rag'batlantirish uchun yana bir nechta strategiyalarni tavsiya etish mumkin:

- talabalarni turli manbalardan, jumladan, matndan tashqari audio va vizual materiallardan ma'lumot izlashga undash;
- talabalarga maqsadlarni qo'yish va keyingi qadamlarini xabardor qilish uchun dalillardan foydalanishni o'rgatish;
- ularni zavq olish uchun o'qishga undash;
- vaqtni boshqarishga e'tiborni qaratish;
- talabalar keyingi "daraja"ga o'tishlari uchun zudlik bilan fikr-mulohazalar bergan holda qiziqarli darslarni rejalashtirish;
- ta'lim jarayonida va undan keyingi munozaralar talabalar bilan ularning barcha qiyinchiliklari, bilim olishdagi kamchiliklari va ular uchun foydali deb topilgan strategiyalarni muhokama qilish imkoniyatini beradi.

Ta'lim jarayonida har bir pedagog talabalarning mustaqil fikrlashlari uchun sharoit yaratishi lozim, aks holda talaba ongi tayyor shablonlar, stereotiplarga shu qadar o'rganadiki, ular oxir oqibat har qanday noto'g'ri yoki yot g'oyalarga ergashib ketaveradigan bo'lib qoladi. Mustaqil ta'lim oliy ta'lim muassasasida o'quv jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, quyidagi sohalarda amalga oshiriladi:

1. Ma'ruza mavzusi va materiali bo'yicha mustaqil ishlar: ma'ruzada bayon qilingan asosiy tushunchalar, muhim masalalarni idrok etish va anglab olish uchun ma'ruzadan keyin o'z yozuvlari (konspekti) ni tartibga keltirish, tavsiya etilgan o'quv adabiyotlari, manbalarni o'rganish bilan o'z yozuvlariga tuzatishlar kiritish va to'ldirish, o'qilgan manbalardan qo'shimcha matnlar olish.

2. Amaliy mashg'ulotlarga, seminar va laboratoriya ishlariga tayyorgarlik sohasida mustaqil ishlash, axborotlarni tartibga keltirish, savollar tuzish, javoblar hozirlash, o'quv mashg'uloti loyihalarini tuzish, savol - javoblarga, muhokama-debatlarda qatnashishga, amaliy ishlarni bajarishga tayyorlanish.

3. Referatlar, ma'ruzalar, kurs ishlarini yozish, taqdimotlar tayyorlash bo'yicha o'quv - biluv topshiriqlarini bajarish bo'yicha mustaqil ishlarni tashkil etish.

4. Nazorat ishlari (joriy, oraliq, yakuniy nazorat ishlari) sohasida o'quv topshiriqlarini bajarishga doir mustaqil ishlarni tayyorlash.

5. Malakaviy amaliyotlar bilan bog'liq o'quv - biluv topshiriqlarini mustaqil bajarish: pedagogik amaliyot, malakaviy amaliyot, ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog'liq o'quv- biluv topshiriqlari shular sirasiga kiradi.

6. Malakaviy bitiruv ishlari, magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash sohasida mustaqil ishlar.

Yuqorida ko'rib turganimizdek, talabalar mustaqil faoliyatining shakllari, metodlari xilma xil bo'lib, fanni (sohani) mustaqil o'rganishning negizi hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarni annotatsiya qilish, birlamchi manbalar bo'yicha konspekt tuzish, referat va ma'ruza yozish, kurs va bitiruv ishlarini bajarish, auditoriyadan tashqari paytda tajriba o'tkazish hamda olingan miqdoriy natijalarni ham miqdor, ham sifat jihatidan tahlil qilishni ko'zda tutadi.

1. Mustaqil faoliyatni tashkil qilish bo'yicha beriladigan, vaqtni rejalashtirishga qaratilgan maslahat.

2. Mustaqil bilim va ta'lim olish bo'yicha beriladigan maslahat:

- kutubxonadan foydalanish bo'yicha maslahatlar.
- kitob bilan ishlash haqida maslahatlar.
- oqilona (ratsional) o'qish yo'llari yuzasidan maslahatlar.
- konspekt tuzishga oid maslahatlar.

O'qilgan ilmiy yoki metodik manbaning muhim jihatlarini ajratishga yo'naltirilgan maslahatlar:

- bevosita o'qish jarayoniga taalluqli maslahatlar:
- ma'ruzani samaraliroq qilishga aloqador maslahat;
- o'qilgan o'quv materiallarini omilkor, mantiqiy esda olib qolish bilan bog'liq asosiy fikrlarni umumlashtirish va tezisini tuzish bilan bog'liq maslahatlar.

Ijodiy faoliyatga tegishli maslahatlar:

- referat yozish mazmuni, mohiyati va xususiyati yuzasidan maslahat;
- kurs ishi yozish qoidasi, talabi va tamoyillari bo'yicha beriladigan maslahat;
- bitiruv ishi yozishga doir fikr mulohazalar;
- tezis va maqola tayyorlashga aloqador bo'lgan maslahatlar;
- magistrlik dissetatsiyasiga taaluqli yol-yo'riqlar majmuasiga yo'naltirilgan maslahat.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimi oldida turgan aniq vazifalardan biri talaba-yoshlarning ijtimoiy faolligini hamda bilim darajasining raqobatbardoshligini ta'minlash, nazariy va amaliy bilimlarini mukammallik darajasiga olib chiqishdan iborat. Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, o'quv kursi, talabalar tayyorgarlik darajasi va boshqa omillarni hisobga olgan holda ularning mustaqil ishlarini tashkil etishning o'ziga xos usullari va shakllari talabalar ijodiy-kreativ faoliyati jarayonida belgilanadi, shuning uchun ushbu tavsiyalar individual xususiyatga ega, deb hisoblaymiz. Ularning maqsadi esa o'qituvchiga mustaqil ishni tashkil qilish uchun o'zining takomillashgan kreativ tizimini rivojlantirishga yordam berishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Golish L.V., Fayzullayeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. T.: "Iqtisodiyot", 2011. - 208 b.
2. Methods of Teaching. Course Guide. Associate Degree in Education B.Ed.(Hons) Elementary. 2012. 44-65.
3. Technologies for education. Wadi D. Haddad, A. Draxler. 94-118.
4. Ishmuhammedov R. Ta'limda innovatsiya. - Toshkent: «Fan», 2010.
5. Azizxo'jaeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T.:—O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasill, 2006 y. 166 b.

UDC 378.1

MODERN METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION

N.Dj. Atabaeva, associate professor, Tashkent Architecture and Civil engineering University, Tashkent

Annotatsiya. Global o'zgarishlar sharoitida barcha ta'lim yo'nalishlarida, xususan ingliz tilini o'qitishda o'quv jarayoniga zamonaviy yondashish, zamonaviy ta'lim metodlardan foydalanish hozirgi davr taqazosidir.

Kalit so'zlar: zamonaviy metodologiya, Ingliz tili, pedagogic qobiliyat, talaba qiziqishlari, dars samaradorligi, ta'lim sifati.

Аннотация. В условиях глобальных изменений современный подход к образовательному процессу во всех сферах образования, в частности в преподавании английского языка, использование современных образовательных методов является prerogative настоящего времени.

Ключевые слова: современная методика, английский язык, педагогические способности, интересы учащихся, эффективность урока, качество образования.

Abstract. In the context of global change, a modern approach to the educational process in all educational areas, in particular in the teaching of English, the use of modern educational methods is a presumption of the current era.

Keywords: modern methodology, English, pedagogical skills, student interests, lesson effectiveness, quality of education.

In recent years a debate has developed over which interactive approaches to structuring and planning and implementing English lessons are more effective. The task-based method is considered as an active learning method, which requires participation and involvement from the student in the classroom.

With the formation of new means of communication, "the world, as the British say, is getting smaller," which means there is a need to learn languages, helping us find a common language with foreigners when traveling, get a new position, find friends from all over the world, or even arrange a personal life. Unsurprisingly, more and more people want to know it. The more people who want to study it, the more techniques appear. What is a technique and why is it so important to choose the

right one. In other words, the methodology includes the principles and means of teaching, ways of learning a foreign language. But as already noted, with the emergence of a huge number of people willing to learn a foreign language, the number of methods has also increased. Before diving into learning a language, you need to choose the right option for yourself.

Sometimes using same styles in teaching language may let go down interests of student to language. Some types of teaching in use, not to go down interest to foreign language.

1. Dialogical speech - in this way students have a talk each other by creative approach. Modern Methodology of Teaching English puts Speaking in Dialogues in the first place for developing speaking skills. These

1 Student skills can be trained with various teaching aids, including texts of fiction. Such dialogues give an opportunity to avoid traditional rendering of the texts and turn them into living English speech». More than that, all the vocabulary is remembered much better. In dialogues, students train in fluency, quick reaction, acting skills and, of course, grammatical correctness.

2. Student reads the text himself and tells the meaning. Reading is interactive. Reading short stories, novels and other literary works written by famous Uzbek, English and American writers is very important in language learning. As a teacher of English you may apply a variety of reading strategies, analyze literary elements use a variety of strategies to read unfamiliar words and build vocabulary, prepare, organize, and present literary interpretations.

3. Understanding by listening- by these way students can improve speech skills. Listening is a receptive form of speech activity. Comprehension of speech while listening mainly based on auditory feelings. By perceiving, reproduce what we hear, in the form of inwardly speech. Listening comprehension is impossible without working of speech motor analyzer. Of course internal speaking requires ability to speak in this language. Understanding of sounding speech, in the moment of comprehension, is accompanied by intellectual activity, which includes recognizing of speech means and interpretation of the content.

4. Learning English through the watching movies. Nowadays, teachers take into consideration students' demands for watching real movie stories together with reading books, magazines and newspapers. Because, as it is known not only printed materials can serve as a great source of teaching but also songs and movies play a key role in learning foreign languages.

5. The importance of teaching Vocabulary. Vocabulary is one of the aspects of the language to be taught in the institutes. In addition to learn new vocabulary, learner need to able to use strategies to cope with unknown vocabulary met in listening or reading text, to make up for gaps in productive vocabulary in speaking and writing to gain fluency in using known vocabulary and to learn new words in isolation. Vocabulary learning is not on end in itself. A rich vocabulary makes to perform the skills of listening, speaking, reading and writing easier.

It can also be said that the existing university programs in a foreign language indirectly rely on the so-called direct method of teaching, the essence of which is the development of various language structures through repeated repetition. In this context, the audiolingual method is similar, which also involves repetitions of new material. The peculiarity of this method, as can be judged from its name, is the dominance of the oral form of presentation of the material.

One of the most widespread and recognized methods today is the communicative method. The communicative method emerged as a result of the popularization of the English language as a means of international interaction. This technique, in essence, is a set of techniques and techniques aimed at immersing the student in a simulated language environment in conditions close to those of real communication. The correct verbalization of the student's thoughts is the key goal of this technique. At the same time, it is traditionally believed that the emergence and implementation of the communicative methodology dates back to the 1990s, but, at the same time, among the developments carried out during the Soviet era, one can find many analogues of this approach.

Effective interactive learning tools, therefore, involve:

- development of general cultural skills of students: teamwork, acceptance of socio-cultural differences;

- taking into account the applied nature of learning, even at the stage of theoretical understanding of the lecture content;
- the absence of strict restrictions on the place and time of the implementation of techniques and techniques;
- taking into account the peculiarities of the studied foreign language and the culture of the country of the studied language;
- involving students in active cognitive activity;
- the possibility of using information and communication technologies; - the possibility of using information educational tools;
- the probability of the absence of any technical training tools.

Since the beginning of the 21st century, methodological tools have been supplemented with methods based on information and communication technologies. Today, the enormous potential of e-learning in the intensification of foreign language teaching is considered a priori; in this regard, computerization is the foundation of many modern methods. The degree of influence of innovative technologies is so great that theses about the information revolution in teaching are increasingly emerging in scientific circles. The realization of the pedagogical goals of teaching a foreign language is possible due to the following didactic possibilities of computerization tools:

- (1) operational feedback between the student and the teacher in an interactive dialogue mode;
- (2) visualization of educational information by including infographics, video clips, and images;
- (3) automation of processes and operations for collecting, processing, transmitting, displaying, and replicating information;
- (4) barrier-free educational environment and easy access to it;
- (5) the possibility of repeated repetition of the learning cycle or its fragment along with the possibility of expanding the composition of the study group;
- (6) automation of learning management processes

The use of intensive methods of teaching foreign languages is quite an interesting and effective educational option. Each approach has both advantages and disadvantages. The main goal of a foreign language teacher is to be able to find an appropriate method for his contingent of students. To choose an acceptable method, the teacher needs to take into account the following: the student should feel comfortable and free, be motivated to learn and apply a foreign language; take the initiative, be an active participant in the educational process; to understand that learning a foreign language depends more on oneself, on his interest; the teacher needs to stimulate the student's speech, cognitive and creative abilities; various forms of classroom activities (individual, group) should be provided that stimulate the activity, independence and creativity of students.

Thus, the methodological tools of a modern teacher are extremely diverse and allow achieving all possible goals of language teaching. Careful selection, adaptation and alternation of methods will allow the teacher to increase the motivation of students and increase the effectiveness of learning.

REFERENCES:

1. Djuraevna A. N. Using authentic materials are considered to be more helpful in the process of learning foreign languages //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 3 (50). – С. 48-49.
2. Djuraevna A. N. The essence of professionally-oriented teaching of non-philology students in foreign language //The VIII International Scientific and Practical Conference «Actual trends in science and practice», February. – С. 150.
3. Djuraevna A. N. Organization of Foreign Language Teaching in Technical Universities //European Journal of Humanities and Educational Advancements. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 109-112.

UDC 372.881.113.31

EFFECT OF USING SHORT VIDEOS ON LEARNING VOCABULARY

M.A.Azizova, senior teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, National Research University, Tashkent

Annotatsiya. O'quv jarayonida videomateriallardan foydalanish dars samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada qisqa videolardan foydalanishning lug'atni o'rganishga ta'siri yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *video materiallar, animatsiyalar, qisqa videolar, lug'atlar, chet tili, dars samaradorligi, innovatsion ta'lim.*

Аннотация. *Использование видеоматериалов в процессе обучения служит дальнейшему повышению эффективности урока. В этой статье рассматривается влияние использования коротких видеороликов на изучение словарного запаса.*

Ключевые слова: *видеоматериалы, анимация, короткие видеоролики, словари, иностранный язык, эффективность урока, инновационное образование.*

Abstract. *The use of videomaterials in the educational process serves to further increase the effectiveness of the lesson. This article highlights the impact of using short videos on dictionary learning.*

Keywords: *video materials, animations, short videos, dictionaries, foreign language, lesson efficiency, innovative education.*

At the same time, the segment of pedagogical science that is most actively developing is aimed at improving methods of teaching foreign languages, which, however, is not surprising: a foreign language is an integral component of a specialist's professional competence, regardless of their chosen field of activity.

The presented research makes it possible to confirm the assumption about the possibility of selecting and effectively using the didactic tools proposed by the author as a means of increasing the interactivity of the educational process. The selection criteria, in this context, should consist not only in the possibility of involving the student in the process of actively processing and applying the content of the lecture course, but also in taking into account individual teaching styles, the specifics of the discipline being studied, the variety of dominant channels of information perception, the likelihood of implementing tools both in the presence of ICT and in the absence of any technical and technological equipment.

The formation of students' communicative competence is the main and main goal of teaching a foreign language. This is one of the most pressing problems today, because oral communication is impossible without well-developed communication skills. Increased use of modern technologies in the educational process, including technical training tools and video materials, will have positive results to achieve this goal. The use of information and communication technologies in modern education is a necessary condition for accelerating the learning process, increasing students' interest in the subject, high-quality learning, intellectual and creative development. One of the main tasks of teaching English during these periods is the development of communicative competence, therefore, teaching students to speak and write is the main purpose of using video materials.

The introduction of video materials into the learning process changes the nature of the lesson, makes it lively and interesting, broadens the general horizons of students, enriches their language base, and develops the desire to speak. However, video materials never replace a teacher, but only expand his opportunities to create optimal conditions for learning a foreign language. From a methodological point of view, video materials are specially prepared audiovisual teaching tools designed to create a natural environment for language communication and have a high emotional impact on students through the synthesis of basic types of visualization. Short videos can be a powerful tool for learning vocabulary, especially when used effectively. Here's a breakdown of how they can help and some tips for maximizing their impact:

Benefits of Short Videos for Vocabulary Learning:

- Contextualization: Videos provide a natural context for words, making them easier to remember and understand. You see the word in action, hear how it's pronounced, and get a sense of its meaning through the surrounding visuals and dialogue.

- Visual Reinforcement: Visuals aid memory. Seeing a word alongside its visual representation strengthens the connection in your brain, making it more likely to stick.

- Engagement: Short videos are often more engaging than traditional learning methods. The dynamic nature of video can make learning more enjoyable and prevent boredom.

-Accessibility: Short videos are readily available on various platforms, making them easily accessible for learners of all levels.

- Repetition: You can easily rewatch videos to reinforce vocabulary, especially when encountering challenging words.

When conducting video lessons, it is necessary to follow the basic approaches and principles of their conduct, in particular, the criteria for selecting materials for a video lesson. Language requirement: the language must be modern, conforming to the requirements and norms of the literary language, from those areas that students will most often have to deal with; natural pauses between statements are necessary; jargon expressions and exclamations should be short enough and not too difficult to understand; the text should not be overloaded with new words, expressions and unfamiliar gestures. Tips for Using Short Videos Effectively:

- Choose Relevant Videos: Select videos that align with your learning goals and interests. This will make the process more enjoyable and effective.

- Focus on Specific Vocabulary: Choose videos that feature the vocabulary words you're trying to learn. You can even create a list of target words beforehand.

- Active Learning: Don't just passively watch. Take notes, pause the video to look up unfamiliar words, and try to use the words in your own sentences.

- Use Subtitles: Subtitles can help you follow along and reinforce the spelling and pronunciation of words.

- Combine with Other Methods: Short videos are most effective when combined with other learning methods, such as flashcards, quizzes, and practice exercises.

Despite the fact that social platforms were originally created for friendly communication, group communication and creativity and were not related to education, every year they become an increasingly familiar means for exchanging information and organizing the educational process. Social platforms open up opportunities for solving a wide variety of pedagogical tasks, as well as solving the problem of organizing a productive learning process. The productive and creative nature of learning, along with the visual component, can contribute to positive changes in the organization of the educational process. Examples of Short Videos for Vocabulary Learning:

- Educational Videos: Many channels on platforms like YouTube offer short videos specifically designed for vocabulary learning.

- Movie Clips: Short clips from movies or TV shows can be a fun way to learn vocabulary in context.

- Animated Videos: Animated videos can be particularly engaging for visual learners.

- News Clips: Short news clips can provide exposure to current vocabulary and topics.

Topics studied can be reproduced and strengthened through short videos. For example, examples of the application of studied formulas, a brief chronological presentation of historical events, an analysis of literary works. The key to success with short videos is to be active and engaged. Interact with the content, take notes, and use the words you learn in your own communication. So, short videos are a very effective tool in the educational process, helping to increase the interest of students, improve understanding of topics and strengthen knowledge.

REFERENCES:

1. Axmadaliyeva A. M. The problems of teaching writing skills in esp class. – 2022.
2. Montero Perez M., Peters E., Desmet P. Vocabulary learning through viewing video: the effect of two enhancement techniques //Computer assisted language learning. – 2018. – T. 31. – №. 1-2. – C. 1-26.

UDC 373.3

LISTENING AS A MEANS OF TEACHING ENGLISH TO STUDENTS AT THE INITIAL STAGE

U.B. Bakhodirov, teacher, Uzbek State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada tinglab tushunish universitet talabalariga ingliz tilini o'rgatishning boshlang'ich bosqichi vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Tinglab tushunishning bir necha turlari tahlil qilinadi, shuningdek chet tilidagi nutqni tinglab tushunish samarasini belgilovchi omillar aniqlanadi.

Maqolada tinglab tushunish nutq faoliyatining eng murakkab turlaridan biri ekanligi haqida xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: tinglash, tinglashning turli turlari, tinglash muvaffaqiyati, nutq faoliyati turlari, muvaffaqiyat omillari, amaliy til o'rganish.

Аннотация. В статье рассматривается аудирование как средство основного этапа обучения английскому языку студентов вузов. Анализируются различные виды аудирования и выделены факторы, определяющие успешность аудирования иноязычной речи. В статье сделается вывод что аудирование является одним из самых сложных видов речевой деятельности.

Ключевые слова: аудирование, различные виды аудирования, успешность аудирования, виды речевой деятельности, факторы успешностью, практического обучения языка.

Abstract. The article examines listening as a means of the main stage of teaching English to university students. Various types of listening are analyzed and factors that determine the success of listening to foreign language speech are identified. The article concludes that listening is one of the most difficult types of speech activity.

Key words: listening, various types of listening, success of listening, types of speech activity, factors of success, practical language learning.

Listening is one of the most complex types of speech activity and, according to many methodologists, should be developed better than other skills. One of the practical tasks in the field of listening is teaching students to perceive foreign language speech in conditions close to real ones.

First of all, let us define the concept of listening. This term was introduced into the domestic methodology not so long ago and means the process of perception and understanding of speech by ear. Recognition of oral speech, or listening, in terms of teaching this type of speech activity, is a complex and far from solved problem. But it is listening that determines the further success or failure of all practical language learning [1]. Let us consider the features of listening as a type of speech activity.

In the educational process, listening acts as a goal and as a means. As a means, it can be used as:

- 1) a way of organizing the educational process;
- 2) a way of introducing language material orally;
- 3) a means of teaching other types of speech activity;
- 4) a means of monitoring and consolidating the acquired knowledge, skills and abilities.

As a goal of learning at the senior stage, listening is defined in the program of general education institutions for 1994 as follows: "Students must understand by ear foreign language speech, presented once by the teacher or in a recording at a natural pace, built on the language material of the 11th and previous grades and allowing the inclusion of up to 3-4% of unfamiliar words, ignorance of which does not interfere with understanding what is heard. The duration of coherent texts is up to 3-5 minutes."

Thus, to achieve the goal of studying in higher education, it is necessary for a graduate to understand foreign speech by ear and thus be able to participate in oral communication. But experience shows that a person experiences the greatest difficulties in foreign language communication precisely when perceiving and understanding speech by ear, that is, when listening. The reason for this is the essence of listening, since it is the only type of speech activity in which nothing depends on the person performing it. Since the subject of the message and the linguistic means are determined by the speaker, the recipient is forced to perceive the message in the form in which it is transmitted to him. The listener is powerless to change anything in the activity being performed, to facilitate it, to adapt it to his capabilities, and thereby create favorable conditions for receiving information. Listening, requiring intense mental activity, usually causes rapid fatigue and disengagement of the listener's attention. Unfavorable conditions of activity for the recipient make it difficult to master it. Since the main goal of training is to prepare the student for speech communication in natural conditions, the learning process will only be purposeful and effective when

the student has already encountered difficulties in natural speech during the learning process and learned to overcome them [2].

Teaching students to understand spoken speech is one of the most important goals of training. Often, in addition to perceiving speech by ear, we perform other actions: observe, speak, write, etc., but in most cases, in order to function adequately in a specific situation, it is necessary to understand what you hear.

It is almost impossible to develop only one speech or language skill in a lesson. Working with audio texts, we simultaneously practice lexical, grammatical, and phonetic skills. Audio texts provide information for discussion, which, in turn, implies further development of speaking or writing skills. In this case, listening is a means of learning. It is difficult to draw a clear line here. Even the term "oral speech" initially implies both listening skills and speaking skills. Dialogue as a form of oral communication is impossible without well-developed listening and speaking skills.

It should also be taken into account that the basis for selecting the material and the methodological system for teaching listening at any stage should be an activity-based approach. A trained recipient in real, natural communication can perceive, understand and remember information differently, depending on the communication situation and the tasks facing him.

Thus, the educational process should rationally include various types of educational listening:

1) the goal of exploratory listening is to obtain important and necessary information, while subsequent transmission of information is not expected;

2) the goal of introductory listening is to obtain information of a cognitive and entertaining nature without subsequent transmission;

3) the goal of active listening is a detailed capture and memorization of information for subsequent mandatory reproduction.

The success of teaching listening largely depends on the features of presenting the auditive material [3]. We consider it necessary to list these features:

-number of presentations;

-volume of speech message;

-the principle of useful redundancy;

-supports and reference points of perception;

-tempo of speech messages.

In conclusion, it seems appropriate to us to highlight the factors that determine the success of listening to foreign language speech:

1) objective factors depend on: the recipient himself (the degree of development of speech hearing, memory); conditions of perception (temporal characteristics, number and form of presentations, duration of sounding); linguistic features - linguistic and structural-compositional complexities of speech messages and their correspondence to the speech experience and knowledge of students;

2) subjective factors depend on: the need of students to learn something new, on the presence of interest in the topic of the message, on the awareness of the objective need for a foreign language, etc.

Practical experience of teaching a foreign language, practice of oral translation and simply communicating in a foreign language convince us that listening is one of the most difficult types of speech activity.

Firstly, it is characterized by a one-time presentation. Therefore, it is necessary to learn to understand the text from the first presentation, since in real communication situations, repetitions are often simply excluded.

Secondly, we are not able to change anything, we cannot adapt the speaker's speech to our level of understanding. Each person has his own style, sometimes it is too scientific, and sometimes too emotional, saturated with idioms and figurative expressions, far from understandable to everyone.

Thirdly, there are a number of objective difficulties that prevent understanding speech from the first time.

Summing up this article, we came to the following conclusions. The study of theoretical materials and analysis of specialized literature devoted to the problem of authentic materials have shown that, although active research work has been carried out in this area recently, the problem of defining and using authentic materials in the process of teaching a foreign language has not yet been solved, and continues to be relevant, requiring special attention from modern methodologists. We found out that, according to many leading methodologists, the use of authentic materials in teaching listening is not only appropriate, but also necessary at all stages of teaching a foreign language in all types of speech activity. But it is listening, as a type of speech activity, that ensures the acquisition of those skills and abilities that will really help students communicate in a foreign language without experiencing difficulties associated with understanding foreign speech by ear.

It is known that the removal of difficulties facilitates the acquisition of listening and gives quick and tangible results. However, such artificially facilitated listening does not prepare for the perception of natural speech, since all the eliminated difficulties are present in it, and the student is not prepared to overcome them. Since the main goal of training is to prepare the student for speech communication in natural conditions, the learning process will only be targeted and effective when the student has already encountered difficulties in natural speech and learned to overcome them. The role of authentic materials in creating the illusion of a natural speech environment is difficult to overestimate. Their use increases motivation to study a foreign language, since it makes the learning process more creative and interesting, but on the other hand, it requires a specially developed methodology that is different from the traditional one, based on educational materials.

Thus, it is necessary to emphasize that teaching a natural, modern foreign language is possible only under the condition of using materials taken from the lives of native speakers or compiled taking into account the peculiarities of their culture and mentality in accordance with the accepted and used speech norms. The use of such authentic and educational-authentic materials, which are natural speech works created for methodological purposes, will allow more effective teaching of all types of speech activity, in particular, listening, to simulate immersion in a natural speech environment in foreign language lessons. There are all the prerequisites for improving the process of teaching listening: technology is developing rapidly in modern times, and teachers have more and more opportunities to use various types of technical teaching aids.

REFERENCES:

1. Kolker, Ya.M., Ustinova, E.S. Teaching listening comprehension of English speech [Text]: Workshop: Textbook. Manual for students of higher educational institutions. - M.: Publishing center "Academy", 2002. - 336 p.
2. Nosonovich, E.V. Criteria of substantive authenticity of educational text // Foreign languages at school, 1999. No. 2. - pp. 21-25.
3. Rogova, G.V., Rabinovich, F.M., Sakharova, T.E. Methods of teaching foreign languages in secondary school. - M.: Education, 1991. - 287 p.

UDC 378.018.43:004

THE DISADVANTAGES OF TEACHING ONLINE

A. Beylieva, EFL teacher, ISFT, Tashkent.

Annotatsiya. Onlayn ta'lim moslashuvchanlik va qulaylikni taklif qiluvchi muhim ta'lim shakliga aylandi. Biroq, bu usul o'qituvchilar va talabalar uchun sezilarli kamchiliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola onlayn ta'limdagi qiyinchiliklarni, jumladan, yakkalanish, texnologik to'siqlar, qiziqishning pasayishi va ta'lim sifatining pasayishini o'rganadi. Raqamli tafovut, texnik muammolar va amaliy o'quv imkoniyatlarining cheklanishi kabi muhim masalalar yoritilgan. Maqolada infratuzilmani rivojlantirish, o'qituvchilar uchun treninglar va muloqotni yaxshilash strategiyalari zarurligi ta'kidlanadi. Onlayn ta'lim muqobil sifatida xizmat qilishi mumkin bo'lsa-da, u an'anaviy ta'limning afzalliklarini to'liq takrorlay olmaydi.

Kalit so'zlar: Izolyatsiya, jalb qilish, texnologiya to'siqlari, foydalanish imkoniyati, sifat, onlayn o'qitish

Аннотация. Онлайн-обучение стало важным способом получения образования, предлагая гибкость и доступность. Однако оно также имеет значительные недостатки,

которые влияют как на преподавателей, так и на студентов. В данной статье рассматриваются проблемы онлайн-обучения, включая изоляцию, технологические барьеры, снижение вовлеченности и ухудшение качества образования. Основное внимание уделяется таким вопросам, как цифровое неравенство, технические трудности и ограниченные возможности для практического обучения. Подчеркивается необходимость инвестиций в инфраструктуру, обучения преподавателей и разработки стратегий для улучшения взаимодействия. Хотя онлайн-обучение является жизнеспособной альтернативой, оно не может полностью заменить преимущества традиционного очного образования.

Ключевые слова: Изоляция, Вовлеченность, Технологические барьеры, Доступность, Качество, Онлайн-обучение

Abstract. Online teaching has become a pivotal mode of education, offering flexibility and accessibility. However, it also presents significant disadvantages that impact both educators and students. This article examines the challenges of online teaching, including isolation, technology barriers, reduced engagement, and compromised quality of education. Key issues such as the digital divide, technical difficulties, and limited opportunities for hands-on learning are explored. The article highlights the need for investment in infrastructure, training for educators, and strategies to enhance interaction. While online teaching serves as a viable alternative, it cannot fully replicate the benefits of traditional face-to-face education.

Key Words: Isolation, Engagement, Technology Barriers, Accessibility, Quality, Teaching online

Introduction. The shift to online teaching has revolutionized the educational landscape, offering convenience, flexibility, and accessibility. However, it has also brought significant challenges that affect both educators and students. While the advantages of online teaching are widely recognized, the disadvantages often receive less attention but are no less critical. Keywords such as *isolation, engagement, technology barriers, accessibility, and quality* capture the key issues surrounding online teaching. This article examines the drawbacks of teaching online through a review of relevant literature, discussion of practical challenges, and analysis of their implications for educators and learners.

Literature Review. Research on online education highlights both its potential and its limitations. Moore (1993) introduced the concept of "transactional distance," emphasizing the psychological and communication gaps that often emerge in online learning environments. These gaps can lead to feelings of isolation and disconnection among students and instructors alike.

Anderson (2008) explored the challenges of maintaining engagement in online teaching, noting that the lack of physical presence often hinders active participation and collaborative learning. Similarly, Bao (2020) pointed out that online education is heavily dependent on technology, which can create barriers for those without access to reliable internet or modern devices.

Studies such as those by Bawa (2016) underscore the potential decline in quality due to the challenges of assessing learners effectively and providing personalized feedback in a virtual setting. Additionally, online teaching demands significant technical proficiency from educators, which not all are equipped with, leading to varying levels of instructional quality.

Discussion. Isolation and Lack of Engagement

One of the most frequently cited disadvantages of online teaching is the sense of isolation it can create. Without the face-to-face interaction of a traditional classroom, students and instructors may struggle to build meaningful connections.

- **Impact on Students:** Many students report feeling disconnected from their peers and instructors, which can negatively impact their motivation and overall learning experience.

- **Impact on Instructors:** Teachers may find it challenging to gauge students' understanding and adapt their teaching accordingly in the absence of non-verbal cues.

Technology Barriers

Access to reliable technology is a prerequisite for successful online teaching, but it is not universally available.

- Digital Divide: Students from low-income backgrounds or remote areas often lack access to high-speed internet or appropriate devices, creating inequities in education.
- Technical Issues: Frequent connectivity issues, software glitches, and limited technical support disrupt the flow of teaching and learning.
- Educator Proficiency: Teachers with limited technical skills may struggle to design and deliver engaging online lessons effectively.

Challenges in Maintaining Quality

The shift to online teaching often compromises the quality of education in several ways.

- Assessment Limitations: Conducting exams and ensuring academic integrity in a virtual environment pose significant challenges.
- Lack of Hands-On Learning: Practical subjects, such as science or art, are difficult to teach online due to the absence of physical resources and hands-on experiences.
- Feedback and Support: Providing timely and individualized feedback can be more difficult in online settings, reducing the effectiveness of instruction.

Workload and Burnout

Online teaching often increases the workload for educators, as they must adapt materials for digital formats, manage technical issues, and provide constant online support. This can lead to burnout and decreased job satisfaction.

Distraction and Accountability

For students, the online environment is rife with distractions, from social media to household responsibilities. Additionally, the lack of direct supervision may result in reduced accountability and lower levels of participation.

Conclusion. While online teaching has enabled education to continue in challenging circumstances, it is not without significant disadvantages. Issues such as isolation, technology barriers, reduced engagement, and compromised educational quality highlight the need for thoughtful approaches to online pedagogy. Addressing these challenges requires investment in technological infrastructure, training for educators, and strategies to foster interaction and engagement.

By acknowledging and addressing the limitations of online teaching, educators and institutions can work toward creating a more equitable and effective learning environment. However, it is essential to recognize that online education cannot entirely replace the benefits of traditional face-to-face teaching, particularly in building connections, fostering engagement, and delivering hands-on learning experiences.

REFERENCES:

1. Anderson, T. (2008). *The Theory and Practice of Online Learning*.
2. Bao, W. (2020). COVID-19 and online teaching in higher education: A case study. *Human Behavior and Emerging Technologies*.
3. Bawa, P. (2016). Retention in online courses: Exploring issues and solutions—A literature review. *SAGE Open*.
4. Moore, M. G. (1993). Theory of transactional distance. *Theoretical Principles of Distance Education*.

UO'K 159.923.5

SHAXS SHAKLLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

D.A.Choriyeva, dots., Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

P.B.Begmurodova, talaba, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida maktabgacha yosh davrining xususiyati, turli xil ijtimoiy bilim, ko'nikma, malakalar va faoliyatning turli turlarini egallashda zamin bo'lib xizmat qiluvchi umumiy rivojlanish, shaxs shakllanishiga bevosita va bilvosita ta'sir qiluvchi omillar, shaxsiy hislatlarning shakllanishi, milliy o'z-o'zini anglash, g'urur, iftixor, shaxsning axloqiy shakllanishi umuminsoniy qadriyatlar chora-tadbirlari yoritilgan.

Kalit so'zlar. Ijtimoiy bilim, ko'nikma, malakalar va faoliyatning turli turlari, umumiy rivojlanish, shaxs shakllanishi, bevosita va bilvosita ta'sir qiluvchi omillar, shaxsiy hislatlar, milliy o'z-o'zini anglash, g'urur, iftixor, shaxsning axloqiy shakllanishi, umuminsoniy qadriyatlar.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности дошкольного периода в системе дошкольного образования, общее развитие, которое служит основой для приобретения различных

социальных знаний, умений, навыков и различных видов деятельности, факторы, которые напрямую и косвенно влияют на формирование Выделяются личность, личностное формирование характера, национальное самосознание, гордость, честь, нравственное становление личности, меры по общечеловеческим ценностям.

Ключевые слова. Социальные знания, умения, навыки и различные виды деятельности, общее развитие, формирование личности, прямые и косвенные факторы влияния, личностные качества, национальное самосознание, гордость, честь, нравственное формирование личности, общечеловеческие ценности.

Abstract. The article examines the features of the preschool period in the preschool education system, general development, which serves as the basis for acquiring various social knowledge, skills, abilities and various types of activities, factors that directly and indirectly affect the formation of Personality, personal character development, national self-awareness, pride, honor, moral development of personality, measures for universal values are highlighted.

Key words. Social knowledge, skills, abilities and various types of activities, general development, personality development, direct and indirect factors of influence, personal qualities, national self-awareness, pride, honor, moral development of personality, universal values.

O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi, davlat va jamiyat rivojining o'ziga xos yo'lini tanlashi, milliy-madaniy, ma'naviy qadriyatlarni tiklash, saqlab qolish imkonini berdi va hayotning barcha jabhalarida milliy xususiyatlarni inobatga olish vazifasini qo'ydi. Maktabgacha yosh davrining xususiyati shundan iboratki, aynan shu davrda turli xil ijtimoiy bilimlar, ko'nikma, malakalar va faoliyatning turli turlarini egallashda zamin bo'lib xizmat qiluvchi umumiy rivojlanish ta'minlanadi.

Shaxs shakllanishi – inson bioijtimoiy mavjudot bo'lib, biologik rivoji bilan bir qatorda ijtimoiy rivojlana borib, kamolotning ma'lum bir bosqichida shaxsga aylanadi [1]. Kishida bir qator ijtimoiy sifatlar tarkib topadi, ilmiy asoslangan mustaqil fikr shakllanadi. Shaxsning har tomonlama kamolga yetishi – ma'lum bir tarixiy shartsharoitlardagi shaxs qobiliyati va iqtidori, uning bioijtimoiy mohiyatlarini tashkil qiladigan hamma kuchlarni to'liq rivojlantirishdan iborat.

Shaxs shakllanishi jarayonida ichki va tashqi ta'sir imkoniyatlari o'zaro omuxta qilish, tarbiya jarayonini yoshlar faoliyatining xususiyatlari, qzini anglash kabi muhim xususiyatlari asosida shaxsning erkinligi va g'ururini paymol qilmasdan, demokratik, insonparvarlik va milliy tamoyillarga tayanib, ularda ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish davr talabidir. Jamiyatga insonlar ongini, tafakkurini ijobiy tomonga o'zgartirish ijtimoiy- ma'rifiy jarayonlar bilan bog'liqdir. Uni ilmiy jihatdan o'rganish muhimdir. Pedagogika va sotsiologiyaning tutashganligi tufayli yuzaga kelgan muammolar o'zbekistonlik olimlarning diqqat e'tiborini ham o'ziga tortmoqda.

Bugun shaxs shakllanishiga bevosita va bilvosita ta'sir qiluvchi omillarni alohida inobatga olish kerak. Bunday omillarga nafaqat moddiy, g'oyaviy va psixologik sharoitlar, balki shaxsning shakllanishi ro'y bergan muhit ham mansubdir. Bu jarayonga mustaqil davlatlarda olib beriladigan millatlararo munosabatlar milliy siyosat ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu ayniqsa shaxsiy hislatlarning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi [2]. Bunday xislatlarga milliy o'z-o'zini anglash, g'urur, iftixor kabi tushunchalar kirishini e'tiborga olsak, shaxsning axloqiy shakllanishi umuminsoniy qadriyatlar bilan birga chambarchas bog'liq holda kechadi, dab xulosa qilish mumkin.

O'zbek xalqi o'ziga xos etnik muhit egadir. Bunday muhitda bolalar yoshligidan o'z ona (milliy) tillarining va unda aksini topgan ertaklar, afsonalar, rivoyatlar, maqollar, ashulalarning ta'sirida bo'ladilar. Bolalar asta-sekin milliy an'analar, urf-odatlarining aniq me'yorlariga ko'nikishadi. Bolalarda milliy tarixni, adabiyotni o'rganishi va ona tillarida turli ma'lumotlarni olishi orqali o'smirlik yoshida o'z mansubligini va etnik umummilliylikni anglash ro'y beradi.

Mentallik insonning olam, o'zining bu olamda tutgan o'rni haqidagi tasavvurlari asosida yetgan obrazlar tizimidir, ya'ni mentallik etnik guruhga u yoki bu davrga xos bo'lgan o'ziga yarasha dunyoqarashdir [3].

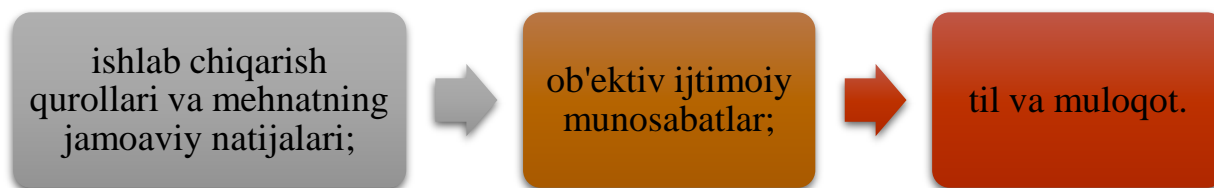
“Mentalitet” kategoriyasi gumanitar fanlarda an'analar va madaniyat orqali aniqlab beriluvchi ommaviy dunyoqarashning tarkiblarini ifodalash uchun ishlatilmoqda. Mentalitetning turli ta'riflari

mavjud. Mentalitet bu anglanmagan darajadagi jamoa tasavvurlari majmuasi bo'lib, muayyan tabiiy-iqlimiy va tarixiy-madaniy sharoitlarda shakllangandir. (A.V.Mudrik)

Mentalitet – bu shaxs yoki ijtimoiy guruhning dunyoni muayyan obrazda qabul qilish, his qilish va unda tafakkur yuritishini ichiga oluvchi individual va jamoa ongining darajasidir. Mentalitet shu xalqning uzoq tarixiy rivojlanishi natijasida shakllanadi va milliy xarakter, iqtisodiy va ijtimoiy xulq atvorning milliy modelini belgilab beradi.

Mentalitet – bu xalq madaniyatining keng maydondagi kvint-esseksiyasidir. “Mentalitet” kategoriyasi, odatda ijtimoiy psixologik kategoriya sifatida tushuniladi. Mentalitet tushunchasining tarkibini psixologik tahlili mentalitet tushunchasini muayyan madaniyatda yashovchi odamlarning integral tasviri sifatida tushunish imkonini beradi. Bu tahlil I.G.Dubrov, V.I.Kukushkin, A.S.Pamarin, V.S.Barulinlar tomonidan o'tkazilgan. Boshqacha aytganda mentalitet jamiyatning ma'naviy- ruhiy qiyofasi, jamiyat dunyoqarashining asosiy o'lchovi sifatida tushuniladi.

Mentalitet ijtimoiylashuv jarayonida muhim o'rin tutadi, chunki u ijtimoiy axborot tashuvchisi hisoblanadi. Ijtimoiy axborot bu holatda 3 asosiy guruhda bo'ladi:

Mentalitet ijtimoiy axborotning o'ziga xos qismi sifatida o'zining uzatish kanallariga ega. Ular orasida eng asosiylari tabiiy muhit, mumtoz va boshqa keng tarqalgan matnlar, til strukturalari, kundalik yumushlar hisoblanadi. Hozirgi kunda hali fanda mentalitet tushunchasi tor va keng ma'noda tushuniladi.

Keng ma'noda mentalitet jamiyat, jamiyat ongini qabul qilish o'ziga xosligi sifatida o'zining tabiat va ijtimoiylashtirishni qabul qilishga o'zicha dunyoga munosabatda bo'lish imkonini beradi.

Tarbiyalanuvchilarning milliy psixologik xususiyatlarini ijtimoiy pedagog inobatga olishi kerak. Milliy psixologiyani bila turib, u tarbiya ishining sifatini oshirishda kerakli qoidalarni topa olish mumkin. Etnopsixologiya pedagogika faniga muayyan milliy guruhlar vakillari tomonidan tarbiyaviy ta'sir choralarini qabul qilishning o'ziga xoslik, turli xalqlarning tarixiy tajribasini inobatga olib, tarbiya tadbirlarining mazmunini, u yoki bu millat vakillarining tarbiya choralariga ko'nikishlari xususiyatlarini, aniq etnik guruh vakillarida milliy psixologiyaning ifodalanishini, turli xalqlarda tarbiyaviy ta'sir paytida nizomiy munosabatlarning ifodalanishi xususiyatlarini, milliy mintaqalarda odamlarga nisbatan qo'llanilayotgan psixologik ta'sirga bog'liq ravishda tarbiya ishining mahsuldorligi, turli millat vakillarining muomalasi jarayonida shaxslararo munosabatlarning shakllanishini o'rganishga yordam beradi [4].

Insonlarning milliy psixologik xususiyatlari ularning faoliyatiga quyidagi shakllarda ta'sir ko'rsatadi:

1. Faoliyatning milliy o'ziga xosligi;
2. Inson xislatlarining milliy xususiyati;
3. Axloqiy holatning milliy o'ziga xosligi.

Milliy psixologik xususiyatlar nafaqat inson ruhiyatiga ta'sir ko'rsatadi, balki bu jarayonga muayyan tuzilish va mazmun beradi.

Milliy psixologiyada ijtimoiy ong hodisasi sifatida to'rtta sohani ajratsa bo'ladi.

Motivatsion fan sohasi milliy umumiylikning sabablari va g'oyalarining o'ziga xosligini xarakterlaydi.

Intellektual soha esa milliy psixika tashuvchilari tafakkurining o'ziga xosligini xarakterlaydi. Bu jihat ularda aqliy hislatlar mavjudligida ifodalanadi.

Kommunikativ soha esa har bir xalqning o'rnatilib bo'lingan o'zaro munosabatlar me'yorlari, o'z axloq stereotiplari, o'z rahbarlik shakllari mavjudligidan dalolat beradi.

Yuqorida qayd etilganlar shuni ko'rsatadiki, shaxsiy yondashuvni amalga oshirishda faqat bola shaxsini yoki faqat pedagog shaxsini rivojlanishi emas, balki ta'lim jarayonining bir butun subyektini rivojlanishi ko'zda tutiladi. Yaxlit subyektini rivojlanish ko'rsatkichlari ma'no (mazmun) tizimi bo'lib: bola ongidagi shaxsiy fikrlar tizimi va pedagog shaxsining shaxsiy, hayotiy mazmun va mazmunlar tuzilishi tizimi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. N.Egamberdiyeva "Ijtimoiy pedagogika" O'quv qo'llanma.2009 y.
2. Chorjeva, D. (2020). Diagnostics as a branch of psychological and pedagogical knowledge and type of research activity of a teacher. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(3).
3. Choriyeva, D. (2022). Tarbiyachining pedagogik mahoratini oshirishda pedagogik texnikaning roli. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 1(24), 101-103.
4. Чориева, Д. А. (2021). Методы и приемы работы с агрессивными детьми. In Человек в современном мире: пространство и возможности для личностного роста (pp. 152-161).
5. Чориева, Д. А. (2019). Педагогическая диагностика в условиях дошкольного образования. Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации, 86.
6. Чориева, Д. А. (2022). Педагогик-психологик диагностика фаолияти билан шуғулланувчи шахсга қўйилладиган талаблар: <https://doi.org/10.53885/edinres>. 2022.9. 09.014 Чориева Дурдона Анваровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети Мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси кафедраси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), в. б. доценти. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 99-102.
7. Chorjeva, D. A. Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy mahoratlarini oshirish yo'llari. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 385.
8. Anvarovna, C. D. (2024). Management of innovative processes in preschool education. Образование наука и инновационные идеи в мире, 37(6), 58-62.
9. Anvarovna, C. D. (2024). Maktabgacha ta'limda pedagogik diagnostika va korreksiyalashning o'ziga xos xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 37(6), 48-53.
10. Anvarovna, C. D. (2024). Ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion pedagogik-psixologik diagnostik samarali metodlardan foydalanish. Образование наука и инновационные идеи в мире, 37(6), 54-57.
11. Durdona, C. (2023, December). Kreativlik orqali bolalarning qobiliyatlarini oshirish. In " Conference on Universal Science Research 2023" (Vol. 1, No. 12, pp. 302-305).
12. Durdona, C. (2023). Bolalarda kreativlik qobiliyatini rivojlantirish. Technical science research in Uzbekistan, 1(5), 265-270.
13. Choriyeva, D. (2023). Oila va maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshiriladigan ijtimoiy vazifalar. Talqin va tadqiqotlar, 1(32).

UO'K 373

BO'LAJAK TEXNOLOGIK TA'LIM O'QITUVCHILARINING KASBIY GRAFIK KOMPETETLIGINI MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH ORQALI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK SHART-SHAROITLARI

D.Ch.Ergasheva, mustaqil izlanuvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Grafik kompetentlikni shakllantirish jarayonida multimedia vositalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari va didaktik shart-sharoitlari tahlil qilingan. Zamonaviy grafik dasturlar (AutoCAD, CorelDRAW va boshqalar), virtual laboratoriyalar, interaktiv platformalarning o'quv jarayoniga integratsiya qilinishi orqali ta'lim samaradorligini oshirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, multimedia, didaktik, dastur, virtual, interaktiv, integratsiya, grafik, AutoCAD, ko'nikma.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития профессиональной графической компетентности педагогов технологического образования будущего. Анализируются специфика и дидактические условия использования мультимедийных медиа в процессе формирования графической компетентности. Выделена возможность повышения эффективности обучения за счет интеграции в учебный процесс современных графических программ (AutoCAD, CorelDRAW и других), виртуальных лабораторий и интерактивных платформ.

Ключевые слова: компетенция, мультимедиа, дидактический, программный, виртуальный, интерактивный, интеграция, графика, AutoCAD, навик.

Abstract. This article considers the development of professional graphic competence of teachers of future technological education. The specifics and didactic conditions of the use of multimedia media in the process of forming graphic competence are analyzed. The possibility of increasing the effectiveness of teaching through the integration of modern graphic programs (AutoCAD, CorelDRAW and others), virtual laboratories and interactive platforms into the educational process are highlighted.

Keywords: competence, multimedia, didactic, software, virtual, interactive, integration, graphics, AutoCAD, skill.

Kirish. Hozirgi zamon ta'lim tizimi texnologik sohalarda ta'lim berish uchun yuqori malakali, innovatsion fikrlaydigan va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalana oladigan pedagoglarni tayyorlashni talab qilmoqda. Grafik kompetentlik zamonaviy texnik fanlar o'qituvchisining asosiy ko'nikmalaridan biri bo'lib, uning shakllanishi ta'lim jarayonida ko'plab omillarga bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohatlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi» PQ-3775-son qarorining 11-bandi 3-xat boshida, o'quv mashg'ulotlarini talabalarni innovatsion fikrlashga yo'naltiradigan o'qitish texnologiyalari va interfaol uslublarni joriy etish asosida tashkil etish, asosiy e'tiborni talabalarining mustaqil ta'lim olishi bilan bog'liq mexanizmlarni amalga oshirishga qaratish aytilgan [1]

Ta'lim mazmuni va texnologik resurslardan tortib, o'qituvchilarning malakasi va talabalar motivatsiyasigacha bo'lgan barcha jihatlar muhim ahamiyatga ega.

Muammo. Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida grafik kompetentlikni shakllantirishda didaktik sharoitlar yetarlicha rivojlanmagan va bu jarayonda multimedia vositalarining roli to'liq ochib berilmagan.

Maqsad. Ushbu maqolaning maqsadi multimedia vositalaridan foydalanish orqali bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining grafik kompetentligini rivojlantirishning didaktik xususiyatlarini o'rganish va takliflar berishdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining kasbiy grafik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari zamonaviy pedagogik nazariyalar, ta'lim texnologiyalari, shuningdek, multimedia vositalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi bilan bog'liq holda olib borilishi maqsadga muvofiq. L. V. Zankov va S. A. Shaumyan kabi rus olimlari grafik kompetentlikni shaxsning kasbiy faoliyatidagi muhim ko'rsatkich sifatida baholagan. O'zbekistonlik olimlar orasida, masalan, T. A. Mirzakarimov va N. M. To'rayev grafik kompetentlikni shakllantirishda multimedia vositalaridan foydalanishning afzalliklarini yoritgan.

Didaktik shart-sharoitlar ta'lim jarayonining sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Rossiyalik pedagog-olimlar V. A. Slastenin va I. F. Isaev ta'lim jarayonida shart-sharoitlarni to'g'ri tashkil qilishning ahamiyatini alohida ta'kidlagan. A. R. G'aniev va X. E. Saidov grafik kompetentlikni rivojlantirishda integratsiyaviy yondashuvning pedagogik asoslarini o'rgangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Grafik kompetentlik – bu o'qituvchining chizma, grafik va boshqa tasviriy axborotlarni tayyorlash, tahlil qilish va ulardan foydalanish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari yig'indisidir. Texnologik ta'limda grafik kompetentlik nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Grafik kompetentlikni rivojlantirishda zamonaviy texnologik ta'minot muhim ahamiyatga ega bo'lib, jumladan, yangi grafik dasturlar, raqamli platformalar va virtual laboratoriyalar ta'lim jarayonida faol qo'llanilishi, interaktiv taqdimotlar, simulyatsiyalar, va animatsiyalar o'quv materiallari, grafik planshetlar, 3D printerlar, va boshqa qurilmalar amaliy mashg'ulotlar uchun zarurdir.

Zamonaviy dasturlar grafik komponentlarni uch o'lchovli formatda ko'rish va ularni amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Moodle, Google Classroom kabi platformalar grafik bilimlarni o'zlashtirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Multimedia vositalari bu – axborotni matn, grafika, video, ovoz, animatsiya va interaktiv komponentlar orqali etkazish imkonini beruvchi dasturiy va apparat vositalaridir. Ta'limda keng qo'llaniladigan multimedia vositalar:

- Grafik dasturlar (AutoCAD, CorelDRAW, SketchUp);
- Virtual laboratoriyalar va simulyatorlar;
- Elektron ta'lim platformalari (Moodle, Google Classroom);
- Interaktiv taqdimotlar (PowerPoint, Prezi).

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarining kompyuter xonalari moddiy texnik ta'minoti ham Online, ham Offline tarzda ishlaydigan grafik dasturlarni tanlash imkonini yaratadi[2]. Multimedia vositalari yangi pedagogik yondashuvlarni qo'llashga imkon beradi. Masalan, Gamifikatsiya (o'yinlashtirish) grafik bilimlarni rivojlantirish uchun interaktiv o'yinlardan foydalanish ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

Gamifikatsiya – bu o'yin elementlarini o'yin bo'lmagan jarayonlarga, xususan, ta'lim, biznes yoki sog'liqni saqlash sohalariga tatbiq etish usulidir. Bu yondashuv talabalarning qiziqishini oshirish, faoliyatga jalb qilish va ularning motivatsiyasini kuchaytirishga qaratilgan. Gamifikatsiyaning muvaffaqiyatli tatbiqi uchun ballar (points), darajalar (levels), mukofotlar (rewards), raqobat (competition), vazifalar va missiyalar kabi asosiy elementlardan foydalaniladi. Didaktik shart-sharoitlar grafik kompetentlikni rivojlantirish jarayonini osonlashtiradi va uni aniq maqsadga yo'naltiradi. Ular pedagogik shart-sharoitlar, moddiy-texnik ta'minot, psixologik muhit, metodik ta'minot kabi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi.

Rossiyalik pedagog-olimlar V. A. Slavenin va I. F. Isaev ta'lim jarayonida shart-sharoitlarni to'g'ri tashkil qilishning ahamiyatini alohida ta'kidlagan. Ularning fikricha, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash jarayonida o'qituvchi va talabalar o'rtasida samarali interaktiv hamkorlikni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot metodologiyasi bo'yicha olib borilgan ishlar multimedia vositalari yordamida grafik kompetentlikni rivojlantirish jarayonining samaradorligini baholashga imkon berdi. Xalqaro va mahalliy tajriba multimedia texnologiyalaridan samarali foydalanishni tashkil etish uchun o'qituvchilar malakasini oshirish zarurligini tasdiqlaydi:

- Rossiya tajribasi: O'qituvchilarning grafik muhandislik va multimedia texnologiyalari bo'yicha maxsus malaka oshirish dasturlari tashkil etilgan. Bu dasturlar pedagogik va texnik bilimlarni uyg'unlashtirishga yordam beradi.

- O'zbekiston tajribasi: Mahalliy oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning grafik modellashtirish va multimedia vositalarini qo'llash bo'yicha qisqa muddatli treninglari tashkil etilmoqda.

- Xalqaro tajriba: Yevropa davlatlarida o'qituvchilarni uzluksiz malaka oshirish dasturlariga jalb etish orqali ta'lim sifatini oshirish bo'yicha katta yutuqlarga erishilgan.

Multimedia vositalaridan foydalanish o'quv materiallarini o'zlashtirish vaqtini qisqartiradi, murakkab mavzularni o'zlashtirishni osonlashtiradi, yod olish va tushunish jarayonlarini tezlashtiradi. Masalan, CorelDRAW yoki Photoshop kabi grafik vositalar yordamida talabalar grafik tasvirlarni yaratish va tahlil qilishni amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Animatsiya va grafik komponentlar esa ta'lim jarayonini jonlantiradi va qiziqarli qiladi.

Xulosa va takliflar. Multimedia vositalaridan foydalanishda to'g'ri ta'lim metodikasini ishlab chiqish va amalda qo'llash ta'lim jarayonini samaradorligini oshiradi. Grafik kompetentlikni rivojlantirishda multimedia texnologiyalarining o'rni o'quv materialini yanada vizual, interaktiv va

tushunarli qilib taqdim etish imkoniyatida namoyon bo'ladi. Buning natijasida talabalar nafaqat grafik bilimlarni o'zlashtiradilar, balki ularni real vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini rivojlantiradilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohatlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi» PQ-3775-son qarori.

2. D.Ch.Ergasheva. Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda kompyuter grafikasi texnologiyalaridan foydalanish qulayliklari. Muqallim ham uzliksiz bilimlendiриy. Ilimiy-metodikalyk jurnal. 2024 3-san. Mart. 766-bet.

3. Анисимова Л. Н. Инновационный подход к профессионально- графической подготовке будущих учителей технологии и предпринимательства / Л. Н. Анисимова // Вестник МГОУ. – 2014. – №1. –С. 13–20

UDC 378.016:811.111

THE ROLE OF USING ICT IN THE PROCESS TRANSLATORS' TRAINING ON THE BASIS OF LANGUAGE FACULTIES

E.Z.Gilyazetdinov, Senior teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada tarjimonlarni til fakultetlari asosida tayyorlash jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanishning roli ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda tarjima ko'nikmalarini o'rgatish sifatini va samaradorligini oshirishda AKTning ahamiyati ta'kidlanadi. Maxsus dasturiy vositalar, onlayn kurslar va hamkorlik platformalari kabi turli AKT usullari va vositalari ko'rib chiqilib, ular kelajakdagi tarjimonlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam berishi ta'kidlanadi. Til fakultetlari o'quv dasturlariga AKTni muvaffaqiyatli integratsiya qilish misollari keltirilib, ularning qo'llanilish natijalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: avtonom ta'lim, chat, elektron ta'lim, forum, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), til fakultetlari, tarjima ko'nikmalarini o'rganish, Moodle, onlayn kurslar, hamkorlik platformalari, kasbiy kompetensiyalar, tarjimon tayyorlash, maxsus dasturiy vositalar, viki.

Аннотация. В статье рассматривается роль использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в процессе подготовки переводчиков на базе языковых факультетов. В исследовании подчеркивается важность ИКТ для повышения качества и эффективности обучения навыкам перевода. Рассматриваются различные методы и инструменты ИКТ, такие как специализированное программное обеспечение, онлайн-курсы и платформы для совместной работы, которые способствуют развитию профессиональных компетенций будущих переводчиков. Приведены примеры успешной интеграции ИКТ в учебные программы языковых факультетов и проанализированы результаты их применения.

Ключевые слова: автономное обучение, чат, электронное обучение, форум, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), языковые факультеты, обучение навыкам перевода, Moodle, онлайн-курсы, платформы для совместной работы, профессиональные компетенции, подготовка переводчиков, специализированное программное обеспечение, вики.

Abstract. The article examines the role of the use of information and communication technologies (ICT) in the process of training translators on the basis of language faculties. The study highlights the importance of ICT for improving the quality and effectiveness of teaching translation skills. Various ICT methods and tools are considered, such as specialized software tools, online courses and collaboration platforms that contribute to the development of professional competencies of future translators. Examples of successful integration of ICT into the curricula of language faculties are given and the results of their application are analyzed.

Key words: autonomous learning, chat, e-learning, forum, Information and communication technologies (ICT), language faculties, learning translation skills, Moodle, online course platforms for collaboration, professional competencies, translator training, specialized software tools, wiki.

The demands of the modern professional services market and the impact of globalization challenge make an influence on existing teaching methods. In order to meet the new requirements, students need to acquire knowledge, skills and abilities that involve the use of information and

communication technologies. When training translators, it should be borne in mind that information technology has already become an integral part of the translation process. A number of innovations and improvements should be introduced into the translator training process so that this aspect does not fall out of sight. It is necessary to know how information and communication technologies (here and after ICT) can increase the level of professional competence of graduates, which implies the acquisition of skills in using Translation Memory technology, the ability to use databases and capabilities. ICT can become a powerful educational tool through which students will be able to learn from each other within a group and cooperate within the educational process. In this regard, the virtual educational environment seems to be a serious help. The teacher must learn how to correctly implement these technologies in the educational process: it is not enough to transfer traditional educational material to a virtual platform so that it is available for download. The significant advantage of asynchronous learning and mutual education opportunities makes it possible to develop mixed educational models and courses that take into account the individual needs of students. There are also tools that enable students to independently control their learning process. Our suggestions cover general and highly specialized translation training in the Moodle as virtual educational environment. As mentioned earlier, the impact of globalization and information technology, as well as the modern market for professional translation services, set new requirements for the translator, which must be taken into account in the training process. It is ICT that helps to adapt to new teaching methods and techniques that allow students to acquire knowledge, skills and abilities that meet modern requirements in a reasonable time. Not only are they changing teaching methodology, but also the functions of students and teachers. Students are at the center of the educational process, they get the freedom to choose the content of the course. The role of the teacher recedes into the background, although, nevertheless, it remains very important, since it is he who oversees the activities of students. Students will also master self-learning strategies that will allow them to cope with problems outside the classroom, apply mutual learning techniques and create an educational base together with other students. Until now, not all teachers have any idea that enormous benefits can be derived from using such a powerful resource in the classroom. To a greater extent, this concerns the use of teaching methods aimed at students acquiring competencies that a professional translator should possess. The use of ICT provides great advantages, such as online learning, learning regardless of the location of the students and the teacher. Thus, this opens the way for a combined learning method that combines face-to-face and distance learning without any losses. The next advantage of ICT is the ability to adapt the educational process to the needs of each student. Modern trends in education, in particular European ones, suggest that students themselves should bear most of the responsibility for your own training, and it doesn't make sense. The ICT approach greatly simplifies this task and makes it more feasible: students will now be able to independently (within the specified topics) select material based on their interests and level of proficiency language. Equally important is the issue of acquiring translation skills. Learning to translate means acquiring knowledge, skills, and strategies that will allow a translator to transfer text from one language to another in such a way that the effect of reading. The translation was equivalent to the effect produced on the reader when reading the text of the source in his native language. Translation theorists have not yet come to a consensus on which set of sub-competencies will constitute the translation competence that would best characterize a professional translator. Nevertheless, practical knowledge and accumulated experience in the field of translation training indicate that deciphering the original and transmitting its meaning in the form of a translation text include not only linguistic knowledge (for example, text analysis), a correct understanding of the cultural realities of both countries and the availability of research skills, but also the ability to effectively apply terminology database management tools and automation tools for the translator's work. As a result, a dividing line can be drawn between factual knowledge and knowledge about the use of translation aids, strategies and techniques. In the Republic of Uzbekistan, factual knowledge is usually acquired in the first years of study, and knowledge about the use of translation aids, strategies and techniques is acquired in subsequent years. Knowledge of ICT, according to some authors, is becoming increasingly important for a translator. We believe that research skills, skills in managing terminological databases and effective use of electronic

information resources will soon become in demand in the translation field. That is why we have to focus on completing various kinds of tasks and acquiring knowledge by students that will allow them to cope with daily problems. Among them, one can distinguish such as the translation of large-volume texts, the execution of translations on time, the correct interpretation of narrowly focused texts. We are trying to bring the training conditions of translators closer to the real conditions they will face in the future, as much as possible at the moment at the Faculty of Translatology of the Uzbekistan State University of World Languages. Students receive authentic texts for translation, as well as team assignments for the translation and localization of real projects, where the use of ICT is a prerequisite (the group is divided into translators, editors, post-editors, project managers and experts in highly specialized linguistics). At the Faculty of Translatology, the acquisition of knowledge and skills necessary to work with the automation of translator's work and ICT aids in general is one of the tasks on a par with the tasks of acquiring professional skills by performing multidirectional tasks. We will focus on training specialists based on web technologies. It is impossible not to mention the so-called combined learning (blended learning, or b-learning) - a method of teaching using both face-to-face classes and classes using electronic means. It combines the advantages of both techniques.

In fact, combined education makes it possible to fill the gap between traditional and electronic education [6], although, the reason for switching to combined education is a lack of funding, which simply does not allow the full use of e-education. Combined training gives the teacher the opportunity to act in a new role, as well as maintain face-to-face communication with students. In this case, students who prefer a method of cognition involving face-to-face contact with teachers and classmates, and who assimilate the material well during classroom hours, are better receptive to audiovisual means of presenting the material, as well as kinesthetic and metacognitive. They will not lose anything by educational methods, on the contrary, they will also adapt to correspondence communication. Most of the multimedia materials offered in the electronic educational environment combine both ordinary texts and hypertexts with audio and video materials, links, etc. This allows students to simultaneously receive additional information on current and related topics during the translation process, as well as independently choose the order of tasks. There is also the possibility of instant transmission of data materials over the Internet.

As mentioned above, the objectives of the course should be formulated very clearly so that an appropriate body of exercises can be developed and the most appropriate techniques can be selected. This article provides recommendations for teaching linguistic and ICT skills along with professional translation skills to students for whom Russian/Uzbek is their native language. These students have been studying English for four years and have learned how to translate general texts into English. Besides, One of our goals is to develop students' ability to study independently and prepare them for further study outside the university.

As a rule, students receive authentic texts of articles from journals downloaded from the Internet, or texts from the professional translation practice of teachers. It is extremely important to pay attention to the quality of such texts and their structure (check in advance for grammatical and stylistic errors, except in cases where the presence of such is provided for by the task), as well as for compliance with the chosen topic and the level of complexity, which varies depending on the pedagogical tasks.

REFERENCES:

1. Boyle T. Constructivism: A Suitable Pedagogy for Information and Computing Sciences? // Procs. of 1st Annual Conference of the LTSN Centre for Information and Computer Sciences, Heriot-Watt. Edinburgh, 2000. – P. 47-98
2. Gilyazetdinov E. Z. 2024. "The Bicultural Personality of the Translator: The Challenge of the Future". American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769) 2 (3):30-33. <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/3492>.
3. Kiraly D.C. Pathways to Translation. Pedagogy and Process. Kent and London: The Kent State University Press, 1995. – 150 p.
4. Moodle.org: open-source community-based tools for learning, Glossary Moodle – MoodleDocs. URL: http://docs.moodle.org/22/en/Glossary_module
5. Гилязетдинов Э. З. Бикультурная личность будущего переводчика // Актуальные проблемы лингвистики, переводоведения и педагогики. 2014. № 1. С. 33-37
6. Гилязетдинов Э. З. Медиаграмотность - основа формирования языковой личности будущего переводчика // Межкультурная коммуникация и СМИ. – 2013. – С. 20-23

7. Гилязетдинов Э.З. Приоритетные задачи речевой деятельности и профессиональной компетенции будущего переводчика // Государство и право в изменяющемся мире. – 2017. – С. 712-715

8. Толбасиева А.А., Лекерова Г.Ж., Усенова А.М. Использование ИКТ при обучении иностранному языку как средства подготовки студентов к творческой активности // Вестник КазНУ. Серия педагогическая. – 2024. – Т. 79, №2. – С. 158-168

UDC 378.662.147.227

INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF ACADEMIC WRITING SKILLS IN STUDENTS

(grades 9-10 on the example of English)

F.M.Ibadova, teacher, Alfraganus university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarda darsga qiziqishni yanada oshirish, chuqur bilim berish va tajribasini yanada oshirishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali 9-10 sinf o'quvchilarida akademik yozuv malakasini shakllantirish kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiyalar, Ingliz tili, akademik yozuv, 9-10 sinf, pedagogik malaka, zamonaviy metodlar.

Аннотация. В этой статье рассматриваются такие вопросы, как повышение интереса учащихся к уроку, формирование навыков академического письма у учащихся 9-10 классов за счет использования инновационных технологий для передачи глубоких знаний и дальнейшего развития их опыта.

Ключевые слова: инновационные технологии, английский язык, академическое письмо, 9-10 класс, педагогическая квалификация, современные методы.

Abstract. This article covers issues such as the formation of academic writing skills in students in grades 9-10 through the use of innovative technologies to further increase interest in the lesson in students, give in-depth knowledge and further enhance their experience.

Keywords: innovative technologies, English, academic writing, grade 9-10, pedagogical qualifications, modern methods.

In modern conditions, special attention is paid to the quality of student training; new, more effective and modern methods of teaching and interacting with study groups are being developed. The trend that distinguishes the development of the modern methodological apparatus used in teaching foreign languages can be generically called intensification. Such intensive approaches to teaching a foreign language, as a rule, are focused on creating favorable conditions for the rapid but steady assimilation of knowledge, the formation of speech skills and readiness to apply them in the context of socially and individually significant areas of communication. In comparison with the statements made individually and evaluated by the teacher in the traditionally extensive pedagogical paradigm, intensive, interactive learning has a number of advantages: constant attention of communicants, their speech activity, creating a sense of belonging, teamwork, the possibility of creative search and immersion in a foreign language communicative environment.

The new techniques are aimed, among other things, at neutralizing negative factors., obstacles to effective learning (psychological barrier when speaking a foreign language, fear of mistakes, stiffness, passivity, etc.). The ideas of reforming foreign language teaching systems and shifting the emphasis towards intensification and interactivity began to dominate in pedagogical circles already from the second half of the twentieth century, gradually, pointwise, being implemented in real practice. Already at this stage, teachers have come to realize that intensive methods give students the joy of learning, communication and creativity, open up completely new perspectives, and ensure that students learn a foreign language in a short time.

A completely natural result of the development of the methodology of teaching foreign languages in the context of a humanistic approach was the formation of culturological and problem-based approaches. The cultural approach is aimed at a new type of professional competence at that time - intercultural competence. The key principles of this approach were proclaimed as follows: verbal orientation of learning processes; modeling situations of intercultural communication in the

learning process; rational use of a foreign language. Unlike the previously existing methods of teaching a foreign language, where exercises were performed based on the traditional differentiation of aspects of the language system - phonetics, spelling, vocabulary, grammar, the cultural approach postulates the a priori continuity of language and the goal of establishing successful intercultural communication. Based on the logic described above, another approach to the methodological organization of teaching a foreign language was developed - problem-oriented. The problem approach focuses on stimulating cognitive activity, creativity, and independence. This approach, like the above, is based on the thesis that the student should not act as a passive link in the triad "teacher - student - language material". The specificity of the problem approach is the involvement of students in the process of solving problems close to those that they will face in the process of real communication outside the university, in the course of fulfilling professional duties.

Academic writing is a type of writing aimed at expressing one's knowledge in a particular field of science in a clear, systematic and logical way. It includes scientific research, articles, dissertations, abstracts, coursework, and other academic materials. Main features of academic writing:

- Accuracy: the data is expressed in a clear and understandable way.
- Logicism: thoughts are stated in a logical sequence, linked together.
- Evidence: all opinions and statements are confirmed by evidence, examples, statistics and other reliable sources.
- Objectivity: objective information and evidence are relied upon instead of personal thoughts and feelings.
- Systematicity: data is organized systematically and logically, divided into headings, items and sections.
- Language correctness: grammatical and spelling rules are strictly observed, scientific terms are used correctly.
- Source display: all used sources are displayed correctly and clearly.

Types of academic writing:

- Article: presents the results of a scientific study on a particular topic.
- Dissertation: a scientific work written to obtain a doctoral degree.
- Abstract: provides a summary on a specific topic.
- Coursework: independent work performed by students in a specific subject.
- Book Review: provides a summary of the content and significance of a particular book.

How to write an academic record:

1. Topic selection: choose a topic that is interesting and understandable to you.
2. Conducting research: collect the necessary information on the topic, use books, articles, internet resources.
3. Making a plan: make a plan to organize your writing systematically and logically.
4. Writing process: write according to your plan, pay attention to accuracy, logic, evidence and objectivity.
5. Editing and Correction: edit your writing, correct grammatical and spelling errors, specify sources correctly.

Academic writing is an important tool that allows you to express your knowledge in a clear and systematic way. It will help you develop intellectually, gain new knowledge and express your thoughts in a correct and clear way.

Academic writing serves to develop the ability of students to systematically and logically state their knowledge, to make arguments, to think independently, and to reason. The application of innovative technologies in the formation of academic writing skills in English in grades 9-10 makes it possible to make the educational process interesting and effective. Examples of innovative technologies:

1. Projections:
  - a) Research projects: students can research on a specific topic and write and present the results in English.

b) Problem situations: students can analyze a particular problem situation and write and present its solution in English.

c) Creative writing projects: readers can write and present their stories, poems, essays in English.

2. Online platforms:

a) Google Docs: readers can work together and write articles, essays.

b) Grammarly: allows you to check readers' records and correct errors.

c) Quizlet: readers can use dictionary words to learn and memorize.

3. Interactive learning materials:

a) Video lessons: students learn the Basic Rules of academic writing through video lessons.

b) Online tests: allow you to assess students' knowledge and determine the level of mastery.

c) Interactive games: students can practice through fun games while learning the Basic Rules of academic writing.

4. Writing centers:

a) Establishment of special centers dedicated to the development of writing skills of students.

b) Regularly check readers' records to provide feedback.

c) To help readers overcome difficulties in the writing process.

5. Student interaction:

a) Students can check each other's records and give feedback.

b) Readers can work in groups and write articles, essays together.

6. Creative approaches:

a) To allow students to freely express their opinions.

b) To help develop the imagination of students.

c) Introduce readers to recordings of different genres.

7. Readers' critical assessment of their writing:

a) Readers can read their notes and identify and correct errors.

b) Students can discuss their writing with others.

Conclusion: Through the use of innovative technologies, it is possible to form an academic writing qualification in students in grades 9-10. These technologies help to make the educational process interesting and effective, deepen the knowledge of students, develop the ability to think creatively.

REFERENCES:

1. Rayxon R., Maxmarajabovna F. I. Til madaniyat ko 'zgusi //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 51. – C. 262-264.

2. Makhmarajabovna I. F. Innovative technologies for the formation of academic writing skills in pupils (9-10 classes on the example of English language) //Conferencea. – 2023. – C. 150-154.

UDC 372.881.111.1

THE IMPORTANCE OF ENHANCING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGES

D.N.Igamova, Senior Lecturer, Kokand University Andijan branch, Andijan

Annotatsiya. Til aloqa uchun asosiy omil bo'lib, odamlar yaxshi muloqot qilish uchun tilni o'rganishga harakat qilishlari juda muhimdir. Ingliz tili kabi barcha tillar ham jamiyatning har bir sohasini: ta'lim, tibbiyot, iqtisodiyot yoki siyosatni egallash uchun o'rganiladi va tilning har bir mahoratida yaxshi bilimga ega bo'lishni talab qiladi. Ayniqsa, nutq va yozishning samarali qobiliyatlari tilni o'rganish va o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola ushbu ko'nikmalarning ahamiyatiga bag'ishlangan bo'lib, samarali va innovatsion va samarali usullar, usullar va yondashuvlar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: ELL (ingliz tilini o'rganuvchilar), samarali, nutq va yozish, usul va yondashuvlar.

Аннотация. Очень важно, чтобы язык был основным фактором общения, и люди пытаются выучить его, чтобы стать хорошими коммуникаторами. Все языки, такие как английский, также изучаются для достижения успеха в любой сфере жизни общества:

образовании, медицине, экономике или политике, и требуют хорошего владения всеми языковыми навыками. Особенно продуктивными навыками устной и письменной речи, которые играют решающую роль в изучении и преподавании языка. В этой статье основное внимание уделяется важности этих навыков, а также будут рассмотрены эффективные, новаторские и результативные методы и подходы.

Ключевые слова: ELL (изучающие английский язык), продуктивная устная и письменная речь, методы и подходы.

Abstract. *It is vital that, language is the primary factor for communication and humans attempt to learn language in order to be good communicators. All languages such as English also are learned to gain every field of society: education, medicine, economy or policy and requires having a good command in every skill of the language. Especially, productive skills which are speaking and writing have a crucial role in language learning and teaching. This article focuses on importance of these skills and effective and innovative and effective ways, methods and approaches will be explored.*

Keywords: ELL (English language learners), productive, speaking and writing, methods and approaches.

Introduction. According to the recent statistics, there are approximately 6500 spoken languages in the world today and nearly 2000 among these languages have fewer than 1000 speakers. English has become a universal and dominant language as well as serves as an official language of 67 sovereign states and 27 non-sovereign entities. Over the decades it has been learned in ESL and EFL classrooms because of different aims such as studying or better job qualifications. Particularly, besides English grammar productive language skills are more taught by teachers. But what productive skills mean? Prior to discuss this term definition and meaning should be clarified [1]. The productive skills are speaking and writing. Because learners doing these need to produce language. They are also known as active skills. They can be compared with the receptive skills of listening and reading. Speaking and writing are more visible to the others and they are also more controlled and guided activities where the primary focus of these two skills is laid on accuracy.

Main part. In today's interconnected world, foreign language skills are crucial for international collaboration. Multinational businesses, academic exchanges, and digital interactions all require individuals to communicate effectively across linguistic and cultural barriers.

Professionals with strong foreign language communication skills have greater job prospects in international organizations, tourism, diplomacy, and global trade. Employers prioritize employees who can negotiate, persuade, and establish relationships in different languages.

Enhancing communicative competence improves cognitive flexibility, critical thinking, and problem-solving skills. It also fosters interpersonal connections, cultural sensitivity, and emotional intelligence.

Students with well-developed language communication skills perform better in academic settings, develop stronger analytical skills, and gain confidence in expressing ideas. Learning a foreign language also promotes cultural awareness and appreciation of linguistic diversity.

Effective Strategies for Developing Communicative Competence

1. Task-Based Language Learning (TBLT)

Encourages learners to use language in meaningful contexts.

Focuses on real-life tasks such as ordering food, writing emails, or engaging in debates.

2. Role-Playing and Simulated Conversations

Helps learners practice natural dialogues in different scenarios.

Develops spontaneous speaking skills and enhances confidence.

3. Extensive Listening and Speaking Practice

Exposure to authentic materials (podcasts, movies, interviews) improves pronunciation and comprehension.

Engaging in conversation clubs, language exchange programs, and online discussions boosts fluency.

4. Interactive Technology and Digital Tools

Language learning apps (e.g., Duolingo, Babbel) enhance vocabulary and pronunciation.

AI-driven chatbots and virtual tutors provide instant feedback and real-time communication practice.

5. Focus on Cultural Contexts and Pragmatic Language Use

Understanding idioms, gestures, and tone variations helps learners communicate appropriately in different situations.

Encouraging immersion through travel or interaction with native speakers accelerates language acquisition.

Enhancing communicative competence in foreign languages is essential for effective global communication, career success, and cultural understanding. Language learners must develop grammatical accuracy, sociolinguistic awareness, discourse coherence, and strategic adaptability to communicate effectively in different contexts.

The study suggests that task-based learning, role-playing, interactive technologies, and immersion experiences significantly enhance fluency, confidence, and real-world language application. However, challenges such as fear of mistakes, limited exposure, and motivation issues must be addressed to ensure well-rounded language proficiency.

Due to the fact that ELLs have to perform in real-life situations, speaking is considered as the most difficult skill. In the real conversations, the ELLs are supposed to give a proper response to the speaker or speakers with whom they are speaking. As the listeners have to give an immediate response to the speaker(s), the ELLs must have good command over both vocabulary as well as grammatical structures of the English language. Furthermore, Learners should figure out slangs, idioms, expressions or figurative terms in real conversations. In ESL and EFL classrooms speaking is also reckoned as an interesting activity that is used more frequently and teachers involve pupils in group and pair activities by creating different situations that are more useful to converse with others in their lifetime. In this regard, Rivers (1978) says, "Speaking is used twice as much as reading and writing". It can also be observed that humans speak more than that of we read, write and listen. Hence, it is more appropriate for the teachers of English to concentrate more on speaking skills by adopting various strategies, techniques and approaches in the English classrooms. Followed by his point of view Olshtain and Cohen state (Olshtain & Cohen, 1991, p.154), "if we wish to master another language we need to become more communicatively competent". Their observation proves the idea that language accuracy is necessary but not the most vital feature of speaking activities. Therefore, in the following some effective techniques are introduced in order to enhance speaking skill of learners from beginners to intermediate ones [2].

Drama

This technique or activity refers to the making of conversation between two or more students of the class. In this activity, students play a role, such as, a doctor and a patient, a lecturer and a student, a passenger and a driver and so on. This technique is quite similar with role a play; but it necessarily takes much longer time (Byrne, 1994, Parkinson & Thomas, 2000 and Thornbury, 2005). In this activity, the students were asked to record their conversation in like a drama. The lecturer provides time for the preparation until all groups were ready to submit. The lecturer provides the comment and feedback after the recording was submitted. This technique is really interesting and useful not only to develop speaking but also serve to encourage students to use the language in real.

Question and answer

Question and answer is also found as a technique in teaching speaking. This is supported by Richards & Lockhart (1991) as follows: questioning is one of the most common techniques used by lecturer. In some classroom over half of class time is taken up with question-and answer exchanges (Borg & Gall, 1984). This technique can be supported with picture descriptions about different topics. "At the restaurant", "My hometown", "My family" and others [4].

Instructions:

1. Choose a topic or lexical set for the class to review and tell them what it is.

Split the class into two teams and ask them to make two lines in front of the board. Give the students at the front of the lines a whiteboard pen/piece of chalk each and set a timer for one or two minutes.

By the way of conclusion, it is demonstrated that active skills are really essential for language learners. And the task for teachers is combine speaking and writing in their lessons to ease and accelerate the language learning process. Moreover, colorful methods and techniques ought to be used in the ESL and EFL classrooms that can develop students' capacity of speaking and writing.

REFERENCES:

1. Rao, P. S. (2019). The Significance of Writing Skills in ELL Environment". *Academica: An International Multidisciplinary Journal*, 9(3), 5-17. DOI: 10.5958/2249-7137.2019.00035.1
2. Richards, J. C. and Schmidt, R. (2002). *Language Teaching and Applied Linguistics*. Edinburgh: Pearson Education Limited.
3. Rivers, W. M. (1978). *Teaching foreign language skills*. London: University of Chicago Press.
4. Makhmudov, K., & Djumanova, B. (2020). Practical techniques for cultural - based language teaching in the classroom. *Young Scientist*, 26(316), 301-303
5. Кененбаев, Е. Т. (2019). Невербальная коммуникация в социальной жизни общества. *International scientific review*, (LXVII).
6. Shaykhislamov, N. Z., & Makhmudov, K. S. (2020). Linguistics and Its Modern Types. *Academic Research in Educational Sciences*, 1(1), 358-361.
7. Ayatov, R., & Sherov, D. (2020). Improving the Conversational Process in Foreign Language Teaching. *International Engineering Journal for Research and Development*, 5(1), 32-37.
8. Djurayeva, Y. (2020). The Role of Phonetics in Languages Teaching. *International Engineering Journal for Research and Development*, 5(1), 44-49.
9. Krivosheeva, G., & Qayumova, G. (2020). Phraselogical Units in English Languages. *International Engineering Journal for Research and Development*, 5(1), 88-94.

UDC 37.025.7

THE IMPORTANCE OF GRAPHIC ORGANIZERS IN DEVELOPING CRITICAL THINKING SKILLS

M.B. Jamolova, teacher, Bukhara State Pedagogical Institute, Bukhara

Annotatsiya. Bu maqolada sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini qurbaqa shahzoda, qizil shapkacha va Jek va loviyapoyasi ertaklari orqali grafikli organayzerlar ya'ni baliq skleti, ven diagramasi va klaster uslublari misolida namoyish etilgan. Shuningdek, grafikli organayzerlarning turlari va undagi bosqichlar birma-bir sanab o'tilgan. shu bilan birga, har uchala ertakda uchraydigan qahramonlar va ularning harakatlari, voqealar, voqeadan olingan xulosalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: ertak, grafik organayzer, baliq skleti, ven diagramasi, klaster, kaskat metodi, Jek va loviya poyasi, qizil shapkacha, qurbaqa shahzoda, piramida metodi va boshqalar

Аннотация. Эта статья демонстрирует навыки критического мышления учащихся на основе рассказов «Принц-лягушка», «Красная шапочка» и «Джек и бобовый стебель» с использованием графических органайзеров, таких как рыбы кости, диаграммы Венна и стили кластеров. Также поочередно перечислены типы графических органайзеров и их этапы. при этом во всех трех сказках освещаются персонажи и их действия, события и выводы из рассказа.

Ключевые слова: сказка, графический органайзер, скелет рыбы, диаграмма Венна, кластер, каскадный метод, Джек и бобовый стебель, Красная шапочка, принц-лягушка, метод пирамиды и др.

Abstract. This article demonstrates students' critical thinking skills through the stories of Frog Prince, Little Red Riding Hood, and Jack and the Beanstalk using graphic organizers such as Fishbone, Venn diagram, and cluster styles. Also, the types of graphic organizers and their steps are listed one by one. at the same time, the characters and their actions, events, and conclusions from the story are highlighted in all three tales.

Key words: fairy tale, graphic organizer, fish skeleton, Venn diagram, cluster, cascade method, jack and the beanstalk, little red riding hood, frog prince, pyramid method, etc.

Graphic organizers are valuable tools in developing critical thinking skills because they help students visually organize and process information, making complex concepts easier to understand and analyze. [2; 30]. Here's how they contribute to critical thinking:

- ❖ **Organize and Clarify Information:** Graphic organizers enable students to break down information into smaller, manageable parts. This helps in organizing thoughts, identifying relationships, and clarifying ideas, which is essential for critical analysis.

- ❖ **Enhance Comprehension:** By visually mapping out information, students can better understand and retain material. This deeper comprehension allows them to question assumptions, evaluate arguments, and draw well-reasoned conclusions.

- ❖ **Support Problem-Solving:** Graphic organizers guide students through the steps of problem-solving by helping them visualize the process, consider various outcomes, and develop solutions systematically.

- ❖ **Encourage Active Learning:** When students actively engage in creating graphic organizers, they are more likely to critically engage with the material, ask questions, and explore different perspectives.

- ❖ **Promote Connections and Relationships:** These tools help students see how ideas are connected, which fosters the ability to compare, contrast, and synthesize information—key aspects of critical thinking.

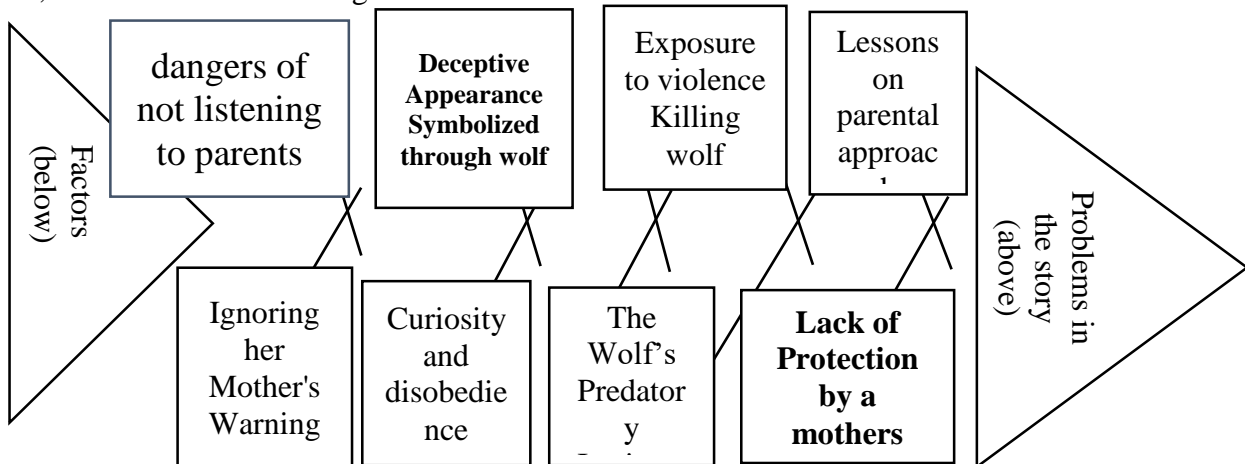
- ❖ **Facilitate Communication:** By organizing thoughts visually, students can more effectively communicate complex ideas and arguments, which is an essential component of critical thinking.

The graphic organizer is divided into the following types:

1. Methods and tools for structuring and disaggregating data, establishing communication and correlation between studied concepts (events and topics): Cluster, Classification table, Insert, B /B/B table.

2. Method and means of data analysis, comparison and comparison. T-table, Venn diagram.

3. Methods and means of identifying problems, solving them, analyzing and planning: "Why?", "Fish skeleton", "Pyramid", "Lily flower" schemes, "How?" There are such types as hierarchical diagram, "Cascade" structural-logical scheme.

Interactive graphic organizers: "Fish skeleton", "BBB", "Concept chart", "Venn diagram", "T-table", "Insert", "Cluster", "Why?", "How?" and b. The separation of interactive graphic organizers is based on the fact that the main ideas in such training are expressed in written form in various graphic forms. In fact, working with these graphic organizers is more related to interactive educational methods, and there are no other differences between them. Interactive educational methods are often combined with various forms of training technologies. The use of these methods increases the activity of training participants and improves the effectiveness of education.

Using a fishbone diagram (or fish skeleton) to analyze the story of "Little Red Riding Hood" can be a powerful way to enhance critical thinking. It allows students to explore the story's

elements—such as character motivations, plot developments, and moral lessons—by visually mapping out how different factors contribute to the story's outcome.[4; 20-25].

Step 1: Define the Problem Statement For this exercise, the “problem” might be understanding the moral lesson or analyzing the factors that led to the events in "Little Red Riding Hood." This forms the "head" of the fish.

Step 2: Identify Main Categories (The Bones) The “bones” of the fish might represent different aspects of the story, such as: **Characters:** The main players in the story and their actions.**Decisions:** Key decisions made by the characters. **Consequences:** The outcomes of those decisions. **External Factors:** Influences or circumstances beyond the characters’ control. **Moral Lessons:** The lessons the story conveys about right and wrong.

Step 3: Populate the Diagram with Details. Under each category, list specific elements from the story.

Characters: Little Red Riding Hood: Innocent, kind, but naive. Right: Intends to help her grandmother. Wrong: Talks to a stranger (the wolf). The Wolf: Deceptive, cunning, predatory. Wrong: Tricks Little Red Riding Hood and intends to harm her. Grandmother: Vulnerable and unsuspecting. The Woodcutter: Brave and heroic, saves Little Red Riding Hood and her grandmother. **Decisions:** Little Red Riding Hood: Decides to take the longer, more scenic path, which leads her into danger. Chooses to engage with the wolf despite warnings about strangers. The Wolf: Decides to deceive Little Red Riding Hood by pretending to be her grandmother. Chooses to hide in the grandmother's bed to ambush Little Red Riding Hood.

Consequences: For Little Red Riding Hood: Her naivety leads her into a dangerous situation. Ultimately rescued, but only after significant peril. For the Wolf: His deception leads to his demise when the woodcutter intervenes. The Grandmother: Endures a traumatic experience but is rescued in the end. **External Factors:** The Forest: Represents the unknown, a place where danger lurks. **Lack of Supervision:** Little Red Riding Hood is on her own, which makes her vulnerable.

Moral Lessons: **Obedience:** Little Red Riding Hood’s failure to follow her mother’s advice leads her into danger. **Caution:** Talking to strangers and deviating from the safe path can have serious consequences. **Good vs. Evil:** The story contrasts innocence with malevolence, showing that good (the woodcutter) eventually triumphs over evil (the wolf).

Step 4: Analyze and Reflect

Now that the fishbone diagram is complete, students can analyze the relationships between the different factors: **Critical Analysis of Decisions:** Students can critically assess how different decisions by Little Red Riding Hood led to different consequences. For instance, what if she had not talked to the wolf? How might the story have changed? **Exploring Moral Complexity:** Students can consider the complexity of the moral lessons. While Little Red Riding Hood is portrayed as a victim, the diagram helps explore how her own actions contributed to the dangerous situation. **Understanding Cause and Effect:** The diagram visually demonstrates how the characters’ actions directly affect the story's outcome, enhancing students’ understanding of cause and effect. **Example Reflection:** **Complexity of Characters:** While Little Red Riding Hood is generally seen as innocent, the diagram reveals how her actions (choosing to talk to the wolf) were not entirely free of responsibility. This helps students think critically about the nuances in character behavior. **Moral Reflection:** The diagram can also lead to discussions on the importance of listening to advice and being cautious—lessons that are not just black and white, but involve understanding context and consequences.

Using an insert diagram (or T-chart) to analyze the story of “*Jack and the Beanstalk*” is a great way to enhance critical thinking. An insert diagram allows students to categorize and compare two aspects of the story, such as actions and consequences, characters' traits, or decisions and their moral implications. This visual tool helps students think critically about the cause-and-effect relationships within the narrative.

Step 1: Choose What to Compare. For “*Jack and the Beanstalk*,” we can use the insert diagram to compare: Jack’s Actions on one side. Consequences/Moral Implications of those actions on the other side

Step 2: Draw the Insert Diagram. Draw a T-chart with two columns: Left Column: Label it “Jack’s Actions”. Right Column: Label it “Consequences/Moral Implications”

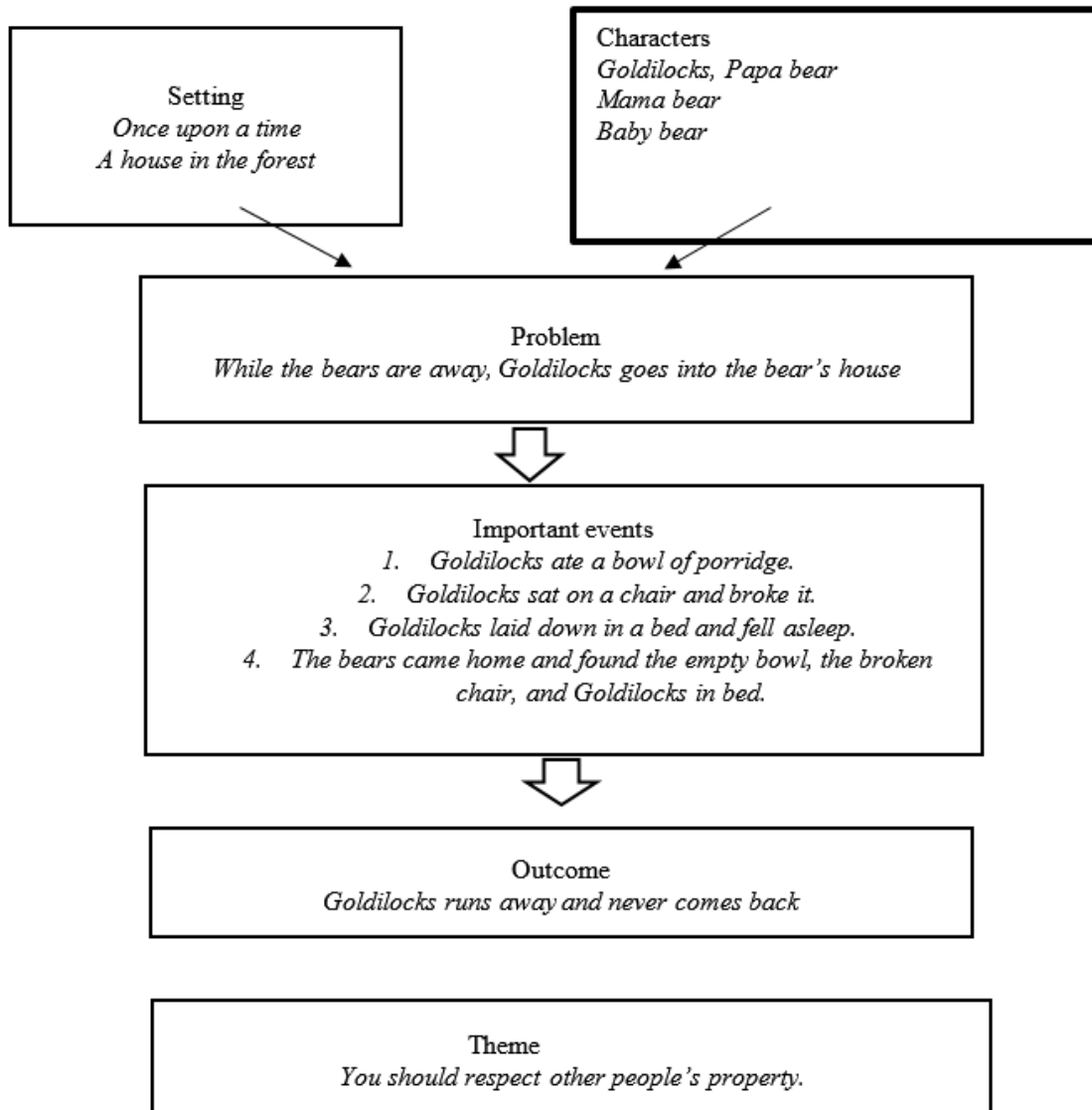
Step 3: Populate the Diagram Jack’s Actions (Left Column):

Selling the Cow for Magic Beans: Jack impulsively trades his family’s cow, which was their only source of income, for magic beans. Climbing the Beanstalk: Despite his mother's disbelief, Jack climbs the beanstalk to see where it leads. Stealing from the Giant: Jack takes the Giant’s gold coins, a goose that lays golden eggs, and a magic harp. Cutting Down the Beanstalk: Jack cuts down the beanstalk to stop the Giant from following him. Consequences/Moral Implications (Right Column): Selling the Cow for Magic Beans: *Consequence:* His mother is initially angry and disappointed, but the beans grow into a beanstalk, leading to adventure and fortune. *Moral Implication:* The trade-off between practicality (selling the cow for money) and taking a risk (trusting in the magic beans) is questioned. Climbing the Beanstalk: *Consequence:* Jack discovers the Giant’s castle and the treasures within. *Moral Implication:* Curiosity and bravery are rewarded, but it also sets the stage for morally ambiguous actions (theft). Stealing from the Giant: *Consequence:* Jack gains wealth, but at the cost of stealing from the Giant, which ultimately leads to the Giant chasing him. *Moral Implication:* Raises questions about the ethics of Jack’s actions—does the end (gaining wealth for his family) justify the means (stealing)? Cutting Down the Beanstalk: *Consequence:* Jack kills the Giant, preventing further danger, and secures his newfound wealth. *Moral Implication:* This final act resolves the conflict but also raises ethical questions about self-defense versus premeditated harm.

Step 4: Analyze and Reflect

STORY MAP

Title: Goldilocks and the three bears

Action vs. Consequence: The insert diagram clearly illustrates how each of Jack's actions leads directly to a consequence, both positive and negative. Students can critically analyze whether Jack's decisions were wise or reckless, and whether the consequences were deserved. Moral Ambiguity: The diagram highlights the moral complexities in the story. For example, while Jack's theft from the Giant leads to prosperity, it also poses ethical dilemmas about theft and its justification. Cause and Effect: The visual format helps students see the direct cause-and-effect relationship between Jack's actions and the unfolding of the plot. This can lead to discussions about decision-making and responsibility.

"Goldilocks and the Three Bears" is a 19th-century English fairy tale of which three versions exist. The original version of the tale tells of an impudent old woman who enters the forest home of three anthropomorphic bachelor bears while they are away. She eats some of their porridge, sits down on one of their chairs, breaks it, and sleeps in one of their beds. When the bears return and discover her, she wakes up, jumps out of the window, and is never seen again. The second version replaces the old woman with a young, naive, blonde-haired girl named Goldilocks, and the third and by far best-known version replaces the bachelor trio with a family of three. The story has elicited various interpretations and has been adapted to film, opera, and other media. "Goldilocks and the Three Bears" is one of the most popular fairy tales in the English language.[5]. Let's analysis by story telling map:

Overall, graphic organizers are powerful in helping students develop the skills necessary to think critically, analyze information, and solve problems. Using a fishbone diagram to dissect "Little Red Riding Hood" allows students to engage in critical thinking by exploring the story's deeper layers. Using an insert diagram to analyze "Jack and the Beanstalk" enhances critical thinking by encouraging students to evaluate the relationship between actions and consequences. It helps them explore the moral implications of Jack's decisions, fostering a deeper understanding of the story's themes and the complexities of decision-making.

REFERENCE:

1. 2019 by Office of English Language Programs, Bureau of Educational and Cultural Affairs, U.S. Department of State. The Monster Book of Language Teaching Activities.
2. Baxtiyorovna, Jamolova Mohigul. "Ertaklar orqali boshlang 'ich sinf o 'quvchilarining tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish usullari: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlar o'rni va rivojlanish omillari." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari* 4.1 (2024): 31-40.
3. Джамолова, Мохигул. "Methods of developing the critical thinking ability of primary class students through fairy tales." *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences*. 4.3 (2024).
4. Ertaklar orqali boshlang 'ich sinf o 'quvchilarining tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish usullari: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlar o'rni va rivojlanish omillari. (2024). *Yangi O'zbekiston Taraqqiyotida Tadqiqotlarni o'rni Va Rivojlanish Omillari*, 4(1), 31-40.
5. Fairy Tales as a Special Type of Folk Art SM Umedilloevna, JM Rashidovna *Miasto Przyszłości* 34, 169-171
6. Ochilov M. «Yangi pedagogik texnologiyalar» /Qo'llanma. -Qarshi: Nasaf, 2000.
7. Goldilock and the three Bears- Wikipedia.html
8. Umidilloevna, Saidova Muxayyo, and Jamolova Mohigul Baxtiyorovna. "Mythological Characters in Uzbek Folklore." *Miasto Przyszłości* 34 (2023): 166-168.

UDC 128/129

LIFE AND DEATH AS A CULTURAL CONCEPT OF HUMAN "LIFESTYLE"

D.Sh.Karimova, PhD, Andijan State Pedagogical Institute, Andijan

Annotatsiya. Ushbu maqoladan ko'zlangan asosiy maqsad olimlar tomonidan ilgari surilgan g'oyalarda asosida o'lim va hayotning inson ongida qanday shakllanganligini yoritish va inson hayotining shaklini ochib berishdan iborat. Maqolada, asosan, odamlar o'lim holatida qanday voqeliklarga duch kelishi mumkinligini tushuntiradi va ularni hayot shakli bilan taqqoslaydi.

Kalit so'zlar: Liens welt, aqli, inson borliq-shakli, hayvon ramzi, borliq-shakl, baholash.

Аннотация. Основная цель этой статьи - пролить свет на то, как формируются смерть и жизнь в сознании людей, и раскрыть форму человеческой жизни на основе идей, выдвинутых учеными. Статья в основном объясняет, с какими реальностями люди могут столкнуться в состоянии смерти, и сравнивает их с формой жизни.

Ключевые слова: *Liens welt, чувственный, форма человеческого существования, символизм животных, форма существования, оценка.*

Abstract. *The main purpose of this article is to shed light on how death and life are formed in the minds of people and to reveal the form of human life based on the ideas put forward by scientists. The article mainly explains what realities people may encounter in the state of death and compares them with the form of life.*

Key words: *Liens welt, sensible, human existence-form, animal symbolism, existence-shape, assessment.*

It appears as if “*existence*” and “*death*” imply various things relying on whether or not they're used with inside the language-sport of biology or with inside the context of the ‘*Liens welt*’, with inside the context of human movements and relationships. I will argue with inside the following that the idea of ‘*existence*’ normally refers to this context, which I name the “*sensible*” context, due to the fact, we lead an existence in our ‘*Liens welt*’ and we usually try this in a particular human existence-form. Thus, if we need to understand how human existence characterized, we ought to provide an explanation for the idea of human existence-form. In this case, we have to now no longer summary from the procedural individual of existence and we cannot definitely switch the experienced ‘*expressions of existence*’ right into a listing of criteria. Moreover, we ought to do not forget the precise. [1,] Forty-one human situations beneath Neath which those expressions of existence are executed. I will argue that it is not always the belongings or cap potential of “*having language*” that characterizes a human being, is it neither any precise belongings nor cap potential. In fact, most effective the “*sensible*” use of such abilities, the sensible use of symbols generates the ‘*human existence-form*’ and turns mere energy into human existence; the usage of language beneath Neath the claims of morality and proper on the identical time. The “*animal symbolism*” – Cassirer’s formulation – is consequently now no longer an “*animal plus having language*” or “*an animal plus the cap potential to talk or communicate*”, however simply marks the participation in interpersonal normative relationships and commitments.

Hence, the animal symbolism is not always any other form of animal. Rather, this time marks the members of the precise existence-form, an existence-form that may be executed because of the qualitative sensible transformation. All members of this very existence-form, the Animalia symbolical, we are able to apprehend as a ‘*person*’ now no longer due to certain (personal) capabilities and abilities (like language, thought, self-cognizance and energy) – those are simply vital situations for producing this human existence-form. “*Life-form*” itself does now no longer analytically observe from those capabilities, however instead is the result of a realistic act, an artificial act that one has to carry out voluntarily and intentionally. [2, 51:6]

In addition, the human “*existence-shape*” requires masses of these acts. It needs that those acts be repeated thru records and grow to be take place in interpersonal ethical and juridical policies and laws. Within interpersonal relationships of the human ‘*existence-shape*’ the means of existence assumes an exclusive, which means than with inside the organic language-game. Lawful relationships of mutual dedication do now no longer best distinguish the human existence-shape from different life forms, however even set up the opportunity of asking how the start and quit of human existence are fairly decided. Therefore, the ethical query of the way we have to cope with humans who have or now no longer have positive talents is in no way spoke back with the aid of using mere connection with those talents. For this to be possible, it might be required that a choice had already been made which talents a man or women should have as a way to be able to being appeared as a player with inside the human existence-shape – in quick as someone. In addition, an evaluative judgment might be wanted defining which talents have to be motives for us to deal with a man or women in a positive way – specifically as someone. Only this normative judgment, substantiated with the aid of using motives, can offer statistics what it way that a man or women is someone or have to be dealt with as someone. The debate has been ongoing for decades on this connection each in theoretical and in sensible philosophy. Of course, it is far extensively ramified and has already reached an excessive diploma of differentiation. [3,]

Therefore, I might simply like to indicate in brief which definition of the idea of someone I deem appropriate for in addition coping with the query of human demise. I hope that I even have succeeded in declaring that their fame as individuals represents the motive why humans have to be dealt with in a positive way. Accordingly, the in addition definition of the idea of someone can best be collected with inside the context of a normative theory, as a part of a vital mirrored image on already installed ethical and prison claims and Death and Mortality – From Individual to Communal Perspectives forty two standards. Sure enough, as a way to understand ethical and prison claims we additionally want to own positive talents.

However, those talents then offer the physiological, mental, or social basis for the belief and do now no longer as such legitimize the unique ethical and prison claims – and therefore similarly do now no longer legitimize the declare that we have to regard and renowned humans as individuals. Regarding and acknowledging humans as individuals and individuals of our human life form therefore cannot be similar to inspecting and assessing whether or not they own positive talents. It instead way that we regard each other's and ourselves as status in ethical and prison family members and that we have to deal with each other's and ourselves according with the claims triumphing in those family members. The idea of someone in my opinion expresses exactly this normative transformation of the man or women as specimen of the species *Homo sapiens* to a player of the human existence-shape beneath Neath the declare of ethical and prison situations. Whilst the expression "*man or woman*" is with inside the singular, its conceptual content material shows that this time period stands for each man or woman specimen of the species and that each one acts of each man or woman player in addition to all acts of this network any longer have to be justified beneath Neath the principles, in step with which the concrete ethical and prison relationships are constituted. The fame of someone is a counterfactual fame this is offered with the aid of using making recourse to perfect interpersonal systems, beneath Neath normatively claimed ethical and prison situations.

Looking at it from this perspective, the fame of someone is ascribed absolutely independently of concrete homes and talents. So even supposing the unique player on this network loses unique talents, she or he nonetheless stays someone, keeps having positive rights, and remains beneath neath the safety of normative situations. This knowledge of the idea of someone, of course, differs from regular speech and mental usage. What is typically called someone with inside the colloquial experience are the man or woman, homes, peculiarities, and talents evolved with the aid of using a man or women main an existence as someone. For the sake of averting confusions, it makes experience to designate this man or woman man or woman of a concrete human existence as "*character*". The character evolved in every case – in comparison to the fame of someone – also can be lost. Severe accidents and physiological or mental problems may also cause modifications in or maybe to a lack of one's very own character. However, due to the fact personalities are individuals, due to the fact personalities expand inside ethical and prison groups, wherein additionally they gather significance and fee for others; it is far comprehensible that groups devote themselves to protective the character even past its loss. This is the case in maximum of our modern-day groups, which offer for a so referred to as submit mortem character proper and demand, for example, that the reminiscence of the character of someone be reputable and protected. This line of concept does now no longer always result in a 'speciesism', however simply incorporates the situation that humans beneath Neath regular situations expand the specified abilities and talents in an effort to input ethical and prison relationships and therefore to jointly decide to every different.

However, this does not exclude placing different dwelling beings or gadgets beneath neath prison safety additionally and awarding them the fame of individuals on this network – their rights and responsibilities might then should be decided in step with their talents. Andrea Marlin Asser forty-three in which recognize can this knowledge of man or woman and character now be beneficial in figuring out human demise? On the only hand, because of this knowledge, the normative look for a good enough criterion for human demise might should undergo in thoughts that humans as individuals die and they expand their personalities as individuals and in groups with others. [4, 94:1]

In assessment to this suggestion, referring simply to physiological parameters or organic characteristic ascriptions as an enough criterion for human demise, most effective looks as if a

reduction. If it is far accurate that each criterion for human demise is the result of a substantiated normative choice, then a good enough criterion in view of all justified claims together with the alternative dimensions of human lifestyles ought to be justified about those.

Accordingly, it is also a choice that desires to be justified if the primary emphasis in looking to solution the query of the give up of human lifestyles is located at the physiological and organic aspects. It turns into clear that the sensible results additionally must be appeared as a part of the normative choice. Viewed on this light, the willpower of the mind demise criterion could additionally consist of the choice in want of the demise in in depth hospital therapy together with the burdens entailed for all the ones involved. It ought to end up responsible, which results stand up from the choice to provide that a whole lot weight to the physiological foundation of human lifestyles. Furthermore, it ought to be clear that those results are not the result of nameless systems or a given nature, however instead the final results of our evaluative judgment.

REFERENCES:

1. Lamb, D. 1985. Death, Brain Death and Ethics. Aldershot: State University of New York Press.
2. Showman, D. A. 1998. Chronic 'brain death'. Meta-analysis and Conceptual Consequences. *Neurology* 51:6, 1538–1545
3. The President's Council on Bioethics 2008. Controversies in the Determination of Death: A White Paper by the President's Council on Bioethics. Washington, D.C.
4. Bernat, James L., Culver, Charles M., Geert, B. (eds.) 1981. On the Definition and Criterion of Death. *Annals of Internal Medicine* 94:1, 389–394.

UO'K 378. (07/12)

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QITUVCHILARINING UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLARNING TAJRIBALARI

D.U.Karshiyeva, doktorant, Buxoro muxandislik va texnologiya instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishda xorijiy davlatdagi tajribalar haqida batafsil ma'lumot berilgan. Bugungi kunda AQSh, Germaniy, Buyuk Britaniya, Singapur, Shvetsiya, Yangi Zelandiya, Norvegiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya va Rossiya davlatlarining umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan, sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda.

Kalit so'zlar. Raqamli texnologiyalar, master-klasslar, konferentsiyalar, seminarlar, moderator, veb-illovalar va interaktiv ta'lim, kvest, onlayn, offlayn, STEAM.

Аннотация. В статье представлена подробная информация о зарубежном опыте использования цифровых технологий в непрерывном профессиональном развитии учителей общеобразовательных школ. Сегодня все более активным становится использование цифровых технологий и систем искусственного интеллекта в непрерывном профессиональном развитии учителей средних школ в США, Германии, Великобритании, Сингапуре, Швеции, Новой Зеландии, Норвегии, Китае, Южной Корее, Японии и России. уделяется особое внимание.

Ключевые слова. Цифровые технологии, мастер-классы, конференции, семинары, модератор, веб-приложения и интерактивное образование, квест, онлайн, офлайн, STEAM.

Abstract. This article provides detailed information on foreign experiences in using digital technologies in the continuous professional development of secondary school teachers. Today, special attention is paid to the use of digital technologies and artificial intelligence systems in the continuous professional development of secondary school teachers in the USA, Germany, Great Britain, Singapore, Sweden, New Zealand, Norway, China, South Korea, Japan and Russia.

Keywords. Digital technologies, master classes, conferences, seminars, moderator, web applications and interactive learning, quest, online, offline, STEAM.

Bugungi globallashuv sharoitida umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining raqobatbardoshligini oshirish va ularning kasbiy kompetentligini doimiy ravishda rivojlantirib borish muhim masalalardan biri sanaladi. Bularni amalga oshirishda umumiy o'rta ta'lim maktabi

o'qituvchilarining uzluksiz ta'lim – "umrbod ta'lim" tamoyiliga amal qilish asosida uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirishni taqozo etadi.

O'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish yo'llaridan biri – davriy o'qitishning o'rnatilgan amaliyotidan bilimlarni doimiy ravishda yangilash, malaka oshirish va kasbiy tajriba to'plashga yo'naltirishdan hamda uzluksizlik prinsipiga amal qilishdan iborat hisoblanadi [1]. Uzluksizlik prinsip ta'lim maqsadlariga erishish va belgilashni ta'minlaydi va yangi sharoitlarda, kasbiy kamchiliklar hamda qiziqishlarni tashxislash, individual rivojlanish asosida kasbiy rivojlanishni shaxsiylashtirishni nazarda tutadi [2]. Shuningdek, ta'lim traektoriyalari va elektron ta'lim hamda raqamli vositalardan, shu jumladan tarmoq texnologiyalarining imkoniyatlaridan foydalanishni taqozo etadi.

Shuning uchun umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish lozim. Buning uchun dastlab, o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirishga oid xorijiy tajribalarni o'rganishni anglatadi.

Bugungi kunda AQSh, Germaniy, Buyuk Britaniya, Singapur, Shvetsiya, Yangi Zelandiya, Norvegiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Yaponiya va Rossiya davlatlarining umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan, xususan global tarmoqning manzillarida joylashtirilgan ta'lim muhitlaridan, giperboshg'lanishli o'quv vositalarda, virtual muhitlardan va sun'iy intellekt tizimlaridan foydalanishga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Ushbu davlatlarda ko'rib chiqilayotgan milliy ta'lim modellari o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, ularning raqamli kompetentligini rivojlantirish asosiy ustivor vazifa sifatida belgilab qo'yilgan.

Xususan, AQShda maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishning turli shakllari mavjud bo'lib, kadrlar tayyorlash tizimining amaliy yo'naltirilganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. O'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirish jarayoni ko'pincha maktabning ichki imkoniyatidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi [3]. Bu esa o'qituvchilarga ishdan ajralmagan holda zamonaviy o'qitish usullarini, y'ani raqamli texnologiyalardan foydalanib o'rganish imkonini beradi.

Hozirgi paytda, zamonaviy vositalardan, shu jumladan raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida AQShda o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirishni uchta modeli qo'llaniladi: kaskad, standart va kombinatsiyalangan. Kaskad shaklda o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirishda bir vaqtning o'zida raqamli vositalar asosida bir nechta darajadagi rivojlanishni ta'minlaydi. Bunday holda, mutaxassis ma'lum bir bilim darajasini oladi va keyin uni boshqalarga onlayn va offlayn shaklda trenlar yordamida o'tkazadi. Ushbu modelga asoslangan dasturlar o'qituvchilarning malakasini oshirish va rivojlantirish maqsadida kerakli materiallarni tez va samarali tarqatish imkonini beradi (ushbu model mamlakatimizda joriy etilmagan). Standart modelda maktab o'qituvchilarining ma'lum bir bilim sohasida tajribani kengaytirish maqsadida master-klasslar, konferentsiyalar, seminarlar, kurslar o'tkazishga asoslangan (Mamlakatimizda ushbu yondashuvdan amalga oshiriladi) [2]. Kombinatsiyalangan model yuqorida keltirilgan modellarning elementlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Germaniyada maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslangan bo'lib, ammo majburiydir (Mamlakatimizda ham majburiy hisoblanadi). Shu bilan birga, o'qituvchilar o'z malakalarini raqamli texnologiyalar, xususan, masofaviy kurslar, ta'lim muhitlaridan foydalangan holda oshiradilar. Ular buni ish vaqtidan tashqarida ham, jarayon davomida ham amalga oshirish imkoniyati mavjud [5]. Aynan shu nuqtai nazardan mutaxassislar ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarning moslashuvchanligi ko'rib chiqiladi. Bu mamlakatda dasturga mahorat darslari, treninglar, o'quv kurslari, seminarlar va konferentsiyalar, shuningdek, uzluksiz o'qitishning zamonaviy modellari qo'llaniladi [1].

Singapurda o'qituvchilarning o'sish modeli uzluksiz o'rganish bilan shug'ullanishga va ularning kasbiy rivojlanishi hamda shaxsiy farovonligi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga undashga qaratilgan modeli ishlab chiqilgan. O'qituvchining o'sish modeli zamonaviy yondashuv asosida taqdim etilgan bo'lib, uning ichida 21-asr Singapur o'qituvchisining yaxlit portretining beshta istalgan natijasi mavjud: axloqiy tarbiyachi; kompetentli mutaxassis; hamkor o'quvchi;

transformatsion lider; jamiyat quruvchisi [7]. Rejalashtirilgan natijalar o'quv muhiti (Learning Continuum) doirasida amalga oshiriladi. O'qituvchilar malakasini oshirishning chet el tizimlaridagi tendentsiyalarni asos sifatida aniqlash ta'limni modernizatsiya qilish uchun zamonaviy yondashuvlardan, ya'ni raqamli vositalardan foydalanish mexanizmlari ishlab chiqilgan.

Shvetsiyada maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish o'zini-o'zi boshqarish modelidir. Bu o'qituvchining ilmiy ishlanmalari bilan bog'liq bo'lib, unga oliy ta'lim muassasalar professor-o'qituvchilari yordamida amalga oshiriladi. Bunda oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari va maktab o'qituvchilari aksariyat hollarda masofaviy shaklda amalga oshiriladi. Shuningdek, Shvetsiyada o'qituvchilarning kasbiy rivojlantirish bilan birgan ularning raqamli texnologiyalardan foydalanishga oid kompetentligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi [1]. Bunda maktab o'qituvchilari jamoa bo'lib loyihalar va turli ta'limiy vositalar ishlab chiqishga mo'ljallangan virtual muhitlar joriy etilgan (Ushbu yondashuv mamlakatimizda joriy etilmagan).

Norvegiya maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda turli zamoanviy o'quv vositalardan foydalanilib kelinadi. Bunda o'quv dasturi maqsadni belgilaydi, ya'ni muammolarni aniqlash, yechimlarni ishlab chiqishda raqamli vositalardan foydalanish yo'lga qo'yilgan. Shuningdek, maktab o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirib borishi uchun ommaviy ochiq onlayn kurs (OOOK) ishlab chiqilgan (Mamlakatimizda respublika ta'lim markazining qoshida rtm.uz ta'lim sayti ishlab chiqilgan).

Shunday qilib, umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribani tahlil qilish mutaxassislarni rivojlantirish sohasida kompleks, innovatsion yondashuvlarni, ya'ni raqamli texnologiyalarni joriy etishni taqozo etadi. Bunda raamli texnologiyalarning quyidagi usullaridan foydalanishni taqozo etadi:

- yangi avlod o'quv jihozlaridan foydalanishga tayyorlikni shakllantirish. Bunga o'qituvchilar interaktiv vositalar, zamonaviy raqamli laboratoriyalardan va robototexnika qurilmalaridan foydalanishni o'rganish;

- mavjud vosita muhitlari va ta'lim resurslarining imkoniyatlarini o'rganish. Masalan, har qanday fanni o'qitish uchun zamonaviy o'quv vositalardan (interfaol ilovalar va onlayn test muhitlaridan, mobil o'qitish texnologiyalaridan, to'ldirilgan reallikdan, 3D texnologiyalaridan foydalangan holda) foydalanish malakasini oshirish;

- raqamli ta'lim resurslarini ishlab chiqish texnologiyalarini o'zlashtirish. Masalan, o'quv materiallarini ishlab chiqishda interaktiv veb-animatsiya texnologiyasidan foydalanish, 3D MAX uch o'lchamli grafika va animatsiya muharriri asosida axborot hamda o'quv mahsulotlarini yaratish. Shuningdek, o'quv jarayonida onlayn vositalardan, veb-ilovalar va interaktiv ta'lim kvestlaridan foydalanish;

- tarmoq texnologiyasini o'zlashtirish. Maktab o'qituvchilari internet texnologiyalari, Web 2.0 xizmatlaridan foydalangan holda dars mashg'ulotlarining loyihalash va o'tkazishga oid kompetentligini rivojlantirish;

- innovatsion ta'lim texnologiyalarini o'zlashtirish. Masalan, o'quvchilarning darsda mustaqil bilish faoliyatini tashkil etishning didaktik vositalari sifatida axborot ta'lim resurslarini ishlab chiqish;

- o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar sohasidagi malakasini oshirish uchun turli xil raqamli platformalardan foydalanish. Masalan: "Yaklass", MEO (Mobile Electronic Education), Online Test Pad, CORE. 3 kabi muhitlarni keltirish mumkin.

Bu kabi raqamli texnologiyalar yordamida umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining mashg'ulotlarning raqamli texnologiyalar yordamida loyihalashga oid ijodiy qobiliyatini oshirishga hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirib borishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Махотин Д. А. , Шевел Н. Н. ,ва, Лесин С. М. , Сувинова А. Ю. Непрерывность профессионального развития педагогов в зарубежных странах // Инновационные проекты и программы в образовании ¹ 5, 2019. – С.63-69.

2. Титенок, Д. А. Зарубежный опыт повышения квалификации педагогических кадров / Д. А. Титенок. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2024. — № 5 (504). — С. 192-194. — URL: <https://moluch.ru/archive/504/110968/> (дата обращения: 13.01.2025).

3. Как повышают свою квалификацию учителя разных стран — Обрсоюз | Образовательный союз [Электронный ресурс].-Режим доступа: <https://obr.so/announcement/kak-povyshajut-svoju-kvalifikaciju-uchitya-raznyh-stran/?ysclid=lr6kkf754e322000665>.
4. Мязина О.Ю. Анализ системы повышения квалификации учителей в зарубежных странах . - Известия ВГПУ, №2(261), 2013 г. Педагогические науки
5. Канзюба, Е. А. Подготовка педагогических кадров в Германии в фокусе Болонского процесса / Е. А. Кан-зюба // Молодой ученый. — 2016. — № 27 (131) — С. 673–675.
6. https://revolution.allbest.ru/pedagogics/00829339_0.html

UDC 37

SCAFFOLDING TECHNIQUES FOR TEACHING ACADEMIC VOCABULARY IN ESP CLASSES FOCUSING IT CLASSES

D.H. Kasimova, teacher, University of Management and Future Technologies Uzbekistan, Tashkent, Independent researcher, Kokand State Pedagogical Institute, Kokand

Annotatsiya. Muayyan maqsadlar uchun ingliz tili sohasida (ESP), xususan axborot texnologiyalari (IT darslari), akademik lug'atni o'qitish talabalar uchun o'z sohalarida rivojlanishi uchun juda muhimdir. Undagi texnik terminlarning murakkabligi tushunish va eslab qolishni kuchaytiradigan samarali o'qitish strategiyasini talab qiladi. Bunday strategiyalardan biri bu o'quvchilarga yuqori darajadagi tushuncha va mahoratga erishishda yordam berish uchun vaqtinchalik qo'llab quvvatlashni o'z ichiga olgan bosqich hisoblanadi. Ushbu maqolada muayyan maqsadlar uchun ingliz tili (ESP) guruhlarida akademik lug'atni o'qitishda scaffolding(iskala) texnikasini qo'llash talabalarining o'quv natijalarini sezilarli darajada yaxshilanish aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: muayyan maqsadlar uchun ingliz tili (Esp), axborot texnologiyalari (IT darslari), akademik lug'at, tilni o'qitish.

Аннотация. В области изучения английского языка для специальных целей (ESP), особенно в области информационных технологий (IT-классы), преподавание академической лексики имеет первостепенное значение для того, чтобы учащиеся преуспевали в своих соответствующих областях. Сложность технического жаргона в сфере информационных технологий требует эффективных стратегий обучения, которые могут улучшить понимание и запоминание материала. Одной из таких стратегий является использование "строительных лесов", которая предполагает предоставление временной поддержки, помогающей учащимся достичь более высокого уровня понимания и навыков. В этой статье утверждается, что использование методов построения каркасов при обучении академической лексике на уроках ESP значительно улучшает результаты обучения учащихся.

Ключевые слова: Английский для специальных целей (Esp), информационные технологии (IT-классы), академическая лексика, языковое обучение.

Abstract. In the realm of English for Specific Purposes (ESP), particularly in Information Technology (IT classes), the teaching of academic vocabulary is paramount for students to thrive in their respective fields. The complexity of technical jargon in IT necessitates effective instructional strategies that can enhance comprehension and retention. One such strategy is scaffolding, which involves providing temporary supports to help students achieve a higher level of understanding and skill. This article argues that employing scaffolding techniques in teaching academic vocabulary in ESP classes significantly improves students' learning outcomes.

Key words: English for Specific Purposes (Esp), Information Technology (IT classes), academic vocabulary, language instruction.

Teaching vocabulary to English for Specific Purposes (ESP) students presents unique challenges and opportunities. ESP students often possess specific professional or academic goals that necessitate focused language instruction. Understanding the best practices for teaching vocabulary can significantly enhance the learning experience and outcomes for these students.

1. Understanding the ESP Context. ESP is tailored to the specific needs of learners who require English for their particular field, whether it be business, medicine, law, or engineering. Each discipline has its own jargon and specific vocabulary, which can be daunting for students. Educators

must first assess the students' needs to identify relevant vocabulary that will be most beneficial. This involves conducting needs assessments or surveys to gauge students' goals, current language proficiency, and the specific vocabulary they encounter in their fields.

2. *The Importance of Contextual Learning.* Vocabulary acquisition is greatly enhanced when words are taught in context. For ESP students, this means providing examples that reflect real-life scenarios they may encounter in their professional environments. Contextual learning can involve using case studies, role-playing activities, and authentic materials such as industry reports or academic articles. This approach not only helps students understand the meaning of words but also how they are used in professional discourse.

3. *Incorporating Multimedia Resources.* Utilizing multimedia resources can significantly support vocabulary instruction. Videos, podcasts, and interactive online platforms can expose students to authentic language use in their specific fields. For instance, a student studying medical English might benefit from watching surgical procedures or listening to medical professionals discuss case studies. Incorporating these resources makes learning more engaging and relevant, ultimately aiding retention.

4. *Strategies for Active Engagement.* Encouraging active engagement with vocabulary is essential for retention and understanding. Techniques such as word mapping, where students create visual representations of words including definitions, synonyms, and antonyms, can be effective. Additionally, collaborative learning strategies, such as group discussions or peer teaching, can facilitate deeper understanding and application of vocabulary. Students can share their experiences and insights related to the vocabulary, fostering a richer learning environment.

5. *Assessing Vocabulary Knowledge.* Regular assessment of vocabulary knowledge is crucial in an ESP context. This can involve informal assessments such as quizzes, vocabulary journals, or interactive games that promote recall and application. More formal assessments, such as written reports or presentations that require the use of specific vocabulary, can also provide insight into students' understanding and ability to apply what they have learned. Feedback on these assessments is vital to help students understand their progress and areas for improvement.

6. *Continuous Vocabulary Development.* Vocabulary learning should not be confined to the classroom. Encouraging students to engage with professional literature, participate in industry-related events, or join relevant online forums can provide continuous exposure to new vocabulary. Moreover, setting personal vocabulary goals can motivate students to take ownership of their learning. Providing a list of recommended resources tailored to their fields can facilitate this ongoing development.

7. *Cultural Considerations* Finally, it is essential to consider cultural aspects when teaching vocabulary to ESP students. Understanding cultural nuances and context can influence how vocabulary is perceived and used. Discussions about cultural differences in communication styles, idiomatic expressions, and professional etiquette can enrich students' vocabulary knowledge and prepare them for real-world interactions in their fields.

Scaffolding is rooted in the concept of gradual release of responsibility. Initially, educators provide significant assistance and guidance, which is gradually removed as students gain competence. This technique aligns with Vygotsky's Zone of Proximal Development (ZPD), where learners are supported just beyond their current capabilities. In the context of teaching academic vocabulary, scaffolding can take various forms, including modeling, guided practice, and collaborative learning.

Academic vocabulary is crucial in IT as it encompasses the terminology and language structures that professionals use in the field. For instance, terms like "algorithm," "bandwidth," and "firewall" are not merely technical jargon; they are foundational concepts that students must understand to engage fully in their studies and future careers. A robust vocabulary allows students to comprehend complex texts, participate in discussions, and write effectively about technical subjects. Consequently, teaching these terms through scaffolding techniques can enhance their academic success. There are some effective scaffolding techniques for teaching vocabulary:

1. *Modeling and Demonstration:* Instructors can begin by modeling how to use specific academic vocabulary in context. For example, when discussing "network security," the teacher might explain its significance while demonstrating its application in a real-world scenario. This initial

demonstration helps students visualize the term's relevance and encourages them to integrate it into their own vocabulary.

2. *Guided Practice:* After modeling, students should engage in guided practice where they can apply new vocabulary in controlled settings. For instance, teachers might use fill-in-the-blank exercises or vocabulary matching activities that focus on IT terms. This step allows learners to experiment with the language while receiving immediate feedback, reinforcing their understanding.

3. *Collaborative Learning:* Group activities can also serve as an effective scaffolding technique. Students can work together to create presentations or engage in peer teaching, using the academic vocabulary in discussions. This collaborative approach not only enhances their mastery of the terms but also builds communication skills essential in IT environments.

4. *Use of Graphic Organizers:* Visual aids like graphic organizers can help students organize and contextualize vocabulary. For example, a concept map that connects various IT terms can aid in visualizing relationships and hierarchies among concepts. This technique caters to visual learners and allows for deeper comprehension.

5. *Contextualized Learning:* Incorporating vocabulary into meaningful contexts is essential. Assignments that require students to write reports or conduct research using academic vocabulary can solidify their understanding. For example, a project on cybersecurity trends could necessitate the use of terms like "intrusion detection" and "encryption," allowing students to apply their knowledge practically.

Effective scaffolding should also include regular assessments to gauge students' understanding of academic vocabulary. Formative assessments, such as quizzes or informal discussions, can provide insights into areas where students may struggle. The feedback from these assessments is crucial; it should be constructive and aimed at guiding students toward improvement.

Conclusion. So, teaching vocabulary to ESP students requires a strategic approach that considers their specific needs and contexts. By utilizing contextual learning, multimedia resources, active engagement strategies, and ongoing assessment, educators can create a dynamic learning environment that fosters vocabulary acquisition. Additionally, understanding cultural considerations and encouraging continuous vocabulary development will equip students with the necessary tools to succeed in their professional endeavors. Through these methods, educators can significantly enhance the effectiveness of vocabulary instruction for ESP learners, preparing them for successful careers in their chosen fields.

In conclusion, scaffolding techniques are invaluable in teaching academic vocabulary in ESP classes, particularly within the IT discipline. By providing structured support through modeling, guided practice, collaborative learning, and contextualized assignments, educators can enhance students' vocabulary acquisition and retention. As students become more confident in their use of academic language, they are better equipped to navigate the complexities of their field and succeed in their academic and professional endeavors. Through these strategies, educators can foster a learning environment that not only emphasizes the importance of academic vocabulary but also prepares students for the demands of the IT industry.

REFERENCES:

1. Chen, S., Zhao, J., de Ruiter, L., Zhou, J., & Huang, J. (2022). A burden or a boost: The impact of early childhood English learning experience on lower elementary English and Chinese achievement. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 25(4), 1212–1229. <https://doi.org/10.1080/13670050.2020.1749230>
2. Damanhour, M. Y. (2021). The effectiveness of scaffolding as a teaching strategy in enhancing English language learners' motivation in writing: A case study. *Journal of Arts and Humanities*, 10(03), 49–58.
3. Tajeddin, Z., & Kamali, J. (2020). Typology of scaffolding in teacher discourse: Large 2022. *Linguistics, English Education and Art (LEEA) Journal* 5 (2):194-206.

UDC 378.147(063)

INNOVATIVE METHODS IN HIGHER EDUCATION

M.B.Khushvaktova, student, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola oliy ta'limdagi davom etayotgan o'zgarishlarni, zamonaviy o'quvchilarning o'zgarib borayotgan ehtiyojlarini qondirish uchun joriy etilgan innovatsion ta'lim

yondashuvlarini o'rganadi. Unda an'anaviy ta'lim amaliyotlarining qanday qilib zamonaviy, texnologiyaga asoslangan strategiyalar bilan almashtirilayotgani yoki qo'llab-quvvatlanayotgani tahlil qilinadi, bu esa yanada interaktiv, moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan o'quv imkoniyatlarini yaratish maqsadida amalga oshirilmoqda.

Kalit so'zlar: *Blended learning (aralash ta'lim), Kompetensiyaga asoslangan ta'lim (CBE), Loyiha asosida o'qitish (PBL), Gamifikatsiya, Virtual haqiqat (VR) integratsiyasi, Flipped classrooms (aylanma sinflar), Sun'iy intellekt (AI).*

Аннотация. В этой статье рассматривается продолжающаяся трансформация высшего образования с акцентом на внедрение инновационных методов обучения, которые отвечают на изменяющиеся потребности современных студентов. Анализируется, как традиционные образовательные практики либо заменяются, либо дополняются современными, основанными на технологиях стратегиями, направленными на создание более интерактивных, адаптируемых и индивидуализированных образовательных возможностей.

Ключевые слова: *Blended learning (смешанное обучение), Образование, ориентированное на компетенции (CBE), Обучение на основе проектов (PBL), Геймификация, Интеграция виртуальной реальности (VR), Перевернутые классы, Искусственный интеллект (AI).*

Abstract. This article examines the ongoing transformation in higher education, focusing on the incorporation of innovative teaching approaches that address the evolving needs of contemporary learners. It analyzes how conventional educational practices are being either replaced or supplemented by modern, technology-based strategies designed to promote more interactive, adaptable, and individualized learning opportunities.

Keywords: *Blended learning, Competency-based education (CBE), Project-based learning (PBL), Gamification, Virtual reality (VR) integration, Flipped classrooms, Artificial intelligence (AI).*

Introduction. In recent years, the landscape of higher education has undergone a significant transformation, driven by technological advancements and a greater understanding of diverse learning needs. Traditional models of education, characterized by large lecture halls and a one-size-fits-all approach, are increasingly being challenged by innovative teaching methods that aim to create more engaging, flexible, and personalized learning environments.[1]. These methods are designed not only to enhance the learning experience for students but also to prepare them for the rapidly evolving demands of the global job market.

Literature review and methodology. Innovative methods in higher education include approaches such as blended learning, competency-based education (CBE), project-based learning (PBL), gamification, and virtual reality (VR) integration. These techniques leverage modern technology, active learning strategies, and a focus on student autonomy to encourage deeper engagement with course materials.[2]. In today's rapidly evolving world, the demand for innovation in higher education has become more pressing than ever. Traditional educational models, which have been in place for centuries, are increasingly being questioned as they struggle to keep pace with global developments in technology, shifts in job markets, and the diverse needs of students. Key Reasons for the Need for Innovation in Higher Education:

1. **Technological Advancements:**

○ The rise of digital tools and online platforms has opened up new possibilities for teaching and learning. Innovative methods, such as **blended learning, flipped classrooms**, and the use of **artificial intelligence (AI)** in education, allow for more personalized and flexible learning experiences.

○ The COVID-19 pandemic significantly accelerated the shift towards online education, highlighting the need for higher education institutions to embrace digital tools and adapt to a changing educational environment.

2. **Changing Job Market and Skills Demand:**

○ The job market is evolving, with many industries requiring skills that were not as prominent in traditional curriculums. **Critical thinking, problem-solving, digital literacy,**

and **collaboration** are now essential competencies, prompting the need for educational models that focus on developing these skills.

◦ **Competency-based education (CBE)** and **project-based learning (PBL)** are gaining traction as innovative methods to better prepare students for the real-world challenges they will face in their careers.

3. **Globalization and Access to Education:**

◦ As access to education becomes increasingly global, institutions must find ways to offer quality education that transcends geographic boundaries. **Massive Open Online Courses (MOOCs)**, virtual classrooms, and other online learning models have provided opportunities for individuals around the world to pursue higher education, irrespective of location.

Innovation in higher education can make education more inclusive, equitable, and accessible to a broader range of students. Innovative teaching methods in higher education aim to transform traditional pedagogical approaches, integrating modern technologies and new educational paradigms to cater to the evolving needs of students. Innovative teaching methods are revolutionizing higher education, enabling instructors to better meet the needs of today's diverse student populations. These methods leverage technology, foster active learning, and provide students with opportunities to engage in meaningful, real-world learning experiences. The adoption of these approaches offers several key benefits for students, instructors, and institutions. Gamification, which incorporates game-like elements into the learning experience, can significantly boost student motivation. By integrating rewards, challenges, and leaderboards, students are encouraged to remain engaged with the material and continue progressing. This element of fun and competition can lead to better retention of information, as students are more motivated to actively participate in their learning journey.[5].

Discussion and results. Changing long-established practices can be intimidating for both instructors and students, and overcoming this resistance requires strong leadership and clear communication about the benefits of innovation. Innovative teaching methods, such as blended learning and gamification, often require robust technological infrastructure. However, many institutions, particularly those with limited resources, may lack the necessary technology—such as high-speed internet, software tools, or learning management systems—to fully implement these methods. Without the proper technological support, even well-designed courses may fail to achieve their intended outcomes.[7]. Faculty members must be adequately trained to use new teaching methods and technologies effectively. However, many educators may lack the time or expertise to integrate these tools into their teaching practices. Inadequate professional development programs can limit the success of innovative methods, as instructors may not feel confident in using new technologies or may not know how to adapt them to their teaching style.[8]. With the adoption of innovative teaching methods across various disciplines, maintaining the quality and consistency of instruction can become challenging. Ensuring that all students have access to the same high-quality learning experiences requires careful coordination and standardization of teaching practices. Without a clear framework for quality assurance, the effectiveness of innovative methods can vary significantly across different courses or instructors.[9].

Across the globe, various universities have successfully implemented innovative teaching methods that have enhanced student engagement, learning outcomes, and overall educational quality. These case studies illustrate the potential of such methods when properly executed. Massive Open Online Courses (MOOCs) have revolutionized higher education by providing open access to high-quality educational resources. **Harvard University** partnered with **edX** to create a platform for delivering MOOCs on a global scale. These online courses are designed to be accessible to anyone, anywhere, and cover a wide range of topics, from computer science to the humanities. Harvard's implementation of MOOCs has enabled the university to reach a global audience and provide learners with the opportunity to earn certificates and degrees through online coursework. While MOOCs face challenges related to completion rates, the success of Harvard's model has demonstrated the potential of online learning to make education more accessible. The landscape of higher education is rapidly evolving, driven by technological advancements, changing student demographics, and the increasing demand for flexible, personalized learning experiences.

One of the most significant shifts in higher education is the increased adoption of **online and hybrid learning** models. These models combine traditional in-person instruction with online components, offering greater flexibility for students. Online learning has made education more accessible to non-traditional students, such as working professionals, international learners, and those with mobility challenges. Hybrid models, where students attend some classes in-person and complete others online, are expected to grow in popularity as they provide the best of both worlds—face-to-face interaction and the flexibility of online learning. As a result, universities and colleges are increasingly developing online degree programs, professional certifications, and MOOCs (Massive Open Online Courses) to reach a global audience. The continued growth of e-learning technologies, such as virtual classrooms and AI-driven platforms, will further shape the way higher education is delivered. As global challenges such as climate change, social inequality, and environmental degradation become more urgent, **sustainability and social responsibility** have taken center stage in higher education. Institutions are recognizing their role not just in educating future generations but in leading the charge towards a more sustainable and equitable world. This trend is reshaping curriculum design, campus operations, research agendas, and the very ethos of many universities. [10]. Innovation in teaching methods is no longer just a luxury but a necessity for meeting the demands of 21st-century learners. As technology advances and the needs of the workforce evolve, educational systems must adapt to ensure that students are equipped with the critical skills required for success.

Conclusion. By embracing innovative teaching methods — such as blended learning, competency-based education, project-based learning, and the integration of AI and technology—educators can provide more personalized, engaging, and effective learning experiences. These methods not only enhance student engagement and academic performance but also prepare students for the rapidly changing global landscape. Incorporating innovation into the curriculum and instructional strategies allows educators to address the diverse learning styles, skills, and needs of modern students. This proactive approach helps ensure that higher education institutions remain relevant and effective in equipping future generations with the knowledge and competencies needed to thrive in a complex world.

REFERENCES:

1. Bates, T. (2015). *Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning*. Retrieved from BCcampus: <https://opentextbc.ca/teachinginadigitalage/>
2. Dede, C. (2016). *The Role of Digital Technologies in Deeper Learning*. In *Deeper Learning: How Eight Innovative Public Schools Are Transforming Education in the Twenty-First Century* (pp. 187-204). Harvard Education Press.
3. Bergmann, J., & Sams, A. (2012). *Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*. International Society for Technology in Education.
4. Griffiths, A. (2013). *Competency-Based Education: A New Framework for Teaching and Learning*. American Council on Education.
5. Anderson, C. A. (2014). *The Influence of Video Games on Youth: From Casual Entertainment to Learning*. *Journal of Educational Psychology*, 106(3), 1019-1034. <https://doi.org/10.1037/a0037346>
6. Bergmann, J., & Sams, A. (2012). *Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*. International Society for Technology in Education.
7. Johnson, L., Adams Becker, S., & Cummins, M. (2016). *The NMC Horizon Report: 2016 Higher Education Edition*. New Media Consortium. Retrieved from <https://www.nmc.org/publication/nmc-horizon-report-2016-higher-education-edition/>
8. Puentedura, R. R. (2014). *SAMR: A Model for Transforming Learning with Technology*. Retrieved from <https://hippasus.com/>

UO'K 159.9

YOSH AVLODNI KOMIL INSON QILIB TARBIYALASHDA BOLALAR ADABIYOTINING AHAMIYATI

M. Kuchkarova, o'qituvchi, Fan va texnologiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada, yosh avlodni komil insonlar qilib tarbiyalashda kattalar adabiyotining ajralmas bir bo'lagi bo'lgan bolalar adabiyotining ham ahamiyati katta ekanligi, bolalar adabiyoti o'z oldiga kelajak avlodni jismonan baquvvat, ruhan pok, fikran sog'lom, iymon-e'tiqodi butun,

bilimi, ma'naviyati yuksak, mard va jasur, vatanparvar avlodni tarbiyalashdek katta va murakkab vazifani qo'yganligi bilan ajralib turishi haqida ma'lumot berilgan

Kalit so'zlar: *Bolalar adabiyoti, ma'naviy tafakkur, komil inson, g'oyaviy mazmun, badiiylik, ma'rifatparvarlik g'oyalari, kitobxon.*

Аннотация. *В статье даются сведения о большом значении детской литературы, являющейся неотъемлемой частью взрослой литературы, в воспитании подрастающего поколения как полноценных людей, и о том, что детская литература отличается большой и сложной задачей воспитания будущего поколения физически крепким, духовно чистым, психически здоровым, с полной верой и убеждениями, с высокими знаниями и духовностью, мужественным и отважным, патриотичным.*

Ключевые слова: *Детская литература, духовное мышление, совершенный человек, идейное содержание, художественность, просветительские идеи, читатель книги.*

Abstract. *The article provides information about the great importance of children's literature, which is an integral part of adult literature, in raising the younger generation as perfect people, and that children's literature is distinguished by the fact that it sets itself the great and complex task of raising a future generation that is physically strong, spiritually pure, mentally healthy, full of faith and belief, knowledgeable, highly spiritual, courageous and patriotic.*

Keywords: *Children's literature, spiritual thinking, perfect person, ideological content, artistic, enlightening ideas, reader.*

Farzand komilligi, uning tarbiyasi, sog'lomligi, milliy qadriyatlarga, Vataniga bo'lgan muhabbati kabi masalalar ko'tarilganda, mutafakkir Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir," – degan ma'noli fikrlari naqadar haqiqat ekanligini anglaymiz. Tarbiyaning o'chog'i bo'lgan oila – har bir xalqning, millatning davomiyligini saqlovchi, milliy qadriyatlarning rivojini ta'minlovchi, ma'nan va jismonan barkamol avlodni dunyoga keltirib, tarbiyalab, vatanparvar yurt himoyachilarini voyaga yetkazuvchi muqaddas makondir. Inson ilk tarbiyani oiladan, mehr qo'ridan, onaning suti va o'ziga xos allasidan oladi. Uning ta'siri odam tabiatiga, qalbiga mustahkam joylashadi. Farzandning komilligi, ruhiyati, mehribonligi, odobi har bir oilada belgilangan ichki, o'ziga xos qonun-qoidalari asosida shakllanib boradi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Barchamizga ayonki, yurtimizdagi har qaysi inson har qaysi oilaning eng ezgu orzu-maqсадlari, hayotiy manfaatlari, avvalambor, uning farzandlari timsolida namoyon bo'ladi, ro'yobga chiqadi". Bunda farzandlarning ma'naviy tarbiyasi masalasi ham muhim o'rin tutadi. Ma'naviyat so'zini izohlagan olim Safo Ochil: "Ma'naviyat" deganda, inson xulq-atvorining go'zalligi, saxovatligi, olijanoblighi, va'dasiga vafodorligi, hayoliligi, bilim olishi, donolighi, bag'rikengligi, odoblilighi, ozoda va pokizalighi, qalbining beg'uborligi, xushmuomalalighi va shu singari yoqimli urf-odatlar tushuniladi," – degan fikrni ilgari suradi.

Ma'lumki, bola dunyoga kelar ekan, uning ruhiyatida soflik, adolat, ishonch kabi go'zal fazilatlar birga dunyoga keladi. Endi bola qalbidagi bu go'zal fazilatlarni saqlab qolish uchun oila, jamiyat va ta'lim tizimi bunga tayyor bo'lmog'i kerak. Mana shu yuksak vazifani amalga oshirish uchun davlatimizda barcha shartsharoitlar yaratilishi borasida keng ko'lamli ishlar tashkillashtirilgan bo'lib, faqat undan unumli va oqilona foydalanish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Kitobxonlik insonni ma'naviy boyitib, uning ma'naviy-ma'rifiy barkamolligini ta'minlaydi.

Insonning shaxs sifatida shakllanishi ma'naviy tafakkurining barqarorligiga bog'liqdir. Bu barqarorlik bolalarga ona qornidan boshlab kitobga bo'lgan mehr va kitobning hayot so'qmoqlarida uchraydigan ma'lum bir masalalar yechimida qo'l kelishini ilg'ab olishga o'rgatish orqali vujudga keladi.

Yosh avlodni komil insonlar qilib tarbiyalashda kattalar adabiyotining ajralmas bir bo'lagi bo'lgan bolalar adabiyotining ham ahamiyati katta. Bolalar adabiyoti o'z oldiga kelajak avlodni jismonan baquvvat, ruhan pok, fikran sog'lom, iymon-e'tiqodi butun, bilimi, ma'naviyati yuksak, mard va jasur, vatanparvar avlodni tarbiyalashdek katta va murakkab vazifani qo'yganligi bilan ajralib turadi.

Bolalar kitobi bu vazifani bajarishda badiiy tilga suyanadi. Adabiy asarning tili uning g'oyaviy mazmunini anik va ifodali ochib berish vositasidir. Yaxshi, anik, ravon, obrazli, boy til bilan yozilgan asar yozuvchining maksad va fikrlarini kitobxonlarga tez va oson yetkazadi. Buni mutafakkir Alisher Navoiy «Maxbub-ul qulub» asarida tilni «kungil xazinasining qulfi», deb ta'riflaydi. Buyuk shoir kishilarni qisqa va mazmunli, chuqur mantiq bilan so'zlashga chaqiradi. Bu talab, shubxasiz, bolalar yozuvchilariga ham taalluqlidir. Bolalar yozuvchisi sodda, ravon, qiziqarli va mazmundor qilib yoza bilishi kerak. Buning uchun esa u xalq tilini puhta bilishi lozim. Ravon til bilan yozilgan badiiy asarlar yosh kitobxonning nutqiga ham katta ta'sir kursatadi, so'z boyligini oshiradi.

Kichkintoylar uchun yoziladigan xar qanday badiiy asar ularning yosh xususiyatlariga, saviyalariga mos bo'lishi, ular qalbida chukur uy-fikrlar uyg'otishi, yorqin obrazlar va yuksak g'oyalarga boy bo'lishi, ularni ulkan va porloq ishlarga ilhomlantirishi zarur. Eng muhimi mavzular tushunarli, sodda va qiziqarli tilda yoritilishi lozim. Bolalar adabiyoti yoshlarni iymon-e'tiqodli kishilar sifatida va vatanga muxabbat ruhida tarbiyalashda mustaqil mamlakatimizning qudratli qurolidir. Faqat chinakam badiiy asarlarga kuchli ta'sir ko'rsatib, ana shu yuksak talablarga javob bera oladi. Shu sababli bunday kitoblar pedagogik va psixologik nuqtai nazardan ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Jahon xalqlari, shu jumladan o'zbek bolalar adabiyotidagi topishmoq, tez aytish, o'yin qo'shiqlari, rivoyat, afsona, ertak, masal va doston kabi asarlarning aksariyati bolalar uchun yaratilgan xalq og'zaki ijodi namunalari zaminida yuzaga kelgan. Bolalar adabiyotini bevosita bolalarga mo'ljallab yaratilgan va kattalar uchun yozilib, yosh kitobxonlar tomonidan ham sevib o'qiladigan asarlarga ajratish mumkin. Nazarda tutilgan kitobxonning yoshi va bilim saviyasiga mos hayotiy va hayoliy manzaralarni shu yoshdagi bolalar uchun tushunarli til, shakl va tasviriy vositalar orqali jonlantirish bolalar adabiyotining muhim shartlaridan biridir. Masalan, kichik yoshdagi bolalar uchun yaratilgan asarlarda tasvir ko'pincha ko'rgazmali xarakterda bo'lsa, yuqori sinf o'quvchilari yoki akademik litsey va kasb-hunar kollejlari talabalariga mo'ljallangan ijod namunalari esa qahramonlar hayoti, tabiat, jamiyat hodisalari nisbatan murakkab, barcha rang va tuyg'ular hilma-hilligi bilan ifodalanadi.

Mana shundan kelib chiqib, bolalar adabiyoti uch qismga bo'linadi: 1) maktabgacha tarbiya yoshidagi (3-6 yosh) bolalarga mo'ljallangan adabiyot;

2) maktab yoshidagi kichik bolalar uchun yaratilgan asarlar (7-12 yoshlilar);

3) o'rta va katta yoshdagi bolalar (13-18 yoshdagilar)ga mo'ljallangan adabiyot.

O'zbek bolalar adabiyotining shakllanishi va taraqqiyotida Abdulla Avloniy, Hamza, Elbek, G'.G'ulom, Oybek, H.Olimjon, G'ayraty, Zafar Diyor, Po'lat Mo'min, Quddus Muhammadiy, Yequbjon Shukurov, Qudrat Hikmat, Asqad Muxtor, Xudoyberdi To'xtaboev, Latif Maxmudov, Tursunboy Adashboev, Anvar Obidjon va Hamza Imomberdiev kabi adiblarning hissalarini kattadir. Jamiyatimiz kelajagi bo'lmish bolalarning bilimli, odobli, Vatanga sadoqatli, ota-ona oldida burchdor, o'z davrining faol fuqarosi bo'lib ulg'ayishini ta'minlashda bolalar adabiyotining roli beqiyosdir.

M. Gorkiy aytganidek, “. . . Bolalar bilan eng jiddiy mavzularda ham hech qanday didaktikasiz, sodda va maroqli so'zlashish mumkin. Soddalik va ravshanlikka erishish adabiy sifatni pasaytirish yo'li bilan emas, balki chinakam mahorat natijasida erishiladi. Bolalar adabiyoti sohasida ish ko'rmoqchi bo'lgan muallif kitobxon yoshining barcha xususiyatlarini nazarga olmog'i lozim. Aks holda, uning kitobi bolaga ham, kattaga ham keraksiz, betayin kitob bo'lib qoladi”.

Bolalar adabiyotida badiiylik bilan bir qatorda ma'rifiylik ham yetakchi o'rin tutadi. Chunki Bolalar adabiyoti namunalari yoshlarni insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashga ham xizmat qiladi. Barcha davrlar Bolalar adabiyotining taraqqiyot tamoyillari, avvalo, ma'rifiylik va tarbiyaviylikda aks etadi. Biroq Bolalar adabiyoti rivojlanib borgani sari uning sof badiiyat unsurlarini egallashga intilishi va umumadabiyot taraqqiyot tamoyillari bilan hamkorligi ham ko'zga tashlanadi. Jumladan, XX asr boshlarida o'zbek Bolalar adabiyotida ko'proq ma'rifatparvarlik g'oyalari yetakchilik qilsa, 30-yillar Bolalar adabiyotida realistik adabiyot tamoyillari ustuvor, 50-60-yillar Bolalar adabiyotida sarguzasht fantastik adabiyot elementlari kuchaydi. 80-yillar Bolalar adabiyotida psixologizmning

kuchayishi, yosh qahramon talqinida uni yosh bola tarzida emas, hayotga tobora jadal kirib kelayotgan, o'z qarashlariga ega bo'lgan shaxs sifatida tasvirlashga intilish ruhi mavjud.

O'zbek Bolalar adabiyoti taraqqiyotida 90-yillar yangilanish davri bo'ldi. Istiqlol sharofati bilan milliy, madaniy, adabiy va diniy qadriyatlarining tiklanishi Bolalar adabiyoti namoyandalari ijodiga ham sezilarli ta'sir qildi, ularning asarlarida haqiqiy o'zbek qiyofasi tasviri yetakchi o'rin egallay boshladi.

Bolalar adabiyotining o'ziga xosliklari uning qahramoni tasvirida yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Macalan, XX asr boshlari Bolalar adabiyoti namunalari ko'proq ijodkorning faolligi, qahramon tasviri emas, targ'ibiy va tashviqiy ruh ustuvorligi bilan ajralib tursa,

30-yillar Bolalar adabiyotida ko'proq xalq og'zaki ijodiga murojaat qilingan, bu davrda yaratilgan asarlarda ham hali faol qahramon obrazi deyarli yo'q edi. 50-60-yillar Bolalar adabiyoti namunalari bevosita yosh qahramonlarning asarlar voqealarida hal qiluvchi o'rin tutish bilan chinakam Bolalar adabiyotiga aylandi. 70-80-yillar Bolalar adabiyoti namunalardan esa tobora hayotga o'z nuqtai nazar bilan qaraydigan, balandparvoz, ritorik ta'riflardan ko'ra tanqidiy nigohi o'tkirroq yosh qahramon qiyofasi gavdalana boshladi, shu davrda uzbek Bolalar adabiyotiga ilk bora bolalarning o'ziga xos, endigina uyg'onib kelayotgan pok muhabbati kirib keldi. 90-yillar adabiyotida bu borada yangi qadam tashlandi, o'zbek bolasi o'zbekning farzandi ekanligidan faxrlanish, ulug' ajdodlarga munosib bo'lish ruhidagi, tom ma'nodagi vatanparvarlik g'oyasi ustuvor asarlarni o'qish baxtiga musharraf bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. J.Mamasoli. O'zbek bolalar adabiëti Oliy o'quv yurtlarining o'zbek tili va adabiëti fakultetlari talabalari uchun darslik. — T.: «O'zbekiston», 2001. — 242 b.
2. A.Suyumov, M.Jumaboev. Bolalar adabiëti Pedagogika va maktabgacha tarbiya bilim yurtlari uchun qo'llanma — T.: "O'qituvchi" 1995.
3. M.Farmonova. Sharq mutafakkirlarining ma'naviy merosida farzand tarbiyasi Ilmiy-uslubiy qo'llanma «Tasvir nashriyot uyi» Toshkent – 2020.
4. S. Ochil. Mustaqillik va tarbiya masalalari. "O'zbekiston", 1995.

UDC 37.01

THE ROLE OF MODERN METHODS IN IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF THE LESSON IN TEACHING ENGLISH

N.B.Pulatova, Associate professor, Tashkent Social Innovation University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim metodlarini dars samaradorligini oshirishda ahamiyati, xususan ingliz tilini o'qitishda zamonaviy metodlardan foydalanish, uning o'ziga xos xususiyatlari, afzalliklari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, innovatsion yondashuv, pedagogik mahorat, chet tili, samaradorlik, dars sifati, bilim va malaka.

Аннотация. В данной статье освещается значение современных методов обучения в повышении эффективности урока, в частности, использование современных методов обучения английскому языку, его особенности, преимущества.

Ключевые слова: современное образование, инновационный подход, педагогическое мастерство, иностранный язык, эффективность, качество урока, знания и квалификация.

Abstract. This article highlights the importance of modern educational methods in improving the effectiveness of the lesson, in particular the use of modern methods in teaching English, its peculiarities, advantages.

Keywords: modern education, innovative approach, pedagogical skills, foreign language, efficiency, lesson quality, knowledge and competence.

Just as other professions have evolved to meet new demands, teaching has also transformed to keep pace with the changing world. Modern methods of teaching ensure that our teaching practices are as dynamic and forward-thinking as the world our students will enter. They are designed to address the skills and knowledge students need beyond the classroom. The advantages of modern

methods in teaching English are many. These techniques are tailored to the needs of students, making the learning process more interesting and effective.

For us as teachers, embracing these modern teaching methods means more than just staying current. These approaches can make our teaching more engaging and efficient, allowing us to connect with students in new ways. They provide us with innovative tools and strategies to enhance our professional development. They simplify teaching and create a more interactive and rewarding teaching experience.

Advantages Of Modern Methods:

* Student-oriented: modern methods take into account the personal needs and learning styles of students. This will help them develop their strengths and overcome difficulties.

* Practical oriented: modern methods allow students to apply language in real life. This increases their interest in language acquisition and makes the language acquisition process more efficient.

* Application of technology: modern methods widely apply technology. This will help students make the learning process more interesting and interactive. For example, students can learn English using online games, videos, and audio materials.

* Changing attitudes towards language learning: modern methods help students change their attitudes towards language learning.

This helps them to view language learning as an interesting and useful process, rather than a challenge.

* Communicatively oriented: modern methods direct language learning to communication. This allows students to interact with others by learning the language.

Examples Of Modern Methods:

* Communicative language teaching (CLT): this method is aimed at teaching students to communicate through language acquisition.

* Task-oriented teaching (TBLT): this method helps students learn the language by completing real-life tasks.

* Gamified teaching: this method helps students to learn the language in the form of a game.

Modern methods help students in teaching English to make learning the language more interesting, effective and useful. These techniques are tailored to the needs of students, make extensive use of technology and help change attitudes towards language learning.

The goal of these approaches and methods is to master a living, spoken language and to learn the ability to communicate. When using the communicative methods in teaching, students are more active. The task of the teacher in this case is the ability to involve everyone in the audience in the conversation. The essence of this method is to create real communication situations. When recreating the dialogue, the student has the opportunity to put into practice all the knowledge gained.

Modern methods of teaching are all about combining innovative techniques with educational tools to make learning interactive and effective. These methods focus on offering a diverse learning experience while remaining learner-centric. Modern educational methods in teaching English have revolutionized the learning process, making it more engaging, effective, and relevant to the needs of today's learners. Here are some key aspects of these methods:

1. Learner-Centered Approach:

* Focus on Individual Needs: Modern methods emphasize understanding each student's learning style, strengths, and weaknesses. This allows for personalized learning plans and differentiated instruction.

* Active Participation: Students are encouraged to be active participants in the learning process, not just passive recipients of information. This involves interactive activities, discussions, and project-based learning.

2. Technology Integration:

* Digital Tools: Modern classrooms utilize a wide range of digital tools, including online platforms, interactive whiteboards, and multimedia resources. This enhances engagement, provides access to diverse content, and facilitates personalized learning.

* Virtual Learning Environments: Online learning platforms allow for flexible learning, personalized feedback, and access to a wealth of resources.

3. Communicative Language Teaching (CLT):

* Focus on Communication: The primary goal is to develop students' ability to communicate effectively in English. This involves real-life scenarios, role-playing, and authentic materials.

* Interactive Activities: Activities like debates, group discussions, presentations, and simulations encourage students to use English in meaningful ways.

4. Task-Based Language Teaching (TBLT):

* Real-World Tasks: Students engage in tasks that mimic real-life situations, such as writing emails, planning a trip, or giving a presentation. This helps them apply language skills in practical contexts.

* Problem-Solving: Tasks often involve problem-solving and critical thinking, promoting deeper understanding and application of language.

5. Collaborative Learning:

* Group Work: Students work together in groups to complete tasks, learn from each other, and develop their communication skills.

* Peer Feedback: Students provide feedback to each other, fostering a supportive learning environment and promoting self-reflection.

6. Assessment for Learning:

* Formative Assessment: Regular assessments are used to monitor student progress and identify areas for improvement. This allows teachers to adjust instruction and provide targeted support.

* Student-Led Assessment: Students are involved in the assessment process, reflecting on their learning and setting goals for improvement.

Examples of Modern Educational Methods:

* Project-Based Learning: Students work on long-term projects that require them to apply their language skills in a meaningful way.

* Flipped Classroom: Students watch lectures or study materials at home and engage in interactive activities in class.

* Gamification: Learning is made more engaging through game-like elements, such as points, badges, and challenges.

Benefits of Modern Educational Methods:

* Increased Engagement: Students are more motivated and interested in learning.

* Improved Communication Skills: Students develop fluency and confidence in using English.

* Enhanced Critical Thinking: Students learn to think critically and solve problems.

* Personalized Learning: Students receive instruction tailored to their individual needs.

* Real-World Relevance: Students learn skills that are applicable to real-life situations.

Overall, modern educational methods in teaching English are designed to create a dynamic and engaging learning environment that empowers students to become confident and effective communicators in the globalized world.

A classroom during a communicative task, students do most of the speaking actively, and frequently the scene of a classroom while leaving their seats to complete a task. Because of the increased responsibility to participate, students may find they gain confidence in using the target language in general. Teachers in communicative classrooms will find themselves talking less and listening more becoming active facilitators of their students' learning.

REFERENCES:

1. Bakhtiyarova P. N. The main purpose of audio-visual tools in teaching English //International conference on modern development of pedagogy and linguistics. – 2024. – T. 1. – №. 2. – С. 27-30.

2. Bakhtiyarova P. N. One of the four fundamental skills listening comprehension plays an important role in the learning process //Наука и образование сегодня. – 2020. – №. 10 (57). – С. 43-44.

3. Pulatova N. English communication skill teachers must be innovative, creative and resourceful with thorough knowledge of the subject //Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – 2023. – Т. 3. – №. 1 Part 1. – С. 56-58.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI TARBIYACHILARINING BILIM DARAJASINI VA MAHORATINI OSHIRISH SHAKLLARI*X.U.Rizayeva, PhD, dots., Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilarining bilim darajasini va mahoratini oshirish shakllari va usullari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: to'plam, miqdor, son, raqam, kattalik, shakl, figura, tomon

Аннотация. В данной статье описаны формы и методы повышения уровня знаний и умений педагогов дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: набор, количество, количество, число, размер, форма, фигура, сторона

Abstract. This article describes the forms and methods of increasing the level of knowledge and skills of teachers of preschool educational organizations.

Key words: set, quantity, amount, number, size, shape, figure, side

Matematika aniq fan, shu sababli o'qitishda bolalar o'z fikrlarini aniq va bog'liqli bayon qilishni o'rganishlari juda muhim. Bolalar har doim tarbiyachining mantiqan ixcham, savodli nutqini eshitishlari kerak. Tarbiyachilar ko'pincha u yoki bu matematik atamani ishlatishganida «to'plam», «miqdor», «son», «raqam», «kattalik», «shakl», «figura», «tomon» va h. k.

Tushunchalar orasidagi farqlarni oydin tasavvur qila olmaganlari tufayli xatolarga yo'l qo'yishadi.

Matematik tushunchalarning mazmunini bilib olish muhim, busiz bolalarga ilmiy ishonchli bilimlarni berib bo'lmaydi.

Fazoviy va miqdoriy belgilar va munosabatlar faqat so'zlar yordamida akslanishi mumkin. Shu sababli bolalar tomonidan matematik ob'ektlarning xossalari va belgilarining ajratilishi, albatta, ularning nomlari bilan kuzatiladi. Bola bog'langan qo'shma gap va ergashgan qo'shma gap tuza olmagan uchun nutqda matematik munosabatlarni aks ettirish unga juda qiyinlik qiladi. Bu malakani sinchiklab ishlab chiqishga to'g'ri keladi.

Oldin savollarni bo'laklarga ajratish maqsadga muvofiq, masalan, bolalardan- «Qizil tasmachada nechta tosh bor?», — deb so'raladi. So'ngra bolani ushbu bog'lanishni o'rnatishga o'rgatish kerak: «Qizil tasmachada bitta, ko'k tasmachada esa ko'p tosh bor».

Tarbiyachi yo javob namunasini beradi, yoki bola uchun javob beradi: «Qizil tasmachada bitta tosh bor, ko'k tasmachada esa...» — «ko'p tosh bor» deb to'ldiradi kichkintoy.

Bolalar matematik fikrlarni qisqa va aniq, ish mohiyatni aks ettirib tuzishga o'rgatiladi. Uch yoshli bola «Qo'g'irchoqlar nechta bo'lsa, piyolachalar shuncha» deydi yoki «Idishlar ko'p, qo'g'irchoqlar kam» deydi, yoki «To'rt uchdan katta, uch esa to'rt dan kichik», deb javob beradi.

Bolalar nutqida matematik ob'ektlar bilan bajariladigan ishlarning aks etishiga katta e'tibor berish kerak. Bolalar u yoki bu topshiriqlarning bajarilishini, albatta, gapirib berishlari va tushuntirishlari kerak. Ajratilgan xossalari, belgilar (alomatlar) va mos harakatlar usullari orasida bog'lanishlar, ya'ni, bilimlar bilan ularning idrok qilinishi orasida bog'lanishlar shu asosda o'rnatiladi. Bolalar uchun har bir yangi harakatni tarbiyachining o'zi ko'rsatadi, uni aniq ko'rsatmalar tushuntirishlar olib boradi. Bu ko'rsatma va tushuntirishlar mumkin bo'lgan xatolarning oldini olishga yo'naltirilgan bo'ladi, bunda hamma ish usullarini tarbiyachining o'zi ko'rsatadi, jarayonni va ishlarning bajarilish tartibini o'zi tushuntiradi. Masalan, bolalarga sanoq usullarini o'rgatar ekan, tarbiyachi bolalar ko'z oldida buyumlarni sanaydi va bunday deydi: «Men matryoshkalarini qo'g'irchoqlarni o'ng qo'lim bilan chapdan o'ngga qarab sanayman, ularga unday tegaman, bitta, ikkita, uchta — jami uchta matreshka deyman».

Didaktik materialni (almashtirib, tarbiyachi bir hil harakatning o'zini ko'p marta takrorlaydn, bunda u har doim harakat nomini aytib turadi.

Bolalar nima qilishlarini va qanday qilishlarini gapirib berishadi. Bolalarning u yoki bu harakatni o'zlashtirishlariga qarab, og'zaki tushuntirishlarning roli orta boradi. Tarbiyachi bolalarni

so'z bo'yicha ishlashga o'rgatadi, borgan sari ularga ko'proq mustaqillik beradi. Agar dastlab harakat usullari mufassal tushuntirilgan bo'lsa, keyinroq ko'rsatmalar umumiy xarakterga ega bo'la boshlaydi, masalan: «Stolning uzunligi va kengligi, bo'yi va enini aniqroq o'lchashga harakat qiling».

Shundan keyin bolalar qo'yilgan masalani hal qilgunga qadar harakatlarni rejalashtirishga o'rgatiladi, ular ushbu xil savollarga javob berishadi: qaysi lenta uzun, qaysi lenta qisqa ekanini qanday bilish mumkin? Siz to'g'ri to'rtburchaklarni teng ikkiga qanday bo'lasiz? Qaysi xaltada don ko'pligini qanday bilasiz?

O'qitishning bunday izchillikda bo'lishi bilish jarayonlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Shunday qilib, bolalar, albatta, nima qilganliklari va qanday qilganliklari, keyinroq nima qilishlari haqida gapirib berishlari kerak. Bunda ular tushunarsiz, anglab yetilmagan, ya'ni bevosita ular tajribasida bo'lmagan narsalarni eslab qolishlariga hech bir holda yo'l qo'ymaslik kerak.

Tarbiyachi bir narsaning o'zi haqida bir nechta savol beradi, ammo har gal, bolalarni o'ylab, tushunib yetgan holda javob berishga undab, bu savollarni har xil ifodalab beradi. Chunonchi, tayyorlov guruhi bolalari lentaning uzunligini o'lchaganlaridan keyin, u ushbularni so'raydi: «Lentaning uzunligi nimaga teng? Lentaning uzunligi 3 ta o'lchovga teng degani nimani bildiradi? Lentaning uzunligini o'lchashda chiqqan 3 soni nimani bildiradi? Shunday uzunlikda lenta olish uchun yana o'lchovni necha marta qo'yish kerak?» Tarbiyachi siyqasi chiqqan (trafaret) javoblarga yo'l qo'ymaydi, doimo bolalarga bu haqda qanday qilib boshqacha aytish mumkinligini o'ylab ko'rishni taklif qilib turadi. («Konuslar nechta bo'lsa, matryoshkalar shuncha», «Matryoshka va konuslar teng», «Matryoshkalar va konuslar to'rtadan»), buyumlarning ikki guruhi o'rtasida tenglik o'rnatib, deyishadi katta guruh bolalari. Bolalar oldida har doim «Nega?», «Qanday?» savollari turishi kerak.

Tarbiyachi bolalarni o'rtoqlarining javoblarini to'ldirishlari, tuzatishlari, aniqlashtirishlarini taklif qilib, ularning javoblarini yaxshi eshitishga o'rgatadi: «Kim to'ldiradi, kim yaxshiroq gapirib beradi?» kabi savollarni beradi. Mashg'ulot jarayonida butun guruh va alohida bolalar ishini boshqarib turadi. Buning uchun u har bir yangi savol va topshiriq bilan guruhining hammasiga murojaat qiladi, javobni esa tarbiyachi chaqirgan bolagina beradi.

Frontal mashqlar o'tkazishda bolalar ko'rsatmalarni tinglash, bolalar bilan bir xil suratda o'ynash, topshiriqlarni bajarishni o'z vaqtida tamomlashga va, nihoyat, nima qilganliklari va qanday qilganliklari, nima hosil qilganliklarini gapirib berishga o'rgatiladi. Kimda boshqacha javob chiqqan bo'lsa, u tovush chiqarmay qo'lini ko'taradi. Javob har xil chiqqanda, qaysi javob to'g'riligi aniqlanadi va xatolarni tuzatish taklif qilinadi. Tarbiyachi har bir topshiriq bajarilganidan keyin baholaydi va bunda ko'rsatmalar bajarilishining to'g'riligini, chalg'imagi ishlash malakasini ta'kidlab o'tadi. O'rtoqlarining javoblarini kuzatish malakasini rag'batlantiradi.

Bolalarga matematika o'rgatishda uning alohida xususiyatlarini hisobga olish kerak, chunki bolalarning hammasi ham matematik bilimlarni bir tekisda o'zlashtirishmaydi, matematikaga bir xilda qiziqishmaydi. Ba'zi bolalar u yoki bu harakat texnikasini qiynalib o'zlashtirishadi, ba'zi bolalar esa matematik bog'lanishlar va munosabatlarni nutqda akslantirishda qiynaladilar. Bilimlarni o'zlashtirish sur'ati ham har xil bolada har xil, bir xil emas.

Bularning hammasi mashg'ulotlarda bolalardan rejayiy so'rash, kimgadir ortiqcha marta nimadir qilishni, kimga esa nima qilgani va qanday qilganini so'zlab berishni taklif qilishni oldindan nazarda tutish kerakligini asoslaydi va h. k.

Qo'shimcha individual mashg'ulotlar ortiqcha ekanligi aniqlanadi.

Bu xil mashg'ulotlar bolalar 3—4 ta mashg'ulotni o'tkazib yuborganda, xotirasi juda bo'sh bolalar mavjud bo'lganda (bu hol juda kam uchraydi) zarur bo'ladi.

Bolalarning yoshi kattalashishi bilan mashqlarni bajarishdagi mustaqilliklari ortadi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning mustaqil faoliyatlarini tashkil qiluvchi va yo'naltiruvchi og'zaki ko'rsatmalar, tushuntirishlar, oydinlashtirishlar roli orta boradi. Bolalar topshiriqni, mashqni bajarganlaridan keyin o'z harakatlarini va o'rtoqlarining harakatlarini, o'zini-o'zi va o'zaro tekshirishni o'rganadilar. Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishda o'sha o'qitishning mustaqil usuli sifatida namoyon bo'ladn. Ammo uni amaliy usullar guruhiga kiritish ham mumkin.

Bunda har xil o'yinlarning, har xil amaliy harakatlarning, masalan, qismlardan butun tuzish, shakllar qatorlari, sanoq, ustiga va yoniga qo'yish, guruhlash, umumlashtirish, taqqoslash kabi harakatlarni o'zlashtirishdagi alohida ahamiyati hisobga olinadi.

Didaktik o'yinlardan eng ko'p foydalaniladi. Bola bilish mazmunini o'yin shakliga kirgan o'rgatuvchi masalani (o'yin mazmunida), o'yin harakatlari va qoidalari oldindan nazarda tutilmagan holda o'zlashtiradi. Didaktik o'yinlarning hamma turi (buyumli, stolda o'ynaladigan bosma va og'zaki turlari) elementar matematik tasavvurlarni shakllantirishning samarali vosita va usullaridir. Buyumli va og'zaki o'yinlar matematika mashg'ulotlarida va ulardan tashqarida o'tkaziladi, stolda o'ynaladigan— bosma o'yinlar odatda mashg'ulotdan bo'sh vaqtlarda o'tkaziladi.

Harakatli usullar va ularga mos tasavvurlar shaklidagi bilimlarni bolalar mashg'ulotdan tashkari vaqtda oladi, o'yinlar (syujetli — didaktik, didaktik va boshqa xil o'yinlar) da esa shu bilimlarni aniqlashtirish, mustahkamlash, sistemalashtirish uchun yaxshi sharoitlar yaratiladi.

Elementar matematik tasavvurlarni o'rgatish va shakllantirish metodi mashg'ulotlarda har xil turdaga o'yinlardan, uning alohida elementlaridan (syujetli-rolli, harakatli va b.), usullaridan (syurpriz moment, musobaqa, izlash), o'yin va didaktik boshlanishlarni kattalarning rahbarlik va o'rgatuvchi roli hamda bolalarning bilimni faollashtirishni tarkiban birga qo'shib olib borishdan foydalanishni nazarda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rizayeva, X. U. (2022). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining kundalik ta'limiy faoliyati davomida milliy qadriyat tushunchalarini bola ongiga singdirilish darajasi. The theory of recent scientific research in the field of pedagogy, 1(4), 129-134.
2. Rizayeva, X. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyat tushunchalarini shakllantirishda oila va mahallaning roli. Science and innovation, 1(B8), 2165-2168.
3. Ризаева, Х. У., & Искандаров, Н. Р. (2023). Мактабгача таълим ёшидаги болаларда меҳнат тарбиясини шакллантириш. Лучшие интеллектуальные исследования, 7(1), 89-98.
4. Ubayevna, R. X. (2023). Batareykalar va ularning bola hayotidagi salbiy ta'siri. Лучшие интеллектуальные исследования, 7(1), 83-88.
5. Zhuraeva, N. T. (2021). Maths key of mind and intelligence (Methodology for the formation of elementary mathematical representations of children in preschool institutions). Экономика и социум, (1-1), 316-319.
6. Tairovna, Z. N. (2022). The Role of Didactic Tools in the Mathematical Development of Children. Spanish Journal of Society and Sustainability, 3, 39-40.
7. Jurayeva, N. T. (2022, November). Methods of implementation and mechanisms of implementation of the norms of international law. In *International scientific and practical conference "the time of scientific progress"* (Vol. 1, No. 3, pp. 113-120).
8. Juraeva, N. T. (2022). Organization of the educational process in preschool educational organizations. *Results of National Scientific Research International Journal*, 1(6), 244-251.
9. Жураева, Н. Т. (2022). Технология развития навыков логического мышления при подготовке старших дошкольников к школе. *International Academic Research Journal Impact Factor 7.4*, 1(6), 232-239.
10. Жўраева, Н. (2022). Мактабгача таълим сифати индикаторларини амалиётга жорий этиш мазмуни. *Eurasian Journal of Academic Research*, 2(11), 491-493.
11. Жураева, Н. Т. (2020). Ментальная арифметика как уникальная методика развития умственных способностей. In *Образование лиц с особыми образовательными потребностями: методология, теория, практика* (pp. 136-139).
12. Бабаева, Д. Р., & Жураева, Н. Т. (2023, January). Технология развития навыков логического мышления при подготовке к школе. In *International scientific conference "innovative trends in science, practice and education"* (Vol. 2, No. 5, pp. 5-12).
13. Jurayeva, N. T. (2023, September). Effectiveness of work carried out in cooperation with preschool students and parents. In *International scientific conference "scientific advances and innovative approaches"* (Vol. 1, No. 3, pp. 48-52).
14. Jurayeva, N. T. (2023). Innovative forms and methods-as a factor of successful improvement of teachers'communicative competence. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 1(6), 27-32.

ART PEDAGOGIKA IMKONIYATLARINI QO'LLASH ORQALI O'QITUVCHINING IJTIMOY VA HISSIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

K.R.Suvanova, dots., ISFT instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada art pedagogika nima? O'qituvchilarni art-pedagogika asosida kasbiy faoliyatiga ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarini rivojlantirish, san'at orqali o'qituvchilarning hissiy zo'riqishini oldini oluvchi sog'lom-ruhiy muhitni odatdagi ish kundalik ko'nikmasiga aylantirish, o'zaro hurmatga asoslangan mehr madaniyatini to'laqonli foydalanishi muhimligini, san'at bilan yashash va ruhiy barqarorlikka erishishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv qobiliyatlar, art-terapiya, art-pedagogika, hissiy ko'nikmalarni, ijtimoiy ko'nikmalarni, ijodiy tafakkur, o'zgarishlarga moslashish, axloqiy va estetik qadriyatlarini o'rgatish.

Аннотация. Что такое художественная педагогика в этой статье? Учителям важно знать важность развития своих социальных и эмоциональных навыков в своей профессиональной деятельности на основе художественной педагогики, превращения здоровой психической среды, предотвращающей эмоциональное напряжение учителей, в регулярный трудовой навык посредством искусства, полного использования возможностей педагогики. культура любви, основанная на взаимном уважении. Считается, что жизнь с лошадью позволяет достичь душевной стабильности.

Ключевые слова: обучение когнитивным навыкам, арт-терапия, арт-педагогика, эмоциональные навыки, социальные навыки, творческое мышление, адаптация к изменениям, морально-эстетические ценности.

Abstract. In this article, we discuss what is art pedagogy? It is important for teachers to know the importance of developing their social and emotional skills in their professional activities based on art pedagogy, turning a healthy mental environment that prevents emotional stress of teachers into a regular work skill through art, and making full use of the culture of love based on mutual respect. It is thought that living with a horse can achieve mental stability.

Keywords: cognitive abilities, art therapy, art pedagogy, teaching emotional skills, social skills, creative thinking, adaptation to changes, moral and aesthetic values.

Kirish. Zamonaviy o'qituvchilarni tayyorlash sifati zamonaviy ta'limning asosiy yo'nalishi bo'lib, butun o'quv jarayoniga va uning alohida tarkibiy qismlariga yuqori talablarni qo'yadi. O'qituvchilarni o'z-o'zini rivojlantirish uchun ta'lim maqsadlarining o'zgarishi, subyekt-subyekt munosabatlariga o'tish va bilimlarni o'zlashtirishda mustaqillik rolining kuchayishi kasbiy kompetensiyalarni egallashda ta'lim motivatsiyasining rolini oshiradi. Bu, o'z navbatida, kognitiv qobiliyatlar va shaxsiy fazilatlarni takomillashtirish bilan bir qatorda, mas'uliyat, mustaqillik va yaxshi tashkiliy tabiat kabi bu jarayonning muvaffaqiyatini belgilaydi. O'qituvchilarning ta'lim motivatsiyasiga bag'ishlangan ko'plab ishlarga qaramay, bu masalada hali ham to'liq yakdillik mavjud emas. Bu, ayniqsa, ichki motivatsiyaning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillarning ta'siri, uning harakat mexanizmlari, shuningdek, uni qanday boshqarishni tushunish uchun to'g'ri keladi.

O'qituvchining ta'lim motivatsiyasi darajasini oshirish muammosini hal qilishning asosiy masalalaridan biri uni rivojlantirishning adekvat usullari va texnologiyalarini tanlashdir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, faqat an'anaviy texnologiyalardan foydalanish ushbu muammoni samarali hal qilishga imkon bermaydi. Shu nuqtai nazardan, art pedagogika muvaffaqiyatga erishish va o'qituvchi shaxsini o'z-o'zini rivojlantirish bilan bog'liq motivlarni amalga oshirish uchun qulay muhit yaratishga qaratilgan maxsus texnologiya sifatida istiqbolli yo'nalish bo'lib ko'rinadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xorijiy mamlakatlar olimlaridan hozirgi vaqtda pedagogik qo'llab-quvvatlash nazariyasi faol rivojlanmoqda psixologlar, sotsiologlar, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanish qonuniyatlari, mazmuni, jarayoni va muammolarini ochib beruvchi fundamental ishlari (S.I.Arxaangelskiy, A.P.Belyaeva, A.A.Verbitskiy, T.B. Grebe-nyuk, A.M. Novikov, X.Ya.Saigushev, V.A.Slastyonin, N.K. Sergeev va boshqalar);- san'at va badiiy ijod psixologiyasi va pedagogikasi (J.T.C.Vigotskiy, A.N.Leontiyev, M.E.Markov, A.A.Melik-Pashaev,

B.M.Nemenskiy va boshqalar);- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim g'oyalari (E.V. Bondarevskaya, V.V. Serikov, I.S. Yakimanskaya);- pedagogik yordamning mohiyati va mexanizmlari (E.A. Aleksandrova, I.A.Lipiski, M.I.Rojkov, A.L.Umanskiy, S.N.Chistyakova, M.V.Shakurova va boshqalar) o'quvchilarga, o'qituvchilarga, ota-onalarga ijtimoiy, psixologik, shaxsiy qiyinchiliklarni engishda yordam berishni ta'minlaydigan pedagogik faoliyat tizimi bo'yicha (G.L.Bardye, M.R.Bityanova va boshqalar), pedagogik yordam (O.S.Gazman, N.B.Krilova, N.X.Mixaylova, S.D.Polyakov, S.M.Yusfin va boshqalar); (E.A. Aleksandrova, T.V. Anoxin, V.P. Bederxanova, O.S. Gazman, N.B.Krylova, T.A. Mertsalova, N.N. Mixaylova, S.D. Polyakov, G.I.,I.V.Rogaleva, T.I.V., F.M.F. I.S. Yakimanskaya va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan.

Art-pedagogika – zamonaviy ta'lim maqsadlariga erishish va muammolarini hal qiluvchi, o'zining maxsus maqsad va vaziflariga ega soha sanaladi. Shuni ta'kidlash kerakki, “art” so'zining o'zagi nafaqat pedagogik muammolarni hal qiluvchi san'at vositalaridan foydalanish (voqelikni ijodiy aks ettirish, uni badiiy obrazlarda ko'rsatish), balki “art” – mahorat sifatida tarjima qilinadi. Art-pedagogika – pedagogika fanining bir tarmog'i sanalib, “art” – san'at, “pedagogika” – ta'lim-tarbiya degan ma'noni beradi. Ya'ni “san'at orqali ta'lim tarbiya berish”ni nazarda tutadi. Art-pedagogika nazariy va amaliy jarayonda insonlarning badiiy tomondan rivojlanishini hamda shaxsning madaniyatini san'at va badiiy-ijodiy faoliyat orqali shakllanishini bildiradi. Art-pedagogika tushunchasini zamonaviy yondashuvlar bo'yicha milliy nazariy va amaliy tadqiqotlar asosida: korreksion-pedagogik, badiiy-didaktik, tor pragmatik hamda integrativ yondashuvlarga ajratish mumkin. [2]

Tadqiqot metodologiyasi. Art-pedagogika – zamonaviy ta'lim maqsadlariga erishish va muammolarini hal qiluvchi, o'zining maxsus maqsad va vaziflariga ega soha sanaladi. Shuni ta'kidlash kerakki, “art” so'zining o'zagi nafaqat pedagogik muammolarni hal qiluvchi san'at vositalaridan foydalanish (voqelikni ijodiy aks ettirish, uni badiiy obrazlarda ko'rsatish), balki “art” – mahorat sifatida tarjima qilinadi. Art-pedagogika – pedagogika fanining bir tarmog'i sanalib, “art” – san'at, “pedagogika” – ta'lim-tarbiya degan ma'noni beradi. Ya'ni “san'at orqali ta'lim tarbiya berish”ni nazarda tutadi. Art-pedagogika nazariy va amaliy jarayonda insonlarning badiiy tomondan rivojlanishini hamda shaxsning madaniyatini san'at va badiiy-ijodiy faoliyat orqali shakllanishini bildiradi. Art-pedagogika tushunchasini zamonaviy yondashuvlar bo'yicha milliy nazariy va amaliy tadqiqotlar asosida: korreksion-pedagogik, badiiy-didaktik, tor pragmatik hamda integrativ yondashuvlarga ajratish mumkin. [2]

Art-pedagogika – zamonaviy ta'lim maqsadlariga erishish va muammolarini hal qiluvchi, o'zining maxsus maqsad va vaziflariga ega soha sanaladi. Shuni ta'kidlash kerakki, “art” so'zining o'zagi nafaqat pedagogik muammolarni hal qiluvchi san'at vositalaridan foydalanish (voqelikni ijodiy aks ettirish, uni badiiy obrazlarda ko'rsatish), balki “art” – mahorat sifatida tarjima qilinadi. Art-pedagogika – pedagogika fanining bir tarmog'i sanalib, “art” – san'at, “pedagogika” – ta'lim-tarbiya degan ma'noni beradi. Ya'ni “san'at orqali ta'lim tarbiya berish”ni nazarda tutadi. Art-pedagogika nazariy va amaliy jarayonda insonlarning badiiy tomondan rivojlanishini hamda shaxsning madaniyatini san'at va badiiy-ijodiy faoliyat orqali shakllanishini bildiradi. Art-pedagogika tushunchasini zamonaviy yondashuvlar bo'yicha milliy nazariy va amaliy tadqiqotlar asosida: korreksion-pedagogik, badiiy-didaktik, tor pragmatik hamda integrativ yondashuvlarga ajratish mumkin. [2]

San'at pedagogikasi nazariya va amaliyotni rivojlantirish bilan shug'ullanadi, odamlarning badiiy rivojlanish jarayoni nazariyasi va amaliyotini rivojlantirishni ta'minlaydi, san'at va badiiy ijodiy faoliyat orqali shaxs madaniyatining asoslarini shakllantiradi. Badiiy pedagogikaning mazmun-mohiyati san'at vositasida shaxsni tarbiyalash va rivojlantirishdan iborat; ularning badiiy madaniyati asoslarini shakllantirish va badiiy faoliyatning turlari bo'yicha amaliy ko'nikmalarni egallash [4].

Tahlil va natijalar. *O'qituvchining o'z his-tuyg'ularini anglash* stress uning boshqarish ta'lim jarayoniga ta'sir qilishni tushunmasdan, shuningdek, uning zararli oqibatlarini yengillashtiradigan ularning oldini oladigan kuchli kadr sifatida namoyon bo'lishi bu esa art pedagogiya orqali hissiy ko'nikmalari rivojlantirish 21 asrda muhim dolzarb masala bo'lmoqda. Stress

pedagogning hayotining muqarrar tarkibiy qismidir. Bu odamlarning ichki farovonlik hissidan kelib chiqadi va shu bilan birga ta'sir qiladi; *Ish bilan bog'liq stress omillarini boshqarish*. O'qituvchining samarali ishlash qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ish bilan bog'liq stress omillarini minimallashtirish o'qituvchining o'z ustida ishlash mas'uliyatidir. ***Ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish- bu o'qituvchining ijtimoiy qobiliyatlar bilan yumshoq ko'nikmalarini oshirish va charxlashda yordam berishga qaratilgan kasbiy rivojlanish turi.*** Art pedagogikasining o'qituvchi iivojlanishidagi asosiy maqsadlari biri bu o'qituvchi uchun 21 asrda muhim bo'lgan ko'nikmalarni o'rgatish va bu ko'plab shakllarda bo'lishi mumkin, jumladan, seminarlar, kurslar, art o'yinlari va hokozolar.

Xulosa va takliflar. Pedagogik tajriba-sinov ishlarining birinchi bosqichi 2023-2024 o'quv yilida tadqiqot muammosining ilmiy-nazariy, ilmiy-metodik asoslari o'rganildi, tadqiqotning maqsad va vazifalari aniqlandi, tadqiqot obyekti, uning ko'rsatkichlari hamda unga mos mezonlar nazariy manbalardan tahlil qilinib o'rganildi. Tanlangan pedagogik mahorat markazi ta'lim oluvchilari uchun Art of living "(San'at bilan yashash va ruhiy barqarorlikka erishish) maqsadli kursi – pedagog-o'qituvchilarning san'at bilan yashash va ruhiy barqarorlikka erishish, hissiy zo'riqishni oldini oluvchi sog'lom-ruhiy muhit yaratish, o'zaro hurmatga asoslangan mehr madaniyatini singdirish maqsadida ishlab chiqildi. Shuning bilan qatorda, "**Hissiy portret**", "**Jamoaviy san'at asari**" o'yinlari jamoaviy ishlash va samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirilib, o'qituvchining ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarini rivojlanganlik darajasini aniqlash uchun motivatsion-qiymatli, kognitiv-faollik, shaxsiy, refleksiv-ijodiy baholash mezonlari va ko'rsatkichlari ishlab chiqildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'. Zubaydullayev "Bo'lajak o'qituvchilarni art-pedagogika asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish" pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. 2023 [2]
2. Возникновение философии и её исторические типы. -М.: Политическая литература, 1990.-С.-86.[3]
3. М. Рамазонова. Педагогика нима? Артпедагогика нима? Ўсмирларни педагогик санъат орқали тарбиялаш. Pedagog respublika ilmiy jurnali 1 – SON / 2022. [4]
4. J. G'. Turatov. Amaliy darslarda art pedagogikaning o'rni. Providing the integrity of music education in instrumental performance. 2023.
5. Сергеева Н.Ю. Арт-педагогика и арт-терапия: к вопросу о разграничении понятий. 10.03.2016 [5]
6. Савлучинская Н.В., Павлова М.С. Теория и методика применения арт-педагогических технологий в работе с детьми // Современные проблемы науки и образования. 2016. – №3.;[6]

UDC 37.091.4

DEVELOPING FUTURE PHILOLOGISTS' INTELLECTUAL COMPETENCIES

R.Y. Urinov, teacher, Fergana polytechnic institute, Fergana

Annotatsiya. *Intellektual kompetentsiyani rivojlantirish doimiy ravishda ta'lim jarayonida muxim ahamiyatga ega bo'lib, fan mutaxassislari, shuningdek, kasbiy rivojlanish uchun intellektual qobiliyatlarini yaxshilashni xohlaydiganlarga talab ortib borayotganligi sababli juda ahamiyatli bo'lib bormoqda. Tadqiqotning maqsadi bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining intellektual kompetensiyasini rivojlantirish va undan foydalanish bo'yicha mavjud tushunchalarni amaliyotga joriy etishdan iborat.*

Kalit so'zlar: *ta'lim metodlari, xorijiy tillar, kasbiy ko'nikmalar, intellektual kompetensiya, interfaol ta'lim metodlari.*

Аннотация. *Развитие интеллектуальной компетентности имеет необъятное значение в образовательном процессе и становится все более важным, поскольку растет спрос на специалистов науки, а также на тех, кто желает улучшить свои интеллектуальные способности для профессионального развития. Цель исследования – развитие интеллектуальной компетентности будущих учителей английского языка и применение на практике существующих концепций его использования.*

Ключевые слова: *методика обучения, иностранный язык, профессиональные навыки, интеллектуальная компетентность, профессиональное применение.*

Abstract. *The development of intellectual competence is an important issue in the educational process, and it is becoming increasingly important due to the increasing demand for specialists in*

science, as well as for those who want to improve their intellectual abilities for professional development. The purpose of the study is to put into practice existing concepts on the development and use of intellectual competence of future English language teachers.

Key words: *teaching methods, foreign language, professional skills, intellectual competence, professional applications.*

Introduction. The intellectual competence of philologists encompasses cognitive abilities, analytical thinking, linguistic proficiency, cultural literacy, and interdisciplinary adaptability. As philologists engage with texts and languages across historical, social, and cultural contexts, developing these skills is critical to their professional success. This essay explores effective methods to cultivate intellectual competence in future philologists, highlights outcomes from these methods, and discusses implications for academic and professional applications.

The study's relevance stems from the need to maintain the stability and quality of the development of specialists' qualification parameters as a synthesis of their knowledge, ability to interpret, generalize, and evaluate scientific information and advanced professional experience, ability to create new intellectual products, ability to use modern technologies effectively, and ability to adapt digital platforms to the conditions of professional activity in the face of social instability in society. Positive test results have demonstrated the methodological model's efficacy in online learning environments. As part of the methodological framework, digital tools for offline learning would enable students to develop their intellectual activity as a personal quality more effectively, giving them the ability to study throughout their lives [1-2].

This paper explores the theoretical foundations and practical methodologies for fostering intellectual competence in future philologists. It emphasizes the integration of traditional linguistic and textual analysis with contemporary approaches, such as technological applications and interdisciplinary collaboration. By examining the outcomes and challenges associated with these methods, the discussion aims to provide actionable insights into the evolving educational paradigms of philological studies.

Theory and methodology. The writers of the essay examined both domestic and international experiences in the scientific and pedagogical research of the phenomenon of intellectual activity to accomplish the stated goal.

The mental modeling processes made it possible to determine the cognitive core of the idea of intellectual activity as well as to build the conceptual and procedural underpinnings of a methodological model for students' intellectual activity growth.

The response to this object turns into an excitation process that propagates from nerve cell to nerve cell, engulfing all new brain regions and triggering different memory-stored information. This approach is ubiquitous since it may be used to any situation, including educational settings. The information presented on mind maps is easier to perceive and retain because they work in accordance with the brain's natural structure. This is an efficient note-taking method that differs greatly from traditional note-taking [3].

The intellectual core of the phenomenon being studied was identified and shown using mind mapping techniques (Figure 1).

The processes of internal activity and the processes of external actualization of internal activity constitute the closest facets of the fundamental feature of the idea of intellectual activity as a mental activity.

As a result, every element of internal intellectual activity is interrelated and forms a single whole in the student's mind. This occurs because the student is intentionally motivated to apply and convert intellectual activity. Intellectual activity gives students the chance to engage in intellectual activity, which is a complex, sequential, self-developing process of the emergence, consolidation, and transformation of the content characteristics of cognitive, motivational, emotional, regulatory, and productive components [4].

The development of intellectual competence in future philologists is grounded in the integration of theoretical and methodological frameworks that address the interplay between cognitive, cultural, linguistic, and technological factors. This section examines the underlying theories that inform the development of intellectual competence and presents the methodologies employed to translate these theories into practical educational strategies.

To foster intellectual competence in philologists, the following approaches are commonly employed:

Linguistic and Textual Analysis. It enhances understanding of language structures and meanings in diverse contexts.

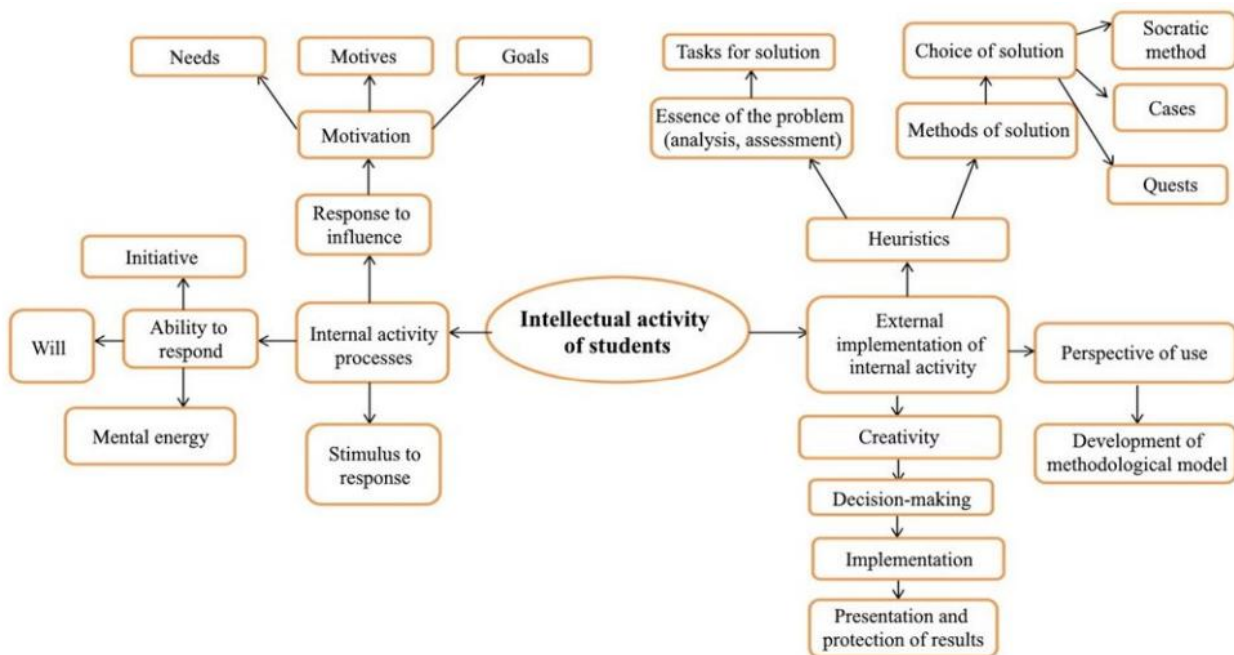
Interdisciplinary Studies. It broadens intellectual horizons through exposure to literature, history, philosophy, and cultural studies.

Critical Thinking Training. It develops skills in argumentation, reasoning, and problem-solving.

Practical Language Immersion. It enhances cultural literacy and fluency.

Technological Integration. Familiarizes students with modern tools for philological research.

These requirements partially name the criteria of activity themselves, which reflect the objective results and nature of the activity, as well as subjective factors: motives, interest. Several researchers, for example, believe that criterion should take into account three parameters: why and for what purpose the subject acts, what he does and how, what means he uses and under what conditions, that is, it should consist, accordingly, of causal (why and for what), substantive and effective (what) and dynamic (how) indicators.

The theory and methodology of developing intellectual competence in future philologists reflect a rich interplay of linguistic, cultural, cognitive, and technological frameworks. By aligning theoretical insights with practical, adaptive methodologies, educators can prepare philologists to navigate the complexities of language, literature, and cultural interaction in a globalized world.

Results and discussion. When learning a foreign language, four fundamental skills are typically distinguished: speaking, writing, listening, and reading. Some scientists expand this list to include vocabulary, grammar, and pronunciation. In order to assist students in developing the aforementioned skills, we will attempt to provide a quick overview of contemporary tools and resources in this article, along with a description of the unique ways in which they apply in contemporary settings. The experiment was conducted on second-year students in the Department of Methods of Teaching and Foreign Philology.

We are also interested in the criteria for optimizing training. As is known, these include: the results of students' successful acquisition of knowledge, skills, and abilities; the degree of compliance of training results with the requirements of the curriculum, as well as the maximum capabilities of each student; compliance of the expenditure of time and effort of the teacher and student with current standards.

The results indicate a positive trajectory in equipping future philologists with intellectual competence. However, this progress also highlights areas for further improvement and challenges to address.

- **The Role of Interdisciplinary Studies.** Combining philology with fields like history and sociology enhances contextual understanding and critical thinking. This interdisciplinary approach broadens students' intellectual scope.

- **The Impact of Technology.** Tools like AI and corpus analysis have revolutionized philological studies, making research more efficient and precise.

- **Cultural Competence and Globalization.** Study-abroad programs and cultural exchanges enhance students' ability to engage with diverse cultures and languages.

- **Pedagogical Approaches.** Techniques such as debates, Socratic questioning, and group projects foster active learning and critical engagement.

The development of a theoretical foundation for the educational process that focuses on the development of intellectual activity as a personal professional quality of the future specialist is made possible by the appropriately selected methodology for solving the problem under study, which consists of mental modeling of the cognitive essence of the key concept "intellectual activity" and the conceptual development of the mental model of the key parameters of the methodological model of the development of professional competencies.

The intellectual competence of future philologists is a multifaceted construct. While linguistic and textual analysis remain core, interdisciplinary exposure and practical experience are equally essential. Digital tools play a pivotal role, transforming traditional approaches to philological studies. However, challenges such as varying access to resources and the need for personalized training demand attention.

Furthermore, the rapidly evolving linguistic landscape—characterized by globalization and digitization—necessitates adaptability. Future philologists must balance traditional skills like manuscript analysis with contemporary demands like computational linguistics. Therefore, curriculum designs must integrate traditional and modern methodologies seamlessly.

Conclusions. The intellectual competence of philologists is critical to their role as interpreters of language and culture. By integrating analytical, interdisciplinary, practical, and technological training, educators can prepare students for the challenges of the modern philological field. Emphasizing adaptability and lifelong learning ensures that future philologists remain relevant and impactful in a dynamic world.

REFERENCES:

1. Abdikerova U, Abilbek Z, Shegenbayev A, Tapalova A, Arynova K. Study of the influence of chemical additives on the properties of fine-grained concrete. *ARPN J Eng Appl Sci.* 2022;17(15):1488-1494.
2. Esirkepov GE, Tleulesov RB, Leonidova BL, Zhanysova AB, Nurkasymova SN, Baydabekov AK. Production technology of flavors. *Life Sci J.* 2014;11(6):439-441.
3. Erdem A. Mind maps as a lifelong learning tool. *Uni J Educ Res.* 2017;5(12A):1-7.
4. Mishina MM. Features of the manifestation of the intellectual activity of the individual in the student environment of different ages. *Akmeologiya. Res Inst Sch Technol.* 2014;1(49):155-160.
5. Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structures*. Mouton de Gruyter.
6. Kramsch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford University Press.
7. Smith, J. A., & Watson, P. (2021). "Digital Philology and Computational Linguistics: The Future of the Humanities." *Journal of Linguistic Studies*, 34(4), 345–362.
8. University of Cambridge Philology Department (2023). *Approaches to Philological Studies*.
9. Widdowson, H. G. (1990). *Aspects of Language Teaching*. Oxford University Press.

**PEDAGOGIK FANLARNI O'QITISHDA TALABALARNI KREATIV FIKRLASH
KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH**

L.A. Xalmamatova, dots., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

N.B. Qurbonova, dots., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada pedagogik fanlarni o'qitishda talabalarni kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish haqida ma'lumotlar keltiriladi. Zamonaviy pedagogikada kreativ pedagogika bo'lajak kashfiyotchilarning ravnaq topishida katta poydevor vazifasini o'taydi. Shaxsning mutaxassis sifatida kasbiy kamol topishi, rivojlanishi o'z mohiyatiga ko'ra pedagogning yaratuvchanlik qobiliyatiga ham bog'liq. Ta'lim berishda mukammal darajada yangilik yarata olgan pedagog kelajakda yetuk olimlar safini kengayishida o'z xissasini qo'shadi.

Kalit so'zlar: Kreativlik, qobiliyat, yaratuvchanlik, pedagogika, talaba-yoshlar, ta'lim sifati, o'qituvchi kreativligi, ijodiy faoliyat, innovatsiya, zamonaviy texnologiya, kashfiyot, kasbiy kamol topish, debat, potentsialga ega bo'lish.

Аннотация. В статье представлена информация о формировании умений креативного мышления студентов при преподавании педагогических предметов. В современной педагогике креативная педагогика служит прекрасным фундаментом для развития будущих изобретателей. Профессиональный рост и развитие человека как специалиста зависит от творчества педагога. Педагог, способный в совершенстве внедрять инновации в образовании, будет способствовать расширению рядов зрелых ученых в будущем.

Ключевые слова: Креативность, способности, креативность, педагогика, студенческая молодежь, качество образования, творчество учителя, творческая деятельность, новаторство, современные технологии, открытие, профессиональное развитие, дискуссия, потенциал.

Abstract. The article provides information on the formation of students' creative thinking skills when teaching pedagogical subjects. In modern pedagogy, creative pedagogy serves as an excellent foundation for the development of future inventors. Professional growth and development of a person as a specialist depends on the creativity of the teacher. An educator who can master innovation in education will help expand the ranks of mature scientists in the future.

Key words: Creativity, abilities, creativity, pedagogy, students, quality of education, teacher creativity, creative activity, innovation, modern technologies, discovery, professional development, discussion, potential.

Pedagogning kreativlik sifatlarga ega bo'lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo'naltiradi. Oliy ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlariga ega bo'lishlari ularda o'quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishga an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalarni yaratish, bir qolipda fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslikka yordam beradi. Binobarin, kreativlik sifatlariga ega pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg'or, talabalarning o'quv faoliyati, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish, ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo'lishga e'tibor qaratadi.

Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi davriga qadam qo'ygan hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida [1] uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish yo'lini davom ettirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq, yuqori malakali kadrlar tayyorlash bo'yicha ta'lim sohasida keng ko'lamli o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ana shu islohotlarning muvaffaqiyati, mamlakatimizning dunyodagi rivojlangan, zamonaviy davlatlar qatoridan munosib o'rin egallashi avvalo ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasining

rivoji, bu borada bizning dunyo miqyosida raqobatdosh bo'la olishimiz bilan uzviy bog'liq, desak, hech qanday mubolag'a bo'lmaydi.

Oliy ta'lim muassasalarida talalarning kreativ tafakkurini shakllantirish zamonaviy ta'lim paradigmalarning o'zgarishini ham talab etadi. Bu paradigmalarda talabalarga tayyor mavjud bilimlarni o'zlashtirishni emas, balki eng asosiy, zarur bilimga qaeday qilib ega bo'lish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgandir. Ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish, dars jarayonida ma'ruza va amaliy mashg'ulotlardan to'g'ri foydalanish orqali amalga oshiriladi. mashg'ulotlar jarayonida ulardan o'z o'rnida to'g'ri foydalanish va o'zaro uzviy bog'liq holda qo'llay olish ta'lim va tajriba samaradorligining muhim omillaridan biridir.

Pedagogning kreativlik sohasiga fikr bildirilar ekan, mavzu yuzasidan g'arb, sharq pedagoglarning adabiyotlariga e'tibor qaratish lozim. Xususan, shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "kreativlik" tushunchasi Ken Robinsonning fikrlariga murojaat qilsak, uning fikriga ko'ra, "kreativlik – o'z qiymatiga ega original g'oyalarga majmui" sanaladi. Gardner esa o'z tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: "kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma'lum amaliy qiymatga ega bo'lishi lozim". Emebayl (1989 y.)ning yondashuvi nuqtai nazaridan ifodalansa, kreativlik "muayyan soha bo'yicha o'zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada nooddiy ko'nikmalarga ham ega bo'lish" demakdir. "Kreativlik" tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G'arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan'aviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg'usi va erkinlik mavjud bo'lishiga e'tiborni qaratadilar (Myordok, Ganim, 1993 y.; Shternberg, 1985 y.). Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug'ilish jarayoni, deb tushunadilar (Xui, Sternberg, 2002 y.; Rudovich, Xui, 1997 y.; Rudovich, Yue, 2000 y.). Garchi g'arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo'lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar (Kaufman, Lan, 2012 y.). Patti Drapeau nuqtai nazariga ko'ra kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Yana u: "har tomonlama fikrlash talabalardan o'quv topshirig'i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko'plab g'oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to'g'ri g'oyaga asoslanishni ifodalaydi" deydi. Uning fikricha mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko'p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo'lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, topshiriqni bajarish, masalani yechishda talaba yechimning bir necha variantini izlaydi (ko'p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to'g'ri yechimda to'xtaladi (bir tomonlama fikrlash).

Ta'lim tizimini boshqarish organlari har yil ta'lim muassasalarida yuqori samaradorlikka erishishga e'tibor qaratadi. Ana shu maqsadda yangi o'quv dasturlari ishlab chiqiladi, yangi o'quv darsliklar yaratiladi. Olib boriladigan amaliy harakatlar talabalarda yutuqlarga erishish, olg'a intilishga bo'lgan ehtiyojni muayyan darajada yuzaga keltiradi, ularning o'quv-bilish qobiliyatlarini bir qadar rivojlantirishga yordam beradi.

Biroq o'quv yilining oxiriga kelib oliy ta'lim muassasalarida talabalarning fanlarni o'zlashtirishlarida yuqori darajadagi ijobiy natijalar bir tekis kuzatilmayapti. Ko'plab talabalarning ta'lim olishga nisbatan qiziqishi kam. Buning natijasida o'qituvchilar ham avvalgidek zavqu-shavq bilan kasbiy faoliyatni tashkil etishni o'ylashmaydi.

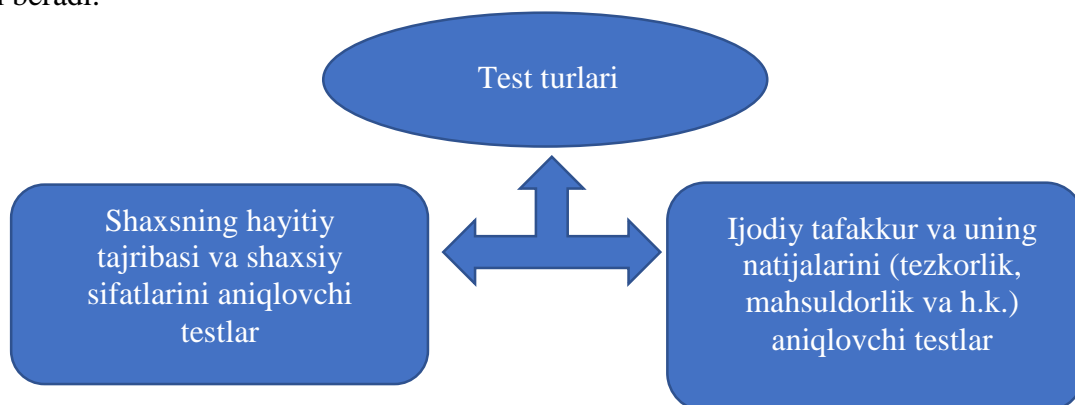
Ta'lim tizimini boshqaruvchi organlar tomonidan ta'lim olishga nisbatan xohish-istagi bo'lmagan talabalar, bu kabi ta'lim oluvchilarni o'qitishni istamayotgan o'qituvchilar faoliyatini o'zgartirish borasida yangidan-yangi chora-tadbirlar belgilansa-da, ta'lim sifati deyarli o'zgarishsiz qolmoqda. Balki darslarning avvaldan o'ylab, rejalashtirilib qo'yilishi talabalar uchun qiziq bo'lmayotgandir. Balki, ta'lim mazmunining muayyan qolipga solinganligi talabalar uchun hech qanday motivatsiya bermayotgandir. O'quv mashg'ulotlarining avvaldan rejalashtirilishidan voz kechish, talabalarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikrlash, yangi g'oyalarni o'ylab topishga majbur qilish ta'lim olishga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, ularni

yutuqlarga erishishga rag'batlantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qilar. Balki, o'quv mashg'ulotlarida yetishmayotgan omil – pedagog va talabalar kreativligi darajasining pastligidir.

Kreativlik tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi [2]. shaxsning kreativligi uning tafakkuri, muloqoti, his-tuyg'ulari, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehn o'tkirligini belgilab beradi, talabalar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi.

Bugungi kunda psixologiyada shaxsning kreativligi uning faoliyatiga xos ikki jihatga ko'ra aniqlanmoqda. Bunda faoliyatning ikki jihatini yorituvchi testlardan foydalaniladi (1-rasm).

Talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirishdan oldin auditoriyada qulay muhitni yaratish lozim. Kreativ muhitda ta'lim olayotgan talabalarda asta-sekin kreativ vazifalarni bajarishga nisbatan qiziqish ortadi, shuningdek, kreativ tafakkurga ega o'qituvchini kuzatish natijasida kreativ fikrlashga moyil bo'ladi. Kreativlik xarakteridagi o'quv bilish muhiti ta'lim jarayonida katta ahamiyatga ega bo'lgan tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmasining rivojlanishiga olib keladi (2-rasm). Aytib o'tilganidek, barcha shaxslarda bo'lgani kabi pedagoglarda ham kreativlik sifatleri o'z-o'zidan rivojlanmaydi. Shunga ko'ra tadqiqotlarda shaxs (jumladan, pedagoglar)da kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning bir qator yo'llari yoritiladi. Pedagoglarda kreativlik sifatleri, ijodiy-pedagogik faoliyat malakalarini rivojlantirish borasida amerikalik tadqiqotchi Patti Drepeau tomonidan taklif qilingan yo'llardan foydalanish kutilgan natijalarni qo'lga kiritishga yordam beradi.

1-rasm. E.P.Torrensning shaxs kreativ sifatlarini namoyon bo'lishini aniqlovchi test turlari [3]

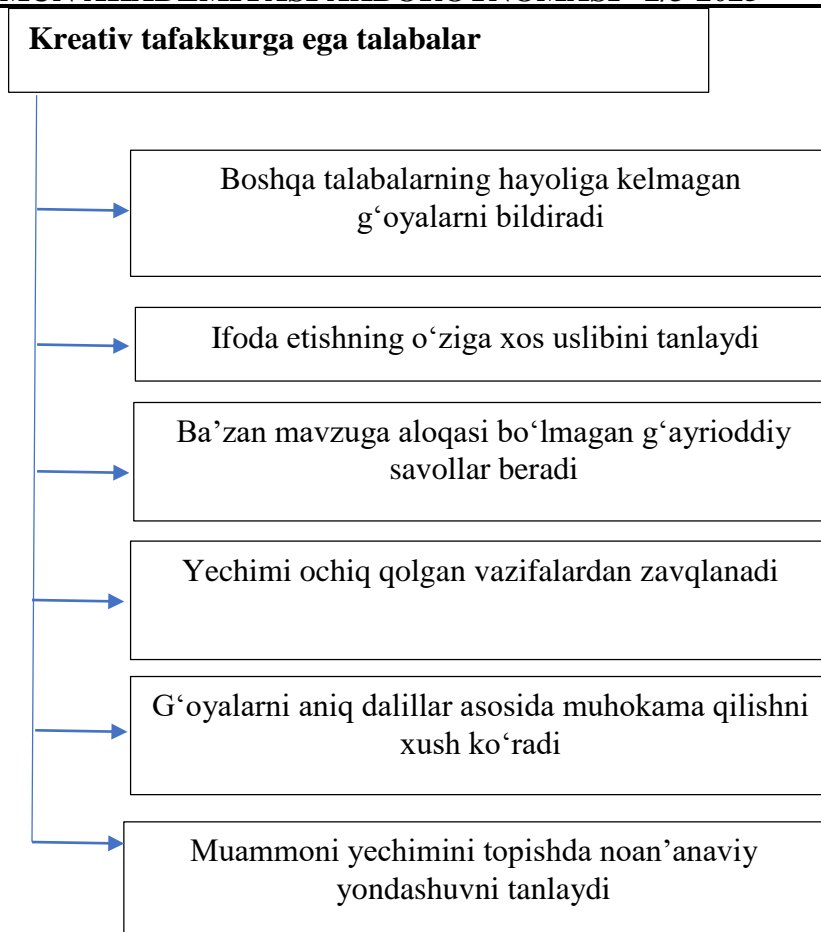
Talabalarda kreativlikni odatga aylantirish orqali kreativ fikrlash ko'nikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin. Bu jarayonda ular tomonidan mavzu mazmunining puxta anglanishi va kreativ fikrlash ko'nikmalarini baholashda qo'llaniladigan metod va vositalar muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ xarakterga ega muhitda talabalar o'rganayotgan mavzuning mazmuni, o'quv axborotlar o'rtasidagi o'zaro aloqani tushunish imkoniyatiga ega bo'ladi va bu haqida fikrlay boshlashadi. O'qituvchining ijodkor va kreativ bo'lishi yoki bo'lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishga intilishi zarur.

Mashg'ulotlarda o'qituvchi «kreativlik yo'l xaritasi»ga ko'ra quyidagi to'rtta yo'nalish bo'yicha harakatlanadi va ulardagi harakatlar pedagoglarning kreativligini ifodalovchi belgilar sanaladi [5]:

- 1) ijodiy fikrlash ko'nikmalarini namoyon etish;
- 2) talabalarni o'quv fanlarini qiziqish bilan o'zlashtirishga rag'batlantiruvchi strategiyadan (metod va vositalar) foydalana olish;
- 3) innovatsion yondashuv va pedagogik masala (muammo)larning yechimini topishga kreativ yondashish;
- 4) kutiladigan natija.

Talabalarni kreativ fikrlashga o'rgatish, ularda kreativ tafakkurni shakllantira olish uchun avvalo o'qituvchining o'zi kreativ, ijodkor shaxs bo'lishi zarur. Agar o'qituvchining o'zi kreativlik sifatlariga ega bo'lmasa, u holda, talabalarni kreativ fikrlashga rag'batlantira olmaydi.

2-rasm. Kreativ tafakkurga ega talabalar xususiyatlari [4].

Darvoqe, kreativ yondashuv asosida o'quv fanlari bo'yicha nazorat-sinov topshiriqlarini tayyorlash, keys va darajali testlar to'plamini shakllantirish lozim. Ma'lumki, zamonaviy ta'limda talabalarga tayyor bilimlarni berish emas, balki ularni bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga yo'naltirish tobora muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, tayyor bilimlarni o'zlashtirish garchi talabalarning borliqni anglashlari, ijtimoiy munosabatlar mazmunini, u yoki bu ko'rinishdagi kishilik faoliyati mohiyatini tushunishlariga yordam beradi. Biroq, borliq va ijtimoiy munosabatlarning mavjud holatini ifoalovchi hodisa, voqelik, jarayonning tarkibiy elementlari o'rtasidagi o'zaro birlik, aloqadorlikni tushunish, sabab-oqibatlarini tahlil qilish, faoliyat mazmuni, yo'nalishi va eng muhimi, natijasini kafolatlovchi omillarni tahlil qilish malakalarini samarali rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Shu kabi salbiy holatning olini olishda talabalarni "muammo vaziyatlar"ga ro'para qilish metodik jihatdan samarali sanaladi. Muammoli vaziyatlarning didaktik imkoniyatlari talabalarni o'rganilayotgan masala (mavzu, muammo) yuzasidan fikrlash, masala mohiyatini yorituvchi tarkibiy elementlar o'rtasidagi o'zaro birlik va aloqadorlikni anglash, "muammo-muammoni hal qilish jarayoni-yechim" tizimi asosida masalani tahlil qilish, yechim borasida farazlarni ilgari surish, ularning maqbulligini tekshirish, yechimni bayon etish va uni himoya qilish kabi amaliy harakatlarni tashkil etishga majbur qiladi. Qolaversa, muammoli vaziyatlar yordamida talabalar o'z bilimlarini mustaqil tahlil qilish, o'quv-bilish faoliyatiga tanqiliy yondashish, o'rganilayotgan masala (mavzu, muammo) yuzasidan ijodiy fikrlarni ilgari surish kabi imkoniyatlarga ega bo'ladiki, xuddi shu holat jamiyat tomonidan ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan ijtimoiy buyurtmaning to'laqonli bajarilishini ta'minlaydi. Ya'ni, muammoli o'qitish, uni o'qitish jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar respublika uzluksiz ta'lim tizimi tomonidan o'z oldiga qo'yilgan har tomonlama (aqliy, axloqiy, jismoniy, hissiy jihatdan) rivojlangan barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tayyorlashdan iborat ijtimoiy buyurtmaning bajarilishini ta'minlovchi zarur pedagogik shart-sharoitni vujudga keltiradi. Shu sababli bugungi kunda ta'lim tizimida muammoli ta'limdan foydalanish, muammoli ta'lim texnologiyalarini samarali qo'llashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, so'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalarida umumiy va mutaxassislik fanlarini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalari

orasida muhim o‘rin egallagan “Keys-stadi” texnologiyasini qo‘llash tajribasi shakllanmoqda. Shunday qilib, malaka oshirish kurslarida “Kreativ pedagogika” moduli (fani)ni o‘qitish pedagoglarda ularga xos kreativ sifat va ijodiy- pedagogik faoliyat malakalarini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Qolaversa, pedagoglarda kreativlik sifatlarini shakllantirisha ustuvor tamoyillar asosida ish ko‘rish aniq maqsaga yo‘naltirilgan faoliyat samaradorligini kafolatlaydi. Malaka oshirish kurslarida amaliy mashg‘ulotlar jarayonida pedagoglarning kreativlik imkoniyatlarining aniq mezonlar asosida aniqlash, daraja ko‘rsatichlarini baholash asosida bu boradagi yutuq va kamchiliklarni belgilash, yutuqlarni boyitish, kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilash mumkin bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash joizki, respublikamizda ta’lim tizimini isloh qilishga doir hamda o‘rganilgan xorijiy tajribalarga tayangan holda mushohada qiladigan bo‘lsak, pedagogning kreativligi va ijodkorligi o‘z-o‘zidan rivojlanib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma’lum vaqt ichida izchil o‘qib-o‘rganish, o‘z ustida ishlash, kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish, yangi-yangi g‘oyalarni yaratishda faollik ko‘rsatish, ilg‘or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o‘rganish hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, ijod namunalarini yaratishga alohida e’tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagogning kreativlik potentsiali uning umumiy xususiyati sifatida aks etadi. U ijodiy faoliyatning dastlabki sharti va natijasi sanaladi. Mazkur sifat shaxsning o‘z-o‘zini namoyon qilish layoqatiga egalik va tayyorlikni ifodalaydi. Qolaversa, kreativ salohiyat negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvati yaxlit holda namoyon bo‘ladi. Kreativ potentsial bilish jarayoniga yo‘naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog‘liq. Pedagogning kreativ potentsiali an’anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda quyidagilarda namoyon bo‘ladi: har bir pedagogning o‘zini o‘zi rivojlantirishi va namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog‘liq. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o‘zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta’minlanadi. Shular asosida quyidagi takliflarni berish mumkin:

1. Pedagoglarda kreativ fikrlash ko‘nikmasini faol rivojlantirish.
2. O‘quv mashg‘ulotlarida muammoli o‘qitish texnologiyasi va shunga o‘xshash talabalarni ijodiy ishlashga yo‘naltiruvchi texnologiya va metodlardan keng foydalanish.
3. Amaliy mashg‘ulotlarda kreativ mahsulotlardan (PowerPoint dasturi yoki multimedia yordamida taqdimotni yaratish kabilar) foydalanish.
4. Xorijiy tajribalar va ta’lim innovatsiyalaridan keng ko‘lamli foydalanishni ommalashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-son farmoni. // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil, 13 fevral, 6-son, 70-modda.
2. Usmonboyeva M., To‘rayev A. Kreativ pedagogika. – T.: TDPU, 2017. –19-20-b.2.
3. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative 3. thinking and problem solving). – Alexandria-Virginia, USA: ASCD, 2014. –R. 4.
4. Башина Т.Ф., Илин Ye.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – 4. СПб.: «Питер», 2019. –С. 183.
5. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A.B Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2019.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI TARBIIYA FANINI O'QITISHGA METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

M.X. Xaydarova, PhD, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz.

Annotatsiya. Maqolamizda biz boshlang'ich sinf o'qituvchilarni tarbiya fanini o'qitishga tayyorlashning dastlabki bosqichida foydalanadigan didaktik yondashuvlarni ko'rib chiqamiz. Bu borada biz Tavistok modelidan (kuzatish, tavsif va refleksli ishlov berish) foydalanamiz. Shuningdek, biz o'quvchilarga o'zlari haqida mulohaza yuritishni o'rganish va o'zlarining aqliy rivojlanish maydonini kengaytirish imkoniyatini beradigan filmlar yoki adabiy misollarni taklif qilamiz.

Kalit so'zlar: refleksli, model, boshlang'ich sinf, o'qituvchi, o'quvchi, didaktik yondashuv, aqliy rivojlanish

Аннотация. В нашей статье мы рассматриваем дидактические подходы, используемые на начальном этапе подготовки учителей начальных классов к преподаванию образования. В связи с этим мы используем модель Тавистока (наблюдение, описание и рефлексивная обработка). Мы также предлагаем фильмы или литературные примеры, которые дают студентам возможность научиться размышлять о себе и расширить пространство своего умственного развития.

Ключевые слова: рефлексивный, модель, начальный класс, учитель, ученик, дидактический подход, психическое развитие.

Abstract. In our article, we will doactically consider the manuals at the initial stage of training the teachers of the first grade. In this regard, we use the Tavistock model (observation, description and reflexive involvement). , we suggest movies or literary examples that help students learn to think about themselves and save their mental space.

Key words: reflexive, model, primary class, teacher, student, didactic approach, mental development

Kirish. Maqolamizda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tarbiya fanini o'qitishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish borasida fikr yuritar ekanmiz, bu boradagi g'arb va sharq olimlarining ishlarini o'rganish natijasida egallagan bilimlarimizga yondashib tahlil etamiz. Bunda aks ettirish va refleksli tushunish munosabatini regallashga e'tibor qaratamiz. Iloji bo'lsa, o'qituvchi tayyorlaydigan talabalar o'zlari, o'zlarining ta'lim harakatlari va faoliyati, shuningdek, sinfdagi bolalar - o'qiyotgan o'quvchilar bilan munosabatlari haqida psixoanalitik-pedagogik nuqtai nazardan, har bir darsning kirish qismidanoq mulohaza yuritishni boshlashlari kerak. Bu ularning boshlang'ich bosqichdagi professionallashtirish jarayonida tegishli munosabatni rivojlantirishlari uchun zarur hisoblanadi. Rivojlantirilishi kerak bo'lgan munosabat - asosiy qiziquvchanlik va o'quvchilarga xayrixohlik bilan nimanidir o'rgatishga bo'lgan qiziqish bilan tavsiflanadi - keyingi rivojlanishda aqliylashtiruvchi munosabat sifatida tavsiflanishi mumkin [1].

Asosiy qism. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ta'lim fanini o'qitishga uslubiy tayyorgarligini takomillashtirish ularning ta'lim tamoyillari, psixologiyasi, o'quv dasturlarini ishlab chiqish va pedagogik texnika haqidagi tushunchalarini oshirishni nazarda tutadi. U amaliy qo'llash, tanqidiy fikrlash va turli xil o'quvchilar uchun o'qitish usullarini moslashtirishga qaratilgan. Maqsad - o'qituvchilarni qiziqarli, inklyuziv va samarali ta'lim muhitini yaratish ko'nikmalari bilan jihozlash. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ta'limga o'qitishga tayyorlash ularni tayyorlash va rivojlantirishning hal qiluvchi jihati hisoblanadi. O'qituvchilarning yosh o'quvchilarga bilim va ko'nikmalar berish uchun yaxshi jihozlanganligini ta'minlash uchun bir nechta samarali usullardan foydalanish mumkin. Quyida biz boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ta'limga tayyorlashning ba'zi usullari birma-bir batafsil ko'rib chiqamiz. Ularning dastlabkisi pedagogik tayyorgarlik jarayoni hisoblanadi. Bunda o'qituvchilarga pedagogika bo'yicha, jumladan, ta'lim strategiyalari, sinfni boshqarish texnikasi va baholash usullari bo'yicha har tomonlama tayyorgarlik ko'rish kerakligi topshiriladi. Navbatdagisi esa mavzuga oid seminarlarda faol bo'lish. Muayyan fan yo'nalishlari bo'yicha o'qituvchilarning

mavzu bo'yicha bilimlari va o'qitish ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan seminarlar o'tkazish tavsiya etiladi.

Amaliy o'qitish tajribasi deb nomlangan keying bosqichda, o'qituvchilarga maktablarda amaliy mashg'ulotlar orqali amaliy tajriba orttirish imkoniyatlarini taklif etamiz, ular nazariy bilimlarni haqiqiy sinf sharoitida qo'llashlari mumkin. Hamkorlikda o'rganish usulida esa samarali o'qitish uchun ilg'or tajribalar, g'oyalar va resurslarni baham ko'rish uchun o'qituvchilar o'rtasida tengdoshlar bilan hamkorlik va murabbiylik qilishga yordam berish tavsiya etiladi. Kasbiy rivojlanish dasturlari bilan ishlash jarayonida esa o'qituvchilarni ta'limning eng so'nggi tendentsiyalari, o'qitish metodologiyasi va texnologiyalari haqida xabardor qilish uchun doimiy malaka oshirish dasturlarini amalga oshirish bosqichi hisoblanadi. Texnologiya integratsiyasi bosqichida esa o'quv tajribasini va sinfda faollikni oshirish uchun texnologiyani o'qitish amaliyotiga integratsiya qilish bo'yicha treninglar o'tkazish kabi maslahatlar beriladi [2].

Madaniy kompetensiyalar bo'yicha treninglar o'tkazish orqali o'qituvchilarga barcha talabalar uchun inklyuziv va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratishga yordam berish, madaniy sezgirlik va xilma-xillik bo'yicha treninglarni taklif qilish ham samarali usullardan biri hisoblanadi. Differensial ta'lim turida esa boshlang'ich sinf o'qituvchilarga o'z sinflarida o'quvchilarning turli ehtiyojlarini samarali qondirish uchun ta'limni farqlashni o'rgatish usuli eng foydalisi deb topilgan. Bu jarayonda boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan maktabga yaqindagina kelgan 1 sinf o'quvchisi bilan yaqindan tanishish va barcha ehtiyojlarini inobatga olish samarali deb aytiladi [3].

Ushbu usullarni o'qituvchilar tayyorlash dasturlariga kiritish orqali maktablar boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilarga sifatli ta'lim berish uchun yaxshi tayyorgarlik ko'rishlari va jihozlanishini ta'minlashlari mumkin.

Tavistok modeli bo'yicha kuzatish usuli tahlil etadigan bo'lsak, mavzuga yo'naltirilgan o'zaro ta'sir va psixoanalitik pedagogikada uning kengayishi bilan. mentalizatsiyaga asoslangan pedagogika boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilar bilan ishlash jarayoni bosqichma-bosqich yoritib berilgan. Qo'shimcha ravishda, badiiy asar bilan ishlashda kuzatish, tavsiflash va aks ettirishning didaktik yondashuvi - bu, masalan, adabiy qahramonlar, filmlar sahnalari va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkin [4]. Mutahasislarning izlanishlaridan ma'lumki, maktablarda chuqurlashtirilgan tadqiqotlar olib boorish jarayonlarida, agar qo'shimcha yordam olish mumkin bo'lsa, masalan, bakalavr darajasining o'rtalarida semestr stajirovkasida (ISP) tugallangan amaliyotlardan amaliy misollar ham qo'llanilishi mumkin bilan yondashish ham samarali usullardan biri hisoblanadi. Bu usulda chuqurroq tushunishga erishish uchun didaktik harakatlarda idrok va tushunishning murakkab pedagogik, rivojlanish psixologik va psixodinamik o'lchovlari ko'rib chiqiladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tarbiya fanini o'qitishga uslubiy tayyorgarligini oshirish uchun kompleks yondashuv ta'lim tamoyillari, psixologiya tushunchalari, o'quv dasturlarini ishlab chiqish strategiyalari va turli xil pedagogik usullarni birlashtirishni o'z ichiga oladi. Bu talabalarning faolligi va ta'lim natijalarini yaxshilash uchun o'qitish usullarida amaliy qo'llash, tanqidiy fikrlash va moslashuvchanlikni rivojlantirishga qaratilgan [6].

O'z-o'zidan va ichki bola deb ataladigan, shuningdek, ta'lim faoliyatida (keyinchalik maktab amaliyotida) bola haqida fikr yuritish borasida nazariy asosni yaratish uchun asosiy ish talab etiladi. Bu psixoanalitik-pedagogik tushunchaning asoslarini birlashtirgan, mentalizatsiya kontseptsiyasini o'z ichiga oladi. Bu insonning o'ziga xos bo'lmagan bilimlari aks ettirilmaydigan talqinga tobe bo'lmasligini ta'minlaydi. Bunday rivojlanish va mulohaza yuritish, ayniqsa, o'rganishning dastlabki bosqichida foydali bo'ladi.

Muhokama natijalar. Psixoanalitik kuzatish usuli va xususan Work Discussion usulini olsak, bu uch bosqichdan iborat bo'ladi. Bular o'z amaliyotlarini kuzatish, seminarda tavsiflash va muhokama qilish.

Birinchi qadam: Seminar boshida talabalar filmdan parcha ko'rishlari va uning amaliyotda qo'llashda kirishishlari kerak bo'ladi. Shundan keyingina ular filmdan parcha bo'yicha o'z kuzatishlarini, affektlar haqidagi mumkin bo'lgan idroklarini, qisqasi: xayoliga kelgan hamma narsani yozishlari kerak.

Ikkinchi bosqich: Talabalar maktabdagi kuzatishlarga tayyor bo'lishlari uchun ular berilgan materialdan - bu yerda filmdan parchadan foydalanib mashq qiladilar. Yuqorida aytib o'tilgan Tavistok usuli asosida talabalar kuzatish usulini o'rganishni boshlashlari mumkin, bu bizning fikrimizcha, o'quvchilarga "ta'lim sohasidagi jarayonlarni idrok etish, kuzatish va tavsiflash uchun eng mos keladi" shuningdek, "pedagogik vaziyatlarni kuzatish, kuzatishlarni tahlil qilish va ular ustida mulohaza yuritish tartib-qoidalari o'quv jarayonida joriy etilishi va amalda qo'llanilishi kerak, ular keyinchalik maktabda foydalanish uchun mos keladi" degan taxminni ilgari suradilar. amaliyot misoli uni yanada rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin [7].

Uchinchi qadam: Talabalar seminarda himoyalangan xonada o'rganishlari mumkin. "Himoyalangan maydon" ga murojaat qilib, talabalar ishonchli muhitda ishlash uchun bosimsiz hissa qo'shishlari mumkinligini tushunishlari kerak va tarkibni xonadan olib chiqmasliklari so'raladi. Ular metadist Wilfried Bion tomonidan "tarkibidagi konteyner" tushunchasiga asoslangan turli xil asosiy qoidalarni hisobga olgan holda bunday "himoyalangan makon" ni boshdan kechiradilar. Seminar boshida boshlangan kinokliplar bo'yicha mashq keyinchalik o'z hikoyalaringiz yoki maktabdagi hisobotlar bilan almashtiriladi. "Oltin standart" haqida xabardorlikka erishish muhim:

- Kuzatishning o'zidan keyin darhol yozib olinadi.
- Kuzatish vaqtida hech qanday eslatma yoki shunga o'xshash narsa yozilmaydi.
- Kuzatish qiymati neytral tarzda yoziladi.

Bakalvriyat yo'nalishida talim olayotgan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ya'ni talabalarni professionallashtirish maqsadida "oltin standartlar"ga oid kuzatuvlarni birgalikda muhokama qilish mumkin. Talabalarning amaliyot davomidagi tajribalari, ya'ni boshlang'ich sinfdagi tarbiya va boshqa fanlarni o'qitishdagi orttirgan tajribalari ularning hisobotlarida aks ettiriladi. Bizning yondashuvimiz bilan o'quvchilarning maqsadlariga intilamiz - o'zlarini idrok etish va yozib olish vositasi sifatida aniqlaymiz. Buni sub'ektlar sifatida shaxslararo hodisalarni idrok etishi va o'zlashtirishi ma'nosida tushunish mumkin - buni Wilfried tomonidan "tarkibidagi konteyner" tushunchasi asosida ko'rish mumkin [8].

- kuzatish, yozish va shu bilan vaziyatlarda ishtirok etish va empatiyani aqliylashtirishni mashq qilishni o'rganish.

- psixodinamik jarayonlarni idrok qila boshlaydi.

- hech qanday hukm chiqarilmaydigan ochiq ichki munosabatni qabul qilish orqali bolaga nisbatan xolislikni aniqlay olamiz.

- Professional sharoitda muhim bo'lgan yaqinlik va masofa o'rtasida tebranish imkoniyatiga ega bo'lish.

- o'zlariga hissiy ta'sir qilishlariga imkon berish va shu bilan ularning chalkashliklaridan xabardor bo'lish.

Ushbu professionallashtirish maqsadlari talabalrning shaxsiy rivojlanishlari bilan chambarchas bog'liq. Ular o'z-o'zini aks ettirish jarayonlarini rag'batlantiradi, bu umuman boshlang'ich sinf o'quvchiga dars jarayonida albatta ta'sir qiladi va rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi, darsdan tashqarida ham bolajonlarning shaxsiy fikrlashiga ham ta'sir qiladi va o'quvchilarning rivojlanishida o'rni beqiyos hisoblanadi.

Xulosa. Ushbu bilimlar bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarida shaxsiy o'ish va rivojlanishlarida o'qituvchining tarbiya fanidagi bergan bilimlari va ko'nikmalarining o'rni kattaligi bilan ahamiyatlidir. Farzandlarimizni ilm-fan va ta'lim-tarbiya asosida voyaga yetkazish maqsadga muvofiq ekan, o'z o'rnida tarbiya esa ma'naviyat bilan chambarchas bog'liqdir. Zero, yoshlar kelajak egalari hisoblanadi. Yoshlarimiz ta'lim-tarbiyasida esa ma'naviy tarbiya katta ahamiyatga ega. Eng muhimi, farzandlarimiz tarbiyasiga etiborli bo'laylik, aynan shu mezon bolalarimizni ma'nan, ruxan sog'lom, o'z ota-bobolariga, tariximizga, Vatanimizga, ona tilimizga, o'z milliy qadriyatlarimizga hurmat bilan qaraydigan barkamol bo'lib o'sib unishining asosidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Diem-Wille, G. & Turner, A. (2012): The method of psychoanalytic observation. On the significance of containment, identification, defense and other phenomena in psychoanalytic observation. Vienna: facultas.wuv.

2. Leonhard, T. (2022): Wie ist es wirklich Lehrer:in zu werden – und warum ein zweiter Blick lohnt. Verfügbar unter https://www.youtube.com/watch?v=so5yk3i-z_o (Abrufdatum: 27.05.2022).

3. Mahmud Xasaniy, "Odob va odob" T.: FA O., zbekiston Respublikasi "Fan" nashriyoti. 1994 yil
4. Improving speaking skill with the help of modern technologies MZ Karimova Umida Ochilovna Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ) 9 (12), 367-369
5. Turner, A. & Kreuzer, T. (2021): Psychoanalytisch-pädagogische Reflexionen von Beobachtungen und Selbstreflexion. In: T. F. Kreuzer & S. Albers (Hrsg.): Selbstreflexion. Ludwigsburger Hochschulschriften TRANSFER, Bd. 21, 29-46.
6. Rahmonova Feruza Musakulovna, & To'ychiyeva Bahora Otabekovna. (2024). Review of Tools and Evidence Base in Public Procurement Outcomes. European journal of business startups and open society, 4(10), 21–25.
7. The role of alisher Navoi's spiritual heritage in the moral education of youth PTB Nusratullayevich EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) 7 (4), 38-39
8. Terhart, E. (2011): Lehrerberuf und Professionalität: Gewandeltes Begriffsverständnis – neue Herausforderungen. In: W. Helsper & R. Tippelt (Hrsg.): Pädagogische Professionalität. Zeitschrift für Pädagogik, 57. Beiheft. Weinheim, Basel: Beltz, 202-224.
9. AIM of linguistic typology and different approaches to the subject U Karimova, S Istamova, TDPI Nyoman Models and methods in modern science 2 (13), 73-76

UO'K 373.3

BOSHLANG'ICH SINFLARDA HIKOYA JANRINI O'QITISHNING INNOVATSION METODLARI

F.A.Xolmonov, magistrant, O'zbekiston - Finlandiya pedagogika instituti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining darsliklarda berilgan hikoya janrini o'quvchilar uchun sodda, oson hamda tushunarli tilda o'qitishda zarur hamda zamonaviy kasbiy mahoratini oshirish shakl va metodlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: ertak, hikoya, metodlar, xalq og'zaki ijodi, badiiy obrazlar, to'qima obrazlar, aktyor, evristik suhbat, komiks.

Аннотация. В данной статье будут освещены формы и методы повышения профессионального мастерства учителей начальных классов в обучении жанру сказки, изложенному в учебниках, простым, легким и понятным для учащихся языком.

Ключевые слова: сказка, рассказ, методы, фольклор, художественные образы, текстура образов, актер, эвристический диалог, комикс.

Abstract. This article describes the forms and methods of improving the necessary and modern professional skills of primary school teachers in teaching the genre of fairytales given in textbooks in a simple, easy and understandable language for students.

Key words: fairytales, methods, folklore, artistic images, textile images, actor, heuristic conversation, comic.

Boshlang'ich sinf darsliklarida qo'llanilgan hikoyalar ertaklarga nisbatan hayotiyroq hisoblanadi va shu tomoni bilan ham farqlanadi. Hikoyada voqealar tez rivojlana borib, asosiy voqealarda inson shaxsi va hayoti bilan bog'liq bo'lgan obrazlar ko'rsatiladi. O'quvchilarda esa mana shu lavhalarga, shaxslar xarakteridagi ko'rinishlarga nisbatan qiziqishlar paydo bo'ladi. Hikoya mavzusi va matni biror bir davr bilan, albatta, bog'liq holatda keltiriladi. Ayniqsa, "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklarida foydalanilgan hikoyalar har tomonlama turlicha bo'lishi, undagi qahramonlar ham xarakter-holatlari bilan ham bir-biridan farqlanishi, kreativ fikrlashga undovchi bo'lishi lozim.

Kichik yoshli o'quvchilarda yovuzlikka nisbatan nafrat tuyg'usi, go'zallik va nafosatga nisbatan muhabbat tuyg'usi hikoyalar bilan tanishish va uni tahlil qilish davomida shakllanib boradi. Maktab yoshidagi bolalarga bunday emotsional holatlar o'z ta'sirini ko'rsatib, kundalik faoliyatida shunday holatlarga duch kelishiga ishonishadi va bu vaziyatlarda hikoya qahramonlari kabi ish yuritishga harakat qilishadi.

Boshlang'ich sinflarda hikoyani o'qishga va tushuntirishga qaratilgan izohli o'qish darslarida o'qilgan hikoya mazmunini ochish, lug'at ustida ishlash, o'qilgan matnni qayta hikoyalash kabilar asosiy ish turlaridan hisoblanadi. Uning mazmuni odatda savollar asosida tahlil qilinishi va bu so'roqlardan ikki maqsadda: hikoya mazmunini tahlil qilish hamda mulohazalar, xulosalar, dalillarni

taqqoslash, voqea-hodisalar, xatti-harakat o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash va umumlashtirish uchun foydalanilishi maqsadga muvofiqligi K. Qosimovning qo'llanmalarida keltirilgan[1].

Shunga ko'ra hikoya o'qitish metodlari, jarayonlari ham biroz boshqacha tarzda olib boriladi. Bunda asosan hikoyalar dastlab o'qituvchi tomonidan aniq va burro tilda o'qib beriladi hamda bir necha marotaba o'quvchilar tomonidan ichda o'qish orqali o'rganilishi ham mumkin. Ushbu holatda o'quvchilar ongli va ifodali o'qiydilar. Matn mazmuni o'quvchilar xotirasida va tasavvurida ravshan gavdalanadi. So'ngra, og'zaki suhbat va mustaqil ishlash metodlari orqali asar mazmuni jihatidan savollarga javob berish, matnga yaqin bo'lgan maqollardan topish; ertak va hikoyalarda qatnashgan jonzotlarga mos bo'lgan ushbu janrlarda qo'llaniluvchi sifatlarni topishga doir mashqlar ham birgalikda bajariladi. Bu orqali esa o'quvchilar nutqini o'stirish ham asosiy o'rinlardan biri bo'libgina qolmay, boshqa qobiliyatlar singari rivojlanadi.

Q. Husanboyeva[3] va boshqalar tomonidan chop etilgan "Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi" kitobida hikoya mazmunini o'zlashtirish bo'yicha matn asosida quyidagi ishlar amalga oshirilishi kerakligi keltiriladi:

1. Matn mazmuni yuzasidan savollarga javob berish.
2. Hikoya matni asosidagi topshiriqlarni bajarish.
3. Hikoya mazmuni yuzasidan o'quvchilarning savollar tuzishi.
4. Hikoya mazmuniga mos rasm chizish.
5. Hikoya matnini qismlarga bo'lish.
6. Har bir qismga sarlavha topish.
7. Hikoyaga reja tuzish.
8. Reja asosida qayta hikoyalash (to'liq, qisqartirib va ijodiy qayta hikoyalash).
9. Reja asosida bayon yozish va hokazo[4].

Zamonaviy metodlardan hikoya o'qitish jarayonida foydalanishda oson va tushunarlilik tamoyillarini asos qilib olish muhimdir. 2-3-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsliklarida berilgan "*Tilni tiymagan bola*"[3-sinf 2-qism 60-61-b] va "*Rassomlar bahsi*" [2-sinf 2-qism, 75-76-b.] hikoyalari o'rgatilishini quyidagicha tavsiflanadi.

"*Tilni tiymagan bola*" hikoyasini o'qitishning dastlabki qismi – o'qib tushunish: o'quvchilar ushbu matnni avval ichlarida o'qib olishlariga vaqt beriladi. Keyin ular matnni navbat bilan ovoz chiqargan holda o'qiydilar. Sinfdagi hamma o'quvchi ovoz chiqarib o'qishi lozim. O'qituvchi tomonidan o'qish jarayoni nazorat qilib boriladi. O'quvchilar o'qib bo'lgach, o'qituvchi tomonidan bir marta o'qib beriladi. So'ngra "**Aqliy hujum**" metodi asosida matn ostidagi savollar bilan suhbat boshlanadi. Berilgan savolarning barchasi matnni o'qib tushunishga qaratilgan bo'lib, bola matn mazmunidan ushbu o'rinni topib, unga munosabat bildirishi, xulosa qilib, hayotiy kuzatishlari asosida erkin fikrini ifodalab berishi lozim.

Keyingi qismlarda xalqaro o'qitish texnologiyalaridan **TIMSS** qo'llaniladi. Ya'ni o'quvchilarga matnda keltirilgan iboralar berilib, ularning ma'nosi va ma'nodoshlari so'raladi. So'ngra ushbu iboralarni qatnashtirib gaplar tuzish ham aytiladi. Bu turdagi topshiriqlar orqali ham lug'at boyligi, ham grammatik bilimi, ham leksikologiya bo'yicha bilimlari shakllantiriladi.

Yuqoridagi metodlar asosan o'quvchining individual tarzda rivojlantirsa, yangi metodimiz guruh holida ishlash uchun mo'ljallangan. "*Rassomlar bahsi*" hikoyasi "**Bosqichli svetafor**" metodi asosida olib borilib, sinfdagi o'quvchilar soniga qarab 2 tadan 3-4 tagacha guruhlariga bo'lgan holatda o'rgatilishi mumkin. Bu metod qo'llanishidan oldin boshlang'ich ta'lim pedagoglari matnni ifodali o'qib beradi. Dastlabki qismida esa, ushbu hikoya asoslangan rasm va hikoya matni o'quvchilar tomonidan yaxshilab o'rganilib chiqiladi[7]. So'ngra guruhlar o'rtasida o'qituvchi nazorati ostida kichik suhbat tashkil qilinadi. Ushbu savol-javobda imkon qadar barcha o'quvchilardan faollik talab qilinadi. Bu orqali o'quvchilarning fikrlashi tekshiriladi. Faol guruhlar va faol o'quvchilarga alohida e'tibor qaratilib, rangli stikerlar berish orqali baholanadi. Stikerlardan "yashil" ranglisi – a'lo, "sariq" ranglisi - yaxshi, "qizil" ranglisi esa qoniqarli javob bergan guruhlariga beriladi. Ham dars davomida, ham kundalik hayotda bunday svetafor ranglaridan foydalanish orqali o'quvchilarga yo'l harakati qoidalari ham tushuntiriladi.

Dars oxirida o'quvchilar ushbu hikoyalar bo'yicha yoki tabiatdagi biron hodisalar bo'yicha ushbu qahramonlarga savol berishi va ushbu obrazdagi o'z tengdoshidan kerakli javob ham olishi mumkin. Bu **Evristik suhbat** metodi hisoblanib, o'quvchilar ushbu savollarga kitobdan, daftardan, umuman biron manbadan foydalanib emas, balki, o'zlari mustaqil tarzda o'ylashga, dars davomida olgan bilimlarini bir qadar amaliyotda qo'llashga undaydi[6].

Umuman olganda, yangi dars mavzusini o'rgatish davomida yangidan-yangi didaktik o'yinlar, metodlar, axborot texnologiyalarini qo'llagan holda prezintatsiyalar, animatsion roliklar, komikslar, krosvordlar va boshqa mashg'ulotni qiziqarli bo'lishini ta'minlovchi vositalardan foydalanilsa, o'quvchilarning barcha aqliy va amaliy qobiliyatlari, tarbiyaviy ko'nikmalarini ham ochishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. "Ona tili o'qitish metodikasi" T.: NOSIR nashri, 2009-y. 105-106-b., 112-115-b.
2. Azimova I., Mavlonova K. va b. 3-sinf ona tili va o'qish savodxonligi kitobi. 2-qism. T.: Respublika ta'lim markazi, 2022-y. 60-61-b.
3. Husanboyeva Q., Shodiyev F., Hazratqulov M. "Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi". 216-221-b.
4. Husanboyeva Q., Hazratqulov M., Jamoldinova Sh. "Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi". 222-y. 218-223-b.
5. Azimova I., Mavlonova K. va b. 2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi kitobi. 2-qism. T.: Respublika ta'lim markazi, 2021-y. 75-76-b.
6. Xolmonov F. "Boshlang'ich sinflarda ertak janrini innovatsion o'qitish usullari". Vol. 2 No. 3 (2024): Fan va ta'lim integratsiyasi, 2024-y, 205-207-b.

UDC 372.881.111.1

THE CONTRIBUTION OF TECHNOLOGY IN TEACHING ADULTS IN EFL

Kh. Yuldoshev, EFL teacher, ISFT, Tashkent.

Annotatsiya. *Texnologiyalar kattalar uchun ingliz tilini (EFL) o'qitishni tubdan o'zgartirdi, shaxsiylashtirilgan, moslashuvchan va qiziqarli o'quv imkoniyatlarini taqdim etmoqda. Ushbu maqola kattalar o'quvchilarining vaqt cheklovlari, turli darajadagi bilim darajalari va resurslarga cheklangan kirish kabi umumiy qiyinchiliklarini hal qilishda texnologiyalarning hissasini o'rganadi. Mobil va kompyuter yordamida til o'rganish, gamifikatsiya va talaffuz va ravonlikni rivojlantirish uchun AI vositalaridan foydalanish kabi strategiyalar yoritilgan. An'anaviy o'qitish usullari bilan texnologiyalarni birlashtirish orqali o'qituvchilar interaktiv va samarali o'quv muhitlarini yaratib, kattalarga o'z til maqsadlariga erishishda yordam berishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *Ishtirok etish, qulaylik, shaxsiylashtirish, moslashuvchanlik, interaktivlik, ta'lim, kattalar*

Аннотация. *Технологии произвели революцию в обучении английскому языку как иностранному (EFL) для взрослых, предоставляя персонализированные, гибкие и увлекательные возможности для обучения. В данной статье рассматривается вклад технологий в решение общих проблем взрослых учащихся, таких как ограниченность времени, разнообразные уровни владения языком и ограниченный доступ к ресурсам. Освещены стратегии, включая обучение с помощью мобильных и компьютерных технологий, геймификацию и использование инструментов на основе ИИ для развития произношения и беглости речи. Интегрируя технологии с традиционными методами преподавания, преподаватели могут создавать интерактивные и эффективные учебные среды, помогая взрослым достигать своих языковых целей.*

Ключевые слова: *Вовлеченность, Доступность, Персонализация, Гибкость, Интерактивность, Образование, Взрослые*

Abstract. *Technology has revolutionized English as a Foreign Language (EFL) instruction for adults, offering personalized, flexible, and engaging learning opportunities. This article examines the contributions of technology in addressing common challenges faced by adult learners, such as time constraints, diverse proficiency levels, and limited access to resources. It highlights strategies like mobile-assisted and computer-assisted language learning, gamification, and the use of AI-driven*

tools for pronunciation and fluency development. By integrating technology with traditional teaching methods, educators can create interactive and effective learning environments that empower adults to achieve their language goals.

Key Words: *Engagement, Accessibility, Personalization, Flexibility, Interactivity, Education, Adults.*

Introduction. In the modern era, technology has become an indispensable tool in education, revolutionizing how languages are taught and learned. For adults studying English as a Foreign Language (EFL), technology offers personalized, flexible, and engaging learning opportunities. From mobile apps and virtual classrooms to artificial intelligence-based tools, technology bridges gaps in traditional teaching methods and addresses the unique needs of adult learners. Keywords such as *engagement, accessibility, personalization, flexibility, and interactivity* capture the significant contributions technology makes to adult EFL education. This article explores these contributions, supported by existing research and practical examples, and discusses how technology can enhance the effectiveness of teaching English to adults.

Literature Review. Technology's role in language education has been widely studied, particularly in the context of adult learners. Warschauer and Healey (1998) highlight the transformative potential of technology in fostering collaborative and interactive learning environments. According to Reinders and White (2010), technology supports autonomous learning by allowing adults to access resources anytime and anywhere.

Kukulska-Hulme (2012) emphasizes the effectiveness of mobile-assisted language learning (MALL), which enables learners to practice English through apps and online platforms. Additionally, Chapelle (2001) discusses how computer-assisted language learning (CALL) tools provide immediate feedback and adaptive learning paths, which are particularly beneficial for adult learners seeking tailored instruction.

Technology also helps overcome common barriers in adult EFL education, such as time constraints, limited access to qualified instructors, and varying proficiency levels. McClanahan (2014) notes that interactive technologies, such as gamified platforms and virtual reality, enhance learner motivation and engagement, making language learning enjoyable and effective.

Discussion. Personalization and Flexibility

Technology enables personalized learning experiences tailored to individual needs and proficiency levels. Adaptive platforms like Duolingo and Babbel adjust content difficulty based on learners' progress, ensuring continuous improvement.

- Example: Adults with specific goals, such as business English or travel English, can access targeted lessons to meet their objectives. The flexibility of online courses and mobile apps allows adult learners to study at their own pace, making language acquisition compatible with busy schedules.

Interactive and Engaging Learning

Interactive tools such as video conferencing platforms (e.g., Zoom, Microsoft Teams) and collaborative software (e.g., Google Docs) create engaging learning environments. Virtual classrooms allow adults to interact with peers and instructors in real time, simulating the dynamics of traditional classes.

- Example: Role-playing activities in virtual breakout rooms help learners practice real-life conversational skills.

Gamification is another key element, with apps like Memrise and Kahoot! turning vocabulary building and grammar practice into enjoyable games. This approach increases motivation and reduces the stress often associated with adult language learning.

Access to Authentic Resources

Technology provides learners with access to authentic English materials, such as podcasts, videos, e-books, and online articles. These resources expose adults to natural language use, including idioms, slang, and cultural nuances.

- Example: Platforms like YouTube offer videos from native speakers on diverse topics, enabling learners to develop listening skills and cultural awareness.

Overcoming Barriers to Communication

Pronunciation and speaking skills can be challenging for adults, but speech recognition tools and AI-powered platforms like ELSA Speak provide real-time feedback on pronunciation and fluency. These tools help learners practice speaking in a low-pressure environment, boosting confidence.

- Example: Learners record their speech and receive AI-generated suggestions for improvement, enabling incremental progress.

Promoting Autonomous Learning

Technology empowers adult learners to take control of their language learning journey. Online resources, such as self-assessment tests, vocabulary flashcards, and grammar tutorials, foster independent study habits.

- Example: Platforms like Quizlet allow learners to create personalized flashcards and practice at their convenience.

Conclusion. Technology plays a transformative role in teaching English to adults, offering personalized, flexible, and interactive learning experiences. By providing access to authentic materials, gamified platforms, and AI-driven tools, technology addresses the unique challenges faced by adult learners, such as time constraints, limited access to resources, and diverse learning goals.

Educators must strategically integrate technology into their teaching practices to maximize its benefits, ensuring that tools align with learners' objectives and preferences. By combining traditional teaching methods with technological advancements, instructors can create dynamic, engaging, and effective learning environments that empower adults to achieve their language goals.

REFERENCES:

1. Chapelle, C. A. (2001). *Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for Teaching, Testing, and Research*.
2. Kukulska-Hulme, A. (2012). Mobile-assisted language learning.
3. McClanahan, L. (2014). Training using technology in language learning: Benefits and challenges.
4. Reinders, H., & White, C. (2010). The theory and practice of technology in materials development and task design.
5. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). Computers and language learning: An overview.

UO'K 377

BO'LAJAK TARBIYACHILARDA KREATIVLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

U.T.Ziyaeva, o'qituvchi, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Bo'lajak tarbiyachilarda kreativlik kompetensiyalarini rivojlantirishda oyinlar etakchi faoliyatidir. Aynan o'yinda ko'plab muhim hayotiy ko'nikmalar o'rgatiladi, xarakter xususiyatlari shakllanadi. O'yin - bolaning ijtimoiy tajribaga ega bo'lishning asosiy usuli.*

Kalit so'zlar: *biznes o'yinlar, bardamlilik, tetiklik, guvnoqlik, model, bag'rikenglik, dirijorlik, tashqilotchilik qobiliyati*

Аннотация. *Игра является ведущей деятельностью ребенка дошкольного возраста. Именно в игре обучаются многим важным жизненным навыкам, формируются черты характера. Игра – основной способ приобретения ребенком социального опыта.*

Ключевые слова: *деловые игры, выносливость, свежесть, жизнерадостность, модель, толерантность, дирижер*

Abstract. *Play is the leading activity of a preschool child. It is in the game that many important life skills are learned and character traits are formed. Play is the main way a child acquires social experience.*

Key words: *business games, endurance, freshness, cheerfulness, model, tolerance, conductor*

O'yindagi muloqot o'z-o'zidan sodir bo'ladi, talabalar quyidagi muloqot qobiliyatlarini shakllantirishni o'z ichiga olgan xatti-harakatlar modelini ishlab chiqishlari kerak:

- hamkorlik qilish istagi;
- bag'rikenglik;
- boshqa odamlarning fikrlariga bag'rikenglik;
- dialog o'tkazish qobiliyati;
- murosali yechim topish qobiliyati.

O'yin jarayonida bolalar o'rtasida munosabatlar o'rnatiladi, ular keyinchalik ko'payadi haqiqiy hayot. Bolalarga bunday usullar va muloqot qoidalari o'rgatiladi, ular kelajakda ular o'xshash shaklda hayotiy vaziyatlarda foydalanishlari mumkin. Vaziyatni bir necha marta o'ynash talabalarga rollarni almashtirish, boshqa xatti-harakatlar va xatti-harakatlarni sinab ko'rish imkonini beradi.

Bunda etakchi rol o'ynash va biznes o'yinlariga tegishli. Ularning dirijyorlik shakli ma'lum bir vaziyatdan kelib chiqqan holda harakat qilishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, aksariyat hollarda, bu o'yinlar paytida bola kattalar rolini o'ynaydi. Nima uchun rol o'ynashni o'tkazish kerak va biznes o'yinlari boshlang'ich maktabda? Boshlang'ich maktabda qanday rolli o'yinlarni o'ynash mumkin?

Bunday tadbirlarga jalb qilingan holda talabalar:

- turli ijtimoiy rollarni bajarish;
- turli fuqarolik pozitsiyalarini ifodalash;
- boshqa ishtirokchilarning harakatlarini tashkil qilish yoki ta'sir qilish;
- o'rnatish aloqa aloqalari aloqalarni o'rnatish;
- o'yin davomida yuzaga keladigan nizolarni hal qilish.

O'yin davomida qulay muhit yaratiladi. Uning organik oqimi bolalar tajovuzkorlik bilan idrok etmaydigan tabiiy buyruq va bo'ysunishni o'z ichiga oladi.

Bolalarning aqliy rivojlanishi

Jarayonda o'yin faoliyati katta rol o'ynaydi aqliy rivojlanish bolalar. O'yinning hissiy tarkibiy qismi ham bir xil darajada muhimdir, chunki bizning xotiramizdagi eng yorqin iz bizning his-tuyg'ularimizga zarar etkazadigan, kuchli hissiy reaksiyaga sabab bo'lgan voqealar tomonidan qoldirilgan.

Shunday qilib, o'yin faoliyati bolaga o'zi uchun eng qulay sharoitlarda bebaho hayotiy tajribaga ega bo'lish imkonini beradi. Uni o'z-o'zini tarbiyalashning ijodiy laboratoriyasi, bola uchun "hayot maktabi" deb atash mumkin.

Rolli va ishbilarmonlik o'yinining mohiyati va tuzilishi

Rolli va ishbilarmonlik o'yinlari ijtimoiy xususiyatga ega. Ularning mohiyati real hayotda mumkin bo'lgan sharoitlarda bolalarni sun'iy ravishda suvga cho'mishda yotadi. Bunday o'yinlarni o'tkazishda asosiy narsa bolalarga tashabbus ko'rsatish, ijtimoiy munosabatlar modelini taqdim etish imkoniyatini berishdir.

Yosh bolalar kattalarning o'xshash vaziyatlarda o'zini qanday tutishi haqida allaqachon tasavvurga ega. Shuning uchun, taklif qilingan harakat erkinligiga qaramasdan, aksariyat hollarda bolalar o'zlarining xatti-harakatlarini nusxalashga harakat qilishadi. O'yin tashkilotchisining vazifasi bolalarni xatti-harakatlarning o'z variantlarini, paydo bo'lgan muammolarga nostandart echimlarni topishga undashdir.

Ushbu turdagi o'yinning tuzilishi juda mos kelmaydi. Bir tomondan, o'yin davomida bola o'zini mutlaqo erkin his qilishi kerak. Boshqa tomondan, o'yinning borishi qat'iy tartibga solinadi:

- maktab bolalari o'ynashi kerak bo'lgan rollar doirasi belgilanadi;
- xayoliy hodisalar sodir bo'ladigan sharoit va muhit ko'rsatilgan;
- bajarilishi kerak bo'lgan o'yin qoidalarini tavsiflaydi;
- ishtirokchilar foydalanishi kerak bo'lgan axloqiy va axloqiy ko'rsatmalar mavjud.

Rolli o'yin nima?

Rol o'yinlari har doim "bir narsa" yoki "kimdir" o'yinidir. Bunday o'yinning asosi bolalarning o'zlari uchun "sinab ko'rishlari" kerak bo'lgan rollarning mazmunidir. Quyidagi turdagi rollar mumkin:

- aniq kattalar yoki bolalar;
- muayyan turdagi kasb vakili;
- oilaviy rollar;

- etnografik;
- ertak yoki adabiy qahramonlarning rollari.

Har bir bola o'z rolini faqat quyidagilarga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan o'yin harakati doirasida o'ynashi kerak:

- faoliyat mazmunini mazmunli rekreatsiya qilish;
- faoliyat jarayonida odamlar o'rtasidagi munosabatlar tizimini qurish.

O'yin tufayli bolaning yuqori rivojlanish bosqichiga o'tishini ta'minlovchi sifatlar shakllanadi, uni ruhiyatida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. O'yinda bola shaxsi ning hamma tomoni bir-biriga o'zaro ta'sir etgan holda shakllanadi. O'ynayotgan bolani kuzatayotib uning qiziqishlarini, tevarakatrof to'g'risidagi tasavvurini, kattalarga va o'rtoqlariga bo'lgan munosabatini bilib olish mumkin. Shaxsdagi biron sifatni tarbiyalash uchun uning boshqa tomonlarini ham rivojlantirish kerak. Masalan, bolaning o'yiniga qiziqishini, tashqilotchilik qobiliyatini rivojlantirish uchun mazmun jihatidan boy o'yinlar yaratilishi kerak. Bolalarning ijodiy o'yinlarini rivojlantirish uchun esa o'z navbatida yaxshi tashkil etilgan bolalar jamoasi zarur bo'ladi. O'yin bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalash sistemasida, MTTning ta'lim-tarbiya ishida, axloqiy, mehnat va estetik tomonlama tarbiyalashda katta o'rin tutadi.

O'yinda bola organizmiga xos bo'lgan talab va ehtiyojlar qoniqtiriladi, hayotiy faollik ortadi, bardamlik, tetiklik, guvnoqlik tarbiyalanadi. Shuning uchun ham bolalarni jismoniy tarbiyalash sistemasida o'yin munosib o'rin egallaydi. O'yin ta'lim va mashg'ulotlar bilan, kundalik hayotdagi kuzatishlar bilan uzviy bog'liq bo'lib juda katta ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ijodiy o'yinlarda muhim bilim egallash jarayoni yuzaga keladi. bu bolaning aqliy kuchini ishga soladi, tafakkurini, hayolini, diqqatini, xotirani faollashtirishni talab qiladi, bola masalalarni mustaqil hal qilishga o'rganadi, o'ylagan narsasini amalga oshirish uchun yaxshiroq va osonroq usul o'ylab topadi, o'z bilimlaridan foydalanish va uni so'z bilan ifodalashga o'rganadi.

O'yinda aks ettirayotgan narsani bili bolishga qiziqish uyg'onadi. Ko'pincha o'yin bolalarga yangi bilim berish va ularning fikrini. bilim doirasini kengaytirish uchun hizmat qiladi. Ijodiy o'yni tor didaktik maqsadlarga bo'ysindirib bo'lmaydi, bu o'yin yordamida juda katta vazifalar hal qilinadi. Qoidali o'yin bolaning sensor rivojlanishini, taffakkur va nutqini, ixtiyorsiz diqqatini va xotirasini, har xil harakatlarini muntazam ravishda mashq qildirib borish imkonini beradi. Har bir qoidali o'yin ma'lum didaktik maqsadga ega bo'lib, bolani umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Ta'limning o'yin shaklida bo'lishi muhim ahamiyaiga ega bo'lib bolaning umumiy rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

O'yin ta'limning shakllaridan biri bo'lib, boshqa bir metod bilan qo'shib olib borilgandagina yaxshi natija beradi, bular kuzatish, suhbat, so'zlab berish va hako'zolar. Bola o'ynayotib o'z bilimidan foydalanishni, uni har xil sharoitda ishlata bilishni o'rganadi. Ijodiy o'yinlarda bolalarning fantaziyasi, buyum yasashi, tajriba qilishiga keng yo'l ochiladi. O'yinda aqliy rivojlanish bilan birga axloqiy sifatlar ham shakllanadi. O'yin jarayonida yuz bergan kechilmalar bola ongida chuqur iz qoldiradi, shuning uchun o'yin bolada yaxshi hislarni, ulug'vor orzular va intilishlarni, qiziqishlarni tarbiyalashga yordam beradi.

Tarbiyachining vazifasi har bir bolani faol o'yinga jalb qilish, bolalar o'rtasida do'stlikka, haqqoniylikka, o'rtoqlarini javobgarligini sezishga asoslangan munosabatlar o'rnatishdan iborat. O'yin mehnat tarbiyasi vazifasini bajarishga ham yordam beradi. Bolalar o'z o'yinlarida har xil kasbdagi qishilarni aks ettiradilar. Bu bilan ular kattalarning harakatlariga taqlid qilib qolmay, shu bilan bir qatorda ularning ishiga mehnatiga bo'lgan munosabatlarini ham aks ettiradilar. O'yin bolada ko'pincha mehnat qilish xoxishini uyg'otadi, o'yin uchun keraqli narsalarni tayyorlash va yasashga majbur qiladi. Bolalar har xil mashinalar yasaydilar va texnik o'yinchoqlar bilan o'ynaydilar. O'yin estetik tarbiyaning muhim vositasidir.

O'yinda ijodiy hayol, fikrlash qobiliyati yuzaga keladi va rivojlanadi. To'g'ri tanlangan o'yinchoq badiiy didni tarbiyalashga yordam beradi. Harakatli o'yinlarda harakatning go'zalligi va maromi bolalarni o'ziga maftun qiladi. O'yinning katta tarbiyalovchi ahamiyati o'z-o'zidan amalga oshmaydi. O'yin befoyda, hatto zarali bo'lishi, ba'zan yomon hislarni qo'zg'atishi mumkin. Tarbiyachi o'yin yordamida bolalarni har tomonlama rivojlantirish vazifasini amalga oshirish uchun

unga muntazam ravishda ta'sir etib borishi zarur. Bu vazifani hal etishda o'yin bolalar bog'chasidagi ta'lim-tarbiyaviy ishning hamma tomonlari bilan bog'langan bo'lishi kerak

Bunday o'yin guruhda, bog'cha maydonchasida, uxlash xonasida o'tkazilishi mumkin. Didaktik o'yinlarda tarbiyachi bolalarni faqat narsalarning nomi va ular nimaga keraqligi bilan tanishtiribgina qomay, balki shu narsalarning shakli, rangi, katta kichikligi, fazoda tutgan o'rni xaqida ham tanishtiradi. Har bir buyum va o'yinchoq o'zining aniq tashqi ko'rinishiga ega bo'lishi kerak, o'yinda esa qo'yilgan maqsad narsaning asosiy begisini ajrata bilishga imkon tug'dirishi lozim. Bunday talabga xalq o'yinlari o'z shakliningi aniqligi, rangining tiniqligi bilan ko'proq javob bera oladi. Bolalarni aqliy vazifalarni bajarishga undaydigan o'yinlar ham katta ahamiyatga ega.

O'yinni tashkil etishda muhim masalalardan biri – o'ynovchilarni guruhlarga birlashtirishdir. Guruhlarni tuzishda quyidagi talablarga rioya qilinadi:

1) guruhlardagi bolalar soni – besh kishidan oshmasligi;

2) har bir guruhdagi bolalarning bir-birini yaxshi tanishi, o'zaro munosabatlarining yaxshi bo'lishini hisobga olish;

3) o'ynovchilarga vazifalarni taqsimlashda ularning qiziqish va qobiliyatini hisobga olish.

Xulosa chiqaruvchi yoki hakamlik qilayotgan tarbiyachi o'yin tugagandan so'ng natijalarni umumlashtiradi, yakunlaydi va xulosalarini bayon qiladi. Xullas, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim berishda didaktik loyihalashtirish keng qamrovli yaxlit muammo va uni o'rganish, amaliyotga tatbiq qilish lozim. Chunki, yoshlar uchun mo'ljallangan mashg'ulotlar bolalarda jarayonga qiziqish uyg'otishi hamda sog'lom shakllanishi uchun zamin bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Зияева, У. Т., Латипова, Л. С., & Турсункулова, Д. А. (2024). Социальная компетентность ребенка-дошкольника. International scientific research of problems of science and education., 1(5), 5-12.

2. Umida, Z. (2024). Forming creative thinking of future educators. pedagogical sciences and teaching methods, 4(38), 97-103.

3. Зияева, У. (2019). The Role of the Teacher in Learning English. Молодой ученый, (6), 214-216.

4. Zhuraeva, N. T. (2021). Maths key of mind and intelligence (Methodology for the formation of elementary mathematical representations of children in preschool institutions). Экономика и социум, (1-1), 316-319.

5. Tairovna, Z. N. (2022). The Role of Didactic Tools in the Mathematical Development of Children. Spanish Journal of Society and Sustainability, 3, 39-40.

6. Jurayeva, N. T. (2022, November). Methods of implementation and mechanisms of implementation of the norms of international law. In International scientific and practical conference "the time of scientific progress" (Vol. 1, No. 3, pp. 113-120).

7. Juraeva, N. T. (2022). Organization of the educational process in preschool educational organizations. Results of National Scientific Research International Journal, 1(6), 244-251.

8. Жураева, Н. Т. (2022). Технология развития навыков логического мышления при подготовке старших дошкольников к школе. International Academic Research Journal Impact Factor 7.4, 1(6), 232-239.

УДК 371.015

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

М.Ш.Болтаева, преподаватель, Бухарский университет инновационного образования и медицины, Бухара

Аннотация. *Ushbu maqolada talabalarga rus tili va adabiyotini o'qitishning innovatsion usullari muhokama qilinadi. Muallif Internet resurslari va noan'anaviy usullardan foydalanish kabi innovatsion ta'lim jarayonlari tushunchasini beradi. Maqolada Internet resurslaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. An'anaviy bo'lmagan usuldan foydalanish talabalarda bilimlarni shakllantirish zarurati bilan bog'liq.*

Калит so'zlar: *innovatsion texnologiyalar, internetdan foydalanish, kompyuter tarmoqlari, rus tili va adabiyoti, noan'anaviy darslar.*

Аннотация. *В данной статье речь идет об инновационных методах преподавания русского языка и литературы студентам. Автор дает понятие инновационных образовательных процессов, останавливаясь на таких, как использование ресурсов сети Интернет и нетрадиционных методов. В статье анализируются возможности*

использования ресурсов сети Интернет. Применение нетрадиционного метода связывается с необходимостью формирования у студентов знаний. Целью исследования выступает анализ особенностей инновационных методов преподавания русского языка и литературы студентам.

Ключевые слова: инновационные технологии, использование Интернета, компьютерные сети, русский язык и литература, нетрадиционные занятия.

Abstract. This article is about innovative methods of teaching Russian language and literature to students. The author gives the concept of innovative educational processes, focusing on such as the use of Internet resources and non-traditional methods. The article analyzes the possibilities of using Internet resources. The use of an unconventional method is associated with the need to form students' knowledge.

Keywords: innovative technologies, Internet usage, computer networks, russian and literature, non-traditional classes.

Инновационные технологии обогащают учебный процесс во многих областях знания, в самых различных условиях обучения и на всех его уровнях. В полной мере это относится к преподаванию русского языка в иноязычных группах, где непосредственный контакт с изучаемым языком ограничен. В рамках данной технологии студент действительно становится активным субъектом учебного процесса, самостоятельно владеющим знаниями и решающим познавательные задачи.

Инновационные технологии позволяют реализовать одну из основных целей обучения русскому языку и литературе - дать возможность перейти от изучения предмета как системно-структурного образования к изучению его как средства общения и мышления, а учебно-познавательную деятельность перевести на продуктивно-творческий уровень.

Цель этой методики - активизировать, оптимизировать, интенсифицировать процесс познания. Инновационные технологии образования являются подготовка человека к жизни в постоянно изменяющемся мире. Самостоятельно ориентироваться в получаемой информации, формирование творческого нешаблонного мышления, используя новейшие достижения науки и практики,- основные цели инновационной деятельности.

Инновациями в образовании называют новшества, нововведения в содержании образования, в формах и методах обучения, в отношениях «преподаватель – студент», использовании информационных технологий обучения, внедрение нового оборудования, в организации учебно-воспитательного процесса, его управлении. Инновационные технологии в образовании позволяют реализовать одну из основных целей обучения русскому языку и литературе - дать возможность перейти от изучения предмета как системно-структурного образования к изучению его как средства общения и мышления, а учебно-познавательную деятельность перевести на продуктивно-творческий уровень.

Особое внимание необходимо уделять обеспечению сотрудничества обучающихся, взаимного уважения между преподавателем и студентами, вовлекать их в активную самостоятельную деятельность. На занятиях-зачётах возможно осуществлять работу в малых группах, что способствует воспитанию коллективизма, а также создаются условия для раскрытия и проявления индивидуальных особенностей студентов. Кроме того, на таком занятии создаётся атмосфера сотрудничества студент – студенты, а участие консультантов и ассистентов на этапе проверки обеспечивает сотрудничество преподаватель – студенты.

Можно предложить студентам проведение творческих экспериментов, использовать метод проектов, нестандартные формы занятий, конкурсы, олимпиады.

В информационном обществе одним из быстро развивающихся методик и вызывающий огромный интерес со стороны учащихся является применение интернет ресурсов как инновационный подход к обучению.

Компьютерные сети стали широко использоваться в учебных целях в рамках разных образовательных подходов. И учащиеся, и учителя смогли обмениваться информацией в режиме, не зависящем от времени и места. Новые технологии освободили человеческий разум

для более креативных задач, что способствует развитию личности.

Интернет можно рассматривать как «средство производства», в том числе и в учебном процессе. Он используется и как неиссякаемый источник информации, и как новая коммуникативная среда, в которой можно по-новому организовать учебную работу. Интернет позволяет организовать реальную, мобильную информационную среду, в которой можно не только черпать информацию, но и решать множество других коммуникативных задач. Его использование помогает повысить мотивацию учащихся, поскольку в случае применения Интернета во время аудиторных и индивидуальных занятий современные учащиеся получают возможность погружаться в привычную для них информационную среду. В Интернете в учебных целях используются самые разные по масштабам ресурсы — от веб-страничек с интересными учебными материалами (часто тестовыми) до объёмных проектов для полноценного дистанционного обучения.

- Преподаватель, используя Интернет, может актуализировать материал собственных учебников;
- найти дополнительную информацию;
- самоконтроля;
- материалы;
- разместить учебную информацию;
- разработать интерактивные обучающие, применить различные формы контроля и организовать обратную связь;

Особенно хорошо использовать интернет - общения с учащимися вузов разных стран при изучении классиков русской литературы, вызывающий большой интерес у молодежи. Это дает возможность учащимся рассмотреть смысл произведения с разных сторон.

Интернет позволяет реализовать различные приёмы, предоставлять методические разработки, разнообразить учебный процесс, сделать его более привлекательным, принимать во внимание потребности и интересы субъекта обучения, уровень его подготовки, оперативно и целенаправленно контролировать работу учащихся, эффективно управлять ею.

Говоря о недостатках работы с применением Интернета, исследователи упоминают в качестве основного замкнутость учебных материалов на себя (невозможность выйти в живую сеть). Преодолеть этот недостаток можно, направив учащихся к конкретным сегментам Интернета, связанным с изучаемыми темами.

Творчество на таких занятиях я вижу не в развлекательности, а в подборе таких заданий, такого дидактического материала, который своей новизной, необычностью подачи (путешествие, заседание, конкурс, игра и т.д.), вызывая удивление, активизирует внимание, мышление ученика. Попадая в необычную ситуацию, учащийся включается в деятельность, сотрудничество с учителем, при этом создается положительный эмоциональный фон, начинают активно функционировать интеллектуальная и волевая сферы, легче усваиваются знания, быстрее формируются умения и навыки. Этому способствует создание на нестандартных уроках условий для мобилизации творческих резервов и учителя, и ученика. Выбор зависит от нескольких условий: во-первых, учитывая возрастные особенности учащихся, во-вторых, задачи, цели, содержание обучения в связи с изучаемой темой.

Например, урок-семинар имеет повторительно-обобщающий характер.

Она способствует формированию научного стиля речи, самооценке собственных высказываний, оказывается эффективной формой контроля и самоконтроля, ребята учатся работать самостоятельно, пользоваться научной литературой. Основой содержания урока-семинара служит теория.

На таком уроке перед учителем возникает задача: исследовать язык художественного текста (нескольких текстов) «под лингвистическим микроскопом» и вместе с тем не лишиться художественное произведение его поэтического очарования и целостности. При всем многообразии и эффективности нетрадиционных уроков использовать их часто нельзя. Главное, чтобы учащимся на уроке некогда было скучать, чтобы им хотелось работать, учиться, а ведь для этого важны и ситуация успеха, которую, как правило, создают

нестандартные уроки или элементы уроков, и самостоятельность, к которой ребята приучаются на таких уроках, и творческое отношение к русскому языку, которое воспитывается только на творческих уроках.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Канарская О. В. Инновационное обучение. СПб,
2. Мировые образовательные технологии: основные тенденции, проблемы адаптации и эффективность. Материалы республиканской научно- методической конференции, 25-26 апреля, Алматы.
3. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения или как интересно преподавать: Учебное пособие. А, 2009
4. Никитин А.Ф. Педагогика прав человека. М., 2018
5. Болтаева М.Ш. Самоконтроль студентов в учебном процессе: Хайрат ва Талкин, Тошкент «Навруз» , 2017 г.

УДК 378.026.7:802/809.1

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

М.А.Камбарова, преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. *Maqolada ingliz tili darslarida talabalarning muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda maqol va matallarning o'rni ko'rib chiqilgan. Chet tillarini o'qitishda muhim jihat – bu o'quvchilarga nafaqat tilni tushunish, balki undan hayotiy vaziyatlarda samarali foydalanish imkoniyatini yaratishdir. Talabalarining nutq tajribasini boyitish va ularning kommunikativ kompetentsiyasini oshirishning samarali usullaridan biri bu maqol va matallardan foydalanishdir, chunki so'nggi o'n yilliklarda maqollarga nafaqat lingvistik, balki uslubiy qiziqish ham sezilarli darajada oshdi.*

Kalit so'zlar: *maqol, matal, ingliz tili, muloqot qobiliyatlari, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy-madaniy kompetentsiya.*

Аннотация. *В статье рассматривается роль пословиц и поговорок в формировании коммуникативных навыков учащихся на уроках английского языка. В обучении иностранным языкам важным аспектом является развитие коммуникативных навыков, которые позволяют учащимся не только понимать язык, но и эффективно употреблять его в реальных жизненных ситуациях. Одним из эффективных способов обогащения речевого опыта учащихся и повышения их коммуникативной компетенции является использование пословиц и поговорок, так как в последние десятилетия заметно усилился не только лингвистический, но и методический интерес к пословицам.*

Ключевые слова: *пословица, поговорка, английский язык, коммуникативные навыки, критическое мышление, социокультурная компетенция.*

Abstract. *The article examines the role of proverbs and sayings in the formation of students' communication skills in English lessons. In teaching foreign languages, an important aspect is the development of communication skills that allow students not only understand the language, but also effectively use it in real-life situations. One of the most effective ways to enrich students' speech experience and enhance their communicative competence is to use proverbs and sayings, as in recent decades there has been a noticeable increase in not only linguistic, but also methodological interest in proverbs.*

Keywords: *proverb, saying, English, communication skills, critical thinking, socio-cultural competence.*

Пословицы во всех языках выражают исторический опыт народа, являются общенародной ценностью, выражают язык, историю, культуру, быт, традиции народа. Пословицы изучаются в лингвотеретическом, лингвоконтрастивном, лингвометодическом аспектах в научных работах таких ученых, как В.И. Даль, Г.Л. Пермяков, Е.В. Иванова, В. Мидер, А. Дандес, М.И. Дубровин, М. Джусупов, А.А. Насиров, Н.Б. Сапарова, П.У. Бакиров и др. [4; 9; 7; 2; 1; 6; 5; 8; 10; 3].

Пословица является объектом лингвотеретического и лингвометодического исследования. Обе стороны её исследования имеют большое практическое значение. Пословицы – это произведение народа, в котором выражается его дух, ум и мудрость. Они могут быть применены для развития речевых навыков, для обогащения лексики учащихся, для улучшения критического мышления, для формирования социокультурной компетенции и др.

Развитие навыков восприятия и интерпретации речи. Одной из важнейших сторон коммуникативного процесса является восприятие и интерпретация речи собеседника. Знание английских пословиц дает возможность не только в точности передать информацию, но и уловить скрытые смыслы, что особенно важно в межкультурной коммуникации. Например, английская поговорка «Actions speak louder than words» («Дела говорят громче слов») имеет глубокий философский смысл, который необходимо интерпретировать в контексте ситуации. Такой подход развивает умение понимать смысловые оттенки речи, что является неотъемлемой частью развития коммуникативных навыков.

Влияние пословиц и поговорок на расширение лексического запаса. Одной из причин важности пословиц и поговорок в преподавании языка является их способность значительно обогатить лексический запас учащихся. В отличие от стандартных фраз, пословицы и поговорки часто используют выражения, которые встречаются редко и в более высоком стиле. Например, фраза «Every cloud has a silver lining» («У каждой тучи есть серебряная подкладка») учит использовать метафоры.

Развитие критического мышления и способности к сравнению культур. Пословицы и поговорки всегда несут в себе мудрость и опыт целого народа. Сравнение пословиц на родном и иностранном языках помогает учащимся лучше понять не только язык, но и культуру других народов. Например, пословица «The early bird catches the worm» («Кто рано встает, тому Бог подает») имеет аналогию в русском языке, что позволяет не только развить языковую компетенцию, но и стимулирует критическое мышление учащихся.

Значение пословиц и поговорок для формирования речевой культуры. Пословицы и поговорки отражают культуру и мировоззрение народа, в том числе его отношение к жизни, трудолюбию, морали и этике. Они содержат глубинный смысл, передаваемый через образные выражения и метафоры. Включение пословиц и поговорок в обучение английскому языку помогает учащимся не только освоить грамматику и лексику, но и проникнуться духом языка, понять особенности его эмоциональной окраски.

Система упражнений для формирования социокультурной компетенции на основе пословиц и поговорок английского языка

1. From the list of proverbs choose one proverb and describe it's meaning.

Every man is the architect of his own fortunes.

So many countries, so many customs.

Custom is a second nature.

Idleness is the root of all evil.

2. Write an essay where topic is any proverb you know.

3. Read the following text, find the proverb in it and explain it.

“The Vain Stag” One hot day a big stag who had a pair of very large antlers stood on the bank of a river. He was thirsty and went down to the water to drink. Suddenly he saw his reflection in the water. He was very pleased with what he saw. “Oh,” he said, “what a beautiful pair of antlers I’ve got! How fine my head is! How proud I look! Nobody has such beautiful antlers as I have. Perhaps some people will say that my antlers are too big, but I don’t think so. I like them very much.” And the vain stag looked again at his reflection in the water. Suddenly he heard the dogs. Three hunters and their dogs came out of the forest.

4. Read given text once again and describe main character with the help of proverb.

5. You have lists with proverbs, your task is the following: choose an appropriate equivalent to

English proverb:

English proverb	Russian proverb
East or West, home is best.	Всяк кулик свое болото хвалит.
Do in Rome as the Romans do.	Человека узнаешь, когда с ним пуд соли съешь.

Before you make a friend eat a bushel of salt with him	В гостях хорошо, а дома лучше.
Every bird likes its own nest.	В чужой монастырь со своим уставом не лезут

Таким образом, включение пословиц и поговорок в учебный процесс на уроках английского языка является важным инструментом в развитии коммуникативных навыков учащихся. Пословицы и поговорки помогают расширить словарный запас, развить навыки интерпретации речи, понять культурные особенности языка и научиться правильно и выразительно использовать язык в различных ситуациях общения. Таким образом, работа с пословицами и поговорками способствует не только улучшению языковой компетенции, но и формированию более широкого и глубокого мировоззрения у учащихся.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Dundes A. The meaning of folklore: the analytical essays of Alan Dundes / edited and introduced by Simon J. Bronner. Logan: Utah State University Press, 2007. – 443 p.
2. Mieder W. (2004) Proverbs: A Handbook. – Westport: Greenwood Press, CT. 2004. – 305 p.
3. Бакиров П.У. Номинацентрические пословицы в разносистемных языках (на материале русского, узбекского и казахского языков): – Ташкент: Фан, 2007. – 322 с.
4. Даль В.И. Пословицы русского народа. В 3т. – М.: Русская книга, 1996. – 2080 с.
5. Джусупов М. Антропоцентрические пословицы как лингвоконтрастивная и лингвометодическая проблема // Иностранные языки в Узбекистане, 2022. – № 5 (46). – С. 37-52.
6. Дубровин М.И. Английские и русские поговорки в иллюстрациях. – М.: Просвещение, 1995. – 349 с.
7. Иванова Е.В. Пословичная концептуализация мира (на материале английских и русских пословиц): Дисс. ... канд. филол. наук. – СПб, 2003. – 416 с. 83.
8. Насиров А.А. Француз, ўзбек ва рус тилларидаги провѣрбиал фразеологизмларнинг семантик-стилистик ва миллий-маданий хусусиятлари: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Ташкент, 2016. – 95 с.
9. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремииологии. – М.: ИВЛ, 1988. – 232 с.
10. Сапарова Н.Б. Лингводидактические основы обучения студентов-казахов номинацентрическим пословицам русского языка: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Ташкент, 2001. – 24 с.

УЎҚ 37

БИОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШ ХУСУСИЯТЛАРИ

М.Койилова, доц., Бухоро давлат педагогика институти, Бухоро

Аннотация. Мақолада умумий ўрта таълим тизимида дарс самарадорлигини оширишнинг замонавий педагогик технологиялар асосида ташиқил этиши зарурияти ҳамда интерфаол дарслар таълим сифатини кўтаришидаги асосий вазифалари хусусида фикр юритилади.

Калит сўзлар: хужайра, моддалар ва энергия алмашинуви, эволюцион ривожланиш, одам генетикаси, биологик тушунча, генларнинг ўзаро таъсири, ирсият, ўзгарувчанлик, генетик символлар.

Аннотация. В статье рассматриваются основные задачи необходимости повышения эффективности уроков на основе их организации с использованием современных педагогических технологий, улучшения качества образования на базе проведения интерактивных уроков.

Ключевые слова: ячейка, вещества и трансформация энергии, эволюционное развитие, генетика человека, биологическое сознание, взаимодействие генов, наследственность, изменчивость, генетические символы.

Abstract. In the article ideas about the basic tasks of effective organization of biology lessons on the basis of modern pedagogical technologies, improvements of quality of education at interactive lessons in general educational system are given.

Keywords: cell, substances and energy transformation, evolutionary development, human genetics, biological consciousness, interaction of genes, heredity, variability, genetic symbols.

Таълимнинг самарадорлигини ошириш, шахсинг таълим марказида бўлиши ва ёшларнинг мустақил билим олишларини таъминлаш учун таълим муассасаларига яхши тайёргарлик кўрган ва ўз соҳасидаги билимларни мустақам эгаллашдан ташқари, замонавий

педагогик технологиялар ва интерфаол усуллар, улардан ўқув ва тарбиявий машғулотларни ташкил этишда фойдаланиш қоидаларини биладиган ўқитувчилар керак.

Бунинг учун барча фан ўқитувчиларини янги педагогик технологиялар ва интерфаол усуллар билан қуроллантириш ва улар эгаллаган билимларни ўқув-тарбиявий машғулотларда қўллаш малакаларини узлуксиз ошириб боришлари лозим. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида таълим-тарбияни тубдан ислоҳ қилиш илғор педагогик технологияларни жорий этиш; «Таълим беришнинг илғор педагогик технологиялари, замонавий ўқув-услугий мажмуаларни яратиш ва ўқув-тарбия жараёнини дидактик жиҳатдан таъминлаш»га боғлиқлиги кўрсатилади. Биология фанини ўқитиш жараёнида ўқитувчи айрим муаммоларга дуч келиши муқаррар.

1. Барча ўқувчиларни дарс жараёнига тўла жалб қилиш муаммоси, чунки ўқувчилар дарсда тўла қатнашишлари мумкин, аммо дарсда барча ўқувчилар тушуна олаётганлигини ҳеч ким тўла қафолатлай олмайди, мана шу жойда ўқитувчининг дарсда қандай педагогик технологиялардан фойдаланиши асосий аҳамият касб этади.

2. Дарсда ўқувчи тушунгандек бўлиши, ўқитувчи саволига жавоб беришлиги мумкин, лекин айрим биологик жараёнларни тушуниб тасаввур қилиш, ҳаёти мобайнида дуч келганида бу билимлардан қай даражада фойдалана олиш малакаларига эга бўлаётганлиги ўқитувчи учун ҳам мавҳум бўлиб қолади. Бундай муаммони ҳал қилишда синфдан ташқари ишлар, тўғарак машғулотлари масала ва мисоллар ишлашнинг аҳамияти катта ҳисобланади. Биология ўқув фанини ўқитишда ўқувчиларда умумий биологик тушунчаларни шакллантириш асосий ўринни эгаллайди. Барча тирик организмларга хос бўлган биологик қонуниятлар ва айрим биологик ўқув курсларининг хусусий тушунчаларини умумлаштирувчи тушунчалар умумий биологик тушунчалар дейилади. Умумий биологик тушунчаларга:

- ҳужайра, тирик организмларнинг тузилиш, қурилиш ва ҳаётий бирлиги;
- органлар тузилиши ва функцияларининг бирлиги;
- организм билан муҳитнинг ўзаро боғлиқлиги;
- организм – ўз-ўзини бошқарувчи яхлит тизим эканлиги;
- моддалар ва энергия алмашинуви жараёнлари;
- ирсият, ўзгарувчанлик ва организмларнинг кўпайиши;
- органик оламнинг эволюцион ривожланиши кабилар киради.

Умумий биологик тушунчалар хусусий биологик тушунчалардан ҳосил бўлади ва уларни мактаб биология ўқув фанлари мазмунида ривожлантириб борилиши муҳим ҳисобланади. Чунончи, биринчи типдаги масалаларда гомозигота ва гетерозигота организмлар ҳосил қиладиган гаметаларни топиш, иккинчи типдаги масалаларда фенотипга қараб генотипни аниқлаш, учинчи типдаги масалаларда генотипга қараб фенотипни топиш, тўртинчи типдаги масалаларда ҳам генотип, ҳам фенотипни аниқлаш лозимлигини аста-секин қайд этиб борилиши натижасида ўқувчиларда биологик тушунчалар шаклланиб боради. Дарсларни ташкил этишда ҳар бир педагог таълим-тарбия жараёнини ўз имконияти, касбий маҳоратидан келиб чиққан ҳолда замонавий педагогик технологиялар асосида ижодий ташкил этишга ҳаракат қилади. Биология дасларида фойдаланиладиган педагогик технология – ўқувчиларда шундай билимларни шакллантириши керакки, ўқувчи ёшларда ҳурфикрлик, билимга чанқоқлик, Ватанга меҳр-муҳаббат, атроф-муҳитни асраб авайлаш, исонпарварлик туйғулари тизими ўз ўзидан шаклланиб бормоғи керак. Бунинг учун биология фани ўқитувчилари замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш малакаларини мукамал эгаламоғлари лозим. Ҳозирда дарс ўтиш учун барча шароитлар мавжуд бўлган ҳолда, шу имкониятлардан тўла ва оқилона фойдалана олмаслик, XXI аср ахборот-коммуникация технологиялари асри бўла туриб, ўқитувчининг бу соҳада етарли билимларга эга бўлмаслиги ҳам дарсларни ижобий ташкил этишга ўз салбий таъсирини кўрсатади.

Ҳар бир дарс турининг педагогик мақсадларига эришиш учун ўқитувчи ўзининг интеллектуал салоҳиятини сафарбар этиши, илғор педагогик тажрибадан фойдаланиши ҳамда методни танлаши ҳақиқий ижодий актга айланиши лозим. Ўқитувчининг янги мавзуга тайёргарлик кўришида биологиянинг қайси бўлимига ҳамда ўқувчиларнинг ёш

хусусиятларига қараб методлар ва методик усулларни танлашида методларнинг ўзаро алмашинувини вақт ва дидактик мақсад бўйича мувофиқлаштириши лозим. Натижада ўқувчиларнинг ақлий ва амалий фаолиятининг юқори даражасига эришиш учун шароит яратилади. Агар методлар тўғри қўлланилса, объектив воқеликка оид билимлар чуқурлаштирилади ва яхлит ҳолда машғулотнинг илмий-назарий даражасини оширади. Кетма-кет сараланган ўқитиш методлари маълум даражада билиш ва касбий қизиқишни ривожлантириш, мустақил амалий фаолиятни фаоллаштиришга олиб келади. Ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришни такомиллаштириш мақсадида аввал дарснинг маълум босқичида янги мавзунинг ўргатиб, ўқувчиларнинг ўзлаштирган билим, кўникма малакаларини назорат қилиш ва баҳолашда назорат тестлари, турли ўйин машқлар, мусобақа, тренинг машғулотларини ўтказиш билан бирга куйи синфлардан бошлаб мантиқий фикрлаш, масалалар ечиш малакаларини шакллантириб бориш ҳам катта аҳамият касб этади. Ўқувчиларнинг бу фаолиятга киришиши ва муайян кўникма ҳамда малакаларни эгаллашлари натижасида, нисбатан қийин бўлган мавзуларни ҳам аста-секинлик билан тушуниб бориши осонлаша бошлайди. Биология дарсларининг барча босқичлари педагогик технология талаблари асосида ташкил этилиши натижасида ўқитувчи ўрганиладиган мавзунинг таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадларидан келиб чиққан ҳолда қайси технологиядан фойдаланиш, мазкур технология асосида ўқувчиларнинг билиш фаолиятини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари, дарсда ўқувчиларнинг билиши лозим бўлган ўқув топшириқлари, ўқувчиларнинг ўзлаштирган билимини назорат қилиш ва баҳолаш йўллари осонлаштириб, ўқувчилар ўзини ўзи баҳолаш имкониятларини ҳам очиб беради. Биология дарсларида куйидаги бир неча технологиялардан фойдаланилганда дарсларнинг самарадорлиги оширилиши муқаррардир. Дидактик ўйин технологиялари. Маълумки, ўқувчиларнинг билиш фаолияти ўйин фаолияти билан уйғунлашган дарслар дидактик ўйинли дарслар дейилади. Биология дарсларида дидактик ўйин технологияларидан фойдаланиш дарс самарадорлигини оширишга имкон беради. Дидактик ўйинли дарсларнинг сюжетли-ролли, ижодий, ишбилармонлар, анжуманлар ва ўйин машқлар каби турлари бор, бунда, масалан, биология дарсларида матбуот анжумандан фойдаланиш йўллари ишлаб чиқилиши мумкин. Матбуот анжуман синфдаги барча ўқувчиларнинг ўқув, билиш фаолияти фаол бўлиши билан характерланади. Ўқитувчининг матбуот анжуман дарсига тайёргарлиги бир мунча мураккаброқ. Ўқитувчи матбуот анжуман ўтказишдан бир ҳафта аввал синф ўқувчиларини икки гуруҳга бўлиши ва керакли йўналишлар бўйича вазифаларни бўлиб бериши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ишмухамедов Р. Ўқув жараёнида интерфаол услублар ва педагогик технологияларни қўллаш услубияти. - Т.: РБИММ, 2008.
2. Ишмухамедов Р., Абдукодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). – Т.: «Истеъдод», 2008.
3. Толипова Ж.О., Гофуров А.Т. Биология таълими технологиялари. - Т.: «Ўқитувчи», 2002.
4. Mekhriniso Koyilova. The need for professional competence development in the training of senior nurses. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Journal home page: <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>
5. Khoilova Mekhriniso Djuraevna Middle european scientific bulletin ISSN 2694-9970 Middle European Scientific Bulletin, VOLUME 17 Oct 2021 Copyright (c) 2021 Methods of formation of positive behavior in adolescents.
6. Koilova, M. (2023). Development of creative abilities in the training of senior nurses through the structural analysis of professional competence and professional mobility. Евразийский журнал академических исследований, 3(9), 137- 141.
7. Koilova, M. (2023). Development of creative abilities in the training of senior nurses through the structural analysis of professional competence and professional mobility. Евразийский журнал академических исследований, 3(9), 137–141. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/20623> DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8371586>
8. Койилова, М. (2024). Педагогическая основа здоровьесозидающей функции образования. Центральноазиатский журнал академических исследований, 2(12), 142–149. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/cajar/article/view/42520>

ПРИМЕНЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ У.ШЕКСПИРА «СОНЕТЫ» И А.НАВАИ «ГАЗЕЛИ» НА ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ В ВУЗЕ

М.А.Муллажанова, старший преподаватель, Андижанский государственный университет, Андижан

Annotatsiya. Milliy sinfda innovatsion texnologiyalardan foydalangan holda integrallashgan o'qitish metodi ona tili bilan qiyoslash va qiyoslash orqali o'rganilayotgan tilda yangi bilimlarni ochish uchun maxsus usullardan foydalanishga asoslangan o'qitish turlaridan biridir. Ushbu turdagi mashg'ulotlar mustaqil, mantiqiy va tanqidiy fikrlashni o'rgatish imkonini beradigan, yangi materialni o'rganish jarayonida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga olib keladigan modellarni topishga qaratilgan. Integratsiyalashgan jarayon universitet talabalari tomonidan ishlab chiqilgan bilim va tahliliy ko'nikmalarni o'z ichiga oladi va shu bilan faollashtiradi.

Kalit so'zlar: integratsiyalashgan jarayon, bilim va tahliliy ko'nikmalarni faollashtirish, rivojlantirish, universitet, talabalar.

Аннотация. Интегрированный метод обучения с применением инновационных технологий в национальной аудитории – один из видов обучения, основанный на использовании специальных методов для открытия нового знания в изучаемом языке путем сопоставления и сравнения с родным языком. Данный вид обучения ставит своей целью найти модели, которые позволяли бы обучать самостоятельному, логическому и критическому мышлению, привели к созданию развития познавательных умений в процессе изучения нового материала. В интегрированный процесс вовлекаются и тем самым активизируются знания и аналитические умения, формирующиеся у обучающихся вузов.

Ключевые слова: интегрированный процесс, вовлечь и тем самым активизировать знания и аналитические способности, развивать, вуз, студентов.

Abstract. An integrated teaching method using innovative technologies in a national classroom is one of the types of training based on the use of special methods to discover new knowledge in the target language through comparison and comparison with the native language. This type of training aims to find models that would allow teaching independent, logical and critical thinking, leading to the development of cognitive skills in the process of learning new material. The integrated process involves and thereby activates the knowledge and analytical skills developed by university students.

Key words: the integrated process, to involve, to thereby, the activates of knowledge and analytical skills, to develop, university, students.

Интегрированные занятия представляют собой объединение нескольких видов деятельности: чтение, слушание, письмо, визуализация, формирование и развитие знаний, навыков, умений по учебной дисциплине кафедры. Занятия интегрированного характера в национальной узбекской аудитории вузов вызывают интерес, способствуют снятию перенапряжения, перегрузки и утомляемости за счёт переключения их на разнообразные виды деятельности.

Впервые идеи о необходимости интегрированного обучения возникли в XVII в. Ученые объяснили роль интеграции в целостном раскрытии явлений и объектов, соединении учебных дисциплин в единую неразрывную цепь, установлении взаимных связей между различными предметами изучения. Среди педагогов этого времени особое место принадлежит философу-гуманисту, автору настольной книги всех педагогов «Великой дидактики» Я.А. Коменскому.

Идея интегрированного занятия - взаимосвязей между учебными предметами нашла отражение и в деятельности известного английского философа и педагога Дж. Локка. Согласно теории Дж. Локка, «в обучении надо идти таким путем, чтобы наполнить содержание одного предмета элементами и фактами другого». [1].

Позднее, в XVIII в., такие ученые, как И.Г. Песталоцци, И.Ф. Гербарт, Ф.А.В. Дистервег, раскрыли дидактическую значимость использования интегрированного обучения [2]. И.Ф. Гербарт выделял четыре ступени в процессе обучения: ясность, ассоциация, система и метод. Каждая из ступеней требовала особых методов преподавания: первые две ступени направлены на приобретение знания; две последние — на приведение в связь того, что было усвоено ранее, и «составление своеобразного мостика для овладения новыми знаниями» [3].

Методы интегрированного обучения, как мостика для овладения новыми знаниями, можно применять на практических занятиях по дисциплине «История мировой литературы» в вузе, например, при изучении лирических произведений великого английского поэта и драматурга У.Шекспира «Сонеты» и великого узбекского поэта А.Наваи «Газели». Это будет интегрированное занятие с применением инновационных технологий по мировой литературе и узбекской литературе. У. Шекспир – великий гений мировой литературы, и Алишер Навои – великий узбекский поэт, родоначальник узбекского литературного языка.

1. На этапе мотивации можно использовать авторский метод «Комильфо». Путем использования метода «Комильфо» можно достичь высоких результатов успеваемости обучающихся, а так же формированию в них критического и творческого мышления, воспитанию интереса к изучаемому языку и литературе. Данный метод включает в себе нижеследующие цели воспитания и обучения: 1) формируется заинтересованность к получению новой информации, обогащается словарный запас, развивается самостоятельное и творческое мышление, орфографическая грамотность учащихся; 2) углубленно изучается богатое наследие: творчества великих классиков русской и узбекской литературы; 3) прививается уважительное отношение к литературному наследию двух культур; 4) воспитываются положительные качества: умение вести дискуссии, вежливое слушание, поддержание или отрицание чужого мнения, формируется «хороший тон» общения; 5) формируется самостоятельное мышление и отстаивание его вежливо, то есть в тоне «Комильфо».

Составные части метода «Комильфо» следующие: 1. закончить письменно мнение, (например: Гении ..., Народ ..., Сколько языков ты знаешь..., Поэты носят свой... и т.п.) записывается на электронной доске и предлагается студентам закончить его, опираясь на свое самостоятельное мышление, (формируется и развивается самостоятельное мышление, проверяется орфографическая грамотность, закрепляются грамматические правила); 2. чтение студентами по цепочке составленное предложение, (развиваются устная речь, слушание, техника чтения); 3. выбор самого лучшего варианта предложения студентами, как девиз занятия, («так должно быть» - отказ негативных мнений, общий выбор позитивного ответа, приемлемого обществом в целом); 4. На этапе первичной подачи нового материала необходимо подготовить студентов к восприятию текста. Это можно сделать с помощью слайдов-презентаций на электронной доске.

Технология аудирования и зрительной памяти гарантирует результат полного усвоения нового материала. Слайды разделены на две части: левая сторона – сонеты У. Шекспира, правая – стихи Алишера Навои. Далее для восприятия нового материала – выразительное чтение четверостиший преподавателем.

Современное образование, на интегрированных занятиях, независимо от уровня подготовленности обучающихся, зачастую, требует привлечения новейших технологий искусственного интеллекта. Развитие нейросетей позволяет искать информацию, сжимать тексты и видео до нескольких содержательных абзацев, делать презентации и общаться с имитацией носителя языка в режиме онлайн. Искусственный интеллект может обрабатывать объемы вышеуказанных лирических произведений великих поэтов, выявлять закономерности, идентифицировать информацию и давать ответы на возникшие у студентов вопросы.

Использование искусственного интеллекта Dragon Speech Recognition на занятии дает гарантированный результат. Dragon Speech Recognition может транскрибировать до 160 слов в минуту, помогая обучающимся, которым трудно орфографически правильно писать.

Данный ИИ также поддерживает словесные команды для навигации по текстам, что очень важно для обучающихся с особыми требованиями к доступности. Предлагаем выполнять ИИ задания по теме: чтения текстов, диктовка текстов, показ видеороликов по текстам. Открыть Dragon Naturally Speaking: Запустите программу Dragon Naturally Speaking на компьютере. Убедитесь, что микрофон подключен и настроен правильно. Далее по описанию программы можно выполнять задания по развитию речи и закреплению пройденного материала.

Следующим этапом - письменная работа студентов - становится анализ текста - выяснение главной мысли, особенности сюжета и композиции стихотворений поэтов. Письменная работа студентов формирует и развивает в них три вида мышления: самостоятельное, логическое и критическое мышления, развивает орфографическую грамотность. Например, они пишут такие выводы:

У. Шекспир в своих лирических сонетах обращался к вечным нравственным ценностям человечества: богатства и любви, доброты и зла, чести и достоинства, жизни и смерти. А. Навои в своих стихотворениях воспевают тоже нравственные качества человека: совести и чести, долга и справедливости, счастья и свободы, творчества и патриотизма. В творчестве обоих великих поэтов прекрасно прослеживаются черты национального характера. Также этих поэтов волновали темы жизни, вечности, смерти, памяти и забвения. Эти стихотворения помогают понять, что хорошо, а что плохо, учат людей делать в жизни правильный выбор и поступать на жизненном пути правильно. А также оберегают от предательства и обмана. Общее и отличительное художественного мышления великих поэтов, богатство их духовного мира, неисчерпаемая глубина мысли в их творческом наследии – всё это позволяет говорить об этих поэтах, что они до наших дней участвуют в культурном процессе развития человечества.

В итоге самое удачное высказывание студентов становится девизом сегодняшнего занятия.

Таким образом, можно сделать вывод, что технология интегрированного обучения позволяет студентам включаться в активную интеллектуальную и практическую деятельность, которая направлена на достижение цели современного образования – развитие личности, выявление его творческих способностей, языковых и предметных компетенций. Следует отметить, что интегрированное занятие, этапы проведения, которых мы ранее описали, способствуют повышению качества образования, помогая мотивировать студентов и вызывая желание получить новые знания, сравнивая и сопоставляя материал. Такое занятие развивает навыки аналитической работы с художественным текстом, формирует ассоциативное мышление студентов, показывает им непреходящую ценность произведений великих классиков мировой литературы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кашина Е.Г. Учебное пособие для студентов филологических факультетов университетов. — Самара: Универс-групп, 2006. — 75 с.
2. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы М.: Знание, 1991. - 80 с.
3. https://biblioclub.ru/index.php?page=author_red&id=145.
4. <https://www.best-pedagog.ru/adolf-disterveg/>.
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/didaktika-gerbarta>.
6. [https://poemata.ru/poets/shekspir/u-serdtsa-s-glazom-taynyy-dogovor- %E2%80%94-sonet-47/](https://poemata.ru/poets/shekspir/u-serdtsa-s-glazom-taynyy-dogovor-%E2%80%94-sonet-47/).

УДК 372.881

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТВОРЧЕСКИХ ВИДОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ УЗБЕКИСТАНА

З.Р.Назирова, преподаватель, Ташкентский филиал САМГУВМЖИБ, Ташкент

Annotatsiya. ushbu maqolada O'zbekistonning tilshunoslikka oid bo'lmagan oliy o'quv yurtlarida rus tilini o'rgatishda ijodiy faoliyat turlarining qo'llanilishiga bag'ishlangan. Maqolada asosiy usullar va yondashuvlar, jumladan, rolli o'yinlar, munozaralar, ijodiy topshiriqlar va boshqa faollik asosidagi ish shakllari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot davomida bunday faoliyat turlarining til normalarini chuqur va ongli ravishda o'zlashtirishga, talabalar motivatsiyasini faollashtirishga

hamda ularning har tomonlama rivojlanishiga yordam berishi ta'kidlanadi. Muallif ijodiy metodlarni til to'siqlarini yengib o'tish va talabalarni rus tilida muloqot qilishda ishonchni oshirishdagi ahamiyatini belgilaydi.

Kalit so'zlar: ijodiy faoliyat, rus tilini o'rgatish, tilshunoslikka oid bo'lmagan oliy o'quv yurtlari, O'zbekiston, rolli o'yinlar, munozaralar.

Аннотация. Статья посвящена исследованию применения творческих видов деятельности при обучении русскому языку в неязыковых вузах Узбекистана. В статье рассмотрены основные методы и подходы, включающие в себя использование ролевых игр, обсуждений, творческих заданий и других активных форм работы с языковым материалом. В рамках исследования подчеркивается, что внедрение таких видов деятельности способствует более глубокому и осознанному усвоению языковых норм, активизирует мотивацию учащихся и способствует их всестороннему развитию. Автор отмечает значимость применения творческих методов для преодоления языковых барьеров и повышения уверенности студентов в общении на русском языке.

Ключевые слова: творческая деятельность, обучение русскому языку, неязыковые вузы, Узбекистан, ролевые игры, обсуждения.

Abstract. The article is dedicated to the study of the application of creative activities in teaching the Russian language at non-linguistic universities in Uzbekistan. The article examines the main methods and approaches, including the use of role-playing games, discussions, creative tasks, and other active forms of working with language material. The research emphasizes that the introduction of such activities contributes to a deeper and more conscious acquisition of language norms, activates students' motivation, and promotes their overall development. The author highlights the importance of applying creative methods for overcoming language barriers and increasing students' confidence in communicating in Russian.

Key words: creative activities, teaching Russian language, non-linguistic universities, Uzbekistan, role-playing games, discussions.

Введение. Обучение иностранным языкам, в частности русскому языку, в неязыковых вузах Узбекистана является важной частью образовательного процесса, направленной на подготовку специалистов в различных областях. В последние десятилетия особое внимание уделяется инновационным методам и подходам в преподавании, которые способствуют улучшению качества образования и более глубокому освоению языкового материала. Одним из таких методов является использование творческих видов деятельности, которые активно включают студентов в процесс обучения, развивая их языковые и когнитивные навыки.

Творческая деятельность, включающая в себя различные формы, такие как ролевые игры, проектная деятельность, театрализация, обсуждения и другие активные формы работы, помогает сделать процесс обучения более увлекательным и динамичным. Эти методы способствуют не только усвоению грамматических норм и лексики, но и развитию навыков общения, критического мышления, а также способствуют преодолению языковых барьеров. Важной составляющей является также повышение мотивации студентов, что является необходимым условием для эффективного овладения иностранным языком.

Целью данной работы является исследование роли творческих видов деятельности в обучении русскому языку в неязыковых вузах Узбекистана, а также определение их влияния на улучшение качества обучения и развитие языковых навыков студентов. В процессе работы будут рассмотрены основные подходы к внедрению творческих методов в преподавание, а также выявлены их преимущества и ограничения в контексте образовательной системы Узбекистана.

Анализ литературы. Исследование применения творческих видов деятельности в обучении русскому языку в неязыковых вузах Узбекистана требует обращения к различным источникам, которые освещают вопросы методологии преподавания иностранных языков, педагогические подходы и использование активных методов обучения. Анализ существующей

литературы позволяет выделить ключевые направления, которые объясняют роль творчества в образовательном процессе и его влияние на изучение языка.

Одним из важных аспектов, затронутых в научной литературе, является необходимость внедрения инновационных методов обучения для повышения эффективности усвоения языка. В работах таких ученых, как **А. М. Матюшкина**, **Н. Н. Богуславского**, **Н. В. Губановой**, подчеркивается важность использования творческих подходов в обучении иностранным языкам. Они акцентируют внимание на том, что творческие методики, такие как ролевые игры, дискуссии, проектные задания, способствуют более глубокой вовлеченности студентов в процесс обучения, позволяют развить не только языковые, но и когнитивные и социальные навыки[1] Эти методы активизируют умственную деятельность студентов и создают условия для практического применения теоретических знаний.

Также важным аспектом является исследование применения активных форм обучения в контексте неязыковых вузов. В работах **Н. В. Гузельевой** и **Л. А. Мартыновой** рассматриваются методы, направленные на формирование речевых навыков через активное взаимодействие студентов[2] Применение ролевых игр, ситуационных упражнений и проектной деятельности помогает студентам не только приобрести теоретические знания, но и отрабатывать практические навыки общения на иностранном языке. Эти методы также стимулируют креативность и самостоятельность, что имеет особую значимость в процессе обучения в условиях, когда студенты не являются носителями изучаемого языка.

В исследованиях **Ю. С. Степанова** и **В. В. Монахова** подчеркивается, что использование творческих методов способствует снижению языкового барьера и повышению уверенности студентов в их языковой практике. Это особенно актуально для студентов, обучающихся в неязыковых вузах, где основная цель изучения языка — это не только академическое овладение его структурой, но и развитие способности эффективно использовать язык в различных профессиональных и социальных ситуациях[3] Творческая активность помогает студентам преодолеть страх перед ошибками и неуверенность в общении, а также формирует позитивное отношение к изучаемому языку.

Особое внимание в литературе уделено использованию проектной деятельности в обучении языкам. В работах **Е. А. Федоровой** и **И. В. Исаева** рассмотрены преимущества проектной работы, как метода, который позволяет студентам не только учиться языку, но и разрабатывать собственные проекты, исследовать актуальные темы, работать в команде. Проектная деятельность способствует развитию критического мышления и навыков самостоятельного поиска информации, что играет важную роль в подготовке специалистов в различных областях.

Также в литературе представлены исследования, направленные на специфические условия преподавания русского языка в Узбекистане. В работах **Г. Н. Ахмедовой**, **Ш. Ш. Хабибуллоевой** и **Р. А. Ташкентбаева** рассмотрены особенности учебного процесса в неязыковых вузах Узбекистана, проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты[4] В контексте этой специфики важно отметить, что творческие методы позволяют эффективно преодолевать культурные и языковые барьеры, что особенно важно в межкультурной коммуникации.

В целом, исследования в области применения творческих видов деятельности в обучении русскому языку в неязыковых вузах подтверждают их значимость для активизации учебного процесса, повышения мотивации студентов, улучшения практических навыков и преодоления языковых барьеров.

Для повышения эффективности применения творческих методов в обучении русскому языку в неязыковых вузах Узбекистана рекомендуется:

- Организовать курсы повышения квалификации для преподавателей по использованию активных методов обучения.
- Разработать и внедрить новые учебные материалы, ориентированные на творческие виды деятельности.

• Включить творческие методы в структуру учебных планов и программ для всех направлений обучения, где русский язык является обязательным.

Закключение. В результате проведенного исследования можно сделать вывод о том, что творческие виды деятельности значительно способствуют улучшению качества обучения русскому языку в неязыковых вузах Узбекистана. Они способствуют активизации учебного процесса, повышению мотивации студентов, развитию их языковых, когнитивных и социальных навыков. В то же время необходимо продолжать работу по подготовке преподавателей, а также создавать необходимые условия для успешной реализации этих методов в учебном процессе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арсирий А.Т. Занимательные материалы по русскому языку. М. «Просвещение», 1995г.
2. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М. «Просвещение», 1976 г
3. Р.Талипова Практическая грамматика русского языка. Ташкент, 2013

УО'К 373.1

**СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К УПРАВЛЕНИЮ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ
ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ**

И.Т.Нурбаева, преподаватель, Ташкентский государственный педагогический университет, Ташкент

Annotatsiya. *Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning zamonaviy sharoitida maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlariga katta talablar qo'yilmoqda. Umuman olganda, mavjud vaziyat rahbarning iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga tezkor javob berish qobiliyatiga, maktabgacha ta'lim tashkilotlari amaliyotiga ilmiy-pedagogik tamoyillarni joriy etish qobiliyatiga bog'liq boshqaruv sohasidagi yutuqlar, boshqaruv funktsiyalarini samarali amalga oshirish qobiliyati. Ammo bu muammo ham qo'shimcha dolzarblik kasb etadi: ta'lim xizmatlariga talabni qanday yaratish, o'quvchilarning ota-onalarining turli talablarini qanday qondirish va, albatta, maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining barcha jihatlarini samaradorligi va sifatini qanday ta'minlash.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy ta'lim tizimi, ta'lim xizmatlari, boshqaruv funktsiyalari, ta'lim mazmuni, ijodiy faoliyat, shaxsiy rivojlanish, individual imkoniyatlar, boshqaruv texnologiyasi, sifat dizayni, qadriyatlar munosabatlari, ta'lim siyosati, kasbiy rivojlanish, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi, ijodiy salohiyati, maqsadli dasturlar, fanlarni rivojlantirish muhitini boyitish.*

Аннотация. *В современных условиях развития системы дошкольного образования к руководителям дошкольных образовательных организаций предъявляются большие требования. В целом современная ситуация зависит от умения руководителя быстро реагировать на изменения, происходящие в экономической, социальной сферах, умения внедрять в практику дошкольных образовательных организаций научно-педагогические достижения в области управления, умение эффективно реализовать управленческие функции.*

Но данная проблема приобретает и дополнительную актуальность: это как создать спрос на образовательные услуги, как удовлетворить многообразные запросы родителей воспитанников, и, конечно же как обеспечить эффективность и качество всех сторон деятельности дошкольных образовательных организаций.

Ключевые слова: *современная система образования, образовательные услуги, управленческие функции, содержание образования, творческая деятельность, личностное развитие, индивидуальные возможности, технология управления, проектирование качества, ценностные отношения, образовательная политика, повышение уровня квалификации, профессиональная компетентность педагогов, творческий потенциал, целевые программы, обогащение предметно-развивающей среды.*

Abstract. *In modern conditions of development of the preschool education system, great demands are placed on the heads of preschool educational organizations. In general, the modern*

situation depends on the leader's ability to quickly respond to changes occurring in the economic and social spheres, the ability to implement preschool educational organizations scientific and pedagogical achievements in the field of management, the ability to effectively implement management functions. But this problem also acquires additional relevance: how to create demand for educational services, how to satisfy the diverse requests of parents of pupils, and, of course, how to ensure the efficiency and quality of all aspects of the activities of preschool educational organizations.

Key words: *modern education system, educational services, management functions, content of education, creative activity, personal development, individual capabilities, management technology, quality design, value relations, educational policy, advanced training, professional competence of teachers, creative potential, targeted programs, enrichment of the subject-development environment.*

При этом качество образования в дошкольных образовательных организациях рассматривается как «определенный уровень освоения ребенком содержания образования (знаний, способов деятельности, опыта творческой деятельности, эмоционально – ценностных отношений), физического, художественно – эстетического, познавательного – речевого, и социально – личностного развития, которого он достигает на различных этапах образовательного процесса в соответствии с индивидуальными возможностями, стремлениями и целями воспитания и обучения». Новая образовательная политика, приоритетом которой является качество образования, привела нас к пониманию того, что необходимы новые подходы в управлении образовательного процесса.

Решая проблему повышения качества образования в дошкольных образовательных организациях, творчески переосмыслив все существующие подходы, нами был сделан вывод о необходимости разработки технологии управления качеством в условиях дошкольного учреждения на следующей основе: – определение приоритетов в управлении; – проектирования качества на всех уровнях; – привлечение к контролю качества всех субъектов образовательного процесса; – повышения профессиональной компетентности педагогов.

Приоритеты в управлении дошкольной образовательной организации. В нашей дошкольной образовательной организации регулирование процесса по повышению качества образования осуществляется по 3 направлениям: Первое направление предполагает: высокий уровень качества образовательных программ и их методического обеспечения, использование здоровьесберегающих образовательных технологий, разработка целевых программ. Регулирование качества воспитательно-образовательных услуг детского сада. Второе направление: повышение уровня квалификации, профессиональной компетентности педагогов, развитие их творческого потенциала. Регулирование качества педагогического состава. Третье направление: обогащение предметно-пространственной среды, наполнение которой предоставляет ребенку возможности саморазвития.

При привлечении к контролю качества образовательного процесса важно распределение функций между субъектами всех уровней (администрации, педагогов, родителей). Повышение профессиональной компетенции педагогов. Деятельность педагога детской дошкольной образовательной организации сегодня значительно отличается от той, которая была в нашей стране многие годы.

Педагог должен уметь работать в условиях рынка, понимать, что только высокий профессионализм, творчество и инициатива помогут ему найти свое место и само реализоваться в профессиональной деятельности. Педагог сегодняшнего дня должен повышать свой профессиональный уровень в условиях педагогической технологии, отвечающей новым общественным целям и уровню развития науки о ребенке. Учитывая это, организована следующая работа:

- обучение педагогов определению своей роли в системе деятельности дошкольной образовательной организации по предоставлению качественной образовательной услуги;
- обучение педагогов проектированию своей деятельности в соответствии с приоритетным направлением деятельности дошкольной образовательной организации, его

целями и задачами, результатами диагностики уровня усвоения детьми образовательных и целевых программ;

- конструирование содержания методической работы с педагогами на диагностической основе;
- подбор эффективных методов и приемов в работе с кадрами;
- использование эффективных форм оценки;
- организация взаимодействия на базе лично-ориентированной модели.

Рассматривая профессиональную компетентность педагогов как ответственность за качество своей деятельности, мы направляем свои усилия на формирование корпоративной культуры педагогов, когда каждый контролирует себя и друг друга от имени коллектива. Учитывая то, что мотивация педагогов к инновационной деятельности в условиях низкой заработной платы весьма проблематична, мы интегрировали традиционные и инновационные методы управления развитием дошкольной образовательной организации.

Поиск подходов к повышению эффективности и качества управления деятельностью дошкольной образовательной организации вызвал необходимость разработки инновационного управленческого проекта по созданию системы профессионального самоуправления, так как участие рядовых педагогов в управлении развитием дошкольной образовательной организации является мощным стимулом их саморазвития и личностного роста, мотивации к творческой деятельности.

Данный опыт убеждает, что в самый короткий путь к высокому профессионально-личностному развитию педагогов лежит через создание в дошкольной образовательной организации системы профессионального самоуправления, реализуемой посредством участия педагогов в деятельности мониторинга качества образования. Использование этой технологии в качестве основного метода контроля эффективности развития, воспитания и обучения детей позволяет полностью реализовать важнейший гуманистический принцип «Не навреди!», избежать многих ошибок в педагогической деятельности, прогнозировать ее дальнейшее развитие, устанавливать партнерские взаимоотношения администрации и коллектива.

Одним из принципов управления качеством является принцип принятия управленческих решений, основанных на фактах и данных, способствующих своевременному предотвращению неблагоприятных или критических ситуаций.

Система получения точных данных о состоянии деятельности дошкольной образовательной организации и принятия обоснованных решений может быть обеспечена посредством мониторинга, представляя его собой систему сбора, обработки, хранения распространения информации об образовательной системе отдельных ее элементах, которая позволяет судить о состоянии дошкольной образовательной организации в любой момент времени и прогнозировать его развитие. Среди множества задач мы выделили такие, как:

- непрерывное наблюдение за динамикой развития дошкольной образовательной организации, своевременное выявление изменений и тех факторов, которые вызывают эти изменения;
- осуществление тактического и стратегического прогнозирования важнейших процессов в дошкольной образовательной организации;
- повышение мотивации сотрудников в области обеспечения качества предоставляемых услуг;
- вовлечение родительской общественности в процесс улучшения качества образования конкретной дошкольной образовательной организации. С точки зрения современных научных подходов качество образования характеризуется совокупностью следующих критериев - качество условий, качество образовательного процесса, качество результатов этого процесса. Учитывая это, при разработке методики мониторинга качества образования, мы выделили 3 раздела:

«Эффективность воспитательного и образовательного процесса» учитывается процент детей, освоивших образовательные программы, выпущенных в школу с чистой речью,

поступивших в школы повышенного уровня, посещающих кружки дополнительного образования, процент участников спортивных соревнований, конкурсов и др.;

– показатель «Эффективность работы по охране и укреплению здоровья» представлен в процентах к общему количеству детей по уровню заболеваемости, травматизма, динамики здоровья детей: также оценивается доля детей, требующих коррекционной работы;

– показатель «Удовлетворенность деятельностью участников образовательного процесса» содержит информацию об удовлетворенности всех основных субъектов образовательного процесса- администрации, педагогов и родителей. Этот показатель оценивается методом анкетирования. Таким образом, данная методика способствует отслеживанию динамики качества образовательных услуг и оценке эффективности управления качеством образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. После трех уже поздно / М. Ибука; [пер. с англ. – Н. Перовой]. – М.: Альпина нон-фикшн, 2011. – 126 с.
2. Веракса, А.Н. Английская система дошкольного образования [Текст] / А.Н. Веракса // Современное дошкольное образование. Теория и практика. 2008.- N 1.
3. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Пособие для педагогов дошкольных учреждений [Текст] / Под ред. Т.В. Волосовец, Е.Н. Кутеповой. - М.: Мозаика-Синтез, 2011.- С. 144.
4. Микляева, Н. В.Современные системы дошкольного образования за рубежом [Текст]. Лекционный курс. Учебное пособие для студентов высших учебных педагогических заведений. – М.: УЦ «Перспектива», 2011. – С. 104.
5. Нурбаева, И. Т. (2023, January). Роль современных технологий в развитие детей дошкольного возраста. in international scientific conference" innovative trends in science, practice and education" (Vol. 2, No. 1, pp. 43-50).
6. Нурбаева, И. Т. (2023). Зарубежный опыт дошкольного образования и его применение в условиях Узбекистана. Analysis of world scientific views International Scientific Journal, 1(3), 103-114.
7. Нурбаева, И. (2022). Методы и формы экологического воспитания детей дошкольного возраста. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(24), 98-100.
8. Nurbayeva, I. T., & qizi Omonhonova, M. S. (2023, January). Maktabga tayyorlash- maktabgacha yoshdagi bolalarni o 'qitish va tarbiyalashning eng muhim vazifalaridan biri sifatida. In International conferences (Vol. 1, No. 2, pp. 613-616).
9. Нурбаева, И. Т. (2023). Готовимся к школе. что необходимо знать и уметь будущему первокласснику?. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 1(6), 16-21.
10. Nurbaeva, I. T. (2023, September). Modern approaches to the problem of readiness of children for school education. in international scientific conference" scientific advances and innovative approaches" (Vol. 1, No. 3, pp. 75-80).
11. Нурбаева, И. Т., Солихова, З. Р., & Мирхосилова, Л. М. (2023). Семья и дошкольная образовательная организация. Modern Scientific Research International Scientific Journal, 1(6), 22-26.
12. Нурбаева, И. Т. Проект самообразования steam-технология в дошкольном образовании academic research journal-In Volume 2, issue 3 of Academic Research Journal 15.05. 2023. For publication of paper entitled.
13. Nurbaeva, I. T. (2023). Rivojlantiruvchi markazlarda bolalarni maktabga tayyorlash metodikasini takomillashtirish. Results of National Scientific Research International Journal, 2(3), 208-214.
14. То'лқиновна, Н. И. (2023). Rivojlantiruvchi markazlarda bolalarni maktabga tayyorlash va milliy qadriyatlar namunalariidan foydalanishning afzalligi. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(8), 6-1
15. Нурбаева, И. Т. (2023). Способствование формированию детского коллектива. Science and innovation, 2(Special Issue 5), 790-794.

УДК 81'23

К ВОПРОСУ О КODOVOM ПЕРЕКЛЮЧЕНИИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

А.А.Попова, преподаватель, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Аннотация. В данном исследовании рассмотрен устный педагогический дискурс, который был реализован в ходе педагогической практики студентов Ургенчского государственного университета на занятиях по русскому языку в общеобразовательной школе, а также явление переключения кодов как одно из основополагающих частей взаимосвязи учителя и учеников. В материале приведен анализ актуальных ситуаций кодовых переключений, выделены и описаны их специфические особенности, а также определены каким образом участники коммуникации применяют переключение кодов в условиях билингвизма.

Ключевые слова: дискурс, институционный дискурс, педагогический дискурс, билингвизм, переключение кодов.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot Urganch davlat universiteti talabalarining umumta'lim maktabidagi rus tili darslarida pedagogik amaliyoti davomida amalga oshirilgan og'zaki pedagogik nutqni, shuningdek o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi munosabatlarning asosiy qismlaridan biri sifatida kodlarni almashtirish hodisasini ko'rib chiqdi. Materialda kodlarni almashtirishning dolzarb holatlari tahlili keltirilgan, ularning o'ziga xos xususiyatlari ta'kidlangan va tavsiflangan, shuningdek, aloqa ishtirokchilari ikki tillilik sharoitida kodlarni almashtirishni qanday qo'llashlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: nutq, institutsional nutq, pedagogik nutq, bilingvizm, kodlarni almashtirish.

Abstract. This study examines the oral pedagogical discourse, which was implemented during the pedagogical practice of students of Urgench State University in Russian language classes at a secondary school, as well as the phenomenon of code switching as one of the fundamental parts of the teacher-student relationship. The material provides an analysis of current situations of code switching, highlights and describes their specific features, and defines how participants in communication use code switching in conditions of bilingualism.

Key words: discourse, institutional discourse, pedagogical discourse, bilingualism, code switching.

Изучению в сфере дискурса посвящено большое количество научных работ, которые были осуществлены в рамках разнообразных гуманитарных областей знаний, но несмотря на это ученые-лингвисты не потеряли свой интерес к его изучению. Это может быть связано с прогрессирующей ролью коммуникации в социуме, противоречивостью, а также многозначностью данного термина.

На сегодняшний день существует несколько основных подходов к пониманию термина дискурс:

- первый подход рассматривает дискурс как неделимое цельное речевое воспроизведение, которое обусловлено лингвистическими и экстралингвистическими характеристиками;

- второй подход исследует дискурс как вид речевой коммуникации;

- третий подход к изучению дискурса трактуется как общение, которое может реализовываться в каком-либо общественном институте.

Дискурс – это институциональная коммуникация людей, которое обусловлено как принадлежностью их к той или иной социальной категории, так и применительно к разным речеповеденческим ситуациям. Он обуславливается несколькими компонентами коммуникативной ситуации такими как: цель и предмет коммуникации, ее время и место, социальные функции участников речевой ситуации, а также характер отношений между коммуникантами.

По мнению В.И.Карасика, существует два главных вида дискурса – это лично-ориентированный или же персональный и институциональный. Важной особенностью лично-ориентированного дискурса выступает сама личность изъясняющего, а также ее внутренний мир. Лично-ориентированный дискурс В.И.Карасик классифицирует на бытийный и бытовой, которые представляют собой повседневную неформальную коммуникацию. Институциональный дискурс – это коммуникация, сложившаяся в обществе социальных институтов, которая может быть специализированным клишированным вариантом речевого общения между людьми, незнающих друг друга лично, но которым необходимо общаться согласно нормам указанного общества. Специфика данной коммуникации определяется реализацией участниками речевой ситуации фиксированных статусных функций, к примеру, начальник – подчиненный; учитель – ученик и так далее [1].

В контексте настоящего исследования мы рассмотрим педагогический вид дискурса в виду того, что данный вопрос представляет ключевую роль для совершенствования системы образования в Республике Узбекистан, а также играет важную роль в мониторинге образовательной политики, взаимоподдержке педагогических практик, а также установлении

социального и культурного контекста для получения образования и развития личности молодого поколения.

Педагогический дискурс – это функционирование коммуникации учителя и учеников или преподавателя и студентов в рамках социально-ролевых отношений, который связан с подготовкой в той или иной области дисциплины или науки. Педагогический дискурс существует в устной и письменной форме. Особое внимание представляет исследование устной формы педагогической коммуникации, поскольку именно устный педагогический дискурс, на наш взгляд, явно может отражать средства и способы взаимоотношения коммуникантов, что дает перспективу изучить все тенденции их речевого поведения, а также сформулировать стандарты наиболее продуктивного взаимодействия.

Материалом для исследования послужил корпус устных педагогических текстов, который был получен путем диктофонной записи уроков русского языка в общеобразовательной школе № 24 с узбекским языком обучения с учениками как начальных, так и старших классов города Ургенча.

Несмотря на то, что занятия проводятся на русском языке, невозможно полностью исключить родной (узбекский) язык из всего процесса обучения, то есть в данном случае мы можем говорить об учебном билингвизме, представляющий огромный интерес для методики преподавания и изучения дискурса.

Учебный билингвизм – это использование двух кодов (языковых или культурных) в языковом восприятии для осуществления познавательных задач и взаимодействия с учителем или преподавателем, а также сверстниками на уроках, установления коммуникативно-прагматических задач вне уроков, самостоятельного исследования познавательного и занимательного характера [2].

Существует несколько основных форм проявления учебного билингвизма: во-первых, кодовые переключения, при которых участники педагогического процесса периодически переходят от иностранного языка к родному, во-вторых, межъязыковое обучение, в рамках которого, для прогресса и развития участников образовательного процесса, а также для расширения их общего кругозора в фиксированной области применяется литература на иностранном и родном языках.

В данном исследовании мы рассматриваем явление переключения кодов как одно из фундаментальных частей взаимоотношения учитель – ученик или преподаватель – студент на уроках русского языка в школе с узбекским языком обучения.

Кодовые переключения по месту возникновения в речи могут быть разных типов:

- чередование кодов, если одна фраза высказана на одном языке, а вторая реплика произнесена на другом языке;
- межфразовые переключения локализируются между предложениями в пределах одного высказывания;
- внутрифразовые переключения, которые обнаруживаются в пределах одного предложения [3].

В процессе анализа определенных случаев кодового переключения нами было обнаружено, что родной язык в учебном процессе может применяться избирательно и имеет место в речевых ситуациях повышенной сложности, рассмотрим их более подробно на примерах.

Чередование кодов в речи участников коммуникации на уроках русского языка сопровождается дискуссией организационных моментов, например: Учитель: Кто был дежурным на прошлой неделе? – Умида: Шахноза и Бекзод дежурили. – Учитель: **Bu hafta navbatchi kim? Itimos, bo'r olib keling** – Ирода: **Do'konga borsam bo'ladimi?** Я и Диля дежурные. – Хорошо, только побыстрее! – Учитель: Все ли выполнили домашнее задание? – Класс: Да! Учитель: **Kim javob berishni xohlaydi?** – Тохир: **Men.** Применение чередования кодов в основном имеет произвольный характер, очевидно, что это происходит на интуитивном уровне, в иных ситуациях собеседник отвечает именно на том языке, на котором был поставлен вопрос.

Межфразовое переключение кода на занятиях может функционировать в целях внесения исправлений, для разъяснения правил по грамматике и лексикологии русского языка, а также при объяснении условий упражнений и домашнего задания: – Учитель: **O'qish fe'lining prefiksi bormi?** Какие приставки вы знаете? **Bu fe'l qanday?** Глагол читать совершенного или несовершенного вида? – Умид: Глагол читать несовершенного вида. **Chunki biz unga savol beramiz: nima qilmoq?** – Учитель: Переходим к упражнению 17. **Endi, mashq topshirig'ini o'qiyimiz.** – Нодира: Это упражнение похоже на домашнее задание. **Bu juda oson mashq.** Применяя межфразовые переключения кодов, очевидно, что учитель или студент-практикант часто дублирует реплики и переходит с иностранного для учеников языка на родной – узбекский, к тому же осуществляет это намеренно, чтобы учащиеся осознали свои ошибки.

Внутрифразовые переключения кода в ходе коммуникации учителя встречаются больше всего при объяснении материала или переводе новых слов, а в речи учащихся объясняются незнанием лексики, рассмотрим примеры: – Учитель: **Bugungi temamiz** – глагол. **Fe'l** – это глагол по-узбекски, что он обозначает, **nimani bildiradi?** – Махлиё: Обозначает **harakat.** – Учитель: Сейчас каждый **bir** глаголни спрягать **qilib chiqadi** доскада. – Темур: Я, ты, мы, вы, он, онага глаголни **qo'yamizmi?** Следует отметить, что на отдельных этапах урока преобладающим языком учебной коммуникации является узбекский язык и учитель или студент-практикант намеренно переходит на него, так как желает исключить дополнительные вопросы от учеников и для их четкого понимания условия заданий, а при воспитательной беседе с ними можем говорить об эмоционально-оценочной функции переключения кода, когда участник речевого акта демонстрирует свои эмоции при помощи оценочных и эмоциональных средств на родном (узбекском) языке и делает это в основном интуитивно.

На основании вышеизложенного можно констатировать, что учебный билингвизм и переключение кода представляют собой психолингвистическое естественное явление в усвоении иностранного языка. Явление переключения кода применяется для установления и решения как дидактических, так и коммуникативных задач в целях рассмотрения организационных вопросов, для корректировки ошибок, для правильной и точной подачи грамматики и лексики неродного языка, для правильного выполнения условия упражнений, а также для перевода и разъяснения новых слов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24065092> (дата обращения: 27.10.2024).
2. Мильруд Р. Билингвизм в учебных условиях или ошибка Берлица [Электронный ресурс]. URL: <http://iyazyki.prosv.ru/2017/03/bilingualism>.
3. Чиршева Г. Н. Двухязычная коммуникация. Череповец: ГОУ ВПО ЧГУ, 2004.

УДК [378.126:371.135]:378.147.21

ФОРМИРОВАНИЕ У СТУДЕНТОВ НАВЫКОВ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

(на примере предмета Педагогическое мастерство)

Л.А.Халмаматова, преподаватель, Ташкентский архитектурно-строительный университет, Ташкент

Н.Б.Курбанова, преподаватель, Ташкентский архитектурно-строительный университет, Ташкент

Annotatsiya. Bo'lajak o'qituvchining qobiliyatlari shaxsiy kasbiy traektoriyaga, o'quv faoliyatining o'ziga xos yondashuvlari, texnologiyalari va usullarini aks ettiruvchi munosabatlar tizimiga ta'sir qiluvchi ijodkorlik orqali namoyon bo'lishi kerak. Natijada o'qituvchining ijodiy faoliyatining yutug'i sifat jihatidan yangi natija bo'ladi. Maqolada ijodkorlik va kreativ pedagogik mahoratning eng muhim tarkibiy qismlari va ijodiy fikrlashni rivojlantirishning ba'zi texnologiyalari sifatida muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, o'qituvchi, ijodkorlik, ijodiy va ijodiy fikrlash.

Аннотация. способности будущего педагога могут и должны проявляться через творчество, которое влияет на личностную профессиональную траекторию, отношенческую систему, в которой отражены оригинальные подходы, технологии, методики образовательной деятельности. В итоге достижением творческой деятельности преподавателя будет качественно новый результат. В статье рассматриваются творчество и креативность как важнейшие составляющие педагогического мастерства и некоторые технологии развития креативного мышления.

Ключевые слова: творчество, педагог, креативность, креативное и творческое мышление.

Abstract. the abilities of a future teacher can and should be manifested through creativity, which affects the personal professional trajectory, the relational system, which reflects original approaches, technologies, and methods of educational activity. As a result, the achievement of the teacher's creative activity will be a qualitatively new result. The article discusses creativity and creativity as the most important components of pedagogical skill and some technologies for the development of creative thinking.

Key words: creativity, teacher, creativity, creative and creative thinking.

Введение. Подготовка специалистов на всех уровнях системы профессионального образования в течение последних лет претерпевает существенные изменения, которые обусловлены экономическими и социальными преобразованиями в обществе. Концепция модернизации образования в качестве ведущего подхода в современном образовании предполагает переориентацию воспитательно-образовательного процесса на формирование у студентов комплекса компетенций – способностей к выполнению профессиональной деятельности и устойчивой жизнедеятельности в условиях современного общества.

Как известно, будущее любой страны зависит от наличия в данном обществе критической массы талантливых и одаренных людей, которые своей деятельностью обеспечивают общественный прогресс. Возрастающая потребность общества в людях, способных творчески подходить к любым изменениям, нетрадиционно и качественно решать существующие проблемы, обусловлена ускорением темпов развития общества и, как следствие, - необходимостью подготовки людей к жизни в быстроменяющихся условиях.

Инновации, интеллект, креативность — глобальные проблемы современного общества, от решения которых зависит перспектива развития и эффективность социокультурных и экономических процессов. Поэтому повышение интеллектуально-творческого потенциала общества становится предметом масштабных психологических исследований и государственных программ во всем мире.

Реализация этих программ предполагает необходимость модернизации образования на основе современной социокультурной практики и всех достижений наук о человеке. Особая роль в кардинальном преобразовании современного образования принадлежит психологической и педагогической науке. Одной из самых актуальных проблем и доминантой современного образования становится развитие креативности личности в самом широком смысле, креативности как творческого мировоззрения, творческого отношения к себе и миру.

Часто понятие «креативность» отождествляют с понятием «творчество». Теоретический анализ литературы позволил разграничить данные понятия. Отличие состоит в том, что творчество понимается как процесс, имеющий определенную специфику и приводящий к созданию нового, а креативность рассматривается как внутренний ресурс человека. Хотя и в креативности, и в творчестве необходимо присутствует момент преобразования, но в креативности оно касается системы знаний и ценностей самого субъекта, а в творчестве и некоторой части системы социокультурных отношений, норм, ценностей, знаний, способов действий [4].

Впервые использовал понятие «креативность» в 1922 году Д. Симпсон для определения способности человека отказываться от стереотипных способов мышления. Вначале креативность понималась как «регрессия, обслуживающая Эго» (Э. Крис). В качестве основы

выделяли предсознательные процессы (Л. Куби). С. Ариетти [1] предпринял попытку изучения креативности как своеобразного синтеза бессознательных процессов и логического мышления, присвоив этому синтезу наименование «третичных процессов». Впоследствии стали рассматривать креативность как высший мыслительный процесс. Таковы представления о «сверхрациональности» творчества (Р. Мэй) [2], а также о двуедином «янусовском мышлении» и «гомопространственном мышлении» (А. Ротенберг, Е. Я. Басин) [3].

Анализ исследований отечественных и зарубежных ученых показал, что существует множество различных определений таких понятий, как «креативность и творчество», «креативное и творческое мышление». Анализ подходов к изучению феномена «креативность», представленный в работах Т.А. Барышевой, Д.Б. Богоявленской, В.Н. Дружинина, Н.С. Лейтеса, Дж. Гилфорда, Н. Когана, С. Медника, Р. Стернберга, К.В. Тейлора, А. Термена, Е.П. Торренса, показал, что «креативность» характеризуется как общая универсальная способность к творчеству, в той или иной степени свойственная каждому человеку. Исходя из того, что креативность формируется и проявляется в деятельности, то, целенаправленно организуя деятельность студентов в процессе изучения учебной дисциплины, мы можем формировать способность к творчеству.

Существуют разные технологии креативного мышления, позволяющие эффективно генерировать идеи. Рассмотрим некоторые из них:

1. «Шесть шляп мышления» Эдварда де Боно.

Эта технология креативного мышления хороша, например, при проведении любой дискуссии. Она идеальна для коллективной работы, но подходит и для индивидуального использования. Эта методика помогает управлять мышлением, переключать его. Яркие цвета шляп делают каждую из них различимой, заметной, помогают задать мыслям нужное направление. Приём надевания шляпы для «мыслеварения» помогает обрести внутреннее спокойствие и беспрепятственно сосредоточиться на решении задачи: ведь и надеть, и снять шляпу – не проблема. Такой приём как надевание шляп разного цвета, каждый из которых соответствует определенному углу зрения, помогает уйти от ненужных споров и отрицательных эмоций, достичь согласия. Параллельное мышление структурирует процесс решения.

2. «Мозговой штурм».

Эта методика позволяет коллективно обнаруживать новые идеи. Её цель – получение максимального количества самых разных идей. Генерация идей и их критика разделены во времени, а участники творческого процесса – на генераторов идей и критиков. Озвученные идеи развиваются путем использования ассоциаций и преобразовываются, модифицируются. Разновидностями этой технологии креативного мышления являются «Совещание пиратов», «Теневая мозговая атака», «Обратная мозговая атака».

3. «Метод фокальных объектов»

В данной технологии новые идеи позволяет находить приём присоединения к заданному объекту признаков или свойств случайно взятых объектов. Необычные, непривычные сочетания получаются путём использования свободных ассоциаций. Этот метод известен как инструмент ТРИЗ (теории решения изобретательских задач).

4. «Синектика»

Основным приёмом креативного мышления в этой методике является построение аналогий. Аналогии пробуждают ассоциации, которые, в свою очередь, стимулируют творческие возможности.

На 1 этапе данной технологии креативного мышления аналогии служат для максимально чёткого определения и понимания участниками сути проблемы. От очевидных решений следует осознанно отказаться. В ходе последующего специально организованного обсуждения выявляются основные противоречия и сложности, мешающие решению. Определяются новые формулировки задачи, ставятся цели. После этого при помощи вопросов, которые вызывают аналогии, происходит процесс поиска новых идей и решений. Если есть необходимость в повторном обсуждении и развитии идей, то к проблеме возвращаются повторно.

Педагогический опыт показывает, что во многих студентах есть скрытый потенциал одаренности, и при наличии необходимых условий развития и поддержке они могут раскрыться, проявить себя в определенной области. Развитие креативности у студентов профессионально-технических образовательных учреждений возможно только при стремлении студента к полной самореализации в труде, общении, познании; открытости ко всему новому, с гибким критическим мышлением, высокой работоспособностью. Задача профессионально-технического учреждения состоит в том, чтобы поддерживать и поощрять творческое отношение к учебе, внутреннюю мотивацию и активность у студентов.

Креативное мышление - это присущий человеку потенциал, связанный с личностью, зависящий от нее и проявляемый в мышлении и деятельности, приводящий к появлению нового, новаторского продукта. Однозначно, взглянуть на что-либо по новому, не так, как другие, и не так, как это виделось ранее, - очень не простая задача. Но этому можно научить, путем направленности процесса обучения на развитие творческих способностей студентов системой поучительных задач, при решении которых у них появляется интерес не только к знаниям, но и к самому процессу поиска. Инструментом для развития креативного мышления, творческого воображения, которые ведут к формированию творческой деятельности студента, являются

задания «на соображение», «на догадку», головоломки, нестандартные задачи, логические задачи, творческие задачи. Не надо готовить творческие задания персонально для наиболее способных студентов и предлагать их вместо нормальных заданий, которые даются всей группе. Такой принцип индивидуализации ставит студентов в неравные условия и делит их на способных и неспособных. Задания творческого характера должны даваться всей группе. При их выполнении оценивается только успех. В каждом студенте преподаватель должен видеть индивидуальность. Любую деятельность, в том числе и творческую, можно представить в виде выполнения определенных заданий.

Для развития креативного мышления студентов целесообразно использовать системный подход, то есть единство разнообразных видов творческих заданий и методов их выполнения; определение соотношения различных видов творческой деятельности. Личностный подход педагога предполагает развитие креативного мышления студента в процессе деятельности, в ходе которой преподаватель не ограничивает свободу выбора метода выполнения творческих заданий, поощряет разработку каждым студентом личностных творческих продуктов, учитывает опыт студента, его индивидуальные психологические особенности.

Основным фактором формирования у обучаемых креативного мышления, инициативного, творческого отношения к труду является организация учебно-творческой, в том числе технической творческой деятельности.

Умение творчески подходить к решению любой проблемы является проявлением креативного мышления. Психологи утверждают, что креативностью обладают все, но пользоваться ею могут только те, кто верит, что на это способен. Это значит, что мы должны убедить своих студентов в том, что они умеют смотреть на решение проблем нестандартно. А для этого потребуется и от педагога нестандартный подход к организации деятельности студентов на занятии. По своей природе развитие креативного мышления связано с элементами созидания, творчества, построения нового и неожиданного, по крайней мере, для своего создателя. В целях содействия развитию творческого мышления на уроках могут использоваться учебные ситуации, которые характеризуются незавершенностью или открытостью для интеграции новых элементов, при этом учащиеся поощряют к формулированию множества вопросов. Чтобы планировать и вести успешную познавательную деятельность в этом направлении, студент должен «принять» проблемную ситуацию и сформулированную на ее основе проблему. Он должен осознать потребность деятельности такого рода, ощутить ее ценность, важность, значимость.

Выбирая задания в ходе развития креативного мышления, следует предпочитать такие, которые связаны с будущей профессиональной деятельностью. Понимание профессиональной значимости изучаемого материала не только возбуждает интерес, но и служит мотивацией к изучению специальных дисциплин. Немаловажным фактором является воздействие на эмоции и чувства студентов, средствами которого являются новизна, неожиданность, нестандартность, несоответствие данному прежнему представлению. Не следует бояться при этом и элементов занимательности, так как они возбуждают любознательность.

Достаточно интересным упражнением может быть задание студенту - составить технологическую последовательность обработки какого-либо узла одежды или кроссворд по конкретной теме. Здесь понадобятся и его творческие способности, и умение самостоятельно работать с теоретическим материалом. Конечно, перед этим преподаватель показывает технологию разработки технологической последовательности или составления кроссворда. Используя творческие задачи как повседневный элемент занятия, мы делаем урок не только более интересным, но и полезным. Так как работаем на формирование профессиональных компетенций студента и влияем на его мировоззрение.

Самую обычную задачу можно сделать творческой, если создать в группе атмосферу поиска, размышления, когда студенты начинают искать и находят несколько способов решения одной и той же задачи; подать эту задачу так, чтобы каждый этап её решения заставлял их обдумать свои действия. Увидеть же необычный ход в решении задачи может

только человек, обладающий определенной смелостью действия, умеющий сосредоточить своё внимание на объектах задачи.

Вот поэтому на каждом уроке помимо цели изучить некоторый программный материал должна стоять и как бы «сверх задача»: на базе изучаемого материала формировать у студентов приемы, которые они смогут использовать при самообразовании.

Большую роль в процессе формирования профессионального самовоспитания и развития креативного мышления студентов играют такие методы обучения как метод проектов. Проектная деятельность направлена на сотрудничество педагога и студента, развитие творческих способностей, является формой оценки в процессе непрерывного образования, дает возможность раннего формирования профессионально-значимых умений студентов. Проектная технология нацелена на развитие личности студентов, их самостоятельности, творчества. Она позволяет сочетать все режимы работы: индивидуальный, парный, групповой, коллективный. Основной целью проекта является формирование творческого мышления студентов. В процессе работы над проектом у студентов появляется потребность в приобретении новых знаний и умений. Происходит процесс закрепления навыков работы над отдельной темой или крупным блоком курса. Качества и способности, которые мы получаем, развивая креативное мышление:

1. Гибкое, беглое и оригинальное мышление. Умение расширять интеллектуальное поле поиска, не отказываясь от необычных вариантов.

2. Повышение ценности интеллекта. Самообразование и саморазвитие, личная и личностная свобода, способность и готовность меняться в зависимости от обстоятельств.

3. Открытость новому. Креативные люди первыми реагируют на перемены и не подвержены стереотипам, предубеждениям и предрассудкам.

4. Профессионализм в избранной сфере деятельности.

Выводы и предложения. Выбор сочетания форм при выполнении творческих заданий зависит от целей выполнения этих заданий и уровня сложности. В процессе выполнения этих заданий создается атмосфера творчества. Ребята глубже проникают в изучение предмета, понимая значимость и величие своей профессии. Студенты стали сами создавать творческие задания, которые отличались разработанностью и оригинальностью.

Это были исследовательские работы, рефераты, сказки, головоломки, кроссворды. Уроки становятся интересными, насыщенными и увлекательными. В заключении хочется отметить, что моя задача как педагога – организовать педагогический процесс таким образом, чтобы у студентов повышался интерес к знаниям, возрастала потребность в более полном и глубоком их усвоении, повышался профессионализм, развивалась самостоятельность в работе. Креативный человек практически всегда успешен, он легко находит применение своим способностям. Современная педагогика ставит целью формирование сильного мышления и воспитание творческой личности, подготовленной к решению сложных проблем в различных областях деятельности. В общем, нестандартное мышление в современном мире, это прямой путь к успеху в профессии и лучшее лекарство от кризисных явлений в общественной жизни.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Сорокин П.А. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет. - Т.: Наука, 2014. – 559 с.
2. Винокурова Н.К. Развиваем способности детей. – М.: Росмэн-Пресс, 2017. - 64 с.
3. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. - Т.: Издательский центр Академия, 2012. – 320 с.
4. Бутенко А. В., Ходос Е. А. Креативное мышление: метод, теория, практика. М., 2012.
5. Загашев И. О., Заир-Бек С. И. Критическое мышление: технология развития. СПб. 2013.
6. Утомов В. В., Зиновкина М. М. Структура креативного урока по развитию творческой личности учащихся в педагогической системе НФТМ-ТРИЗ // Концепт. 2013.

ВОЗДЕЙСТВИЕ ЧТЕНИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

Д.А.Холматова, преподаватель, Ферганский политехнический институт, Фергана

Annotatsiya. *Maqola rus adabiyotini o'qishning shaxsning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilishga bag'ishlangan. Adabiyotning insonga ta'sirining asosiy jihatlari, jumladan, axloqiy qadriyatlarning shakllanishi, empatiya, tanqidiy fikrlash, estetik did va madaniy o'z-o'zini anglash kabilari ko'rib chiqiladi. Rus mumtoz adabiyoti, L. N. Tolstoy, F. M. Dostoevskiy, A. S. Pushkin kabi mualliflar ijodining shaxs tarbiyasida, ayniqsa, o'smirlik davridagi o'ringa alohida e'tibor qaratilgan. Zamonaviy rus yozuvchilarining dolzarb muammolar kontekstidagi ahamiyatiga ham to'xtalib o'tadi. Rus adabiyotini o'qish ma'naviy va intellektual boyitishga hissa qo'shishi, o'z-o'zini bilish va o'z-o'zini rivojlantirishni rag'batlantirishi, shuningdek, madaniy meros bilan bog'liqligini tushunishga yordam berishi aniqlandi.*

Kalit so'zlar: *rus adabiyoti, rus yozuvchilari, estetik tarbiya, shaxsning axloqiy tarbiyasi, tanqidiy fikrlash, o'z-o'zini anglashni rivojlantirish*

Аннотация. *Статья посвящена анализу влияния чтения русской литературы на формирование и развитие личности. Рассматриваются основные аспекты воздействия литературы на человека, включая формирование моральных ценностей, развитие эмпатии, критического мышления, эстетического вкуса и культурного самосознания. Особое внимание уделено роли русской классической литературы, произведений таких авторов, как Л. Н. Толстой, Ф. М. Достоевский, А. С. Пушкин, в воспитании личности, особенно в подростковом возрасте. Также затрагивается значение современных русских писателей в контексте актуальных вызовов. Выявлено, что чтение русской литературы способствует духовному и интеллектуальному обогащению, стимулирует самопознание и саморазвитие, а также помогает осознавать связь с культурным наследием.*

Ключевые слова: *Русская литература, русские писатели, эстетическое воспитание, нравственное воспитание личности, критическое мышление, развитие самосознания*

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the influence of reading Russian literature on the formation and development of personality. The main aspects of the influence of literature on a person are considered, including the formation of moral values, the development of empathy, critical thinking, aesthetic taste and cultural self-awareness. Particular attention is paid to the role of Russian classical literature, the works of such authors as L. N. Tolstoy, F. M. Dostoevsky, A. S. Pushkin, in the education of personality, especially in adolescence. The importance of modern Russian writers in the context of current challenges is also touched upon. It was revealed that reading Russian literature contributes to spiritual and intellectual enrichment, stimulates self-knowledge and self-development, and also helps to realize the connection with cultural heritage.*

Key words: *Russian literature, Russian writers, aesthetic education, moral education of the individual, critical thinking, development of self-awareness.*

Литература издавна рассматривается как важный инструмент воспитания, формирования мировоззрения и личностного роста. Русская литература, с её глубокими философскими размышлениями, морально-этическими вопросами и яркими художественными образами, занимает особое место в этом процессе. Чтение произведений классиков и современных авторов помогает человеку лучше понять себя, окружающий мир и взаимодействие между людьми [1]

Влияние русской литературы на личностное развитие выражается в нижеуказанных аспектах.

С точки зрения формирования моральных ценностей русская литература богата произведениями, в которых затрагиваются вопросы добра и зла, справедливости, ответственности и человеческого долга. Такие авторы, как Лев Толстой, Фёдор Достоевский и Антон Чехов, поднимают темы нравственного выбора и личной ответственности, побуждая читателя задуматься о собственных поступках. Например, роман Достоевского "Преступление

и наказание" заставляет размышлять о последствиях моральных компромиссов и поиске искупления [2] Произведения русской литературы помогают читателю проникнуться чужими чувствами и ситуациями. Драма "Война и мир" Льва Толстого или рассказы А. И. Куприна погружают в сложные жизненные обстоятельства героев, способствуя развитию способности к сопереживанию и пониманию чужой боли.

Следует отметить то, что русские писатели нередко обращаются к социальным и философским проблемам, побуждая читателя анализировать происходящее и делать собственные выводы. Произведения Н. Г. Чернышевского, М. Е. Салтыкова-Щедрина или И. А. Гончарова учат задавать вопросы и искать глубокие смыслы в привычных вещах. Русская литература является носителем национального самосознания и культурных ценностей. Произведения А. С. Пушкина, Н. В. Гоголя и А. Н. Островского позволяют глубже понять историю, традиции и менталитет народа, формируя чувство гордости за родную культуру. Чтение художественной литературы обогащает внутренний мир человека, способствует развитию фантазии и креативности. Эпические описания природы у Тургенева или фантастические образы у Булгакова вдохновляют на создание собственных идей и образов [3]

Русская литература может играть немаловажную роль в подростковом возрасте В период взросления литература помогает формировать жизненные ориентиры. Произведения для школьной программы, такие как "Капитанская дочка" А. С. Пушкина или "Герой нашего времени" М. Ю. Лермонтова, способствуют осмыслению вопросов чести, долга и личной ответственности.

С позиции эстетического воспитания русская литература воспитывает вкус к прекрасному, помогая оценить художественную ценность произведения. Красота языка, мелодичность и точность описаний делают произведения русских классиков уникальными с эстетической точки зрения [4]

Чтение русской литературы может дать мотивацию к саморазвитию. Многие герои русской литературы проходят путь внутренней трансформации. Например, Левин из романа Л. Н. Толстого "Анна Каренина" или Андрей Болконский из "Войны и мира" вдохновляют читателя на поиски собственного смысла жизни и совершенствование личности.

В эпоху цифровизации и быстрой передачи информации чтение русской литературы приобретает особую ценность. Оно позволяет замедлиться, погрузиться в размышления, обрести гармонию с собой. Несмотря на изменения в культурной среде, классические произведения остаются актуальными благодаря универсальности поднятых в них тем.

Современная русская литература также активно влияет на формирование личности, отражая реалии сегодняшнего дня. Произведения авторов, таких как Людмила Улицкая или Захар Прилепин, поднимают важные вопросы о человеческих отношениях, социальной справедливости и личностных выборах. Чтение русской литературы оказывает глубокое влияние на формирование личности, способствуя её духовному, нравственному и интеллектуальному развитию. Произведения русских классиков, такие как труды Л. Н. Толстого, Ф. М. Достоевского, А. С. Пушкина, помогают человеку осмыслить сложные моральные вопросы, развивают эмпатию и критическое мышление. Они формируют чувство сопричастности к культурному наследию, прививают уважение к традициям и способствуют пониманию универсальных человеческих ценностей.

Современная русская литература, отражая актуальные социальные и философские проблемы, продолжает выполнять воспитательную и просветительскую функцию, вдохновляя читателя на поиск своего пути и самосовершенствование.

Литература является не только источником развлечения, но и мощным инструментом для развития личности. В течение веков литература играла важную роль в формировании мировоззрения людей, влияя на их мышление, эмоции и поведение. В этой статье мы рассмотрим, как чтение книг влияет на развитие человека. Чтение литературы может улучшить когнитивные способности человека. Оно помогает улучшить память, внимание, а также способность к анализу и критическому мышлению. Чтение разных жанров и стилей помогает расширить словарный запас и улучшить грамматику. Литература позволяет

читателю проникнуться чувствами и переживаниями персонажей, что может улучшить способность к эмпатии и сочувствию в реальной жизни. Чтение книг о разных культурах и образах жизни помогает развивать терпимость и понимание к другим людям. Литература может помочь человеку лучше понять свои эмоции и мысли, а также стать более открытым и общительным. Чтение книг о различных жизненных ситуациях может помочь человеку научиться решать проблемы и принимать решения.

Чтение книг может помочь человеку стать более уверенным в себе и своих способностях. Оно помогает расширить кругозор и знания, что также может привести к улучшению самооценки. Кроме того, чтение книг, которые рассказывают о преодолении трудностей и достижении целей, может вдохновить человека на достижение своих собственных целей.

Таким образом, чтение русской литературы остаётся важным инструментом личностного роста, позволяющим человеку не только обогатить внутренний мир, но и найти ответы на вечные вопросы, актуальные во все времена.

Немаловажным является тот факт, что чтение книг, а в нашем случае русской литературы влияет не только на наше мышление, но и на наши эмоциональные и креативные способности. Художественная литература помогает нам погрузиться в жизнь других персонажей, понять их чувства и эмоции. Это развивает наш эмпатический потенциал то есть способность к сочувствию. При чтении книг мы также вдохновляемся идеями, мыслим абстрактно, анализируем и создаем новые концепции. Все это способствует развитию нашей креативности и способности к инновациям.

В заключении следует отметить то, что чтение русской литературы играет важную роль в формировании личности, обогащая её духовно, культурно и интеллектуально. Произведения классиков и современных авторов помогают развивать моральные ориентиры, критическое мышление и эмпатию, формируют чувство гордости за культурное наследие. В условиях глобализации русская литература продолжает выполнять свою воспитательную и образовательную миссию, оставаясь неиссякаемым источником вдохновения и саморазвития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Рахматова, О., & Махамаджоновна, Н. (2023). К вопросу о статусе и функционирования русского и узбекского сленга, а также перевод и сравнение сленгов в двух языках. In *Fergana state university conference* (pp. 115-115).
2. Рахматова, О. К., & Косимова, Д. Р. (2019). Актуальные проблемы преподавания русского языка в технических вузах. *Проблемы современной науки и образования*, (12-2 (145)), 127-129.
3. Usmanova, Z. M. (2023). Воздействие художественной литературы на воспитание личности. *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*, 3(3), 84-90.
4. Усманова, З. М. (2022, January). К вопросам влияния литературы на общество. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 169-171).

УЎК 297

ЁШЛАР ТАРБИЯСИДА ИСЛОМ ДИНИНИНГ АҲАМИЯТИ ҲАҚИДА

А.К. Худайбергенов, Ёшлар билан ишлар бўйича декан ўринбосари, Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада мустақилигимизнинг дастлабки кунларида маънавий эҳтиёж саналган динимизга бўлган давлатимизнинг адолатли муносабати акс эттирилган. Шунингдек, ёшлар масаласи бугунги кунда давлат сиёсати даражасида бўлиб, уларнинг тарбиясида, баркамол авлод бўлиб шаклланишида диннинг аҳамияти очиб берилган.

Калит сўзлар: Дин, эътиқод, маданият, урф-одат, тараққиёт, декларация, жамият, истиқлол, маънавият, тарих.

Аннотация. В данной статье отражено справедливое отношение нашей страны к нашей религии, которая считалась духовной потребностью в первые дни нашей независимости. Также проблема молодежи сегодня находится на уровне государственной политики, выявлено значение религии в ее воспитании и становлении в зрелое поколение.

Ключевые слова: Религия, вера, культура, традиция, развитие, декларация, общество, независимость, духовность, история.

Abstract. *This article reflects the fair attitude of our country to our religion, which was considered a spiritual need in the early days of our independence. Also, the problem of youth today is at the level of state policy, the importance of religion in its upbringing and development into a mature generation is revealed.*

Key words: *Religion, faith, culture, tradition, development, declaration, society, independence, spirituality, history.*

Юртимизда мустақилликнинг дастлабки кунлариданок, мамлакат аҳолисининг маънавий эҳтиёжларидан келиб чиқиб, Ислом дини равнақиға кенг йўл очиб берилди. Шунингдек, истиқлол шарофати билан дин ва диний ташкилотлар ва динға эътиқод қилувчиларға нисбатан давлатнинг адолатли муносабатини ўзида ифода этган “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди.

Ўзбекистон диний бағрикенгликни йўлга қўйишда ўзига хос бой тажриба орттирган мамлакатлардан бўлиб, асрлар мобайнида турли маданиятлар, миллий анъаналар ва диний эътиқодлар мулоқотға киришган табаррук замин бўлиб келган. Миллий ва диний бағрикенглик ўзбек маданияти ва менталитетининг ажралмас қисмиға айланган.

Умуман олганда диний бағрикенгликнинг мазмун-моҳиятини илмий асосланган аҳамияти шундаки, кишилар дунёқарашининг асосий компонентларидан бўлган бу тушунчаларға тўғри ёндошиш ҳамда тўғри йўналтириш шахс ва жамият тараққиётида муҳим ўрин тутди.

Чунончи, ЮНЕСКО бағрикенглик муаммосиға алоҳида эътибор бериб, 1995 йили Бирлашган Миллатлар Ташкилотида муҳокама қилиниб, 16 ноябрни эса, ҳар йили ЮНЕСКО аъзоларидан 185 давлат иштирокида Парижда Бағрикенглик Тамойиллари Декларацияси куни деб қабул қилинди. Бу тарихий ҳужжат жаҳон халқлари ҳаётида динлараро бағрикенгликни таъминлашда катта аҳамиятға эға бўлди.[1]

Бугунги кунда Ўзбекистонда 136 миллат, элатлар вакиллари истиқомат қилиб исломдан ташқари яна 16 та диний конфессиялар мавжуд. Халқлар турли динларға эътиқод қилишидан қатъий назар, улар ўртасида дўстлик, ҳамкорлик, диний бағрикенглик ҳукм сурмоқда.

Исломий қадриятларнинг халқимиз ижтимоий-маънавий ҳаётда тутган бундай аҳамияти ҳақида Президентимиз И.А.Каримов шундай деб ёзади: “Шарқ фалсафасининг муҳим бир қисми бўлган ислом маданиятининг ўзбек халқи маънавияти тарихида тутган муҳим ўрни шундаки, у одамларни ахлоқий покликка, маънавий баркамолликка ундаган. Умуминсоний ва маънавий ахлоқий мезонларға таянган ҳолда кишиларни ҳамкорликка, тотувликка, адолатға, меҳр-муруватға, саховатға, сабр-бардошликка чақирган”. [2]

Ислом дини инсоният тарихида буюк таълимотлардан бўлиб, донишмандлик, ҳикмат манбаидир. Эътиқод асосларини ўзида мужассам этган Қуръони карим энг сўнгги илоҳий таълимот ва аҳкомлар мажмуасидир.

Тарихға назар ташласак, ушбу таълимотни қабул қилган халқлар дунё маданияти юксалишиға катта ҳисса қўшганлар. Жумладан, Марказий Осиё минтақаси жаҳонға фан ва маданиятнинг турли соҳаларида буюк намояндаларни етиштириб берган. Инсоният тараққиёти тарихида ўчмас из қолдирган мўътабар зотларнинг асарлари ҳозирги кунға қадар ўз аҳамиятини йўқотмай келмоқда.

Ислом дини бирон бир давлат, миллат ёки муайян гуруҳларға мансуб бўлмай, унинг ҳаётбахш таълимотлари, аввало, инсонни энг азизу муқаррам зот сифатида эъзозлайди. Унинг маънавий камолотиға ва ҳаётий манфаатларига хизмат қилади. Инсонпарварлик руҳи устуворлиги ва адолат ғоялари мужассамлиги билан ислом динининг таъсир доираси бутун жаҳонға кенгайиб келган.

Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка юз тутиши том маънодаги диний, демакки, маънавий-руҳий эркинликларға ҳам йўл очиб берди, ҳақиқий диний эътиқод эркинлиги шаклланди. Миллий истиқлол мафқурасида муқаддас ислом динимизнинг моҳияти, унинг инсонпарварлик ғоялари, динға соғлом муносабат масалалари ўзининг оқилона ифодасини топди.

Минг афсуски, XX аср ниҳоясига келиб кишиларни ўзаро меҳр-оқибат, тотувликка чорловчи асл диний қадриятларни ҳокимият пайида юрган ёвуз ниятли кучлар ва уларнинг югурдаклари - жангари тўдалар ўзларининг ғаразли мақсадлари йўлида «ислом давлати тузиш, халифаликни тиклаш, жиҳод уюштириш» каби даъватлар билан алмаштиришга уриндилар.

Тарихдан маълум-ки, “Ислом дини Мавароуннаҳр халқлари ҳаётида муҳим ўрин тутиб келган. Даврлар ўтиши билан дин кишилар ҳаётининг ажралмас бир қисмига айланиб борди. Жамият ҳаётида бўлган муаммо ва мукаммал жавоб бўла олувчи етакчи омил даражасига кўтарилди. Дин одамларда ишонч ҳиссини мустаҳкамлаган. Уларни поклаб юксалтирган, ҳаёт синовлари, муаммо ва қийинчиликларни енгиб ўтишга куч бағишлаган. Умумиқтисодий, умуминсоний ва маънавий қадриятларни сақлаб қолиш ва авлоддан авлодга етказишда ёрдам бериб келган”.[3]

Дарҳақиқат, мана шу замин улуғ дин пешволари ҳикмат соҳибларини етиштириб чиқарди. Жумладан, Имом ал Бухорий, Маҳмуд аз-Замахшарий, Имом Мотуридий, Баҳовуддин Нақшбандий, Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Беруний, ал-Хоразмий, Мирзо Улуғбек каби олимлар диний ва бошқа илмларни тарғиботчиларига айланди ва шу заминни гуллаб яшнашига сабабчи бўлди. Бухоро, Самарқанд каби шаҳарлар энг кучли ислом илм марказига айланди. Салафларимизнинг ушбу қолдирган мероси ўз замондошлари ва келгуси авлод муҳим тарбия мезонига айланди.

Шунингдек, истиқлолга эришмоқлигимиз ажодларимиз меросидан баҳраманд бўлиш йулларини очиб берди. Бугунги кунимизда халқимиз миллий урф - одатлари, қадриятларини ҳимоя қилиш давлат аҳамиятига молик масала ҳисобланиб бунинг кафолати қонун билан белгилаб қўйилган. Биздаги маънавий меросни деярли асосий қисмини ислом дини ташкил этади, чунки урф-одатларимиз, қадриятларимиз шу дин билан шаклланиб келган. Бу дин республикамизда қадрият сифатида эъзозланмоқда. Бу дин ўзида одоб - ахлоқни барча нормаларини мужассам қила олганлиги учун мукаммал тарбия воситаси бўлиб хизмат қила олади. Замонлар шуни кўрсатадики, диний тарбия инсон ҳаётида муҳим роль ўйнаб келган. Нурли келажак сари интилаётган бугунги ёш авлоднинг тарбиясини тўғри ташкил қилиш ва бу борада маънавий меросимиз асосий мезон бўлиб хизмат қилмоғи ва яна бу нарса жамиятимиздаги муҳим заруратга айланиб қолмоғи зарур.

Ислом динида тарбиясизликни келтириб чиқарувчи нарсалар асосан 3 та бўлиб улар куйидагилар: Шайтон, Нафс, Жаҳолат

Шайтон биз кўра олмайдиган, лекин борлиги Қуръон оятларида хабар берилган махлуқ. [4] Шайтоний инсу ва жинлар ҳам шунга киради. «Аниқки шайтон сизларга душмандир. Шак шубҳасиз у ўз фирқасини дўзах эгаси бўлишлари учун даъват қилур»

Нафс бу инсоннинг ўзи ўзлигидир. Биз назарда тутган нафс, нафснинг ёмон туридир. Нафс барча ёмонликларга буюргувчидир.

Жаҳолат. Бу манба илмсизлик бўлиб диний нуқтаи назардан диний илмларни билмасликдир. Бу нарса ҳам тарбиясизликни юзага келишида муҳим нарсадир ва буни инсон ҳаёт йўли давомида орттиради. Бу иллатларни муолажаси сифатида ақл ва илм (дин) келтирилади. Тарбияни тарбиясиздан ўрган.

Эндиликда, бугунги ёшларимиз орасида пайдо бўлаётган тарбиясизликни бу тури ҳаммамизни изтиробга солмоқда. Кўча куйда жамоат жойларида, оиладаги ёшларимиз зулматдан, жаҳолатдан таъсирланиб қолганлик ҳоллари кўп учрайди. Бу таъсир ёшларимизни ташқи қиёфасини, ички маънавий қиёфасини ҳам бузиб юбормоқда. Ёшлар ўртасида тарбиясизликни турли хил кўринишлари жумладан, ўзини ва бошқаларни жонига қасд қилиш, ичкиликбозлик, фахш ишлар, гиёҳвандлик кабиларнинг кўпайиши ҳам мана шу сабаб туфайлидир.

Инсоннинг ташқи қиёфаси, турмуш тарзи ҳам унинг маънавий қиёфасини белгилаб берувчи асосий нарсалардан ҳисобланади.

Инсонийликнинг муҳим белгиси либослардир. Инсонни либоси бутун баданни беркитадиган даражага етди. Ҳозирги ёшларимиз замонавий мода деган тушунчаларнинг қурбонига айланишмоқда. Бундан ташқари ҳар хил фахш ишларга сабаб бўладиган, умуман

кераксиз бўлган тунги дискотекалар, барлар, биллиардхоналар каби жойлар кундан кунга кўпайиб бормоқда. Бу табиийки ўз мижозларини ёшлар яъни бизнинг ёшларимизни ўзига жалб қилиб, кўпайиб боришига имкон туғдиради. Бундай ҳолатларнинг ачинарли томони шундаки ёшларимиз ғарбча фикр юритиш, ғарбча хулоса чиқаришга ўрганиб қолмоқдалар. Улар орасида айниқса 18 ёшдан мустақил, ота - онанинг унга нарса дейишга ҳаққи йўқ каби тушунчадир. Бу ҳолат бизнинг мусулмончилигимизга, қолаверса ўзбекчилигимизга ҳам ёт нарсадир. Бу даврда фарзанд ўз ҳаётини режалаштириш, келажакка бўлган умид, ишонч каби нарсаларни ўрганади. Бу тарбия ўрнини ҳар хил бузгунчи ҳаёл ва амаллар эгаллаб олмоқда. Бундан ташқари “Катталарга ҳурмат, кичикларга иззат” каби туйғулардан бегоналашиб бораётган ёшларимиз бу нарсалар ҳақида ўйлаб ҳаёлларига ҳам келтирмаяптилар. Йигитларимиз ҳар хил нолойиқ қилиқлар билан ҳатто хотинлар каби ўпишиб кўришишади. Бу хунук ҳолатдир. Ёшларимиз тарбиясини тўғри ташкил этиш юқоридаги қусурлардан, уларни муҳофаза қилиш ҳозирги кундаги энг муҳим масалага айланиб қолмоқда. Ёшларимизни шундай ёт таъсирлардан, яъни “оммавий маданият”дан асраш, уларни ўзимизнинг миллий – маънавий меросимиз ҳамда муқаддас динимиз асосида тарбиялаш йўлга қўйилмоқда. Ҳурматли президентимиз бу масалага ўзининг “Юксак маънавият енгилмас куч” асарида алоҳида тўхталиб ўтган. Ёш авлодни комил инсон қилиб шакллантиришга соф ислом таълимотининг инсонпарварлик ғояларини ёшлар онги ва шуурига синдиришга катта эътибор берилмоқда. Баркамол инсонгина инсонпарвар жамият маҳсули бўла олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси.-Т., 2002,9-бет.
- 2.Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида, хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997. Б-336.
- 3.Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Том 1.- Т.:Ўзбекистон, 1996, - 123 бет
- 4.Тасаввуф ва нафс тарбияси. М. Н. Жуман. Т.:1998. Б.8-10

УДК 372.881.1

О НЕКОТОРЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ РУССКОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО

А.П. Цой, преподаватель, Ангренский университет, Ангрен

Аннотация. Ushbu maqolada rus tilini ona tili bo'lmagan til sifatida o'qitish amaliyotida qiyinchiliklarga olib keladigan ruscha so'z shakllanishining ba'zi xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Talabalar auditoriyasining o'ziga xos xususiyatlari nafaqat turli xil kommunikativ vaziyatlarda ma'lum turdagi hosilalardan to'g'ri foydalanish ko'nikmalari va ularni rivojlantirishga hissa qo'shadigan vazifalar turlari va til materiallarini tanlashga funksional-kommunikativ yondashuvni amalga oshirishni belgilaydi. O'quvchilarning passiv va faol so'z boyligini kengaytirish va boyitishda ulkan hissa qo'shadi.

Калит со'злар: rus tili ona tili sifatida, so'z yasalishi, nutq amaliyoti, yozma va og'zaki nutq, faol va passiv lug'at, nutq vaziyati.

Аннотация. В данной статье рассматриваются некоторые особенности русского словообразования, вызывающие трудности в практике преподавания русского языка как неродного. Специфика студенческой аудитории обуславливает реализацию функционально-коммуникативного подхода к отбору видов заданий и языкового материала, способствующих не только выработке умений и навыков правильного употребления определённых типов производных в различных коммуникативных ситуациях, но и позволяющих расширить и обогатить пассивный и активный словарный запас студентов.

Ключевые слова: русский язык как неродной, словообразование, речевая практика, письменная и устная речь, активный и пассивный словарный запас, речевая ситуация.

Abstract. This article discusses some features of Russian word formation that pose challenges in the practice of teaching Russian as a foreign language. The specifics of the student audience necessitate the implementation of a functional-communicative approach to the selection of tasks and

linguistic material that not only promote the development of skills and abilities for the correct use of certain types of derivatives in various communicative situations but also allow for the expansion and enrichment of the passive and active vocabulary of students.

Key words: *Russian as a non-native language, word formation, suffix, speech practice, written and spoken language, active and passive vocabulary, speech situation.*

Преподавание русского языка как неродного представляет собой сложный процесс, требующий учета особенностей грамматики и лексики родного и изучаемого языков, обусловленных не только языковыми, но и культурно-историческими факторами. Как показала практика преподавания, в процессе изучения словообразования – одного из сложнейших разделов грамматики, студенты, как правило, испытывают определенные трудности при выполнении заданий на определение способа образования слова или нахождение в тексте слова соответствующего морфемного состава. Трудности обусловлены тем, что учащиеся часто не могут различить исторический и современный корни слова.

Отметим, что в беседе Д. Шеварова с академиком Д. С. Лихачевым (от 5 марта 1996 года) высказываются мысли об исчезновении из русского языка целого ряда таких важных слов и понятий, как «милосердие», «доброжелательность», «порядочность», «любезность», «воспитанность». Подчеркивается, что более века назад в словаре русского языка было 287 слов, начинающихся с «благо», многие из которых сегодня исчезли из речи, «а те, что остались, обрели более приземленный смысл. Д. С. Лихачев утверждает: «Общая деградация нас как нации сказалась на языке прежде всего. <...>. Самое печальное, когда люди читают и незнакомые слова их не заинтересовывают, они пропускают их, следят только за движением интриги, за сюжетом, но не читают вглубь» [4].

В целях решения лингводидактических и воспитательных задач нами, в частности, была использована группа слов с историческим корнем -благ-, дающая возможность не только расширить лексический запас студентов, но актуализировать важнейшие духовно-нравственные и историко-культурные аспекты русского языка [2].

В современном русском языке слова данной группы имеют собственные родовые гнезда и взаимодействуют только в историческом аспекте. С учетом данного положения и результатов практики преподавания практического курса русского языка для студентов групп с узбекским языком обучения, нами используется ряд развивающих и познавательных заданий, способствующих как закреплению изученного теоретического материала по словообразованию, приобретению умений и навыков образования форм слов, так и расширению активного и пассивного словарного запаса обучаемых. В рамках данной статьи приведем некоторые из них.

Задание 1. Поработайте с толковым словарем. Выпишите из него слова с историческим и современным корнями –благ-, разделив их на три группы: общеупотребительные, книжные, разговорные. Выделите в словах корневую морфему.

Ответ: Общеупотребительные:

Благо – 1. Благополучие, счастье, добро. 2. *мн.ч.* (блага, благ). То, что дает достаток.

Благовоспитанный – Умеющий хорошо держать себя в обществе, обладающий хорошими манерами.

Благодарить – Выражать благодарность.

Благодарность – чувство признательности за оказанное добро, внимание.

Благодарный – 1. Чувствующий признательность, признательный кому-л. *Благодарный человек.* 2. *перен.* Позволяющий ожидать хороших результатов. *Благодарная тема.* Благодаря

Благодатный – Приносящий благо, довольство, радость. *Благодатная тишина. Благодатная земля.*

Благоденствие – Счастливая жизнь; благополучие.

Благодушный – Добродушный, мягкосердечный.

Благожелатель – Доброжелатель.

Благозвучный – Приятный на слух.

Благополучие – Спокойное, без каких-л. Нарушений течение дел, жизни.

Благополучный – Сопровождаемый успехом, удачный.

Благоприятный – 1. Способствующий, помогающий чему-л., удобный для чего-л. 2. Хороший, одобрительный.

Благоразумие – Обдуманность в действиях и поступках; рассудительность; осмотрительность.

Благородный – 1. Обладающий высокими нравственными качествами, безукоризненно честный, великодушный. 2. Обладающий высоким достоинством, изяществом. 3. В дореволюционной России: дворянского происхождения; дворянский.

Благословить – 1. Перекрестить кого-л., произнося слова молитвы, напутствия, пожелания. 2. Выразить свое одобрение, доброжелательно направить на что-л.

Благосостояние – Достаток, обеспеченность.

Благотворительность – Оказание помощи нуждающимся.

Благоустроить – Хорошо устроить, сделать удобным для жизни.

Блаженство – Высшая степень счастья.

Блаженствовать – Испытывать блаженство, наслаждаться.

Книжные, устаревшие, высокие:

Благовест – Колокольный звон, извещающий о церковной службе.

Благовидный – 1. Имеющий приятную внешность; благообразный. 2. Приличный, пристойный.

Благоволение – Расположение, доброжелательное отношение, благосклонность.

Благоволить – 1. Проявлять доброжелательство, расположение по отношению к кому-л. 2. Соизволять, удаивать.

Благовоние – 1. Приятный запах, аромат. 2. Ароматические вещества.

Благовонный – Ароматный, душистый.

Благоговейный – Исполненный благоговения.

Благоговение – Особенно глубокое почтение, уважение к кому-л., чему-л.

Благодарение – Выражение признательности, слова благодарности.

Благодарственный – Выражающий благодарность, признательность.

Благодать – 1. Милость, благоволение, дар, исходящие от бога, ниспосланные им. 2. Благо, добро, благополучие.

Благоденственный – Счастливый, благополучный.

Благодетель – Тот, кто оказывает кому-л. Покровительство, помощь, услугу.

Благодетельствовать – Оказывать безвозмездно помощь, покровительство.

Благодеяние – Доброе дело; помощь, услуга.

Благой – Хороший, добрый. *Благие намерения.*

Благолепие – Величественная красота.

Благонадежный – Заслуживающий доверия; надежный.

Благонравие – Хорошее поведение, благовоспитанность.

Благоухание – Приятный запах, аромат.

Разговорные, просторечные:

Благо – союз. *Благодаря тому, что.*

Благоверная – *Разг. шутл.* Жена.

Благоверный – *Разг. шутл.* Муж

Благоглупость – Ирон. Поучительное по форме, но глупое или пустяковое, незначительное по содержанию высказывание.

Благим матом

Блажить – Поступать своенравно, сумасбродно; дурить.

Блажной – Сумасбродный, взбалмошный, с причудами.

Блажь – Нелепая причуда, прихоть, дурь.

Задание 2. Выпишите из словаря синонимов ряды, в которые входят слова *благодушный, благожелательный, благородный, благоразумный.* Какие значения

присущи словам синонимического ряда? В каких речевых ситуациях можно использовать эти слова?

Задание 3. Ответьте на вопрос: в чем особенность морфемного состава слов *благожелательный*, *благодарный* и синонимичных им слов *доброжелательный* и *добродушный*? Как они образованы?

Ответ: слова *благожелательный*, *доброжелательный* и *добродушный* образованы способом сложения с одновременной суффиксацией. Слово *благодарный* имеет непроемную основу: *благодарн-ый*.

Задание 4. Используя фразеологический и толковые словари, выпишите устойчивые выражения, в состав которых входят слова с историческим и современным корнем –*благ-*.

Ответ: *на за какие блага; на благо; всех благ; покорно благодарю; тишь да гладь да божья благодать; благим матом (рать, кричать); в блаженном неведении; ваше благородие; путному началу благой конец; все блага жизни; благо дают, так бери; благой совет; благие порывы; благими намерениями; под благовидным предлогом; судьба благоволит; благодарение богу; премного благодарны; благодатная почва; блаженной памяти; быть, чувствовать на веру блаженства.*

Задание 5. Назовите, от каких прилагательных и с помощью каких суффиксов образованы следующие существительные?

а) благонадежность, благодарность, благопристойность, доверчивость, недоверчивость, отзывчивость, душевность, добросовестность, чуткость, терпимость, нетерпимость, собранность, смелость, открытость, скрытность, искренность, неискренность, мягкость, честность, справедливость, открытость, скромность, ответственность;

б) благородство, гостеприимство, богатство, хамство, любопытство;

в) великодушные, благодарные, равнодушные, прямодушные, криводушные, добродушные, легкомыслие, честолюбие, трудолюбие, слабоволие, тщеславие, остроумие.

Задание 6. Укажите, с помощью каких аффиксов образовано каждое следующее производное в словообразовательной цепочке.

1. учить – учитель – учительница;
2. красный – краснеть – покраснеть – покраснение;
3. зеленый – зеленить – озеленить – озеленение;
4. чай – чайник – чайничек;
5. читать – читатель – читательница

Безусловно, процесс выполнения таких заданий требует предварительной подготовки хорошо продуманного «маршрута» ведения словарной работы студентов. Однако результаты занятий позволяют утверждать, что работа с толковым и фразеологическим словарем, словарем синонимов при выполнении заданий по словообразованию способствует успешному усвоению и закреплению знаний по словообразованию и лексикологии русского языка, выработке практических умений и навыков словарной работы и словообразовательного анализа, формированию языковой компетенции студентов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка: Практический справочник. – М.: Русский язык, 2001. – 568 с.
2. Бондаренко М.А. Словообразование в системе обобщающего повторения (X-XI классы) // Русский язык в школе. – № 2. – М.: ООО «Наш язык», 2011. – С. 8-13.
3. Красильникова Л.В. Уроки по русскому словообразованию для иностранных учащихся: Учеб. пособие. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – 55 с.
4. Лихачев Д.С. Я живу с ощущением расставания... / Беседу записал Д. Шеваров // Комсомольская правда. – 1996. – 5 марта (№ 42). С. 5. // Площадь Лихачева // <https://www.lihachev.ru>>pd...
5. Словарь русского языка: В 4-х т./ Под ред. А.П. Евгеньевой. – 3-е изд. стереотип. – Т. I. – М.: Русский язык, 1985. – С. 92-96.
6. Фразеологический словарь / Под ред. А.И. Молоткова. – М., 1967. – 543 с.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№2/3 (123)
2025 y., fevral

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.02.2025
Bosishga ruxsat etildi: 14.02.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 14,6 b.t. Buyurtma: № 2-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18